Iosif Pervain

Studii de literatură română

Scanned with OKEN Scanner

Iosif
Pervain

Studii de literatură română

Editura Dacia Cluj
1971

Scanned with OKEN Scanner

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

Gheorghe Bogdan-Duică a murit în 1934, toamna. La doi ani după aceea, Catedra de istoria literaturii române de la Facultatea de filologie a Universității din Cluj a fost ocupată, prin concurs, de profesorul Dimitrie Popovici. Venit în Transilvania de pe meleagurile Munteniei, Popovici și-a mărturisit dintru început gîndul de a se dedica, asemenea lui Bogdan-Duică, cercetării aprofundate a culturii și literaturii ardelene. De asemenea, timp de aproape două decenii (1936—1952) a militat — împreună cu Ion Breazu, Emil Petrovici, Nicolae Drăganu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, Ion Moga, Ștefan Pașca, Silviu Dragomir, Lucian Blaga, Dimitrie Macrea ș.a. — pentru întemeierea la Cluj a unui institut sub egida căruia să se elaboreze ample lucrări de sinteză privind Transilvania.

Urmîndu-i îndemnurile insistente și exemplul, ilustrat strălucit de studiile despre Școala ardeleană, m-am orientat eu însumi spre investigarea trecutului cultural și literar al Transilvaniei. Rezultatele activității mele în această direcție au prins cheag în numeroase studii și articole, publicate de-a lungul anilor în diferite reviste („Gînd românesc", „Dacoromania", „Țară nouă", „Studii literare", „Tribuna", „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", „Revista de istorie și teorie literară" ș.a.). Considerînd că multe din ele ar putea să intereseze pe cititorul zilelor noastre, m-am hotărît să le retipăresc, revizuite, în volumul de față. Vechilor contribuții le-am adăugat cîteva lucrări inedite sau în curs de apariție în periodice de specialitate. Le închin pe toate memoriei lui Dimitrie Popovici, căci la școala sa am deprins mai întîi canoanele severe ale istoriei literare.

Cluj, 22 septembrie 1969

Scanned with OKEN Scanner

ŞCOALA ARDELEANĂ

— Contribuţii —

Scanned with OKEN Scanner

IOAN INOCHENTIE MICU-KLEIN

— Prinos —

„Nu știu prin ce dulceață îi atrage pe toți pămîntul natal și nu îi iartă să nu-și aducă aminte de el. Zilele mele încă au dat într-amurg și aș vrea ca sufletu-mi, în clipa despărțirii sale de trup, să fie încredințat Creatorului prin rugăciunile și slujbele voastre de dezlegare, iar osemintele mele să aștepte învierea cea de apoi în mănăstirea Blajului. Căci este cunoscut că eu am pus întîia piatră [la acest lăcaș]..., că am trudit și cheltuit foarte mult [acolo]". Rîndurile acestea emoționante sînt scrise în latinește acum două sute de ani de Inochentie Micu, „ep(isco)pus olim Fogarasiensis", pe care vestitul său nepot, Samuil, l-a caracterizat astfel: „Acesta au fost sfîrșitul episcopiei vlădicului Clain, carele avînd foarte mare rîvnă spre binele și fericirea neamului său, foarte mult — ca nimene altul — pentru binele clerului și a neamului românesc din Ardeal s-au muncit și s-au cheltuit, mai de multe ori umblînd la Viena și lucrînd la Împărăție, cum chiar (=limpede) arată scrisorile lui cele multe, și instanțiile la Împărăție, și răspunsurile împrotivnicilor neamului și a clerului românesc din Ardeal" (*Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, ms., vol. IV).

Inochentie Micu s-a născut în „scaunul" Sibiului, la Sad, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea (1792). Ce anume a făcut și care i-au fost preocupările pînă prin 1726, nu știm prea bine. O legendă culeasă de Ilie Dăianu povestește că tatăl și flăcăul s-au pornit odată la tîrg la Sibiu, ca să vîndă un car de lemne. Printre cumpărători se nimerise și un călugăr iezuit care, iscodind cine și de unde sînt, stărui pe lîngă bătrîn să-și lase „istețul" copil la școală. Bătrînul șovăi, dar Ionuț, fără să mai aștepte încuviințarea părintească, zise: „— Tată, eu mă duc". Și s-a dus. Întîmplarea aceasta, pe care o socotesc adevărată, trebuie să se fi petrecut după 1720.

Cîțiva ani l-au procopsit iezuiții sibieni, apoi, în 1726, fu trimis la Sîmbăta Mare (Tîrnavia), unde cardinalul primat, L. Kollonich, crease douăsprezece burse pe seama românilor uniți. Dar numai pen-

Scanned with OKEN Scanner

tru cei de tot sprinteni la minte. Așa era Inochentie. „Avea, scrie Samuil despre el, bun cap". De aici i s-a tras și norocul, și nenorocul!

La Tirnavia cam vîrstnicul învățăcel dovedește o miraculoasă ușurință în receptarea cunoștințelor, un deosebit zel și purtări exemplare. De aceea, la sugestia paterului Fitter, reprezentanții clerului unit, adunați în sinod electoral în iunie 1728, îl propun episcop de Făgăraș. Cancelaria Aulică îi susține candidatura, iar miniștrii imperiului și Carol al VI-lea o aprobă. Astfel, încă teolog, Inochentie Micu ajunge vlădică. A acceptat vlădicia, va mărturisi el la bătrînețe, nu căutînd „hazna" sa, ci folosul neamului: „. . . Primind acea sarcină grea a vlădiciei din Ardeal, nu o am primit ca să mă las apoi și să părăsesc turma cea sufletească mie încrezută, ci ca să o pasc, să o păzesc și să o îndireptez, precum știți. Că după putința mea am și făcut și am muncit într-atîta, necăutînd hazna mea ci a neamului, pînă ce am căzut și în urgia pizmașilor . . . ".

Numit episcop în anul 1729, dar instalat sărbătorește abia în 1732, Inochentie Micu „n-au șezut să odihnească", ci a pornit — chiar de la începutul carierei sale episcopești — o dîrză luptă pentru emanciparea românilor ardeleni. Stratificați în iobagi, țărani liberi și o mînă de nobili, aceștia aveau în Transilvania o situație deosebit de grea. Apăsătoare era mai cu seamă viața iobăgimii, „supusă necondiționat la voința și plăcerea proprietarului, ca orice animal necuvîntătoriu, atît după litera legei, cît și în viața practică" (Gheorghe Barițiu). Sperînd să-și îndulcească soarta năpăstuită, o parte a românilor ardeleni se alătură bisericii romane. Drept răsplată pentru aportul lor, stors cu amăgeli, la întremarea și expansiunea agresivă a catolicismului, Curtea vieneză, prin Leopold I, le dăruiește unele favoruri, înscrise în două diplome: una din 16 februarie 1699, iar cealaltă, cunoscută sub numele de Secunda leopoldina, din martie 1701. Secunda leopoldina, mai importantă decît întîia, hotărăște — între altele — să se acorde bisericii unite și clerului aceleași cădințe și imunități ca ecleziei romano-catolice („qua ecclesiae, ecclesiasticaeque personae, ac res Romanae Ecclesiae latini ritus"), iar articolul al 3-lea dispune ca uniții, fețe bisericești și mireni, *fie și de condiție plebeie,* să se numere între „stări" și să se bucure de toate drepturile acordate de legile țării, nu în calitate de tolerați, ca pînă acuma (1701), ci ca cetățeni egali în drepturi cu toți fiii patriei: „Quinimo clementer annuimus, ut quicunque etiam saeculares, et plebeiae conditionis homines toties mentionatae Sacro Sanctae Ecclesiae sese, secundum normam a theologi praescribendam univerint, immediate Statui catholico annumerentur, sicque inter status computentur capacesque legum patriarum, ac universorum beneficiorum,

Scanned with OKEN Scanner

non ut hactenus solum tolerati, sed ad instar reliquorum patriae filiorum reddantur . . . ". Datorită îndeosebi acestei prevederi Secunda leopoldina este şi un act de mare însemnătate politică, deoarece aplicarea întocmai a articolului 3 ar fi dus la răsturnarea rînduielilor feudale din Transilvania. Întemeiat pe strîmbătăţi, feudalismul încătuşase întreaga iobăgime ardeleană, îi considera pe valahi „sufericţi" în propria lor ţară şi recunoştea doar trei naţiuni politice: săsimea, nu toată, pe nobilii secui şi maghiari. Pe de o parte din această cauză, iar pe de alta, pentru că însăşi Curtea vieneză nu ţinea „să se strice" cu nemeşimea principatului, Secunda leopoldina nu va căpăta niciodată putere de lege. Faptul a nemulţumit pe români, nerușinat înşelaţi. Iar nemulţumirea a născut proteste. Răstimp de trei decenii (1699—1729) revoltele au izbucnit sporadic, fără energie. Timoraţi, episcopii Atanasie Anghel şi Ioan Giurgiu (Patachi) nu au cutezat să-şi ridice glasul, să atace „stările" ori să indispună pe împărat. Păcatul lor îl va răscumpăra Inochentie Micu, plămădit din lut ales, rîvnitor de lucruri mari şi fire greu de abătut de la ţelurile urmărite.

Înfăptuirile sale au fost studiate de Augustin Bunea, G. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir, Zenovie Pîclişanu, I. Tóth Zoltán şi David Prodan. Din ceea ce au scris ei, reiese că Micu a condus efectiv biserica unită din Ardeal cincisprezece ani (1729—1744), timp în care viaţa i-a fost acaparată nu atît de păstorirea sufletească a credincioşilor şi de lăţirea catolicismului printre români, cît de spinoase probleme sociale şi naţionale. Spinoase şi îndrăzneţe.

Una dintre întîile sale realizări este *Conscripţia* din 1733. Statistica sau recensămîntul preoţilor şi a populaţiei „valahe" din Transilvania este, prin cauzele care au determinat-o şi principiile după care s-a lucrat, o serioasă cucerire politică. *Registrum universorum in Tran(sylva)nia sacerdotum et incolarum Valachicorum* dezvăluia că românii populează sate şi districte întregi, că *întrec numericeşte* toate celelalte naţiuni şi varsă în vistieria statului foarte mult bănet. Aşa fiind, era nedrept, arăta Micu în 1735, ca un norod atît de mare şi „carele în toată ziua creşte" să fie considerat ca a cincea roată la car, exploatat pînă la sînge, lipsit de orice prerogative politice şi civile. „Să nu dea Dumnezeu, spunea groful Bethlen Miklós în 1701, ca naţia aceasta necultivată şi prolifică să se sumeţească vreodată spre surparea celorlalte naţiuni". *Conscripţia* şi argumentele scoase de Inochentie Micu din interpretarea ei dovedeau că teama nobilimii era justificată, pentru că românii, „barbara et prolifica ista natio", începeau să se afirme din ce în ce mai hotărît, se încumetau să-şi pretindă dreptul la o viaţă mai omenească.

Scanned with OKEN Scanner

Încordarea dintre „stări" și români, născută și alimentată de contradicții sociale și naționale, a luat forme violente în cursul activității desfășurate de episcop în dieta Transilvaniei. Ajuns membru al ei prin nobilitare și printr-un decret împărătesc din 1732, Inochentie Micu participă în anii 1733—1744 la numeroase ședințe dietale, *ca reprezentant al tuturor românilor ardeleni, fără deosebire de confesiune* („suo ac totius nationis per Transylvaniam valachicae nomine"). În această calitate epocală, el luptă să smulgă de la alesii păturilor privilegiate dreptul la învățătură pentru copiii din neamul său, admiterea românilor în breslele de meseriași și în funcții publice, reducerea robotei la două zile pe săptămînă, restituirea proprietăților răpite de boierime de la „sclavii" valahi, stergerea „de tot" a iobăgiei în Pămîntul crăiesc (Fundus Regius) și recunoașterea românilor ca a patra națiune „constituțională", care lucru, ne informează Samuil Micu, „foarte au usturat pe unii". Revendicările le întemeia pe diferite argumente: prescripțiile dreptului natural, vechimea elementului românesc în Transilvania, moștean al plaiurilor ardelene „de pe timpul lui Traian", și necesitatea de a curma abuzurile, pentru a preîntîmpina degenerescența progresivă a maselor, împuținarea mîinii de lucru și a contribuabililor. „Prin muncă neîncetată, afirmă Inochentie Micu, iobagii se istovesc", devenind incapabili de a mai purta sarcinile publice. Vorba răspicată a episcopului, intransigența sa, cererile cutezătoare, înfierarea nemiloasă a stăpînilor, cuvîntările rostite împotriva impilării seculare a gloatelor și stăruința cu care Micu le pleda interesele, toate au provocat rîsete batjocoritoare, scîrbă și valuri de dușmănie:

„ — Românii sînt niște pribegi, vociferau membrii dietei.

— Nu pot fi altcum; deoarece sînt apăsați pînă la sînge, răspundea episcopul.

— Sînt numai țărani și iobagi.

— Nu este adevărat, căci avem nobili în districtul Făgărașului și [țărani] liberi în Pămîntul crăiesc.

— Sînt tîlhari și hoți.

— Nu trebuie să vă mirați, căci acestor oameni, în afară de piele, nu li se lasă nimic din ce să se hrănească.

— Sînt leneși.

— Dar numai românii vă lucră ocnele, băile de fier și de aur, iar unora li se trage pielea de pe ei.

— Clerul și poporul român nu sînt uniți din inimă.

— Despre cele ce sînt ascunse în inima omului numai Dumnezeu poate judeca" (citat după A. Bunea).

Replicile datează din 1744; ele prevesteau răzmerița lui Horea, Supplex Libellus Valachorum, crezul Școlii ardelene și, în general,

Scanned with OKEN Scanner

vremurile de aspră încleştare între feudalism şi o lume nouă, care se plămădea în sînul vechii societăţi.

Înfruntaţi de episcop, magnaţii s-au învolburat asupră-i, dedîndu-se la sălbăticii. Gheorghe Bariţ şi contemporanii săi ştiau, de la străbunii din a treia generaţie, că în zilele viforoase ale dietei din 1744 „a lipsit foarte puţin de n-au aruncat pe . . . Clain din fereastră pe stradă". Pîrile în contra vlădicului rebel au curs val înspre Viena. Aici stăpînea, cu trufie de Doamnă Chiajnă, Maria Terezia. Şi ea îi porunci lui Inochentie Micu, în iunie 1744, să se înfăţişeze la scaunul Împărăţiei. Înainte de a se despărţi de ai săi, acesta adună în sinod protopopi, cler de rînd, nobili şi ţărani români, greco-catolici şi ortodocşi. În cuvîntul de deschidere pe care-l rosti, Micu expuse — cu detalii — cuprinsul celor două diplome leopoldine, aminti tulburările aţîţate de călugărul Visarion, înfăţişă — nu cu lăudăroşenie — truda sa de ani de zile pentru binele poporului, iar la sfîrşit puse cîteva întrebări. De pildă, el ceru sinodului să se pronunţe dacă este sau nu necesar să se mai stăruie pentru confirmarea privilegiilor făgăduite românilor de diferiţi împăraţi. Dacă este nevoie, cum să se procedeze? (Si necessum est, qualiter, et qua modalitate) După ce sinodul răspunse afirmativ şi se legă să suporte cheltuielile de trebuinţă călătoriei la Viena, Inochentie continuă: „Întrucît privilegiile care urmează să fie întărite privesc şi poporul, oare n-ar trebui să-l întrebăm şi pe el, oare n-ar trebúi să cerem şi ajutorul său?" Textul nefiind destul de clar, a fost tălmăcit în două chipuri: Augustin Bunea crede că Micu s-a gîndit *numai* la sprijinul bănesc al maselor; I. Tóth Zoltán, în schimb, îi dă şi o altă interpretare. După el, episcopul plănuia să recurgă la ţărănimea stoarsă de feudali, ca să cucerească prin luptă tot ceea ce Dieta, Cancelaria Aulică şi Curtea vieneză refuzau să acorde românilor. Dacă adevărul este de partea lui Tóth, şi mie mi se pare că este, atunci intenţia de a apela la ţărănime capătă un sens mai adînc, situîndu-l pe Inochentie Micu printre părtaşii gîndirii înaintate a veacului al XVIII-lea, veacul „luminilor".

Încheindu-se lucrările sinodului, episcopul se duse, dar nu cu zorul său obişnuit, la Viena, unde îl aştepta urgia înveninată a celor mari, decişi să-l încovoaie. Ca să nu fie strivit, Inochentie se îndreaptă, pe drumuri ocolite, spre Roma. Şi nu s-a mai întors acolo, pentru că Maria Terezia şi alţi neprieteni ai neamului nostru s-au împotrivit. Trăind în exil aproape un sfert de secol, a îndurat ocări, a suferit de foame („Me hic fame volunt ad resignandum compellere") şi de răul înstrăinării. Totuşi, nu s-a lăsat înfrînt. O dovedesc multele memorii trimise unor „obraze" cu autoritate din slujba împărătesei şi Papii, precum şi corespondenţa cu cei „de acasă". Din ele

Scanned with OKEN Scanner

se desface, ca o rază din neguri, chipul său de mare luptător, pe care nici captivitatea nu a izbutit să-l abată „de la cererile noastre cele pe dreptate, de lipsă și de folos neamului". De altminteri, episcopul însuși s-a caracterizat pe sine ca un războinic încins „cu arma... pe coapsă". Așa a și închis ochii, în septembrie 1768. Vestea morții sale l-a bucurat pe cancelarul Kaunitz, pentru că socotea sfîrșite și neajunsurile cășunate Împărăției de Inochentie. Rea socoteală! Căci nu episcopul, ci „mișăii" cu care intrase în vrajbă și orînduirea lor strîmbă erau adevărata pricină a fierberii în care fuseseră aduși românii. Inochentie Micu numai le-a trezit conștiințele din amorțeală, le-a arătat pentru ce și cum să lupte, i-a îndemnat să iasă de la întuneric la lumină. Apoi, din pragul apusului, a mai adăugat: „Dară nu tremurareți, că fiind nevinovați, precum sunteți, nimica nu vă pot face!"[1]

[1] De consultat: G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain.* Studiu de..., Caransebeș, 1896; Augustin Bunea, *Din istoria românilor. — Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900; *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746—1768, publicată de Zenovie Pîclișanu*, Buc., 1924; I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1797*, Budapesta, 1946, p. 75—100 și passim; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*. Ediție nouă, refăcută, Buc., 1967, p. 137—199 și passim.

Scanned with OKEN Scanner

DATE PENTRU O MONOGRAFIE SAMUIL MICU

I

150 DE ANI DE LA MOARTEA SCRIITORULUI

Vorbind, în *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848* (1851), despre cîțiva cărturari ce aparțin Școlii ardelene, Nicolae Bălcescu interoga retoric: „Cine nu cunoaște numele glorioase ale lui Iorgovici, Șincai, Țichindeal, Clain, Lazăr, Petru Maior, cari prin școli, prin cultivarea limbii și a istoriei, puseră stîlpii naționalității române și propagară ideea unității sale?“ Deci, pe vremea lui Bălcescu mulți îi frecventau pe învățații ardeleni: Costache Negruzzi, care a învățat să citească românește slovenind *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* de Petru Maior; Ioan Heliade Rădulescu, elevul cel mai distins al lui Gheorghe Lazăr, „a căruia pomenire, va spune Heliade în prefața *Gramaticii* (1828), trebuie să fie de mult preț la toți românii“; Mihail Kogălniceanu, îndrumat în copilărie de călugărul Gherman Vida, un maramureșan, spre lectura *Hronicii* lui Gheorghe Șincai, ori Alecu Russo, admirator al limbii „obștești“ în care Samuil Micu și-a scris majoritatea operelor sale, originale sau tălmăcite.

S-au scurs de la stingerea generației lui Bălcescu decenii multe și pe măsură ce anii își topeau ființa cărțile cuprinzînd strădaniile cărturarilor Școlii ardelene se colbăiau, erau uitate; cu excepția *Țiganiadei* și a poemului *Trei viteji* de Ion Budai-Deleanu, ele sînt uitate și astăzi. Și nu-i bine ca lucrurile să rămînă o veșnicie așa, pentru că Micu, Șincai și Maior au călăuzit, printre cei dintîi, „mulțimea cea mare de popor“ român pe drumul atît de dramatic al eliberării sale de asuprirea națională, socială și culturală.

Expresia „mulțimea cea mare de popor“ este a lui Samuil Micu, mort — sexagenar — la Buda, în ziua de 13 mai 1806. Născut în localitatea Sad din „scaunul“ Sibiului, scriitorul este nepotul episcopului Ioan Inochentie Micu; acesta a jucat un rol imens în trezirea românilor transilvăneni la o viață națională proprie. După primele învățături căpătate la școala de pe lîngă biserica de piatră durată de unchiul său, „Samuil Micu alias Stoia“ se duce la Blaj,

Scanned with OKEN Scanner

unde — supus la post și rugăciuni — e călugărit, cam cu de-a sila, în 1762, prilej cu care i-au schimbat prenumele de Maniu în Samuil: „Iar fiindcă nici vin, nici vinars, nici bere, nici o beutură afară de apă nu beam, că nicicum nu pot suferi, nici nu-mi place orice beutură beţivă, afară de apă, mi-au pus numele de Samoil, fiindcă sfîntul Samoil încă n-au beut beutură beţivă".

În anii cînd își procopsea mintea în Seminarul vlădicului Petru Pavel Aron și se întemeia în studiul limbii latine, Blajul oferea proaspătului călugăr multe posibilităţi de a-și lărgi cunoștinţele despre originea poporului român, prin Gherontie Cotorea și lectura *Hronicului* scris de Cantemir, despre limba „valahă" și „slovenească", prin Grigore Maior și Isaia din Sîmcel, și despre „împerecherile" ce învrăjbeau deseori feţele bisericești, îmboldindu-le la ocări și sudalme. „Către cînd era să se ducă Filotei în chilie, povestește Micu, zice că i-au zis Grigorie:

— De astăzi înainte te va bate D-zeu!

Filotei au răspuns:

— Ia sama, părinte, să nu-ţi vie aceasta în cap, — și au început a grăi ceva despre icoana Precestii carea au plîns.

Şi zice Filotei că Grigorie au zis:

— Nu-mi trebuie ajutoriul Precestii, că eu sînt fericit întru această lume . . . ș.a.". Grigore Maior și Filotei Laslo, călugări amîndoi, prefigurau — prin profanitatea gîndirii și a limbajului lor — personajele monastice din *Ţiganiada*.

Elev de o sîrguinţă uimitoare și călugăr apreciat, Micu este trimis în anul 1766 la Viena. Aici, adevereşte Gheorghe Şincai, se cultivă — vreme de șase ani — în „științele filozofice și teologice". Învăţătura cîștigată îl va ajuta, pe de o parte, să profeseze la Blaj matematicile, etica, Scriptura, teologia dogmatică și filozofia, iar pe de altă parte, să scrie şi să traducă între 1779—1782, cînd se găsea din nou la Viena, numeroase cărţi: romanul popular *Varlaam şi Ioasaf*, *Legile firei*, *Loghica*, *Belizarie* de Marmontel, *Carte de rugăciuni*, *Aritmetica*, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, lucrată în colaborare cu Şincai. A alcătuit aceste opere „ca și poporul nostru să se lumineze în sfîrșit".

„În Viena, lucră Micul ziua și noaptea, cu mare încordare, atît la istorie, cercetînd arhivele și bibliotecile, cît și la gramatică". Însă împrejurări neprielnice îl silesc să-și întrerupă investigaţiile arhivistice și să revină, în prima jumătate a anului 1783, la Blaj. Plecarea din Viena i-a fost grăbită și de stăruinţele unor „alumni" români frondeuri de la „sf. Barbara", nemulţumiţi de faptul că Micu judeca anumite probleme în spirit prea „călugăresc". Cîștigaţi de politica antimonahală a lui Iosif al II-lea, acești bursieri, în frunte

Scanned with OKEN Scanner

cu Ioan Para, luptau pentru dreptul la întîietate al preoțimii de mir. Vremea călugăriei trecuse! Secolul al XVIII-lea își făurise alte fetișuri și se închina la alte valori decît veacul precedent.

Chiar în preajma reîntoarcerii sale, la Blaj fusese înscăunat un nou episcop, zugrăvit de Petru Maior în culori negre: „Vlădica lor cel de acum, carele de mulți ani stăpînește, cu totul e dat la iconomie și la adunare de bani. De ar avea această rîvnă și spre științe și vrere spre oamenii cei învățați precum are nevoință spre iconomie, vîrtos ar fi cu o parte a banilor săi adăugată Biblioteca românilor cea din Blaj . . . și mulți bărbați multe plase (= feluri) de cărți ar fi dat la lumină, pentru luminarea a tot neamul românesc". Vitregit de Ioan Bob și expropriat, prin ingerințele acestuia, de unele opere, tiranizat și pîrît la guvern ca schismatic, Micu va face eforturi epuizante pentru a scăpa de urgia adversarului său. Șicanele episcopului, se tînguiește el în 1798, „cu totul mi-au slăbit mîna mea a lucra, asemenea iar inima mea mi-au mîhnit, și atîta tremur au băgat în mîinile mele, cît nu pot scrie". În ciuda mîhnirii sufletești și a unui climat potrivnic muncii intelectuale, Micu a continuat să lucreze cu multă rîvnă, să combată pe istoricul sas Carol Eder, aprig dușman al propășirii românilor din Transilvania, și să încerce să obțină postul de cenzor și corector al cărților românești imprimate la Buda, ca astfel să-și poată consacra neamului său, mai din plin, priceperea și forțele cărturărești. Prin stăruințele unor prieteni (Ignatie Darabant și Ioan Corneli), postul solicitat i se acordă în anul 1804. Moartea l-a ajuns în plină activitate, curmîndu-i visul de a-și publica două lucrări de căpătîi: *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* și *Dictionarium valachico-latinum*.

Citim într-o scrisoare a lui Samuil Micu din ianuarie 1806: „Utinam Deus donet Ecclesiae varadiensi Eppum, virum amantem eruditionis, et doctrinae, qui culturam, et scientiam in gentem nostram promoveat. Non redibit ad unionem, nec ad sensum natio nostra antequam historiam ecclesiasticam, et nationis suae, aliasque doctrinas, et scientias ad culturam sui necessarias sciant, non tantum qui latine discunt sed etiam alii, unde miseriam suam, et utilitatem perspiciant. Nec unquam erit ut major pars valachorum latinam linguam discant, consequenter major pars semper inculta manebit, et isti pauci culti, et literati valachi, rudes et simplices ad sensum reducere aliter non possunt nisi per doctrinam sensum illis illuminent, ut et illi intelligant quod bonum et utile est. Sed non sufficiunt isti pauci literati instruare orali voce tantum multitudinem, per libros autem id facilius fieri potest, nam quilibet privatus, qui novit legere,

Scanned with OKEN Scanner

legendo sensim incipit intelligere, et noscere". Sînt aceste rînduri simple dovada unei vieţi care şi-a căutat izvorul bucuriilor într-o rodnică activitate de slujire a maselor, de a căror dragoste i-a fost învăpăiat sufletul.

Epoca în care a trăit Samuil Micu (1745—1806) a însemnat pentru Transilvania un răstimp de mari zbuciumări sociale, provocate îndeosebi de lupta din ce în ce mai dîrză a iobăgimii româneşti împotriva asupritorilor, luptă care a culminat cu răscoala condusă de Horea, de animozităţile dintre nobilimea ardeleană şi austriacă, precum şi de contradicţiile iscate între burghezia de alt neam, maghiară şi săsească, şi burghezia română, încă slab dezvoltată. Contrazicerile constituiau un teren prielnic pentru receptarea ideologiei iluministe; alimentată de stările locale şi adaptată lor, ea va deveni, ca orice ideologie progresistă, un puternic factor de revoluţionare a conştiinţelor.

Un iluminist, în sensul plenar al termenului, şi — pînă la o anumită limită — un purtător al idealurilor ce însufleţeau masele populare este şi Samuil Micu. Aceste idealuri şi înrîurirea unor iluminişti ca Baumeister şi Steinkellner străbat întreaga sa operă cu caracter laic, ba cîteodată ele au lăsat urme şi în lucrările de cuprins bisericesc, de exemplu în *Propovedanie sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi* (1784), din al cărei cuvînt *Către cetitoriu* citez un pasaj semnificativ: „Mai pre urmă te rog să ierţi de te va sminti cumva curgerea graiului, că fiindcă acestea (= predicile) mai mulţi proşti decît învăţaţi auzitori vor avea, nu să cădea să fie cu măiestrie ritoricească, nici cu grai de vorbă înaltă şi adîncă, ci mai de jos şi mai prost, ca şi cei proşti să înţeleagă şi să se folosească, că acesta e scopul şi cugetul mieu . . . ".

Sporadice în lucrările bisericeşti ale lui Micu, tendinţele ce defineau gîndirea înaintată a veacului al XVIII-lea, cu erorile şi cuceririle ei, devin precumpănitoare în *Loghica* şi în *Legile firei, ithica şi politica,* al căror merit principal trebuie căutat în faptul că difuzau concepţii derivate din filozofia „Luminilor" şi în contribuţia adusă, în urma lui Dimitrie Cantemir, la crearea unei terminologii filozofice româneşti. De asemenea, concepţii iluministe sigure ne întîmpină în scrierile istorice şi lingvistice ale lui Micu.

În ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi după aceea, numeroşi istorici străini (Sulzer, Engel, Eder ş.a.) s-au dedat „a vomi cu condeiul asupra românilor" (Petru Maior), cu scopul de a dovedi cît de „iluzorie" le era revendicarea de a fi recunoscuţi ca a patra naţiune politică în Transilvania şi pretenţia de a li se acorda drepturi cetăţeneşti egale cu ale celorlalte naţiuni „constituţionale". Pentru a învedera legitimitatea cererilor formulate de români, episcopul

Scanned with OKEN Scanner

Inochentie Micu, Gherontie Cotorea, în *Articulușurile cele de price*, și Petru Bod s-au străduit, înaintea lui Samuil Micu, să reînvie din trecutul istoric al românilor paginile destinate să justifice reclamarea energică a unor drepturi uzurpate și năzuințele de afirmare națională.

Bătătorind drumuri cercate de predecesori, Micu se va orienta și el către studiul istoriei, izbutind să concentreze rezultatele rîvnei sale în scrieri ca *De origine daco-romanorum*, *Scurtă cunoștință a istoriii românilor*, *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*. În prefața la o redacție rezumativă a *Istoriei*, Micu arată că a povestit întîmplările neamului românesc „ca cei buni să se laude și să se urmeze, iar cei răi și nevrednici să se rușineze și să înceapă a lepăda simțirea cea dobitocească, și a fi oameni și romani, adecă deplin și întregi, și să nu se tăvălească tot jos, ci să se rîdice". Rîndurile acestea anunțau o operă militantă, în filele căreia argumentele scoase din cercetarea istoriei se organizează în funcție de cauza restaurării integrale a demnității neamului românesc, de căldura cu care autorul își susține părerile, de ura împotriva iobăgiei („un chip de robie păgînească") și a ținerii samavolnice a norodului în întuneric și neștiință, de teamă ca masele — deșteptîndu-se — să nu „scoată pe trîntori din coșniță".

S-a spus și s-a răspus despre crezul istoric al lui Micu-Clain că ar cuprinde doar trei elemente: ideea descendenței pur romane, a continuității romanilor în Dacia și a unității noastre etnice. În realitate, acest crez este cu mult mai complex, pentru că multiple și complexe erau și obiectivele vizate de autor. Dar fie că înfierează pe renegați, fie că denunță preoțimea „mojică" și incultă din Țara Românească și „stricarea" rînduielilor din principate prin fanarioți, Micu își subordonează criticile și expunerea preocupării de a-i angaja pe contemporani în lupta pentru progres, pe tărîm politic, cultural și economic. Această preocupare unică dezvăluie factura sa de iluminist și-i fixează, ca istoric, locul în perioada de început a culturii noastre moderne.

Într-unele scrieri citate anterior, de pildă în *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, Micu a împletit și probleme de ordin lingvistic. Sub acest raport prețioase sînt însă alte lucrări ale sale: *Carte de rugăciuni* (1779), la sfîrșitul căreia se indică reguli pentru scrierea cu litere latine, *Elementa* (1780; ediția a II-a, 1805), înștiințările *Către cetitoriu* din foile liminare ale traducerii *Bibliei* (1795), *Acatist*-ul (1801) și *Dictionarium valachico-latinum*, publicat abia în 1944, cu un studiu introductiv, de către Gáldi László. În aceste opere Micu a discutat, cu precădere, latinitatea limbii noastre și oportunitatea înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin; a enunțat cîteva

Scanned with OKEN Scanner

legi fonetice privitoare la dezvoltarea limbii române din cea latină (*a* + poziţie nazală = *î*, *d* + *i* = z, metafonia lui *o* etc.) şi a strîns, orînduindu-le într-un dicţionar, peste unsprezece mii de cuvinte.

S-a susţinut că Micu a pledat, de-a lungul activităţii sale lingvistice, exclusiv pentru ortografia etimologică. Pusă astfel, problema este greşită, căci oricine urmăreşte atent textele va ajunge, fără eforturi deosebite, la concluzia că de fapt Micu a părăsit treptat poziţiile iniţiale ale sistemului său etimologic, că a făcut concesii şi s-a îndrumat spre scrierea fonetică. Citez, pentru a exemplifica, *hom, dice, nomina, bola*, înlocuite de Micu, în 1801, cu *om, zice, numele, boála*.

Vorbind, în prefaţa la ediţia a II-a din *Elementa*, despre principiile ortografice expuse în prima versiune, Gheorghe Şincai scrie: „Prin regulile pe care le-am statornicit în acea gramatică, spre a scrie româneşte cu litere latine, puţin a lipsit să nu facem din limba dacoromână, în ceea ce priveşte scrisul şi cititul, ceva asemănător cu franceza". Comentariul este elocvent şi el ne autorizează să deducem că apropierea autorilor gramaticii de scrierea fonetică s-a operat în mod conştient, sub imperiul convingerii că numai un sistem ortografic simplificat şi potrivit cu firea limbii române este în măsură să înlesnească însuşirea noţiunilor gramaticale şi de către „mulţimea cea mare de popor". Micu nu s-a împăcat niciodată cu cărţile scrise într-o limbă „neplăcută urechilor . . . şi foarte cu anevoie de înţeles", nici cu abaterile de la „vorba cea de acum obicinuită", pentru că era un bun cunoscător al „graiului românesc" şi ţinea, îi repet cuvintele, „ca şi cei proşti să înţeleagă" slova destinată lor.

*

Opera densă şi viaţa agitată a lui Samuil Micu nu au fost întotdeauna ferite de greşeli. Îmbrăţişarea ideii referitoare la originea noastră pur romană, concepţia că limba română se poate perfecţiona prin curăţirea ei de elementele nelatine şi, în general, o relativă lipsă de discernămînt în tratarea problemelor abordate îl fac pe Micu să apuce, nu o dată, pe căi lăturalnice adevărului. Dincolo de aceste limitări, scriitorul s-a impus şi se impune atît prin uriaşa lui putere de lucru, cît şi prin numeroasele rezultate pozitive din activitatea sa. Noi preţuim aceste rezultate şi îl considerăm pe Micu drept un erudit care, devotîndu-se norodului, l-a ajutat să se smulgă din incultură şi să „scoată pe trîntori din coşniţă".

Scanned with OKEN Scanner

II

POPAS LA VIENA ÎN 1773

Biografii lui Micu au arătat că în prima jumătate a anului 1773 cărturarul ardelean a petrecut un timp la Viena, participînd la discuțiile purtate în jurul reducerii sărbătorilor religioase și la solemnitatea sfințirii ca episcop a lui Grigore Maior, în calitate de diacon[1]. Înaintea biografilor săi Micu însuși a narat, cu amănunte, mergerea sa la Viena, în volumul al IV-lea din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor:* „... Într-aceea, pînă a-și isprăvi Grigorie Maier lucrările sale în Viena, împărăteasa au poruncit să se adune episcopii uniți din Ungaria și din Ardeal în Viena, ca să împuțineze sărbătorile ... La acest săbor ..., din Ardeal, cu episcopul Grigorie Maier au fost Silvestru Caliani, Ignatie Darabant și eu, Samuil Clain ... Într-acest săbor întîi s-au lucrat pentru împuținarea sărbătorilor. Apoi au fost multă price pentru nește sfinți rușești, pre carii episcopul de la Muncaci îi pusăsă în *Anaxariu* ... Altă parte au fost pentru sinvolul sfîntului Atanasie ... De aici s-au dat prileji a se face întrebare: pune-să-va și la români, în Credeu, „carele de la Tatăl și de la Fiul purcede"? Episcopul Bojișcovici, și Grigorie, și Bastașici tare sta ca să se puie. Episcopul Bacinski, cu muncăcenii, și noi, — adecă Silvestru Căliani, Ignatie Darabant și eu — tare am stătut împrotivă să nu se puie în Credeul românesc „de la Fiul", ci să rămîie cum mai înainte au fost. Lucrul acesta s-au dat și la împărăteasa, iar împărăteasa — prin decretumul său — au poruncit ca să nu să adaugă (sic) la români în Credeu și „de la Fiul" ... Altele ce s-au mai isprăvit întru acel săbor să pot vedea în faptele acelui săbor, și de la împărăție întărită și trimis la toate episcopiile unite, în Țara Ungurească și în Ardeal"[2].

[1] Vezi D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminării"*, Cluj, Litografia „Nițescu", 1939, p. 165; Al. Piru, *Literatura română premodernă*, Buc., 1964, p. 24; Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, *Studiu introductiv* la Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, Buc., 1966, p. 15.

[2] *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* (ms. B. A. R., Filiala Cluj), vol. IV, p. 731—734. — Micu povestește astfel ceremonia sfințirii lui Grigore Maior: „Fiind în Viena acești episcopi, au făcut cuvîntare la împărăteasa ca sfințirea de curînd numiților episcopi, a Făgărașului și a Muncaciului, să se

„Faptele acelui săbor" pot să fie într-adevăr reconstituite pe baza proceselor verbale din *Protocollum sessionum anno 1773 Viennae celebratarum*, astăzi în posesia bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj[3]. Cercetarea actelor consfătuirii duce la constatări importante, care privesc opera de culturalizare a maselor românești din Transilvania și lupta noastră de emancipare socială și națională.

*

În sfera preocupărilor de ordin economic și cultural, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea însemnează pentru imperiul habsburgic, mai cu seamă de la 1760 înainte, o perioadă de efervescență, de căutări febrile. Maria Terezia și Iosif al II-lea, ajutați de unii sfetnici ai lor (Felbiger, Gerhard Van Swieten, Kaunitz ș.a.), elaborează legi și impun măsuri destinate să angajeze treptat viața imperiului pe calea dezvoltării capitaliste. Din multiple motive, absolutismul monarhic austriac a fost silit să atragă în lupta pentru dizolvarea „formelor sociale feudale" (Marx) și popoarele asuprite, ele reprezentînd o forță fizică și un capital intelectual de care stăpînirea nu se putea dispensa. Victimă a credinței, curentă în secolul al XVIII-lea, că lecuirea nedreptăților sociale generate de feudalism este posibilă prin culturalizarea limitată a maselor, Curtea vieneză acordă în anii 1760—1790 o atenție susținută tipăriturilor și învățămîntului. Maria Terezia s-a gîndit la amîndouă, atunci cînd a aprobat lui Iosif Kurzböck, în 1770, să înființeze la Viena un așezămînt tipografic, care

facă în biserica și în curtea împărătească, înaintea împăratului și a împărătesii. carea împărăteasa au voit și au primit (*ibid.*, p. 734) ... Într-aceea, vlădica Grigorie Maier isprăvind acum toate lucrurile sale, în luna lui aprilie în 23 de zile, în beserica împărătească cea din curtea împărătească, de față fiind împăratul Iosif și împărăteasa Maria Terezia, toată curtea împărătească și domnime multă, de episcopul Vasile Bojișcovici s-au sfințit, după obiceiul grecesc, episcop; la carea liturghie și sfințire din Ardeal au fost preoți Silvestru Caliani și Ignatie Darabant. Diacon eu am fost și Avgustin. Toate s-au făcut grecește, după obiceiul și cu ţeremoniile bisericii răsăritului, că episcopul Vasilie nicecum și întru nimica n-au vrut să latinizăluiască ... La sfîrșitul liturghiei vlădicul Maier au mers de au blagoslovit pe împărăteasa, iar împărăteasa i-au dat cruce scumbă și frumoasă, și inel, care vlădicul Maier episcopiei le-au lăsat", *ibid.*, p. 737—739.

[3] Ms. lat. nr. 383. A fost descris, fără a i se accentua importanța, de Iacob Radu, în *Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea Mare*, Buc., 1923 p. 42 (extras). Lucruri demne de reținut despre *Protocollum* apud I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapesta, p. 256 și urm. Vezi și Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Budai-Deleanu (1784—1820)*, în „Cercetări de lingvistică" (Cluj), an. VI (1961), 2, p. 278, n. 2

Scanned with OKEN Scanner

să publice și cărți în sîrbește, grecește „și în alte limbi orientale“[4]. Primul cenzor pentru aceste cărți a fost un român (Grigore Maior): „Și fiindcă atuncea să făcusă tipografie rusască și românească în Viena, era de lipsă acolo un om carele să știe amîndoao limbile, — și cea rusască, și cea românească —, să fie țenzor, carele să vază întîi cărțile și să judece vrednică este de tipariu. S-au milostivit împărăteasa Maria Terezia a-l numi țenzor și a-l aduce la Viena [pe Gr. Maior], în care lucru mult l-au ajutat și au lucrat Ioan Neagoie aghentul, văr al meu primare, feciorul protopopului Maniu din Armeni, că rușii de la Muncaci voia ei să dobîndească acea stare“[5]. Prin două din problemele dezbătute în „săbor“, acesta se leagă de activitatea tipografiei lui Kurzböck și de atribuțiile cenzorului însărcinat cu revizia publicațiilor în sîrbă, ruteană, română etc.

*

Samuil Micu a scris:“... Împărăteasa au poruncit să se adune episcopii uniți din Ungaria și Ardeal în Viena“. Cu adevărat, în urma unui decret al Mariei Terezia vin la Viena,în februarie 1773, episcopii Svidniței (Vasile Boșicicovici), Muncaciului (Andrei Bacinski) și Făgărașului (Grigore Maior), însoțiți de cîțiva colaboratori. Din partea eparhiei Făgărașului sînt prezenți, în afară de Maior, trei sfetnici consistoriali și canonici (Samuil Micu, Ignatie Darabant și Silvestru Caliani) și profesorul Augustin Chereși[6]. Vlădicii fuseseră convocați cu scopul de a examina temeinic situația greco-catolicismului și de a face propuneri pentru remedierea mai multor racile endemice. Consfătuirea a început la 1 martie 1773 și s-a prelungit pînă spre sfîrșitul lui aprilie[7]. În a doua ședință (16 martie) s-a fixat următoarea ordine de zi:

— întocmirea listei de cărți ce urmează să se tipărească la Kurzböck pentru grecocatolicii de diferite națiuni;

— desemnarea unui nou cenzor, în locul lui Grigore Maior, și indicarea atribuțiilor acestuia;

[4] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron* și *Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 360—361.

[5] Samuil Micu, *op. cit.* p. 728—729.

[6] În *Protocollum* numele lui Chereși e scris *Keressi* (la Tóth Körössy). „Neputînd atunci veni“, episcopul de Oradea, Meletie Covaci, „au scris cărți cu carea înștiința că ce vor așeza într-acel săbor el bucuros le va primi“, Samuil Micu, *op. cit.*, p. 713; informația este confirmată de *Protocollum*, f. 24r.

[7] Durata conferinței a nemulțumit pe Maria Terezia; în 3 aprilie ea pune în vedere episcopilor să fie mai expeditivi; aceștia se justifică, vezi *Protocollum*, f. 18r+v.

— reducerea numărului sărbătorilor religioase și revizuirea calendarului folosit de credincioșii grecocatolici;

— reglementarea veniturilor stolare și stabilirea măsurilor menite să asigure ordinea și disciplina în rîndul populației grecocatolice[8]. De asemenea, s-a mai stabilit cine să redacteze procesele verbale (Iosif Körösztury, agentul lui Grigore Maior la Viena), s-a atras atenția asupra caracterului secret al dezbaterilor și s-a motivat de ce era necesară participarea la ședințe și a celor din suita episcopilor: ca să se lărgească baza de masă a hotărîrilor luate de episcopi. Purtînd girul mai multor capete, ele vor trezi mai puține suspiciuni printre credincioși[9].

Problema tipăriturilor a fost cercetată în mai multe ședințe. La capătul lor s-a întocmit o listă, în care sînt înșirate titlurile cărților de publicat, grupate în două categorii: *pentru tineret* (Pro juventute) și *pentru adulți* (Pro adultis — mireni și fețe bisericești). În cea dintîi figurau: *un abecedar* — Libellus alphabeticus, un *catechism mic* — Catechismus parvus, un *Ceaslovăț* — Horologium parvum și *Psaltirea* — Psalterium totum[10], iar într-a doua: Ceaslovul, Trebnicul, Octoihul, Apostolul, Triodul, Evangheliarul (Evanghelium, 4^{nar} libres Evangheliarum in singulos dies distributos continens), Slujebnicul, Mineiul (Minea, id est libri in 12 menses distributi officia sanctorum in singulas dies digesta habentes). Acestea alcătuiau scrierile de prima urgență; în limita posibilităților, ele urmau să fie completate prin cazanii, prin „Catechismus maior sive Theologia moralis" ș.a.[11].

Întocmirea listei de cărți necesare și revizuirea textelor după care trebuia să se conducă Iosif Kurzböck au dat naștere la oțioase dispute teologice. Dezbaterile au vădit atașamentul majorității participan-

[8] Textul latin: „1 De libris in Orientali Typographia Viennensi imprimendis; *Secundo* de subiectis, quibus orientalium librorum censura in futurum committi posset, candidandis ac proponendis; *Tertio* de festorum diminutione, et calendariis pro populis ritum graecum sequentibus deservituri accomodatione; *Ultimo* de stolarium proventum ordinatione aliisque ad bonum ordinem et disciplinem intra unitos populos introducendam pertinentibus tractetur", *Protocollum*, f. 2r.

[9] „Ut ita auditis plurimum sententiis ac opinionibus ep(isco)pi facilius vota sua depromant; ea praeterea quae magis delicata sunt, magnamque ad animos cleri, populique praesertim rudioris commovendos vim habere possit, non solo ep(isco)porum arbitratu, sed praesentibus de clero praecipuis acta, conclusamque fiat", *ibid.*, f.12v.

[10] Despre *Psaltire* s-a spus, în ședința din 17 martie, că este o carte foarte răspîndită și printre mireni, folosindu-se și la deprinderea copiilor la citit: „Psalterium totum — Liber in Orientali Ecclesia intra saeculares etiam admodum usitatus, ac ipsis quoque parvulis, legere incipientibus solitus".

[11] Programarea pentru tipar a unui număr atît de mare de cărți bisericești se explică prin interdicția importului de cărți „din provincii străine" (=Țara Românească și Moldova), vezi Aug. Bunea, *op. cit.*, p. 360.

ților față de rînduielile liturgice ale bisericii ortodoxe și atitudini contrare oricărei schimbări de natură dogmatică. Ilustrative sînt în această privință declarațiile episcopului de Muncaci și ale lui Grigore Maior referitoare la *Filioque:* dacă s-ar introduce în Credeu „și de la Fiul", faptul ar da naștere la frămîntări în rîndul poporenilor greco-catolici: „. . . Interim tamen licet et ipse magnum metu futurae perturbationis diffiteri non possit, si repente in his rerum circumstantiis, particula *Filioque* ad Symbolum Constantinopolitanum inseretur" (Maior)[12]. Concesiile făcute catolicismului, sub raport liturgic și dogmatic, purtau în sine primejdii de ordin național. De la 1700 înainte, această convingere prinsese rădăcini adînci în mintea românilor din Ardeal; prin declarația sa, Grigore Maior dădea glas unei păreri populare.

Epuizînd problema tipăriturilor, episcopii au trecut la examenul următorului punct din ordinea de zi: cenzorul și atribuțiile sale. Analiza avea loc într-o perioadă în care lupta pentru „secularizarea" vieții culturale era în pragul unei victorii răsunătoare: desființarea ordinului călugărilor iezuiți (23 august 1773), iar Curtea vieneză pregătea scoaterea cenzurii din mîinile autorităților bisericești. Ideea că „Die Zensur ist ein Politikum" fusese îmbrățișată de Maria Terezia și Iosif al II-lea, contribuind la grăbirea lucrărilor de definitivare a unui nou regulament al cenzurii, care să prevadă trecerea reviziei cărților în patrimoniul „puterii lumești", în patrimoniul statului[13]. Situat în acest context, modul în care s-a pus la consfătuire problema ce ne preocupă era perimat. În esență, episcopii au solicitat două lucruri: să fie consultați la elaborarea instrucțiunilor pentru cenzor și să se anuleze dispoziția potrivit căreia Adam Kollar, consilier laic. avea dreptul să exercite controlul ultim asupra scrierilor religioase grecocatolice ieșite de sub teascurile tipografiei lui Kurzböck. Ambele cereri se găseau dincolo de granița orientării de atunci a statului habsburgic în domeniul reviziei cărților. De altminteri, striațiuni de vetustețe se observă și în redactarea prescripțiilor pentru cenzor, dar aici nu ele predomină, ci sfaturile prielnice intereselor naționale românești, rutene și sîrbești. Prescripțiile au fost cerute de Maria Terezia printr-un decret din 3 aprilie 1773. Le rezum, după originalul în latinește: cenzorul va ține seama, în primul

[12] *Protocollum* f. 6v. Declarația lui Bacinski: „Intra valachos in sua dioecesi commorantes inter quos Constantinopolitanum Symbolum absque particula *Filioque* universaliter recitatur, ob additam hanc particulam, in publico perturbatio aliqua exoriatur, justum se omnino metum habere", *ibid.*, f. 6r.

[13] Detalii apud Oskar Sashegyi, *Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der habsburgischen Länder*, Budapesta, 1958, passim.

Scanned with OKEN Scanner

rînd, de nevoile diecezelor şi, ascultînd de povaţa episcopilor, se va îngriji de justa utilizare a spaţiului tipografic; el va veghea, în mod deosebit, ca în cărţile admise la tipar să nu se strecoare nimic împotriva religiei catolice, a tipicului ortodox, a moravurilor şi obiceiurilor îndătinate la popoarele cărora le sînt menite, nici împotriva bunului public ori a împăratului; dacă s-ar întîmpla să se ivească, în cursul reviziei, întrebări dificile ori dacă „cenzura supremă" ar pretinde lucruri greu de îndeplinit cu conştiinţa împăcată, cenzorul se va adresa episcopilor şi se va conforma îndrumărilor date de ei; în sfîrşit, cenzorul trebuie să aibă o conduită exemplară, să fie cucernic, afabil, măiestru la vorbă, doct etc.[14]

[14] „*Primo:* Priusquam censor librorum aliquem censurandum summet, eiusdem tam necessitatem quem utilitatem Dioecesium indigentiam prae oculis habendo et ipse perpendat, et ep(isco)pos consultat, ne per minus necessarios libros Typographia occupetur, et clerus ac populus pane spirituali necessario frustrentur. *Secundo:* Librum, quem necessitas, aut etiam communis nationum utilitas imprimendum suaserit, summa cum attentione perleget, acurate revidebit, et quidquid religioni catholicae, quoad dogma, ritui graeco quoad typoca, seu rubricas ecclesiasticus et ceremoniales, bonitatem moribus, vel laudabili nationum consvetudini quoque modo contrarium ac incohaerens repererit, secundum exemplaria Romae, Leopoli et Balasfalvae castigatas procusa emendabit, factis et in charta appositis rationibus quare? quas rationes sine approbationis supremae per Suam Sacratissimam Maiestatem constitutae censurae reverenter substernit. Prout etiam *Tertio:* Summa accuratione perscrutabitur censor, an in libro quem censurandam habet aliquid Augustissimis Suarum Ma(iest)atum Sacratissimarum Personis, earundemque supremo C° R° iuri, aut bono publico praeiudiciosum, perniciosum, suspectum aut quacunque demum ratione illicitum comperiatur. Si ita a(nimadvertit), id totum summa cum attentione connotabit ac pro sua homagiali fidelitate in scripto ad supremam censuram referet. Cum autem *Quarto:* In libris tam in Polonia quam in Magno Ducatu Lithuaniae recentius impressis idioma slavorussicum cum lingua vulgari in ipsis scaris atque ecclesiasticis libris permixtum observaretur neque grammatices et orthographiae regulis exacte conformaretur. Hinc censor in eo omnem adhibebit operam, ut in sacris litteris et libris ecclesiasticis proprium et quantum fieri poterit genuinum slavo russicum idioma conservetur, quem in finem deserviet ipsi libri Leopoli antiquitus impressi aut etiam Kyoviae editi, pro Valachicis vero transylvanica et transalpina exemplaria in quibus tamen prout et kyovensibus latentes schismatis errores omnino evitet, dialectum videlicet imitando, non dogma sequendo, ni libris nihilominus catecheticis concinatoriis et his similibus ad captum rudis populis stylum accomodabit. *Quinto:* Hoc modo librum a se summa cum circumspectione perfectum, revisum, correctum ac per supremam revisionem approbatum, cum omnibus necessariis annotationibus typographo tradet imprimendum, inque eo advigilabit ut ordine, repartitione et dismembratione, quibus fieri poterit, optimis edatque vitando confusionem in exemplaribus moscoviticis reperibilem. Quod si *Sexto:* Gravior aliqua dificultas aut quaestio occurreret, aut per supremam censuram obmoveretur, ita ut in conscientia observaret se certi ac definiti aliquid statuere aut respondere non posse, tali în casu ep(isco)pis statum quaestionis cum rationibus proponet, et ab eorundem opinione praestolabitur. Quia vero *Septimo:* Magnopere verendum esset, ne intra libros pro graecis catholicis et schismaticis eadem in typographia imprimendis, commixtio, multas facile confusiones

Scanned with OKEN Scanner

Mult mai spinoasă decît problema cenzorului s-a dovedit chestiunea reducerii sărbătorilor prăznuite de biserica grecocatolică. Stăpînirea apreciase că numărul lor nu trebuie să treacă peste 16. De la început, episcopi şi sfetnici spun — într-un glas — că împuţinarea zilelor de sărbătoare va produce consternare în sînul poporului, care ţine la „tradiţiile" sale. Acest considerent, situaţia diferită din fiecare dieceză, în ceea ce priveşte sărbătorile[15], şi faptul că în Transilvania grecocatolicii — inovînd — s-ar expune la critici dăunătoare cauzei unirii obligă soborul la circumspecţie şi chibzuinţă. Discuţiile, care au fost cu siguranţă mai aprinse decît arată slova protocolară, uscată, a proceselor verbale, s-au încheiat cu cîteva propuneri cuminţi: Curtea să admită sporirea zilelor de sărbătoare de la 16 la 19; lista

post se tractura, oriatur, censor, in quibusvis libris ecclesiasticis in fronte libri semper hos distinctivum ponet: *Pro usu graeci ritûs catholicorum.* Denique *Octavo*: Censor vitam et actiones ita ordinet, ut praeter inculpatos mores, quos exemplaris pietas, matura conversatio, gravis affabilitas necnon litterarum studium etiam commendabiles efficiunt, ritum quem profitetur observet, neque extra gravem necessitatem ieiunia violet, aut in celebratione s(acr)ae liturgiae a rubricis ritualibus recedat, sed potius in eo adlaboret, ut hic com(m)orantes et adventantes non uniti propria ipsorum experientia edocti, sanctam unionem non in permutatione vel com(m)ixtione ritus, ut male opinantur, verum in professione eiusdem dogmatis consistere videant, eandemque minus horreant", *Protocollum*, f. 18 şi urm.

[15] În dieceza Svidniţei se prăznuiau, cu repaus duminical, 30 de sărbători bisericeşti, în a Muncaciului 34, iar în episcopatul Făgăraşului 29; repausul pricinuia serioase pagube materiale. — Teama de poporeni a episcopilor, pentru acceptarea propunerii împărăteşti de a se reduce sărbătorile, nu era lipsită de temei, cum atestă următoarea întîmplare, petrecută la 3 ani după „săbor": „La anul 1776... s-au făcut o mare turburare la ţara Banatului, la Vîrşeţ. Că avînd poruncă de la Curte vlăd. (ica) de acolo precum să nu mai ţie sărbători precum au ţinut, şi fiind la oct. 26 de zile, la praznicul sfînt, marelui mucenic Dimitrie, mergînd oamenii la biserică şi văzînd că nu să face slujbă ca cînd este sărbătoare, nici trag clopotele după obicei, au întrebat pe preoţi ce este aceasta de nu fac slujba precum să face la sărbători. Ei au răspuns că vlăd. au poruncit ca să nu să mai serbeze atîtea sărbători, nici această sărbătoare; şi auzind aceasta oamenii au mers la vlăd., la rezedenţie, şi l-au întrebat ce este aceasta de au poruncit ca să strice sărbătorile. Răspuns-au că această poruncă au venit de la Curte; şi auzind aceasta norodul, s-au turburat şi cu mare mînie şi necinste au apucat pe vlăd. şi l-au necinstit, rupîndu-i toată barba. Şi făcîndu-să această zarvă, s-au sculat de la cazarme comendatul (sic) cu catanele care au fost supt comanda sa şi au mers acolo; şi văzînd aceea turburare, au poruncit la catane de au dat foc asupra lor, şi 14 au omorît şi vreo 40 s-au rănit, şi aşa s-au potolit acea turburare, şi vlăd. au scăpat cu viaţă"., N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. XII (1932; pe copertă: 1933), p. 72: vezi şi p. 72—73, unde se istoriseşte o întîmplare similară, de la Lipova. Cronicarul sfîrşeşte cu o învăţătură: „Poate socoti fieştecine că cei proşti şi săraci mai tari şi întăriţi sînt în credinţă decît cei bogaţi şi să ţin înţelepţi, că cei bogaţi pentru cinstea şi mărirea cea deşartă a aceştia lumi să zmintesc şi îşi schimbă credinţa" (p. 73).

Scanned with OKEN Scanner

definitivă a sărbătorilor admise să fie comunicată, spre înfăptuire, mai întîi capilor biserici ortodoxe sau, în ultimă analiză, reducerea să se aplice simultan de amîndouă bisericile: grecocatolică și ortodoxă. Propunerile trădează atmosfera incomodantă în care s-au desfășurat dezbaterile.

Chestiunea reglementării veniturilor stolare, înscrisă în ordinea de zi pe locul al 4-lea, a fost oarecum monopolizată de Grigore Maior, întrucît în eparhiile Svidniței și Muncaciului ea fusese rezolvată, nu ideal, cu un sfert de secol în urmă. Instrucțiuni, datînd din 1743, existau și pentru episcopatul Făgărașului, însă ele — arată Grigore Maior — nu au fost niciodată traduse în viață. Lucrate fără concursul vlădiciei și fără știrea clerului unit din Transilvania, de către un călugăr iezuit necunoscător al stărilor locale, instrucțiunile acestea erau arbitrare și nesocoteau toate decretele imperiale, prin care i se garanta clerului grecocatolic egalitatea în drepturi cu cel romanocatolic. Nevrînd să ducă pe popi la sapă de lemn, nimeni nu le-a respectat. Răul se impune să fie înlăturat, prin trecerea reglementării în sarcina unui sinod diecezan, prezidat de episcop („. . . Atque ideo negotium, hocce ad Ep(isco)pum et clerum delegandum, per eodemque in synode generali concludendum, atque Augustae Dominae, dein si eidem ita visum fuerit, humillime substernendum censerem", *Protocollum*,f. 31v). Dezvăluirile lui Grigore Maior îl stîrnesc la vorbă și pe Andrei Bacinski al Muncaciului. În cuvîntul său, Bacinski dă în vileag — cu îndrăzneală — mizeria extremă a clerului grecocatolic maramureșean[16] și numeroasele abuzuri ale „domnilor" feudali. Ei sechestrează vaca țăranului răposat, ocupă samavolnic terenurile arabile, deposedează pe preoți de locurile îngrășate cu „bălegar". Subliniind că veniturile stolare asigură doar în principiu existența clerului grecocatolic și că acest cler este rău dezavantajat în comparație cu preoțimea protestantă și catolică, episcopii cer de la stăpînire: ridicarea de case parohiale și acordarea de teren suficient (sesie) preoților; scutirea caselor parohiale și a sesiilor de orice contribuție urbarială; stabilirea contribuției anuale a enoriașilor pentru popă, în bani sau în natură. Grigore Maior mai cere să se respecte privilegiile garantate clerului unit român prin Diploma leopoldină din 1699. Bacinski și Boșicicovici obiectează: o asemenea problemă nu in-

[16] „Quod si tamen eo in Co(mi)t(a)tu excessus quipiam hac in parte irrepsissent, id extreme desolatae status clericalis in illo recte Comitatu conditioni adscribendum esse, utpote in qua plerique parochi nulla vitae media habentes, rusticana conditione peiorem experiuntur, ut adeo si etiam ad excessus quospiam in desumenda stola, quandoque probabantur, commiseratione magis quam reprehensione digni videantur", *ibid.*, f. 16r.

Scanned with OKEN Scanner

tră în competența consfătuirii. Deci, Grigore Maior să aleagă o altă cale pentru a ajunge la liman.

În ședința a nouăsprezecea, ultima (24 aprilie), s-a stăruit din nou asupra sărăciei în care se zbătea clerul supus episcopilor de Muncaci, Făgăraș și Oradea („... Maxima in parte miser, egenus, omnium rerum penuria pressus, crassis passim ignorantiae tenebris sepultus, odiis schismaticorum, pariter ac latinorum expositus, delitescit". *Protocollum*,f. 23r), s-au formulat doleanțe în legătură cu înființarea de școli „triviale"[17] (acțiune sabotată de nemeșime) și s-au dat sugestii pentru propășirea „sfintei uniri". Sugestiile au, cu excepția celei din urmă, un pronunțat caracter lumesc și îi plasează pe episcopi în rolul de sprijinitori ai luptei antifeudale. Pe lîngă alte dovezi, așa ni-i arată rîndurile din *Protocollum* privitoare la ascensiunea meseriașilor grecocatolici și cerința ca nobilii să nu mai poată constrînge iobăgimea la robotă și în zilele de sărbătoare religioasă.

*

În paginile despre consfătuirea de la Viena din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor*, Samuil Micu s-a mărginit să amintească — după cum am văzut — numai discuțiile pe teme de ordin oarecum secundar. Intenționat ori nu, el a lăsat nerelevate toate problemele de ordin social-politic. Criticile incidentale aduse Curții, atacurile fățișe adresate „domnilor" feudali, denunțarea abuzurilor în ceea ce privește robota, ostilitatea față de încercările de a impune schimbări în ritul bisericii grecocatolice, darea în vileag a mizeriei în care trăia cea mai mare parte a clerului unit, toate trebuiau neapărat evidențiate, pentru că — în fond — ele conferă însemnătate consfătuirii din 1773. Tot o semnificație politică are și schimbul de păreri dintre reprezentanții clerului mai multor popoare asuprite din impe-

[17] „Subsistentia vero procurata, omnis sollicitudo c(ommuni)t(a)tuum ac d(omi)norum terrestrium eo esset convertenda, ut scholae triviales quantum et in qua pluribus locis fieri posset, erigantur. Ita enim iuventus, iam tenera in aetate, non modo necessariis fidei et litteraturae principiis imbuetur, sed capax etiam reddetur ad sustinenda aliquando seu patrisfamilias in domo munia, seu si in statu ecclesiastico fuerit explendas ardui sui officii partes, seu altissimum etiam servitium quocunque in statu promovendum. Ecquidem Ep(isco)pus Munkacsiensis benignum iam a(nn)o 769. mandatum ad Comitatum Maramorosiensem emanasse subiunxit, ut quibusdam in locis scholae erigantur (sic!). Sed magnopere dolendum piam hanc Pientissimae Patris ac Reginae intentionem ne hodie quidem expletam esse, immo Ep(isco)pis intertenendorum ludi magistrorum, quos praepropere inducere conati sunt, onus inhaesisse", *ibid.*, f. 23r+v.

Scanned with OKEN Scanner

riul habsburgic, care luptau să apere interesele celor păstoriţi de ei şi par a se fi solidarizat împotriva unui duşman comun[18].

Dincolo de însemnătatea lor politică, procesele verbale sînt importante şi din punct de vedere cultural. Reglementarea temporară a activităţii tipografiei lui Iosif Kurzböck, alegerea cărţilor ce trebuiau imprimate şi propunerile vizînd înmulţirea şcolilor constituiau sarcini culturale ale unui plan de lucru mai vast, care privea opera de luminare a maselor. Realizarea unora din ele va reveni lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai. Faptul ne îndreptăţeşte să stabilim o anumită relaţie între consfătuirea din 1773 şi Şcoala ardeleană, preocupată de editarea mai multor scrieri religioase, de alcătuirea manualelor necesare şcolii româneşti şi de organizarea învăţămîntului. De altfel, nu este de loc greu să-ţi imaginezi ce s-a întîmplat la episcopia din Blaj, îndată după întoarcerea de la Viena a lui Grigore Maior, Samuil Micu, Silvestru Caliani, Ignatie Darabant şi a profesorului Chereşi. Mă gîndesc la convocarea grabnică, de către Grigore Maior, a colaboratorilor săi apropiaţi, pentru a le împărtăşi obiectivele şi rezultatul consfătuirii, de asemenea, şi pentru a elabora împreună un plan de lucru de perspectivă, cu îndatoriri derivate din sarcinile generale formulate la Viena. În fruntea celor mai vrednici dintre cei vrednici trebuie să îi vedem pe Grigore Maior, care îl continua sub atîtea raporturi pe Inochentie Micu, pe Samuil Micu şi Gheorghe Şincai.

[18] „Bizonyos szempontból egy embrionális nemzetiségi konferenciáról beszélhetünk" (I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 257). — Pentru redactarea primei părţi a prezentului studiu, am pus la contribuţie şi conspectele din *Protocollum* făcute de Carol Engel, cercetător la Institutul de lingvistică şi istorie literară (Cluj). Îl rog să primească mulţumirile mele.

Scanned with OKEN Scanner

III

MICU ŞI ROMANUL POPULAR VARLAAM ŞI IOASAF

În partea a 3-a (§ 23: *Alţi scriitori românești*) din *Scurtă cunoștință a istoriii românilor,* Micu enumeră operele tălmăcite de el pînă la 1800. În afară de alte scrieri, este amintită aici și *Istoria lui Varlaam și a lui Ioasaf,* atribuită sf. Ioan Damaschin[1] și tradusă după o „ediţie școlară" italiană a lui Leonardo Salviati[2]. Manuscrisul traducerii fiind închis „de timpuriu în biblioteci", a fost scos „din circulaţie publică"[3]; de fapt, pînă astăzi nimeni nu l-a găsit printre scriptele lui Micu. Frînturi din tălmăcire se află însă în *Propovedanie sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi* (Blaj, 1784) și într-o carte de predici, de „cuvîntări bisericești", pe care nu a reușit să o tipărească[4]. Fragmentele reprezintă: *povestea celor trei prieteni* (incipit: „Cei ce să supun iubirii dezmierdărilor vieţii aceștia și să dau după dulceţile lor și lucrurile cele trecătoare și slabe mai mult le iubesc decît cele adevărate . . . asemenea sînt omului celui ce au avut trei prieteni, și la doi cu mare dor le slujea și-i iubea, cît și pînă la moarte a să războiu pentru ei și orice primejdie era gata a răbda")[5]; *parabola inorogului* (incipit: pe cei ce rîvnesc numai la bucuriile pămîntești „asemenea-i socotesc omului ce fuge dinaintea unicornului mînios, carele neputînd suferi strigarea și groaznicul lui mugit foarte tare fuge, ca să nu să facă lui pradă. Iară cînd aleargă iute, cade într-o groapă mare și căzind îșĭ întinde mînule și să apucă de un copaci și foarte tare să ţine de el, și puindu-și bine picioarele

[1] „Archiv pentru filologie și istorie", p. 276—277; S. Micu, *Scurtă cunoștință a istoriii românilor,* Buc., 1963, p. 27. Micu se înșela crezînd că romanul a fost scris de sf. Ioan Damasceanul; dovezi contra acestei atribuiri apud N. Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească,* vol. I, Buc., 1929, p. 235 și urm.

[2] N. Cartojan, *op. cit.,* p. 241.

[3] *Ibid.*

[4] Date despre cazanii apud I. Radu, *op. cit.,* p. 12—13 și 18—19; „Blajul", I (1934), p. 504—505.

[5] *Propovedanie . . .,* p. 8 și urm.; pentru comparaţie, vezi *Cărţile populare în literatura românească.* Ediţie îngrijită de Ion C. Chiţimia și Dan Simonescu, vol. II, Buc., 1963, p. 295—297.

pre un ram, de-[a]ci înainte toate bune și fără primejdie le socotește")[6]; *poveţele privighetorii* (incipit: „Scrie s. Ioan Damaschin cum că un om au prins o privighetoare, care este un feli de pasăre foarte mică. Deci scoţînd el cuţitul să o junghe, pasărea au grăit omului să nu o junghe, ci să o lasă vie.

— O, omule! zice, ce folos vei avea de mă vei omorî, de vreme ce nici o îmbucătură mică nu vei avea din mine. Dară de mă vei slobozi, îţi voi da învăţătură, carea de o vei păzi înţălept vei fi")[7]; *basmul lui Thevda despre „muieri", care îi stăpînesc pe bărbaţi prin puterea dragostei:* „Şi cu adevărat, vederea frumuseţei muierilor ca focul ceara, așa moaie vîrtutea curăţeniei. Care lucru s. Ioan Damaschin, în *Istoria lui Iosafat,* cap. [loc. alb în ms.], cu frumoasă pildă-i arată, unde zice că era un împărat carele nu avea fecior și foarte se supăra pentru aceasta. Într-aceea [i s-]au născut fiiu, dar neşte doftori învăţaţi au zis că de va vedea pruncul lumină în doisprăzece ani, de tot va orbi. Pentru aceea, pînă cînd au fost de doisprăzece ani în casă întunecată l-au crescut tatăl său, cît nimic nu au văzut. Apoi l-au scos la lumină și au poruncit să-i arate aur, argint, haine frumoase, cai, boi, ostași și podoabe împărăteşti și toate alte lucruri, a căror nume toate întrebîndu-le pruncul, cînd au vrut să ştie numele muierilor, boieriul care-i arăta lucrurile, din glumă, au zis că le cheamă draci, cari-i înşeală pre oameni.

După ce toate lucrurile le-au văzut, au mers la împăratul, carele l-au întrebat, din toate lucrurile cîte le-au văzut care i-au mai plăcut. El au răspuns:

— Nimic nu mi-au mai plăcut decît dracii cari-i înşeală pre oameni. Că din cîte lucruri am văzut astăzi, cu a nici unuia dragoste nu s-au aprins inima mea, cum s-au muiat și s-au aprins cu dragostea acelora.

Deci mirîndu-să împăratul de cuvîntul acela al pruncului, au judecat dintru aceasta cît de tiran şi năsilnic lucru este iubirea muierilor"[8].

Fragmentele confirmă o dreaptă constatare a lui Şincai, privind întinsa cunoaştere de către Micu a frumuseţilor limbii române[9].

[6] *Propovedanie...*, p. 44 și urm.; *Cărţile populare...*, p. 294—295.
[7] *Propovedanie...*, p. 54 și urm.; *Cărţile populare...*, p. 293—294.
[8] B. A. R., Filiala Cluj, ms. rom. nr. 435; *Cărţile populare...*, p. 298—299; vezi și S. M i c u, *Scrieri filozofice,* p. 32.
[9] *Bibliografia românească veche,* vol. II, p. 452.

Scanned with OKEN Scanner

IV

CÎTEVA PRECIZĂRI BIO-BIBLIOGRAFICE

Cercetările referitoare la Samuil Micu au continuat cu zel și după 1956, cînd se împlineau 150 de ani de la moartea scriitorului. Printre contribuțiile recente se numără mai multe documente din anii 1804—1805, apărute într-o revistă budapestană, împreună cu cîteva pagini introductive semnate de Domokos Sámuel[1]. Meritul depistării documentelor îi revine pe de-a-ntregul lui Andrei Veress, care a strîns în două volume masive un impresionant material arhivistic, achiziționat — după moartea sa — de Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae[2]. Dau sub formă de regeste, cu unele comentarii, o parte din materialul dactilografiat de Veress și nemenționat de Domokos Sámuel.

Doi dintre exegeții cunoscuți ai Școlii ardelene, Giorge Pascu și Dimitrie Popovici, au susținut că Micu, Șincai și Petru Maior s-au hotărît să lepede rasa călugărească în 1784[3]; Pascu a mai spus că „Bob nu putea... încuviința o cerere care-l discalifica". Adevărul: cei trei protagoniști (și Gherman Peterlachi) s-au adresat lui Bob, ca să-i absolve de monahie („a votis et obligatione monastica unanimiter absolutionem petisse"), înainte de 14 octombrie 1783, cînd episcopul raportează acest lucru, avizîndu-l favorabil, Cancelariei transilvane de Curte. Cîteșipatru, propune Bob, să fie numiți preoți și fiecăruia să i se dea un ajutor de 100 florini „ex rata monasterii Balasfalvensis".

[1] *Ismeretlen adatok S. Micu-Klein, Gh. Şincai és P. Maior működéséről a budai egyetemi nyomdánál*, în „Filológiai Közlöny", IX, 1963, nr. 1—2, p. 184 și urm.

[2] Volumele se intitulează *A budai egyetemi nyomda román kiadványai*, purtînd cota 446. Domokos a transcris cu greșeli din Veress: *Diocesis* în loc de *Dioecesis, ec subnexo* — eo subnexo, *Typographia* — Typographiae, *Universitas* — Universitatis; *die Septembris, Anno 1a Octobris* — die 25 Septembris Anno 1804, celebrato, Praesentatae 1a Octombris, vezi *Ismeretlen adatok...*, p. 191, anexa 1; *Spectabilis Consiliarie* — Spectabilis Domine Consiliarie, *ibid.*, anexa 2; *necum* — mecum, *ibid.*, p. 198, anexa 6.

[3] G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul XVIII*, vol. III (Epoca lui Clain, Șincai și Maior), Iași, 1927, p. 93 și 118; D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminării"*, p. 166.

De ce vor călugării pomeniți să părăsească mănăstirea? Peterlachi, pentru că este bolnăvicios; Șincai și Maior, ca să se ducă din nou la Roma, în scopul desăvîrșirii studiilor, iar Micu din mai multe cauze: debilitare fizică, neînțelegeri cu bursierii români de la sf. Barbara, unde Micu pătimea trupește în octombrie 1783 („in monasterium redux hernia laboret")[4].

I. Modrigan și Zenovie Pîclișanu au încercat să clarifice, „pe bază de documente inedite", *Cum a apărut „Biblia" lui Clain*[5]. Unul dintre ei, I. Modrigan, stabilește data terminării primei versiuni a traducerii (1785) și ordinea în care manuscrisul a fost trimis spre lectură critică: mai întîi la Moise Dragoș, episcop grecocatolic de Oradea, apoi mitropolitului sîrb Moise Putnik, de la Carlovăț. Acte autentice, reproduse ori numai conspectate de Veress[6], arată însă că primul referent, de loc binevoitor lui Micu[7], a fost Putnik. Tot el a propus revizuirea tălmăcirii de către episcopul Orăzii.

În anul 1777 tipografia de la Tirnavia (Nagyszombat) a fost mutată la Buda și instalată într-o casă cu ziduri groase de piatră, clădită de Ioan Corvin[8]. Anemică la început, activitatea tipografiei va spori an de an. La acest spor a contribuit și privilegiul de a imprima cărți laice și religioase pentru românii din Ungaria și Transilvania. Nemulțumit de puținătatea scrierilor bisericești ieșite în limba română pînă la 1800, Ignatie Darabant, urmașul lui Moise Dragoș în scaunul vlădicesc, intervine la forurile în drept (în 15 iunie 1801 și în 23 aprilie 1803), cerîndu-le să aprobe numirea lui Micu în funcția de cenzor și corector al cărților românești. Micu este, argumentează Darabant, un iubitor de cărturărie și instalarea sa la Buda i-ar îngădui să-și tipărească lucrările, traduse și originale, „spre cel mai mare folos al națiunii române", și — în același timp — să aducă reale servicii însăși tipografiei: „. . . Si vir iste erga congruum salarium ad hanc Typographiam applicaretur, versos quoque et elucubratos a se libros cum maximum nationis valachicae, ipsiusque

[4] Extrase din raportul lui Bob apud Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 13. Pentru Șincai și Maior mai vezi Octavianus Bîrlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob episcopus Fagarasiensis (1783—1830)*, Frankfurt/Main, 1948, p. 419—420 și 430 (Șincai), 389—391 (Maior).

[5] „Cultura creștină", an. VIII (1919), p. 96—102.

[6] *Op. cit.*, vol. I, p. 6—8.

[7] „Überdies schien mir diese Arbeit auch gänzlich überflüssig zu sein, indem eine andere ächt übersetzte und gedruckte wallachische Bibel vorhanden ist, die ihre Glaubwürdigkeit schon bei der Kirche und dem walachischen Volke hat, und die viel wohlfeiler und leichter nachgedruckt werden könnte"; „dieser sehr verwirrt abgeschriebenen Übersetzung", Veress, *op. cit.*, vol. I, p. 7 și 8.

[8] Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda*, în „Boabe de grîu", III, 1934, p. 593 și urm.

Typographiae hujus utilitate publica imprimi curare posset, et si necesse fuerit, etiam censorem librarum hic agere". Indolente, autoritățile imperiale vor tergiversa numirea lui Micu pînă în toamna anului 1804[9].

Activitatea lexicografică a lui Micu a fost studiată pe larg de Gáldi László[10]; el trebuie întregit cu unele date din Domokos Sámuel și cu ceea ce se mai poate recolta din Veress.

În 31 decembrie 1804, Micu înaintează tipografiei budense manuscrisul dicționarului său cvadrilingv: „Dictionarium latino-valachico-ungarico-germanicum cum selectis ex autoribus latinis phrasibus, et vicissim valachico-latino-ungarico-germanicum conscripsi, quod Inclyto Typographiae Officio transpono, ut considerata necessitate ac utilitate publica talis libri, typis dari curare dignetur"[11]. Subliniind „marea" utilitate a dicționarului, Micu pretinde o remunerație de 6 florini și 40 cruceri de coală și 45 de exemplare gratuite („. . . ipsi vero tanquam compilatori e cassa typographica 6 fl. 40 cr. a singulis phyleris numerentur, et praeterea titulo honorarii quadraginta quinque exemplaria ea ex motivo dentur, quod Dictionarium hoc magnae utilitatis futurum esse tam pro publico, quam pro Typographia praevideri possit"). Direcția imprimeriei informează Consiliul locumtenențial ungar, iar acesta cere, pentru a putea hotărî, o socoteală exactă a tuturor cheltuielilor necesitate de publicarea dicționarului. Soarta remunerației a rămas în vînt pînă la moartea scriitorului ardelean (13 mai 1806).

Documentele Veress mai cuprind: anunțul din „Pest und Ofner Zeitung" referitor la terminarea dicționarului și la apropiata sa apariție, precum și știri despre graba cu care români și străini se abonează la opera lexicografică a lui Micu: Andreas Gaudi („k. und. k. Hof-Konzepist und Secretair bei der Hof und Consular Agentie zu Bukarest"), protopopul grecocatolic de Alba Iulia, Todor Dragoși, învățătorul Istrate din Năsăud ș.a. O informație interesantă se datorează lui Ioan Onișor, corector — înainte de Șincai — la Tipografia din Buda. Onișor declară că el a colaborat la alcătuirea dicționarului[12].

[9] Veress, *A budai egyetemi nyomda . . .*, vol. I, p. 19—21 și 23; citatul la p. 20: de confruntat cu Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori. Contribuiri la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain*, Buc., 1924, p. 9.

[10] *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum.* Bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László, Budapesta, 1944.

[11] Domokos Sámuel, *op. cit.*, p. 196 (anexa 10).

[12] A. Veress, *A budai egyetemi nyomda . . .*, vol. I, p. 84—85, 89, 146, 151—152, 163, 165, 168, 197—198 și 200.

Scanned with OKEN Scanner

Ca cenzor și corector, Samuil Micu a petrecut la Buda aproximativ 2 ani și jumătate (noiembrie 1804 — mai 1806). Retribuit, anual, abia cu 500 de florini, viața i-a fost grea. Din această cauză și pentru că cenzorul însărcinat cu revizuirea cărților în ruteană și sîrbă era mai bine plătit, apelează, în iulie 1805, la Consiliul locumtenențial ungar; îi trebuia un suplement de 141 de florini și 30 de cruceri, din care să acopere chiria, cheltuielile de încălzit și lumină. Adresa, în care Micu repetă una și aceeași chestiune (vezi anexa 1), nu a găsit ascultare. Micu revine cu noi argumente, dar Consiliul locumtenențial ungar rămîne surd la insistențele sale. Moartea îl prinde sărac lipit pămîntului. Lucrurile i se vînd la mezat, în contul datoriilor lăsate[13].

La 3 zile după decesul lui Micu, în 16 mai 1806, Tipografia din Buda făcea primele demersuri pentru numirea unui alt cenzor și corector, egal întru cărturărie cu înaintașul său (vezi anexa 2).

ANEXE

1

Serenissime Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux Austriae et Regni Palatine! Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum, Domine, Domini Benignissime Gratiosissimi, Colendissimi!

E Benigna resolutione Regia, quae per Celsitudinem V^ram^ Regiam et Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium Hungaricum sub dato 29 Novembris 1803 et No. 26.002 graeco-catholico episcopo Magno Varadinensi intimata est, intelligere licuit infrascripto: censorem librorum valachicorum ad Typographiam Regiae Universitatis Pesthiensis cum eodem salario et emolumentis, quibus illyricorum librorum revisor fruitur constituendum esse.

Speravit idcirco idem infrascriptus, posteaquam subseque in talem librorum valachicorum censorem altissime nominatus fuisset, nihil certius futurum: quam, quod et salarium idem, et emollumenta eadem, quibus illyricorum librorum revisor fruitur, sibi quoque infrascripto mox ac tale officium suum adiverit exassignanda sint. Factum interim est aliter: salarium videlicet 500 florenorum seu idem, quo illyricorum librorum revisor gaudet, sibi quoque infrascripto inde a 12^a^ Novembris 1804, die quippe, quo suum adivit officium, altius exassignatum equidem est; ast emolumenta alia, quorum tamen generica saltem in praeattacta Benigna resolutione Regia mentio fit, assignata habentur nulla.

[13] I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori*, p. 78.

Scanned with OKEN Scanner

Speravit idcirco idem infrascriptus posteaquam subseque in talem librorum revisore compertum habeat: quod is, praeter salarium suum 500 florenorum aliis etiam emolumentis, utpote 141 florenis et 30 cruciferis titulo quarterii lignorum item et luminis praedecessori suo Ragázzii et per eum successoribus in officio, anno adhuc 1798 Altissime resolutis effective fruatur: hinc inde infrascriptus humillimis precibus suis ad Benignitatem Celsitudinis V^rae Regiae et Gratiam Excelsi Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici pro eo supplex recurrere sustinet: quatenus sibi eidem infrascripto praeter iam assignatum 500 florenorum salarium fundamento praeinductae Benignae resolutionis Regiae praeattacta etiam emolumenta 141 florenorum et 30 cruciferorum, quibus illyricorum librorum revisor praeter et ultra titulo quarterii, lignorum item et luminis effective fruitur, supplimentaliter assignare, vel si forte hoc absque speciale resolutione Regia amplius fieri nequiret, pro emolumentis talibus sibi quoque specialiter resolvendis potentes vices Suas Altissimo Loco interponere dignetur.

Motiva fundamento quorum praerecensita emolumenta titulo quarterii, lignorum item et luminis revisori illyricorum librorum cum annuis 141 florenis et 30 cruciferis in anno adhuc 1798 Altissime resoluta sunt, haud alia videntur fuisse: eam caristia quarteriorum lignorum item focalium et luminis, copia praetera agendorum et tenuitas salarii 500 florenorum, ex quo viro characterisato in adeo populosa civitate hoc praesertim aevo vivere nequiquam possibile est. Iam quod eadem ipsissima motiva relata ad se supplicantem quoque per omnia valeant, imo caristia omnium rerum vel ab eo inde tempore, anno videlicet 1798 in alterum tantum aucta; pro impetranda tali munificentia Regia adhuc firmiora sint, Celsitudini V^rae Regiae et Excelso Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico notum aliunde perspectumque est. Eapropter idem infrascriptus iterum tertiumque humillime supplicat Eidem Celsitudini V^rae Regiae et Excelso Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico, quatenus Votis Suis deferre et has preces Suas Altissimo Loce secundare dignetur. Caeterum Benignitati et gratiis commendatus omni in submissione perseverat Humillimus servus et capellanus

Budae, die 11^a Iunii [1]805

Samuel Klein, Revisor librorum valachicorum mpr.[14].

[14] Veress, *ibid.*, p. 102—104; vezi și p. 104 și 109—111.

Serenissime etc. Excelsum etc.

Cum Samuel Klein dioecesis Fogarasiensis presbyter et hieromachus (sic), ac in Typographia Regiae Universitatis librorum valachicorum graeci ritus uniti censor et corrector post 24 horarum infirmitatem die 13ª Maii a.c. sero vespere mortuus, fuerit, tristem hunc casum Celsitudini V Regiae, Excelsoque Consilio Regio Locumtenentiali referendo, una officium Typographiae humilime orat, ut statio hujus vacans, quod censore et correctore tali, qualis denatus cum egregia satisfactione fuerat, diu Institutum Typographicum carere haud possit, qua ocius suppleatur, eo ceteroquin subintellecto, quod salarium Ejus nonnisi usque diem obitus e Cassa Typographica dependendum sit illi, cui hoc competere probatum fuerit . . .

Budae die 16ª Maii 1806
Adresa: Excelsio Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico[15].

[15] *Ibid.*, p. 160.

Scanned with OKEN Scanner

V

UN PSEUDO-MANUSCRIS CLAINIAN

În anul 1855 apare la Blaj volumul *Acte și fragmente latine, românești, pentru istoria beserecei române, mai ales unite*, editate și adnotate de Timotei Cipariu. A II-a parte a cărții se deschide cu un lung fragment despre *Începutul unirei*, scos *Din istoria părintelui Clain* (vezi p. 79—129; p. 137 și urm.: *Note*). Fragmentul, precizează editorul în *Note* (p. 137), „se publică *numai* după una copie făcută de alții dupre originalele auctoriului . . . ; pentru aceea, fără a garantiza cum că copia e întru toate autentică". Neținînd seama de acest avertisment, care invita la prudență, numeroși cercetători au extras citate din *Începutul unirei*, cu credința că ele îi aparțin într-adevăr lui Samuil Micu. Paternitatea textului i-o atribui lui Alexandru Gavra, profesor la Preparandia din Arad, între 1821—1876.

Dascăl învățat și plin de inițiative, Gavra se pregătea în 1835 să scoată primul număr din „jurnalul" *Ateneul românesc*. Intenționa să publice în revistă, tradus în românește, și *Supplex Libellus Valachorum*. Considerînd însă că „cine mai nainte nu știe istoria românilor din Ardeal nu poate din destul și ușor străbate la înțelegerea cuprinsului din *Instanție*", Gavra redactează o „sinoptică înșirare a întîmplărilor românilor din zisa țară", în epoca 1697—1832. Încercarea sa, (păstrată la B. A. R., Filiala Cluj, ms. 33, f.11r—27r), se întemeiază pe date culese din izvoare străine și autohtone, dar mai ales din Samuil Micu: „Întru înșirarea faptelor acestora . . . mai vîrtos m-am ajutorat cu tomul al 4-lea din manuscrisul *Historiei* lui Samuil Clain de Sad. Pentru aceea, de am putut folosi ceva luminării neamului cu acest articul, mai cu seamă laude-se, cinstească-se și tămîieze-se țărîna bărbatului acestuia, căci eu nu voiesc a-mi însuși ostenelele altora sau a-m[i] agonisi păcat de moarte, lăudîndu-mă cu înnoptările cele multe ce le-au petrecut Clain cînd au alcătuit acea *Istorie*" (f.9r).

Volumul al IV-lea din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* se intitulează *Istoria bisericească a episcopiei românești din Ardeal* (în ms., la B. A. R., Filiala Cluj). Profesorul preparandial a citit din acest tom paginile 277—740, a selectat unele pasaje mai

importante și material informativ, a întregit sau rectificat anumite păreri și a comprimat cele 463 de pagini ale lui Micu în aproximativ 12 foi și jumătate (dimensiuni: 40×25), scrise pe recto și pe verso. Procedînd astfel, Gavra ajunge să confecționeze un text care diferă în multe privințe de principalul său izvor.

Pentru a arăta cum anume s-a „ajutorat" cu Micu, citez cîteva exemple:

ϕ *Ardealul scos de sub atîrnarea turcească și pus sub stăpînirea Căsii austriace* *Începutul unirei* ϕ Acuma să începe o noă și însămnată perioadă în Ardeal și în pricina aşăzămîntului țării noastre, și în privința relighiei catolicești. Din ceasul ce să supusă Ardealul lui Leopold I-iu, și relighia catolică începu a să mai întrarma (= întrema). Cea dé chepetenie năzuire a lui Leopold au fost a întări legea catolică, în care propus cu descoperirile tezaurariului de atunci, a contelui Ştefan Apor, mult să folosea (f.11r);	ϕ *Începutul unirei* ϕ [La Micu, nimic asemănător]
ϕ Cine au fost anume subscriși, nu să află. Pre vremea aceea, precum să vede în Protocolul episcopului Atanasie de la a. 1701, statul clerului din episcopatul acesta au fost precum să vede în această tabelă (f.12v);	ϕ Cine au fost iscăliți anume, nu am aflat, însă să vede că vlădicul Atanasie au fost iscălit, și protopopii. Atunci au fost protopopii aceştia (p. 362—363);
ϕ Acestea aşa întîmplîndu-să, dîstrictul Braşovului și comitatul Hinidoarei tare striga împrotiva unirei; mai pre urmă și zisul comitat al Hinidoarei să aplecă la unire (f.13v);	ϕ După ce acestea într-acest chip s-au iprăvit, tot nu s-au întocmit toată românimea cu unirea, că scaonul Braşovului și varmeghia Hinidoarei cîrtea împrotiva unirei și nu voia a primi unirea, temîndu-să ca să nu fie ceva vicleşug, și prin primirea acestii uniri pe

Scanned with OKEN Scanner

◊ Clain mai lucra ca tot neamul românesc să fie primit în ţară, ca de-aci înainte să nu să socotească numai suferit, ca nobilii şi ca alţi oameni harnici să se primească la dicasterii, feţele bisericeşti să se ţie în cuvi[i]nţioasă cinste, precum a romanocatolicilor. Şi dede instanţie, cu numele a tot neamul românesc, la Maria T[e]resie, ca să primească pre neamul românesc să fie al 4-lea neam primit în Ardeal (f.15v).

încet să le caute a părăsi ritusul şi legea besericii Răsăritului şi a cuprinde rînduiala besericii Apusului (p. 369—370);

◊ Mai lucra vlădicul Clain ca nemeşii şi alţi oameni harnici din români să se primească la deregătoriile şi la tistiile cele publice, şi tot neamul românesc să fie primit întră moşteni şi întră fiii ţerii, şi să nu se socotească numai tolerat, adecă suferit; preoţii să aibă eclejii şi moşii bisericeşti, feţele bisericeşti să se ţie în cuvioasă scutinţă bisericească, ca şi a romanocatolicilor, după cum este în Diploma împăratului Leopold. Lucra încă ca dijmele şi cvartele care le dau la popii cei de altă relighie să le dea la preoţii săi, care lucruri ale lui le arată protocolomurile lui, care aici — pentru lungime — nu le punem (p. 517—518).

Exemplele de mai sus şi altele care s-ar mai putea da ne impun să considerăm partea din „sinoptica înşirare" lucrată după Micu drept pseudo-clainiană[1]; ea îmbrăţişează perioada 1697—1782 şi se încheie, în „Ateneul românesc", cu menţiunea: „În locul acesta se curmă *Historia* lui Samuil Clain şi din următoarele lucruri nimic cuprind[e] în sine" (f.23r).

În împrejurări care nu ne interesează aici, prelucrarea lui Gavra a ajuns la Blaj, în mîinile lui Cipariu; considerînd-o preţioasă, o tipăreşte în *Acte şi fragmente*, dar cu mici modificări de formă, nu de conţinut: *să începe* — se începe, *nouă* — noaă, *aşăzămîntului* — aşezămîntului, *ţării* — ţerii, *contelui* — grafului, *care* — cari, *aşadară* — aşadar, *carea flendura dintr-un lanţ* — ce atîrna dintr-un lanţ, ş.a. Deşi mărunte, asemenea modificări au întunecat şi mai mult adevărata faţă a prozei istorice a lui Samuil Micu.

[1] Concluzia o acceptă Corneliu Cîmpeanu, în *Consideraţii bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, vezi „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", IV, 1961, p. 103—104.

Scanned with OKEN Scanner

VI

RESPONSUM AD CRISIM JOSEPHI CAROLI EDER ... (1791)

Dintre toate scrierile istorice ale lui Micu mai puțin cunoscută e *Responsum ad crisim Josephi Caroli Eder in Supplicum Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos*[1]. Este vorba de o lucrare polemică, născută în atmosfera de revoltă pe care au stîrnit-o printre români comentariile isotricului sas Iosif Carol Eder la *Supplex Libellus Valachorum*[2]. Scrise cu irascibilitate și maliție, *Notele istorico-critice* ale lui Eder fraudau adeseori adevărul istoric, erau — judecate în ansamblu — ofensatoare pentru români și, lucru mărturisit fără nici o pudoare de autor, pledau interesele imperiului habsburgic și ale protipendadei feudale din Transilvania.

Micu luase parte la redactarea *Supplex*-ului și se pătrunsese de solia implicată în paragrafele „instanției" către împărat: națiunea română, expusă de veacuri la năpăstuiri, are dreptul la libertățile fundamentale ale vieții cetățenești, fiind pe plaiurile ardelene populația cea mai veche și cea mai numeroasă. Tocmai din această cauză, atitudinea dușmănoasă a lui Eder îl umple de o sacră mînie. În *Responsum* efectele ei sînt temperate întrucîtva de erudiția cu care Micu discută părerile preopinentului său, dar nu pe toate, căci din cele *59* de *Note istorico-critice* se dezbat *numai primele zece*. Să nu fi răspuns Micu și la restul *Notelor?* Greu de presupus. Noi credem

[1] B. A. R., ms. rom., 600; date apud I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. II, Buc., 1913, p. 369. Manuscrisul, considerat autograf de Bariț și de autorii *Catalogului...*, a aparținut lui Nicolae Țintea, „gubernialis cancelarius". De la acesta a trecut în posesia lui Bariț, care l-a donat Academiei Române. — Într-o notă, titlul de *Responsum...* este schimbat în *Refutatio... in libellum nationis valachicae edidatum* [?] *per S. K(lein) de S(ad), de anno 1791.* Afirmația privind caracterul autograf al manuscrisului trebuie privită cu circumspecție; nu este exclus să avem de-a face cu o copie.

[2] Vezi *Supplex Libellus Valachorum Transsilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis J. C. E. civis Transsilvani*, Claudiopoli, Sumptibus et Typis Martini Hochmeister, 1791.

Scanned with OKEN Scanner

că versiunea din ms. 600 a *Răspunsului* reprezintă doar un fragment dintr-o lucrare mai întinsă[3].

Conducîndu-se, volens nolens, după problemele abordate de Eder în paginile de început ale ediției sale din *Supplex,* Micu examinează cu temeinicie continuitatea populației băștinașe pe teritoriul Daciei Traiane („. . . Romanas colonias a veteri Dacia totaliter eductas nunquam fuisse"), vechimea creștinismului aici (neîndoielnic este că mulți dintre coloniștii aduși de Traian erau încreștinați) și existența de căpetenii „valahe" în Transilvania înainte de pătrunderea ungurilor. Ideile nu erau noi; Micu le mai susținuse și în alte lucrări (în *Brevis historica notitia* și în *Supplex Libellus Valachorum*[4]. Nou este limbajul polemic al operei, uneori atît de violent încît te întrebi, o clipă, dacă *Responsum* a fost scris într-adevăr de Micu: Eder îndrugă verzi și uscate, gîngăvește, flecărește, argumentează prostește, grețește gros, încurcă lucrurile, e ignorant etc. Săgețile îl ajung și pe Sulzer, „un neisprăvit", căruia nu poți să-i acorzi nici o încredere: „Quae ex Sultzer (sic) et Graetsann hic loci citat sunt nullius valoris, Sultzer enim praeter quod sit heri natus fungus, fuit infensus Valachis, quod eum ad nihil adplicare voluerint dum ad eos non ante multos annos transierat, ideoque nulla fide dignus".

Micu respinge majoritatea afirmațiilor lui Eder, acceptă însă, cu o satisfacție nedisimulată, puținele sale referințe favorabile românilor. De exemplu, el excerptează din *Notele istorico-critice,* subliniind-o, afirmația că românii împînzeau întreaga Transilvanie: „Valachorum populum magna sane frequentia per omnem late Transylvaniam diditum esse dicat"[5]. O propoziție ca aceasta îi servește lui Micu și drept termen de comparație cu altele, cuprinzînd neadevăruri. Combaterea lor se săvîrșește în numele unor norme de etică științifică unanim admise și al unor principii derivate din dreptul natural. Ele îl autorizează să declare *neiluzorii* revendicările din *Supplex,* să accentueze obîrșia românească a numeroși nobili ardeleni ori să reamintească nedreptățile la care națiunile recepte au supus și — din păcate — îi mai supun pe români. Oprimarea în toată legea a românilor a început o dată cu *Unio trium nationum* (1437); și ea încă nu a încetat.

Spiritul militant al scrierii este alimentat încontinuu și de aparatul ei științific solid, care punea la îndemîna lui Micu dovezi în sprijinul tezelor sale. Au fost consultați istorici și scriitori latini,

[3] Indicii în sprijinul acestei ipoteze în *Responsum* . . ., f. 42r și 49v, unde se spune că anumite lucruri vor fi tratate mai pe larg în cadrul replicilor la notele 11, 15, 16 și 41.

[4] Vezi C. Cîmpeanu, *Introducere* la Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istoriii românilor,* Buc., 1963, p. XIV—XVI.

[5] Citatul apud I. C. Eder, *Supplex* . . ., p. 8.

polonezi, bizantini, germani, saşi, maghiari, dalmatini etc. (Eutropius, Tertulian, Ammianus Marcellinus, Paulus Diaconus, Sarnicki (Sarnicius), Zonaras, Lazius, Ana Comnena, Mathias Dogiel, Sulzer ş.a.). Demn de semnalat ni se pare că pe unii dintre aceşti autori Micu îi cunoaşte prin intermediul lui Şincai, la a cărui colecţie de excerpte din scrierile istoricilor străini care s-au ocupat de români *(Notata ex variis aucthoribus per G. Gabrielem Sinkay . . .* [6]) apelează nestînjenit[7].

Măsura în care Micu se conformează canoanelor cercetării ştiinţifice nu a prea interesat pe bio-bibliografii săi. Sondajele noastre, limitate la *Responsum,* au scos la iveală unele derogări de la aceste canoane, pe lîngă incontestabile merite în alcătuirea aparatului critic. Este vorba de referinţe greşite, de modificări operate în cîteva texte scoase din sursele citate[8]. Derogările se datorează, probabil, grabei cu care a trebuit să redacteze *Răspunsul.* Dar peste asemenea scăderi se ridică utilizarea oportună a mărturiilor despre români din izvoarele bizantine şi din „testimonia historicum" adunate de Şincai, vigoarea replicilor anti Eder, verva polemică[9] şi, mai ales, tonul şi promptitudinea cu care Samuil Micu ripostează la atacurile istoricului sas, dăunătoare luptei de emancipare naţională a românilor din Transilvania.

ANEXE

Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder in Supplicum Libellum Valachorum Transylvaniae iuxta numeros ab ipso positos[10]

Ad 1mum[11] Natio Valachica revera exposcit illa omnia et quidem ex animo Suae Maiestati Sacratissimae quae Criticus illosorie affirmat. Quod vero statum Valachorum in Transylvania concernit, bellule

[6] Amănunte despre *Notata...* La M. Tomuş, *Gheorghe Şincai. Viaţa şi opera,* Buc., 1965, p. 27 şi passim.

[7—8] Exemple în notele noastre la *Responsum...*

[9] Una dintre multele dovezi: Eder îşi încheie a zecea notă cu „Oedipo opus est, qui explicet, qui factum sit, ut nulla prope sit valachici idiomatis cum idiomate Gothorum..." (*Supplex...*, p. 12); Micu îl parafrazează: „Quae cum ita sint, Oedipo amplius opus esse non censeo qui ignorantiam Critici sublevet".

[10] Ca să înlesnim mai buna înţelegere a lucrării lui Micu, vom rezuma unele note semnate de Eder.

[11] Vorbind despre situaţia „de acum" a românilor din Transilvania, istoricul sas recunoaşte că ei sînt răspîndiţi pe tot cuprinsul ţării, ca *nobili* şi *iobagi* (majoritatea). Odinioară, toţi românii de pe teritoriul „scaunelor" săseşti au plătit saşilor *quinquagessima.*

Iluzorii consideră Eder revendicările din *Supplex* în *Prefaţa* ediţiei sale.

Scanned with OKEN Scanner

quidem, non tamen exacte, exponitur; quod enim „*Valachorum populum magna sane frequentia per omnem late Transylvaniam diditum esse dicat*“ prorsus non errat, at quia, dum donatarios unius sessionis nobiles, armalistas et sclopetarios in genere recensit, donatarios aliquos tantum, hoc est paucos esse adfirmat, horrendum in modum errat, sunt enim non aliqui, sed spe plures donatarii nobiles in Transylvania e Valachica natione, quod ad numerum 41^{m} uberius ostendetur.

Ad 2^{dum}[12] Valachos Transylvanos recenti etiam iniuria per alios incolas affectos esse non nego, sed diutina oppressos plane adsero, nam ab anno 1437 ad praesentem usque annum sat diu est, verum de his plura ad numeros 15^{tum} et 16^{tum}.

Ad *3^{tium}* Valachos precarios inquilinos Transylvaniae nunquam fuisse e sequentibus patebit.

Ad 4 *^{tum}*[13] Pristinos incolas Daciae (f. 42r) veteris quam Traianus subegit aductos (recte: *eductos)* fuisse e Dacia adserere non ausim, nam constant eos „*occidio ne deletos fuisse*“ equidem:

1° e satira qui titulus: *Juliani Augusti Caesares Carolo Cantoclaro interprete* in qua Traianus coram diis ita perorat: *Ego sane, o Iupiter et Dii, quasi torpentem Rempublicam (dissipatam), tum domestica tyrannide, (qua multo tempore oppressa fuerat), tum Getarum contumelia suscipiens, solus Istri accolas aggredi sum ausus et Getarum quidem gentem penitus everti et delevi . . . et hoc quidem (tantum) opus annis fere quinque confeci*[14].

2° e testimoniis antiquorum qui adserunt infinitos in Daciam Romanos traductos fuisse, eccur enim infiniti traducti fuissent, et quidem ad urbes et agros colendos, ni pristini incolae occidione deleti fuissent, quomodo dixi, patent ex Authore Historiae Miscellae qui Libro 10° ubi de Adriano Imperatore haec habet: *Adrianus, Traiani gloriam invidens, statim provincias tres abstulit quas Traianus addiderat, idest de Assyria, Mesopotamia, Armenia revocavit exercitus ac finem Imperii esse voluit Euphratem. Idem de Dacia facere conantem, amici terruere ne Romani cives multi Barbaris tranderentur, propterea quia Traianus, victa Dacia, ex toto orbe Romano*

[12] Stăpîniţi de revoltă, autorii *Supplex*-ului văd în culori exagerate relele suferite de români din partea celorlalţi locuitori. Situaţia trebuie judecată la rece.

[13] Eutropius şi Vopiscus arată că Aurelian a scos din Dacia pe toţi coloniştii aduşi de Traian şi i-a aşezat în Moesia. Spusele lor sînt adevărate. Incredibilă este însă exterminarea populaţiei băştinaşe.

[14] Completările indicate prin paranteze s-au făcut după ediţia *Iuliani Imperatoris Caesares C. Cantoclari consiliarii regii in Curia libellorum supplicum magistri studi atque opera in lucem editi et ab eodem Latini facti*, Parisiis, 1583, p. 74.

Scanned with OKEN Scanner

infinitus eo copias transtulerat ad agros et urbes colendos, Daciae enim diuturno bello Decebali vires fuerant exhaustae[15] (f. 42v).

Idem scribit Eutropius Libro 8° Romanorum colonias a Traiano in Dacia collocatas ab Aureliano eductas ex hac provincia, atque in Moesia collococatas fuisse[16], cum hoc Eutropius, Vopiscus Sextus Rufus, Author *Historiae Miscellae* aliique quam plurimi asserant, non ego, verum neque assentior omnes omnino edutos fuisse, nam e superius dictis luculenter adparet Romanos in Daciam ad urbes agrosque colendos ductos fuisse, et quidem numero infinitos, iam vero credibile ne est eos qui ruralem oeconomiam auspicati fuerant tam facile e suis possesionibus discessisse propter Barbarorum talem-qualem, eumque non in totam, verum tantum in aliquam Daciae partem incursum, quod e sequentibus patebit; si hoc asseritur, asseratur et illud, scilicet romanas colonias quas Aurelianus in Moesia collocavit dum Gothi, teste Orosio Libro 7° cap. 33, Ammiano Marcellino[17] Libro 31° cap. 3 aliisque, sub Valente Imperatore ab Hunnis fugientes transito Danubio Romanas provincias occuparunt, ab his vel trans Moesiam, Thraciamque pulsos, vel in veterem Daciam repulsos fuisse; atqui hoc asseri nequit, nam assertum probari debebit, concludendum igitur Romanos post (f.43r) quam Gothi Transdanubianas provincias occupassent, iisdem commixtos vixisse, quod si hoc concludatur, quid vetat eos etiam Cisdanubium commixtos vixisse dicere, quamvis in sequentibus ostensurus sim Romanos Gothis ceu in eorum imperio commixtos non vixisse, Romanorum quippe cis Istrum imperium usque ad adventum Bulgarorum non cessavit, quod priusquam comprobarem, liceat mihi super eo quod illi e Romanis qui oeconomiam exercebant per Aurelianum e veteri Dacia translocati non fuerint aliquot recentiorum quoque authoritatum adferre. Itaque Stanislaus Sarnitius Libro 4° cap. 9[18] de

[15] = *Historia Miscella ab incerto authore consarcinata, complectente Eutropii Historiam Romanam quam Paulus Diaconus multis additis, rogatu Adelbergae Beneventanae ducis, a Valentiniani imperio usque ad tempora Iustiniani deduxit et Landulphus Sagax seu quisquam alius continuavit usque ad annum Christi 806.* Am stabilit sursa cu ajutorul lui G. Şincai, *Notata ex variis aucthoribus...*, B. A. R., Filiala Cluj, ms. 545, f. 144r. Vezi şi *Biographie universelle ancienne et moderne*, vol. XXIII, Paris, 1819, p. 339; ediţia critică: *Eutropi Breviarium ab Urbe condita cum versionibus graecis et Pauli Landolfique additamentis.* Recensuit et adnotavit H. Droysen, *Monumenta Germaniae historica.* Auctorum antiquissimorum, II, Berlin, 1879.

[16] Vezi *Breviarum Romanae historiae ad Valentem Augustum ab Urbe condita ab illius usque et fratris Valentiniani tempora deductum*, Lib. VIII, cap. 6, 1—2.

[17] În text *Mesia* şi *Ammino Marcellino.*

[18] Lectură probabilă; la compactare, textul a fost acoperit cu o bandă de hîrtie dată cu clei.

Scanned with OKEN Scanner

Gothis et eorum republica, de stationibus Gothorum cap. 4° haec scribit: „*Et quamvis illas legiones Italicas, quas Traianus in Daciam olim introduxerat, Aurelianus postea reduxit, tamen coloni et alii qui oeconomiam iam auspicati erant isthic remanserunt*".

Bonfinius vero Decade 1° Lib. 1° alit: . . . „*deinde, Daci cum iterum defecissent, eos Traianus in ditionem suam redegit et, cum asiduo bello res Daciae exhaustae forent, multas illuc colonias in hodiernum usque diem Romanam linguam referentes transtulit. E legionibus enim et coloniis a Traiano et caeteris Romanorum imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanant*"[19] (f. 43v). Iam revertor ut ostendam Romanorum cis Istrum imperium usque ad adventum Bulgarorum perdurasse. Itaque, quod a Traiano usque ad Aurelianum perduraverit nemo est qui neget, verum dicit Criticus quod Aurelianus colonias Traiani transtulerit in Moesiam. Sit ita quid tunc?: nonne potuêre subsequi imperatores veterem Daciam recuperare coloniasque tanto facilius reducere, quod eas Ister tantum a veteri Dacia divellebat?; profecto potuêre et etiam recuperarunt, nam Probus imperator, succesor utique Aureliani, inter Nistrum et Niprum ita cum Sarmatis aliisque Barbaris conflixit, ut teste Zosimo eos non tantum vicerit, verum etiam Basternas qui ab Istro, juxta Joanem Jacobum Hofmannum in Lexico universali Tomo 1°, sat remoti fuêre a sedibus suis in Thraciam traduxit, ea verba Zosimi Libro 1° ubi de Probo imperatore: „*Basternas gentem Scythicam, quae illi se subiecit, admittens in Thracia concessis ageris (!) collocavit, hi deinceps secundum leges et instituta Romanorum vixerunt*"[20].

E quibus Zosimi verbis non tantum hoc eruo quod Probus veterem Daciam recuperavit, verum quod ultra quoque, hoc est usque ad Basternarum regionem processerit, quam vacuam derelictam fuisse, quamvis Baster(f.44r)nae inde traducti fuerint, on est consentaneum credere, sed Romanos in eam collocatos. Flavius Vopiscus etiam in Probum ait: „*Tetendit deinde iter per Thracias atque omnes*

[19] Citatul s-a născut din sudarea a două citate diferite și anume: Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum Decades*, Decadis primae Liber primus, respectiv Decadis secundae Liber septimus (partea a doua începe de la „E legionibus enim"). În text s-au strecurat și alte inexactități (inversiuni de topică, forme verbale modificate, cuvinte înlocuite): *Deinde cum Daci, multas illuc colonias deduxit, ac ceteris, promanarunt* (vezi ediția critică îngrijită de I. Fogel, B. Iványi și L. Juhász, Lipsiae, B. G. Teubner, 1936, vol. I, p. 12 și vol. II, p. 151).

[20] Joh. Ja. Hofmann, *Lexicon universale historico-geographico-chronologico-poetico-philologicum*, Basileae, 1677, I, p. 260; Zosimos, *Historiae*, Lib. I, cap. 71, ediția din *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn, 1837, p. 61.

Scanned with OKEN Scanner

Geticos populos, fama rerum territos et antiqui nominis potentia pressos, aut in deditionem, aut in amicitiam recepit"[21].

Galerius Maximianus, Probi in imperio succesor, non absimiliter pugnavit cum Carpis et residuis Basternis et cum Sarmatis, populis Cisdanubianis, ait enim Paulus Crosinus Libro 7°, cap. 25°: „*Devicto Narseo Persarum rege, Maximinianus in Mesopotamiam revertitur et a Diocletiano plurimo honore suscipitur. Postea per eosdem duces strenue adversus Carpos, Basternasque pugnatum est. Sarmates deinde vicerunt quorum copiosissimam captivam multitudinem per Romanorum finium dispersere praesidia*"[22].

Hinc ego colligo a Romanis sub Maximiano possessam Daciam veterem, quomodo enim cum Carpis, Basternis et Sarmatis bellassent, si nihil cis Istrum possedissent? Attamen simus propensiores demusque ab Aureliano Daciam veterem amissam nec ab his quos paulo prius adductis[23] recuperatam fuisse, at certe Constantinus ille Magnus, primusque christianus Impera(f.44v)tor et Augustus, veterem, sive Traiani Daciam recuperavit, et postea usque ad adventum Bulgarorum totaliter amissam non legimus, quin imo contrarium probaturi sumus.

Itaque audiamus ipsius Constantinii Magni nepotem, Julianum Augustum in suis *Caesaribus, Carolo Cantoclaro interprete,* qui quanto coniunctior propriorque Constantino, quantoque eidem propter fidem Christianam inferior, tanto maiori fide dignus recensendus est, hic matruelem coram diis quorum cultum, ipsemet reducere conabatur ita perorantem producit: „*His ego (rebus) (nempe Constantinus) sum istis longe superior: Macedone quod adversus Romanos Germanicasque et Scythicas gentes non cum Asianis Barbaris bello conflixi; Caesare et Octaviano, quod mihi res non fuit, sicut illis, contra probos et virtute praestantes viros, sed in crudelissimos et sceleratissimos tyrannos impetum feci. Et Traiano quidem, rebus a me in debellandis tyrannis fortiter et prospere gestis merito praeponi debeo, in quo vero eam quam acquisierat regionem recuperavi, haud abs re par iudicarer, nisi quoque perdita recipere, quam parare, excelentius est*".

Nec cogitandum quod Constantinus Magnus hic aliam regionem intelligat praeter Daciam veterem, nam Mesopotamiam, Syriam et Armeniam (f.45r) quas itidem Traianus addiderat Romano imperio

[21] Flavius Vopiscus Syracusius, *Probus imperator*, cap. XVI, în *Historiae Augustae scriptores sex.*

[22] Citatul, în această variantă mai concisă, și apud G. Șincai, *Notata ex variis aucthoribus...*, ms. 545, f.195v și *Rerum spectantium ad universam* în *Historiae Augustae scriptores rex.*

[23] Intregit după sens, cuvîntul *adductis* fiind acoperit în manuscris de o bandă de hîrtie.

Scanned with OKEN Scanner

prorsus excludit dum ait: *non cum Asianis Barbaris*, et rursus *Scythicas gentes.*

De hac tamen Daciae veteris recuperatione per Constantinum Magnum facta audiamus etiam alios authores. Itaque Paulus Orosius Libro 7° cap. 28 de Constantino Magno haec scribit: *„Mox Gothorum fortissimas et copiosissimas gentes in ipso barbarici soli sinu, hoc est in Sarmatarum regione delevit".*

Author Historiae Miscellae Libro 11° pariter scribit: *„Gothos fortissimimas gentes et copiosissimas post civile bellum (scilicet quod cum Alexandro Africano invasore Constantinus gesserat) in illo barbaricissimo solo, hoc est in Sarmata regione, varie profligavit, pace his ad postremum data, ingentemque apud Barbaros gentes memoriae gratiam collocavit... Hic Traianum herbam parietariam ob titulos multis aedibus inscriptos appellare solitus erat. Hic pontem in Danubio construxit, habitum reglum gemmis et caput exornans perpetuo diademate".*

Sanctus Theophanus ad annum divinae Incarnationis 318 scribit: *„Hoc anno Magnus Constantinus expeditione adversus Germanos, Sarmatas et Gothos suscepta, constructo in Danubio quem pertransivit ponte lapideo, venerandae Crucis virtute maximam reportavit victoriam, devastatisque eorum agris* (f.45v) *extremam in eos induxit servitutem"*[24]. Erat igitur Dacia vetus tempore Constantini Magni sub Romanis, proinde et Romani erant in ea.

Sub Valente imperatore Dacia vetus ab Hunnis et Alanis sive Prenthungis, pulsis ex eius parte Gothis, teste Ammiano Marcellino Lib 31; cap. 3, occupata fuit, sed non diu possessa, nam ut scribit: Orosius Lib. 7°, cap. 34, Theodosius Magnus eosdem Hunnos et Alanos vicit; verba Orosii mox citato loco haec sunt: *„Theodosius afflictam Republicam ira Dei reparandum credidit misericordia illius, omnem fiduciam sui ad opem Christi conferens, maximas illas Scythicas gentes formidatasque cunctis maioribus, Alexandro quoque illi Magno, sicut Pompeius Corneliusque testati sunt, evitatas, nunc autem extincto Romano exercitu, Romanis equis, armisque instructissimas, hoc est Alanos, Hunnos et Gothos, incunctanter aggressus, magnis multisque praeliis vicit, urbem Constantinopolim victor intravit".*

Si igitur Theodosius Magnus Alanos et Hunnos qui erant in Dacia veteri vicit, Daciam utique sibi vindicavit.

[24] Pentru ediţiile din scriitorii bizantini la care Micu a putut să aibă acces, vezi C. Cîmpeanu, *Observaţii, loc. cit.*, p. XLVIII. Noi ne-am folosit, pentru identificarea citatelor, de ediţia de la Bonn; ea reproduce versiunea latină din subsolul ediţiilor precedente. — Theophanes, *Chronographia*, Bonn, 1839, vol. I, p. 40.

Scanned with OKEN Scanner

Saeculo sexto, Iustiniani videlicet tempore, Traiani Daciam Romanis paruisse patet e Procopio (f.46r) coaevo scriptore qui Libro 3° de bello Gothico, cap. 14°. haec scribit: *„Iustinianus Augustus, missa ad hos Barbaros (videlicet Antas) legatione, petit ut commigrent omnes in antiquam urbem Turrim appellatam, quae trans Istrum fluvium sita, conditaque olim a Traiano Romanorum imperatore multis ab hinc annis vacabat a vicinis direpta Barbaris; hanc ipsis urbem agrosque circumiacentes pro iure veteri, quo ad Romanos pertinerent, daturum se Iustinianus Augustus respondat“*[25], nam si vetus Dacia Romanis non paruisse, quomodo potuisset Iustinianus Turrim, quae erat in veteri Dacia, cum eius territorio Antis concedere? Constat id ipsum etiam ex aedificiis quae, eodem Procopio referente, Iustinianus in Dacia veteri vel a fundamento condidit, vel restauravit, nam Libro IV De aedificiis cap. 6°, postquam relistet aliqout urbes novae Daciae inter quas et urbem *Novas*, ait: *„Contra Novas, in adversa continente, turris erat derelicta iampridem, nomine Literata, Lederatam veteres appellarunt. Ex ea magnum et praevalidum castellum fecit Imperator noster“*[26].

Post haec redit ad novam Daciam et specificatis in ea aliquot castellis rursus (f. 46) ait: *„Et in ripa ulteriori alia multa quae a fundamento aedificavit. Sequitur quod vocant Caput Bovis, Traiani Augusti opus“*.

Si enim Dacia vetus non fuisset in potestate Iustiniani, cur urbes et castella in ea vel condidisset vel restaurasset.

His omnibus colophonem imponit ipsement Iustinianus Augustus in diplomate primati Primae Iustinianae concesso de anno 530°, Belisario consule, mense augusti, indictione XIV in qua ait: *„Divina igitur mediante providentia, imperium nostrum auctum est ultra utramque Danubii ripam ac in praesentiarum nostris civitatibus adhaerent Viminacium, Recidium necnon trans Danubium Literata“*[27].

E quibus Iustiniani Augusti verbis evidenter patet ipsum habuisse sub sua potestate Daciam Traiani seu veterem.

[25] Față de textul din ediția de la Bonn, cîteva modificări: *appellatam* pentru *apellant*, *respondat* — *spopondit* (vezi Procopius, vol. II, ed. Bonn, 1833, p. 336).

[26] *Ibid.*, vol. III, 1838, p. 287—288.

[27] Există aici o greșeală în privința datării diplomei; aceasta, cunoscută sub denumirea de *Praefatio* la Novella a XI-a a lui Iustinian, a fost emisă la XVII. Kal. Maii 535, de către Belisarie (vezi C. E. Zachariae, A. Linghenthal, *Imp. Justiniani PP. A. Novellae quae vocantur sive constitutiones quae extra Codicem supersunt, pars* I, Lipsiae, 1881, p. 130—133: *De privilegiis archiepiscopi Primae Iustinianae;* G. Popa — Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, Buc., 1939, p. 102.

Scanned with OKEN Scanner

Verum ne ad hunc numerum tantum immorer pergo ostensum id quod prius adpromiseram, scilicet Daciam Traiani sive veterem in ipso adventa Bulgarorum Romanis sive Constantinopolitanis paravisse imperatoribus, nam Author Historiae Miscellae Libr. 19° ubi de Constantino Pogonato ait: „*Ast imperator Constantinus comperto quod ex triplo gens immunda et sordida ultra Danubium apud Honglon tabernaculum fixerit et appropinquans Danubio* (f.47r) *discurrit per regionem quae nunc tenetur ab illis quaeque a Christianis possidebatur, tristatus est vehementer et iubet transire omnes exercitus in Thraceam et construens classem tam per terram quam per mare contra eos motus est, hos bello persequi volens et contra Honglon atque Danubium per Epirum pedites in aciem dirigens et appropinquans littori naves adesse iussit*“[28].

Ioannes Zonaras Annalium Libr. 14° No. 21 partier scribit: „*Interea Bulgaris Romanas ultra Danubium provincias effusse vastantibus, imperator Constantinus terra marique occurrere parat, magna classe a mari in Danubium traducta*“[29].

E quorum authorum verbis non tantum hoc clare patet quod Romani possiderint provincias cis Danubium tempore adventus Bulgarorum sive anno 679, verum etiam quod ipsam Traiani seu veterem Daciam possedebant; quibus ita probatis quomodo audit Criticus e tripode asserere Traiani colonias per Aurelianum in Moesiam[30] omnes omnino traductas fuisse? Partem quippe traductam esse non negatur, quin imo asseritur, nam Kutzo-Vlachos (valachice — Цыицар Czinczaros)[31] nostros esse fratres agnoscimus, sed de his alibi.

Ad 5tum Satis hiulet Criticus, nam iuxta omnes chronographos colonia per Traianum adducta est in (f.47v) Daciam anno Christi 105, a[b] ducta vero eius pars per Aurelianum, quem Valachi hodiedum in suis cantilenis deflent, dum aiunt: лой лерим доание — Heu Aureliane Domine, anno 274° etiam secundum ipsummet Criticum quo temporis intervallo Romanorum coloniae non tantum poterant, sed etiam debebant augeri, et quidem ideo quod infiniti Romani fuerint in Daciam traducti, uti ad praecedentem Numerum ostendimus.

Ad 6tum Quam insulse Criticus! nam Supplex Libellus hoc loco agit de religionis christianae introductione apud Valachos, ille autem rursus coloniarum Romanarum vestigia perquirit de quibus ad Numerum 4tum sat superque dictum.

[28] Pasajul figurează și la G. Șincai, (vezi ms. 545, f. 150v, ms. 461. f.103r și *Opere*, vol. I, Buc., 1967, p. 202—203).
[29] *Epitomae historiarum*, Lib. 14, cap. 21, 10, vol. III. Bonn, 1837, p. 226.
[30] În text *Mesiam*.
[31] Ultimul cuvînt intercalat de o altă mînă.

Scanned with OKEN Scanner

Itaque agamus de initiis religionis christianae apud Valachos. Quo anno fuerint Romani, quos Traianus in Daciam duxit, christiani facti pro certo non constat, probabile tamen est ex eis plures christianos fuisse dum in Daciam traducti fuêre, nam Tertullianus, saeculi secundi scriptor, Libro adversus Iudeos haec scribit: *„Loca Christo subdita sunt inter alia Sarmatorum, Dacorum, Germanorum et Scytharum in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat“*[32].

Idem asserit Origenes.

Si igitur iam ipso 2° saeculo erant (f.48r) christiani in Dacia, ii utique fuêre Romani quorum posteri sunt Valachi, nam tum ipsi possidebant Daciam.

Qualiter fides christiana postea propagata fuerit inter Valachos aliasque gentes, quae Daciam saepius irrumpêre, longum esset hic referre, idcirco hoc intermisso constat in Daciam alios etiam episcopos fuisse praeter illos qui in Supplici Libello citantur, nam in Nicaenorum patrum indice, qui latine extat, penultimus est *Theophilus Gothiae;* in Menaeis Graecorum ad diem 15^{tum} 7^{bris} commemoratio habetur Sancti martyris Nicetae qui sub imperio Constantini Magni natus et educatus in regione Gothorum Christique fidem edoctus a Sanctissimo episcopo Theophilo, comprehensus ab Alanarico ob christianae fidei professionem igne comsumptus est.

Hunc Theophilum episcopum Gothorum Eusebius Caesariensis Libro 1° de Vita Constantini cap. 7°[33] tradit fuisse episcopum civitatis Sarmizaegethusae[34] quae in Dacia veteri erat, teste Ptolemaeo, aliisque antiquis, teste vero Lazio[35] aliisque recentioribus plane in Transilvania in districtu Hatzeg. Iam vero și Theophilus Transilvaniae fuit episcopus utique Valachorum seu colonorum Romanorum fuit, nam tunc, uti ad Numerum 4^{tum} ostensum est, Romani possidebant veterem Daciam. Non sunt igitur detorta quae in Supplici (f.48v) Libello continentur, sed Criticus male detorsit, per hoc enim quod Orosius et Hieronymus locis citatis dicant Hunorum

[32] Citat fragmentar din Q. Septimius Florens Tertullianus, *Adversus Judeos Liber*, cap. 7. Textul exact, (după ediția *Opera omnia*, vol. II, 1781, p. 664) este: „... Inaccesa Romanis loca, Christo vero subdita et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium et provinciarum et insularum multarum, nobis ignotarum et quae enumerare minus possumus. In quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat“.

[33] Trimitere greșită; o asemenea referință se găsește în cartea a III-a, cap. 7, dar nici acolo atît de concret.

[34] În text *Zarmisoghetusa.*

[35] Wolfgangus Lazius, *Commentariorum Respublicae Romanae in exteris provinciis bello acquisitis, constituae Lib. XII*, Francofurti ad Moenum, 1598 (vezi G. Șincai, ms. 545, f. 370r).

aliquam partem Theotini opera conversam esse, eum non excludunt Valachorum episcopum fuisse.

Quod Milkoviensem episcopatum attinet, sitne ille in patriam Hungarorum et quidem a Sancto Niceta institutus vel non? nescio, illud de Sancto Niceta scio quod eum Gennadius in Cathalogo scriptorum ecclesiasticorum dicat Remesianae non Milkoviae episcopum, ait enim: „*Nicetas, Remisianae civitatis episcopus, composuit simplici et nitido sermone sex competentibus baptismum instructionis libellos*“[36].

Cum tamen Cisistrianis quoque populis proedicase constat e Carmine Sancti Paulini quo eum laudat[37].

Ad 7mum Nihil immorandum dico, sed videatur quae ad 4tum dicta sunt, ibi enim ostensum est Romanas colonias a veteri Dacia totaliter eductas nunquam fuisse.

Ad 8um Hic iam bene Criticus, nam interrogat, utinam et prius interogasset, nam si fuisset responsum illi fuisset, sequentes arces Romanas fuisse in Dacia Traiana scilicet: *Turrim, Literatam, Caput Bovis* et alias multas, uti ad Numerum 4tum e Iustiniano et Procopio ostensum fuit (f.49r).

Ad 9num Ita est haec omnia nituntur Notarii Belae Regis testimonione cuius quanta esse debeat authoritas videbimus ad Numerum 11mumubi de ea (. . .)[38] Criticus. Hic reliqua Critici argumenta expendamus.

Itaque argumentatur primo quod si Valachi Daciae domini fuissent, Petrus et Asanus, Valachorum ad Haemos incolentium principes, cum illis potius quam cum Bulgaris iunxissent foedus contra Graecos.

Quam argute, sed utrum Byzantini scriptores per Comanos non intelligant Romanos ab Aureliano non traductos e veteri Dacia, sive Cisistrianos Valachos, est magna sat quaestio. Si enim Moldaviam et Valachiam Comani incolebant illo tempore quo Petrus et Asanus Graecis rebellarunt, et hi non erant Valachi sed Scythae, quorsum,

[36] Gennadius Massiliensis, *Liber de scriptoribus ecclesiasticis*, cap. XXII. La Migne (*Patrologiae cursus completus*, series latina prior, vol. LVIII, col. 1073—1074) pasajul respectiv sună astfel: „Nicetas, *Romacianae* civitatis episcopus, composuit simplici et nitido sermone competentibus *ad* baptismum instructionis libellos *sex*“. *Romansiana, Romesiana* sau *Remesiana* era situată în Dacia Aureliană, în jurul localității Palanca (din R. S. F. Iugoslavia), vezi Wetzer und Westes *Kirchenlexikon*, ed. a II-a, vol. IX, Freiburg im Breisgau, vol. IX, col. 263.

[37] Poemul *Ad Nicetam redeuntem in Daciam* este citat de Șincai în ms. 461, f. 56r—57v, pe baza ediției bollandiene a *Faptelor sfinților* (*Acta sanctorum* ad 7-am Ianuarii); vezi și id., *Opere*, vol. I, p. 108 și Migne, *op. cit.*, vol. LXI, p. 483—490.

[38] Un cuvînt ilizibil.

quaeso, gens haec, et quo tempore, e Moldavia et Valachia emigravit, quo item tempore Valachi, moderni inhabitatores harum provinciarum, in eas venêre?

Bellum hoc Petri et Asani coepit anno 1086, teste Setho Calvisio in opere chronologico pag. 782[39], et quidem propter extensiones quas Isaacius Angel (teste Niceta Choniate coevo de ipsi Libro 1 cap. 4°) volens ducere Belae regis filiam Valachis imperaverat, atqui si haec fuit ratio rebellionis, Valachi Transylvanici ad idem bellum vocari non poterant, nam tunc temporis suberant Belae regi (f.49) ut tradit Notarius, quomodo autem contra generem sui regis vocati fuissent, vocati vero fuêre eorum fratres Moldavi et Transalpini a suis Transistrianis fratribus qui et iverunt ceu non subiecti Hungariae regibus, quos Graeci ad distingvendum eos a Transistrianis Valachis Romanis vocassent, verum idem nomen e Graecanico fastu sibi appropriaverant, ut igitur hos quoque a se distinguant Comanos dixêre, unica tantum littera mutata.

Nec vane haec assero, nam si moderni Cisistriani Valachi iidem non sunt cum Comanis quos Petrus et Asanus in societatem belli vocavit, quomodo hi intra unum saeculum ita extincti sunt, ut ne memoria quidem ipsorum manserit? quomodo item Valachi, si tunc temporis cis Istrum non fuêre sub Comanorum nomine, intra unum saeculum, hoc est intra decimum tertium, in Valachia, Bessarabia et Moldavia adeo multiplicati fuerunt et tam fortes effecti, ut anno 1330, teste Bonfinio Decade 2., Libro 9. aliisque Hungaricis extraneisque scriptoribus, Bassaradus, Valachiae princeps, Carolum Martellum, Hungariae regem, maximo bello profligaverit?

Haec me adducunt, ut credam Cumanos vel Comanos eosdem fuisse (f.50r) qui modo Valachi, quo posito fautore erit explicata quod Criticus explicare non potuit, videlicet cur Occidentales Romani Romāny, Valachi verum a quibusdam Rumani appellentur lingua nostra, dico a quibusdam, non a plerisque praesertim doctioribus, quod e libris antiquitus editis plane constat, *Români* dicuntur *a* mutato in Valachicam litteram, nam *a* ante *n* juxta Grammaticam dacoromanam editam Vindobonae anno 1779° semper in dictam Valachicam litteram mutatur in vocibus quae a Latinis proveniunt, ita lana scribitur valachice *lâna-лана*, scilicet quod in Comanico nomine etiam iam *u* iam *o* ponatur apud scriptores post *C* quod ex *R* prognatum, ob eam quam superius indigitavi rationem, sancte credo.

[39] Seth Calvisius, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1650. Lucrarea s-a retipărit, în secolul al XVII-lea, de mai multe ori; dintre ediţiile accesibile nouă la Cluj, numai aceasta, din 1650, conţine referiri la evenimentele în cauză, însă nu la pagina indicată de Micu. Vezi şi ms. 545, f. 163v.

Scanned with OKEN Scanner

Ne vero hocce argumentum figmentum esse putetur, audiatur Pater Kerius Societatis Jesu in Notis ad suam Byzantinam historiam ubi ait: „*Comani a Blachis distincti non sunt, dicti autem sunt Comani mutato R in C ita ut loco Romani a quibusdam dicti sunt Comani*“[40].

Illud etiam quaerebat Criticus cur duo illi principes, Petrus et Asanus, Bulgaros in societatem belli asciverint, ad quod respondeat Nicetas Choniates Synchronus qui Libro 1° de Isaacio (f.50v) Angelo cap. 6° de Asano haec habet: *Misorum et Bulgarorum dominatum, ut olim fuisset, omni contentione coniungendum esse censuit,* hic per Misos Blachos intelligit, qui olim Misi nunc Blachi nominantur, scribit Nicetas Choniates Imperii Isaacii Angeli Libro 1° nr. 4°.

Quae ex Sultzer et Graetsan hic loci citat sunt nullius valoris, Sultzer enim praeter quod sit heri natus fungus, fuit infensus Valachis, quod eum ad nihil adplicare voluerint dum ad eos non ante multos annos transierat, ideoque nulla fide dignus[41], Graestan e nomine Graecus esse videtur, et propterea Graecam illi fidem adhibebimus. Nos audiamus principem Kantemir cui omnia tabularia magis nota esse non tantum poterant, sed et debebant, audiamus Mironem logothetam, pariter Theodosium archiepiscopum Tergovistiensem, Graetsano antiquiorem et authorem Annalium Valachicorum a Traiano usque ad saeculum 13 ^{tium} qui docebunt Valachos origine Romanos esse, nec Cisistrianos a Transistrianis, sed hos ab illis prognatos fuisse, quod et a Byzantinis scriptoribus clarum est.

Verum enim vero quod sequitur ferendum prorsus non est, nam verbositate sua Criticus non tantum facile (f.51r) explicata non reddidit, quomodo silvam quae Valachiam a Transylvania dirimit, Andreas II in privilegio Saxorum silvam Blachorum adpellavit, sed rem magis obscuravit, nam si Cumani alii fuerunt atque Valachi moderni, et si iuxta Graetsan et Sultzer Valachi post avulsionem a Graecis venerunt in Valachiam et inde in Transylvaniam, quomodo potuit Andreas II, qui ipso temporae dictae avulsionis vivebat, silvam illam Blachorum nominare, quomodo item potuit Bela 4 ^{tus} kenezatum illum Terrae Severiensis Olacis adfirmare, nam et iste paulo

[40] Kéri Franciscus Borgia, *Epitome historiae Byzantinae seu imperatorum Orientis e complurimis Graecis praesertim scriptoribus concinnata a Constantino M(agno) ad Constantinum ultimum et expugnatam per Turcos Constantinopolim,* Tyrnaviae, 1738—1744; ed. a II-a din 1744. Nu am reuşit să identificăm citatul în forma sa din *Responsum,* autorul se raportează însă de repetate ori la faptul că românii apar în istoriografia bizantină sub diferite nume (vezi, de pildă, ed. a II-a, p. 341—A. C. 1050).

[41] Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens,* vol. II, Viena, 1781, p. 28. Invitat de Al. Ipsilante, Sulzer trece în Ţara Românească în anul 1776.

Scanned with OKEN Scanner

post avulsionem vixit? igitur concludendum tam silvam quam kenezatum Valachorum fuisse, qui ante avulsionem illam a Graecis erant tam in Transylvania quam in Valachia, et quidem in Valachia qui penes Severinum habitabant sub nomine Olachorum utpote Hungaris magis obnoxii, reliqui utpote independentes ab Ungaris sub nomine Cumanorum.

Habuisse Valachos proprios principes tempore Belae 4^ti^ e diplomate eiusdem regis de anni 1247° utique clare patet, sed et prius habuisse necesse est, quomodo enim Bassaradus intra 83 annos tam fortis evasit (f51v), ut — quemadmodum dixi — anno 1330 Carolum Hungariae regem tam magno praelio vicerit, si potentia illa quam habebat non a maioribus ipsi relicta fuisset, atqui fuit, nam Bulgari colonias Romanas quas usque ad eorum adventum in Dacia Traiana perseverasse ad Numerum 4^tum^ ostensum est, nuanquam ex ea eiecerunt, quin imo in societatem eas suscepêre una cum iis quas Aurelianus in Daciam novam traduxerat, quod patet ex superius citato Choniate loco et Gestis Innocentii 3^tii^ summi pontificis[42].

Sed et ex Anonymo Belae regis notario patet, Valachos ante adventum Hungarorum non tantum Gelou, sed etiam et alios habuisse principes, nam describens Hungarorum in Pannoniam ingressum haec habet: *„Moverunt igitur Hungari ex Gallitia et venerunt usque ad fines Maromoros, volentibus iis intrare illas terras obviam factus est dux Blachorum, dominus terrarum illarum, cum exercitu commissoque proelio, victi sunt Hungari et Almus, dux eorum, occisus. Hungari videntes se nihil proficere, reversi in Gallitiam in locum Almi elegerunt Arpad, filium Almi, in suum ducem relictisque terris Erdeleu in Pannoniam intraverunt per ea loca ubi modo Unguarinum oppidum est“*[43].

[42] *Gesta Innocentii III pontificis, auctore incognito, sed coaetaneo, quae emendavit ad fidem codicum mss, et cudi curavit Stephanus Baluzius,* Parisiis, 1682 (citată apud G. Şincai, ms. 545, f.30r—42r).

[43] Eronată indicaţia sursei; izvorul nu poate fi Anonymus, deoarece numai în cronicile din secolul al XIV-lea apare pentru prima dată menţiunea că Alm ar fi fost ucis în Transilvania (vezi Szentpétery Imre, *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum,* vol. I, Budapesta, 1937, p. 287. Lucrul acesta era cunoscut şi în secolul al XVIII-lea. G. J. Haner, istoric sas citat de Micu şi de Şincai, scrie: „Auch diese bezeuget unser Anonymus (= pătrunderea lui Alm pînă la hotarele Maramureşului), ... dass er aber in Siebenbürgen umgebracht worden sei und in Panonien, als in das Land der Verheisung, nicht habe kommen können, ist ein besonderer Umstand, welchen Turócz[y], S. 82, und Bonfini, S. 133, angemerket“, *Das königliche Siebenbürgen,* Erlangen, 1763, cap. XXIII, 15, nh. — Textul nu figurează, sub forma citată de Micu, în nici unul dintre izvoarele consultate de noi. Acelaşi text în *Scurtă cunoştinţă a istoriii românilor,* partea a III-a, § 2 şi în *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor.* vol. I, ms. 436 (B. A. R., Filiala Cluj), f.93v—94r.

Scanned with OKEN Scanner

Post Bassaradum plures in Valachia et Moldavia principes absolutes (f.52r) regnasse qui negaverit, inspiciat Codicem diplomaticum regni Poloniae et magni ducatus Lithvaniae concinatum a Mathia Dogiel et editum Viennae [?] anno 1754° in quo praeter alia haec lego Tom. 1°, pag. 599: „*Miricii Palatini Transalpini foederum praecendentium approbatio et confirmatio Datum in Lemburgo die 6ta iulii 1391. Ex originali*“[44] quod nimirum pro tunc in archivo Cracoviensi extabat, nunc in Varsoviensi reperitur, in quo originali ita Miricius: „*Miricius Dei Gratia Voievoda Transalpinus, Fagaras et Omlas Comes, Terrestris Dominus ac Territorii Dobrodicii Despotus etc. significamus*“[45].

Prioŗi anno 1390, în diplomate dato in Lublin die 20a ianuarii quod pariter in originali extat Varsoviae, apud Dogiel vero Tom. 1, pag. 598. incipit: *Miricius Dei gratia Voievoda Transalpinus, Fagaras et Omlas Dux, Severini, Comes, Terrarum Dobroditii Despotus et Terrestris Dominus harum notitiam*“ etc.

Quod ultimo citatum, sed prius diploma propterea posui loco secundo quod inter voces *Severini* et Comes stricla ponatur a Dogiel quae autem locum non habet, ut mihi quidem videtur, quod si verum est, non tantum clarissimi Pray hoc loco citatum argumentum de banis Severiensibus ruit, verum et Sultzer penitus interit et Criticus in explicando silvam Blachorum penitus deficit (f.52v); nam si Miricius erat seu dux sive comes Fagaras et Omlas, silvam illam quae Valachiam a Transylvania dirimit utique possidebat, illam enim a parte Saxonum penes Cibinium habitantium habebat limitem sui regni, nec mirum, nam ad Omlas venire poterat per Rubram Turrim, ad Fagaras per alios passus.

Ad 10 Supplex Libellus dum asserit Valachorum nomen *ipsis duntaxat Daciam incolentibus Romanis posterioribus temporibus adhaesisse,* utramque Daciam, hoc est tam Traiani, quam Aureliani intelligit et harum Romanos incolas distinguit quidem ab occidentalibus Romanis, sive ab Italis, non vero a se invicem et hoc fit brevitatis causa.

Perperam igitur Criticus tanta conglomeravit, adductum enim e Chalcocondyla testimonium habens admitto, siquidem Blachos Transistrianos (uti alibi etiam dixi) nostros esse fratres agnoscimus, sed non ita quemadmodum repetita Critici crambe, ut nos ab illis

[44] Mathias Dogiel, cler. Reg. Schol. Piarum, *Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Litvaniae,* Vilnae, 1758. Vezi şi *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN,* vol. III, Varşovia, 1964, p. 85.

[45] Atît în *Responsum,* cît şi — mai tîrziu — în *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor* (ms. 437, vol. II, f.113v şi 98v), Micu înlocuieşte pe *Tristri Dominus* „Domnul Silistrei“ cu *terrestris Dominus.*

Scanned with OKEN Scanner

tardius in has provincias venerimus, sed quia illi per Aureliam vel quoquo modo a nobis trans Istrum divulsi fuêre.

Dixi per Aurelianum vel quoquo modo, nam si cum Lucio Libro et capite (f.53r) ultimo, item cum Banduario Valachos etiam Patzinacos quondam appelatos esse[46] asseruero, utique tempore Alexi Comneni imperatoris transiêre Istrum e veteri Dacia, asserere autem debeo namque Zonaras Libro 18° Numero 23° ab Patzinacis haec scribit: *„Iisdem temporibus (hoc est Alexii Comneni) gens Patzinacorum, suis sedibus relictis, in Romanas provincias immigravit, totam Thraciam et Macedoniam populata"*.

Tum narrat quomodo imperator hos vicerit et magnum eorum numerum cum uxoribus et liberis in Moglena collocaverit, et subdit: *„Ex loco in quo consederunt, cognomentum adepti, ut Patzinacae Moglenitiae dicantur"*[47].

Atqui Anna Comnena Alexiados Libro 5° scribit, Valachos fuisse ab Alexio Comneno in Moglena provincia allocatos quae provincia postea, testibus Acropolita et Cantacuzeno Libro 3°, cap. 53, Magna Blachia dicta est, igitur Valachi etiam Patzinacae *audiêre*[48].

Quod idioma Valachicum cum Gothorum idiomate affinitatem non habeat, est plane falsum, nam in primis ipsa pronuntiatio vocum Valachicarum quae a Latinis proveniunt est tota .... [cuvînt indescifrabil] Gothica Italica moderna, nam et in Italia iidem Gothi corruperunt veram pronunciationem linguae (f.53v) latinae una cum lingua. Nec mirum, nam prius dominati fuêre nostris maioribus in Dacia Traiani, postea maioribus confratrum nostrorum Italorum in ipsa rerum quondam domina Italia, unde et evenit ut cum Italis summam in pronunciatione vocum affinitatem habeamus; liceat hic aliquot saltem exempla adferre: itaque dicimus Latine *clarus*, Ita-

[46] Ioannes Lucius (Lucici), *De regno Dalmatiae et Croatiae Libri sex* ed. I-a, 1666; ed. a II-a, „emendata", Viena, 1758. Mult mai răspîndită la noi a fost aceasta din urmă. *Banduarius* = — după toate probabilităţile — identic cu *Bandurius* (Banduri), care a scris o lucrare celebră: *Imperium orientale sive antiquitates Constantinopolitanae*. Cartea se găsea, într-o frumoasă ediţie veneţiană (Venetiis, Ex Typographia Bartholomei Javarina, 1729), şi la Blaj.

[47] Ioannes Zonaras, *op. cit.*, Lib. 18, cap. 23, 1—7, vol. III, p. 740—741.

[48] În *Alexiadis-ul* Anei Comnena, (ediţia din *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn, 1839—1879), nu am putut să dăm de urma trimiterii. Autoarea menţionează însă, în cartea a V-a, cap. 5, că împăratul Alexis Comnenul, în drum spre Larissa, — asaltată de Boémont, fiul ducelui normand Robert Guiscard —, a poposit la Ezeban, locuit de blahi (vezi *Corpus...*, vol. I, p. 245). — Pe Georgius Acropolita, cu *Chronicum compendiarium*, îl citează Şincai după textul din *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Paris sau Veneţia; vol. XI, pentru evenimentele din anii 1186, 1196 şi 1205 (vezi ms. 547, f.145r—149v). Vezi şi Joannes Cantacuzenos, *Historiam Libri IV seu De rebus ab Andronico Palaelogo iun, necnon a se gestis Libri IV. A. 1320—1357*, Bonn, 1831, vol. II, p. 321.

Scanned with OKEN Scanner

lice *charo* Valachice *chiar;* Latine *oculus,* Italice *ochio,* Valachice *ochiu;* Latine *glans,* Italice *ghiande,* Valachice *ghinde;* Latine *auris,* Italice *orechio,* Valachice *urieche,* et infinita alia.

Sed et voces Gothicas plurimas habemus in nostra lingua quae et in lingua Italica reperiuntur, ita dicitur Latine *asinus,* Italice *magaro,* Valachice *magariu;* Latine *instruo* vel *disco,* Italice *avezzo,* Valachice *anvez-*ѧвец ; Latine *quaero,* Italice *cerco,* Valachice черк; Latine *evado,* Italice *scapo,* Valachicae *scap* скап; Latine *turgidus,* Italice *ingonfiato,* Valachice ѧнг.ѧфат etc. quae a Latinis profecto non proveniunt.

Cur lingua Valachica cum Hungarica tantam affinitatem non habeat quantam cum Slavica, ratio in promptu est, scilicet quod Hungari omnibus Valachis nunquam imperaverint, sed parti tantum eorum, et iis etiam ita colligati fuêre, ut in comitatibus et districtibus Valachi ab Hungaris separati vixerint, ubi enim Hungaris (f.54r) commixti vixere et vivunt, sat magnam linguarum affinitatem habent, exemplo sint Valachi e comitatibus Szolnok Mediocri et Kraszna, Bihar item et Szathmar, e contra cum Slavis diutius vixêre commixti Valachi, quod tamen linguae eorum tantum non obfuit, quantum obfuit adoptio Illyricorum librorum in sacris quae tempore Concilii Florentini facta est, per hanc enim plures Illyricae in linguam Valachicam introductae sunt voces quae a vulgo aliter efferuntur: ita in libris scribitur Сфети Николае, vulgus effert С.ѧникоарь.

Quae cum ita sint Oedipo amplius opus esse non censeo qui ignorantiam Critici sublevet.

Răspuns la critica lui Iosif Carol Eder privind S u p l i c a românilor din Transilvania, în ordinea numerică stabilită de dînsul

Referitor la prima [notă istorico-critică]. Naţiunea română cere cu îndreptăţire şi din inimă, de la Maiestatea Sa Preaînaltă, toate acele [dreptăţi] pe care Criticul le consideră iluzorii. Cît priveşte situaţia românilor din Transilvania, o expune în mod nimerit, dar nu întru totul exact, căci, evident, nu greşeşte de loc atunci cînd spune că *poporul român este foarte răspîndit în întreaga Transilvanie,* dar sminteşte îngrozitor atunci cînd îi enumără, după categorii, pe nobilii dăruiţi cu o sesie, pe armaliştii şi pe armurieri [= plăieşi], afirmînd că cei care posedă o sesie sînt doar cîţiva, adică puţini. Ori în Transilvania nu numai cîţiva nobili sînt de obîrşie românească, ci mai mulţi decît se crede, după cum se va arăta mai pe larg la numărul al 41-lea.

Referitor la a 2-a. Nu tăgăduiesc că românii transilvăneni sînt şi acuma nedreptăţiţi de către ceilalţi locuitori, ci susţin, cu atît mai

Scanned with OKEN Scanner

vîrtos, că oropsirea lor durează de timp îndelungat, pentru că din anul 1437 pînă în prezent este destul de mult. Însă despre aceasta mai amănunţit sub numerele 15 şi 16.

Referitor la a 3-a. Că românii niciodată nu au fost venetici, toleraţi în Transilvania, se va vedea din cele ce urmează.

Referitor la a 4-a. Nu aş îndrăzni să afirm că locuitorii străvechi ai Daciei antice, pe care Traian a subjugat-o, au fost strămutaţi de aici, de vreme ce se ştie că ei n-au fost exterminaţi, şi anume: 1. din satira intitulată *Iuliani Augusti Caesares*, tradusă de Charles Chanteclerc, în care Traian perorează astfel înaintea zeilor: „Într-adevăr eu, o Iupiter şi zei, luînd asupră-mi conducerea republicii cuprinsă parcă de torpeală, [risipită] atît de tirania internă (cu care se oropsea de lung timp), cît şi de ocara geţilor, am îndrăznit singur să calc pe meleagurile dunărene, izgonind şi nimicind neamul geţilor . . . Şi opera aceasta (atît de mare) am săvîrşit-o numai în curs de cinci ani"; 2. din mărturiile celor vechi, care adeveresc că o mulţime nenumărată de romani a fost adusă de către Traian în Dacia. După cum am mai spus, reiese clar, din autorul *Istoriei miscelanee*, pentru ce au fost aduşi atîţia romani (şi anume: pentru popularea oraşelor şi a ogoarelor) şi că populaţia băştinaşă nu a fost exterminată prin măcel: „Adrian, scrie acest autor în cartea a 10-a, invidiind gloria lui Traian, a desfiinţat îndată cele trei provincii alipite de Traian, adică a rechemat armata din Asia, Mesopotamia şi Armenia, şi a hotărît ca graniţa imperiului să fie Eufratul. Intenţionînd să facă la fel şi cu Dacia, prietenii săi s-au temut ca nu cumva să fie lăsaţi în seama barbarilor prea mulţi cetăţeni romani, avînd în vedere că Traian a strămutat acolo, după înfrîngerea Daciei, o mulţime nenumărată [de oameni], pentru a popula ogoarele şi oraşele, căci puterile Daciei fuseseră sleite din cauza îndelungatelor războaie ale lui Decebal".

Şi Eutropius scrie, în cartea a opta, că Aurelian a retras din această provincie coloniile romane pe care Traian le adusese în Dacia, aşezîndu-le în Moesia. De vreme ce Eutropius, Vopiscus, Sextus Rufus, autorul *Istoriei miscelanee* şi numeroşi alţii afirmă acest lucru, nici eu nu îl neg; în schimb, nu pot împărtăşi pe deplin părerea că neapărat toţi coloniştii au fost strămutaţi, deoarece rezultă limpede din cele arătate mai sus că romanii au fost aduşi în Dacia în număr nelimitat, pentru popularea ogoarelor şi oraşelor. Ori este incredibil ca acei care începuse cultivarea cîmpului să-şi fi părăsit aşa de uşor pămînturile din pricina vreunei incursiuni a barbarilor, nu în întreaga Dacie, ci numai într-o parte a ei, aşa cum se va vedea din cele ce urmează. Dacă se susţine totuşi [că toţi coloniştii au fost strămutaţi], atunci să se admită totodată şi cum că atunci cînd goţii sub împăratul Valens, trecînd Dunărea de teama hunilor — cum ne

Scanned with OKEN Scanner

relatează Orosius în cartea a șaptea, capitolul al 33-lea, Ammianus Marcellinus în cartea a treizeci și una, capitolul al 3-lea, și alții — au ocupat provinciile romane, coloniile romane pe care Aurelian le așezase în Moesia au fost fie gonite dincolo de Moesia și Tracia, fie respinse în Dacia Veche. Așa ceva nu se poate însă afirma, pentru că ar trebui să se și dovedească. Prin urmare, sîntem nevoiți să conchidem că romanii au conviețuit cu goții, după ce aceștia au ocupat provinciile danubiene. Dar dacă se ajunge la o asemenea concluzie, atunci ce ne împiedică să admitem că ei au conviețuit și dincoace de Dunăre, cu toate că în cele ce urmează vreau să arăt că aici stăpînirea romană nu a încetat pînă la venirea bulgarilor. Înainte de a demonstra însă acest lucru, să-mi fie îngăduit să citez cîte ceva și din autorii de prestigiu mai recenți, în legătură cu teza că romanii care se ocupau cu gospodăria nu au fost strămutați de către Aurelian.

Stanislas Sarnicki de exemplu, în cartea a patra, capitolul al 9-lea, *Despre goți și statul lor*, [precum și în] capitolul al 4-lea, *Despre așezările goților*, scrie următoarele: „Măcar că Aurelian a rechemat pe urmă legiunile italice pe care Traian le stabilise odinioară în Dacia, totuși coloniștii și alții, care se deprinsese cu gospodăria, au rămas aici".

Bonfini spune la rîndul său, în decada întîi, cartea întîi: „Apoi cînd dacii slăbiră din nou, Traian i-a subjugat, și întrucît puterile Daciei erau sleite de pe urma războiului neîncetat, a adus aici mulți coloniști, care pînă în ziua de astăzi vorbesc limba romană . . . Căci din legiunile și coloniștii aduși în Dacia de către Traian și de către ceilalți împărați romani se trag românii".

Revin, de acum, ca să arăt că imperiul roman s-a menținut dincoace de Dunăre pînă la venirea bulgarilor. Nimeni nu pune la îndoială această continuitate de la Traian pînă la Aurelian. Însă Criticul susține că Aurelian a strămutat coloniile lui Traian în Moesia. Și ce-i, dacă e așa? Oare nu au putut următorii împărați să recîștige Dacia Veche și să readucă aici pe coloniști, cu atît mai vîrtos, cu cît numai Dunărea îi despărțea de Dacia Veche? Firește că au putut, ba chiar au și recîștigat-o, căci împăratul Probus, unul dintre urmașii lui Aurelian, așa s-a războit între Nistru și Nipru cu sarmații și cu alți barbari, încît — potrivit mărturiei lui Zosimos — nu numai că i-a învins, dar pe bastarni — care, după *Lexiconul* lui Joh. Ja. Hofman, volumul întîi, erau destul de departe de Dunăre — i-a mutat de pe meleagurile lor în Tracia, fapt adeverit de rîndurile lui Zosimos din cartea întîi, unde [scrie] despre împăratul Probus: „După ce a primit în Tracia pe bastarni, populația scitică supunîndu-i-se,

Scanned with OKEN Scanner

i-a așezat pe ogoarele cedate. Aceștia au trăit de atunci după legile și instituțiile romanilor".

Din spusele lui Zosimos eu deduc nu numai că Probus a recucerit Dacia Veche, dar și că a ajuns chiar mai departe, pînă în ținutul bastarnilor. Cu toate că bastarnii au fost mutați de acolo, mi se pare nefiresc să accept că ținutul lor a rămas părăsit. Trebuie să se fi așezat acolo coloniști romani.

Flavius Vopiscus încă scrie despre Probus: „Și-a luat apoi drumul prin Tracia, iar pe toate popoarele păgîne, înspăimîntate de faima faptelor sale și copleșite de puterea numelui străbun [= al Romei de altă dată], le-a luat sub oblăduirea, sau în prietenia sa".

Galerius Maximianus, succesorul lui Probus la împărăție, s-a luptat de asemenea cu carpii, și cu rămășițele bastarnilor, și cu sarmații, popoare de dincoace de Dunăre, căci Paulus Orosius spune în cartea a șaptea, capitolul al 25-lea: „După învingerea lui Narseus, regele perșilor, Maximianus se reîntoarse în Mesopotamia, și Diocleția în întîmpină cu cele mai mari onoruri. Apoi sub conducerea acelorași comandanți s-a dus o luptă crîncenă împotriva carpilor, bastarnilor. Pînă la urmă i-au învins pe sarmați, a căror mulțime covîrșitoare, căzută în captivitate, au împrăștiat-o pe la fortărețele hotarelor romane".

De aici eu închei că Dacia Veche era sub Maximianus în stăpînirea romanilor, fiindcă altminteri cum ar fi putut să ducă război cu carpii, bastarnii și cu sarmații, dacă nu ar fi avut nici o stăpînire dincoace de Carpați? Să fim totuși mai îngăduitori și să considerăm că Dacia Veche a fost pierdută de către Aurelian și că n-a fost recucerită nici de cei pomeniți în rîndurile precedente. Constantin cel Mare, primul și înălțatul împărat creștin, a recucerit cu siguranță Dacia Veche sau Traiană, și după aceea, pînă la venirea bulgarilor nu citim nicăiri că ar fi fost în întregime pierdută, ba chiar avem de gînd să demonstrăm contrariul.

Prin urmare, să-l auzim pe împăratul Iulian în *Caesaribus, Carolo Cantoclaro interprete;* fiind nepotul lui Constantin cel Mare însuși, cu cît este mai legat și mai apropiat de Constantin, și cu cît îi este mai prejos în privința credinței creștine, cu atîta mai mult merită crezare. Acesta îl pune pe vărul său după mamă să peroreze astfel în fața zeilor, al căror cult voia să-l restabilească: „În privința acestor fapte, eu (adică Constantin) sînt mult superior celor de față; lui Alexandru Macedon, căci am purtat război împotriva romanilor și a neamurilor germanice și scitice, iar nu cu barbarii asiatici m-am războit; lui Cezar și lui Octavian, fiindcă eu n-am avut de furcă — precum ei — cu bărbați cinstiți și de virtute aleasă, ci i-am atacat pe tiranii cei mai cruzi și mai mîrșavi. De bună seamă, trebuie să fiu

Scanned with OKEN Scanner

pus și înaintea lui Traian, avîndu-se în vedere faptele mele, săvîrșite cu dîrzenie și spor, pentru înfrîngerea tiranilor. Nicidecum să nu fiu judecat deopotrivă pentru recîștigarea regiunii pe care o luase el în stăpînire, pentru că și a redobîndi cele pierdute este mai presus decît numai a le cîștiga".

Nu trebuie să ne treacă nicidecum prin minte că aici Constantin cel Mare înțelege o altă regiune decît Vechea Dacie, căci atunci cînd spune *nu cu barbarii asiatici* și *neamurile scitice*, el exclude din capul locului Mesopotamia, Siria și Armenia, pe care Traian le-a anexat de asemenea imperiului roman.

Să ascultăm totuși și pe alți scriitori cu privire la această recîștigare a Daciei de către Constantin cel Mare. Astfel, Paulus Orosius, în cartea a șaptea, capitolul al 28-lea, scrie despre Constantin cel Mare: „Curînd a înfrînt cele mai puternice și mai numeroase popoare gotice, în chiar sînul țării barbare, adică în ținutul sarmaților".

Autorul *Istoriei miscelanee* scrie de asemenea, în cartea a unsprezecea: „După războiul civil, (va să zică, războiul cu invadatorul Alexandru Africanul), a zdrobit în diferite feluri și chipuri puternicele și numeroasele popoare gotice, pe acel pămînt de tot barbar, adică în ținuturile sarmate. Acordîndu-le pînă la urmă pacea, nemărginita sa bunăvoință s-a păstrat în amintirea popoarelor barbare . . . Acesta avea obiceiul să îl numească pe Traian „iarbă murală", din pricina titlurilor sale, scrise pe multe edificii. A construit și un pod peste Dunăre, împodobindu-și veșmîntul regal cu geme, iar capul cu diademă veșnică".

Sfîntul Teofan însemnează la anul 318 al Întrupării: „În acest an Constantin cel Mare, după ce s-au început pregătirile de război împotriva germanilor, sarmaților și goților și s-a construit un pod peste Dunăre, pe care a trecut, prin tăria sfintei Cruci a repurtat o desăvîrșită victorie și, devastînd ogoarele lor, i-a subjugat". Așadar, Dacia Veche era pe timpul lui Constantin cel Mare sub stăpînirea romană; în consecință, erau și romani într-însa.

Sub împăratul Valens goții fiind goniți de pe teritoriul ei, Dacia Veche a fost ocupată de huni, alani sau pecenegi. După cum atestă Ammianus Marcellinus, în cartea a treizeci și una, capitolul al 3-lea, [Dacia Veche] nu a fost stăpînită de aceștia timp îndelungat, căci — așa cum ne relatează Orosius în cartea a șaptea, capitolul al 34-lea — Teodosie cel Mare i-a învins pe acei huni și alani. Cuvintele lui Orosius sînt: „Teodosie a crezut că trebuie să întremeze republica, lovită de mînia lui Dumnezeu. Prin îndurarea sa, punîndu-și toată încrederea în ajutorul lui Cristos, prin atacuri susținute a biruit, în numeroase bătălii crîncene, marile popoare scitice și a intrat triumfător în Constantinopol. Toți strămoșii s-au temut de

Scanned with OKEN Scanner

aceste popoare şi le-au evitat, cum mărturisesc Pompeius şi Corneliu, pînă şi Alexandru cel Mare; iar acum, cînd armata romană a decăzut, aceste popoare, adică alanii, hunii şi goţii, erau cele mai dibace în folosirea cailor şi în mînuirea armelor romane".

Prin urmare, dacă Teodosie cel Mare i-a învins pe alanii şi hunii din Dacia Veche, el şi-a asigurat şi stăpînirea asupra acesteia.

Faptul că Dacia aparţinea în secolul al VI-lea, deci pe timpul lui Iustinian, romanilor reiese şi din Procopius, scriitor contemporan, care în *Despre războiul cu goţii*, cartea a treia, capitolul al 14-lea, scrie: „Împăratul Iustinian, printr-o legaţie trimisă la aceşti barbari, (cu alte cuvinte, la anţi), cere ca să treacă cu toţii în oraşul numit odinioară Turris, care, situat dincolo de Dunăre şi întemeiat pe vremuri de împăratul Traian, era de mulţi ani pustiu, căci barbarii vecini l-au devastat. Pe baza vechiului drept, în virtutea căruia [Turris] a aparţinut romanilor, împăratul Iustinian se obligă să le dea oraşul şi ogoarele din împrejurimi". Dacă Dacia Veche nu ar fi fost supusă romanilor, cum ar fi putut Iustinian să cedeze anţilor Turris, care era în Dacia Veche, împreună cu împrejurimile sale? Se adevereşte aceasta şi prin edificiile pe care Iustinian, după mărturia lui Procopius, le-a construit în Dacia Veche ori din temelii, ori restaurîndu-le, căci, după ce enumeră în *Despre edificii*, cartea a patra, capitolul al 6-lea, cîteva oraşe din Dacia Nouă, între care şi oraşul Novae, [Procopius] spune: „În faţa oraşului Novae, pe malul advers, era un turn părăsit mai de mult, cu numele de Literata; bătrînii i-au zis Lederata. Împăratul nostru făcuse dintr-acesta o fortăreaţă deosebit de puternică". Apoi, revenind la Dacia Nouă şi specificînd cîteva fortăreţe de aici, scrie: „A construit alte multe, din temelii, şi pe malul advers. Urmează cetatea care se numeşte Caput Bovis, operă a împăratului Traian".

Dacă Dacia Veche nu ar fi fost stăpînită de Justinian, de ce să fi construit el şi să fi renovat oraşe şi fortăreţe aici?!

Cel mai concludent dintre toate argumentele îl aduce însuşi împăratul Iustinian, în diploma acordată arhiepiscopului din Primae Iustinianae, dată în ziua a XIV-a a lunii august, anul 530, sub consulatul lui Belisarie. În diplomă se spune: „Deci, cu ajutorul Providenţei, imperiul nostru s-a întins peste ambele maluri ale Dunării, şi în prezent Viminacium, Recidium, precum şi Literata de peste Dunăre aparţin cetăţilor noastre". Din aceste cuvinte ale lui Iustinian se vede clar că el avea sub oblăduirea sa Dacia Traiană sau Veche.

Ca să nu zăbovesc atîta la acest număr [= la această notă istorico-critică], trec la ceea ce făgăduisem să dovedesc, anume că Dacia Traiană sau Veche da ascultare chiar şi pe vremea venirii bulgarilor

Scanned with OKEN Scanner

împăraților romani sau constantinopolitani, căci autorul *Istoriei miscelanee*, în cartea a nouăsprezecea, unde este vorba despre Constantin Pogonat, scrie: „Iară împăratul Constantin înțelegînd că un neam de trei ori necurat și spurcat peste Dunăre, la Honglon, și-a întins corturile și că apropiindu-se de Dunăre jefuiește ținutul care acuma este stăpînit de acest neam, dar care fusese stăpînit de către creștini, s-a întristat foarte mult și a poruncit ca toată oștirea să treacă în Tracia. Și construindu-și o flotă, a pornit împotriva sa și pe pămînt, și pe mare, vrînd să-l bată cu armele. Și îndreptînd, prin Epir, flancul pedeștrilor în contra Honglonului și apropiindu-se de mal, a dispus să i se alăture corăbiile".

Ioan Zonaras scrie de asemenea, sub numărul al 21-lea al cărții a patrusprezecea din *Anale:* „Între timp împăratul Constantin aducînd de pe mare o flotă impunătoare pe Dunăre, se pregătește de atac, pe uscat și pe mare, împotriva bulgarilor, care devastau — neînfrînați — provinciile romane de dincolo de Dunăre".

Cuvintele autorilor citați vădesc nu numai aceea că romanii stăpîneau, în vremea năvălirii bulgarilor, provincii dincoace de Dunăre, ci și că ei stăpîneau însăși Dacia Traiană sau Veche. Cum îndrăznește Criticul să afirme de pe tripod, în pofida unor astfel de dovezi, că toți coloniștii aduși de Traian au fost mutați de către Aurelian în Moesia? Nu se contestă [în *Supplex*] că o parte au fost mutați, dimpotrivă, se susține [acest lucru] de vreme ce pe cuțovlahi, (în limba română țîncari), îi considerăm frați. Dar despre aceasta într-alt loc.

Referitor la a cincea. Destul de mult bolborosește Criticul, deoarece coloniștii au fost aduși de Traian în Dacia, cum adeveresc toți cronografii, în anul 105, iar o parte din ei au fost evacuați de către Aurelian, (pe care românii cei de astăzi îl deplîng în cîntările lor, cînd spun *Loi, lerim, Doamne* — Vai, Aureliane, Doamne), în anul 274, precum susține însuși Criticul. În intervalul 105—274 coloniștii romani nu numai că au putut, dar au și trebuit să se înmulțească, pentru că, așa cum am arătat sub numărul precedent, în Dacia a fost adusă o mulțime nenumărată de romani.

Referitor la a șasea. Cît de prostește argumentează Criticul! Căci în pasajul din *Supplex Libellus,* [la care se referă], este vorba de pătrunderea religiei creștine la români, iar el scormonește din nou după urme de coloniști romani. Cu privire la aceștia s-au spus destule mai sus, sub numărul al patrulea. În consecință, să discutăm despre începuturile creștinismului la români.

Nu se știe sigur cînd anume au devenit creștini romanii aduși de Traian în Dacia. Totuși, probabil este că mulți dintre ei erau creștini atunci cînd au venit aici, fiindcă Tertulian, scriitor din se-

Scanned with OKEN Scanner

colul al II-lea, spune în cartea sa *Împotriva iudeilor:* „Ținuturile supuse lui Cristos sînt, între altele, cele ale sarmaților, dacilor, germanilor și sciților, în care numele lui Cristos, qui iam venit, atotstăpînește". Același lucru îl afirmă Origenes. Însă dacă au existat creștini în Dacia pînă și în secolul al II-lea, aceștia au fost de bună seamă romani, ai căror urmași sînt românii, căci ei stăpîneau atunci Dacia.

Ar fi prea lung să arătăm aici felul în care s-a răspîndit după aceea creștinismul între români și la celelalte popoare care au făcut dese năvăliri în Dacia. De aceea, trecînd peste aceasta, se poate afirma că în Dacia au existat, pe lîngă episcopii citați în *Supplex Libellus*, și alții, pentru că în indicele părinților din Nicea, care ni s-a păstrat în latinește, penultimul este Teofil al goților; în *Mineiurile* grecilor se prăznuiește, în ziua de 15 septembrie, sfîntul mucenic Niceta care, născut și crescut pe meleagurile noastre, în timpul lui Constantin cel Mare a fost inițiat în credința creștină de către sfîntul episcop Teofil. Prins din porunca lui Athanaric, el a fost ars pe rug, pentru mărturisirea credinței creștine.

Eusebiu din Caesarea menționează în *Viața lui Constantin*, cartea întîi, capitolul al VII-lea, că acest Teofil, vlădică la goți, a fost episcopul orașului Sarmizegetusa, care era, potrivit mărturiei lui Ptolomeu și a altor antici, în Dacia Veche, iar după Lazius și alții, mai recenți, chiar în Transilvania, în districtul Hațegului. Dacă Teofil a fost într-adevăr episcopul Transilvaniei, el a fost — ipso facto — și al românilor sau al coloniștilor romani, fiindcă atunci, după cum s-a arătat sub numărul al patrulea, romanii stăpîneau în Dacia Veche. Prin urmare, cele cuprinse în *Supplex* nu sînt răstălmăciri, Criticul le-a înțeles însă greșit; Orosius și Hieronymus, deși susțin în pasajele citate că datorită strădaniilor lui Theotimus o parte dintre huni s-a convertit [la creștinism], nu exclud totuși posibilitatea ca el să fi fost episcopul românilor.

Cît privește episcopia de Milcov, nu știu ca ea să fie în patria hunilor, nici dacă a fost sau nu întemeiată de către sfîntul Niceta. Despre acesta știu atît că Gennadius îl pomenește în *Catalogul scriitorilor bisericești* ca episcop al Remesiei și nu al Milcoviei, căci el spune: „Nicetas, episcop al cetății Remesia, a compus — într-un limbaj simplu și curgător — șase cărți pentru instruirea celor care vor să se boteze".

Din cîntecul pe care i l-a închinat sfîntul Paulin reiese, totuși, că el a predicat și la popoarele de dincoace de Dunăre.

Referitor la a șaptea. Nu am nimic important de spus. Să se vadă însă cele discutate sub numărul al patrulea, unde s-a arătat că niciodată coloniile romane nu au fost retrase în întregime din Dacia Veche.

Scanned with OKEN Scanner

Referitor la a opta. Aici Criticul procedează bine, pentru că pune întrebări. Păcat că nu a pus întrebări și pînă aici; de ar fi făcut-o, i s-ar fi răspuns că în Dacia Traiană au fost următoarele cetăți romane: Turris, Literata, Caput Bovis și multe altele, precum s-a dovedit sub numărul al patrulea, după Iustinian și Procopiu.

Referitor la a noua. Întocmai; toate acestea se bazează pe mărturia Notarului regelui Bela, căruia cît credit se cuvine să-i acordăm se va vedea sub numărul al unsprezecelea, unde Criticul [cuvînt indescifrabil] despre aceasta. Aici să cîntărim celelalte argumente ale sale. De pildă, el vrea să dovedească, în primul rînd, că Petru și Asan, căpeteniile românilor din munții Balcani, s-ar fi aliat împotriva grecilor mai degrabă cu românii decît cu bulgarii, dacă românii ar fi stăpînit atunci în Dacia.

Obiecție perspicace. Rămîne însă de lămurit o întrebare și anume: nu cumva scriitorii bizantini înțeleg sub denumirea de cumani pe românii de dincoace de Dunăre?! Căci dacă locuitorii cumani din Moldova și Valahia nu erau — pe vremea cînd Petru și Asan s-au răzvrătit în contra grecilor — români, ci sciți, încotro și în ce perioadă a emigrat, mă rog, acest neam din Moldova și Valahia, și în ce epocă au venit aici românii, actualii locuitori ai acestor provincii?!

Răzvrătirea lui Petru și Asan, după cum atestă Sethus Calvisius în *Opera* sa *cronologică,* p. 782, a început în anul 1186, din cauza împovărărilor pe care Isac Anghelos, — (dovadă, mărturia despre el a contemporanului său Nicetas Choniates, în cartea întîi, capitolul al 4-lea) —, vrînd să ia în căsătorie pe fiica regelui Bela, le impusese românilor. Iară dacă acesta a fost motivul răzmeriței, românii transilvăneni nu puteau fi chemați să participe la ea, dat fiind faptul că pe atunci ei erau supuși regelui Bela, precum ne încredințează Notarul. Cum puteau să fie chemați ei [să lupte] împotriva ginerelui regelui lor?! Au fost chemați în schimb, de către frații lor de dincoace de Dunăre, moldovenii și muntenii. Ei s-au și dus, pentru că nu erau supuși regilor maghiari. Grecii, spre a-i deosebi de românii transdanubieni, s-ar fi cuvenit să-i numească *romani,* dar — din înfumurare grecească — își atribuiră lor înșiși acest nume, zicîndu-le [românilor de dincoace de Dunăre], prin schimbarea unei singure litere, *cumani,* spre a-i distinge de sineși.

Nu susțin cele de mai sus nicidecum într-aiurea, căci dacă românii cisdanubieni de acuma nu sînt identici cu cumanii pe care Petru și Asan i-a chemat să li se alieze în război, cum de s-au stins aceștia în curs de un secol, așa încît nici pomenirea să nu li se mai păstreze? Iar dacă în acele timpuri românii nu au existat, dincoace de Dunăre, sub numele de cumani, cum de s-au putut înmulți atît

Scanned with OKEN Scanner

de mult în curs de un secol, adică al treisprezecelea, în Valahia, Basarabia și în Moldova, încît să devină așa de puternici ca, în anul 1330, (vezi mărturia lui Bonfini, decada a doua, cartea a noua, și a altor scriitori atît maghiari, cît și străini), Basarab, domnul Valahiei, să-l zdrobească pe Carol Martell într-o încleștare deosebită? Acestea mă determină să cred că *cumanii* sau *comanii* sînt identici cu românii. Pornind de aici, se explică ceea ce Criticul nu a putut lămuri, anume: de ce romanii occidentali sînt numiți în limba noastră, de către unii, *romîny*, iar românii *cumani*. Spun de către unii, și nu de majoritatea [cercetătorilor]; cu precădere, de către cei mai învățați, cum rezultă din cărțile editate mai de mult. În acestea, ei sînt numiți *români*, schimbîndu-se *a* în *î*, căci *a* înainte de *n*, potrivit *Gramaticii dacoromâne* editate la Viena în 1779 [recte: 1780], se schimbă, în cuvintele de origine latină, în amintitul sunet: astfel, *lana* se scrie în românește *lînă* —лана. Va să zică, pentru motivul invocat mai sus cred cu tărie că la scriitori apare în numele de *cuman*, după *c* provenit din *r*, ba *u*, ba *o*.

Iar ca nu cumva acest argument să fie luat drept o ficțiune, mă voi referi la P. Kéri, care spune într-una din notele la *Istoria bizantină:* „Cumanii nu se deosebesc de vlahi; sînt numiți totuși *comani*, prin mutarea lui *r* în *c*, așa că li s-a zis, în loc de *romani, comani*".

Criticul a căutat un răspuns și la întrebarea: de ce oare cele două căpetenii, Petru și Asan, și-au asociat în război pe bulgari? Să răspundă Nicetas Choniates Synchronus, care — în cartea întîi despre Isac Anghelos, capitolul al șaselea — spune următoarele în legătură cu Asan: „A socotit necesar să-și întărească cu orice preț dominația asupra misilor și bulgarilor, precum fusese odinioară". Aici prin *misi* îi înțelege pe *români*, care altădată se numeau *misi*, iar acum [se numesc] *români*, scrie Nicetas Choniates în *Imperiul lui Isac Anghelos*, cartea întîi, capitolul al IV-lea.

Cele citate aici [de Eder], din Sulzer și Greceanu, nu au nici o valoare. Sulzer, pe lîngă că este un neisprăvit născut de ieri-alaltăieri, s-a și simțit jignit de către români, pentru că nu au vrut să-i acorde vreun serviciu atunci cînd, cu cîțiva ani în urmă, trecuse la ei [= în Țara Românească]; prin urmare, nu e demn de încredere. Greceanu pare a fi grec după nume, și de aceea îi vom atribui „credință grecească". Noi să îi ascultăm pe: principele Cantemir, care nu numai că putea cunoaște toate arhivele, ci și trebuia să le cunoască; pe logofătul Miron și pe episcopul Teodosie al Tîrgoviștei, mult mai bătrîn decît Greceanu, și pe autorul *Analelor* românești, de la Traian pînă în secolul al XIII-lea [= Stolnicul Constantin Cantacuzino], care susțin că românii sînt de origine romană, că nu cei de dincoace de Dunăre își trag obîrșia de la

Scanned with OKEN Scanner

cei de dincolo de Dunăre, ci dimpotrivă, așa cum rezultă limpede din scriitorii bizantini.

E adevărat însă că cele ce urmează nu trebuie înțelese întocmai, deoarece Criticul, din pricina vorbăriei sale, nu numai că nu acceptă ceea ce era ușor de explicat (: de ce Andrei al II-lea a numit, în privilegiul acordat sașilor, pădurea care desparte Valahia de Transilvania *Pădurea blahilor*), ci a încurcat și mai mult treaba. Căci dacă nu sînt tot una cumanii cu românii de astăzi și dacă aceștia ar fi venit în Valahia, iar de aici în Transilvania, cum afirmă Greceanu și Sulzer, după ce s-au despărțit de greci, cum de a putut Andrei al II-lea, care a trăit chiar în timpul amintitei „avulsiuni", să numească pădurea aceea a blahilor? De asemenea, cum a putut Bela al IV-lea să atribuie „olacilor" cnezatul Țării Severinului, cînd și el a trăit cu puțin după „avulsiune"? Trebuie să ajungem, prin urmare, la concluzia că atît pădurea, cît și cnezatul erau ale românilor care dinaintea acelei ruperi de greci se găseau deopotrivă în Transilvania și în Valahia, și anume: cei din Valahia, care locuiau lîngă Severin, sub numele de „olaci", fiind supuși ungurilor, iar ceilalți, zișI cumani, independenți de unguri.

Mai reiese din diploma aceluiași rege, emisă în 1247, că românii și-au avut principii lor în timpul regelui Bela al IV-lea. Trebuia, firește, să fi avut și mai înainte, căci altminteri cum ar fi devenit Basarab atît de puternic încît, după cum am spus, în 1330 să-l învingă pe Carol Martell, regele Ungariei, într-o așa de crîncenă bătălie, dacă puterea de care dispunea nu i-ar fi fost lăsată de către strămoși? I-a și fost lăsată, căci bulgarii niciciînd nu au izgonit de acolo coloniile romane, despre care s-a spus, sub numărul al patrulea, că au stăruit pînă la venirea [celor dintîi] în Dacia Traiană; ba mai mult, așa cum dovedesc pasajul citat din Choniates și *Faptele papei Inochentie al III-lea,* le-au antrenat în alianță, împreună cu coloniile pe care Aurelian le-a mutat în Dacia Nouă.

Se deslușește însă limpede și din Anonymus, Notarul regelui Bela, că românii mai aveau, pe lîngă Gelu, și alte căpetenii înainte de venirea ungurilor, fiindcă el relatează următorul amănunt în legătură cu intrarea ungurilor în Pannonia: „S-au urnit deci ungurii din Galiția și au venit pînă la hotarele Maramureșului; vrînd să pătrundă pe acele pămînturi, căpetenia blahilor, stăpînul acelor pămînturi, le-a ieșit cu oaste în cale și ungurii au fost înfrînți în încăierare, iar Alm, conducătorul lor, ucis. Ungurii văzînd că nu au nimic de cîștigat, reîntorși în Galiția, au ales de căpetenie, în locul lui Alm, pe Arpad, fiul lui Alm, și părăsind meleagurile Ar-

Scanned with OKEN Scanner

dealului, au intrat în Pannonia prin locurile unde acum se găsește cetatea Ungvar“ (= Ujgorod).

Cel care se îndoiește că în Valahia și în Moldova au domnit, după Basarab, mai mulți principi suverani, să vadă *Codicele diplomatic al regatului Poloniei și al marelui ducat al Litvaniei*, întocmit de Mathias Dogiel și editat la Vilna în 1754. În volumul I, la pagina 599, citesc — între altele: „Aprobarea și întărirea alianțelor precedente ale lui Mircea, palatinul transalpin. Dat în Lemberg, în ziua de 6 iulie 1391“; de pe originalul care, pe semne, exista atunci în arhiva cracoviană, iar în prezent se găsește în cea din Varșovia. În originalul respectiv, Mircea spune așa: „Mircea, din mila lui Dumnezeu voievod transalpin, comes de Făgăraș și de Omlaș, stăpîn al Silistrei și al pămînturile Dobrogei domnitor etc., dăm de știre . . .“.

În anul precedent, 1390, el își începe astfel diploma emisă la Lublin, în ziua de 20 ianuarie (existentă, de asemenea, în original, la Varșovia, iar la Dogiel figurează la pagina 598 din volumul I): „Mircea, din mila lui Dumnezeu voievod transalpin, duce de Făgăraș și de Omlaș, comitele Severinului, domnitorul pămînturilor Dobrogei și stăpîn al Silistrei, dăm de știre următoarele etc. . . .“.

De aceea am citat ultima diplomă, anterioară [celei dintîi], în al doilea rînd, pentru că Dogiel pune o virgulă între cuvintele *Severini* și *comes;* după părerea mea, virgula nu are ce căuta acolo.

Dacă am dreptate, se surpă nu numai argumentul distinsului Pray, citat la locul respectiv [= în cuprinsul obiecției a noua], cu privire la banii Severinului, ci cade cu durăt și Sulzer. Mai mult: Criticul dă totalmente greș în problema Pădurii blahilor, căci Mircea, în calitatea sa de comes sau duce al Amlașului și Făgărașului, stăpînea și pădurea care desparte Valahia de Transilvania, avînd-o ca hotar al țării sale dinspre partea sașilor, așezați lîngă Sibiu. Nici nu-i de mirare, de vreme ce la Amlaș putea să vină prin Turnu Roșu, iar la Făgăraș prin alte trecători.

Referitor la a zecea. Cînd afirmă că numirea de vlahi *s-a dat în timpurile din urmă numai romanilor din Dacia, Supplex Libellus* înțelege ambele Dacii, adică pe a lui Traian și Dacia Aureliană, și nicidecum nu vrea să-i distingă între ei pe locuitorii romani de aici; de dragul conciziei, îi deosebește de romanii occidentali sau italici.

Criticul a îndrugat deci în zadar verzi și uscate. Argumentul citat din Chalcocondylas [mă determină], în schimb, să admit, precum am mai spus-o, că blahii transdanubieni ne sînt frați, dar nu în sensul pretins de flecăreala stăruitoare a Criticului, că noi am

Scanned with OKEN Scanner

fi venit în aceste provincii de la ei, mai tîrziu, ci în înţelesul că ei au fost [duşi] de către Aurelian din părţile noastre şi risipiţi dincolo de Dunăre, ori [au ajuns aici] *într-alt chip*.

Am zis *de către Aurelian* ori *într-alt chip*, căci dacă am susţinut, împreună cu cartea şi capitolul ultim din Lucius şi cu Banduri, că vlahii s-au numit cîndva şi pecenegi, voi afirma şi că ei au trecut Dunărea, din vechea Dacie, pe vremea împăratului Alexis Comnenul. Ceea ce şi trebuie să afirm, pentru că Zonaras, în cartea a optsprezecea, sub numărul al 23-lea, scrie despre pecenegi: „În aceleaşi timpuri (adică ale lui Alexis Comnenul) neamul pecenegilor, părăsindu-şi vetrele, a emigrat în provinciile romane, pustiind toată Tracia şi Macedonia". Povesteşte mai departe cum i-a învins împăratul pe aceştia şi cum i-a aşezat, în mare număr, împreună cu nevestele şi copiii . . . , în Moglena. Pe urmă adaugă: „De la ţinutul unde s-au aşezat, li se trage porecla, astfel că pecenegii se numesc mogleniţi".

Ana Comnena scrie însă în *Alexiadis*, cartea a cincea, că Alexis Comnenul i-a aşezat pe valahi în Moglena, care s-a numit după aceea — potrivit lui Gheorghe Acropolitanul şi lui Cantacuzeno, cartea a treia, capitolul al 53-lea — Blahia Mare; valahilor, prin urmare, li se zicea pecenegi.

Este cu desăvîrşire falsă părerea că limba română nu ar avea o afinitate cu idiomul goţilor, deoarece mai ales pronunţarea cuvintelor româneşti care se trag din cele latine este gotică — italiană modernă, pentru că şi în Italia aceiaşi goţi au corupt adevărata pronunţare a limbii latine, deodată cu limba însăşi. Nici nu este de mirare, căci mai întîi au fost sub stăpînirea strămoşilor noştri în Dacia Traiană, apoi sub a strămoşilor confraţilor italieni, în Italia, stăpîna de altădată a lumii; rezultă de aici mari afinităţi cu italienii, în pronunţarea cuvintelor. Să ne fie îngăduit a da măcar cîteva exemple: bunăoară, spunem în latineşte *clarus*, italieneşte *chiaro*, în română *chiar*; l. *oculus*, it. *ochio*, r. *ochi*; l. *glans*, it. *ghiande*, r. *ghinde*; l. *auris*, it. *orechio*, r. *urieche* şi nenumărate altele.

Dar avem în limba noastră şi mai multe cuvinte gotice, care se găsesc şi în italiană; de exemplu, în latineşte se spune *asinus*, it. *magaro*, în r. *magariu*; l. *instruo* sau *disco*, it. *avezzo*, r. *anvez* — ѧвец; l. *quaero*, it. *cerco*, r. черк; l. *evado*, it. *scapo*, r. *scap* — скап; l. *turgidus*, it. *ingonfiato*, r. ѧнгѧфат etc., care, în mod vădit, nu provin din latineşte.

Se explică uşor de ce afinitatea dintre limba română şi cea maghiară este mai mică decît dintre română şi slavă; de aceea, pentru că ungurii nu i-au stăpînit niciodată pe toţi românii, ci au fost

stăpîni numai peste o parte dintre ei; ba chiar şi convieţuirea cu aceştia era de aşa natură, că în comitate şi în districte românii trăiau izolaţi de unguri. Unde au trăit şi trăiesc amestecaţi cu ungurii, afinitatea dintre cele două limbi este destul de mare. Dovadă românii din comitatele Solnocul Mijlociu şi Crasna, precum şi cei din Bihor şi Sătmar.

[Altfel stau lucrurile cu slavii], cu care românii au convieţuit timp îndelungat. Din punctul de vedere al limbii, convieţuirea nu a fost atît de dăunătoare ca adoptarea cărţilor liturgice slave, fapt întîmplat în perioada Conciliului de la Florenţa, fiindcă prin aceasta s-au introdus în limba română mai mulţi termeni de origine slavă, pentru care poporul are alţii. De exemplu, în cărţi se scrie Сфети Николае, чи iar poporul zice Сѫи Икоарь, Сангорги.

Şi pentru că lucrurile stau astfel, cred că nu mai este nevoie de Oedip ca să scoată la iveală ignoranţa Criticului.

GHEORGHE ȘINCAI

I

PRECIZĂRI CU PRIVIRE LA BIOGRAFIA ȘI OPERA SCRIITORULUI.

a) ȘINCAI S-A NĂSCUT LA RÎCIUL DE CÎMPIE, NU LA ȘAMȘUD.

În ceea ce privește *locul* nașterii lui Șincai, majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de cărturarul ardelean au optat pentru Șamșud, întemeindu-se, probabil, pe următoarea notă a scriitorului la *Elegia:* „In eadem Sede situs est cum late patente Agro suo vastissimus Pagus *Samsond,* cultus Siculis iuxta, ac Valachis. Hic residens Pater meus non aviticam, sed pignoratitiam duntaxat quandam Portionem Nobilitarem possedit, sub cuius vigilantia et sollicitudine paterna paulo diutius Ludum Litterarium adivi“[1]. Afirmația referitoare la Șamșud a fost corectată de P. Teodor și D. Ghișe, care au propus un alt nume: *Rîciul de Cîmpie*[2]. Autorii citează în sprijinul afirmației lor o mărturisire a lui Șincai, sondată într-un manuscris aflător la B.A.R., Filiala Cluj. Adaug acestei mărturii încă una, extrasă tot dintr-un manuscris: „N. B . . . Én, a ki ezen munkát irom, születtem Mezö Rütsön, Thorda vármegyében 1754 esztendöben februáriusnak 28-dik napján; mentem Romában 1774, jötem Bétsbe vissza 1779, Erdélyben 1780. Az atyám meghalt 1782[3]“.

b) O INFORMAȚIE NOUĂ DESPRE ȘINCAI, DIN 1780. În pasajul reprodus din *Rerum spectantium . . .* se arată și data revenirii lui Șincai de la Viena în Transilvania: *1780.* Mircea Tomuș, care a publicat o merituoasă monografie despre Șincai[4], susține că *primele știri* referitoare la el, „după întoarcerea din străinătate“, *datează din 1781* și că în acest an Șincai „își urma, mai mult decît probabil, la

[1] „Archiv pentru filologie și istorie“, 1867, p. 252. Cipariu traduce *nota* astfel: „Tot în acel scaun se află *Șamșudul,* sat foarte mare, cu agri foarte întinși, locuit de secui și de români. Aici locuia tată-meu pre una posesiune nobilitarie, nu de moșie, ci pemnorată, unde sub priveghierea lui cea părintească cu ceva mai îndelung am îmblat la școală“ *(ibid.).*

[2] Vezi *Studiu introductiv* la Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superștiției norodului,* Buc., 1964, p. 21.

[3] B. A. R., Filiala Cluj, ms. 91: *Rerum spectantium ad universam gentem daco-romanam seu valachicam.*

[4] *Gheorghe Șincai. Viața și opera,* Buc., 1965.

gimnaziu, desigur, scurta carieră didactică întreruptă cu ocazia plecării la Roma"[5]. În realitate, *primele ştiri* sînt din decembrie 1780, cînd Şincai adresează colegiului De propaganda fide o scrisoare:" . . . Humillime significo Eminentiis V.—ris, me post exactum unius anni spatium Viennae in addiscendo Jure Canonico, novâque methodo pueros instituendi, rudioremve plebem catechisandi in patriam meam, signanter, Balasfalvam ad Monasterium Sanctissime Trinitatis reversum esse. Ubi in praesenti solus trado Normalem Scholam refertam circiter centum quinquaginta pueris. Difficile sane munus, ideo vel maxime, quod hoc ipso tempore, quo Normalem Scholam docere, etiam libros pro eadem componere jussus sim"[6]. Prin urmare, în 1780 Şincai era la Blaj, locuia în mănăstirea „sfintei Treimi", se îngrijea de instruirea şi educarea elevilor înscrişi la şcoala „normălească" şi de alcătuirea manualelor necesare acesteia. La *gimnaziu* va ţine lecţii de poetică (Şincai le zicea „de poezie") abia în anul şcolar 1781—1782: „Munera alia quod adtinet, doceo hoc anno Poësim"[7]. Concomitent, îndeplinea şi sarcina de catihet, iar din toamna anului 1782, şi pe cea de director al şcolii „naţionale" (fostă *normălească)* din Blaj.

c) DIRECTOR DE ŞCOALĂ. Despre directoratul lui Şincai circulă opinia că el a fost numit în 1782 director al „Şcoalei normale unite din Blaj" şi al celor din „marele principat al Ardealului"[8]. Părerea şi-a apropriat-o Mircea Tomuş, cu o rezervă: pînă în septembrie 1784, Şincai a funcţionat ca director al numitelor şcoli fără o numire oficială.

Alte materiale decît cele avute în vedere de Albu şi Tomuş tolerează aceste rectificări:

a. Şincai a fost numit director (la Blaj) în a doua jumătate a anului 1782:" . . . Anno proxime evoluto [=1782] a Sacratissima Sua Caesarea Maiestate fuerim constitutus Director Scholarum Valachico-Germanicarum, et Catecheta Balasfalvensis, eo adjecto mandato, ut libros etiam pro iisdem Scholis partim novos scriberem, partim conscriptos jam ab aliis in Idioma Valachicum transferrem"[9];

b. numirea lui Şincai în funcţia de director al şcolilor „naţionale" unite din Transilvania s-a făcut în 1784: „. . . Ad eam enim curam, quam de Scholis Balasfalvensis pro piori habeban, accesit cura

[5] *Ibid.*, p. 45—46.

[6] Octavianus Bârlea, *Ex historia romena Ioannes Bob, episcopus fagarasiensis (1783—1830)*, Freiburg, 1948, p. 416.

[7] *Ibid.*, p. 417.

[8] Nicolae Albu, *Istoria învăţămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 205; vezi şi p. 250—251.

[9] Oct. Bârlea, *lucr. cit.*, p. 418.

Scanned with OKEN Scanner

omnium Scholarum, quas hoc anno in Transylvania pro Gente Valachica erexerunt; harum quippe omnium Director constitutus sum“[10].

d) POVĂȚUIRE CĂTRĂ ECONOMIA DE CÎMP, O TRADUCERE DIN MAGHIARĂ. S-a scris nu o dată despre această operă a lui Șincai. Mai pe larg s-a ocupat de ea Mircea Tomuș, care stăruie și asupra izvoarelor probabile ale *Povățuirii . . . :* „Ne putem aștepta . . . ca întreg materialul *Economiei* să fie împrumutat unor lucrări similare germane. Cercetările pentru stabilirea izvoarelor ar fi însă fără rost, dată fiind marea apropiere care exista totuși în conținutul unor asemenea „tratate“. Pe de altă parte, avem motive suficiente să accentuăm caracterul original al acestei lucrări“[11]. Pentru că nu îmi pare *fără rost*, nici în cazul Povățuirii, *stabilirea izvoarelor*, dau aici o indicație în măsură să ușureze identificarea originalului. Indicația o iau dintr-o scrisoare a Tipografiei de la Buda către Ioan Molnar Piuariu (data: 28 mai 1806). În scrisoare se spune: murind Samuil Micu, — „viro tam erudite, quam praestantissimo“ — Tipografia nu are deocamdată pe nimeni care să întocmească referate despre lucrările destinate românilor. Din această cauză, a considerat oportun să i se adreseze lui Molnar-Piuariu, cu rugămintea ca fie el, fie o altă persoană de încredere, desemnată de faimosul oculist, să revizuiască manuscrisul unei lucrări de economie rurală, *tradusă de Șincai din maghiară* („ex hungarico in valachicum versum“). Între altele, revizorul va trebui să vadă dacă termenii tehnici agricoli au fost bine transpuși în românește și dacă lucrarea, din punctul de vedere al limbii, poate să fie înțeleasă fără multă bătaie de cap de cei cărora le este menită: elevii școlilor „triviale“ și țărănimea care se îndeletnicește cu agricultura[12]. Originalul maghiar se va fi alimentat și el din izvoare străine, probabil germane.

e) UN DIALOG DIN 1804. În viața atît de zbuciumată a lui Șincai, anul 1804 însemnează un moment deosebit de greu. Îl amenința iarăși primejdia de a rămînea pe drumuri, în urma numirii în postul de cenzor și corector al cărților românești imprimate la Buda a lui Samuil Micu. Mărturia cea mai elocventă a chinului său de a trece peste această situație critică este un memoriu adresat Tipografiei din Buda[13]. Memoriul, care conține importante date bio-bibliografice, subliniază insistent strădaniile autorului pe tărîmul școlii, al studiilor de gramatică și de istorie, iar în final anunță pregătirea

[10] *Ibid.*, p. 419 (scrisoare a lui Șincai din 19 noiembrie 1784).
[11] M. Tomuș, *lucr. cit.*, p. 419.
[12] Veress Endre, *A budai egyetemi nyomda román kiadványai*, în Bibliotheca Academiae Scientiarium Hungaricae, ms. 446, p. 172.
[13] Memoriul a fost publicat, după Veress (*lucr. cit.*), de către Domokos Sámuel, vezi *Ismeretlen adatok . . ., loc. cit.*, p. 184—199.

Scanned with OKEN Scanner

pentru tipar a ediției a II-a din *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, a unui *dicționar* și a *Hronicii românilor*, în trei masive tomuri, lucrate „cu mari osteneli“ (magnis fatigiis) vreme de 30 de ani. În noua ediție din *Elementa*, Șincai voia să publice și un *Dialog* cuprinzînd o succintă istorie a poporului român.

Despre *dialog* posedăm date răzlețe și vagi. Iată una: „Nu fără pricină am fost scris așadară într-altă muncă a mea, în *Dialogul* pe carele voiam a-l tipări cu *Gramatica* cea românească, (ci nu m-au îngăduit cenzura Curței ceii împărătești de la Viena, pentru niscai dujmani ai românilor), cum că supt numele abotriților aci vin colonii lui Traian . . . “[14]. Dovadă peremptorie a *neîngăduinții* este un raport al Revizoratului gremial din Buda, semnat de Iosif Bercserich și trimis Curții la data de 16 ianuarie 1805.

Bercserich raportează: în 1791 românii au înaintat împăratului o petiție, *Supplex Libellus Valachorum*, cerînd să li se acorde aceleași drepturi ca celor trei națiuni recepte. Petiția a fost comentată „critic“ de Carol Eder în ediția sa din *Supplex* (1791). Istoricul sas combate argumentele aduse în sprijinul revendicărilor formulate de români:“ . . . Josephus Eder . . . momenta nationis valachicae, pro se in *Libello Supplici* adducta, historice diluere, et enervare contendit“.

De curînd, continuă Bercserich, *cauza* românilor a fost reluată de Șincai în *Appendix de Natione Daco-Romana, sive Valachica dialogice concinnata, e qua gemina hujus nationis historia succinte percipi potest.* Imaginînd o discuție între un străin și un român, pe care are de gînd să o publice ca anexă la a doua ediție din *Elementa*, Șincai încearcă să infirme părerile lui Eder din comentariile la *Supplex*. El arată, de exemplu, că românii din comitatele unde sînt majoritari nu au nici un reprezentant în organele de conducere a trebilor obștești și îndură numeroase și mari inechități din partea unora de alt neam. Asemenea idei îl determină pe Bercserich să scrie în încheierea raportului său: *tipărirea D i a l o g u l u i nu trebuie aprobată.*

Appendix-ul și remarcile lui Bercserich au fost citite la Viena de Iosif Erdödy și Iosif Lányi. Pe baza instrucțiunilor date de ei, tipărirea *Dialogului* nu s-a aprobat. Motivul: scrierea lui Șincai este înțesată de afirmații contrare „adevărului istoric“ și Constituției transilvane; ele ar putea naște tulburări printre români: „Penes remissionem manuscripti, sub titulo: *Appendix de natione daco-romana sive valachica* per Ge(o)rgium Sinkay concinnati, sub 16-a january a.c. isthuc submissi, hisce intimari: Idem velut veritati his-

[14] G h e o r g h e Ș i n c a i, *Opere*, vol. I: *Hronica românilor*, tom. I. Ediție îngrijită și Studiu asupra limbii de F l o r e a F u g a r i u. Prefață și Note de M a n o l e N e a g o e, Buc., 1967, p. 239.

Scanned with OKEN Scanner

toricae, legalique Transilvaniae Constitutioni contrarias nudasque assertiones continens, ad excitandos in natione valachica animorum motus facile occasionem praebere posse, adeoque ad typum nullatenus qvalificatum esse“[15].

Nicolae Densușianu, Dimitrie Popovici ș.a. susțin că Șincai a scris un *Responsum ad Crisim Josephi Eder in „Supplicem Libellum Valachorum“*, păzit pe vremuri — în manuscris — de Biblioteca fostei episcopii grecocatolice din Oradea. Pînă acuma, manuscrisul nu a fost descoperit. Cred că acest *Responsum,* redactat — după unii[16] — îndată după apariția *Notelor* lui Eder, nici nu a existat. A existat numai *Appendix*-ul, (azi încă rătăcit), alături de atacurile vehemente împotriva lui Eder din *Hronică;* ele au răsărit din respectul neprecupețit al lui Șincai față de adevărul istoric („. . . Istoricilor nu se cuvine a scrie alta fără numai întîmplările, precum au fost“)[17], din ura sa pentru stăpînitorii care au „tirănit“ și „tirănesc“ masele și din nemărginita-i dragoste față de poporul românesc.

[15] Apud Veress Endre, *lucr. cit.*, p. 77—79.
[16] Vezi Mircea Tomuș, *lucr. cit.*, p. 84.
[17] Gheorghie Șincai din Șinca, *Hronica românilor,* vol. II, Iași, 1853, p. 288.

Scanned with OKEN Scanner

II

DASCĂL, DIRECTOR DE ȘCOALĂ ȘI AUTOR DE MANUALE.

Secolul al XVIII-lea ocupă un loc foarte important în istoria educației și a învățămîntului din Europa. Mai mulți gînditori de seamă (Basedow, Helvétius, La Chalotais, J. J. Rousseau ș.a.), inamici declarați ai vechilor sisteme de creștere a tineretului, supun unor critici severe aceste sisteme, propunînd — în același timp — soluții fertile pentru apropierea școlii de viață. Astfel, ei susțin necesitatea laicizării învățămîntului și a trecerii sale sub egida statului, înscriu printre îndatoririle mari ale dascălului pregătirea de cetățeni utili societății și pun în lumină avantajele predării în limba națională a fiecărui popor.[1]

Lupta pentru modernizarea învățămîntului a cuprins toate țările europene, mai cu seamă în a doua jumătate a secolului „luminilor". În imperiul habsburgic ea ajunge deosebit de activă în perioada 1760—1790, cînd — sub Maria Terezia și Iosif al II-lea — se întreprinde o largă reformă a învățămîntului. Prevederile reformei, sintetizate în *Ratio educationis* și *Norma regia*, sînt extinse și asupra românilor transilvăneni, rămași în urmă din punct de vedere cultural, din cauza vitregiei oamenilor și a vremurilor de nedreptate socială. Măsurile luate pentru îndreptarea acestei situații, care prejudicia în mod serios în primul rînd interesele economice ale imperiului, au prins în vîrtejul lor numeroși intelectuali români: pe Grigore și Petru Maior, pe Samuil Micu, Ioan Molnar-Piuariu, Ioan Bob, Dimitrie Eustatievici, Gheorghe Șincai ș.a. Șincai, de la a cărui moarte s-au împlinit de curînd [= 2 noiembrie 1966] 150 de ani, și-a dedicat școlii aproape întreaga viață, de strădaniile sale pe tărîmul învățămîntului legîndu-se realizări memorabile; rîndurile mele intenționează să le înfățișeze succint.

*

[1] Vezi Paul Hazard, *La pensée européenne au XVIII-ème siècle, de Montesquieu à Lessing*, vol. I, Paris, 1946, p. 258 și urm. (sau ediția din 1963 a lucrării, p. 190—199).

Scanned with OKEN Scanner

Cu învățătura cîștigată, în împrejurări grele, la Șamșud, Sabed, Tîrgu-Mureș, Cluj și Bistrița, Șincai se îndreaptă — în toamna anului 1773 — spre Blaj. După ce intră în ordinul călugărilor baziliteni, i se încredințează lecțiile de retorică și de poetică de la gimnaziu. Schimbarea „subită" a condiției de elev cu cea de profesor îl umple de o justificată mîndrie: „In Monasterio sunt Scholae publicae, in quod ego receptus, anno aetatis meae vicesimo Rhetoricam, et Poësim docere confestim iusus sum. Tam subito prae ceteris Religiosis Coalumnis e Scamno ad Cathedram gravissimo Superiorum iudicio sublimatus!"[2]. Succesele dobîndite, mai ales la retorică, determină trimiterea lui Șincai la colegiul De propaganda fide, pentru studii de filozofie și teologie, terminate strălucit în 1779: „Georgius Gabriel Sinkai in Dioecesi Fogariensi (sic) natus, et Monachus professus in urbano Propagandae Fidei Collegio studiorum curriculum summa cum laude confecit, ibique jucundam pietatis, et religionis suae memoriam reliquit"[3]. În timpul celor cinci ani petrecuți la Roma nu a uitat nici de Blaj, nici de școlile sale. Faptul este atestat grăitor de procurarea unor cărți pentru „folosința" elevilor blăjeni[4].

Calificativul „summa cum laude" era de natură să iște interes față de Șincai. A și iscat. Autoritățile școlare superioare din Viena, îngrijorate de situația precară a învățămîntului la românii ardeleni, erau în anii 1779—1780 în căutarea unor persoane capabile să ajute la traducerea în viață a ideilor din *Ratio educationis*. Alegerea a căzut asupra lui Șincai și Petru Maior, care — întorcîndu-se de la Roma — sînt opriți pentru un an (1779—1780) la Viena, cu obligația de a adînci studiul dreptului bisericesc, dreptului natural și al ginților, precum și de a se familiariza cu noua organizare a școlilor elementare: „Methodum scholas Vernaculas Nationales, (a nova rectiore, politioreque Norma N o r m a l e s etiam dictas) deocendi, et regendi, Viennae did ici . . ."[5] Două certificate, — unul iscălit de I.I.v. Felbiger, iar celălalt de profesorul I. Pehem — dovedesc o

[2] „Archiv pentru istorie și filologie", 1867, p. 253. Cipariu traduce: „In munasteriu sunt școale publice, în care munasteriu intrînd io în anul 20 al vieței mele, numaidecît fui costrîns (sic) a profesa Retorica și Poetica. Așa de curînd preste ceialalți consoți monastici fui înălțat, după prea momentoasa judecată a superiorilor mei, de la scaun la catedră". În anul „1772 . . . am trecut din Cluj în Bistriță, la părinții piariști, de unde m-am dus apoi la Blaș, în anul 1773, de am învățat pe alții, într-un an, Poezia și Retorica", *Hronica românilor*, vol. II, Iași, 1853, p. 306.

[3] O c t. B â r l e a, *lucr. cit.*, p. 432.

[4] Z e n o v i e P î c l i ș a n u, *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai. — Legăturile lui cu episcopul I. Bob*, în „Transilvania", LXII, 1922, p. 309.

[5] „Archiv . . .", p. 290; „Metodul de a învăța și înderepta școalele așa numite *normali* naționali cu limba maternă l-am învățat în Viena" *(ibid.)*.

deosebită sîrguință la învățătură și, drept răsplată, obținerea de note eminente.[6]

În primăvara ori în vara anului 1880 Șincai părăsește Viena, revenind pentru un deceniu și jumătate la Blaj și la mai vechi îndeletniciri dăscălești, cum reiese dintr-o scrisoare a sa, trimisă în decembrie 1780 colegiului De propaganda fide[7]. Sarcinilor didactice din 1780 li se adaugă, succesiv, lecțiile de poetică la gimnaziu, funcția de director al școlii „naționale" din Blaj (1782) și — în 1784 — cea de director al școlilor „naționale" grecocatolice de pe întreg întinsul Transilvaniei[8]. În anii de contact nemijlocit cu învățămîntul (1780—1794), activitatea lui Șincai a fost orientată spre cîteva obiective mari și de o stringentă actualitate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: înmulțirea școlilor existente și inspectarea lor periodică, ridicarea nivelului de pregătire al învățătorilor, întocmirea de manuale, introducerea unei discipline mai riguroase în școală.

În ceea ce privește învățămîntul elementar, al cărui rol în luminarea maselor a fost atunci și a rămas pînă astăzi imens, el se găsea — de-a lungul și de-a latul Transilvaniei — într-o situație de plîns: „Scholis trivialibus in Principatu Transylvaniae, quarum deploranda undique patet conditio . . . "[9]. Ea se datora numărului scăzut de școli, incuriei organelor administrative, „domnilor" feudali, care împiedicau în mii de chipuri alfabetizarea copiilor de iobagi[10], slabei pregătiri a învățătorilor etc. Ca să îndrepte răul cel puțin în parte, Șincai stăruie pentru deschiderea de noi școli; inspectează neobosit satele, indispunînd stăpînirea; întocmește rapoarte, în care dezvăluie curajos — ca mai tîrziu Mihai Eminescu — năpastele abătute asupra învățămîntului și, ipso facto, cauzele care îi stăvileau mersul înainte; cere luarea de măsuri energice împotriva învățătorilor certați cu disciplina și, în general, relatează amplu „guberniului" dificultățile întîmpinate în activitatea sa de director și numeroasele cazuri de nerespectare a dispozițiilor privind opera de culturalizare a maselor prin școală. Un bilanț modest al principalelor sale preocupări ne-a dat Șincai într-o notă a *Elegiei* (1803); „Duodecim annorum spatio, quibus regundis per Magnum Transilvaniae Principatum Scholis Trivialibus Valachicis praefui, nunquam ab iis visitandis,

[6] *Ibid.*, p. 291.
[7] Supra *(O informație nouă despre Șincai, din 1780)*, un lung citat din scrisoare.
[8] Oct. Bârlea, *lucr. cit.*, p. 417, 420, 421 și 422.
[9] Apud. I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első szá-zada, 1697—1792*, Budapesta, 1946, p. 314, n. 2.
[10] Vezi N. Albu, *lucr. cit.*, p. 205—206.

emendandis, augendis, firmandisque distiti. Nec intermissae curae meae, et conatus sua caruere successu. Etenim me urgente, et agente ad tercentas usque excrevere . . . Regnante Augg. *Iosepho II.* Imp et Rege Apost. ter succesive omnes, et singulas Valachicas Scholas Nationales adactus sum visitare, et de earum statu, progressu ac institutionibus officiosam praesentare Informationem"[11].

De cîte ori s-a oprit la anii închinați învățămîntului, Șincai a ținut să accentueze substratul patriotic al muncii de pionierat desfășurată de el. Totul trebuia săvîrșit „întru slava limbii și a neamului" românesc („pro linguae et gentis honore")[12]. Gîndul acesta sfînt îl călăuzește mereu și-l conduce la atitudini și acțiuni îndrăznețe, cum sînt: eludarea sistematică a dispozițiilor referitoare la germanizarea treptată a românilor[13] și îndemnul ca dascălii să nu se înroleze în armata imperială, ci să se dedice smulgerii poporului din pîclele inculturii. Alexandru Lupeanu-Melin a istorisit[14], după tradiție, o întîmplare semnificativă. Într-un anume an mai mulți învățători tineri se strînseseră în casa lui Șincai din Blaj, la lecții de perfecționare profesională. Avizați de un răuvoitor, oameni de-ai stăpînirii pătrund cu de-a sila în casă și încearcă să-i prindă cu arcanul pe cei adunați acolo. Șincai s-a tulburat și a tunat către dascăli: „Nu vă lăsați, flăcăi! Neamul nostru are nevoie acum de lumină, nu de cătane. Săriți!" Întîmplarea pare verosimilă. Ea împreună cu alte mărturii, documentare, impun definitiv constatarea că Șincai a organizat prin școală întîia „rezistență națională a românilor"[15].

În scrisoarea către De propaganda fide (decembrie 1782), la care m-am mai raportat, Șincai mărturisea că i s-a „poruncit" să alcătuiască manuale pentru școala „normălească". Revenind în anul următor (8 februarie 1783) la această problemă, își completează informația cu unele amănunte prețioase: „. . . Anno proxime evoluto a Sacratissima Sua Caesarea Maiestate fuerim constitutus Director Scholarum Valachico-Germanicarum, et Catecheta Balasfalvensis, eo adjecto mandato, ut libros etiam pro iisdem Scholis partim novos scriberem, partim conscriptos jam ab aliis in Idioma Valachicum

[11] „Archiv . . . ", p. 293; „În curs de 12 ani, în cari am fost pus directoriu preste toate școalele sătești românești din Transilvania, nice una dată nu mi-am pregetat a le cerceta, înderepta și a le întări, dar nice au rămas fără rezultat îngrigirile mele, fiindcă la stăruința mea numărul [lor] s-a ridicat pînă la 300 . . . Sub împăratul Iosef II, de trei ori am fost necesitat a vizita școalele românești una cîte una și a da oficioasă relațiune despre starea, progresul și dispuseţiunile acelor școale națiunali" *(ibid.)*.

[12] *Ibid.*, p. 249.

[13] Z. Pîclișanu, *lucr. cit.*, p. 297.

[14] Vezi *Blajul istoric în icoane*, Blaj, 1924, p. 22.

[15] Dumitru Popovici, *Literatura română în epoca „luminării"*, Cluj, Litografia „Nițescu", 1939, p. 228.

transferrem“[16]. Presat de urgența dotării școalelor cu cărțile necesare, Șincai publică în interval de numai trei ani *ABC sau alphavit* (Blaj, 1783), în limbile germană și română (text paralel); *Catechismul cel mare, cu întrebări și răspunsuri* (Blaj, 1783); *Prima principia latinae grammatices* . . . (Blaj, 1783) și *Indreptare cătră arithmetică, întîia parte, alcătuită și întocmită pentru folosul tuturor școalelor normălești a neamului românesc* . . . (Blaj, 1785). Fără să fie primele lucrări din istoria literaturii noastre didactice, cum credea Șincai („. . . Cathachismum Valachicum, caeterosque libros pro Scolis Valachicis primus edidi“)[17], și nici originale, în sensul strîns al cuvîntului, scrierile enumerate au totuși o importanță incontestabilă. Ea rezidă în ideile exprimate în *Cuvînt*-ul *înainte* la *Cathechismul cel mare,* în cuprinsul propriu-zis al manualelor, în contribuția adusă prin ele la formarea terminologiei științifice românești și, îndeobște, la dezvoltarea limbii literare. *Cuvînt*-ul *înainte* citat, care a ispitit pe mulți cercetători, descoperă starea de sărăcie a românilor ardeleni („cei săraci, de carii mai mulți se află în neamul nostru decît bogați“), proclamă întîietatea interesului comun asupra celui „particularnic“ și, într-un pasaj dens, indică mijloace chibzuite pentru propășirea limbii și intuiește rostul școlii în acest proces: „. . . M-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nicicum să nu mă abat și depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc românește decît pre altele; precum am și făcut, nu pentru altă ceva, făr'numai ca prin normă . . . să se sporească și limba noastră . . . Drept aceea tu, carele vei ceti cartea aceasta, nu mă judeca pentru cuvintele și vorbele care doară ți s-or vedea [=părea] noao sau streine, precum au făcut, fac și vor face unii carii în viața lor nici atîta n-au făcut pentru binele de obște, ci numai au zăcut și au cîrtit pre alții, pizmuindu-le numele și lauda care pe dreptate le-au căpătat, prin lucrurile cele bune, cele făcute pentru obște . . .[18] Grija pentru sistematizarea cunoștințelor și pentru claritate și-o afirmă Șincai și cu alte prilejuri, de exemplu în 1803, cînd — scriind *despre Indreptare cătră arithmetică* — notează:“ *Arithmeticam Valachicam,* quantum scio, ante me nemo in lucem protulit. Hanc ego systematice deduxi, et captui, puerorum facillima, et clarissima methodo proposui“[19]. Deși statornic, efortul către limpezime nu s-a rea-

[16] Oct. Bârlea, *lucr. cit.,* p. 418; vezi și *Bibliografia românească veche,* vol. II, p. 281.

[17] Oct. Bârlea, *lucr. cit.,* p. 436.

[18] *Bibliografia rom. veche,* II, p. 282.

[19] „Archiv . . .“, p. 293; „Aritmetică românească, încît știu, înainte de mine altul nu a edat. Io o am dedus în sistemă și o am propus, pentru preceperea pruncilor, după un metod mai ușor și mai chiar“ (=clar), *ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

lizat întotdeauna. De aici, alături de alineate netede din punctul de vedere al limbii („Din scumpete [=avariție] se naște neodihna, marghiolia și înșălăciunea, nedreptatea, vînzarea [=trădarea], jurămînturile nedrepte, tirănia și împetrirea inimei"; „Cuvintele sînt spuneri de cugete făcute cu gura, adecă: prin cuvinte se spun cu gura lucrurile care se gîndesc"; numărul „carele arată de cîte ori se cuprinde divizorul în dividend se zice cvoțient"), destul de numeroase rînduri greoaie și stîngace: „Numele propriu e care în început fiind luat numai pentru însemnarea unei personi sau unui loc, macar că dup-aceea la mai mulți s-au dat, tătuși pentru că întru-nceput numai a unuia au fost, n-au încetat a fi propriu, precum *Viena, Ungaria, Antonie*". Trecînd peste asemenea stîngăcii, manualele publicate de Șincai reține atenția prin modul de abordare a unor probleme. Sînt de semnalat, în această ordine, considerațiile despre vechimea scrierii în alfabet latin la români, eliminarea a trei semne din alfabetul chirilic (pentru că „nu sînt de lipsă la scrisul și pronunțietura cuvintelor românești")[20], argumentele invocate în favoarea lecturii cărților bune, apelul la proverbe („Care sapă groapa altuia, lesne cade însuși într-însa"; „Scînteia mică, nebăgată în samă, de multe ori au făcut mare aprindere"), introducerea, în *Îndreptare către arithmetică*, a numirilor de monede *(taler încununat, de rînd* și *împărătesc, mariaș, petac, dutcă sau șuștacă, groșiță, zernacup, lățcaie, un (sic) para, beșlic, leiță, un caragroș, potor)* și a „măsurilor" de „vremi sau tîmpuri", de vin și de alte „lucruri curătoare" *(vedre* sau *acao* (sic), *feli* sau *ițe*), de grîne („bucate"), lemne *(stînjeni, șuhuri, degete, linii, punturi)* etc. Justificarea introducerii acestor numiri și a „măsurilor" se face în termeni care vădesc interesul lui Șincai pentru noile relații economice din țările locuite de români și chiar din „Țările turcești". „Acestea sînt monetele, măsurile și greutățile cele mai obicinuite în Ardeal, în Ungaria și în Austria, lîngă care se pun și cele din Moldova, din Valahia și din Țerile turcești, pentru folosul acelora carii vor avea lipsă de dînsele, precum sînt neguțătorii și alții, carii îmblă prin numitele țeri"[21]. Numirile transcrise țin și de limba manualelor lui Șincai. În comparație cu înaintașii, la cărturarul ardelean se remarcă „un relativ progres"[22]. Aprecierea are în vedere nu atît calcurile, perifrazele și cuvintele regionale ardelenești, ci mai degrabă regimul neologismelor de proveniență latină, italiană, germană sau maghiară. Înșir cîteva exemple: (nume) *anomale, abreviaturi, afecturile, cratimă, construcțiile, dieresul, divizor, espresie,*

[20] *ABC sau alphavit*, p. 83.
[21] *Îndreptare către arithmetică*, p. 47.
[22] Vezi N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Buc., 1962, p. 90; vezi încă p. 41 și passim.

Scanned with OKEN Scanner

gen, minus, misterii, moduri, multiplicaţie, multiplicator, particulă, pronunţiatura, parentesul, plus, reducţie, reştanţie, substracţie, supin, visect etc.

Contemporanii lui Şincai (de pildă, Dimitrie Iercovici) şi mulţi dintre urmaşi (Cipariu, Bariţ, Iorga, Dimitrie Popovici, N. A. Albu ş.a.) au scris cu admiraţie despre activitatea sa în domeniul învăţământului, considerînd-o „extraordinară" (Bariţ). Cercetările au insistat şi asupra dificultăţilor „piramidale" pe care le-a întîmpinat din partea aristocraţiei feudale, a autorităţilor şcolare şi chiar a episcopiei grecocatolice din Blaj, condusă atunci de vlădica Ioan Bob. Îndeosebi după 1789, aceste forţe s-au coalizat în contra vrednicului director şi au dispus, în 1794, arestarea şi întemniţarea lui. Lunile de închisoare de la Aiud, cu mizeria lor morală şi fizică înspăimîntătoare, procesul înscenat învăţatului român şi destituirea sa din funcţia de director, toate reprezintă episoade triste ale unei perioade de istorice zbuciumate. O explicaţie s-a căutat în relaţiile încordate dintre Şincai şi episcopul Bob. Desigur că ele nu pot fi nesocotite, adevărata cauză trebuie totuşi degajată din examenul critic al mişcării de reacţionarism din Transilvania în anii imediat următori Revoluţiei franceze. Clasa conducătoare, terorizată de spectrul întîmplărilor din Franţa, vedea pretutindeni nepoţi de-ai lui Horea şi instigatori iacobini[23]. Şincai însuşi a fost acuzat la proces de iacobinism: „Episcopus tamen Fogarasiensis Excellentissimus, Illustrissimus, ac. Rd. mus Dominus Joannes Bab, quia non illius Asseclas sequutus sum, dum Episcopus creatus est, tantum odium contra me concepit, ut anno 1794 non dubitaverit, se cum vice Comite quondam Comitatus Albensis Inferioris, nomine Alexandro Gyujto, homine Calviniano conjugere, et in mei perniciem conspirare, meque per hunc (:quo nihil facilius id temporis erat:) Jacobinisimi incusari facere; unde sequutum, ut insons licet, decem mensibus, et duabus diebus carcere maceratus fuerim, officioque Directoratus Scholarum injuste privatus"[24]. Învinuirea era gratuită, însă putea servi ca pretext pentru a lovi în orientarea progresistă imprimată de Şincai şcolilor de sub conducerea sa şi, bineînţeles, în lupta de emancipare socială şi naţională a românilor. Samavolniciile l-au îndîrjit pe Şincai. Hotărît să obţină o reabilitare morală şi reintegrarea în învăţămînt, el va bate în anii 1795—1804 la multe uşi, ca să-şi dovedească nevinovăţia; va bate zadarnic, pentru că în dosul acestora se

[23] Un bun exemplu apud I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională" (Cluj), vol. I, p. 121, n. 1.

[24] Oct. Bârlea, *lucr. cit.*, p. 427. N. B. În cazul lui Bârlea, Albu etc., indicaţia *lucr. cit.* se referă la studii amintite în notele capitolului *Precizări cu privire la biografia şi opera scriitorului.*

Scanned with OKEN Scanner

găseau stăpînii ierarhici ai celor care s-au silit să îl mortifice în 1794—1795. Dar cum să încovoi un suflet atît de mare? Şincai a mai păstrat suficiente resurse pentru a-şi continua îndeletnicirile cărturăreşti, în folosul şcolii şi al poporului său. Lucrări ca *Învăţătură firească spre surparea superştiţiei norodului*, *Povăţuire către economia de cîmp* (Buda, 1806), *Istoria naturei sau a firei*, *Vocabulariu ce se ţine de istoria naturei* erau destinate elevilor şi cititorilor maturi. Dăscălia sa de pînă acuma se îmbogăţeşte cu o nouă dimensiune. Şincai îşi vede împlinit astfel un ideal la care a visat din tinereţe: să devină un luminător al neamului românesc de pretutindeni, neam pentru a cărui viaţă mai fericită a luptat cu ardoare şi în anii cînd duşmănia asupritorilor făcuse din el un pribeag ce-şi caută dreptăţile fără istov, într-o lume strîmb alcătuită.

Scanned with OKEN Scanner

III

ODISEEA EDIȚIEI PROFESORULUI ALEXANDRU GAVRA DIN HRONICĂ

Capitolul relativ la ediția de la Buda a *Hronicii* lui Șincai a fost în mod constant ignorat sau bagatelizat. Așa se explică de ce s-a putut scrie despre ea că a apărut în 1844 ori că volumul editat de Gavra cuprinde, după dispoziție și plac, fie întreaga cronică, fie numai partea ce îmbrățișează anii 86—832 sau 86—1439. Gloria erorilor și-o dispută I. Vuia, T. Botiș, I. Radu, G. Pascu, Gh. Ciuhandu etc.[1] Inexactitățile, ca să nu mai mistifice pe nimeni, trebuie scoase din circuit. Pentru a duce la bun sfîrșit această operație, vom încerca să reconstituim istoricul tipăriturii.

*

În 1814, cenzorul *Hronicii*, Mártonfy, scrie că cei de la putere, din cauză că se dezinteresează de Transilvania și o cunosc prea puțin, „facile typis vulgari sinunt talia, quae pro Transsilvania toxica sunt seditionis, quae litherati Valachi legunt, omnibusque modis insinuare conantur"[2]. Episcopul romano-catolic de Alba-Iulia, — preocupat să impună anularea permisiunii acordate lui Șincai, în 1812, de a-și tipări *Hronica* „ori unde în Ungaria"[3] —, exagerează desigur voit

[1] Vezi I. Vuia, *Fragmente din istoricul pedagogicului conf. gr. or. român din Arad. Studiu istoric-pedagogic*, Panciova, 1887, p. 42; Modrigan, *Soarta Cronicii lui Șincai*, în „Cultura creștină", an VI, 1916, nr. 1, p. 23 T. Botiș, *Istoria Școalei normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 393; I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori: Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain* (extras din *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. Lit., s. III, t. II, mem. 3), Buc., 1924, p. 2 și 25; G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII, III: Epoca lui Clain, Șincai și Maior*, Iași, 1927, p. 183 și Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. — Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830—40)*, Arad, 1935, p. 341.

[2] Redactate de Mártonfy, *Reflexiones in Cronicon Dni Georgii Sinkai* au fost publicate de Z. Pîclișanu, în *Revista arhivelor*, vol. I, nr. 1—3, p. 23—30; citatul la p. 20. O traducere maghiară a *Reflecțiilor* a dat Jakab Elek (vezi A. Veress, *Note și scrisori șincaiane* (extras din *Analele Ac. Rom.*, Mem. Secț. Lit., s. III, t. III, mem. 10), Buc., 1927, p. 15), iar I. Modrigan, *op. cit.*, p. 20—22, a tălmăcit și transcris din ele cîteva pasaje.

[3] Aprobarea a obținut-o în urma raportului întocmit de Antoniu Szerdahelyi, revizorul regesc de la Oradea (vezi Z. Pîclișanu, *art. cit.*, p. 21).

caracterul incendiar al operei şincaiane, precum exagerează şi atunci cînd pune în sarcina literaţilor români contemporani cu autorul păcate de care nu se făcuseră încă vinovaţi. Inexactă şi rău intenţionată în 1814, afirmaţia episcopului se apropie totuşi de adevăr, dacă este raportată la generaţia ce i-a supravieţuit lui Şincai.

Cu patru ani înainte de moarte, Şincai dăruise vlădicului Samuil Vulcan, în manuscris, o versiune românească a *Hronicii*[4]. După ea, susţin unii, „s-au făcut alte şi alte copii"[5]. Documentar, confecţionarea în serie a copiilor nu se confirmă; în schimb, restrîngîndu-ne la izvoare certe, se poate demonstra că între 1817—1843, cînd apare la Iaşi tomul îngrijit de G. Vida, *Hronica* n-a fost uitată şi că după 1833 ea devine ţinta principală a unor îndrăzneţe planuri de editare. Astfel, în 1817, Moise Nicoară roagă pe Vulcan să-i „descrie" prin cineva şi să-i trimită la Viena „locurile" mai însemnate şi „de folos în lucrul nostru" din *Historia* eruditului transilvănean[6]. Prin *lucrul nostru* Nicoară înţelegea lupta dusă de el, în numele ortodocşilor din eparhia Aradului, pentru instalarea în scaunul episcopal a unui arhiereu român[7], ceea ce însemnează că documentele adunate diligent de Şincai puteau la nevoie să sprijine emanciparea naţională, religioasă şi culturală a neamului său. În urma lui Nicoară, Petru Mărcuţ din „Roct, satul comitatului Bihării", s-a îndeletnicit, — în 1821—1822 şi „pre la 1824", „cînd era de cea mai mare şi mai stricăcioasă întristare cuprins" —, cu copierea *Hronicii*[8], iar peste nouă ani Vulcan împrumută manuscrisul lui Gavra, spre tipărire.

[4] Motivele prezumate ale donaţiei apud C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, vol. III, p. 963 (alineatul despre Şincai se datoreşte lui M. Străjan), şi I. Modrigan, *op. cit.*, p. 22—23.

[5] I. Modrigan, *op. cit.*, p. 23.

[6] Scrisoarea lui Nicoară către Vulcan apud I. Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român-unit al Orăzii-Mari (1806—1839), şi biserica ortodoxă română*, Oradea-Mare, 1925, p. 56—57; ea poartă data de 7 februarie 1817, a fost trimisă din Pesta şi cuprinde, între altele, şi ştirea că expeditorul ei va pleca grabnic spre Viena, ceea ce dovedeşte că „în ziua de 7/19 februarie" Nicoară nu „sosea la Viena", cum afirmă C. C. Bodea, în *Moise Nicoară (1784—1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţional-religioasă a românilor din Banat şi Crişana. Partea I-a (—1825)*, Arad, 1943, p. 92.

[7] Vezi I. Radu, *op. cit.*, p. 5—39, şi C. C. Bodea, *op. cit.*, passim.

[8] Vezi A. Tr. Laurianu, *Biografia lui Gheorghe Şincai*, în *Hronica românilor de Gheorghe Şincai din Şinca*, vol. III, Iaşi, 1854, p. XIV şi A. Papiu Ilarianu, *op. cit.*, p. 58, n. 2. Prima copie se află în posesiunea Universităţii din Iaşi şi aparţinuse, înainte de a ajunge aici, lui Vida, vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 183 şi K. Kurt Klein, *Biblioteca Universităţii din Iaşi*, în „Boabe de grîu", an. V. 1934, p. 278. A doua, cum vom arăta în altă parte, a încăput pe mîinile lui Gavra.

Scanned with OKEN Scanner

De peste un secol aprecierile relative la Gavra s-au mişcat pe o linie extrem de capricioasă. „Înalt învăţat“ în 1822[9], Gavra devine în 1886 un „geniu, carele a încununat de glorie numele român[10], ca să ajungă, după 1900 şi sub pana stufoasă a lui Gh. Ciuhandu[11], „un naţionalist foarte aprins“. Miruit astfel numele crăiescului luminător de odinioară întîlneşte privirile asasine ale lui C. Loghin, pentru care el este un „ilustru necunoscut“, tovarăş cu M. Cetăţeanu, N. Burchi, D. Gusti, N. Istrati, I. Mani, Gh. Marchiş, I. Molnar şi I. Negruţ. Calificativele se plasează la periferia realităţii, deoarece înainte de a fi cum l-au înfăţişat anumiţi urmaşi, Gavra a fost un Aufklärer cam gălăgios, dar nu lipsit de merite, din generaţia Renaşterii Ardelene[12]. Mărturiile ce s-ar putea cita în ordinea aceasta sînt extrem de numeroase.

Dintre ele, se remarcă înjghebarea unei asociaţii, a unei „ortăcii“ care să întreprindă tipărirea de cărţi româneşti. Gîndul ei a răsărit în mintea lui Gavra prin 1830 şi a prins cheag în anii imediat următori. Pus la curent cu planul măreţ făurit de Gavra, Samuil Vulcan, căruia întotdeauna i-a „zăcut la inimă“ tipărirea manuscriselor şincai-clainiene, a considerat că a sosit momentul ca ele să fie editate. De aceea, arhipăstorul pune la dispoziţia entuziastului arădan, în

[9] *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor. Acum întîia oară lucrată prin Constantin Diaconovici Loga, al Şcoalelor preparande rumâneşti din Arad profesor,* Buda, 1822 (vezi *Însemnarea dd. prenumeranţi,* de la finele cărţii).

[10] I. Vuia, *op. cit.,* p. 40.

[11] *Op. cit.,* p. 378.

[12] Propensiunilor sale de Aufklärer trebuie să le atribuim, de exemplu, dorinţa de a-l vedea pe român nu necălit, prost, mojic, neinimos şi necioplit, ci delicat, mărinimos, poleit, galant, sîrguitor, „cu judecată estetică“, iubitor de adevăr şi *„cuprinzătoriu de patrioţi şi streini“,* vezi *Monumentul şincai-clainian...,* Buda, 1844, p. 21. Termenii subliniaţi — (îi găsim, sub forma „iubitori de străini“, şi apud D. Ţichindeal, *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţături...,* Buda, 1814, p. 478) — derivă din ideologia „Luminilor“. Tot de aici îşi suge seva constatarea „că din zi în zi pere întunerecul, şi păretele despărţitoriu dintră fiii pămîntului din clipă în clipă mai mult să dărapănă, şi din zi în zi oamenii să mai apropie deolaltă, iar naţiile să socotesc a fi rudenii toate, de la Adam purcese. Sclavismul peri, terorismul să subţie, fanatismul slăbi, superstiţiile se rărîră, tortura să opri ş.c.l.; astăzi toate fiinţele care poartă nume de om încep a să socoti, cu un cuvînt, nobile; privinţa aceea: este cutare baron, conte, nobil, mult scapătă; în timpurile de faţă începe om cu om ori de ce naţie, rang, a să îmbrăţoşa, dignitatea omenească a să ridica la treapta cuvenită“, *Monumentul,* p. 20—21. Pasajul îl completează rugămintea ca „Stăpînul lumii... toată omenimea înelţe-o la treapta aceea a culturii, aducă-o la aşa luminare, nobileze-o întru atîta, cît de aci nainte să se socotească pre sine ca o familie mare, şi mădularii ei ca rudenii, fraţi şi surori, toţi şi toate la un taică, o mumă opştească purceşi“, *ibid.,* p. 175. Spiritele care profesează asemenea credinţe se aliniază cetăţenilor fascinaţi de învăţăturile cosmopolitismului utopic.

Scanned with OKEN Scanner

1833[13], prețioasele autografe, cerîndu-i să le publice. Explicația gestului o datorăm lui Gavra: „Pentru că nainte de aceea [de 1833] se observase cum că neuniții nu cetesc bucuros cărțile de uniți elucubrațe și la lumină date, din acea cauză antecesorul Escelenței Tale [Excelența este Vasile baron de Erdélyi] ... mă însărcină cu tipărirea opurilor de uniții Ardealului Șincai și Clain conscrise ..., îndatorîndu-mă ca io, ca editor neunit, și din partea dd. episcopi sîrbești neuniți să mijlocesc învoire[14]. Măsura aceasta, menită să prevină eventualele obiecții din partea ortodocșilor susceptibili, are o semnificație particulară: ea dovedește că atunci cînd erau în joc interese general românești șefii spirituali ai uniților izbuteau să se ridice deasupra scrupulelor de ordin confesional. Incidental notăm că altfel interpretează lucrurile Gh. Ciuhandu, sortit de pronie să ignoreze mereu și conștient adevărurile cele mai evidente[15].

Odată stăpîn pe *Hronică*, „fruct cu aromă așa delicată", Gavra dispune și supraveghează mai întîi copierea ei[16], face apoi eforturi ca zvonul despre munca la care s-a angajat să fie lățit cît mai mult și cît mai departe. Greu, vestea dovedise munții și ajunsese în Țara Românească, de unde M. Ghica, fratele domnitorului, roagă pe Vulcan să-i împărtășească detalii asupra condițiilor de prenumerare, întreabă de formatul cărții și promite, în numele său și al altora, ajutoare bănești pentru publicarea ei. Termenii scrisorii fiind deosebit de revelatori, citez din ea: „Așteptăm cu mare bucurie ieșirea din tipar a *Istoriii* lui Șincai; și ca să o vedem mai curînd săvîrșită și

[13] Vezi Iacob Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii-Mari ...*, Oradea, 1930, p. 104. I. Radu, într-o lucrare anterioară, susținuse că Vulcan a împrumutat manuscrisele ce ne preocupă abia în 1836, vezi *Doi luceferi rătăcitori, p.* 27. Ca să stabilim data exactă, rîndurile vagi scrise de Gavra în 1853 („nainte cu cîțiva ani, într-una de zile" *ibid.*, p. 85) nu ne pot ajuta. Bazați însă și pe faptul că întîia epistolă a „prea demnului bărbat d. Sam. Vulcan" către Gavra este din 1833 (vezi *ibid.*, p. 95), socotim mai plauzibilă afirmația din *Istoria diecezei,* întemeiată pe „documente aflate ulterior", deci după apariția lucrării închinate celor doi luceferi. — S. Vulcan moare în 1839, iar Gavra înapoiază manuscrisele succesorului acestuia, lui V. Erdélyi, reprimindu-și „reversalele", vezi I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori,* p. 94.

[14] *Răspunsul profesorului Alexandru Gavra la scrisoarea episcopului gr.-cat. de Oradea-Mare, ibid,* p. 85.

[15] Vezi *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț,* p. 377. Ortodocșii contemporani cu Vulcan sesizau însă just ceea ce Ciuhandu răstălmăcește astăzi. În această direcție concludentă mi se pare mărturia episcopului Moga, care scrie sprijinitorului său: „Dar și aceasta pricep, că nu atît mie ai vrut a prii, *cît neamului nostru, a cărui fericire adînc la inimă îți stă*" (citat de I. Radu, *Episcopul Samuil Vulcan și biserica neunită,* în „Cultura creștină", X, 1921, p. 338). Și pentru Gavra, Vulcan este „dulcele părinte al românilor fără de deschilinire de unit sau neunit", *Monumentul șincai—clainian,* p. 191.

[16] Lista elevilor preparandiali întrebuințați la copiere apud Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 340, n. 2.

Scanned with OKEN Scanner

citită de mai mulți români, spre a lor luminare, dorim să ajutăm și noi cu ceea ce vom putea. De aceea ne rugăm să ni se trimiță și nouă vreun prospect de formatul cărții și prețul ei, ca să adunăm și p-aici cîțiva prenumăranți.

Sînt încredințat că pentru asemenea carte mulți rumâni sînt duioși și, învrednicindu-se a o dobîndi, vor fi foarte recunoscători Prea Sfinției tale pentru simțitorul ajutor ce bine ai voit a da la a ei tipărire[17]".

Nu știm dacă în 1836 a existat vreun anunț de prenumerare, nici nu cunoaștem deslușirile ce le va fi primit Ghica. Cert este însă că la data amintită încrederea chiriarhului în probitatea lui Gavra se clătinase atît de serios, încît intenționa să reclame restituirea manuscriselor, spre a le trimite în Valahia[18]. Dar gîndul nu s-a tradus în faptă, așa că Gavra — înspăimîntat o clipă — a putut să mediteze în tihnă încă șase ani asupra condițiilor optime în care să editeze *Hronica*.

Concomitent cu quasi hibernarea ce și-a impus-o Gavra, în Transilvania și în Moldova cîțiva literați se angajează să întrețină cultul față de Șincai și opera sa capitală. Dintre promovatori reținem în primul rînd numele arhimandritului Gherman Vida.

Pe la anul 1833[19], Vida achiziționează la o licitație copia *Hronicii* făcută de P. Mărcuț în 1821—1822, pe care, părăsind Bucovina, o duce cu sine în Moldova. Stabilit la Iași, din proprie inițiativă sau sfătuit de alții, se hotărăște să „adaoge . . . silă peste silă, trudă peste trudă, nevoință peste nevoință", pentru a da la iveală rodul muncii mult ostenitorului român. Știri nedeslușite despre îndrăzneala arhimandritului străbat pînă în Germania, unde studia Kogălniceanu. Acesta le inserează în schița închinată limbii și literaturii române: „Ein gewisser Georgius Vida giebt jetzt zu Jassi eine Geschichte des alten und neuen Daciens heraus, die einen schon verstorbenen Schriftsteller zum Verfasser hat, dessen Name mir jedoch entfallen ist. Dieses Werk ist die Frucht einer dreissigjährigen Arbeit und soll ein Meisterstück der Geschichtshreibung sein"[20]. Giebt jetzt" (1836) este — natural — o nevinovată eroare, rectificată mai tîrziu chiar de Kogălniceanu, care, în 1840, spunea cititorilor „Arhivei românești": „Noi nădăjduim" că Vida „se va grăbi în puțină vreme a

[17] I. Radu, *Samuil Vulcan*, p. 96—97 (anexe).
[18] *Răspunsul profesorului Alexandru Gavra la scrisoarea episcopului gr. cat. de Oradea-Mare*, apud. I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori* . . ., p. 96.
[19] A. Tr. Laurianu, *op. cit.*, p. XIV.
[20] *Moldau und Walachei. Romänische oder Walachische Sprache und Literatur von Michael Kogalniceano, Berlin, 18 Januar 1837, mit rumänischer Uebersetzung herausgegeben von Vasile Kogalniceano*. Buc., 1895, p. 12. Schița lui Kogălniceanu era gata de tipar din 1836.

înzestra pe publicul românesc cu acest cap d'operă a erudiției"[21]. „Puțina vreme" a durat destul de mult, dacă ținem cont de faptul că încă trei ani părintele Gherman s-a încăpățînat să nu ofere neamului său cartea mult dorită.

În vreme ce periodicele din acea epocă inventariau conștiincios șovăielile lui Vida, Bariț, Kogălniceanu, Cipariu ș.a. lucrau dîrz, dar cu intermitențe, la deshumarea bio-bibliografiei „divului" Șincai. În această privință o atenție particulară se cuvine să acordăm contribuției lui Bariț.

Cu începere din 1839, redactorul *Foii pentru minte* îndeamnă pe români să scrie neîntîrziat istoria vieții corifeilor Renașterii ardelene: „A propos, domnilor! Pentru Dumnezeu, dar biografia lui Petru Maior, Șincai, Clain și încă a unora nimini n-are rîvnă din vieţuitori să o lucreze? Oh ce merit ar fi acesta!"[22]. Peste doi ani tot el, reproducînd în *Foaie* paginile consacrate lui Șincai de Kogălniceanu, dezvăluie abonaților impresiile stîrnite în sufletul său de lectura articolului: „Cînd am cetit mai întîi această biografie nu în „Arhiva", ci în „Dacia literară" din 1840, deși singur între patru pereți, m-am aprins în față de bucurie și de rușine. Șincai transilvan și noi încă transilvani... Domnul meu, îți mulțumim pentru aceste daturi interesante din viața lui Șincai; fie ca ele să dea prilej altora a scoate la lumină și mai multe"[23].

Insistentelor chemări le-au dat ascultare Cipariu, P. și un anonim din jurul Orăzii-Mari, din partea cărora redacția periodicului de la Brașov primește „trei biografii pentru Șincai", comentate în paginile *Foii* de Bariț însuși[24]. În același timp (1841), un oarecare S. B. din Seghedin cîntă *Lauda divului hronic român Gheorghie Șincai de Șinca și tînguirea românimei după dînsul*[25], iar avocatul I. G. Moldovan slăvește, în 1842, rîvna națională și înaltele idealuri ce au însuflețit pe Micu, Șincai și Maior[26].

[21] *Gheorghe Șincai,* în *Arhiva românească,* I, ediț. a II-a, p. 4.

[22] *Foaie pentru minte,* 1839, nr. 13, p. 97, n.

[23] *Ibid.,* 1841, nr. 12, p. 95, n. Reacțiunea oarecum sentimentală a lui Bariț o justifică nu atît „daturile interesante din viața lui Șincai", cît judecata encomiastă despre *Hronică.* Ea este „un lucru atît de mare, atît de prețios, încît cuvintele îmi lipsesc spre a-mi arăta uimirea. Mii de documenturi necunoscute, rare, se află adunate; și nu stau la îndoială de a zice, că cît *Hronica* aceasta nu va fi publicată, românii nu vor avea *Istorie*", M. Kogălniceanu, *Gheorghie Șincai, loc. cit.,* p. 4.

[24] Vezi Ț-[ipariu], *Șincai* în *Foaie pentru minte* „..., 1841, nr. 42, p. 329—334, și G. Bariț, *Trei manuscrise pentru G. Șincai, ibid.,* nr. 47, p. 370—374.

[25] *Catalogul manuscriptelor românești,* vol. III, p. 191 (ms. nr. 987, f. 40).

[26] „Petru Maior, Clain, Șincai..., învățăiați fiind de rîvna națională, ne-au dus pînă la tulpina și izvorul de unde ne tragem, adecă ne-au pus în stare de a ne cunoaște pe noi înșine și a ne prețui naționalitatea", în „Gazeta de Transilvania", 1842, nr. 34, p. 134.

Scanned with OKEN Scanner

Prin sîrguința numelor amintite, s-a aprins în sufletul românilor știutori de carte dorința de a răscumpăra de la pieire „visteriile" testate nației de Micu și Șincai. Gavra sesizează rentabilitatea momentului și, după o cîntărire minuțioasă a foloaselor de ordin obștesc și personal, își reafirmă hotărîrea de a publica „neasămănatele sudori științifice ale preavestiților istorici". *Vestea mare și de mult dorită!*[27] scapă de sub condeiul său în 20 martie 1842 și vede lumina tiparului curînd după aceea. *Anunțiația* sau „știrfacerea" este importantă din mai multe puncte de vedere. Se impune prin urmare să fie îndeaproape analizată.

Mulțumită, declară crainicul, unor provocări adresate în anii trecuți lui Vulcan, iar mai tîrziu și către „micutimea" sa îndreptate, precum și stăruințelor cîtorva mecenați ai nației românești de dincoace de Carpați, el, Gavra, se simte în sfîrșit suficient de „garantizat", ca să se încumete a face un pas uriaș, cu scopul de a smulge pe incomparabilul Șincai din „osînda de întunerec al miezului nopții". Știind însă că pentru „prescoaterea" *Hronicii,* după care — de ani în șir — mulți „buduleau", eforturile unui singur om nu ajung, s-a decis să recurgă la un mijloc experimentat adeseori: prenumerarea. „Dulcea" sarcină a culegerii subscripțiilor o lasă în seama capetelor „titulate", cărora le făgăduiește, ca recompensă, un exemplar gratuit, din 11 abonamente[28].

Cum ne amintim, Kogălniceanu fusese de părere că atîta timp „cît *Hronica* . . . nu va fi publicată, românii nu vor avea *istorie*".

[27] În *Suplement la „Foaia pentru minte"* . . ., 1842, nr. 14. Erata textului, *ibid.*, nr. 21, p. 168. Înainte de a o publica, a obținut binecuvîntarea tuturor episcopilor ortodocși din Monarhie, vezi *Răspunsul profesorului Alexandru Gavra,* p. 85 și 94.

[28] Lista celor solicitați să cîștige subscriitori, în *Veste mare, și de mult dorită!* p. 7—10 și în *Foaie pentru minte* . . ., 1842, nr. 21, p. 168. Întîlnim aici nume ca: A. Tr. Laurianu, „absolut politehnic în Viena", D. Constantini, E. Gojdu, T. Aron, S. Oprean, preot în Toracul-Mic și „unul din coroana celor mai învățăiați naționaliști", N. Man, I. Popazu, A. Verza, G. Bariț, T. Cipariu, I. Rus, P. Pipoș, Al. Sterca Șuluțiu, M. Fulea, T. Baldi (Cluj), „protopop și țenzorul cărților românești", N. Bălășescu, Șt. Neagoe, „diplomatariu", I. Romanov, „tovărășia libreriului" D. Nica, „Albina rom.", în „Galați" (sic), D. Bojincă, C. Stamati, Al. Hâjdău, Cancelaria episcopului din Cernăuți și alți numeroși teologi „absoluți", parohi, protopopi, asesori consistoriali, negustori, „fișcali dominali", învățători, „postmaisteri", profesori ș.a. Culegătorii din Valahia sînt rugați, adaugă Gavra, „a se înțelege cu domnia-sa inspectorul școalelor din Craiova, ca centralnicul colectant din România, care și prin celelalte părți ale Prințipatului, unde va fi de lipsă, va avea bunătate dintră înaintătorii culturii a mai numi colectanți". Dacă editorul s-a referit la I. Maiorescu, apoi acesta n-a mai putut să-l servească, fiind destituit din postul de inspector în ziua de 6 martie 1842 și înlocuit cu Dimitrie Serghiad, vezi N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui, 1811—1911,* Buc., 1912, p. 48.

Scanned with OKEN Scanner

Gavra a reținut ideea, o reproduce în cuprinsul „știrfacerii“ și — inspirat de ea — își ascute vocea, pentru a vesti ascultătorilor de pe „fața trupului țării“, că opera lui Șincai va descoperi lumii superioritatea neamului nostru față de celelalte popoare. Pe deasupra, ea-i „ca arhiva și ca comoara tuturor românilor din toate țările și provinciile Europei“, fiindcă „aci toate cele ce lovesc în interesul românilor să aduc înainte și să ating tot feliul de întîmplări, și lucruri literale, politicești, bisericești și militărești“. Oricît de specioase, argumentele concentrate de Gavra erau de natură să exercite, în 1842, o puternică priză.

Incontestabil, prosperarea intreprinderilor de orice gen depinde și de elanul sprijinitorilor ei morali, preponderent rămîne însă factorul financiar. Urmează de aici că românii, fiind în general „scăpătați în averi“, nu puteau subvenționa efectiv tipărirea „vistieriei“ ce li se deschidea. Spre norocul editorului, existau numeroase soluții pentru mărirea puterii lor de cumpărare și — dintr-o mulțime inepuizabilă de remedii — Gavra alege trei: 1. înființarea, pe lîngă toate bisericile, de biblioteci obștești, „în care din venitul comunității să se cîștige tot feliul de cărți, prin care mod fiește-care preot și dascăl cît de sărăcuț, fără de însărcinarea familiei sale, ar putea a se face părtaș din sfintele științe“, inclusiv știința istorică; 2. ridicarea, în „Atenișoara românească din Transilvania“, a unui „Casino“, menit să ajute bănește „înaintarea lucrurilor folositoare“, și 3. crearea, prin dania bărbaților avuți și fără copii, de „fundații folositoare“, ale căror venituri ar sluji la procurarea *Hronicii* pe seama cetățenilor rîvnitori, dar săraci.

De la filantropii fără prunci gîndul editorului zboară la „dame“, categorisite în „matroane“ și „domnișoare“, pe care „sufletul“ său jinduiește să le vadă împletind cunune lui Șincai și Micu și înfigînd cu „delicatele lor mînișoare“ floricele de nu mă uita și „de a nemurirei“. Le obligă la aceasta înrudirea cu slăvitele strămoașe romane (Lucreții, Agripine, „Aspasiane“ etc.) și rolul jucat de ele în istoria, apusă și actuală, a poporului nostru. În trecut, romîncele ne-au „dezbrăcat din sălbăticii“; în prezent, pledează călduros cauza naționalității și ponegresc pe cei „înțepeniți și leșinați, carii nu se îngrijesc de altă, decît numai de aceea ca să facă ce fac și dobitoacele, adecă să-și umple ticăloasa sa mașină trupească cu beuturi spirtoase și mîncări“. Către strănepoatele „Corneliei, Valeriei, Veturiei, Volumniei și — din timpuri mai proaspete — a Doamnei Elena, mumei lui Ștefan VI“, își ațintește deci Gavra glasul, pentru ca în București, Iași, Craiova, Galați, Cerneți, Huși, „unde națiia românească nu e sub epitropie“, în Brașov și aiurea să se însoțească, spre

Scanned with OKEN Scanner

a „confăptui“ mausoleul nedreptățitului Șincai, care „toată viața pentru a arăta evghenia sîngelui nostru“ s-a străduit.

Convins de efectul răsunător al momelilor sale și peste măsură de încrezător în steaua lui, Gavra anunță punerea sub presă a „singrafului“ șincaian pentru ziua de 11 iulie 1842 („la tîrgul Aradului“[29]). Pînă atunci, „doritoriul de cartea aceasta“ să binevoiască a comunica celui mai apropiat colectant din regiunea respectivă numele și „titula“, („care spre vecinica aducere aminte să vor tipări în sfîrșitul cărții, întră înaintătorii și promotorii“ ei), și a-și da „parola“ că va achita la înmînarea primei sarcini[30] 60 de creițari, iar la a fasciculelor următoare, cîte 30 de creițari de fiecare[31].

În ceea ce privește pe editor, el se va sili „în tot anul, de nu mai mult, barem doaă sarcini a da la lumină“.

Ca „știrfacerea“ să capete o răspîndire cît mai largă, Gavra recurge la membrii clerului, ai corpului didactic și la gazetele „de prin prințipaturi“, cerîndu-le să obștească vestirea în „adunările creștinilor, a școalelor și întră cetitorii jurnalelor“. Majoritatea celor vizați, pătrunși de sfințenia misiunii ce li se încredințase, au întîmpinat cu osanale apelul, fapt care ne constrînge să rezervăm cîteva rînduri contabilizării diverselor adeziuni.

„Toți cei ce pînă aci să lăsară cu mine despre acest lucru în corespondință“, scrie Gavra în 28 iulie 1842, „cu modestie cuvenită îmi scrisără și de toate părțile cele mai înalte și înflăcărate bucurii îmi descoperiră, îmi poftiră un sucțes bun la lucrul înainte luat și urară pornirea într-un ceas bun“[32]. Astfel, episcopii I. Moga și I. Lemeni au retipărit pe cheltuiala lor *Vestea mare și de mult dorită*, au împrăștiat-o „locurilor subordinate“ și, prin circulare, au îndemnat pe români să se prenumere la *Hronică*[33]. Imitîndu-i, I. Raiacici sfă-

[29] Mistificatorii opiniei publice sînt întotdeauna sau vreau să pară oameni de o exactitate exasperantă.

[30] O sarcină = 10 coale. S-a oprit la această denumire, fiindcă tipărirea *Hronicii* a însemnat, din nefericire, o *sarcină bănească* pentru el, vezi Gavra, *Lesicon de conversație istoricesc, religionariu* ..., vol. I, Buda, 1847, p. XLVI, notă.

[31] Nu percepe anticipat prețul sarcinei I, costul ei fiind acoperit de unii „rîvnitori din neamul nostru“, pe care i-a rugat să-i avanseze suma necesară. Înainte de a se adresa lor, Gavra ceruse de la episcopul Vasile Erdélyi un împrumut de una mie florini argint, dar Excelența-Sa l-a refuzat, vezi *Răspunsul profesorului Alexandru Gavra*, p. 86.

[32] *O calculare aproprietoare la întrebarea Șincai și S. Clain în cît timp poate scăpa de sub teasc și la cît s-ar înălța prețul unui exemplariu din amîndouă operile, într-o sumă? Și încă niște răspunsuri la unele întrebări*, în *„Foaie pentru minte“* ..., 1842, nr. 32, p. 251—256, și nr. 33, p. 259—262. Citatul la p. 261.

[33] Al. Gavra, *Monumentul șincai-clainian*, p. 189—190. Pentru Moga, vezi și *Foaie pentru minte* ..., 1842, nr. 49, p. 389 n.

Scanned with OKEN Scanner

tuiește turma păstorită de el „să propășească în obiectul acesta cu zelul cel mai aprins, ca pentru un lucru ca care pînă aici la națiа română nu s-au întîmplat“[34]. Alții sar de asemenea în ajutorul lui Gavra: Gh. Rat îl sprijinește; M. Noacul, D. Constantini și U. Volici îl încarcă de sfaturi; doctorul Petru Cîmpeanu și D. Nica îi oferă „înfocată partinire“, E. Hacman, făgăduieli, iar pitarul Hr. Ioanide, N. Man și I. Muntean, neobosita lor osteneală; I. Lemeni, Gh. Rat, Gr. Chirilovici, N. Man, M. Fulea, N. Bălășescu ș.a. se grăbiră a-l „prevedea cu unele cărți însămnătoare și la întrăprinsul lucru mult ajutătoare“[35]. Gh. Asachi rezumă cuprinsul „anunțiației“ și elogiază „patriotica sirguință“ a autorului[36], iar Munteanu din Cocod înfierează pe apostalul care — spre batjocura neamului — n-ar îmbrățișa „visteriile de nemuritorii bărbați Șincai și Clain cu multe sudori adunate“[37].

Răsăriți de pretutindeni (din Transilvania, Țara Românească și Moldova), „competitorii“ citați ocupă în publicațiile vremii rubrica destinată dezinteresaților colaboratori la eliberarea de sub „mușchii pustiirii“ a monumentului făurit de Șincai. Un rol identic au îndeplinit prenumeranții, recoltați și ei dintre locuitorii tuturor plaiurilor românești[38]. Zelul acestora confirmă încă o dată energica solidaritate a forțelor noastre spirituale și — în înțeles mai general — evidențiază labilitatea granițelor politice în domeniul vieții culturale.

În toiul emulației pricinuite de „anunțiație“, două lucruri neprevăzute încearcă să încurce țițele preocupărilor lui Gavra: o „epistolă necruțătoare, plină cu bîrfe“, și știrea că la Iași și București Vida și un oarecare L. sînt pe punctul de a pune și ei în circulație *Hronica*.

Autorul scrisorii, rămas pînă astăzi anonim, îi reproșează lui Gavra, în numele său și al soților ce pretinde că are, mai multe păcate: anticiparea de bani, prețul exagerat al fasciculelor, publicarea „împrăștiată“ (în sarcini) a materialului, nedarea în vileag a „conspectului“ operei și îndeosebi intenția de a negustători osteneala

[34] Fapta episcopului de Vîrșeț i se pare lui Gavra extraordinară: „Nu-mi aduc aminte în analele românești să fiu cetit, ca un arhipăstoriu de alt neam cu atîta interes să se fie arătat pentru lățirea istoriei a nației românești de pre aicea, ca acest preamărit domn“, în *Foaie pentru minte . . .*, *loc. cit.*

[35] Al. Gavra, *op. cit.*, p. 189—193.

[36] „Albina românească“, an. XIII, 1842, nr. 36, p. 144.

[37] Vezi *Credința*, în „Foaie pentru minte“, 1842, nr. 46, p. 365—368.

[38] Pînă la 10 octombrie 1842 s-au „iscălit“, în Ungaria și Transilvania „aproape de 40 de biserici, parohii și școli, și cîteva dame iubitoare de cultura românească“, Al. Gavra, *op. cit.*, p. 193; în Moldova, „deodată la 105 de exemplare să însămnară“, „Foaie pentru minte“, 1842, nr. 49, p. 389, iar bucureștenii, „aprinși de dorință de a căpăta acest monument național“, s-au prenotat „cu cea mai mare dragoste“, ba încă au îndemnat și pe alții „de s-au asemănat“ lor, *ibid.*, 1843, nr. 21, p. 161.

Scanned with OKEN Scanner

ilustrului răposat în așa fel, încît pînă la terminarea lucrului Gavra să „pituleze" în pungă suma fabuloasă de „15.000 f. C. M."[39].

„Bîrfele", dar mai cu seamă tonul de padișah întrebuințat de „antigonist" l-au înveninat pe Gavra[40]. Și atunci, ca să-și stîmpere durerea, „espectorează" o replică „șoadă", cu a cărei tipărire a învrednicit pe Bariț.

Să renunțe la prenumerare? N-ar ezita s-o facă, dacă vreun mecenate puternic îl asigură că nu va păgubi sau se angajează să suporte eventualele pierderi. De nimeni nu-i găsește asemenea patron, unica sursă de a se ajutora rămîne tot „plătirea", să riște adică bani într-o investiție ce cu mari cheltuieli „umblă". Ș-apoi este și uman ca, în caz de nenorocire, trăznetul să nu-l afle singur, ci să atingă cîte puțin pe „fieștecare din c[institul] public".

Prea grea „taxația"? Aparent, da; în realitate, nu. Și într-adevăr, Gavra demonstrează concludent, că în comparație cu prețul cărților ungurești, adus în discuție de „criticaster", al *Hronicii* este modest și rezonabil. În ipoteza că n-ar fi un om obiectiv, are totuși datoria să țină cont, înainte de a formula acuze, de împrejurarea că în țara vecină numărul cumpărătorilor este incomparabil mai mare decît la români, ceea ce face ca „ostănelele și spesele" să fie răscumpărate „cu mai puțin prinos". Satisfăcut de replică, Gavra exclamă: „No, d-l meu! Cum îți place? . . . Iată egida d-tale sub care te scuteai. Mai mult ce să te mustru?"

Insinuarea că seceră pe nedrept în holda măritului Șincai rezistă oare unui examen imparțial? Pentru a-și menaja adversarul, Gavra — gentil — îi răspunde: „D-ta, mi să-mi pare, vorbești în vînt". Da, în vînt, deoarece nici „antigonistul", nici alți împotrivitori nu cunosc trepădătura la care supune pe editor tipărirea și expediția *Hronicii* sau încasarea costului ei. Merite are deci destule și ele ar trebui recompensate fără cîrtiri necuviincioase. Să presupunem însă — prin absurd — că aportul său este nul. Chiar și în acest caz, lui i se cade să îngurgiteze tot cîștigul, „prin aceea una simplă întîmplare" că acum, în pofida invidioșilor, este „proprietariul, sau aflătoriul — (adecă: că doară l-am scos de la ceva grec, ce era să vîndă piperiu în el)" — valorosului manuscris. De altfel, nu-i nici „creștinătate a pofti . . . de la un om cu familie grea" să muncească numai de dragul unei glorii incerte. Argumentele sînt insidioase, dar puțin con-

[39] C. M. = Conventions Münze, numele de atunci al florinului austriac. Scrisoarea nu o cunoaștem, dar conținutul ei poate fi dedus din răspunsul dat bătăiosului „criticaster" și „antigonist", vezi *O calculare apropietoare*, passim.

[40] „D-ta vorbești cu mine ca padișahul Ahmet cu geaurul său, sau ca un bramin din Hindustan cu o parie . . . De unde dreptul, de unde îndrăznirea, de unde puterea aceasta?" *ibid.*, p. 255.

Scanned with OKEN Scanner

vingătoare. Ele își asociază în mintea noastră imaginea unui paladin guraliv, îmboldit către aventura abnegației de mirosul acidulat al florinilor austrieci.

Mai stăruiau ecourile harței, cînd noi furtuni se abat asupra fanaticului de la Arad. Ivirea și semnele prăpădului sînt prezentate de Gavra în cadențe de apocalips: „Domnilor! O parte din orizontul literariu, cel ce jimbă cătră noi . . . , îmbursucă, ne aduce nori întunecoși, atmosfera să turburâ, să stîrnesc vijunii amenințutoare, cu răsturnarea închipuitelor nădejdi bune; demonul cel ce alungasă pre Șincai în toată viața lui, și după moarte-i, acum, cînd apropiem cătră metă, iară să ivi în făptură de șolomonariu și începu de cătră Süd-Ost a-și juca rola adămănitoare, ținînd să zboare drept deasupra-ne. Catastrofa aceasta mare răotate noă, iară stimei glorificaților auctori . . . mare știrbire poate să aducă, de nu ne vom lua pre seamă“[41]. În realitate, nu este vorba de nici un cataclism, ci de zvonul neliniștitor că dincolo de Carpați, în Moldova și Țara Românească, Vida și C. Diaconovici-Loga vor da în curînd la iveală *Hronica*.

Vida, rivalul, după ce a citit „știrfacerile“, „de loc s-au și apucat de tipărirea coalei șincaiene întîia“[42], ca să-l anticipeze pe Gavra. Concurentul fiind însă „om de omenie“, iar condițiile de prenumerare și execuția grafică vestite de el inferioare celor făgăduite de crainicul arădan, nu i-a fost greu acestuia să-și „răstoarne“ potrivnicul, să eludeze la timp necazurile și „valul“ cășunate de acțiunea sa[43].

Mult mai amenințătoare decît bănuita lucrătură a arhimandritului se anunțau manoperele celuilalt „șolomonariu“. Încă în 8 decembrie 1824, Diaconovici-Loga împrumută de la Mărcuț volumul I din a doua copie a *Hronicii*[44]. Parcurge apoi pe îndelete materialul de aici, iar cînd termină începe a-l „peteci“, voind, susține Gavra, să-l publice sub numele său. Scandalizați, colegii de la Preparandie îl mustră aspru și-l sfătuiesc să abandoneze nedemna îndeletnicire, „însă el și după aceasta întru ascuns tăia, cîrpea, reteza și adăuga“. Operarea falsului a trebuit să dureze aproape două decenii, pentru că abia în noiembrie 1842 Gavra recepționează, mirat, știrea cum-

[41] *Un pseudă Șincai în Românie*, în „*Foaie pentru minte*“.... 1842, nr. 49, p. 388—391. Pasajul transcris, la p. 388.

[42] G. Bariț a primit-o înainte de 5 decembrie 1842, vezi *ibid.*, p. 390.

[43] Vezi *ibid.*, p. 389 și *Răspunsul profesorului Alexandru Gavra*, p. 85—86. Relativ la răsunetul ediției din 1843 a *Hronicii* în Transilvania vezi G. Bariț, *Trei manuscrise*, p. 372; „Foaie pentru minte“..., 1843, nr. 44, p. 352, și *ibid.*, nr. 49, p. 392.

[44] Relații despre ea într-o notă anterioară.

plită că la București Diaconovici-Loga speculează ordinar textul tomului contrafăcut, „făgăduind cîte toate și primind la galbeni ca de pradă". Ca să lichideze o concurență atît de dărăpănătoare, Gavra denunță mistificarea în coloanele „Foii pentru minte" ... și, pentru a-și asigura victoria, pictează în culori înfricoșătoare păcălelile din trecut ale temerarului recidivist. Amintește între altele că Diaconovici-Loga a păgubit odată onorabila tovărășie a negustorilor din Caransebeș cu „o însămnată sumă de bani", dar accentuează mai ales repetatele sale refuzuri de a restitui lui Mărcuț manuscrisul, pe care acesta i l-a cedat doar „pre cîtăva vreme". Ceea ce n-a izbutit să obțină proprietarul copiei, va reuși să exopereze Gavra. Înarmat cu o plenipotență iscălită de Mărcuț, norocosul procurist nu-și găsește astîmpăr pînă cînd Diaconovici-Loga, șicanat zilnic, nu-i trimite „odorul" șincaian[45].

Inspirat fără îndoială de o muză șăgalnică, Gavra mărturisește undeva: „D-le, eu nu mă glumesc, eu mă țin de cuvînt". Judecată izolat, fraza pare un element de o vigoare excepțională. Confruntată însă cu adevărul, ea se ofilește și moare, literatul transilvan fiind un sadic posedat de plăcerea subminării sistematice a promisiunilor sale.

Ne aducem aminte că — inițial — editorul fixase începerea tipăririi pentru 11 iulie 1842. Fiindcă hotărîrea fusese luată sub „parolă cavalerică" și în mod benevol, subscrișii la *Hronică* așteptau în acel an, „cu gurile arse", tîrgul Aradului. Zadarnice le-au fost însă nădejdile: în ziua sorocită izbăvirii lui Șincai, Gavra s-a cufundat într-o mutenie de anahoret. Abia către sfîrșitul verii, în august, el pornește din nou, cu puteri proaspete, pe calea îndătinată a profeților, „în treaba șincai-clainiană". Odată reintrat în făgașul său natural, nu mai evadează de aici pînă în primăvara anului 1844, cînd întîia sarcină scapă teafără de sub negreala rotativelor de la Buda.

Cauzele invocate de Gavra, ca să explice neîndeplinirea promptă a angajamentelor, sînt în bună parte nesericase. Există totuși două care pot fi luate în considerare: „însămnata cătățime de timp" necesară revizuirii conștiincioase a datelor istorice și geografice dezbătute de Șincai și dificultatea de a rezolva grabnic problemele de ordin tehnic ale ediției: alegerea hîrtiei, formatului și literei; calcularea aproximativă a sumei exemplarelor și stabilirea unui număr satisfăcător de sarcini, pentru fiecare an dintre cei patru rezervați

[45] Elementele polemicii apud A. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideele lui Georgiu Șincai, loc. cit.*, p. 58, n. 2; Al. Gavra, *Un pseudo Șincai*, passim; *id. Vestire în treaba șincai-clainiană*, în „Foaie pentru minte" ..., 1843, nr. 16, p. 127, și *id., Răspunsul profesorului Alexandru Gavra*, p. 85—86.

Scanned with OKEN Scanner

imprimării[46]. Astfel de greutăți, scrie Gavra, „în lumea aceasta pestriță și învîrtită ușor se pot întîmpla". Abonații din Țara Românească, exasperați, și-au permis să fie de altă părere și din această pricină îndreaptă săgeți otrăvitoare contra „tîndălelilor" sale interminabile[47]. Odată dezlănțuite, criticile sporesc în mod îngrijorător și, pentru a le evita, nu era alt mijloc, decît onorarea imediată a obligațiile contractate față de prenumeranți. Cum însă Gavra credea că cititorii vor fi incapabili de a se servi de *Hronică* fără o inițiere autorizată în tainele ei, cerșește o nouă păsuire, ca să poată redacta un „preambul hronico-istoricesc".

Conceput în 1842[48] și terminat în același an[49], „preludiul" apare la Buda, împreună cu sarcinile I și II din *Hronică*, în 1844[50]. Lucrarea este o „dramă mare mitho-literală", al cărei titlu se întinde impudic pe trei pagini[51]; el „ține mai atît de lung cît și vremea de cînd [Gavra] ne făgăduiește publicarea acestor doi mult așteptați hronicari români"[52]. Piesa, lipsită de orice valoare literară și scenică, dar importantă sub alte raporturi, a avut darul să ridice împotriva autorului un val de proteste, deoarece Gavra a cutezat să afirme că „nu primește prenumerație la Șincai-Clain fără drama sa"[53]. Revoltați s-au arătat îndeosebi cîțiva români din tagma bisericească, civilă și

[46] Informații complimentare privind ultimele alineate apud Al. Gavra, *O calculare apropietoare*, passim; *id., A 3-a știrfacere despre Șincai și Samuil Clain. În tovărășia unor obsărvări către cei ce nu țin, nici cetesc gazete îndreptată*, în „Foaie pentru minte"..., 1842, nr. 40, p. 315—320 (a fost tipărită „și deosebi"); *id., La Șincai și Clain*, în „Gazeta de Transilvania", 1842, nr. 42, p. 168; *id., Vestire în treaba Șincai-clainiană*, în „Foaie pentru minte"..., 1843, nr. 16, p. 127—128; Redacția, *Spre știință*, *ibid.*, 1843, nr. 24, p. 185; Al. Gavra, *Răspuns deșchis către preacinstitul domn Teodor Aaron, canonicul și țenzorul regiei tipografii de la Buda*, *ibid.*, 1844, nr. 4, p. 32 și *id., Monumentul șincai-clainian*, p. 68—69.

[47] Abonații Hronicei românilor din Țara Românească, *Pentru Șincai și Clain*, în „Foaie pentru minte"..., 1843, nr. 21, p. 161—162.

[48] Al. Gavra, *O calculare apropietoare*, p. 261.

[49] *Id., Înștiințare grabnică de la Arad, în privința dramei „Șincai și Samuil Clain în Cîmpia Elisului"*, în „Gazeta de Transilvania", VII, 1844, nr. 5, p. 20.

[50] *Ibid.*, p. 20. Eșuarea tentativelor de a-l publica la Brașov, ca adaus la „Foaie pentru minte..." din 1843, semnalată *ibid.*, p. 20, și *ibid.*, an. VIII, nr. 10, p. 40.

[51] Transcriem numai începutul: *Monumentul Șincai-clainian, a bărbaților celor ce, pentru lauda nației românești, toată viața și-o jertfiră*...

[52] M. K.[ogălniceanu], *Un cuvînt nou și care ar putea fi ceva mai scurt*, în „Foaie științifică și literară", I, 1844, nr. 9, p. 72.

[53] Vezi „Gazeta de Transilvania", VII, nr. 5, p. 20, și ibid., nr. 78, p. 309.

Scanned with OKEN Scanner

ostășească de peste Carpați, care îi adresează o *Plînsoare pentru Șincai și Clain*[54].

„Arătarea" din „Gazeta de Transilvania"[55], prin care Gavra avertizează lumea că nu primește nici o prenumerare la Șincai și Clain „deosebit de drama sa", anonimii[56] de la rîul Dîmboviței au citit-o și răscitit-o. Cui să atribuie, se întreabă ei, această nelegiuire: setei de argint, „unei frivole deșertăciuni de autorlîc" sau ambelor?

În Principate, se spune mai departe, majoritatea cărților se vînd cu prețuri așa de „pipărate", încît nimeni nu se îndoiește că autorii „vor a-și face stare și a-și plăti datoriile din venitul unei sau două broșure". Spre deosebire de confrații săi de acolo, Gavra „pune la mînă pe public într-un chip mult mai fin" (eufemism pentru felin?). El, știind că operele protagoniștilor Renașterii ardelene „se vor căuta și cumpăra cu mare dor în toată românimea, ... veni la ideea de a da dramei sale vaza unor cărți istorice așa prețioase, ... de a-i deschide ușa chiemată și nechiemată în toate casele unde intră hronicele și de a încasa prețul ei de la cîteva mii de subscriitori"[57].

„Compromisia" este degradatoare, Bariț nici n-ar fi trebuit să o publice, și a dat prilej lui Gavra să comită patru păcate capitale: 1. să stingherească ieșirea cronicilor, „după ce editorul cu lungile sale certe și așa purtase destul pe public de nas"; 2. să lezeze profund același public, considerat drept un băiat ce „nu știe alege șieși cărți de citit și așteaptă să-i dea altul", ceea ce denotă „o mare trufie și deșertăciune scriitoricească"; 3. să stoarcă bani în chip dibaci, și „cu aceasta intră la mare bănuială de speculație isteață" și 4. să dea un rău exemplu urmașilor pentru că îi învață cum „să cază în spinarea" cumpărătorilor, obligîndu-i să accepte și scrieri „recomandate numai prin The Puff".

Este apucătura lui Gavra patriotică și națională? Judece fiecare. Ei, nemulțumiți, au implorat de atîtea ori pe corespondenții editorului, „ca să-l reflecteze la asemenea necuviințî", dar rugămințile lor „n-au prins loc".

Plînsoarea a indignat pe ungureanul M., condamnat parcă de

[54] În „Foaie pentru minte...", 1844, nr. 43, p. 341—342. La data cînd apare replica, Bariț lipsea din Brașov, fiind silit „a face fără veste o neplăcută călătorie literară, pe 15 zile", „Gazeta de Transilvania", VIII, nr. 10, p. 40, n. 1. Articolul lui I. Voinescu, *Șarlatanul în mască de literat*, în „Foaie pentru minte" ..., 1844, nr. 28, p. 223.

[55] An. VII, nr. 78, p. 309.

[56] „Ddnii de la Dîmboviță au declarat că ei vor ieși de supt vălul anonimității îndată ce d. Gavra își va despărți drama sa de cronicele răposaților doi auctori", „Gazeta de Transilvania", VIII, nr. 7, p. 27, n.

[57] De nu ar fi recurs la acest procedeu, drama, din cauza limbii „negrijite", nu pătrundea „în acele părți a românimei, unde limba noastră este și limbă de conversație în toate plasele".

Scanned with OKEN Scanner

soartă să pledeze, pe patru coloane de gazetă, o cauză pierdută: probitatea ireproşabilă lui Gavra[58].

Răspunzînd la acea „sperlită plînsoare", scrie M., el nu urmăreşte cîtuşi de puţin a „defenda" pe calomniat. Motivele care îl reţin să-i ia apărarea sînt două: 1. faptul că nu este de loc „indus" în „arcanele" lui Gavra şi 2. convingerea nezdruncinată că numitul domn ştie să scarpine şi singur pe cei năpădiţi de mîncărime de piele. El ţine numai să-şi arate „privata opinie" şi să-şi descopere durerea ce îi „cruciază" inima, cînd vede că „gheniul pedepsitoriu" al nefericitei noastre ginte „tot mai seamănă neînţelegeri şi capriţii, prin care bărbaţii carii dintre cei mulţi cavaleri de „dolce far niente" cu zel se apucă de a clăti cîte o undă în letargicul ocean a literaturii noastre, să încep între sine a se vătăma, şi prin grobietăţi bărbaţilor educaţi nici cuvenite a se dizgusta".

Recent, pomenitul geniu şi-a ales ca instrument mai multe „elementuri bastarde" ascunse sub „larva naţionalităţii",care au tăbărît asupra veneratului Gavra. Săracul om! După ce a încărunţit prematur, ca oştean în solda Minervei, şi s-a zvîrcolit atîta în folosul şi spre gloria neamului românesc, nişte fii, „cari în patrie [Principate] de constituţie cătră luminare liber ducătoare se bucură", îi cer răstignirea, în loc să-i cînte osanale şi să sacrifice, fără vorbe de hulă, 24 de creiţari pentru o „drăgălaşă dramă naţională". Să ne ferim, adaugă M., „de aşa tact nescopos, carele numai a avariţie pute şi un suflet mic vădeşte". Să ocolim de asemenea luptele fratricide, iar armele să le întrebuinţăm contra duşmanilor care „radicalele noastre drepturi patriotice şi naţionale voiesc a le denega".

În încheiere, M. administrează idolului său, în doze suportabile, otrava dulce a elogiilor: „D-nul Gavra ierte-mă că îi vatăm delicateţa; însă într-adevăr e un bărbat vernic de laudă".

Articolele *Plînsoare* şi *Din Ungaria* dezvăluie, în primul rînd, două atitudini diferite faţă de conduita lui Gavra. Comparaţia degajează însă şi o concluzie de alt ordin. Ea subliniază deosebirea de criterii pe baza cărora transilvănenii şi literaţii din Ţara Românească înţelegeau să judece activitatea din domeniul culturii naţionale a spiritelor din acea vreme. Angajaţi, datorită împrejurărilor, în lupta contra dominaţiei străine, ardelenii susţineau că orice faptă „carea în ochii lumii foarte mult detrage românimea" trebuie lăsată deocamdată în întunerec. Muntenii însă, pentru că se mişcau într-un alt climat politic şi spiritual, depăşiseră, prin anumiţi reprezentanţi, era criticii milostive şi evoluaseră către practica celei ştiinţifice.

[58] M.[unteanu din Cocod?], Din *Ungaria*, în „Gazeta de Transilvania", VIII, nr. 4, p. 16, şi nr. 5, p. 20.

Scanned with OKEN Scanner

Aceasta nu cunoaşte nici menajamente, nici nu camuflează calculele necurate.

Tonul folosit de M. îl regăsim, sensibil amplificat, în *Antidot spre alinarea durerilor a onoratei tagme bisericeşti, milităreşti şi civile de lîngă rîul Dîmboviţii, publicate în „Foaia pentru minte" sub no. 43 a. 1844 împotriva d. A. Gavra, editoriul scriptelor şincaio-clainiene*[59] iscălit de Lazar Ursulescu, pseudonimul protopopului Mihail Frişcan din Toracul-Mare[60].

Autorizat de Gavra, căruia timpul nu-i îngăduie să se „ciondrească", inima creştină a fericitului Frişcan tresaltă de încredere. „Eu", declară el onoratei tagme, „mă ţin a fi volnic a mă văiera în contra-vă şi toastul amărăciunilor a vi-l reînchina". Înainte însă de a se „lăsa la discurz", socoteşte necesară stabilirea principiilor ce fac ca „eleganţia" scriitorilor români să nu încînte în egală măsură sufletele tuturora. Situaţia aceasta regretabilă are, după protopopul bănăţean, trei cauze: 1. împrăştierea românilor „pe la 3 împărăţii", coroborată cu lipsa unor raporturi neîntrerupte între ei, de natură să-i „dedea laolaltă"; 2. neexistenţa unei limbi româneşti „perfect universale" sau „monogole", care să înlocuiască, în cărţi, actualele graiuri regionale, şi-n sfîrşit, al treilea motiv „e că una e limba învăţaţilor, alta a poporului, apoi iară alt gust are isteţul, păţitul, neiscusitul, neînvăţatul, nepoleitul". Urmează de aici logic, că „dacă ni[-i] acel cugetul ca să scriem pentru popor, în genere, atunci trebuie să întrebuinţăm, încît se poate, terminii şi zicerile cele mai cunoscute". Adevărul acesta îl ignorează „onorata ceată anonimă", nu însă Gavra, pentru că el şi-a întocmit astfel drama, încît „în dînsa să-şi poată afla ceva materie şi lităratul, şi idiotul, şi bătrînul, şi tînărul, şi sancvinolentul, şi milancolicul". Se spulberă, deci, insinuarea intriganţilor dîmboviţeni, că stilul piesei ar fi neîngrijit şi incompatibil cu gustul din „acele părţi a românimei, unde limba noastră este şi limbă de conversaţie în toate plasele". Abia acum, cînd principala lor acuzaţie cade, „năcăjirea" inoportună a lui Gavra şi învrăjbirea sădită în inimi de *Plînsoare* se înfăţişează ochilor noştri aşa cum sînt în realitate: ca deprinderi ce compromit „faimosul nume de român" şi necinstesc „datinile eroilor, dignilor", strămoşi. Vag, pseudopatrioţii de la Dîmboviţa au întrevăzut consecinţele antiromâneşti ale intervenţiei lor nefaste; de aceea au preferat să se arate sub „ţundra" comodă a anonimatului. Năravul

[59] *Ibid.*, VIII, nr. 7, p. 27—28, nr. 8, p. 31—32, nr. 9, p. 36, nr. 10, p. 40, nr. 11, p. 44, nr. 12, p. 48, nr. 13, p. 52 şi nr. 14, p. 56. *Antidot*-ul a fost redactat la 23 noiembrie 1844 şi este dat „în numele mai multor din tagma bisericească, militară şi civilă din Bănat, pre lîngă rîul Tisei, Dunării, în Tităl".

[60] *Ibid.*, nr. 20, p. 80, n.

Scanned with OKEN Scanner

este neroman şi nu se întîlneşte decît la oamenii de altă viţă ori la lupii „învăscuţi“ în piei de miel[61].

Au mai pretins inconştienţii critici că Gavra iubeşte necumpătat galbenii. Cleveteală de babe, care ar vrea ca omul divinizat de transilvăneni să-şi „umplă foalele cu aer, vestmintele să-i fie ce au fost ale lui Adam, şi să-l acopere ceriul“.

Acţionat de verva-i spumoasă, Frişcan îşi întregeşte articolul cu lista meritelor cîştigate de Gavra, cu exclamaţii de iz ardelenesc[62] şi truculenţe de libelist improvizat. Sensibilitatea sa bilioasă nu-şi epuizează resursele decît în penultimul alineat, pe care sîntem siliţi să-l transcriem întocmai, pentru a nu sustrage protopopului dreptul la admiraţia posterităţii: „Domnule redactor al „Gazetei de Transilvanie“! După ce editorul nostru aşa de urît prin atinsul articul, fără de a lui vină, înaintea publicului fu vătămat, în numele a mai multor de prin unele părţi, te rog să bine voieşti a mijloci ca făcutelor plege, prin publicarea răspunsului acestora, în cîtva să se pună emplastru; şi cu aceasta te rog să nu te întîrzii nimic, că alţii aşa sînt de această vătămare înverşunaţi, cît pînă atunci în contra lor prin condeie pretutindenea vor bombarda, pînă cînd de sunetul acelora toate unghiurile românilor nu să vor zgudui“.

Emplastrul aplicat de Frişcan şi de M. a fost smuls, înainte de vindecarea plăgilor, de un transilvănean iconoclast şi perspicace. Răspunsul său concis şi — ca expresie — dur[63] umple de groază pe complicii morali ai „meritatului“ editor şi . . . bătălia încetă din lipsă de combatanţi.

În timp ce aprozii săi conspirau ca să-l apere contra defăimărilor „hidrei . . . cu 50 de capete“, Gavra, asistat de cetele heruvimilor şi de alţi sfinţi mai puţin arătoşi, gemea fericit sub „greomîntul destinării“ de a tipări *Hronica*, destinare rînduită lui „din veacuri“. Euforia începuse în decembrie 1843, cînd oficiul cenzurii din Buda anunţă, prin Teodor Aaron, că prima sarcină, „cuprinzătoare o parte din dramă, iar alta din hronică“, va ieşi în curînd[64]. După o

[61] „Aşa larvat a te pogorî la duel cu meritatul bărbat, adecă: numele lui a-l pune chiar în văzutul publicului, iară al tău a-l retăcea, însămnează a măgălări pre antagonistul tău pre dindărăpt, a-i fi sicari, şi a te pitula după păreţi, cînd ar vrea să-ţi îndrepte croita lovitură în piept; spune-mi, estă acesta haracter roman?“

[62] De exemplu: „Zo, zo, domnilor, tare vă arătară-ţi slăbiciunea“; „Vedeve-ţi cu vreme“; „Pagubă au fost a vă face ostăneală cu această obsărvare“ etc.

[63] Vezi anexa.

[64] *Înştiinţare dorită*, în „Foaie pentru minte“ . . . , 1843, nr. 52, p. 409. Aaron vorbea, la data de 11 decembrie 1843, în calitate de „ţenzor“ al cărţilor româneşti şi el preamăreşte deopotrivă drama şi *Hronica*. Vrednică de reţinut ni se pare doar mărturisirea că „Viitoriul din trecut, iar trecutul numai din istorie îl putem cunoaşte. De putem avea ceva nădejde în viitoriu, să deschidem istoria“.

Scanned with OKEN Scanner

lună, adică în ianuarie 1844. Bariț notează că „astăzi, mîne vor cădea în mînile românilor scriptele istorice ale lui Șincai și Clain“[65], iar în mai prevestirea acestuia și a lui Aaron se împlinește. „Locomotivul“ odată urnit înaintează greu, se poticnește des și-n cele din urmă, nemaiputîndu-și cîrmui „mașina“. Gavra o garează în 1848 pe linia moartă a intențiilor bîntuite de nenoroc. Torturanta bucurie a editorului a durat patru ani. În acest interval s-au publicat din *Hronică* 45½ coale, iar din dramă 15[66]; ele au apărut în fascicule de cîte 10 coale, la data consemnată în dreptul fiecăreia:

sarcina 1-a, în mai 1844[67]; a 2-a, înainte de 16 septembrie 1844[68]; a 3-a, în noiembrie 1845[69]; a 4-a, în septembrie 1846[70]; a 5-a, în august 1847[71]; a 6-a, în octombrie 1847[72]; a 7-a, după 30 iunie 1848[73], an în care „edarea“ lui Șincai încetează. Cauzele sistării, cele recunoscute de Gavra și de susținătorii săi, sînt: 1. achitarea neregulată

[65] *Ioan Hristian Engel, ibid.*, 1844, nr. 1, p. 1.

[66] Prima și patru pagini din a doua cuprind foaia de titlu, dedicația operei și precuvîntarea. Coala a șasesprezecea numără numai opt file.

[67] Vezi *Răspunsul profesorului Al. Gavra*, p. 87 și L. Ursulescu, *op. cit.*, p. 36.

[68] A. Veress, *op. cit.*, p. 2; vezi și „Gazeta de Transilvania“, VII, nr. 78, p. 309.

[69] *Răspunsul profesorului Al. Gavra*, p. 87, „Gazeta de Trans.“, VIII, nr. 51 (25 iunie), p. 204, scrie: „Sarcina III din *Hronica* lui Șincai, după știre luată de la Buda, se află supt teasc și se va trimite la vreme“. Informația este inexactă, pentru că cenzura aprobă tipărirea fasciculei abia în 24 august 1845, vezi A. Veress, *op. cit.*, p. 10. Sarcina sosește la colectantul din Brașov în decembrie 1845 (vezi „Gazeta de Trans.“, VIII, nr. 102, p. 408), iar la Iași, doar în anul următor, vezi „Albina românească“, XVIII, 1846, nr. 3, p. 12.

[70] „Gazeta de Trans.“, IX, 1846, nr. 70, p. 316. Gavra dă luna octombrie, vezi *Răspunsul profesorului Al. Gavra*, p. 87. Punerea sub presă comunicată de „Gazeta de Trans.“, IX, nr. 35 (29 aprilie), p. 149; de aici anunțul a fost reprodus în „Albina rom.“, XVIII, nr. 37, p. 148. De fapt, încuviințarea cenzorului este ulterioară datei de 29 aprilie 1846, vezi A. Veress, *op. cit.*, p. 11.

[71] Al. Gavra, *Publicare*, în „Organul luminării“, 1847, nr. XXXV, p. 190, în *Adaos la „Gazeta de Trans.“*, X, 1847, nr. 71, și în „Foaie pentru minte“, 1847, nr. 35, p. 288. Relativ la sarcina a 5-a vezi încă A. Veress, *op. cit.*, p. 11—12; „Gazeta de Trans.“, an. X, nr. 52, p. 208, și nr. 73, p. 292, și „Organul luminării“, 1847, nr. XLIV, p. 244.

[72] *Răspunsul profesorului Al. Gavra*, p. 87; „Organul luminării“, 1847, nr. XLIV, p. 244, nr. XLVIII, p. 270, și „Gazeta de Trans.“, X, nr. 93, p. 372. Greșește, deci, Veress, *op. cit.*, p. 14, cînd susține că „această sarcină nu a ieșit ... niciodată, din cauza lipsei de bani“.

[73] „Învățătorul poporului“, 1848, nr. VIII, p. 32. Ea n-a fost însă distribuită prenumeranților, deoarece mulți dintre ei nu achitaseră plata sarcinilor anterioare, vezi *Răspunsul profesorului Al. Gavra*, p. 93.

Scanned with OKEN Scanner

de către prenumeranți a „competințelor“[74]; 2. incorectitudinea unor colectanți din Țara Românească, Moldova și Bucovina[75]; 3. disproporția păgubitoare dintre „ostenele“ și cîștigul „onest“ cuvenit[76] și 4. revoluția maghiară. Ea a dat „lovitura cea mai de pre urmă lucrului acestuia“[77].

Pentru lipsa de punctualitate și diminuarea treptată a numărului abonaților răspunzător este, în primul rînd, Gavra, ale cărui speculații au măcinat încrederea multor patrioți cinstiți în corectitudinea sa. Sub acest raport concludentă mi se pare mărturia lui Bariț, despre efectele întrupării dramei cu *Hronica:* „Cînd... subscrișilor [din ținutul Brașovului li] se declară că Șincai nu se dă fără dramă și vice-versa, unii subscrișii primiră pe amîndouă, alții se lepădară de amîndouă“[78]. Același dezvăluie publicului că „agentele“ din Țara Românească n-a putut încasa contra costul sarcinilor I și II de la toți prenumeranții, deoarece „mulți nu voia a primi și drama“[79]. Reacțiuni identice întîmpină colectanții lui Gavra și în Transilvania, unde Nicolae Man, comisionar general pentru părțile Sibiului și ale Blajului, de „desperație“ își părăsește stăpînul[80].

Funcționarea editării în condiții satisfăcătoare o împiedică Gavra și după calmarea relativă a vîrtejului întețit de fantastica sa compoziție dramatică. Noua uneltire a luat naștere în 1847, cînd periodicele noastre solicită pe români să se prenoteze la *Lesiconul de conversație*, prelucrat de profesorul „Pedagogiului“ regesc din Arad. Compilatorul cerea așadar, observă just A. Veress[81], „alte jertfe bănești de la unul și același mic cerc de cititori, cari i s-au strîns, cu mari sacrificii, împrejurul *Cronicei*“.

Primele coale lexiconale apar în 1847, precedate de *Năpada unor meditații posomorîte din șepte nopți*, unde Gavra insistă și asupra utilității operei. Citățm: „În Șincai — Clain se află multe locuri, mai

[74] Vezi „Foaie pentru minte“, nr. 47, p. 374; A. Veress, *op. cit.*, p. 12—13, și *Răspunsul prof. Al. Gavra*, p. 80—90. Platnicilor răi Gavra avea de gînd, în 1845, „să le zică un foarte potrivit „adio vecinic“. L. Ursulescu, *op. cit.*, p. 52. Cu „acurateță“ și-au îndeplinit datoria numai ungvarianii, șipătenii, bebenii, torachenii, cenadenii, păulișenii, precum și subscrișii din împrejurimile Sibiului, ai Orăzii și Brașovului, *ibid.*, p. 40, n. 1 și p. 52.

[75] Vezi *ibid.*, p. 52, și *Răspunsul prof. Al. Gavra*, p. 86 și urm. Căpetenia delapidatorilor este „cutare ciucoi cu rang de pitariu, cu nume Cristache Ioanides“, *ibid.*, p. 86. Decepționat de comportarea agenților săi ultramontani, Gavra scrie „Tocmai în acele principate mai amar mă tășcai, despre care mai mare speme aveam“, *Răspunsul prof. Al. Gavra*, p. 86.

[76] *Ibid.*, p. 91.

[77] *Ibid.*, p. 87.

[78] „Gazeta de Trans.“, VIII, nr. 10, p. 40, n. 2.

[79] *Ibid.*, p. 40, n. 1.

[80] *Răspunsul prof. Al. Gavra*, p. 89.

[81] *Op. cit.*, p. 14.

vîrtos ereticii, care fără de consoțiația unui lesicon de cîțiva conaționaliști . . . ar fi neînțelese, neroditoare“[82]. Într-o scrisoare ulterioară, ni se spune că lucrarea a fost „preîntoarsă“, ca să se înțeleagă „și de preoțimea neunită mai bine Șincai“[83]. În realitate, legătura dintre *Hronică* și *Lexicon* este iluzorie[84]. Afirmînd-o totuși, Gavra dovedește posterității că n-a uitat să vîslească în apa tulbure a mistificărilor rentabile. Din fericire, revoluția a pus capăt acestei îndeletniciri.

Volumul I al *Hronicii*[85], la care revenim, cuprinde, în ediția incompletă îngrijită de Gavra, *Închinarea operii de față Preaputernicului Dumnezău Sabaoth, Precuvîntarea editoriului a plasmii acestia către posteritatea (următorimea) nației românești* și istoria anilor 86—1383[86].

Dedicația, singulară și înaripată, a izvorît din presentimentul, „șoptit“ de un glas supranatural[87], că numai din părtinirea lui Dumnezeu munca „necăjitului“ Șincai va izbuti să scape „de nefolosire, de zăuitare“. Sfintei Treimi îi închină, deci, Gavra „neprețuita această comoară“, rugînd-o să ocrotească „literatura, limba și existența nației“ noastre „pîrlogite și departe, foarte departe, cu cîteva veacuri napoia altora rămase“.

Precuvîntarea informează următorimea că *Hronica* este destinată generației tinere, în care „miguie“ și „ațipește“ gloria viitoare, era de aur a poporului român. Citind-o, „băieții“ vor învăța cum să se scuture de jelnicul întunerec al nopții“ și cum să se facă vrednici „de dignitatea, perfecțiunea și fericirea“ ce creatorul firii le-a „amăsurat“ neamului omenesc.

[82] *Lesicon de conversație istoricesc religionariu . . .*, vol. I, p. XXVIII.

[83] *Răspunsul prof. Al. Gavra*, p. 87.

[84] Pentru edificare, reproducem un pasaj, despre care numai o minte răsucită ar putea susține că facilitează studiul *Hronicii*: „*Agapetele*, adecă îndrăgostitele sau iubitele. În istoria bisericească acele fecioare se numeau așa, care conversau (își petreceau vremea) cu popii, pentru de a se întări în faptele cuvioase și-n cucernicie; dar datina aceasta spre așa abuzuri dede ocazie, cît mai în urmă, și cînd se pomenea, stîrnea greață în om“, *Lesicon de conversație*, p. 70.

[85] Intitulată *Hronica românilor și a mai umltor neamuri, în cît au fost iale așa de amestecate cu rumânii, cît lucrurile, întîmplările, și faptele unora față de a le altora nu se pot scrie pe înțăles, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului I[su]s H[risto]s alcătuită de Gheorghie Șincai din Șinca . . ., t. I, cuprinzătoriu de materie istorică de la anul 86 după d. H[risto]s, pînă la anul 1439 inclusive. Chron. Geschichte v. Schinkay*, Buda, în Crăiasca Tipografie a Universității Științifice Ungurești tipărită, la anul 1844 [recte: 1844—1848].

[86] Indicația din foaia de titlu este inexactă, dar explicabilă. Cînd a dat-o Gavra era sigur că planul său inițial se va împlini întocmai. Lucrurile s-au întîmplat însă altfel.

[87] Vezi *Lesicon de conversație*, p. XLIII.

Scanned with OKEN Scanner

Tot în prefață include Gavra și trei „corespondințe" despre „alcătuirea trupească" a mult vestiților Șincai și Clain, primite de la „niște preavrednici ai nației aceștia bărbați". Scrisorile pomenesc de fruntea „cornorată" a lui Șincai și de chelia sa ori îi descriu umbletul „maiestatic" și îmbrăcămintea sărăcăcioasă: pălărie cam veche, „la poală nu îngustă", veston de pănură, pieptar „cu bumbi galbeni și gătiri simple la găurile bumbilor", „nădragi vînăți" și cizme „ordinare".

În ceea ce privește textul șincaian, a fost reprodus „fideliter", după copia manuscrisului autograf de la Oradea, completat pe alocuri cu lecțiuni din exemplarul transcris de Mărcuț"[88]. Oarecare diferențe față de original sînt totuși, pentru că cenzorul a suprimat unele părți[89], iar Gavra a făcut cîteva îndreptări, considerate indispensabile[90]. El adaugă, de asemenea, în note, mai multe lămuriri și, din cînd în cînd, propune rectificări ușoare și nu întotdeauna acceptabile[91].

În ediția Gavra, calitățile depășesc în mod sigur neajunsurile. Acestea sînt inevitabile, deoarece „nimenea e născut de la natură . . . așa ca toate să iasă din mîinile dînsului negreșite". Spre norocul omenirii, „lucrul de unii cu noduri făcut" îl „oblesc" alții[92].

După înăbușirea revoluției, Gavra încearcă să-și aline rănile sufletești și pagubele materiale produse de sistarea forțată a publicării lui Șincai. Ca să ajungă „cu iutele" la limanul dorinței, îl roagă, în iulie 1853, pe Teodor Aaron, fostul diortositoriu al cărților românești, să transmită Tipografiei budane hotărîrea sa de a reîncepe lucrul întrerupt în vremea răscoalei noroadelor. Aflînd între timp că domnitorul Moldovei a achiziționat un manuscris al *Hronicii* și că a dispus grabnica lui imprimare, Gavra renunță deocamdată la planul său, pentru ca „tot publicul să se îndrepte spre Iași și de acolo să-și aștepte mîngîierea". Cum însă pînă în ianuarie 1853 transilvănenii n-au fost „îmbucurați cu ieșirea opului", nerăb-

[88] „M-am socotit", declară Gavra, „să mă țin fideliter de propus: a nu mă amesteca nimic în compoziția autorului", apud A. Veress, *op. cit.*, p. 10. Despre cele două copii „diștincte", vezi *Hronica*, 1844, p. 75 și p. 118 n.

[89] Semnalate de A. Veress, *op. cit.*, p. 10—12.

[90] Vezi *ibid.*, p. 9 și 11; *Hronica*, p. 387.

[91] Vezi *ibid.*, p. 126, 148, 150, 155, 163, 170, 243, 257, 284, 303, 311, 312, 325, 333, 392, 416, 425, 427, 428, 430, 432, 439, 441, 447, 452, 455 etc. Relativ la intenția, nerealizată, de a înlocui în *Hronică* — pe nesimțite — alfabetul chirilic cu cel latin, vezi *Monumentul șincai-clainian*, p. 97—99; *Lesicon de conversație*, p. 13—14 și 97 și urm.; A. Veress, *op. cit.*, p. 9.

[92] *Lesicon de conversație*, p. XVII. — Edițiile din 1852—1854 și 1886, comparate cu a lui Gavra, sînt inferioare, afirmă A. Veress, *op. cit.*, p. 14—15. Vezi și Gheorghe Șincai, *Opere*, vol. I, p. CCXVIII *(Notă asupra ediției)*.

dătorul editor apare iarăşi pe „tapet". Prin intermediul episcopului Vasile Erdélyi, el cere permisiunea de a continua tipărirea suspendată doar temporar. Oferta, încărcată de condiţii hrăpăreţe, nu a fost luată în considerare, ci transpusă spre păstrare arhivei vlădiceşti[93]. Chiar dacă prelatul unit ar fi acţionat altfel, tentativa de a reînvia comercializarea istoriei lui Şincai era condamnată să eşueze, căci după 1850 perspectiva unor noi speculaţii nu mai ispitea pe nimeni. Dimpotrivă, voci severe îndeamnă neamul românesc să pretindă de la Gavra, ortografiat şi *Javra*[94], trecerea manuscriselor în patrimoniul naţiunii[95] sau critică nemilos deşănţata sa negustorie cu *Hronica*[96]. Stigmatizatul, văzîndu-şi cele mai dragi veleităţi spulberate, epiloghează resemnat: „Maştiha împrejurare, ce gonea pre bietul Şincai în toată viaţa, nici mie, editoarelui său . . . , nu mi-e mai părtinitoare"[97].

[93] Vezi *Răspunsul prof. Al. Gavra,* de unde am cules toate datele din ultimul alineat.

[94] Vezi scrisoarea lui A. Hurmuzaki către Bariţ (1849) apud N. Bănescu, *Corespondenţa familiei Hurmuzaki cu Gheorghe Bariţ, publicată de . . .*, Vălenii-de-Munte, 1911, p. 45.

[95] Un Lugoşan, *Din Lugoş,* în „Gazeta de Trans.", 1852, nr. 14, p. 53 şi nr. 15, p. 57.

[96] *Bibliografie. „Hronica românilor" de G. Şincai, 3 tomuri în 4°,* în foiletonul „Zimbrului", 1855, nr. 18, p. 142—143.

[97] *Răspunsul prof. Al. Gavra,* p. 92. De adăugat că în 1862, *Asociaţiunea pentru cultura poporului român în Transilvania,* prin Bariţ, se arată preocupată de tipărirea manuscriselor lui Micu şi Gheorghe Şincai, spre „a complini lacunele din istoria patriei şi a naţiunii" (vezi N. Iorga, *Despre adunarea şi tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor. Rolul şi misiunea Academiei Române,* în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor şaptezeci de ani,* Buc., 1903, p. 82. În acelaşi an, Gavra înaintează *Asociaţiunii* (comisiei „espuseţiunii") o listă, cuprinzînd titlurile prescurtate şi descrierea sumară a nouă manuscrise, pe care intenţiona să le vîndă *Astrei,* ca să-şi recupereze banii cheltuiţi(!) cu achiziţionarea lor. Lista inventariază şi *Hronica* lui Şincai, în 3 tomuri. Gavra o recomandă stăruitor, „mai vîrtos pentru aceea, că dacă în ediţiunea din Iaşi s-ar fi vîrît ceva anachronismi, au alte sminte, sau cenzura de acolo o ar fi forfecat-o fără de milă, să se mai afle şi ms. acesta din Ungaria, cu care posteritatea, nainte de ediţiunea a doua, să o poată conferi şi curăţi", *Manuscriptele păstrate de dn. Alesandru Gavra, profesor de propagandă în Arad,* în „Foaie pentru minte" . . . , 1862, nr. 40, p. 315. Redacţia adnotează pasajul: „Cenzura din Iaşi nu o a forfecat nicidecum! Toată reviziunea manuscriptului a fost concrezută de către răposatul domn al Moldavia (sic), Georg. Gica, domnului a Tr. Laurian".

Comitetul *Asociaţiunii* a discutat cererea lui Gavra, a recunoscut importanţa manuscriselor, dar pînă în cele din urmă a renunţat la ele, fiindcă onorabilul dascăl a refuzat „a le da din mînă . . : Comitetului spre a le cerceta", iar acesta nu putea să facă „învoieli oarbe (ab invisis)".

Despre „negustoria fructuoasă" încercată de Gavra cu *Hronica* a scris, înaintea noastră, D. Popovici, în *La littérature roumaine à l'époque des Lumières,* Sibiu, 1945, p. 295—296.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXĂ

D. D. M. DIN UNGARIA ŞI URSULESCU DIN TITEL[1]

Mai nainte de a face mai pe larg analiza tuturor trebilor d. Gavra în treaba ediţiei lui Şincai şi Clain, avem a răspunde d-lui M. din Ungaria şi d-lui U. din Titel, amîndoi nenumiţi[2], d-lor apărători a d. Gavra, numai pe scurt, cum că d-voastră, domnilor, oricum v-aţi încordat într-o parte şi în alta, nu aţi nemerit doftoria cu carea vreţi să vindecaţi pre d. Gavra de împunsăturile ce şi le-au meritat cu tot dreptul. Domnilor! Noi nu sîntem nici de la rîul Dîmboviţii, nici din Ardeal, ci ne ţinem datori, în interesul sfinţeniei lui Şincai şi Clain, pre carii d. Gavra atîta i-au profanat, a vorbi adevărul pe faţă şi a vă spune cum că nu ne putem opri a nu cugeta că d. Gavra, precum s-au arătat pînă acuma cu ediţia opurilor (sau, după limba d-voastră, operilor) Şincai şi Clain, nimic alta n-au întreprins decît a-şi împlea punga şi, pe lîngă aceasta, a se arăta cum că s-ar fi făcut jertva interesului naţional. Aceasta o cugetaţi şi d-voastră, domnilor defensori a d. Gavra, pentru că ziceţi: „Dignul acest bărbat şade pînă la miezul nopţii între scrieri, pentru bunul naţiei“, şi că d-nealui „ca o albină dilighentă au adunat pre toţi românii carii au confăptuit spre reghenerarea a naţiei în drama sa, ca şi într-un colegiu“. Of, cum o gîciriţi! Ce nu face prejudiţul! — D-voastră, domnilor, sînteţi negreşit închinătorii d. Gavra, şi pentru aceea nu vă vine a vorbi adevărul. Noi însă, carii vă iubim şi pre d-voastră, şi pre d. Gavra, şi pre toţi vrednicii de laudă români, însă adevărul şi mai mult, vă spunem curat cum că d. Gavra, ca editor a celor doi istorici, nu e înaintea românilor scutiţi de prejudeţ şi de închinăciunea personalităţii alta nimic, decît ca toţi alţi editori: un neguţitor, ca toţi neguţitorii speculători sau îmblători pe la tîrguri după marfă streină, ca să-şi împle punga şi să trăiască bine; apoi dacă este iertat neguţitorului a se văieta, neavînd în tot locul comoditatea dorită şi neaflînd pe la toate cîrciumele unde trage odăi încălzite şi zamă caldă, cum că multe ar suferi pentru bunul de obşte, adecă pentru public, ca să-l îmbrace cu postav bun şi frumos de Lipsia, (adecă făcut de alţii), atuncea sînt adevărate şi cele ce le scrieţi d-voastră despre patimile ce le sufere d. Gavra călătorind cătră Buda, şi prin nepregetata cores-

[1] În „Gazeta de Transilvania“, VIII, 1845, nr. 20, p. 80, şi nr. 21, p. 83—84.
[2] D. Ursulescu, prin scrisoarea sa din 14 fevr. a.c., ne poftește a-i arăta adevăratul nume, adecă Mihail Frișcan, v. protopop în Toracul Mare. De astăzi încolo în pricina aceasta nu mai primim nici o anonimitate. Red.

Scanned with OKEN Scanner

pondinţă ce o ţine cu românimea, cum fac adică toţi alţi editori, fără a pretinde numaidecît imortalitate. Domnilor, nu vă înşelaţi! D. Gavra este un duh speculativ, care şi-au ştiut întocmi bilanţa, şi trebuie să o ştiţi că d-nealui orice paş face, acela i să plătească cu proţenturi bune din punga românilor, carii cu dreptul se închină acelora cu carii face dînsul speculaţie. Aceasta însă niminea nu-i va putea împuta ca slăbiciune sau păcat, căci cine slujeşte altarului, acela are a se hrăni de la altar; pentru aceea şi declarăm deodată, că toţi ciţi ne-am prenumerat la Şincai şi Clain se cuvine să rămînem statornici pînă în sfîrşit. Noi preţuim neguţitorul care ne aduce postavuri bune şi i le plătim cu dobîndă, pentru că sînt bune, însă ne mîhnim foarte, ba îl şi înjurăm, dacă vedem că îmblă a ne înşela, voind a ne vinde şi postavuri mai slabe tot cu acel preţ; dar încă de ar fi aşa de obraznic să zică, că nu ne va da postavuri bune de nu vom cumpăra şi pe cele rele sau de nu-i vom cumpăra şi altă marfă, însă pe nevăzute, ce i-ar plăcea a ne da tot cu acel preţ, oare ce a-ţi zice d-voastră înşivă? Aceasta o făcu şi d. Gavra. D-lui, ca să vîndă vreo cîteva mii din drama sa, ce poate că altfeli ar fi avut sau nu ar fi avut atîta căutare, îndrăzni a o lega de Şincai şi Clain, adecă de bunul naţional, şi a declara, fără să roşească, că cine nu va cumpăra drama d-niei sale, acela nu va căpăta nici pre Şincai, nici pre Clain, condiţie neauzită pînă acum la literatori! Spune-ţi dară, d.d. apărători, oare nu pute aceasta a dobîndă şi nu se aseamănă d. Gavra cu măcelarii carii nu vreau a da oamenilor carne de vită, pentru că nu cumpără şi de miel şi de porc? Noi vedem această negîndită faptă a d. Gavra ca o vătămare naţională, căci Şincai şi Clain nu e a d. Gavra, ci a naţiei, iară drama d-niei sale, de va fi bună şi plăcută, va avea trecere, iar de nu, ea va şedea. Şi aceasta nu o zicem din iubire de argint, sau din alte pricini, precum vi să pare d-voastră, ci numai din pretensie naţională. — D. Gavra vru a-şi da prea mult merit cu tipărea lui Şincai şi Clain. Ştirfacerile d-ei sale, bombastice fără păreche, sînt dovadă la aceasta, noi însă căutarăm pînă acuma la toate acestea ca la o slăbiciune personală şi iubire de slavă deşartă a d. Gavra. El îndrăzni a săgeta pe d. director Loga, ca pe un amploiat public, cu săgeţi vătămătoare de caracter, fără să-şi fie pus mîna la piept şi să se întrebe în ce este d-nia sa mai bun ş.a., care după ce le răbdarăm numai din respectul către cei doi istorici, el se făcu atîta de îndrăzneţ, de cere ca să joace toată lumea după fluierul său, şi pe publicul românesc îl priveşte de un băiat şcolăraş care, orice carte i-ai da în mînă, să nu cuteze a contrazice, ci să o primească în nume de bine.

Scanned with OKEN Scanner

Vedem că ne depărtăm de la propusul scop și cugetăm pentru acuma mai bine a înceta, căci, precum am zis la început, nu ne-am propus a strecura zama lungă a d. U., carea atîta ne bătu urechile. Una însă, cam în glumă, nu o putem trece cu vederea, a arăta adecă frazul din care slăbiciunea d. Gavra iese învederat. Într-o știrfacere să numește d-lui nevrednicul rob al lui D-zeu; atîta este de esaltat de bucurie, căci pre el l-au ales Provedința a fi editorul lui Șincai și Clain, și strigă cu moșul Simeon: „Acum slobozește, Doamne, pe robul tău, ș.a...“ Oare nu era bine a mai adaoge, aci, cum au adaos un popă: „Însă numai cînd va veni vremea și ceasul“. — Încă una. D. corespondent din București întreabă pe d. redactor: „Rogu-te, ce vor bănățenii cu atîtea zămi!? Răi advocați are d. Gavra. Noi aicea facem gust de năcăjitura d.lor“. Această întrebare atîta ne plăcu, de nu ne putem conteni a nu răspunde d. corespondent, cum că noi de la început în aceea zamă lungă a d. U. nu vedem nici un lucru advocățesc, ci în loc de antidotul cel căutat de d-lui, numai un decopt (sic) subțire, ce se obicinuiesc doctorii a da bolnavilor cînd încă nu au făcut diagnoza boalei, sau cînd nu cunosc boala, și pentru aceea noi țineam pe d. U., de la început, de medic, însă din tagma mai de jos, care încă nu știe tocmai bine prescrie rețete, și de aceea așa rețete cășună de multe ori rîs celor ce pricep lucrul. Iată că nu ne înșelarăm, pentru că d. U. însuși, la sfîrșitul dizertației sale, zice cu o ageră netezime către d. redactor a „Gazetei de Transilvania“: „Să binevoiești a mijloci ca făcutelor plege, prin publicarea răspunsului acestora, în cîtva să se pună emplastru“. Spune-ne dară, domnule corespondent din București, au nu e d. U. hirurg întreg, de vreme ce ne dă nouă antidot, iară d. Gavra emplastru?! Bine ar face d. U. să lese meseria, carea nu o pricepe, căci deși credem cum că d. Gavra, ca unul ce nu cunoaște acea meserie, va primi cu toată pofta acel emplastru, totuși noi, carii vedem mai adînc în treburile de lecuit, îi spunem că D. U. nu au cunoscut boala (învenînarea?) d. Gavra, și ne temem, nu fără temei, cum că d-lui cu acest antidot nepotrivit se va venina și mai tare. Iară d-voastră, d. bucureșteni, aveți toată dreptatea să faceți gust de năcăjitura unor bănățeni[3]; căci unii din d-nealor cearcă a zbura cu aripi de ceară pînă la nori. Vedeți cum ne amenință cu bombarda condeielor, deși nu pricep cînd să le taie subțiri, cînd mai groase, și vreau să ne sperie, deși ne spuse cum că d. Gavra nu se va mai *pogorî* la faceri de alte înștințeri; oare nu era mai bine să zică, că nu se va milostivi a se pogorî!? Eu mă mir de d. Redactor, cum poate publica atîtea nimicuri vătămă-

[3] Noi sîntem încredințați că d. bănățeni, carii au ostenit pînă acuma cu folos în literatura națională și sînt slobozi de prejudețe, nu se vor afla aicea vătămați; de ceilalți nu ne pasă. Red.

Scanned with OKEN Scanner

toare de urechile cetitorilor[4], numai ca să facă complimente d. Gavra şi defensorilor săi, mai vîrtos după ce ştim, de la locuri sigure, că la redacţia rom. din Braşov sînt şi ajung din vreme în vreme atîţi articoli buni şi mult folositori, încît dînsa doreşte din inimă a-şi mai îmbogăţi foile cu o coală (4) pe săptămînă, numai publicul nostru cititor să se învoiască. Poate altădată mai multe. — Is —“ [sau Is —?].

[4] Atac, replică, duplică, — cu atîta eram datori, R e d.

Scanned with OKEN Scanner

PETRU MAIOR

PETRU MAIOR ŞI LESIÇONUL DE LA BUDA

Fără să constituie singurul aport al Şcolii ardelene la patrimoniul lexicografiei româneşti, *Lesiconul de la Buda* reprezintă, fără îndoială, una din cele mai importante realizări ale generaţiei lui Petru Maior în domeniul studiilor de limbă.

Concentrînd în paginile sale munca îndelungată a numeroşi cărturari transilvăneni, redactarea *Lesiconului* s-a efectuat în mai multe etape, datorate — în primul rînd — stingerii succesive din viaţă a colaboratorilor. S-a creat astfel un adevărat istoric al lucrării, cu atît mai antrenant, cu cît el se ţesea în jurul unei opere monumentale şi al unor nume prestigioase: Samuil Micu, Ioan Molnar-Piuariu, Gheorghe Şincai, Vasile Coloşi, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioan Teodorovici şi Alexandru Teodori.

Pe temeiul unui material documentar relativ restrîns (corespondenţă, rapoarte, înştiinţări etc)[1], cîţiva filologi şi istorici literari au încercat să schiţeze strădaniile obstinate care aveau să ducă, în 1825, la tipărirea *Lesiconului*. Sînt de amintit contribuţiile modeste ale lui Athanasie Marienescu, dar mai ales paginile închinate de Iorga, Giorge Pascu şi Zenovie Pîclişanu reconstituirii procesului de elaborare a dicţionarului. Lor le datorăm o seamă de date esenţiale, valorificate parţial de Mircea Seche în *Schiţă de istorie a lexicografiei române*[2].

Punctul de plecare al lucrării îl constituie ultima versiune a *Dicţionarului* lui Samuil Micu, alcătuită în colaborare cu profesorii

[1] Vezi-le apud T. Cipariu, Archiv pentru filologie şi istorie, III, 1869, p. 478; N. Densuşianu, *Cercetări istorice în arhivele Ungariei şi ale Transilvaniei*, Buc., 1880, p. 112; Ath. M. Marienescu, *Viaţa şi operele lui Petru Maior*, Buc., 1883, p. 90—100; I. Ardelean, *Documente preţioase*, în „Unirea", 1900, nr. 38, p. 313—314 şi apud Iacob Radu, *Doi luceferi rătăcitori. — Contribuţii la viaţa şi operele lui Gheorghe Şincai şi Samoil Micu Clain*, Buc., 1924 (*Anexe*-le).

[2] Buc., 1966, p. 21—23 şi 30; vezi şi „Limba română", VIII, 1959, nr. 6, p. 3—19.

Halitzki, pentru partea germană, și Virág Benedek, pentru cea maghiară[3]. Această versiune trebuia să se publice în 1806; moartea neașteptată a autorului principal a împiedicat însă tipărirea. Descumpănită, imprimeria de la Buda caută un cărturar demn de Micu; îl și găsește în persoana parohului Vasile Coloși, care avea în pregătire un dicționar propriu. Tipografia îi trimite materialul rămas de la Micu, spre a-l confrunta cu al său. Dar colaționarea se prelungește ani în șir, din cauza condițiilor grele de lucru. Moartea curmă eforturile lui Coloși în 1814, cînd tipografia din capitala Ungariei difuzează o nouă *Înștiințare* de iminentă apariție a *Dicționarului*.

Varianta rezultată din contopirea redacțiilor Micu și Coloși este încredințată în 1815, spre definitivare, canonicului Ioan Corneli. După o prealabilă dispută cu Maior, cenzor și corector, referitoare la ortografierea tezaurului lexical inclus în dicționar, Corneli se angajează să termine opera, al cărei manuscris îl duce cu sine la Oradea. Prins de alte treburi, canonicul nu-și onorează angajamentul; așa, în 1820 Petru Maior ia asupră-și sarcina terminării dicționarului. Fixează jaloane în vederea definitivării, stabilește etimologii, revizuiește *Lexiconul*, pînă la litera *h*. Pe baza indicațiilor lui Maior finisează opera I. Teodorovici și Alexandru Teodori și o scot la lumină în 1825.

Am rezumat miezul investigațiilor de pînă acuma referitoare la *Lesicon*. Îndeobște valabile, ele pot să fie adîncite, corectate și nuanțate, cu ajutorul unor documente inedite (scrisori, adrese, decizii, ale Consiliului locumtenențial, direcției Tipografiei de la Buda și ale colaboratorilor la *Lesicon)*, din perioada 1809—1821[4]. Aceste documente contrazic afirmația că „despre *Lexicon* ... nu se află acte în arhivul de țară (=arhiva budapestană) pînă la 5 noiembrie 1819"[5] și prin adiționarea lor la informațiile în circulație ușurează îndeosebi cercetarea contribuției lui Petru Maior la *Lesicon*.

Este aproape curentă opinia că Maior s-a preocupat într-adins de *Dicționar* abia în urma angajării sale oficiale, în 1820, la redactare. De fapt, interesul său pentru soarta lucrării e mai vechi, mai viu și mai constant. Dovezile abundă: cea dintîi poartă data de 8 martie 1809, cînd Maior, recent sosit la Buda, se oferă să colaboreze la *Lexicon*, pe care Tipografia „se pregătește a-l pune curînd"

[3] Vezi *Studiul introductiv* scris de Gáldi László la Samuelis Klein, *Dictionarium valahico-latinum*, Budapesta, 1944, passim.

[4] Le-a strîns și dactilografiat Andrei Veress, în *A budai nyomda román kiadványai;* ele formează două tomuri voluminoase, în posesia Bibliotecii Academiei maghiare de științe (ms. 446). În microfilm, la B.A.R. — Filiala Cluj.

[5] Ath. M. Marienescu, *op. cit.*, p. 69.

Scanned with OKEN Scanner

sub presă[6]. Obligat moral de această promisiune, cenzorul și corectorul cărților românești ieșite la Buda își va uni pentru totdeauna truda cu a celorlalți „confăptuitori", ca opera să devină mai bună, iar termenul de finisare să fie scurtat.

Primul cu care Maior intră în relații este Vasile Coloși. Zelosul preot predase Tipografiei, la începutul anului 1809, partea I și litera *A* din partea a II-a a *Lexiconului*[7]. Cenzorul citește cu sîrg materialul și își ordonează observațiile într-un raport; obiecțiile priveau ortografia adoptată de Coloși. Transmițîndu-i-le în 20 aprilie 1809, Tipografia îl sfătuiește să-i scrie lui Maior, în scopul stabilirii unor norme ortografice raționale (vezi anexa I). Coloși acceptă faptul, dar nu-și însușește integral remarcile cenzorului, care, intransigent, dispune suspendarea temporară a culegerii *Dicționarului* și îl revizuiește din punct de vedere ortografic. Discuțiile pe tema ortografiei se încheie în martie 1810[8].

Corespondența accesibilă nouă nu ne-a păstrat obiecțiile lui Maior, însă canoanele sale pentru scrierea limbii române cu litere latine se pot deduce din scrisorile trimise de Coloși[9]. În mare, ele sînt asemănătoare cu principiile formulate mai tîrziu în disputa cu I. Corneli, într-un refrat din 1819 asupra *Dicționarului* și în *Ortographia romana sive latino-valachica* . . . (1819).

Dăscălirea lui Coloși de către Maior nu s-a mărginit la problema controversată a ortografiei, ci a îmbrățișat și alte chestiuni:" . . . Eu am fost acela, mărturisește Maior, care am sfătuit pe Vasilie Coloși ca în dicționarul său în patru limbi să deie pluralul la orișice substantiv românesc, precum și etimologia cuvintelor românești[10]. Și încă ceva: tot Maior îl ținea la curent pe compatriotul său cu demersurile Tipografiei pentru apariția *Dicționarului* și a compus și vestit, în 1814, anunțul de publicare a lucrării[11].

Moartea lui Vasile Coloși, întîmplată — după cum am mai spus — în 1814, alarmează Tipografia. Era în joc prestigiul ei. Publicul românesc, mereu amăgit, se agita. În căutare de sfetnici, Buda se adresează lui Ioan Molnar-Piuariu și Demetriu Pop, notar consistorial la Blaj: „După pristăvirea eruditului arhidiacon Vasile Coloși,

[6] *Ibid.*, p. 87.

[7] Andr. Veress, *op. cit.*, p. 268. *Dicționarul* Coloși fuse conceput în *patru* părți: *română-latină, latină-română, maghiară-română* și *germană-română* (*ibid.*, p. 230—231).

[8-9] Vezi *anexa* II și Andr. Veress, *op. cit.*, p. 323, 351—353 (*Brevia ad rev(erendissi)mi domini Maior replica responsam*), 357 și 363.

[10] Notă marginală la *De articulo*, în „Archiv pentru filologie . . . ", p. 356.

[11] *Înștiințarea* apud Andr. Veress, *op. cit.*, p. 395—400 și în *Bibliografia românească veche*, IV, p. 139—141; Tipografia și Maior o trimit episcopilor, lui Molnar-Piuariu și altora, rugîndu-i să cîștige prenumeranți.

Scanned with OKEN Scanner

cine ar putea să continue dicţionarul anunţat? Binevoiţi să chibzuiţi asupra acestui lucru şi să ne consiliaţi, deoarece respectabilul domn Maior, bătrîn şi slab în limbile germană şi maghiară, abia vrea să primească remanierea şi corectarea părţii româneşti“[12]; „Partea românească [a *Dicţionarului*] este terminată, dar ultima cizelare, — pe care voia să o facă însuşi autorul, cu prilejul călătoriei sale aici [= Buda] —, trebuie încredinţată cenzorului Petru Maior... Ar fi regretabil ca pentru o operă atît de grea şi de necesară... să nu se găsească cineva care să vrea să meargă pe urmele nemuritorului Coloşi şi, preluînd de la moştenitori manuscrisele şi restul materialelor, să elaboreze părţile neterminate ale acestui *Dicţionar*... De aceea, Tipografia a ţinut să facă apel... la domnia voastră“, cu rugămintea de a-i recomanda „cît mai degrabă“ o persoană vrednică de această muncă (vezi anexa IV).

În privinţa continuării *Dicţionarului* Coloşi, se afirmă două puncte de vedere: *al lui Molnar-Piuariu* şi *al Tipografiei*.

Conştient de însemnătatea operei, Molnar-Piuariu s-a interesat de ea încă din 1807, vrînd să o tipărească „pe spesele sale“[13]; din cauze necunoscute nouă, intenţia lui patriotică nu s-a înfăptuit. Solicitarea Tipografiei, din 1815, resurectează în sufletul lui Molnar-Piuariu dorinţa de a contribui într-un fel la realizarea *Lexiconului*. Mărturie sînt răspunsurile sale către Tipografie, cu rînduri maliţioase la adresa lui Maior[14], dar şi cu soluţii utile. Un bărbat competent, nenumit, şi „Societatea învăţaţilor“ de la Sibiu nu s-ar da îndărăt să ia asupra lor terminarea dicţionarului, cu o condiţie: ca să se mărească plata colii de tipar. Suma de 6 florini şi 40 de creiţari, la care se învoise Coloşi, era prea mică[15].

Molnar-Piuariu îşi dă obştescul sfîrşit în 16 martie 1815. Corespondenţa cu Tipografia este reluată de „Societatea învăţaţilor“; misivele ei trezesc neîncredere la Buda. Neştiind cine sînt membrii

[12] Vezi *anexa* III.

[13] Dintr-o epistolă a lui Şincai către Corneli (12 februarie 1807): „... Inclitum officium R. Typographiae medi mei rogat Suam Illustritatem Ep(isco)palem... ut *Dictionarium kolosianum* quantocyus hić (= la Buda) transmitendum curare dignetur, quia praescribentes et praenumerantes illud edi desiderant postulantque quotidie. Praeterea hic rumor percrebuit, quod d-nus oculista Molnar illud a Kolosi evimere suisque sumptibus edi curare intendat“, I. Radu, *op. cit.*, p. 71.

[14—15] Cu ani în urmă, Molnar—Piuariu îl recomandase pe Maior. înaintea altora, pentru postul de cenzor şi corector (vezi Andr. Veress, *op. cit.*, p. 196, apoi — pe semne — relaţiile se răciseră (vezi I. Pervain, *„Biblioteca românească“ — 1821*, în „Revista de istorie şi teoria literară“, 1968, nr. 4, p. 666). — Atitudinea rezervată a Tipografiei faţă de maliţiile lui Molnar-Piuariu în *anexa* V, iar scrisorile sale şi ale „Societăţii“ apud Andr. Veress, *op. cit.*, p. 485, 489—490, 496—497 şi 501—502.

Scanned with OKEN Scanner

„Societății", nici cît credit li se cuvine, Matei Marcovici, directorul Tipografiei, renunță la oferta sibienilor[16]. Cu Molnar-Piuariu, directorul fusese mai rezervat și mai îngăduitor, pentru că timp de peste un sfert de veac acesta a avut legături strînse cu tipografia și i-a asigurat beneficii serioase.

Al doilea punct de vedere, reprezentat de conducerea Tipografiei, diferă de al lui Molnar-Piuariu; potrivit ei, dicționarul urma să fie definitivat de cărturari aflați la Curtea episcopală unită din Oradea, sub îndrumarea lui Samuil Vulcan (vezi anexa VI) și a lui Maior. Consiliul locumtenențial aprobă propunerea (vezi anexa VII). Citind rezoluția Consiliului, Vulcan decide: canonicul Ioan Corneli, versat în probleme de lexicografie românească, să plece neîntîrziat la Buda, pentru discuții cu Tipografia și cu Maior.

Corneli descinde la Buda în mai 1815, îl întîlnește pe Maior, cu care dezbate aprins probleme de ortografie. Părerile lor le găsim în trei memorii, expediate — în iunie 1815 — lui Vulcan („quae ideo altiori illustrissimi Domini praesulis et venerabilis Consistorii judicio determinanda substernuntur"): *Conspectus orthographiae in describendo Dictionario daco-romano adhibendae, quoad illa, in quibus facta concertatione convenimus, Reflexiones circa illa ortographiae in conscribenda Dictionario daco-romano adhibendae puncta in quibus non convenimus* și *Animadversiones in orthographiam latino-valachicam r(everendissi)mi d(omini Cornelli*[17]. Dincolo de statuarea unui sistem ortografic mai bun decît al lui Coloși, preopinenții au explicitat latinitatea limbii române, problema neologismelor, a selectării cuvintelor de introdus în *Lexicon*, a semanticii etc. Încîntat de Maior, deși acesta nu-i cîntase întru toate în strună, Corneli îi scrie episcopului (4 iunie 1815): „Domnul revizor Maior, cu adîncă pricepere și iscusită învățătură înfrumusețat și spre apărarea și poliirea nației și a limbei noastre de tot fiind învăpăiat", dorește să completeze *Dicționarul* cu termeni „numai la cei literați și învățați români cunoscute", pentru ca — prin școale — să pătrundă pe încetul în rîndurile celor mulți[18].

Chemat de Vulcan, Ioan Corneli părăsește Buda la începutul anului 1816, luînd cu sine părțile I—II din *Dicționar*, pentru a le pieptăna. Călăuză îi erau criteriile ortografice stipulate în înțelegere cu Maior (vezi anexa VIII). Sarcina îl apasă: „În ceea ce privește *Lexiconul*, — îi scrie Corneli lui V. Pop, în 7 august 1816 —, acela se va

[16] *Ibid.*, p. 504.
[17] Memoriile, în manuscris, la B. A. R. — Filiala Cluj, sub nr. 474.
[18] I. Ardelean, *Documente prețioase, loc. cit.*, p. 313; vezi și G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, III (Epoca lui Clain, Șincai și Maior), Iași, 1927, p. 37—38.

lucra, cu ajutorul lui Dumnezeu, și va apărea mai bogat decît dacă aș fi rămas la Buda, dar tîrziu, căci, chemat acasă, lucrez singur la dînsul și nu pot să mă ocup de el neîntrerupt“[19]. Și într-adevăr, lucrarea tînjește.

Iarăși îngrijorată, Tipografia îi solicită lui Maior un raport amănunțit despre *Dicționar*, „a litera *h* inclusive usque ad finem“; coalele cuprinzînd literele *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f* și *g* erau încă la Corneli. Raportul, amplu și critic, este remis în ziua de 5 noiembrie 1819[20]. Criticile îl vizau pe Coloși care, nemulțumindu-se cu termenii de largă circulație în limba română, „a adunat foarte multe cuvinte“ din graiul „mărginaș cu Ungaria“, necunoscute celorlalți vorbitori, și cuvinte „cu totul străine“; acestea schimonosesc limba și „îți provoacă greață“. Prin urmare, trebuie scoase din *Lexicon*. Răul este agravat de ortografia deseori greșită și inconsecventă, de lipsa literei *q*, a unor corespondente latine, maghiare și germane, precum și de absența etimologiilor; fără ele publicarea operei este de neconceput, deoarece — crede Maior — românii o vor aprecia mai ales pentru „cercarea rădăcinei cuvintelor“. În concluzie: în forma sa din 1819, *Dicționarul* nu „satisface așteptările publicului“; Tipografia să-i sisteze culegerea, altminteri va păgubi.

Textul raportat lasă să se întrevadă două idei-cheie ale lui Maior: se impune ca *Lexiconul* să fie oglinda fidelă a unei limbi unitare, curat românească, și să indice etimologia cuvintelor, științific stabilită. Ambele păreri se subordonau nevoii de a demonstra, și pentru rațiuni politice, latinitatea limbii noastre: „. . . ca să se vadă“ că vorbele românești sînt „asemenea“ altor cuvinte din „limba italienească, spaniolească și frîncească, sau din aceste luate“.

După ce studiază raportul, Tipografia se obligă, în 13 noiembrie 1819, să urnească *Dicționarul* — „ajuns pe mîini demne“ — peste două luni (vezi anexa IX) și, în același timp, cere Consiliului locumtenențial ca *însuși* Maior să-l ducă la bun sfîrșit, în schimbul unei remunerații convenabile, cu care să-și refacă „sănătatea, destul de zdruncinată“. Afurisit, Consiliul își comunică hotărîrea doar în 12 septembrie 1820: *Lexiconul* să i se încredințeze lui Maior, iar banii să fie plătiți treptat, pe măsura terminării efective a reviziei[21]. În intervalul 12 septembrie 1819—15 februarie 1820, cînd Maior nu mai era în viață, are loc un intens schimb de adrese și scrisori între cenzor și Matei Marcovici. Maior ajunge redactor-șef al *Lexiconului*, încasează un avans de 100 florini, în monetă convențională, revede

[19] „Arhiv pentru filologie . . .“, 1869, p. 478.
[20] La Ath. M. Marienescu, *op. cit.*, p. 93—97, *Censura Lexici colosiani valachico—latino—hungarico—germanici, a litera* h *inclusive usque ad finem.*
[21] *Ibid.*, p. 92—93.

febril literele de început (*a, b,c,d,e,f,g* și *h*), transferate lui de Ioan Corneli, și încearcă disperat să lupte împotriva tuberculozei. Dar boala, nemiloasă, îl seceră. După deces, oficialitățile dispun clarificarea datoriilor bănești față de statul austriac și recrutează, greu, doi proaspeți colaboratori la *Dicționar:* pe I. Teodorovici și Alexandru Teodori. Odiseea lucrării se încheie în 1825, an în care cultura românească își îmbogățește zestrea cu un dar de preț epocal: *Lesicon-ul românesc-latinesc-unguresc-nemțesc, care de mai mulți autori, în cursul a treizeci și mai multor ani s-au lucrat* sau *Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum, quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*[22]. Lucrarea propriu-zisă este precedată de o prefață, de *Dialogu pentru începutul limbei române* (sic). un *Extractus observationum ad pronuciationem quarundam literarum pertinentium* și de *Ortographia romana sive latino-valachica . . .*, semn că aceasta a slujit drept îndreptar și lui Maior, și continuatorilor săi.

Incontestabil, *Lesiconul* este un „opus" colectiv, dar munca diverșilor colaboratori a fost coordonată și modelată de spiritul lui Maior, ceea ce i-a imprimat o anumită unitate de concepție. Deci nu zadarnic a spus Giorge Pascu, în *Istoria literaturii române din secolul XVIII*[23], că *Lexiconul de la Buda* „poate fi considerat din două puncte de vedere: 1. ca operă lexicografică în genere și 2. ca operă a lui Petru Maior.

ANEXE

I

[Tipografia Universității din Buda către Vasile Coloși]

Întrucît tipărirea D i c ț i o n a r u l u i său se va face sub privegherea cenzorului Petru Maior, Coloși să țină seama de sugestiile acestuia relative la ortografie și să intre în legătură cu el, scriindu-i.

Admodum Reverende Domine, Domine mihi colendissime!

[. . . . .]

Interim hic advolutas transponimus Admodum Reverendi Domini Petri Major, moderni censoris Regii observationes circa orthographiam, cum quo cointelligentiam favore et momentis illius, quantum

[22] Vezi *anexa X;* A n d r. V e r e s s, *op. cit.*, p. 648, 652 și 668; A t h. M. M a r i e n e s c u, *op. cit.*, p. 98.

[23] P. 265.

convincentia fuerint, deferre non gravetur, cum sub eius inspectione et correctura *Lexicon* hoc imprimendum sit et ceteroquim nulla sit ortographia, quae mutationem non patiatur. Nobis videtur multa fundate protulisse. Sed haec inter se efficere dignabuntur.

[. . . . .]

Budae, die 20 aprilis 1809

(După Andr. Veress, *op. cit.*, p. 231)

II

[Tipografia Universităţii din Buda către Vasile Coloşi]

Maior este dispus să discute problemele de ortografie pe care le ridică Dicţionarul pe calea corespondenţei, o călătorie a lui Coloşi la Buda fiind anevoioasă. Cenzorul român va face şi corecturile de ordin ortografic.

Admodum Reverende Domine, Domine colendissime!

Communicatis Admodum Reverendae D. V-rae literis cum Reverendissimo Domino Censore Major declaravit semet libenter in discussionem illarum diferentiarum circa ortographiam valachicam condescensurum esse, quas sibi invicem mutuo proponere dignabuntur, ast cum circumstantiae temporum tales sint, in quibus huc adpellere nec expedit, nec facile venia eatenus altiori loco impetrari possit, nihil aliud super est, quam ut differentiae illae per literas concertentur. Res inter doctos viros diu durare non potest, qui firmis argumentis convicti cedere noverunt. Neque obstat ut interea etiam secundum coeptam orthographiam opus continuetur quia non manuscripta vel in ipsa correctura imprimendarum philegrarum facile poterit orthographia reduci ad illum pedem, in quo conventum fuerit, quod Reverendissimus D[ominus] Major in se asumturum pollicitus est. In reliquo distincta cum honoris cultu perseveramus.

Admodum Reverendae D. V-*rae* divinctissimi servi.

Budae, die 30 Maii 1809

Adresa: Admodum Reverendo Domino Basilio Kolossy, vicearchidiacono Babolnensi et parocho Nagyágensi etc. Domino colendissimo

Nagyág in Transilvania, per Temesvarinum Dévam

(*Ibid.*, p. 326)

Scanned with OKEN Scanner

III

[Tipografia Universităţii din Buda către Ioan Molnar-Piuariu]

Coloşi a murit; dezorientată, Tipografia cere sfaturi privind posibilităţile de continuare a Dicţionarului. Molnar-Piuariu să nu pregete a înmulţi numărul prenumeranţilor.

[. . . . .]

6. Mortuo eruditissimo vicearchidiacono, Domino Basilio Kolosy, quis quatuor lingvarum aeque potens annunciatum *Lexicon* continuare poterit? Dignetur nobis suadere et consulere, nam Admodum R-dus Major in linguis germanica et hungarica debilis, sed et senex iam est, vixque editionis partis valachicae adoptionem et correctionem in se suscipere vult. Hanc tamen proximius volumus incipere, ideo dignetur saltem plures praenumerantes quo ocius conquirendos curare, praeter duos illos, pro quibus 12 florenos perceptos esse, hic adnexa quitantia testatum redditur.

Queis omni cum cultu perseverat,

Typographia Regia.

Budae, 5 Ianuarii 1815

(*Ibid.*, p. 442—443)

IV

[Tipografia Universităţii din Buda către Demetriu Pop]

Coloşi a murit, fără să-şi termine Dicţionarul; este gata — ex integro — numai partea românească. Pentru că Tipografia ţine să mulţumească publicul cititor, îl roagă pe Demetriu Pop să mediteze asupra modalităţilor de continuare a lucrării şi să-i comunice soluţia la care s-a oprit.

Se dau şi informaţii despre condiţiile de prenumerare.

Admodum Reverende Domine!

Omnem curam Tipographia haec Regia eo convertit, ut publico annunciatam *Lexici Kolossyani* editionem, tametsi auctor immortuus fuerit, quaqua ratione promoveat. Pars valachica ex integro parata est, sed adhuc extrema lima, quam denatus iter horsum meditans addere volebat, perhibente huiate censore Petro Major, indiget. Nunc cogitatur de modo hanc super inducendi et dein partem hanc statim edendi, quo publico satisfieri possit. Ex his sequitur omnem

Scanned with OKEN Scanner

adhuc praenumerationem acceptari posse, cum impressio tantisper diferri debeat, de qua paulo post publicum edocebitur.

Praenumeratio, stantibus modernis adjunctis, saltem pro parte valachica cum 6 fl. potest acceptari, pecuniaque medio cambialium literarum, vel per currum diligentiae horsum promoveri et ita etiam retrohaberi.

Ast eternum dolendum est de opere tanti moliminis et utilitatis, hactenus ad intercidendum propendente, neminem inveniri, qui semet insinuasset immortalis Kolossy vestigia premere et non elaboratos huius *Lexici* partes in se assumere velle, manuscriptis et subsidiis denati ab heredibus erga conditiones, quae illi addictae sunt, ad se pertrahendo. Ideo, Tipographia haec Regia sustinet Admodum Reverendam D. V^ram^ officiose provocare, ut si quid consilii pro continuatione *Lexici* huius succurreret, illud quo ocius pandere dignaretur.

In reliquo, debito cum cultu perseverat, Admodum Reverendae D. V-rae,

Typographia Regia.

Budae, die 21 Februarii 1815

Adresa: Admodum Reverendo Domino Demetrio Papp, graeci ritus catholicorum archidiacono Nagy Enyediensi et venerabilis Consistorii episcopalis ordinario notario etc. Domino singulariter collendissimo.

Balasfalvae in Transilvania, per Temesvarinum.

(*Ibid.*, p. 483—484)

V

[Mátyás Markovics, directorul Tipografiei Universității din Buda, către Ioan Molnar-Piuariu]

Directorul nu împărtășește aprecierile negative ale lui Molnar-Piuariu despre Maior, cărturar plin de merite, de serviciile căruia Tipografia nu se poate dispensa.

[. . . . .]

De removendo ex officio valachici Petro Major, qui in reliquo satisfecit, et quoad edendam primam parte *Lexici valachici* omnem operam suam pollicitus est, aut altero eidem adiungendo nec cogitari potest; non de primo, quia est in officio Regio cum satisfactione; non de secundum, quia Typographiae oneri esset, ut adeo nullum aliud

Scanned with OKEN Scanner

restet medium, quam reliquas dictionarii valachici partes per virum omnigena eruditione pollentem elaborandas curare, in quem scopum manuscripta denati Basilii Kolossy ab eius heredibus expedenda forent, ut illa si non continuari, ad minimum pro auxilio servire possent, cuius dexteritate semel agnita, conditionis remunerationis pro fatigiis in exemplaribus exprimendi lexici et parato aere defigendi, facile determinari poterunt.

In reliquo, singulari cum honoris cultu persevero,

humillimus servus.

Budae, die 16 Februarii 1815

(*Ibid.*, p. 479)

VI

[Tipografia Universităţii din Buda către Palatin]

Tipografia a anunţat pînă acuma de două ori, în 1806 şi 1814, apariţia unui Dicţionar român-latin-maghiar-german. Decesul lui Micu şi Coloşi au împiedicat realizarea planului. Este gata de tipar, „praeter duo prima alphabeta", partea românească. Să se aprobe trimiterea lui Maior la Oradea, unde se găsesc „români eruditi" şi cunoscători ai celor patru limbi. Ei, împreună cu Maior şi S. Vulcan, ar putea să termine opera. În interesul binelui obştesc şi al prestigiului Tipografiei, să se acorde şi 500 de florini, sumă necesară acoperirii speselor de drum.

Serenissime Princeps etc.

Tipographia Regia Universitatis iam binis vicibus publico, anno nimirum 1806 et recenter evoluto 1814, annunciavit tipis et sumtibus suis erga tamen prenumerationem lexicon unum quadripartitum: Valachico-latino-hungarico-germanicum et sic versa vice imprimendum esse; verum sicut primae annuntiationis effectum mors ductoris Samuelis Klein impedivit, ita secundae fatis praeludere voluisse mortem alterius auctore Basilii Kolossy, mense Decembri horsum iter pro occipienda impressione et sub cura sua facienda correctione parantis, brevi infirmitate et sanguinis sputo denati, iam apertum est. Ast, cum non tam propter collectas praenumerationum summas, quam causa honoris sui Tipographiae huius Regiae intersit, publici expectationi satisfecere deliberatione in omnem partem agitata, visum est medium per censorem valachicum Petrum Major suppedi-

Scanned with OKEN Scanner

tatum fini convenientissimum fore, in eo consistens, ut cum manuscripto defuncti Basilii Kolossy partem valachicam continente integro quidem parato, sed praeter duo prima alphabeta iam proelo apta, extrema lima indigente ad Illustrissimum Dominum Episcopum Magna — Varadiensem Samuelem Vulkan, in cuius aula et dioecesi eruditi valachi, omnium quator linguarum gnari inveniuntur, aliquis limae inducendae gnarus exmittatur, qui sub eiusdem Illusstrissimi Domini Episcopi directione suffultus auxilio adiungendorum sibi virorum totum opus intra breve tempus percurrat, proeloque aptum reddat. Cum autem pro hoc opere nemo hic aptior per Tipographiam Regiam dignosceretur, quam ipse Petrus Major per Tipographiam officiose requisitus, difficulter quidem, ad extremum tamen accessit ad duram hanc et molestem provinciam in se assumendam, verum ea sub sola conditione, Tipographiae minime onerosa, ut alterius vacantis censoris illirico-catholici salarium integrum 500 florenorum pro expensis itineris, aliorumque sumtuum et fatigiorum sibi Benigne gratiose resolvatur Postulatum hoc, siquidem exaggeratum haud quaquam mihi videatur et Tipographia salarium vacantis censoris per duos annos reipso in 500 florenis lucri facerit, Celsitudinem Vestram Caesareo Regiam Excelsumque Consilium causa boni publici honorisque Tipographiae humillime exorandum esse, ad partes oficii mei pertinere existimabam, ut dictus censor voti compos Benigne gratiose redatur. In reliquo, Benignitati altisqua gratiis devotus, profundo cum submissionis et venerationis cultu persevero,

Celsitudinis V-rae Caesareae Regiae etc.

humillimus servus,
Máthiás Markovics mpr.,
Tipogr. Director.

Budae, die 21-a Februarii 1815

(*Ibid.*, p. 481—482)

VII

[Consiliul locumtenențial către Tipografia Universității din Buda]

Se aprobă propunerile cuprinse în adresa din 21 februarie 1815.

Sacratissime Caesareo Regiae et Apostolicae Maiestatis Consilii Regii Locumtenentialis Hungarici nomine, per Ilustri et Generoso Domino Mathiae Antonio Markovics, Regiae Universitatis Pestiensis Tipographiae Directori intimandum: Submissae abhinc altissimo Loco

Scanned with OKEN Scanner

Praeattactae D. V-rae propositioni circa censorem valachicum ad Tipographiam Regiae Universitatis Pestiensis, Petrum Major, fine limandi lexici valachici ad Episcopum g. catholicum exmittendum, quod exmissionis huius necesittas haud subversari Altissimo visa sit, nequaquam delatum esse, Praeattactae D. V-rae pro requisito notitiae statu prescribitur.

Ex Consilio Regio Locumtenentiali Hungarico

Budae, die 9ª Maii 1815 celebrato.

Adresa: Directori Tiphographiae Universitatis.
Praesentatae die 3ª Iunii 1815

Canonico M. Varadinensi Kornely per Illustrissimum Dominum Episcopum Vulkan horsum exmiso. Superatum.

(Ibid., p. 500)

VIII

[O declarație a lui Ioan Corneli, dată Tipografiei Universității din Buda]

*Corneli duce la Oradea D i c ț i o n a r u l colo*ș*ian, pentru a face îndreptările impuse de regulile ortografice stabilite cu Maior.*

Recognitio

Quod infrascriptus manscriptum *Lexicon kolossyanum valachico—latino—hungarico—germanicum* et *Latino—valachico—hungarico—germanicum,* ad literam *C* inclusive, solummodo deductum ab Inclita Regia Tipographia Regiae Scientiarum Universitatis Pestanae per Illustrissinum Dominum Presulem memu, Dominum Samuelem Vulkan, g. rithus catholicorum Episcopum M. Varadinensem, vigore literarum eiusdem Domini Episcopi de 11ª Decembris anni pripius elapsi ad me dimissarum, quo sumtibus parceretur (ad praedicti Lexici, concertatae isthic cum Rev^mo^ Domino Petro Major Regio librorum revisore atque stabilita arthographia inchoatam emendationem et descriptionem Varadini prosequendam) domum revocatus, Varadinum praememorato fine deferendum effective acceperim, hisce recognosco et pro futura Inclitae Regiae Tipographiae notitia una testatum facio.

Signatae Budae, die 10ª Ianuarii anni 1816

Ioannes Corneli mpr.

(Ibid., p. 519)

Scanned with OKEN Scanner

IX

Nuntium

Se anunță apariția Dicționarului coloșian. Înștiințarea s-a publicat în „Vereinigte Ofner Pester Zeitung", în 1819.

Ad satisfaciendum multorum interrogationibus qui *Lexico valachico—latino—hungarico—germanico et vicissim,* anno adhuc 1814 per Tipographiam Regiae Universitatis Hungaricae Budensem, publico erga praenumerationem annunciatio praenumerantes anxii esse videntur, quid, cum eodem *Lexico* fiat hisce officiose notum redditur: *Lexicon* hoc propter inopinatam et subitaneam auctoris Basilii Kolossy mortem, ob quam eidem supremam manum imo imponere non potuit, in revisione, emendatione et descriptione virorum illustrium et eruditorum ita adhaesisse, ut nonissi ante duos menses manuscriptum Tipographiae huic Regiae plene consignari potuerit, a quo tempore impressio eiusdem accepta prela Tipographiae eiusdem Regiae fatigat, et sperari potest, ut tam celeriter, ac fieri potuerit, eadem deserat, et praenumerantibus sua exemplaria, facienda tamen eatenus praevia annunciatione, suppeditari queant.

Per eandem Tipographiam Regiam.

Budae, 13 Novembris 1819
(Ibid., p. 618)

X

[Tipografia Universității din Buda către Petru Maior]

Cenzorul să răspundă în scris dacă vrea și poate săvîrși corectarea Lexiconului român lucrat de Coloși, în condițiile convenite cu Tipografia. De nu vrea ori nu poate, să restituie manuscrisul.

Penes communicationem in copia adnexi Benignigratiosi Intimati ex mandato speciali Inclitae Directionis Tipographicae Reverendissimam Dominationem vestram officiose requisendam habeo, ut se scripta declarare non gravetur, si correctionem *Lexici valachici* Kolosyani erga expresas in antelato Benignogratioso Intimato conditiones et remunerationes in se assumere, aut nolit, aut non possit

Scanned with OKEN Scanner

ac ad hunc casum, ut D. V^ra^ Rev^ma^ eiusdem Lexici manuscriptum officis Tipographiae restituere velit.

Per Regiae Universitatis Tipographiam

Budae die 25 Novembris 1820

Adresa: Reverendissimo Domino Petro Major, Dioecesis Fogarasiensis Archidiacono et Regio liberorum Valachicorum Censori et correctori, Domino, singulariter Colendissimo.

Budae. Ex Officio

(*Ibid.*, p: 645)

Scanned with OKEN Scanner

ION BUDAI-DELEANU

I

O SCRIERE NECUNOSCUTĂ

În cartea sa despre *Supplex Libelus Valachorum* (Cluj, 1948)[1], acad. David Prodan socotește acest memoriu faimos drept „primul . . . program politic general" al națiunii române din Transilvania. Programul vestea o lume nouă, chemată să răstoarne sistemul constituțional existent. Mai ales din această cauză, revendicările înscrise în *Supplex* și termenii care le exprimau au stîrnit o vie reacțiune din partea „stărilor" și „ordinelor", apărătoare a nedreptăților seculare ale feudalismului, din partea Curții vieneze și a unor istorici dispuși să sprijine prin scrisul lor pe susținătorii lumii vechi, în declin. Printre ei un loc de seamă ocupă un cărturar sas, Iosif Carol Eder, care tipărește la Cluj, în 1791, *Supplex*-ul, însoțit de note „istorico—critice[2]. Notele cuprind „multe greșeli"[3].

I-ar fi greu astăzi oricui să reînvie toate erorile lui Eder; unele trebuie totuși dezgropate, pentru a putea înțelege mai ușor replicile la care au dat naștere.

„Învățatul" Eder, cum obișnuiește să-i zică Budai-Deleanu, este un vajnic susținător al „stărilor" și „ordinelor" și un adulator al

[1] P. 236.

[2] *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantium. Cum notis historico-criticis I.C.E. civis transilvani,* Sibiu, 1791. Pentru cealaltă ediție, tot din 1791, vezi *Bibliografia românească veche,* vol. II, p. 342—343. Ediția Eder o semnalează, la *Literarische Miscellen,* revista „Siebenbürgische Quartalschrift", II, 1791, p. 311—313. Semnalarea interesează prin apelul la obiectivitate în aprecierile despre *Supplex.* De asemenea, periodicul sibian a sesizat importanța „politică" a problemelor din memoriu. Vezi încă: Z. Pîclișanu, *Ceva despre ediția lui „Supplex Libellus Valachorum"*, în „Cultura creștină", V, 1915, p. 22—24 și I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792,* Budapesta, 1946, p. 380 n.: cenzorul Szekeres, amic al românilor, s-a străduit să împiedice tipărirea notelor lui Eder; au aprobat-o însă alții, peste capul său.

[3] Andrei Veress, *Bibliografia română-ungară,* vol. II, Buc., 1931, p. 77.

Curții vieneze, al împăratului („Diu Te sospitem nobis servet Deus, Auguste Caesar, feraque sit illa dies, qua Te ereptum terris in Divis habeamus“[4]). Ambele stigmate îl obligau la cîntatul pe o anumită strună și la numeroase interpretări aberante privind unele adevăruri istorice elementare. Între altele, Eder se îndoiește de originea romană a poporului român, contestă persistența elementului roman în Dacia Traiană („Nicăieri vreo urmă a coloniilor romane în Dacia Traiană“), îmbrățișează teoria greșită că românii au emigrat în Transilvania din sudul Dunării, își însușește injuriile clamate despre noi de istorici învrăjbiți cu adevărul, excerptează pasajele înjositoare pentru români din „Aprobatae Constitutiones“, pronunță vorbe grele, triviale, la adresa iobagilor și — în general — a întregii națiuni „valahe“. Însuși *Supplex*-ul i se pare o „amestecătură“ de afirmații *paradoxale*, de *insolențe* și *văicăreli* după niște drepturi „iluzorii“. Sursa cea mai activă a rătăcirilor lui Eder se găsește în teama că „poporul român . . ., răspîndit în mare număr pe tot cuprinsul Transilvaniei“, ar putea să devină a patra națiune constituțională a principatului, în spaima pe care i-o inspiră perspectivele deschise iobagilor de agonia feudalismului și în atașamentul său orb față de regimul barbar al „stărilor“ și „ordinelor“, cu miopia lor proverbială pentru ideile înnoitoare din marele veac al iluminismului, denunțată de abatele Martinovici, conducător al mișcării iacobine din Ungaria: „Iar noi — scria în timpul acesta abatele Martinovici în lucrarea sa *Oratio ad proceres*, caracterizînd cultura și cugetarea politică maghiară, cu lucrările cele mai nenorocite ale lui Verböczy, Huszti, Szegedi, Kitonich, descriem numai coloarea și forma dreptății și ne ținem strîns de aceste izvoare gîlgîitoare și necurate, ca de legile lui Minos. Pe cînd alte popoare au progresat, noi fiind corupți prin vechile noastre legi și privilegii, ca prin o boală somniferă, am trăit în trîndăvie, în ignoranță și îngînfați de o trufie care nu se răzima pe nimic, am rămas în ființa noastră necunoscută altora“[5]. Pătimaș și rău intenționat atunci cînd era vorba de lupta de emancipare socială și națională a românilor transilvăneni, Eder nu se da îndărăt să-și mărturisească pînă și „scîrba“ ce l-a cuprins citind anumite paragrafe din *Supplex* (i s-au răscolit măruntaiele), nici să profereze calificative incriminatoare. Pentru el noi eram un fel de „trîntori“.

Notele istorico-critice au dat naștere, în anii 1791—1830, la mai multe scrieri cu caracter polemic. Sînt menționate curent, în litera-

[4] *Supplex . . .*, 1791, p. 7 n.

[5] Apud. I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria politică a românilor ardeleni de la 1780—1792*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I ,Buc., 1927, p. 371.

Scanned with OKEN Scanner

tura de specialitate, răspunsurile lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Aportul lor se completează cu o scriere anonimă *Widerlegung der zu Klausenburg 1791 über die Vorstellung der Walachischen Nation herausgekommenen Noten*, atribuită de Iacob Radu lui Micu, iar de I. Tóth Zoltán lui Şincai[6]. Înainte de a examina problema autorului probabil al *Widerlegung*-ului încerc o prezentare a *Combaterii*.

Într-o altă ordine decît cea din rîndurile de mai jos, *Combaterea* discută concis principalele chestiuni abordate de Eder. Adept al opiniei că populaţia autohtonă nu a fost exterminată, izvoditorul lucrării afirmă cu hotărîre continuitatea elementului dacoroman, spulberă părerile lui Vopiscus şi Eutropius despre mutarea tuturor coloniştilor din Dacia în Moesia şi — respingînd teza lui Sulzer privitoare la imigrarea noastră din sudul Dunării — conchide: românii sînt băştinaşi în Transilvania şi mai vechi aici decît ungurii, secuii şi saşii („Sie sind ... doch ältere Einwohner des Landes, als die Ungarn, Sekler und Sachsen").

După scurte incursiuni în istoria Daciei din epoca migraţiei popoarelor şi în istoria creştinismului pe meleagurile dunărene, autorul necunoscut se opreşte la perioada feudalismului timpuriu (sec. X—XIII). Întemeindu-se mai ales pe Anonymus, deci pe un izvor demn de încredere[7], el afirmă existenţa unor „principi" români („... Die Walachen in Siebenbürgen, bis zur Ankunft der Ungarn, ihre national Fürsten gehabt haben"), pomeneşte de anumite cnezate, de Gelu, de Terra Blachorum, şi trage din faptele istorice relatate concluzii folositoare neamului său: „ ... Rezultă de aici că românii sînt cei mai vechi locuitori ai ţării, că la venirea ungurilor au fost — cel puţin într-o parte a Transilvaniei — naţiunea stăpînitoare, că ei s-au supus conducătorilor de oşti ai ungurilor prin învoială

[6] Ms. *Widerlegung*-ului în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România — Filiala Cluj, fond Oradea, nr. 286; opinia lui Iacob Radu în *Manuscriptele episcopiei greco-catolice din Oradea Mare*, Buc., 1923, p. 18. Combaterea nu poate să fie scrisă de Micu: atacurile sale anti-Eder diferă simţitor de *Widerlegung*, vezi *Responsum ad crisim I.C.E. în Supplicum Libellum Valachorum Tra(nsylva)nniae (sic) juxta numeros ab ipso posita*, B.A.R., ms. 600, f.42r—54v. — C. Ciobanu şi S. Dragomir (vezi *Acte şi documente culese şi publicate de ...*, în „Transilvania", XLV, 1913, p. 161—164, au arătat că *Widerlegung*, alcătuit de „ein patriotischer Walach", trebuia să apară împreună cu o traducere în germană a *Supplex*-ului. Cancelaria Aulică transilvană şi împăratul au oprit publicarea ambelor lucrări. Presupunerea că „patriotul român" este Şincai (vezi I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 380 n.) nu rezistă criticii; argumente apud I. Pervain, în „Tribuna", 1966, nr. 44. De altminteri, Tóth însuşi oscilează între Şincai şi Micu (vezi *lucr. cit.*, p. 389 n. 4).

[7] *Din istoria Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. I, Buc., 1961, p. 98.

(„mit Accord"): așadar, nu li s-au răpit bunurile și libertățile și — cu atît mai vîrtos — nu au fost înrobiți" („noch viel weniger zu Sklawen gemacht worden sind").

De o tratare foarte atentă se bucură perioada imediat următoare: a feudalismului dezvoltat. Consideraţiile cu privire la ea sînt animate de ideea că orînduirea feudală este, alături de sclavagism un izvor nesecat de racile sociale și morale: „Sklawerei würdigt die Natur des Menschen heraus, aber sie ist nicht die einzige Quelle der Verbrechen. Feudal—Verfassung ist auch eine dieser Quellen". Exemple se găsesc destule în istoria medievală a Germaniei, la care se fac raportări în *Wiederlegung*, dar și în istoria Transilvaniei. Bun cunoscător al evenimentelor din trecut, al legiuirilor ce reglementau obligaţiile urbariale, al modului în care s-a constituit în Transilvania puterea legislativă, scriitorul urmărește îndeaproape situaţia ţărănimii iobage și cu deosebire a iobagilor români. În această ordine preţioasă este, prin respiraţia degajată a ideilor, pagina consacrată procesului de iobăgie în comitate: „Dar mi se va obiecta: dacă românii au fost cîndva oameni cu totul liberi și, probabil, proprietari de pămînt liberi, ca și secuii, atunci cum se face că în comitate ei au ajuns treptat aproape cu toţii iobagi?

În Ungaria și Transilvania lucrurile s-au petrecut la fel ca în restul ţărilor feudale, adică: în vremurile acelea [îndepărtate] de anarhie și dezordine, persoanele singuratice nu aflau sprijin la stăpînirea, lipsită de putere, devenind astfel, — rînd pe rînd — victime ale unui vecin mai puternic. Aproape peste tot s-a întîmplat ca în comitatele *Clermont* și *Beauvais*, despre care *Beaumanoir* povestește că atunci cînd lordul sau contele descoperea în cuprinsul domeniului său vreo bucată de pămînt pentru care nu i s-au prestat servicii și nici nu i s-au plătit dări, pe loc o lua în stăpînire, ca pe un bun al său. Și, spune *Robertson*, tirania marilor proprietari mergea atît de departe și ei aveau atîtea prilejuri să asuprească și să ducă la disperare pe cei ce se statorniceau pe moșiile lor, încît unii oameni liberi, pierzînd orice nădejde, renunţau la libertate și se supuneau de bunăvoie, ca iobagi, puternicilor lor domni, numai pentru ca aceștia, obligaţi de interese proprii, să le acorde sprijin și mijloace de a-și întreţine familiile". Fragmentul se întregește cu însemnări despre „jupuirile" comise de nobilime și cu o filipică îndreptată contra asupririi sociale. Într-una din *notele* sale, a 26-a, Eder denigrase poporul român din Transilvania, punîndu-i în socoteală furturi, ucideri și alte excese săvîrșite de-a lungul vremurilor de indivizi izolaţi. Plin de indignare, anonimul exclamă „Această notă reprezintă culmea mojiciei, a neobrăzării și nesocotinţei". Să presupunem, continuă el, că moravurile au fost și sînt încă, la românii ardeleni, într-adevăr

Scanned with OKEN Scanner

degradate. A cui este însă vina? („An wen liegt die Schuld?"). În societate omul devine ceea ce este datorită formei de guvernămînt sub care trăiește. Asuprirea naște suflete de sclavi („Unterdrükung erzeugt Sklawensselen"). Dacă ea își exercită acțiunea nefastă timp de secole, atunci caracterul tuturor popoarelor oprimate ajunge același, indiferent cum s-ar numi ele: români, sîrbi, croați, polonezi sau ruși. *Să se înlăture asuprirea,* să se întemeieze școli pentru români, să li se asigure accesul la funcții înalte, și se va vedea că puține națiuni sînt atît de primitoare de cultură ca cea română.

Condiționarea progresului, în toate direcțiile, de înlăturarea opresiunii feudale evidențiază radicalismul unor concepții din *Widerlegung* și îl apropie pe izvoditor de gîndirea celor care au redactat ultimatumul adresat nobililor din Hunedoara, în noiembrie 1784, de țăranii zărăndeni, conduși de Crișan[8].

Proporțiile și adîncimea relelor generate de feudalism sînt măsurate în *Widerlegung,* de obicei, prin nedreptățile la care au fost și sînt expuși românii transilvăneni din partea celor trei națiuni „constituționale", mai neomenoase decît turcii. Aceste nedreptăți sînt „strigătoare la cer" („diese himmelschreiende Ungerechtigkeit"). Se citează, ca exemple, privarea samavolnică a românilor, „încetul cu încetul", de libertățile lor „cetățenești", comune cîndva cu ale „națiunii maghiare", și anumite paragrafe abominabile din legiuirile de tip feudal, potrivit cărora „valahii" erau niște bieți „suferiți" în propria-le țară. *Widerlegung*-ul comentează: „Trebuie să fii . . . grozav de mojic și de nesocotit, pe de-asupra, ca să repeți încă o dată acel *Tolerari Valachos propter emolumentum Regni.* Fiecărui ardelean luminat îi e rușine, și trebuie să-i fie, că astfel de pasaje pătează corpusul legilor transilvănene. Nu se poate închipui nimic mai absurd, decît ca o treime din locuitori să zică:

— Noi, o treime, binevoim a tolera încă în țară pe celelalte două treimi".

Pe lîngă alte dovezi, gîndirea modernă din *Widerlegung* o adeveresc și observațiile marginale despre natio. Acad. David Prodan[9], specialist recunoscut în istoria medievală a Transilvaniei, a spus: „În cursul secolului al XVIII-lea sînt în luptă încă două noțiuni de „natio". Față de noțiunea cea nouă de natio, în înțeles etnic, întîrzia încă o noțiune de natio în înțeles juridic, constituțional, în înțelesul de colectivitate cu puteri politice, de colectivitate suprapusă. E noțiunea medievală de natio. Națiunea în acest înțeles o constituie omul cu o distincție, un titlu oarecare: singurul care avea drepturi politice". Carol Eder, ale cărui merite pentru constituirea istoriografiei

[8] *Ibid.,* p. 265—266.
[9] *Lucr. cit.,* p. 33.

Scanned with OKEN Scanner

științifice la sași nu pot fi contestate, nu s-a lepădat de concepția „medievală" de natio, *Combaterea* însă da: „Nodul, pe care capul zăpăcit al autorului *notelor* nu a fost în stare să îl dezlege, constă în faptul că în limba oficială a documentelor din Transilvania, de la despărțirea Transilvaniei de Ungaria, prin *natio* se înțeleg numai acei membri ai unei națiuni care se bucură de drepturi cetățenești proprii, excluzîndu-i pe țăranii iobagi, numiți *plebs*. În acest sens, românii nu sînt socotiți ca națiune, ci ca *plebs*"[10]. Vechea accepțiune se perimase.

Problema este pusă în termeni asemănători de Ion Budai-Deleanu, în *De originibus populorum Transylvaniae commentatiuncula. Cum observationibus historico-criticis*[11].

[10] *Widerlegung*, Ad notam 15-tam.

[11] „Igitur juxta verum et genuinum systema Regni hungaricae nulla natio est nisi hungarica, quia nulli nobiles nisi hungarici, per consequens nobiles croatae, slavi, servii, germani et valachi in Hungaria sunt populus hungaricus-idipsum obtinuit in Transylvania semper, immo quoad Transylvaniam videtur nationis hungaricae nomen antiquitus emansisse, sed solum nobiles nominatos, adeoque tam valachi quam hungari nobiles aliascunque nationum, erant natio una, populus unus, regnicolae; quae denominationes plebi glebae adstrictae nunquam dabatur — atque nationum seu hungaricae seu valachicae et cujuscunque in Transylvania nullus plane respectus habitus fuit, sed solum nobilium absque nationum distinctione — ideo in nullo diplomate in nullis litteris R.(egni) et documentis antiquis invenientur aliter quod videre est ex omnibus per Ederium in notis criticis adductis documentis — haec adeo vera sunt ut mihi sane videatur nulla probatione indigere; cum hoc ubique non solum apud hungaros sed apud omnes Europae nationes obtinuerit — et ipse plane Ederius in eadem sentit. Ad ea vide *Nota 15 critica*. In hoc solum differimus, quod ipse mordicus nationem valachicam abridicolet tanquam nullibi existeret — excludere nititur, — sophismate usus — dicit enim solus de vero et genuine aequato jure Patrio Transylvaniae, nec hungarica natio, nec saxonica, nec siculica, (aut valachica subintellige) respectu suae nationis jure civitatis Transylvaniae guadere (hoc concede honorem) neque eo (addit) quodsi doceatur esse quempiam natione hungarorum, eundem civem esse transylvanum continue intelligi — et postea subdit „atque quod passim dicitur: tres Transylvaniae nationes civitatis jure guadere, hungarorum, siculorum et saxonum (hoc falsum hic latet angvis in herba), nonnisi tropo alique dici, neque alio sensu capi posse, quam Status et Ordines Transylvaniae hominibus ad nationem hungarorum (alterum falsum), siculorum aut saxonum pertinentibus constare". — Equidem hoc adeo subtile sophisma est, ut siquis obiter legat nonnisi victas manus det oportet, et quidem tota ambiguitas latet in substitutione facta loco nobilium hungari. Si vox haec nobiles Transylvaniae, interpretari debet *hungari Transylvaniae* tunc Ederus palman retulit, si vero per nobiles intelliguntur non solum hungari sed omnes provinciae Transylvaniae nobiles, concreto, qui hungaris numerosiores sunt, tunc Ederus dignus est accipere palman valachicam et in valachico sensu.

Adeo ne nos insensates putavit Ederus, ut fucum faciat impune, immo sibi plane contradicit, dixit superius nationem hungaricam in respectu nationis et hungarum non esse ideo civem hungaricum quia est hungarus, sed quia

Scanned with OKEN Scanner

Deprinsă cu îndrăznelile, *Combaterea* pretinde reprezentarea „țăranului sărac“ în dietă[12]. Cererea depășește cu mult ideologia *Supplex*-ului, care nu se atingea „cîtuși de puțin de sistemul social“, ce sta „la baza constituției ardelene“[13]. *Widerlegung*-ul abhora acest sistem și-i dorea moarte grabnică.

Prin ceea ce este fundamental în ele, *Notele istorico-critice* și *Combaterea* se situează la poluri opuse. Disecînd tezele lui Eder, autorul anonim consemnează, ca într-un rechizitoriu fulminant, principalele scăderi ale istoricului sas: criterii teoretice „nesănătoase“, informație superficială în probleme de istorie bisericească și de drept public maghiar, debitarea de neadevăruri sfruntate, răstălmăciri, lipsă de logică, contradicții flagrante, vorbe injurioase, anunțate — imprudent — de *Praefatio editoris*, înțesată de afirmații scandalizatoare, care impun comentatorului propoziții și fraze drastice: „Ce obrăznicie nechibzuită! Autorul *notelor* numește trîntori ai patriei pe oamenii care fac parte din aceeași categorie cu românii; prin urmare, după opinia sa, nici românii nu sînt altceva decît tot niște trîntori. Dacă însă oameni care cultivă pămîntul, se ocupă de creșterea vitelor, oameni din care este alcătuită cea mai mare parte a oastei și a păturii producătoare transilvănene, care întrețin pe soldat, pe judecător și pe însuși autorul *notelor*, dacă aceștia sînt trîntorii Transilvaniei, atunci aș vrea să știu cine sînt albinele țării? Desigur că nu aceia care trăiesc din hărnicia așa numiților trîntori . . . “. Deficiențele enumerate se asociau cu învățul de-a admite „ca adevăr curat tot ceea ce este împotriva românilor“ („alles für lautere Wahrheit annehmen, was gegen die Walachen ist“), cu „lingușirea slugarnică“ a mai marilor țării și cu fățărnicia crasă, comparabilă cu a lui Tartuffe: „A *58-a notă* dezvăluie pe deplin sufletul negru al autorului *notelor* (des Notenmachers). Să se compare această notă cu finalul *Introducerii (Praefatio editoris)*, pentru a-l putea cunoaște pe Tartuffe leit-poleit“. Exceptînd alte izvoare, păcatele lui

nobilis et tamen subdit, tres nationes jure civitatis quadere hungarorum, siculorum et saxonum, pro dii imortales! . . .

Velim interrogare Ederium ubi nobiles valachos omisit — et quare eadem argumentatio de iis non valet, nempe nationem valachicam non respectu nationis esse civitate donatam, et valachum non esse civem nisi quatenus nobilis — et hoc ita intelligi, quod Status et Ordines Transylvaniae hominibus ad nationem hungarorum, valachorum, siculorum et saxonum pertinentibus constare.

Sed pergit Ederus, *De originibus* . . . , B.A.R., ms. lat. nr. 115; citez după textul transcris de I. Bozdog, aflat în posesia prof. Șt. Pascu, p. 505—507.

[12] „Ich glaube dass die Walachen vollkommen berechtigt sind zu verlagen . . . dass für die Vertretung des armen Landmans auf dem Landtage gesorgt werde“, *Ad Notam 51 am.* Compară cu Ioan Lupaș, *Contribuțiuni* . . . , p. 359—360, și I. Tóth Zoltán, *lucr. cit.*, p. 389 n. 3.

[13] D. Prodan, *lucr. cit.*, p. 75.

Eder se alimentau din „ură națională“ și din concepțiile sale retrograde, ilustrate și de termenii în care vorbește despre unele decrete cu caracter liberal ale lui Iosif al II-lea. Atare termeni își îngăduie numai un om „nechibzuit“, fără judecată și răuvoitor[14].

Privind-o în articulațiile ei cardinale, *Combaterea* trebuie catalogată printre cele mai importante scrieri transilvănene de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. Mai ales două lucruri îi conferă o însemnătate excepțională: atacurile viguroase împotriva orînduirii feudale și situarea considerațiilor despre lupta românilor pentru existența națională într-un context de gîndire modernă.

Cine este autorul *Combaterii*? Cred că Ion Budai-Deleanu. Către el ne îndreaptă bănuielile, în primul rînd, unele idei din *Widerlegung*, retruvabile în lucrări alcătuite de scriitor mai tîrziu. Exemple[15]:

◊ „Respectabilul“ Eberhard Windek spune în *Viața lui Sigismund*, c. LX: a existat o vreme („in der Christenheit“) cînd oamenii atribuiau orice năpastă (chiar și războaiele) popimii (episcopului, protopopului, preotului)[16].

◊ Încă în timpul domniei lui Sigismund oprimarea poporului de către aristocrați și mai cu seamă de către oamenii bisericii (a majoribus natu, et praesertim ecclesiasticis) se întețise atît de mult, încît nici regii înșiși nu o mai puteau stăvili. Din această cauză răscoala mocnea între iobagi ca focul sub spuză; pentru a izbucni, trebuia numai să sufle cineva în foc. A făcut-o episcopul Lepeș, adeverind astfel crezămîntul că nu este nici un rău care să nu purceadă de la o față bisericească (quod episcopus Lepes Albensis sufflamina verumque effecit, quod nil mali quod non a viro ecclesiastico ortum habeat)[17].

◊ Sulzer afirmă „in seiner Transalpinischen Geschichte“ (*Geschichte des transalpinis-*

◊ „Dumnealui“ Sulzer a scris o carte despre *Dacia transalpină*, în care se folosește și de

[14] Privitor la bucuria cu care săsimea a întîmpinat revocarea unora dintre reformele lui Iosif al II-lea, vezi „Siebenbürgische Quartalschrift“, I, 1790, p. 129—140.

[15] Vezi și notele 10, 25.

[16] *Widerlegung . . . , Ad notam 16.*

[17] *De originibus . . . ,* p. 414.

Scanned with OKEN Scanner

chen Daciens), că românii s-au stabilit în Transilvania în timpul regilor maghiari („zu den Zeit der ungarischen Könige"). Argumentele sale nu pot convinge decît pe cei care iau drept adevăr curat, asemenea lui Eder, orice știre potrivnică românilor. Sulzer și alții se întemeiază pe logofătul Greceanu, criticat de un învățat imparțial: Gebhardi[18].

◊ Dacă Eder citea însuși lucrările pe care le citează, ar fi aflat din Sulzer că limba română muntenească este alcătuită din 4/8 elemente latine, turcești și grecești[20].

un fragment scos din cronica lui Greceanu referitor la întîia „descălecare" a Țării Muntenești. „Lui Sulzer, care dintru început prinsese ură asupra românilor și-și pusese în gînd a mișca toate ca să poată întuneca purcederea românilor de la romani, fu locul acest apă la moară". Concluziile trase de Sulzer arată că „au smentit foarte și n-au preceput limba românească"[19].

◊ „... Să află unii ... care vor să dovedească cum că limba românească este o mestecătură a toate limbile, întru care să află o parte și cuvinte lătinești. Ba dum(nea)lui Sulzer și după dînsul ... Eder așa au cercetat-o cu de-amăruntul, (cum să pare), și au cumpănit-o, cît ne-au spus și a cîta parte, pînă la un grăunte ..., este lătinească. Însă de obște știut lucru este că amîndoi n-au știut limba românească, și socoteala lor s-ar putea afla răsuflată prin însuși *Lexicon*"[21].

Paralelismul este evident. Paternitatea lui Budai-Deleanu o întăresc însă și alte mărturii.

În cartea despre *Supplex*[22], acad. David Prodan a relevat predominanța, în întreaga petiție, a dreptului istoric, „cu tot fanatismul și cu toată prospețimea sa". Se vorbește în *Supplex*, de la un capăt la celălalt, despre Dacia de altădată, coloniile lui Traian, descendența romană, despre libertățile vechi ale românilor, astăzi pierdute, etc. ..., iar drepturile care se cer se clădesc „pe temeiuri is-

[18] *Widerlegung ..., Ad notam 9-tam.*
[19] Ms. 3728, B. A. R.: *Introducere istoricească*, partea I-a *(Curmișul I).*
[20] *Widerlegung ..., Ad notam 10-tam.*
[21] *Introducere istoricească*, partea a III-a (*Curmișul* al III-lea).
[22] P. 57 și urm.; vezi și I. Lupaș, *lucr. cit.*, p. 342.

Scanned with OKEN Scanner

torice". Istorismul, omniprezent și la trei dintre corifeii Școlii ardelene (Micu, Șincai și Maior), nu joacă un rol preponderent în argumentația din *Combatere*. Pentru a legitima revendicările și aspirațiile românilor transilvăneni, accentul trebuie pus oare pe dovezile de ordin istoric? Răspunsul este: considerente de alt gen trag mai greu la cîntar decît astfel de dovezi. Acesta este sensul adînc și nou al rîndurilor lapidare din *Ad notam 4-tam:* „. . . Was thut das zur Sache?" Ideea va fi reluată în *De originibus populorum Transylvaniae:* „Sed quid opus quaestionibus an argumenta historica?"[23] și în *Introducere istoricească*, într-o formulare mai amplă și mai fermă: „Pînă acum de obște se credea cum că națiia românească, — ce în Țara Românească și în Moldavia stăpînește, iară în Ardeal, în Maramureș, în Banat, cu părțile Ungarii despre răsărit pînă la Tisa cea mai mare parte lăcuiește —, purcede de la acei romani care au rămas în Dacia despre vremile lui Traian împărat, și supt Aurelian n-au ieșit din țară. Dar de oarecîtăva vreme încoace, mai vîrtos unii dintru învățații Ardealului nu numai că pun la îndoială această socoteală, ci mai vîrtos cu precercate dovezi și multă ură să silesc a o răzbate, scornindu-să întîi această price dintru nescare privințe naționale și politicești . . .

Vrînd eu dar acum a-mi spune socoteala despre lucru acesta fără părtășie, adecă s-arăt pentru purcederea românilor precum am aflat la istorie și precum să cunoaște din însuși limba lor, mă aflu îndetorit a întări cele ce voi zice cu cele mai întemeiate dovezi. Cu atîta mai vîrtos, cu cît socoteala mea este cu totul împotriva celor mai sus pomeniți bărbați. Cetitorul va cerceta apoi dovezile și va judeca care dintre noi este mai aproape de adevăr, eu sau potrivnicii.

Toată cercetarea este singur pentru un adevăr istoricesc sau pentru apropierea către adevăr, fiindcă, de alta, fieștecărui cetitoriu, precum și românilor celor mai preceputi adiafor lucru este[24], și trebuie să fie, ori să purceadă națiia sa de la romani, sau de la daci, ori de la macar alt neam[25]. *Destul că neamul românesc custă și face în Dacia o nație de frunte, dintru mai multe milioane alcătuită* (subl. de I.P.) . . . Drept aceasta, socotește că nu au dat prilej învățatelor defăimări a lui Sulzer și Eder și unor altora . . . "[26].

[23] P. 498, 500 și 501.

[24] Adiafor lucru este = le este indiferent.

[25] Compară cu *Widerlegung . . . , Ad notam 4* : „Lächerlich. Sind darum die Walachen weniger die ältesten den gegenwärtigen Einwohner Siebenbürgens, wenn die Römer bei der Eroberung dieser Provinz, die alten Einwohner nicht alle ausgerottet, oder anders wohin versetzt haben? Wenn auch die Walachen aus der Vermischung der römischer Colonisten mit den altern Geten, oder Daciern herstammen, was thut das zur Sache?"

[26] *Introducere istoricească*, partea I-a *(Curmișul I).*

Scanned with OKEN Scanner

În *De originibus populorum Transylvaniae* și în *Introducere istoricească* revin și unele aprecieri și expresii privitoare la „defăimătorii" românilor (Eder, Sulzer, Thunmann etc.). Intenționînd să demonstreze un lucru imposibil, lipsa de temei a revendicărilor pentru care luptau românii, ei s-au pretat la „sofisme" și paradoxuri („paradoxon istoricesc"), au uzat de „dovezi închipuite și ca din văzduh apucate", au nesocotit informațiile care „nu se lovesc cu sistema lor", au mistificat „luminatul adevăr". Budai-Deleanu izbucnește, ca în *Widerlegung:* „Cu atîta mai puțin se poate ierta Eder cînd el, scriind pentru români, întruadins preface și întunecă mărturiile istoricilor cele mai clare, ca să amăgească pre cei neprocopsiți la istorie[27]; „Doamne sfinte, ce mai mestecături sînt acestea! Cetind cineva unele ca acestea, trebuie să-i vie în minte și fără voie povestea lui Iordan de nașterea hunilor din draci și strige.

De rușine lucru cu adevărat este, cînd încă să află lucruri așa ticăite în veacul nostru, unde istoria să împreună cu adevărata critică"[28].

Ipoteza paternității lui Budai-Deleanu este sprijinită și de un detaliu biografic. În anul 1791, cînd era angajat la tribunalul din Lemberg, el obține un concediu de șase săptămîni, dar — după expirarea concediului — nu se întoarce la postul său, ci lipsește nemotivat cinci luni. Cazul a fost raportat împăratului, care a dispus mustrarea vinovatului[29]. Dînd la lumină această știre prețioasă, profesorul Erich Prokopowitsch face o presupunere: „Wahrscheinlich dürfte er damals geschichtlichen Studien in Budapest und Wien getrieben haben". Prokopowitsch nu indică titlul nici unui studiu, este însă mai mult decît probabil că Budai-Deleanu a scris *Combaterea* tocmai în cele peste șase luni petrecute departe de Lemberg[30]. Va fi colaborat el și la întocmirea *Supplex*-ului? Poate.

În *Epistolie închinătoare către Mitru Perea, vestit cîntăreț*[31], Bu-

[27] *Ibid.*

[28] *Ibid.*, partea a II-a.

[29] *Zu Jon Budai-Deleanus Lebensgeschicte,* în „Südost-Forschungen", Band XIX. 1960. p. 291—292.

[30] Probabil că a stat mai mult la Viena, în preajma lui Ioan Bob, Gherasim Adamovici și Iosif Mehesi, cercetînd de zor cărți și reviste. A consultat și pe Johann Seivert, *Entwurf der siebenbürgischem katholischen Bischofe in Weissenburg,* lucrare tipărită în „Siebenbürgische Quartalschrift", I, 1790, p. 171—208. De altfel, este necesară sublinierea cîtorva lecturi rare, neîntîlnite la ceilalți reprezentanți ai Școlii ardelene: Philippe Beaumanoir (sec. XIII), cu *Les coutûmes de Beauvaisis;* Eberhardt Windecke (1380?—1442?), cu *Historia Sigismundi Imperatoris;* Wilhelm Huthrie și John Gray, cu *Allgemeine Weltgeschichte* (tălmăcire din engleză). William Robertson (1721?—1793) ș.a.

[31] *Țiganiada,* Buc., 1953, p. 65 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

dai-Deleanu îi mărturisește lui Petru Maier (alias Maior) că deși trăiește la Lemberg „în prisos", totuși „din inimă dorul țării" nu și-l poate smulge. Dragostea de neam îl face să se simtă solidar, în fiece clipă, cu intelectualii ardeleni care activau pentru mai binele poporului românesc: „Scrie-mi, rogu-te, cum vă aflați, că eu încă mă țin de ceata voastră și nu m-am lepădat pînă acum; ba zioa și noaptea pentru dînsa lucru ș-ostănesc". Slovele acestea patetice, scrise în anul 1812, sînt valabile pentru întreaga perioadă de înstrăinare forțată a lui Budai-Deleanu. Patriot aprins, cum ni-l învederează viața și operele sale, el a păstrat legături vii cu „țara" în care se născuse.

A știut și de *Supplex*, din care a transpus în *Combatere* idei, replici, argumente. În ciuda unor identități izbitoare între *Supplex* și *Combatere*, aceasta se detașează net de petiție prin spiritul ei de frondă revoluționară, nu reformistă. *Widerlegung* anticipează, sub raport ideologic, anumite capitole din opera istorică a lui Budai-Deleanu, din *Trei viteji*[32] și *Țiganiada*, cu versurile ei memorabile, puse în gura lui Romîndor și a mulțimii strînse sub flamurile desfășurate de Țepeș:

„Nu, dragi voinici! Ori la slobozie,
Ori la moarte drumul să vă fie!
Și dacă-i hotărît din vecie
Patria să cază fără vină,
Aceeași soartă și-a noastră fie;
Un mormînt ne-astupe și-o țărînă!
Vrăjmașului alta nu rămînă
Făr' pămîntul și slava română!"
Romîndor fîrșind, răpști mulțimea,
Ș-un gomot din șireag în șireag
Mersă crescînd; iară călărimea
Dezvoalsă îndată alb-verdele steag:
„Du-ne — strîgînd — măcar în ce parte,
Ori la slobozie, sau la moarte!"

Budai-Deleanu a așternut niște prevestiri în versuri, intitulate *Sibylla de anno 1795*, pe o foaie răzleață din ms. lat nr. 115 (*De originibus . . .*), în josul căreia se citește: „Fragmenta *De unione trium nationum et Contra Ederum*". Limbajul prevestirilor trădează lec-

[32] În afară de *Trei viteji*, urme de atacuri împotriva iobăgiei găsim în *Widerlegung . . .*, *Ad Notam 15tam* (iobăgirea țăranilor liberi = nedreptatea cea mai strigătoare la cer săvîrșită de către proprietarii de pămînt) și în *De originibus . . .*, p. 496: „Jam sic notus barbaro vocabulo barbarus ipse feudalismus apud hungaros quoque egerat radices".

Scanned with OKEN Scanner

tura unor cărți de proveniență masonică, dar ideile sînt surprinzătoare: o cetate se poate elibera prin suprimarea conducătorilor ei nevrednici; se întîmplă să cadă sceptrele și de pe capul popilor druizi; un popor învins începe să se ridice înainte ca învingătorii să-și fi împărțit prada de război; cînd „Albina-regină" va da drumul la roiuri, o singură zi va aduce prăpădul trîntorilor:

Mira canam: Suprema Apis en examina mittet!
excidium fucis adferet una dies.

Ultima precizare se inspiră, în mod sigur, din *Combatere*, paragraful *Zur Vorrede*, în care Iosif Carol Eder era înfierat pentru una din primele sale „obrăznicii": trecerea necugetată a maselor ardelene, și îndeosebi a celor românești, în rîndul „trîntorilor patriei" (Fucis Patriae). *Widerlegung*-ul rectifică: masele sînt albinele țării, trîntorii fiind cetașii minorității dominante. *Sybilla de anno 1795* și *Combaterea* au fost scrise de același autor: Ion Budai-Deleanu. *Combaterea* este întîia sa operă originală.

*

Polemica Budai-Deleanu—Eder a avut și un epilog puțin plăcut pentru istoricul sas. O dare de seamă asupra cărții lui Schlözer: *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, apărută într-o publicație periodică germană în 1798, îl critica sever pe Eder, pentru greșelile descoperite de recenzent în *Notele istorico-critice*, în *De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum commentatio* (Viena, 1792) și în *Christiani Schesaei Saxonis Transilvani Ruinae Pannonicae libri Quatuor Statum rei publicae et religionis in Ungaria et Transilvania temporibus Ioannis Sigismundi Zapolya complexi* . . . (Sibiu, 1797). Eder, cel mai impetuos dintre apologeții „drepturilor naționale ale sașilor" („der stärkste unter den Apologisten der sächsischen Nationalrechte"), și-a scris comentariile la *Supplex* „în pripă", s-a lăsat ademenit de „întorsături sofistice" („sophistischen Wendungen") și — purtat de „ură" și de „zelul său antivalahic" — neagă autoritatea oricăror izvoare istorice favorabile cauzei românilor ardeleni: „Deoarece Anonymus spune că ungurii i-au găsit pe valahi în Transilvania de azi, bineînțeles că d. Eder, în zelul său antivalahic, nu are altceva mai bun de făcut, decît să respingă totul și să arunce copilul cu albie cu tot"[33].

[33] Vezi *Gebürliche Notwehr gegen die Ausfähle des Recensenten in der „Jenaer Allgemeinen Litt. Z."* Nr. 53, 54, 55, în „Siebenbürgische Quartalschrift", VI, 1798, p. 359—400. (Lucrez după conspectele făcute de Lucian Blaga pentru Academia Republicii Socialiste România — Filiala Cluj, Secția de istorie literară și folclor). Relativ la Schlözer vezi și: *ibid.*, VII, p. 280—286, *ibid.*, VII, 1801, p. 54—80 (părerile lui Herder despre *Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen)* și Jancsó Elemér, *Az erdélyi nyelvmivelö társaság iratai*, Buc., 1965, p. 59, 87, 251, 263 și 266.

Scanned with OKEN Scanner

Riposta lui Eder este voit dilatată. După ce avertizează că „atacurile“ din „Jenaer Allgem. Litt Zeitung“ sînt de așa natură încît un om de cinste nu poate să le treacă sub tăcere și după ce încearcă, fără succes, să-și motiveze anumite rătăciri, istoricul stăruie asupra *Supplex*-ului. Cu cîțiva ani în urmă, scrie el, românii au compus un memoriu, prin care cereau drepturi cuvenite doar națiunile recepte. Îndrăzneala lor „de necrezut“ și „neadevărurile grosolane“ din suplică l-au determinat să o tipărească și să o adnoteze, îmboldit de rîvna sa de istoric și nu de resentimente față de români. Confesiunea continuă: „Desigur, eu pot să accept că am scris *notele* ... cu zel antivalahic“, însă acesta nu era îndreptat împotriva națiunii române, ci a „valahilor care au alcătuit acea plîngere în felul în care au alcătuit-o. Împotriva lor mi-am cheltuit zelul“: pe de o parte, fiindcă unui om ce ține la onoarea patriei sale nu poate să-i fie indiferent dacă „stările“ sînt prezentate lumii, cu ajutorul unor date istorice incontestabil mincinoase, drept tirane față de popor, pe de altă parte, pentru că un om capabil să cumpănească întrucîtva lucrurile nu poate rămîne impasibil, văzînd că românii transilvăneni — atît de numeroși, încît dacă s-ar uni ar dispune de ius fortioris — sînt cu bunăștiință răzvrătiți prin afirmații false despre răpirea drepturilor de care s-au bucurat pînă în veacul al XVIII-lea[34]. Frazele urmează albia sinuoasă a concepțiilor ultra retrograde din *Notele istorico-critice* și, laolaltă cu observațiile recenzentului de la „Jenaer Allgem. Litt. Zeitung“, susțin dreptatea aprecierilor lui Budai-Deleanu despre Eder, din *Widerlegung*. Ultimele acorduri ale *Combaterii* sună ca o grea și meritată sentință: comentariul la „notele istorico-critice“ arată „îndeajuns că autorul lor are, ce-i drept, rea-voință, dar — din fericire ... — nu are inteligența și cunoștințele necesare, pentru a pricinui vreun rău națiunii române“[35].

[34] „... Allerdings kann ich's auch zugeben, ich schrieb die *Noten* zur Bittschrift der Walachen mit *antiwalachischen Eifer*, das ist, mit Eifer nicht gegen die walachische Nation, sonder gegen diejenigen Walachen, die jene Bittschriff so geschrieben hatten: gegen diese eifer' ich 1) weil es einem Manne, dem an der Ehre seines Vaterlandes liegt, nicht gleichgültig sein kann, die ständischen Nationem seines Vaterlandes durch offenbar erlogene historische Angaben vor der Welt als *Volks-Tyranen*, und die Fürsten, die dies zugaben, als *Mitverstandene* oder wenigstens als *Irregeleitete* dargestellt zu sehen; 2) weil es einem Manne, der auch nur mit der nothdürtigs Überlegungskraft ausgerüstet ist, nicht kleichgültig sein kann, wenn Leute, die so zahlreich sind, dass sie in dem Augenblicke, in dem sie sich vereinigen, das *ius fortioris* auf ihrer Seite haben, durch falsche historische Behauptungen von gewaltsamer Unterdrückung ihrer bis in's 17-te Jahrhundert genossenem wichtigen Rechte empöret werden“, „Siebenbürgische Quartalschrift“, VI, 1798, p. 375.

[35] *Widerlegung* ..., Nota 58-a.

Scanned with OKEN Scanner

II

DE LA FUNDAMENTA GRAMMATICES LINGUAE ROMAENICAE... LA TEMEIURILE GRAMATICII ROMÂNEȘTI

O valoroasă lucrare de gramatică a lui Budai-Deleanu este *Fundamenta grammatices linguae romaenicae*, terminată la Lemberg în anul 1812, cînd autorul încearcă să o publice. Dar nu izbutește, probabil din cauza lipsei banilor necesari pentru acoperirea cheltuielilor de tipar. Insuccesul nu l-a demobilizat. Ne-o dovedește un manuscris din 1815, trimis lui Petru Maior la Buda și intitulat *Excerptum ex capitae secundo operis mei sub titulo: „Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata"*[1].

Extrasul nu se datorește întîmplării, ci inițiativei lui Maior de a-l angaja pe Budai-Deleanu într-o discuție serioasă pe tema scrierii românei cu litere latine: „Mai .mult aș avere eu aici de a pomeni, dară nu am vrut să te asupresc, și nici acestea nu aș fi scris dacă nu m-ai fire invitat, scriindu-mi cu letere lătinești și arătîndu-ți dorința că ar fire bine să ne lovim la ortografie, adecă să ținem una. Vrînd a împlinire acest scopos patrioticesc, nu mi-am pregetat osteneala de a-ți arăta în ce stă teoria ortografiii mele"[2].

Destinat unui scop patriotic (unificarea ortografiei), *Extrasul* cuprinde un scurt alineat introductiv (f. 1r), *Pentru leterele lătenești care au pus autoriul în locul celor iliricești* (f. 1r—15v) și, la sfîrșit, indicații despre împrejurările în care s-a ajuns la schimbul de opinii cu Maior asupra ortografiei (f.15v—16r.).

În rîndurile introductive, Budai-Deleanu notează, în cuvinte care îi trădează amărăciunea, că *Fundamenta* așteaptă de „trii ani... tipariul", amintește unele idei enunțate în prefața acestei opere[3] și indică, succint, problemele tratate în primele două capitole ale ei:

[1] B. A. R. — Filiala Cluj, ms. 296 (fond. Blaj); dimensiuni: 39/24 cm., total foi: 16; f. 16 v. — albă. S-au ocupat de *Excerptum...*: T. Cipariu, în *Principia de limbă și de scriptură*, ed. a II-a, Blaj, 1866, p. 322—324 și 327; I. Pervain, *Un manuscris puțin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*, în „Tribuna", 1960, nr. 25, p. 2; Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Buc., 1966, p. 37, 83, 114 și passim.

[2] Ms. 296, f.15v.

[3] O copie din *Praefatio*, fără cotă, în același dosar cu ms. 296.

Scanned with OKEN Scanner

„. . . La capul întîi am tălmăcit slovele iliriceşti, cu carele au trăit românii pînă acum, şi am alăturat pronunţia lor cu slove lătineşti, iară la al II [-lea] cap am introdus următoarea ortografie, care, fiindcă am hotărît să o supun cretecii preasînţiei tale, o scriu toată cu letere lăteneşti şi în limba românească, după ortografia aşezată".

Pentru leterele lăteneşti, care au pus autoriul în locul celor iliriceşti ocupă în manuscrisul 296 un spaţiu larg. Cel mai larg. Disecţia conştiincioasă a întregului capitol, cu gravele sale erezii, mi se pare nepotrivită aici. Socotesc însă indispensabilă, şi folositoare, izolarea cîtorva idei interesînd mai cu seamă concepţia lingvistică a lui Budai-Deleanu.

Autorul *Ţiganiadei* ştie că el nu este un pionier în ceea ce priveşte elaborarea unui bun sistem ortografic, pentru scrierea limbii române cu litere latine. Dar soluţiile înaintaşilor îl nemulţumesc. Excepţie face Samuil Micu, pe care îl laudă („Unul numai s-au aflat care au arătat dreapta cărare spre adevărata ortografie românească cu slove lătineşti, adecă preacuv(iosul) părintele Klein, în gramateca *dacoromână*, ce s-au tipărit la Viena"). Influenţat de *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* şi de rezultatele propriilor investigaţii în domeniul ortografiei, Budai-Deleanu ajunge — „după foarte multă sminteală şi îndoieli, şi mai multe îndreptări" — la afirmarea intransigentă a unui etimologism exagerat. Latinomania sa, mai virulentă decît la ceilalţi protagonişti ai Şcolii ardelene, îl face să-şi greveze „teoria ortografiei" cu nenumărate aberaţii[4], iar sistemul de scriere, cu grafii care înspăimîntă: „Maquárque se havu asiezátu intr'acésta quipu ortografeia si drépta pronúnciâ slovelor latenésci, quáre le hámu alésu spre a scrivere cu dense romanésce; totusi suéntu fórte multe luvari amente de fácere, — iar inainte de tóte, cumque aciásta orthografeia este intr-unu quipu qua acéla; quàto, dè se vá templá vreo dáta. quá sê ajúnga leimba nóstra la cévasi cultura si sàe incépa a sê scrivere intr-ensa càrti inveçáte, puçeino fórte vá feire de adaugátu" (f.13r). Satisfăcut, totuşi, de ceea ce izbutise să realizeze, autorul vorbeşte în termeni grandilocvenţi despre paginile consacrate ortografiei. De exemplu, Budai-Deleanu susţine că pentru limba noastră literară („limba învăţaţilor") numai ortografia preconizată de el va fi „destoinică": „Autorul este întru sine încredinţat că dacă are limba românească să se scrie cu slove lăteneşti, ori cu această ortografie, ori cu nice una alta se va putea scriere deplin" (f.1v).

[4] Extrag cîteva: „*a* întunecat (= î) este en feli de rău năravu, care s-au luat în limbă"; după „firea limbei" noastre, cuvinte ca *bine, prindere, vindere* ar trebui să se rostească *bene, prendere, vendere;* în *poate* şi *moarte, oa* reprezintă „un rău năravu a norodului, apucat de la sloveni".

Scanned with OKEN Scanner

Principiile etimologice și etimologizante, anunțate cu ostentație, rămîn însă în umbră, în raport cu mulțimea ideilor și a preocupărilor valoroase din *Excerptum*. Sînt de amintit aici, în mod deosebit, sublinierea repetată a calităților sine qua non ale oricărui sistem ortografic (claritatea și simplitatea), necesitatea întemeierii regulelor ortografice pe „firea limbei", considerațiile despre palatalizarea labialelor și a dentalelor, recunoașterea deschisă a meritelor unei ortografii fonetice („. . . Mai bine este cînd se cetește cum se scrie și se scrie cum se cetește"), precum și ideea privitoare la oportunitatea criticii în lumea discuțiilor științifice, exprimată într-un aforism anevoie de uitat: „. . . Adevărul este ca și aurul, care numa după multă cernere și spălare se lămurește".

*

Deodată cu invitația la un schimb de opinii cinstit, Maior i-a trimis lui Budai-Deleanu și referințe despre sistemul elaborat de el, cerîndu-i să i-l cenzureze. Poetul face puține observații, fiind convins că în cele mai multe „punturi" lesne se vor putea „nărăvire". Observațiile, comunicate în scris, sînt însoțite de rugămintea ca Maior să citească *Pentru leterele lătenești care au pus autoriul in locul celor iliricești* și — fără sfială — să-și spună părerea, oricît de aspră. Nezăbavnic, Petru Maior răspunde concis la data de 13 mai 1815, dar nu tocmai pe placul confratelui său de la Lemberg, cum rezultă din conceptul epistolei acestuia către Maior: „. . . Fiindcă din puține ce v-au plăcut a aruncare împotriva ortografiii mele am priceput că nu m-ați înțeles sau nu ați vrut să mă înțelegeți, voi să mai tălmăcesc o dată pe scurt chipul scriisoarei mele cu letere lătenești, ca să slugească depreună și în loc de apologie . . . "[5]. Continuînd, Budai-Deleanu revine cu detalii asupra *Teoriei ortografiii românești cu slove lătinești*, dar nu aduce nimic nou față de *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* și față de *Excerptum*. Lucruri noi nu se întîlnesc decît la începutul scrisorii, cuprinzînd notații crude la adresa episcopului Ioan Bob și a susținătorilor săi. Ei toți sacrificau „binele de obște a poporului", ca să-și „vecinicească stăpînirea", și — în același scop — nu pregetau să-și trădeze neamul. Aprins de mînie contra „nevrednicilor de numele românesc ce s-au încuibat la Blaj", Budai-Deleanu amenință: „. . . De peana mea nu vor scăpa . . . Cît mai curînd voi să trag de pre față obrăzariul acestii mamile și să-i arăt adevărata fisiognomie".

După Budai-Deleanu, *Pentru leterele lătenești care au pus autoriul în locul celor iliricești* este o traducere a unui lung paragraf din

[5] B. A. R., ms. 2447, f44r+v.

Fundamenta grammatices linguae romaenicae[6]: *De litteris latinis quae per authorem praecedentibus substituuntur*. Însă confruntarea, prin sondaj, a celor două texte dovedește că *Pentru leterele lătenești* nu este o tălmăcire, ci o redacție întrucîtva schimbată și amplificată a versiunii în latinește. Un exemplu:

„Hae quidem ut supra recitatae litterae vigent hodiedum apud Romaenos, plures tamen huius nationis viri praesertim in provinciis Imperio Domus Austriacae subjectis, jam pridem loco harum, litteras latinas introducere tentarunt; sed invita, ut ajunt, minerva. Namque alii scribendi methodum hungaricam, alii aliam, omnes tamen fere ortographiam indoli huius lingvae contrariam adhibuerunt. In gratiam horum praesertim vero externorum, qui lingvae romaenicae notitiam sibi comparare vellent, author litteris illyricis latinas; sed adhibita nova, genio lingvae magis idonea ortographia, substituere non dubitavit; certusque est, quod si lingva romaenica litteris latinis scribi debeat, aut hac per ipsam introducta ratione, aut nulla alia acomode correcte(que) scribi possit“[7]; „Ceste mai sus arătate letere măcar că s-au primit de către români și să obicinuiesc pînă astăzi, totuși mai mulți bărbați învățați a neamului acestuia, mai vîrtos cei de supt împărăția Austrii, de mult acum au început a trebuințare și au hotărît a intruducere letere lătenești. Însă puțin foarte sporiu au făcut, fiindcă unii s-au silit a trebuințare slovele acestea cu ortografia ungurească, alții cu totul altă ortografie, firei limbei românești cu totul împrotevitoare, au statornicit. Unul numai s-au aflat care au arătat dreapta cărare spre adevărata ortografie românească cu slove lătenești, adecă preacuv(iosul) părintele Klein, în gramateca *dacoromână*, ce s-au tipărit la Viena. Dar acest bărbat învățat, vrednic de mai bună soarte, cuprins fiind cu multe alte făptorii pentru binele neamului, n-au putut atunci doară să covîrșească toate regulele ce sînt spre întemeierea deplinei ortografii. Urmînd prințipiilor acestui bărbat, și mai că se poate zice începătoriul cărturăriei românești, au socotit autoriul să așeze o deplină ortografie românească, pentru cei care ar voire să scrie limba românească cu letere lătenești, vrînd a facere cu aceasta o slujbă nu numai neamului său, ci și străinilor care ar dorire să aibă cunoștința limbei acestii. Autoriul este întru sine încredințat că dacă are limba românească să se scrie cu slove lătenești, ori cu această ortografie, ori cu nice una alta se va putea sriere deplin“[8].

Constatarea că ms. 296 reprezintă o variantă îmbogățită a paragrafului *De litteris latinis quae per authorem praecedentibus substi-*

[6] Ms. 296, f.1r.
[7] B. A. R., ms. 5200, f.18v—19r.
[8] Ms. 296, f.1r+v.

Scanned with OKEN Scanner

tuuntur poate fi dusă mai departe, după o lectură paralelă a *Extrasului* din 1815 și a paragrafului *Pentru pronunția acestor slove* din *Temeiurile gramaticii românești*[9]. Există între ele asemănări izbitoare, pentru că Budai-Deleanu a reluat și definitivat în cea de a doua lucrare paginile trimise lui Maior. Filiația dintre manuscrisele la care m-am referit este, deci, următoarea: ms. 5200 (1812) — ms. 296 (1815) — ms. 2424 (posterior datei de 15 mai 1815)[10].

Asemenea celorlalți reprezentanți ai Școlii ardelene, Budai-Deleanu a militat pentru înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin. Scrierea în alfabet latin trebuia să învedereze originea latină a limbii române și să ajute prin aceasta lupta de emancipare socială și națională a poporului nostru.

Pentru a arăta cum anume să se scrie românește cu litere latine, Budai-Deleanu a alcătuit un sistem ortografic complicat și foarte greoi, expus amănunțit în *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* și în *Temeiurile gramaticii românești.* Manuscrisul 296 se situează între aceste două lucrări de valoare și datează din prima jumătate a anului 1815.

[9] B. A. R., ms. 2425, f.16v—39v.

[10] Discuții în legătură cu anul cînd Budai-Deleanu a scris *Temeiurile...* apud I. Gheție, *Prima gramatică românească modernă*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Buc., 1958, p. 334.

Scanned with OKEN Scanner

III

FRAGMENTE DIN A III-A VARIANTĂ A „ȚIGANIADEI"

Într-un articol publicat cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la nașterea lui Budai-Deleanu[1], atrăgeam atenția asupra importanței cîtorva file (249r—264r) din ms. nr. 2429 al Bibliotecii Academiei Române. Ele cuprind mostre de scriere a limbii române cu litere latine, iar mostrele sînt fie strofe din variantele I și II ale *Țiganiadei*, reproduse numai rareori stereotip, fie versuri inedite, care întregesc în mod fericit redacțiile anterioare ale poemei. Mai precis, extrasele „ex poemate *Tabăra țiganilor*" reprezintă:

a) varianta I-a, cîntecul I, strofele 4—14 și 27—30 (numerotate, în ms. 2429, 35—38)[2];

b) varianta a II-a, cîntecul al III-lea, strofele 59—61 (numerotate 27—29) și 75—120[3];

b) varianta a II-a, cîntecul al III-lea, strofele 59—61 (numerotate 121, 122 și copiate în continuarea strofei 120 din cîntecul al III-lea) și 26—42.

În ceea ce privește versurile inedite, ele formează strofele 30, 31, 32, 33 și 34.

Gheorghe Cardaș, care a tipărit mai întîi varianta a II-a din *Țiganiada*, a considerat sextinele copiate în ms. 2429 doar niște hibride mostre de limbă „exagerat de latinizată"[4]; esențial nu este însă acest lucru, ci faptul că multe dintre ele diferă simțitor de strofele-matcă

[1] *Versuri inedite din „Țiganiada"*, în „Tribuna", IV, 1960, nr. 32, p. 9.

[2] Strofele 8—13 (f.249v, 250r și 250v) sînt reluate și îmbogățite cu o sextină în strofele 78—84 (f.253v, 254r și 254v).

[3] Din strofa 75 sînt lăsate pe din afară primele două versuri; de asemenea, Budai-Deleanu nu transcrie strofa 91, numerotează cu 91 strofa 92 din varianta a II-a și sare, în ms. 2429, de la 91 la 93.

[4] Ioan Budai-Deleanu, *Țiganiada..., publicată în forma definitivă din 1800—1812, cu introducere, indice de nume și glosar de Gh. Cardaș*, ed. a II-a, Buc., 1928, p. LIX.

din variantele I și II. Tipic pentru urmărirea deosebirilor este următorul exemplu:

41*

Așa zicînd cu groaznică moarte
Porunci ca pe toți să-i înțape
Ce la tîlhărie avură parte,

În pădurea ce era de aproape.
Hamza fu înțăpat pe cel mai gros
Și mai nalt copaci; grecul mai gios.

42

Crudă poruncă, moarte îngrozită!
Dar acelui nevinovat pare
Că vînzarea-i și mai neomenită
Om ticălos, totuși nu te spare

De la fapte rele cîteodată
Pedeapsa, ori cu ce moarte așezată![5]

41

Așa zicînd, cu groaznică moarte
Porunci ca pre toți să-i înțape
Cei ce au avut la tîlhării parte,

Deci într-o pădure deasă de aproape
Toți au fost împărați prin copace
De jaf la paseri lăsați rapace.

42

Crudă poruncă! Moarte îngrozită!
Adevăr, dar tîlhăria pare
Și vînzarea că e și mai neomenită
Totuși pre omul cel rău nu spare

De la fapte rele cîteodată
Pedeapsa, ori cu ce moarte așezată[6].

În varianta a II-a cuvîntul lui Florescul de la Vercicani „către adunare" se încheie astfel:

63

Prin țigani vru el să dobîndească
Doao scoposuri: unul, să vază
Pe gloata murgă faraonească

Cum este la război de viteză;
Iar altul, ca să facă arătare
Turcilor cum că mai multe oști are.

64

Și macar cum vom socoti noi,
Amîndoao scoposuri sînt bune:
Prin cel dintei, țigănescul soi

[5] I d., *Țiganiada*. Ediție îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Ion Oană, Buc., 1953, p. 172.
[6] Ms. 2429, f. 264r.

Scanned with OKEN Scanner

La rînd bun să învaţă şi să pune;
Prin a doia, în vreme de năvală
Să pot băga turcii în amegeală"[7].

Aceste strofe nu există în ms. 2429, unde Budai-Deleanu a pus în gura eroului său idei răzvrătitoare:

30

Deci gîndea că de tăiat şi de puşcat
Buni ar fi, ca şi alţii, şi ţiganii.
Şi bine socotea, cu adevărat,
Că nu-s mai buni ei decît ţăranii.
Aceşti încai ne dau de mîncare
Şi toţi răzămăm pe a lor spinare.

31

Dar astăzi iau de la plug, în silă,
Pre agonisitoriu cel mai harnic,
Pustiindu-şi ţara fără milă,
Iar pe cel zăcaş, pe cel mitarnic,
Pierzătoriu de zile şi bucate
Îl lasă să şeadă la alţii în spate.

32

Au n-ar fi mai drept ca să se mîne
Acest feli de zăcaşi la bătălie,
Carii numa ştiu a mîncare pîne,
A tăiare în plăcinte şi mălaie,
Iar a le agonisire şi a le face
Nice au învăţat, nice le place.

33

Însă oricum să fie, ajunge atîta
Cum că Vlad pe ţigani puse
La cevaşi rînduială dorită,
Şi gîndul său la nime nu spuse.
Nici eu ştiu ce au vrut el să facă
Cu ţigănia noastră săracă.

[7] I. Budai-Deleanu, *Ţiganiada*, 1953, p. 145.

Dar ca în zadar să nu mînce pita
Porunci cum pot să se armeze,
Să fie gata în toată clipita
Şi cînd ar fi să-i înştiinţeze
Tot insul atunci arma să apuce
Ca ori încătro să se poată duce[8].

Filele 249r—264r din ms. 2429 pleacă, aşadar, de la cîntecele I, III şi IV ale *Ţiganiadei* (variantele I şi II), supun materialul poetic de aici unor modificări peste care nu poţi trece cu uşurinţa lui Gheorghe Cardaş şi — pe alocuri — schimbă gruparea originară a strofelor. În general, autorul înlocuieşte anumiţi termeni sau unele expresii *(să se adune — să se strîngă, la vremea ştiută — la vremea semnată, pă cîne — pre ogar* etc.), schimbă, cîteodată, măsura stihului *(Căutînd la venituri, nu la ţară — Cătînd la venituri, nu la ţară)*, plăsmuieşte versuri şi strofe noi. Toate observaţiile de amănunt duc la ipoteza că pe Budai-Deleanu l-a preocupat, în anii 1812—1820[9], gîndul de a desăvîrşi variantele I şi II ale *Ţiganiadei*, pentru a făuri o a III-a variantă, superioară celorlalte.

[8] Ms. 2429, f. 251v—252r.

[9] Budai-Deleanu s-a ocupat de scrierea limbii române cu litere latine în aceşti ani; prin urmare, şi mostrele din *Ţiganiada* trebuie să dateze tot din perioada 1812—1820.

Scanned with OKEN Scanner

IV

INTRODUCERE ISTORICEASCĂ

În anul 1818 Budai-Deleanu se pregătea să scoată un *Lexicon românesc-nemțesc*, în care adunase „nu numa cuvintele românești, dară și cele moldovenești și ardelenești, precum și cele ce se află în cărțile de obște". Dicționarul, rămas pînă astăzi în manuscris, este precedat de o *Prefație* și o *Introducere istoricească*. Cea dintîi a fost tipărită în 1944 și 1960, de către Ion Sîn-Giorgiu și Elena Stîngaciu; *Introducerea* este însă mai puțin cunoscută, ea fiind pusă la contribuție abia în ultimul timp, în lucrarea lui I. Gheție despre *Opera lingvistică a lui Budai-Deleanu (1966)*. Problemele puse în *Introducere* și felul în care sînt ele dezlegate impun publicarea ei in extenso.

Introducerea istoricească e divizată în trei părți, numite „curmișuri": *Pentru purcederea și numirea românilor, Românii purced de la coloniile romanilor care au descălecat Traian în Dacia* și *Limba românească purcede din limba poporului romanilor cel vechi*. Structura *Introducerii* a rezultat dintr-o constatare amară pentru Budai-Deleanu: că străinii cunosc prea puțin originea poporului românesc, începutul și „stihiile" limbii române. De asemenea, profilul scrierii a mai fost înrîurit și de războiul purtat de autor contra falselor teorii privitoare la trecutul îndepărtat al românilor, puse în circulație de Sulzer, Eder, Thunmann ș.a. Ele trebuiau combătute, pentru că prejudiciau lupta noastră de eliberare socială și națională, pe care Budai-Deleanu a slujit-o cu credință prin scrisul său. Neavînd însă spațiul necesar pentru un studiu amănunțit al fiecărei probleme din *Introducere* și nevrînd să facă o „dezertație întreagă, ci numai o introducere sau întriș la Lexicon", Budai-Deleanu își organizează cu scrupulozitate materialul informativ și pune întotdeauna accentul pe datele esențiale, expuse într-un stil care împinge sobrietatea, deseori, pînă la uscăciune.

„Neamul românesc au luat începutul", citim în lucrare, o dată cu supunerea Pannoniei, Moesiei și Traciei de către romani. Traian, „cel mai deplin monarh", a extins stăpînirea romană și peste ținuturile „preaputernicilor" daci, „ce prin pustiitoare războaie era mai cu

totul deşerte de lăcuitori". Pentru a le popula, a fost adusă în Dacia o „nenumărată mulţime de romani". Cu ei „într-o sîmbră" au trăit dacii şi — împreună — apărau ţara „asupra potrivnicilor". Cînd apărarea nu a mai fost cu putinţă, Aurelian a ordonat ca „leghioanele şi dregătoriile cetăţăşti" să lase Dacia „lăcuitorilor" şi să se mute „cu lăcaşul la Misia". Din coloniştii rămaşi, foarte numeroşi şi tot oameni „de frunte", şi din populaţia autohtonă a luat naştere, cu timpul, un alt neam: românii. Ei sînt în Dacia băştinaşi.

Atestată prin mărturii prestigioase, „socoteala" despre originea romană şi despre dăinuirea noastră în Dacia s-a bucurat de o recunoaştere unanimă. — Dar de vreo 30 de ani încoace, arată Budai-Deleanu în 1818, s-a „scornit" o modă iscată de Sulzer, Eder, Thunmann ş.a., din „nescare privinţe naţionale şi politiceşti". Este vorba de întunecarea purcederii românilor de la romani şi de negarea persistenţei lor la nordul Dunării „despre vremile lui Traian". Îndeosebi Sulzer şi Eder, fiindu-ne „neprieteni", „nu vor bucuros să audă cum că românii petrec în Dacia de pre vremile romanilor, ba nici vor să ştie că sînt mai de mult lăcuitori decît ungurii şi saşii". Părerile nemistuite ale amîndorura le-a forfecat Petru Maior, în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*. Budai-Deleanu a citit-o, a chibzuit mult asupra argumentelor preaînvăţatului arhidiacon împotriva denigratorilor purcederii românilor de la romani şi — socotind că era oportun să reia disputa — deplasează problema din zodia modului de gîndire al celorlalţi reprezentanţi ai Şcolii ardelene în lumea unor concepţii moderne despre dreptul popoarelor oprimate la o viaţă mai bună. În lumina acestor concepţii, românii puteau reclama oricîte drepturi nu pentru că se trăgeau din măriţii romani şi erau aborigeni, ci — în primul rînd — fiindcă existau pe întinsul Daciei de altădată, formînd o naţie puternică, din mai multe milioane alcătuită. Ideile lui Budai-Deleanu se găsesc in nuce în *Geschichte von Siebenbürgen* ... (Sibiu, 1784), scrisă de Michael Lebrecht, preot sas[1].

În polemica angajată cu Sulzer, Eder şi Thunmann, Budai-Deleanu citează din opera celor „mai de seamă scriptori [ai] deosăbitelor neamuri" (Eutropius, Vopiscus, Laonic, Chalcocondil, Sarnizius „leahul", Leunclavius, Nestor, „cel mai vechi cronicariu al ro-

[1] Din *Geschichte* se citează în *Introducere:* „De pre aceleaşi vremi, (aşa grăieşte el [= Lebrecht] despre ieşirea romanilor din Ardeal), să află în ţara aceasta, pînă în ziua de astăzi, vii monumenturi, care mai tare grăiesc despre aceea cum că românii oarecînd au lăcuit în ţările acestea decît toate cele mai sus pomenite; aceste monumenturi sînt românii, pre care noi aşa de mulţi vedem că lăcuiesc împrejurul nostru. Cu adevărat, acum oviliţi, însă odinioară biruitorii gheţilor şi cei mai vechi lăcuitori a ţărilor acestora".

Scanned with OKEN Scanner

sienilor", Diocleas, Laurenţiu Toppeltin, Miron Costin, Reichesdorfer, Gibbon „înglezul", Muratori, Lebrecht, Schlötzer etc.), denunţă rostul nemărturisit al teoriei noncontinuităţii dacoromane pe teritoriul patriei noastre (subminarea luptei românilor transilvăneni pentru drepturi cetăţeneşti elementare) şi, în numele unor canoane indispensabile oricărei istorii adevărate (folosirea critică a izvoarelor, evitarea necondiţionată a afirmaţiilor fără acoperire documentară etc.), îşi înfruntă neîndurat potrivnicii. Înfruntările apropie *Introducerea istoricească* de stilul polemic al lui Petru Maior, din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* şi din articolele contra lui Bartolomeu J. Kopitar. Maior, de a cărui influenţă *Introducerea* se resimte în toate cele trei „curmişuri", este totuşi depăşit prin erudiţie, abandonarea teoriei despre „puritatea" originii romane a poporului român, diversificarea argumentelor aduse în sprijinul continuităţii (de exemplu, numele de ape şi munţi de provenienţă latină), ca şi prin respectarea mai strictă a normelor istoriografiei ştiinţifice. În această ultimă privinţă, Budai-Deleanu trebuie raportat mai degrabă la Gibbon şi Kopitar, decît la Petru Maior.

Părţile I—II ale *Introducerii istoriceşti* se încheie cu concluzii adeverite prin „lămurite mărturisiri istoriceşti" şi susţinute ferm:

— românii sînt „de la acei romani purcezători, pre carii au descălecat Traian în Daţia";

— Aurelian au scos din Dacia numai „leghioanele şi dregătoriile politiceşti şi oşteneşti", lăsînd aici pe cei mai mulţi şi mai de frunte romani, pentru care Dacia însemna „locul naşterii şi draga patrie", mormintele strămoşilor şi „olaturile cu tot feliul de agonisită";

— poporul român s-a format în Dacia Traiană; teoria emigraţionistă este o mistificare, un „paradoxon istoricesc şi o judecată drept împotriva ceii mai vechi şi adevărate istorii";

— românii au fost şi sînt „adevăraţii lăcuitori şi stăpînii pămintelor" din Dacia; ei au populat şi populează întreg teritoriul cuprins între Tisa şi Marea Neagră.

Caracterizînd părţile consacrate de *Introducere* problemelor de istorie, I. Gheţie[2] le consideră, împreună cu *Istoria* din 1812 a lui Maior şi cu *Hronica românilor* a lui Şincai, o strălucită pledoarie în favoarea existenţei naţionale a românilor. Elogiul este justificat.

„Curmişul" al III-lea ne oferă cîteva pagini dense despre limba română. Mulţi au arătat că ea este „purcegătoare de la lătenie". Circulă însă şi o părere contrară acesteia, propagată mai ales de Sulzer şi Eder. Amîndoi susţin „cum că limba românească este o mestecătură a toate limbile, întru care se află o parte şi cuvinte

[2] *Lucr. cit.*, p. 114.

Scanned with OKEN Scanner

lăteneşti"; Budai-Deleanu îi dezmîntă, printr-o inspirată analiză a „stihiilor" limbii române. În secvenţe bine ordonate, autorul semnalează existenţa a două limbi latine („cea lucrată şi gramaticească" şi cea vorbită de „gloata" romanilor), „deosăbirea" mare dintre ele şi influenţa exercitată, la popoarele libere şi neîncercate de război, de limba literară asupra celei „proaste" (=simple)[3]; aminteşte cum elemente *gotice* şi *dace* au început să pătrundă în latina vorbită în Dacia şi de schimbările suferite de latina populară în diferitele ei stadii de dezvoltare, dar se ocupă mai ales de structura („ziditura") gramaticală şi a lexicului limbii noastre. În acest domeniu Budai-Deleanu dovedeşte cunoştinţe remarcabile şi are intuiţii neaşteptate. De exemplu, întrevede perspectivele distingerii romanităţii apusene de cea răsăriteană, locul cuvenit limbii poporului său în familia limbilor romanice şi, anticipîndu-l pe Hasdeu, aplică în chip abil principiul circulaţiei cuvintelor. Acest principiu şi inexistenţa unor limbi „curate" pe glob devin argumente contra alegaţiilor lui Sulzer şi Eder. Teza lui Budai-Deleanu, „ponciş" deosebită de a cărturarilor străini citaţi, proclamă latinitatea neştirbită a limbii române şi posibilităţile ei nelimitate de a se perfecţiona.

Înainte de Timotei Cipariu, Budai-Deleanu a fost — dintre învăţaţii români ai Transilvaniei — lingvistul cu cea mai temeinică şi mai fecundă pregătire de specialitate.

[3] „... Să află întemeiată în ... firea lucrurilor, cum că din ce o limbă lucrată merge politicindu-să şi îmbogăţîndu-să cu noao cuvinte, cu atîta şi limba proastă, din vreme în vreme, se îndreptează. Dar aceasta poate să fie numa într-o ţară care nu este împresurată cu neprietinul, unde stăpînind liniştea păcii, nu să pune împiedicare culturii pre încet păşitoarii. Însă într-o ţară unde stăpînia adeseori să mută şi a cării lăcuitori sînt cîteodată sîliţi a purta jugul strein, acolo şi limba strămoşească sufere strămutări, învăţuri, şi cuvinte streine să fură într-însa şi încep a să întrebuinţa. În urmă, limba strămoşească [îşi] pierde proprietatea, precum şi neamul supus numirea sa".

Scanned with OKEN Scanner

V

COMPLETĂRI LA STUDIUL „LEXICONULUI ROMÂNESC NEMȚESC"

Despre activitatea lexicografică a lui Budai-Deleanu au scris Ion Sîn-Giorgiu, Elena Stîngaciu, Lucia Protopopescu, Mircea Seche, Ion Gheție ș.a.[1]. În articolele și studiile lor, ei au stăruit în mod particular asupra *Lexiconului românesc-nemțesc*, singurul terminat. Cu privire la acesta s-au spus lucruri importante și au fost aduse în discuție date extrem de bogate. Două scrisori ale cărturarului ardelean către Tipografia din Buda și una a conducerii tipografiei către el[2] furnizează amănunte care nu se întîlnesc în documentele explorate pînă acum. Se vorbește în scrisori de oferta făcută de poet de a i se scoate *Lexiconul* la Buda, într-un tiraj de 1000 exemplare, de data cînd ar urma să înceapă lucrările de imprimare (1 mai 1819), de costul tiparului, de opinia lui Budai-Deleanu despre dicționarul început de Samuil Micu și continuat de Vasile Coloși, de o „grea boală" a sa, din iarna și primăvara anului 1819, și de mai multe luni de convalescență petrecute undeva la țară, în Polonia („sed secretus a negotiis, ruri per diutius tempus agere debui"). Față de Micu și Coloși, scriitorul este nedrept. I se pare că lucrarea lor nu răspunde nici pe departe cerințelor unui dicționar adevărat, ea mărginindu-se la o înregistrare a lexicului românesc din Transilvania. Din această cauză, conchide Budai-Deleanu, dicționarul Micu-Vasile Coloși ar putea să fie de oarecare folos doar românilor ardeleni. Astăzi se știe

[1] Ion Sîn-Giorgiu, *Lexiconul românesc-nemțesc a (sic) lui Ion Budai-Deleanu*, în „Revista Fundațiilor", XI, 1944, nr. 2; El. Stîngaciu, *Prefața la Lexiconul românesc-nemțesc*, în „Limba română", IX, 1960, nr. 2; L. Protopopescu, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu (1784—1820), în* „Cercetări de lingvistică" (Cluj), VI, 1961, nr. 2; M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Buc., 1966, p. 25 și urm.; I. Gheție, *Opera lingvistică* . . . , passim.

[2] Scrisorile, în original, la Arhivele Statului din Budapesta, Arch. Typ. fasc. 1819, nr. 586, 608 și ad 586; vezi și Andrei Veress, *A budai királyi egyetemi nyomda* . . . , vol. II, p. 583—585, 588—589 și 615—616, ms. în Biblioteca Academiei Maghiare de Științe. — Mulțumiri lui Engel Carol, documentarist, care mi-a atras atenția asupra scrisorilor și le-a copiat.

Scanned with OKEN Scanner

că aportul amîndurora pe tărîmul lexicografiei este cu mult mai însemnat decît s-a admis pe vremuri[3].

Valoarea ştirilor conţinute în cele trei scrisori este inegală, dar în cazul unui scriitor de mărimea lui Ion Budai-Deleanu e necesar ca orice detaliu să fie captat, pentru a-l rîndui la locul ce i se cuvine într-o viitoare monografie ştiinţifică despre viaţa şi opera unuia dintre primii clasici ai literaturii noastre moderne.

ANEXE

Combaterea notelor publicate la Cluj în 1791, cu privire la Petiţia naţiunii române[4]

Observaţii la prefaţă

a) *Fucis patriae*

Ce obrăznicie nechibzuită! Autorul *Notelor* numeşte trîntori ai patriei pe oamenii care fac parte din aceeaşi categorie cu românii: prin urmare, după părerea sa, nici românii nu sînt altceva decît tot nişte trîntori. Dacă însă oameni care cultivă pămîntul, se ocupă de creşterea vitelor, oameni din care este alcătuită cea mai mare parte a oastei şi a păturii producătoare transilvănene, care întreţin pe soldat, pe judecător şi pe însuşi autorul *Notelor*, dacă aceştia sînt trîntorii Transilvaniei, atunci aş vrea să ştiu: cine sînt oare albinele acestei ţări? Desigur că nu aceia care trăiesc din hărnicia „trîntorilor" etc.

Dispreţul cu care autorul *Notelor* vorbeşte despre „străini" dovedeşte netăgăduitul său zel de renegat, el însuşi fiind fiul unui

[3] Vezi *Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum.* Bevezető tanulmánnyal közzéteszi Gáldi László, Budapesta, 1944.

[4] Ms. 286 este un miscelaneu, cuprinzînd documente privitoare la *Supplex Libellus Valachorum* şi la acţiunile întreprinse, în favoarea românilor ardeleni, de episcopii Gherasim Adamovici şi Ioan Bob, în anii 1791—1792. Dau titlul cîtorva documente: *Leopoldo 2d Imperatori. — Entwurf einer Vorstellung der walachischen Nation an den Landes-Fürsten — de Anno 1791; Accclusa ad Repraesentationem Nationis Valachica pertinentia; Copia Privilegii Andreianii de Anno 1224; Auszugauseinem Manuscript über die Gerechtschaften der walachischen Nation in Siebenbürgen.*

Widerlegung, care şi-a găsit locul firesc în acest miscelaneu, nu este un manuscris autograf, ci o copie a unei lucrări în limba germană, făcută de un anonim. Dimensiunile ms.: 39×25 cm.; este nepaginat; are 31 de foi, scrise numai pe jumătatea din dreapta a foii. — Traducerea în românește a manuscrisului aparţine Anei Ciurdariu, documentaristă la *Institutul de lingvistică şi istorie literară* din Cluj; stilizarea tălmăcirii se datoreşte lui I. Pervain.

Scanned with OKEN Scanner

străin. Nu ar fi fost oare mai echitabil ca el să recunoască faptul că Transilvania datorează gradul de cultură la care a ajuns „străinilor" stabiliți din timp în timp aici?

b) *In summa haec est*

Cu greu ne putem învinge bănuiala că autorul *Notelor* a intenționat să-i convingă pe compatrioții săi că însăși Curtea ar fi împotriva revendicărilor românilor, și prin aceasta să lipsească pe monarh de dragostea națiunii române, — care îi aparține într-o măsură atît de mare și pe drept, întrucît pînă în prezent el a fost întotdeauna singurul sprijin al acestei națiuni. Căci, altminteri, de ce vrea autorul *Notelor* să dea cititorilor săi impresia că împăratul Leopold II refuză să recunoască națiunii române alte favoruri decît cele acordate prin articolul 6 de lege din anul 1744?[5] În rescriptul prin care s-a comunicat stărilor *Petiția națiunii române*, Leopold II spune: „Ut nobis quanto ocyus oportuna media proponatis, qualiter ex consideratione Boni publici memoratis Provinciae Incolis, aequa, et systemati Magni Principatus Transylvaniae conformi ratione consuli, illisque usus, Beneficiorum Concivilitatis una cum libero Religionis exercito sine discrimine Ritus pro futuris temporibus Lege publica sancire, simulque intertentioni etiam. Cleri utriusque Ritus convenienter prospici, ac una rudioris Plebis Valachicae cultura promoveri, et — — propagari possit". Să se compare acest pasaj cu articolul din 1744 și apoi să se tragă concluzii.

Ad Notam 1-am

a) Critica pleacă de la o observație de ordin gramatical, iscată de cuvîntul *divus*. Ce micime, să critici expresii dintr-o cerere scrisă în stil de cancelarie, destinată Curții, nu publicului! Exceptînd aceasta, cuvîntul *divus* nu a însemnat niciodată altceva decît *divinizat*. Pentru poeți, nu înseamnă oare *divus* sau *dius* nobil, supe-

[5] În monografia *Episcopul Ion Inocențiu Klein, 1728—1751* (Blaj, 1900, p. 100—101), Augustin Bunea scrie următoarele în legătură cu *articolul 6:* „Articolul VI era astfel formulat din partea împărătesei (Maria Terezia), încît toți uniții de ritul grecesc să facă parte din staturile și ordinile celor 3 națiuni și toți, fără deosebire de poziție și stare socială, să se bucure de toate legile și drepturile țării și de toate privilegiile emanate de la împărații Leopold I, Iosif I și Carol VI, nu numai în privința religioasă, ci și în privința politică și civilă.....

Articolul VI dieta l-a schimbat cu privire la români așa, ca nicidecum să nu se poată înțelege că și țăranii români ar fi primiți în vreuna din națiunile recepte. Nobilii români însă se pot număra între națiunile recepte, și anume se pot incorpora la acea națiune, pe al cărei teritoriu își au locuința fixată prin cîștigarea averei inmobile (sic), dar nicidecum nu pot constitui a patra națiune distinctă de celelalte trei națiuni recepte". Vezi și I. Tóth Zoltán, *lucr. cit.*, p. 116—121.

Scanned with OKEN Scanner

rior, iar pentru legişti, legitim? „Qui Justitiam colunt, divi recte appelantur. Oedent".

b) Consideraţiile generale de aici asupra situaţiei naţiunii române sînt redactate cu o superficialitate prezentă aproape în toate notele următoare. Dar unde a lăsat [Eder] mulţimea de români liberi, care locuiesc în comitate, şi cele două regimente române de infanterie grănicerească, cuprinzînd peste 80.000 suflete de oameni tot liberi?

Inexactă este şi afirmaţia că toţi nobilii români din Transilvania au fost nobilitaţi de către regi. Criticul pare să ignoreze că în Făgăraş a existat cîndva un principe român, de la care mai multe familii din districtul Făgăraşului păstrează încă acte de donaţie şi scrisori de înnobilare.

c) Ce caută aici quinquagesima? Vrea oare autorul *Notelor* să insinueze că toate satele libere româneşti de pe Pămîntul săsesc au fost odinioară subordonate saşilor, pentru că au plătit acestora quinquagesima? Toţi cei pasionaţi de istoria patriei i-ar fi îndatoraţi dacă le-ar dovedi cu documente, pe care se laudă că le are, următoarele:

1) Că toate satele cu adevărat libere, şi anume acelea a căror libertate nu a fost niciodată contestată prin lege, au plătit quinquagesima către saşi;

2) Dacă nu poate dovedi că au plătit-o cu ştirea şi cu aprobarea regelui, deci pe drept, — (fapte din evul mediu, cînd aproape întotdeauna puterea precumpănea asupra dreptului, nu dovedesc nimic) —, sau nu este în stare să arate decît că un sat sau altul a plătit quinquagesima poate chiar pe nedrept — ca de exemplu Răşinarii, a cărui libertate a fost disputată pînă în zilele noastre şi care niciodată nu s-a numărat printre satele româneşti propriu-zis libere — atunci [autorul *Notelor*] trebuie să considere îndreptăţită bănuiala că a voit să inducă în eroare pe cei în faţa cărora cheamă la judecată pe români, scriind lucruri demne de un loiolit[6]; căci el a intenţionat să-i facă pe oameni să creadă că fiecare român de pe Pămîntul săsesc, liber în prezent, a plătit odinioară saşilor quinquagesima, prin urmare a fost supus acestora.

e) [=d] Ce eroare! Oricare cetăţean din Sibiu ar fi putut să-l lămurească pe autorul *Notelor*, în cazul că ar fi ţinut să afle adevărul, că soarta celor mai mulţi români supuşi naţiunii săseşti se deosebeşte de a ţăranilor din comitatele maghiare ca de la cer la pămînt în privinţa obligaţiilor faţă de stăpînii feudali, potrivit vechilor învoieli sau unor vechi obiceiuri. Numai cineva care nu cunoaşte de

[6] Călugăr din ordinul iezuiţilor, întemeiat de Ignaţiu de Loyola.

Scanned with OKEN Scanner

loc stările din Transilvania poate, de exemplu, să pună pe românii din scaunele Săliştei şi Tălmaciului în aceeaşi categorie cu românii supuşi stăpînilor de pămînt maghiari.

Ad Notam 2-dam

Deoarece această notă nu conţine nimic altceva decît o injurie, nu merită nici un răspuns, ca toate celelalte de cuprins asemănător[7]. Autorul *Notelor* ar fi trebuit totuşi să-şi dea seama că este o necuviinţă să vorbeşti pe tonul acesta despre o petiţie pe care o naţiune de peste un milion de oameni o înaintează monarhului.

Ad Notam 3-tiam

a) Autorul *Notelor* a înţeles greşit pasajul incriminat din neştiinţă sau din răutate? Cine vorbeşte oare de *burghezi transilvăneni* (siebenbürgischen Bürgern)? Este vorba de cetăţeni în general, adică de oameni care nu mai trăiesc în stare naturală, ci într-o societate civică. Astfel de oameni sînt numiţi şi ei tot burghezi? Iar noţiunea de *societate civică* (bürgerliche Gesellschaft) nu presupune oare anumite drepturi generale, pe care le posedă fiecare membru al acesteia? Cînd Puffendorf şi-a intitulat una din lucrări *De officio hominis et civis*, ce a înţeles el prin cuvîntul *civis?* Prin urmare [cel care a întrebuinţat în *Supplex* expresia] *civis transilvanus* a avut în minte, probabil, tot pe *citoyen de Genève*. Şi de bună seamă, cei mai mulţi români nu sînt „citoyens de Genève"!. O, imitatorum! Chiar dacă te îmbraci în pielea leului, eşti încă departe de a fi leu.

b) *Precarii Inquilini.* Autorul *Notelor* pare să fi uitat ce spunea în prima sa notă, şi anume că printre români există nobili, soldaţi grăniceri şi oameni liberi şi că aceştia din urmă, trăitori pe Pămîntul săsesc, se bucură de drepturi egale cu saşii. Aici însă, el îi consideră numai „inquilini", şi încă, „precarii". Oare ce înţeles atribuie autorul *Notelor* acestor cuvinte? Pentru mine, „precarius inquilinus" este un ţăran a cărui soartă depinde întru totul de bunul plac al stăpînului de pămînt. Sînt oare românii astfel de ţărani? Raporturile dintre stăpînii de pămînt şi ţărani nu sînt oare statornicite parte prin legi parte prin învoieli urbariale? Autorul *Notelor* n-ar fi putut spune nimic mai însultător pentru stăpînire, decît că în Transilvania situaţia unui milion de oameni este la cheremul unui mic grup de stăpîni de pămînt asiatici. Mulţumită bunilor domnitori din Casa de Austria, că lucrurile stau altminteri!

[7] Budai-Deleanu consideră injurioasă afirmaţia lui Eder că „fericirea" românilor din Transilvania nu este ameninţată de nici o nedreptate săvîrşită împotriva lor de clasele stăpînitoare din vremea sa.

Scanned with OKEN Scanner

[a] Ridicol[8].

Faptul că românii, la cucerirea acestei provincii [a Daciei], nu au exterminat pe băştinaşi, ori nu i-au mutat în altă parte, ne dă oare dreptul să contestăm că românii sînt, dintre locuitorii de azi ai Transilvaniei, cei mai vechi? Chiar dacă românii s-au născut din amestecul coloniştilor romani cu vechii geţi sau daci, ce contează? Oricum, ei tot sînt mai vechi locuitori ai ţării decît ungurii, secuii şi saşii. Nu cumva autorul *Notelor* este un partizan al părerii absurde, topeltiniene, că saşii sînt descendenţii geţilor? În cazul acesta, fără îndoială că proceda înţelepţeşte, fiind sigur că nici un om cu judecată nu îşi va da osteneala să combată o asemenea ipoteză.

b) Teoria privitoare la coloniştii romani mutaţi din Dacia în Moesia pe timpul împăratului Aurelian se bazează de fapt numai pe mărturia lui Vopiscus, căci Eutropius pare să-l fi copiat pe Vopiscus. Aşadar, totul atîrnă de întrebarea: ce credit putem să acordăm cunoscutului pasaj al acestui istoric, în care spune: „Provinciam trans Danubium Daciam a Trajano constitutam, sublato exercitu, et Provinicialibus reliquit, desperans eam posse retineri: abdentosque ex ea Populos in Moesiam collocavit".

Este o exigenţă recunoscută a criticii, ca la cercetarea autenticităţii unei dovezi istorice să se aibă în vedere nu numai dacă martorul este demn de crezare, ci şi dacă evenimentul povestit e credibil. A fost oare posibil? A putut avea loc cu adevărat în cutare împrejurări sau în altele? Iată două întrebări pe care fiecare istoric şi le pune, răspunzînd la ele înainte de a le socoti ca adevărate, false sau îndoielnice. Dacă o istorisire este neverosimilă în sine sau improbabilă în raport cu obişnuitul curs al lucrurilor, atunci mărturia unui singur om e absolut neîndestulătoare, chiar dacă e de tot limpede, sigură şi demnă de crezare şi chiar dacă povestitorul e contemporan cu faptul istorisit.

Şi acum, aplicînd această regulă, să lămurim pasajul lui Vopiscus. Împăratul Aurelian vine în Iliria şi găseşte Dacia în mîinile barbarilor. Deoarece nu are nici o speranţă de a putea apăra Dacia împotriva lor, dispune ca armata şi locuitorii să treacă în Moesia, afirmă Vopiscus. Eu întreb dacă este posibil ca să fie scoşi locuitorii dintr-o provincie care de 39 de ani se află în mîini duşmane; dacă este cu putinţă ca acum, cînd coloniştii romani —al căror număr era atît de mare încă pe vremea lui Hadrian încît nimeni nu a îndrăznit să-i

[8] ***Ridicolă, de ris*** este obstinaţia cu care Eder neagă vechimea românilor în Transilvania, precum şi părerea, eronată, că Aurelian a „scos" din Dacia pe toţi coloniştii romani.

Scanned with OKEN Scanner

așeze în Moesia și Iliria — și care, după mai multe mărturii, au devenit și mai numeroși, ei toți să-și fi găsit sălaș în teritoriul mult mai mic al Moesiei; dacă este verosimil ca toți locuitorii să-și fi părăsit patria fără împotrivire?

Autori cărora le-a fost cu totul indiferent dacă românii au rămas sau nu în Transilvania de pe vremea lui Traian și pînă azi au înțeles pe Vopiscus astfel: că numai legiunile, locuitorii din localitățile mai mari și alți cîțiva țărani, care se găseau mai aproape de Dunăre, au fost siliți să plece din patria lor în pribegie și să se stabilească în Moesia. Vezi Gebhard, *Geschichte der Walachey,* Brünn, cf. p. 352 și *Allgemeine Weltgeschichte* de Guth și Gray, vol. 12, p. 504, Brünn.

Dacă pe lîngă cele de mai sus se ia în considerare și așezarea [geografică a] provinciilor care alcătuiau vechea Dacie, atunci este evident că, de au și rămas coloniști romani în Dacia, aceștia au trebuit să fie în primul rînd aceia care populau Transilvania de azi, deoarece Transilvania era despărțită de Moesia sau de teritoriul roman prin spații întinse; prin urmare, ei nu puteau fi siliți să-și părăsească patria decît cu foarte mare greutate. — Dar spiritul critic sănătos nu constituie o însușire a autorului *Notelor*. Orice dovadă împotriva românilor este pentru el de necontestat și indiscutabilă, și face pe scepticul numai atunci cînd este vorba de lucruri în favorul lor, așa cum se va vedea și de aici înainte.

Ad Notam 5-tam

Am mai spus că nu vreau să răspund la injurii. Că redactorul *Petiției* nu a intenționat nicidecum să denatureze lucrurile întrebuințînd expresia, nu chiar nimerită, de *aliquot saeculis,* reiese din capitolul următor, în care se arată clar că Dacia a fost cotropită de barbari încă în secolul al III-lea.

Ad Notam 6-tam

Această notă dovedește cunoștințele nesatisfăcătoare ale criticului cu privire la istoria bisericească. Dar nu este aici locul să le rectificăm, cu atît mai mult cu cît trecerea românilor la creștinism nu are nimic de a face cu chestiunea în discuție; el [criticul] ar putea să rețină dintr-un pasaj din lucrarea lui Tertulian *împotriva evreilor* măcar atît, că dacii au primit religia creștină încă în vremea sa, adică pe la începutul secolului al III-lea.

În același timp, nu se poate nega faptul că în pasajul menționat [de critic] din *Petiție*, Dacia Aureliană este confundată cu Dacia Traiană.

Scanned with OKEN Scanner

Ad Notam 7-mam

Nimic de criticat, fiind în afară de subiect: în schimb, această notă dovedește că autorul nu a citit în întregime cărțile pe care le citează, ci își culege știința din regeste. Căci dacă ar fi citit *Geschichte der Bulgarei und Walachei* de Gerhardt[9], sau măcar pe Stritter, atunci povestirea destinului Daciei în timpul migrației popoarelor nu ar suferi de lipsuri atît de mari.

Ad Notam 8-am

Această notă constituie o mărturie de netăgăduit în sprijinul celor spuse mai înainte și, în același timp, ea dă de gol întreaga neștiință a autorului întru ale istoriei. Ar fi foarte ușor de îngrămădit pasaje peste pasaje din autori romani și bizantini, pentru a demonstra ceea ce se spune în *Petiție*. Dar la ce bun să-ți etalezi erudiția la timp nepotrivit, într-o problemă străină de subiect? Dacă autorul *Notelor* ține să se documenteze asupra acestor lucruri, îl sfătuiesc să citească în întregime cel puțin una dintre cărțile citate, dar pe care el nu a citit-o. Mă refer la *Geschichte der Walachei* de Gebhardi; va afla de aici, vezi pagina 353, că romanii, după ce au lăsat Dacia Traiană pradă barbarilor, *au păstrat totuși dincolo de Dunăre turnuri sau cetăți, dîndu-le în paza unei garnizoane*. Tot de acolo va afla, vezi pagina 363 și următoarea, că în secolul al VI-lea s-a format pe malul nordic al Dunării un așa-zis stat slavo-român, în cuprinsul căruia pare să se fi format limba română actuală.

Ad Notam 9-nam

Citind această notă, nu știi ce să faci; să te înfurii sau să rîzi. În *Petiție* se spune că românii din Transilvania au avut, pînă la venirea ungurilor, principii lor naționali; autorul *Notelor* obiectează că în *Țara Românească* nu au fost principi români înainte de mijlocul secolului al XIII-lea. *Petiția* vorbește numai despre Transilvania, nota însă flecărește tot despre *Țara Românească*. Într-adevăr, ciudat fel de a face critică! O să rîdă cunoscătorii istoriei bizantine de autorul nostru, care nu a găsit la [scriitorii] bizantini *numai* cîteva pasaje despre români.

Ce să mai zicem despre încîntătorul comentariu asupra unuia din aceste pasaje?! Comentatorul încheie astfel: dacă românii erau stăpînii Daciei, atunci românii din Balcani s-ar fi aliat cu conaționalii

[9] Titlul exact al lucrării lui C. Gerhardt este: *Beschreibung des Banats, der Walachei, Moldau und der Königreiche Servien und Bosnien, aus den besten Schriftstellern gezogen. Ein Beitrag zur nähern Kentniss des gegenwärtigen Kriegsschauplatzes*, Leipzig, 1789.

Scanned with OKEN Scanner

lor, şi nu cu bulgarii şi cumanii, cînd s-au eliberat de sub stăpînirea grecilor, pe timpul împăratului Isac Anghel.

Dar cine afirmă că românii au fost pe vremea aceea stăpînitorii Daciei? În *Petiţie* se spune doar atîta, că în Transilvania au domnit principi naţionali români, pînă la venirea ungurilor. Acest stat românesc a fost supus de unguri la *sfîrşitul secolului al IX-lea,* iar românii din Balcani s-au eliberat de sub greci *la sfîrşitul secolului al XII-lea.* Şi în cazul acesta, era oare posibil ca ei să recurgă la ajutorul românilor din Transilvania?

Cum îndrăzneşte să se aventureze pe tărîmul istoriei cineva care săvîrşeşte asemeae erori?

Însă Schultzer [Sulzer] susţine, în *Transalpinische Geschichte*[10], că românii de azi au venit în Transilvania mai tîrziu, şi anume pe vremea regilor maghiari. Poate să decidă în această problemă autoritatea lui Schultzer? Desigur, argumentele sale nu vor convinge pe nimeni, decît cel mult pe nişte oameni care — asemenea autorului *Notelor* — admit ca adevăr curat tot ceea ce este împotriva românilor. Pe ce se bazează [aceste argumente]? Pe mărturia lui *Greceanu.* Dar despre aceasta noi vrem să auzim părerea unui om nepărtinitor. Gebhardi arată că domnul Schultzer pare că preferă o altă opinie, pe care Greceanu, logofătul sau cancelarul Ţării Româneşti, a inclus-o în letopiseţul său românesc, *la începutul acestui secol.* Potrivit versiunii Greceanu, românii au emigrat din Macedonia în Bulgaria apoi la Turnu-Severin şi, în acelaşi timp, în Transilvania, Ungaria şi pînă în Maramureş şi la Tisa. Eu tare mă tem că domnul Greceanu nu a povestit aici un lucru împrumutat tradiţiei populare, ci a expus o ipoteză a sa.

Dar despre aceasta mai multe în cele ce urmează.

Ad Notam 10-am

Iată încă o dovadă că autorul *Notelor* nu a citit cărţile pe care le citează, căci altminteri ar fi aflat din Schultzer, partea I, pagina 240—8, că limba română din Ţara Românească este alcătuită din 4/8 elemente de origine latină, 3/8 slavonă şi 1/8 elemente gotice, turceşti şi greceşti. Aşadar, dacă am trage concluzii pe măsura logicii autorului *Notelor,* ar rezulta de aici că românii au locuit odinioară în Dacia amestecaţi cu goţii; concluzia reprezintă exact contrariul a ceea ce vrea să scoată autorul *Notelor* din acel pasaj. — De altfel, dacă concluzia lui este întemeiată, atunci limba română nu are

[10] Recte: *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhänge mit der Geschischte des übrigen Daciens . . .*, vol. I—III, Viena, 1781—1782.

Scanned with OKEN Scanner

nici o înrudire cu cea a goților, prin urmare nici românii nu au trăit vreodată, în Dacia, amestecați cu goții. Iar în cazul acesta este exactă, din punct de vedere logic, și concluzia următoare: limba română nu are nici o înrudire cu cea maghiară, după cum afirmă chiar autorul *Notelor*, de unde urmează că românii nu trăiesc amestecați cu ungurii de mai multe secole. Ce absurd, ce ridicol!

Ad Notam 11-am

Cînd românii afirmă că la venirea ungurilor au avut principii lor naționali în Transilvania, ei se raportează la mărturia celui mai vechi istoric maghiar, a cronicarului anonim al regelui Bela. Bine înțeles că autorul *Notelor* nu-i acordă acestuia nici un credit. Motivele neîncrederii sale sînt:

1) *Anonymus nu a fost contemporan cu evenimentele, ci a trăit cu 350 de ani mai tîrziu.* Ce argument categoric! Dar s-a stabilit definitiv că el a trăit cu adevărat în timpul lui Bela al IV-lea? Oare autorul nu a citit nici *Dissertation de Anonymo Belae Notario* din *Historia crit. duc.* de Katona[11], cum nu a citit nici celelalte cărți pe care le citează? Era cît pe aci să o cred, căci dacă ar fi citit-o, nu ar fi cutezat să dea un verdict suveran într-o problemă de istorie.

Dar chiar admițînd că Anonymus nu a trăit în timpul lui Bela al IV-lea, este acesta un motiv să nu i se dea crezare? Nu ne asigură el însuși categoric, în introducerea cronicii sale, că și-a luat datele pentru *Istorie* din documente [rămase de la] diferiți autori: „rejectis falsis rusticorum, et garulo cantu joculatorum"?

Nimeni nu e mai puțin îndreptățit ca autorul *Notelor* să facă pe scepticul, el care în nota a 9-a acordă o încredere nelimitată lui Greceanu, cînd spune că românii ardeleni au venit în Transilvania din Țara Românească. El dă așadar crezare unui cronicar ce a trăit la începutul acestui secol, deci la vreo 600 de ani în urma evenimentelor povestite. Nu este un lucru rușinos să fii atît de lesne crezător față de orice mărturie favorabilă părerii tale?

2) *Constantinus Porphirogenetul și alți scriitori foarte precișii narează faptul cu totul altfel.* Care scriitori foarte precișii? Autorul *Notelor* de ce nu-i numește? Face parte și Constantin dintre acești scriitori foarte precișii, mai cu seamă cînd vorbește despre chestiuni din afara țării sale? Ce spune Constantin în contrazicere cu Anonymus?

3) Schultzer și Pray, doi scriitori cu totul imparțiali, pun la îndoială autenticitatea lui Anonymus.

[11] *Historia critica primorum Hungariae ducum, ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata, a Stephano Katona,* Pesta, 1778.

Scanned with OKEN Scanner

Deci pe baza autorității a doi scriitori încă în viață, autorul *Notelor* vrea să-l anuleze pe Anonymus? Dar ce s-ar întîmpla dacă am opune autorității acestor doi istorici pe aceea a unui *Katona, Bel, Gebhardi, Benkö* și încă a multora, care toți îl consideră pe Anonymus drept un istoric foarte demn de crezare; care din ei va învinge? Prin urmare, dacă autoritatea unor istorici mai noi ar putea hotărî asupra exactității sau inexactității datelor din Anonymus, atunci autorul *Notelor* a pierdut procesul împotriva acestuia. Este oare Schultzer un scriitor cu totul imparțial? Mi-e teamă că în această privință puțini dintre cei care au citit *Istoria* lui Schultzer vor fi de aceeași părere cu autorul *Notelor*.

Dar Pray aduce argumente împotriva verosimilității lui Anonymus. Aceste argumente, pe care — în parte — le biiguiește și autorul *Notelor*, le-a combătut *Katona*, în dizertația amintită, în mod strălucit, după spusa unor oameni de seamă. Dacă autorul *Notelor* a citit lucrarea lui Katona, la care se referă adeseori, este oare cinstit din partea lui să citeze [numai] argumentele lui Pray, iar contraargumentele lui Katona să le treacă sub tăcere? Este oare cinstit să nu asculte de loc et altera pars și să dea totuși un verdict decisiv? Nu este necesar să răspundem aici și la concesiunile făcute de autorul *Notelor* lui Pray, deoarece răspunsul se găsește în dizertația lui Katona.

De altfel, întîlnesc în cărțile de istorie puține întîmplări povestite cu atîta exactitate ca expediția lui Tuhutum împotriva lui Gelu și a românilor săi. Munți și rîuri sînt arătate în modul cel mai exact, iar castelul Gilău de pe Someș, care în vechile documente maghiare este numit Gilou, pare să fie un vestigiu rămas de la principele [voievodul] român Gelu.

Dacă am admite însă, spune autorul *Notelor*, că Anonymus e vrednic de crezare, ce concluzii s-ar putea trage de aici în folosul națiunii române? S-ar putea conchide că românii sînt cei mai vechi locuitori ai țării, că la venirea ungurilor ei au fost națiunea stăpînitoare cel puțin într-o parte a Transilvaniei, că românii *s-au supus* conducătorilor de oști ai ungurilor *prin bună învoială* (mit Accord), că, prin urmare, nu li s-au răpit bunurile și libertățile și — cu atît mai puțin — că au fost înrobiți.

Ad Notam 12-am

Întreaga notă nu are nimic de a face cu disputa. „Vir gravis et Judex in Historia idoneus“ este exiezuitul *Stilting*, care însă e combătut de însuși *Katona*, călugăr în același ordin.

„Argumentarea“ sa, cu care autorul *Notelor* se mîndrește atîta, se potrivește întru totul cu logica [lui Eder]. De ce nu ar fi putut

Scanned with OKEN Scanner

rămîne Transilvania păgînă pînă în secolul al X-lea, chiar dacă în alte regiuni ale Daciei, mai cu seamă la Dunăre, religia creştină a prins rădăcini încă în secolele III şi IV? Nu a fost oare Bonifacius, în secolul al VIII-lea, apostolul păgînilor germani, cu toate că la Consiliul din Sardica au fost prezenţi 344 de episcopi de la Mainz, Worms, Speier, Strassburg, Köln şi Troper?

Dar călugărul grec Hyerotheus nu a cunoscut limba locuitorilor din Transilvania. Misionarii germani au cunoscut oare limba maghiară înainte de a veni în Ungaria?

Ad Notam 13-am

Pînă aici autorul *Notelor* s-a arătat drept un mare cunoscător al istoriei. Vrem să vedem acum dacă este şi un publicist tot atît de mare. Armele sale sînt îndreptate împotriva actului de la Cluj-Mănăştur, prin care naţiunea română vrea să demonstreze că în secolul al XV-lea a avut drepturi egale cu celelalte trei naţiuni ale Transilvaniei.

a) Asupra autenticităţii nu există nici o îndoială. Documentul se găseşte în arhiva din Cluj, iar autorul *Notelor*, dacă ar fi ţinut la adevăr, putea să se informeze cu multă uşurinţă asupra lui.

b) [loc alb în manuscris]

c) Ce prostie! Cum de nu a simţit autorul *Notelor* că dacă, după vechiul drept transilvan, numai cine făcea parte din *puterea legislativă* se bucura *de drepturi cetăţeneşti*, atunci nici saşii, nici secuii, nici nobilii nu beneficiau, în timpurile mai vechi, de drepturi cetăţeneşti. Pentru a dovedit temeinic acest lucru, trebuie în primul rînd să nu confundăm cele două perioade principale din trecutul constituţiei transilvane şi anume *perioada de dinaintea separării Transilvaniei de Ungaria* şi cea din timpul domniei principilor naţionali. Atîta vreme cît Transilvania a fost anexată Ungariei ca provincie, ea şi-a primit legile tot de acolo de unde le primea întreaga ţară. Adică: regele, împreună cu dieta maghiară, emiteau legi nu numai pentru regatul propriu-zis al Ungariei, ci şi pentru celelalte provincii, ca Transilvania, Slavonia, Croaţia etc. Cine a răsfoit *Corpus juris hungarici* nu-mi va pretinde nici o dovadă privitoare la acest lucru. Cine erau însă deputaţii maghiari? *Din Corpus juris hugarici* reiese clar că, începînd de la Ştefan cel Sfînt şi pînă la regele Sigismund, nu au luat parte la diete decît prelaţii şi baronii ţării; aceştia însă nu trebuie consideraţi ca deputaţi propriu-ziși, ci mai degrabă ca membri ai unui fel de Divan, pe care regele îl convoca la sfat pentru elaborarea legilor ţării. Căci în partea introductivă a decretelor din vremea aceea nu se spune niciodată altfel, decît „Consilio Baronum Nostrorum". De altminteri, „Barones" nu erau decît nişte funcţionari

Scanned with OKEN Scanner

ai țării, pe care regele putea să-i destituie ori să-i numească după bunul său plac. Dacă concepția autorului *Notelor* despre Jus civitatis ar fi justă, ea ar autoriza — în mod indubitabil — deducția că nici nobilii transilvăneni, nici secuii și nici sașii nu s-au bucurat de „jus civitatis" înainte de regele Sigismund, pentru că la dietele sau, mai bine zis, la divanurile din vremea aceea nu lua parte nimeni în afară de episcop, de voievod și de comitele secuilor. -- O concluzie absurdă!

Regele Sigismund, care cunoștea importanța orașelor încă din Germania și care dorea mult să ajute la ridicarea orașelor maghiare, a fost primul care a chemat, în anul 1405, reprezentanți ai populației urbane, sfătuindu-se cu ei privitor la înflorirea orașelor, încurajarea comerțului și trezirea interesului pentru arte și industrie. Din propunerile lor a rezultat, în *Corpus juris hungarici*, așa numitul „Decretum minus anno 1405".

Ne-am înșela însă foarte mult dacă i-am considera pe acești reprezentanți ca deputați ai stărilor. În dietele următoare nu se găsește nici urmă despre vreun deputat orășenesc ca membru al dietei. Există un singur decret din secolul al XV-lea, la alcătuirea căruia va fi fost cerut asentimentul deputaților orășenești! Dimpotrivă, primul articol din Decret. Min. Anni 1498, în care sînt arătate sancțiunile de care se fac pasibili cei ce lipsesc de la dietă fără vreun motiv întemeiat, constituie o dovadă peremptorie că orașele încă nu erau reprezentate în dietă.

Eu știu foarte bine că sașii din Transilvania au fost chemați, în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea, la mai multe ședințe ale dietei maghiare, ca de pildă în anii 1454, 1457, 1459, 1478, 1492, 1521 etc., dar oare erau ei chemați în calitate de părtași la puterea legislativă? Nicidecum. Ei erau convocați numai atunci cînd era vorba de subsidii și de pregătiri în vederea unei expediții militare iminente, de luarea unor măsuri de apărare, de sărbătorirea prilejuită de ceremonia încoronării sau de consolidarea vreuneia dintre facțiuni, în aceste vremuri de anarhie. Pentru acest ultim motiv, Vladislav al II-lea, cel slab, i-a chemat în 1492 la furtunoasa dietă din Buda, unde el avea de luptat împotriva națiunii maghiare, întărîtată *din cauza* păcii de la Pressburg și îndeosebi *din cauza succesiunii austriace*. Regele putea conta, cu siguranță, pe sașii cei bravi, care au arătat întotdeauna un devotament nestrămutat față de Casa austriacă. Cu toate acestea, în anul 1498 [sașii] încă tot nu aveau deputați propriu-ziși, după cum am amintit mai înainte. Se pare că atîrna doar de bunul plac al regelui ca ei să fie sau nu convocați la dietă. De aceea nu se poate dovedi

Scanned with OKEN Scanner

dacă au făcut ori nu parte din puterea legislativă a țării înainte de despărțirea Transilvaniei de Ungaria.

Cam același lucru se poate spune și despre secui. Ba chiar mă îndoiesc că înainte de separarea Transilvaniei de Ungaria cavalerii sau nobilii transilvăneni s-au bucurat de acest privilegiu. În Ungaria, reprezentanții cavalerilor sau deputaților comitatelor au apărut pentru prima dată, (dacă nu mă înșel), în dieta de la Pressburg din 1435. 60 de ani mai tîrziu, în dieta de la Buda, s-a luat hotărîrea ca în viitor regele să cheme la dietă pe fiecare nobil, în locul deputaților aleși din comitate. Este foarte problematic dacă în răstimpul dintre 1435 și 1495 au apărut în dietele maghiare deputați din comitatele Transilvaniei. Cel puțin la Conventul de la Buda din anul 1447 nu a luat parte nici unul, după cum reiese din documentul aflător în *Analele* lui Pray, p. III, pagina 61, în care sînt citați cu numele toți deputații din comitate și unde sînt numiți: „electi Nuncii totum corpus ac identitatem regnicolarum repraesentantes". Nu este mai puțin problematic nici faptul dacă, după anul 1495, fiecare nobil transilvănean a fost membru în dietele maghiare. În edictul emis de dietă în anul 1505, în Conventul de la Pesta, și în care de asemenea apar nominal toți nobilii prezenți din comitatele maghiare, nu găsesc un singur nobil din vreun comitat transilvănean (*Analele* lui S. Pray, p. IV, pagina 313 și următoarele). Așadar, pînă ce mi se va dovedi contrariul, cu documente autentice, mă consider în drept să mă îndoiesc că nobilii transilvăneni au participat vreodată la elaborarea legislației Ungariei. Însă cine ar putea trage de aici concluzia absurdă că înainte de despărțirea Transilvaniei de Ungaria nici *nobilii*, nici *secuii*, nici *sașii* nu s-au bucurat de drepturi cetățenești? *Dar poate că transilvănenii au avut dietele lor proprii, unde se făureau legile pentru Transilvania, încă înainte de despărțirea ei de Ungaria?* Tocmai aici greșesc cei mai mulți dintre compatrioții mei. Ei cred că *Adunările generale* (Congregationes Generales), amintite deseori în documentele secolului al XV-lea, ar fi fost *adevărate diete legislative*. Cu siguranță că nu au fost; o dovedește articolul 7 al decretului din anul 1478 din *Corpus Juris hungarici*, pe care îl copiez aici în întregime, deoarece el ne dă o idee clară despre aceste adunări generale:

„Item quod infra istos praescriptos quinque annos, per omnes Comitatus hujus Regni, Congregationes generales, seu *Judicia universalia*, in Co[mi]t[a]tibus fieri solita, non celebrentur, propter inopiam ipsius Regni; demptis Co[mi]t[a]tibus Posega, Walko, Sirmiensi, Baronia, Chanadiensi, Themesiensi, Zarand, et Orodienzi, in quibus diverse fusticinia, latrocinia, mutilationes, hominum venditiones, decallationes, aliaque multiplicia malorum genera commiti dicuntur,

Scanned with OKEN Scanner

propter quae *judicia generalia* ibi non omittuntur, sed celebrantur, ita videlicet quod in praedictis Judiciis pecuniae defensales non exigantur, sed neque Birsagia, Insuper etiam factum possessionum non judicetur. Praeteritis autem istis annis hujusmodi congregationes generales, non aliter, nisi Consilio Dominorum, Praelatorum, Baronum, et Procesum Regni celebrentur".

Prin urmare, judecînd după scopul lor adevărat, aceste adunări generale nu erau altceva decît niște organe judecătorești auxiliare, prin intermediul cărora era apărată mai ales siguranța internă. În Transilvania s-a întîmplat destul de frecvent ca la adunarea generală a nobilimii să fie chemați și sașii și secuii, îndeosebi în țară, fiindcă cetele de tîlhari se răspîndiseră atît de mult, încît trebuia să se ia măsuri comune de siguranță. Era cît se poate de firesc ca în acele vremuri de anarhie și facțiuni, în adunările oamenilor celor mai de vază ai țării să nu se vorbească numai de chestiuni de drept, ci uneori și despre chestiuni politice, și ca aici spiritul de gașcă politică să intre în joc. Chiar una dintre aceste întruniri a dat prilejul încheierii primei *coaliții* dintre nobili, secui și sași, vădită de cunoscutul document al uniunii din 1437. Este însă o afirmație neîntemeiată că în aceste adunări generale se aduceau legile țării, afară de cazul cînd ținem să numim *legi* măsurile polițienești sau alianțele (care în secolul al XV-lea erau foarte obișnuite și în Germania). De aceea eu cred că Transilvania nu a avut *diete* propriu-zise înainte de separarea ei de Ungaria. (Cuvîntul *dietă*, în înțelesul de azi). Cînd s-a despărțit de Ungaria, Transilvania a căpătat o cu totul altă organizare și principi naționali; abia atunci *nobilimea*, *secuii* și *sașii* s-au constituit în dietă și au pus temelia orînduielii de azi. Despre toate acestea, de astă dată numai în treacăt; îmi rezerv însă dreptul de a lămuri problema cu alt prilej.

d) Total greșit! Oare orașele libere imperiale din Ungaria nu sînt, conform art. 22 al decretului din 1604, „Sacrae Coronae, et Suae Ma(jes)t(a)tis Caesareae, tanquam Inclyti Regni Hungariae peculium", și totuși sînt reprezentate în dietă? Iar deputații transilvăneni nu au numit oare pe sași în dieta din 1791 — în mai multe locuri, de exemplu în observațiile asupra *Petiției* națiunii române — „Incolas alicui Fundi, nempe Fundi Regii"? Și totuși, nu sînt sașii membri legali ai dietei din Transilvania?

Eu sînt departe de a împărtăși părerea nobililor și a secuilor, care le contestă sașilor proprietățile. Dar vreau să arăt că, după opinia majorității dietei transilvane, poți să locuiești pe pămînt străin și totuși să fii membru al dietei și că, prin urmare, Jus publicum al autorului *Notelor* nu este și Jus publicum al Transilvaniei.

Scanned with OKEN Scanner

e) Ce neadevăr! În documentul citat, tipărit de Benkö în *Milkov.*, vol. I, pagina 122[12] și de Katona, în *Hist. Crit.*, vol. IX, pagina 340 și următoarele, nu se amintește nicăieri, nici cu o vorbă, de *deputați transilvăneni*. În introducere se spune numai că întreaga nobilime, secuii și sașii sînt în proces cu episcopul lor, proces în care urmează să hotărască regele. Nu cumva pentru autorul *Notelor* cuvîntul *regnicolae* are același înțeles ca *deputați?* În cazul acesta și românii ar fi fost tot deputați, fiindcă în documentul de la Cluj ei sînt numiți și *regnicolae*. Totuși autorul *Notelor* atribuie un alt sens acestui termen. Chiar conținutul documentului de mai sus, din anul 1344, dovedește că nobilii, secuii și sașii nu luau parte în aceă vreme la *puterea legislativă*, căci ei și episcopul se învinuiesc de încălcarea reciprocă a drepturilor lor. Regele decide habita mutua, *deliberatione Praelatorum et Baronum Regni Nostri*, după cum spune autorul.

f) Logica autorului *Notelor* este edificatoare; el încheie astfel: românii au plătit episcopului dijmă, deci i-au fost supuși. Este ca și cum am conchide că sașii și secuii, care au plătit dijmă episcopului, — cum rezultă din documentul din 1344, amintit de mine în mai multe rînduri —, au fost, ipso facto, și supuși episcopiei. Căci în document se spune limpede: „Pro decimis Regnicolae Nostri Partis Transilvaniensis (aceștia sînt Universi Nobiles, Siculi, et Saxones) dicto Domino Ep(isco)po de Singulis dicimalibus Capeciis Solvent unum pondus denariorum“ etc.). Dacă autorul *Notelor* nu știa, putea să afle din acest pasaj că episcopul din Transilvania lua dijmă nu numai de pe proprietățile sale, ci din întreaga eparhie, „Universae integri Regni Decimae et in Hungaria trium Comitatum ad Albam Juliensem Episcopatum pertinebant“, după cum spune F. Forgats în *Istoria* sa, editată în anul 1788, la pagina 143[13].

Ce rezultă deci din documentul lui Sigismund? Nimic altceva decît că episcopul din Transilvania a avut și români ca supuși, lucru de care nu s-a îndoit nimeni, niciodată.

Dar din pasajul citat anterior se pare că și *nobilii* au trebuit să plătească dijmă episcopului, de vreme ce au fost scutiți de această obligație de legile maghiare: „Nobiles tam Iobagiones habentes, quam non habentes, decimas dare non teneantur, antiqua eorum liber-

[12] *Milkovia, sive antiqui episcopatus Milkoviensis...*, Viena, 1781.

[13] *Francisci Forgachii de Ghymes Pannonii, D. Ferdinandi I, imper. ac regis Hungariae cancellarii et antistitis M. Varadiensium celeberimi Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii Libris XXII. e Ms. in lucem prodeuntes. Adiecit Indicem Rerum memorabilium ac dissertationem historico-criticam de vita laudati scriptoris Alexius Horányi e scholis piis Hungarus Budensis*, Bratislava, 1788.

Scanned with OKEN Scanner

tate requirente". Decret. Albert. de Anno 1439. Art. 28°. item Uladisl. Decret. I. Art. 5 in *Corpore Juris Hungarici.*

Prin urmare, pasajul în discuţie nu poate fi înţeles altfel decît că nobilii plăteau episcopului dijma luată *de la supuşii* sau *iobagii lor,* aşa cum se procedează şi în zilele noastre în ţările germane: partea de impozit pe care o datorează ţăranul nu o varsă chiar el la tezaurariatul ţării, ci stăpînul său de pămînt, care trebuie să garanteze pentru el şi — cum se proceda în trecut, cînd nobilii din Transilvania plăteau la cămara regească quinquagesima, numită din această pricină quinquagesima nobilium, cu toate că de fapt nu era plătită de ei, ci de ţăranii lor — stăpînul feudal şi iobagul său erau consideraţi dintotdeauna ca o familie al cărei cap era domnul de pămînt, de aceea este de datoria lui să reprezinte peste tot pe iobagul său.

În aceste condiţii este destul de evident de ce se spune, în pasajul deseori citat, că nobilii trebuie să plătească episcopului dijma, şi cine sînt acei *Universitates Regnicolarum Hungarorum et Valachorum in Partibus Transylvaniae,* pe care autorul *Notelor* doreşte atît de mult să-i socotească supuşi ai episcopului. Aceiaşi oameni, care în documentul din 1344 sînt numiţi *Universi Nobiles,* în documentul de la Cluj—Mănăştur sînt numiţi Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum. Să se compare cele două documente: în cel dintîi, regele Ludovic I hotărăşte ca Universi Nobiles, Siculi et Saxones să plătească episcopului pentru fiecare „Haufen" supusă dijmei cîte un „pondus" sau o groşiţă (cam 15 creiţari); în cel de al doilea, mai tîrziu cu 93 de ani, Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum se plînge că episcopul nu a încasat taxa cuvenită drept dijmă timp de 3 ani, interval în care se afla în circulaţie monedă uşoară, şi că acum episcopul cere dintr-o dată plata în bunuri şi în bani buni. Dar cine trebuie să plătească banii de dijmă, în afară de secui şi saşi, decît Universi Nobiles? Pe lîngă aceasta, din „in quorum cunq. Possessionibus Comorantium" reiese că oamenii obligaţi să plătească taxa nu erau numai supuşi ai episcopului. Tot astfel, expresia *Universi nobiles* are acelaşi înţeles ca şi *Universitas nobilium.* Prin urmare, şi expresia *Universitas Regnicolarum Hungarorum et Valachorum* este identică cu *Universi Regnicolae Hungari et Valachi.* Şi, în sfîrşit, este un lucru cunoscut că dietele de acum au fost alcătuite din oameni care în vechile documente erau numiţi *Regnicolae.* Interpretarea acestui termen de către autorul *Notelor* vădeşte neştiinţa lui în domeniul dreptului public maghiar.

Nu are deplină dreptate deci naţiunea română, atunci cînd afirmă că odinioară românii şi ungurii se bucurau de aceleaşi drepturi cetă-

Scanned with OKEN Scanner

țenești? Din mai multe documente din vremea aceea rezultă că starea românilor de rînd și a nobilimii române era în vremurile mai vechi atît de deosebită de starea lor de azi ca cerul de pămînt.

1) Pe vremea regelui Bela al IV-lea, românii plăteau regelui aceleași dări ca secuii (vezi documentul de confirmare a libertăților și drepturilor, dat de arhiepiscopul de Gran în anul 1239, în *Hierarchia Hung.* de Pray, part. I, p. 131, unde se spune: „Similiter in decimis percipiendis Regalium Proventuum ex parte Siculorum, *Valachorum* in pecudibus, pecoribus, et animalibus quibus libet").

Contribuții identice însemnează, în vremea aceea, situații identice sub raport cetățenesc. Dacă românii nu ar fi fost decît țărani supuși, atunci ar fi plătit aceeași dare ca ceilalți țărani.

2) Dintr-un document al lui Ludovic I, din anul 1366, publicat de Katona în *Hist. Crit.*, v. X, pagina 374 și următoarele, se vede că românii transilvăneni își aveau cnezatele lor. Susțin și eu că cnejii erau români de rînd, că mărturia unui cneaz valora tot atît cît aceea a unui nobil, că acești cneji nu erau slujbași seniorali (herrschaftliche Beamten), ci slujbași regești (se spune: Unus quisque Knesus, per *Nostras Literas Regales* in suo Knezionatu roboratus, pro uno vero Nobili acceptetur), și că românii de rînd (Olachi communes) nu erau iobagi. Se dovedește prin faptul că regele tratează mai întîi despre măsurile judiciare ce trebuie luate împotriva lor, cînd vreunul săvîrșește un furt, și numai apoi, în același document, vorbește și despre iobagi care depind, din punct de vedere juridic, de stăpînul lor de pămînt. Prin urmare, (regele) distinge precis pe românii de rînd de iobagi; accept că între aceștia din urmă se aflau și români.

3) În secolele al XIII-lea și al XIV-lea exista în Transilvania o *Terra Blaccorum*, tot așa cum exista o *Terra Siculorum* și *Terra Saxonum*. Că această *Terra Blaccorum* a fost districtul Făgărașului de azi, rezultă din mai multe documente, de exemplu: din documentul de donație prin care Andrei al II-lea a concesionat ordinului german Țara Bîrsei; din *Codex Pomeraniae* al lui S. Dreyer, cartea I, pagina 102, nr. L. IV, din documentul din *Transylvania* lui Benkö, vol. I, pagina 446, precum și din foarte multe altele, care atestă că acest district, împreună cu domeniul Almașului, la care aparținea și scaunul Săliștei, era stăpînit de români, dintre care unul, numit *Radu Negru*, a cucerit Muntenia și a fost cel dintîi domnitor al acestei țări.

4) În sfîrșit, cît de diferită era pe atunci situația supușilor sau iobagilor!! Despre asta, însă, cu alt prilej.

Dar mi se va obiecta: dacă românii au fost cîndva oameni cu totul liberi și, probabil, proprietari de pămînt liberi, ca și secuii, atunci cum se face că în comitate ei au ajuns, treptat, aproape toți iobagi?

Scanned with OKEN Scanner

În Ungaria și în Transilvania lucrurilor s-au petrecut la fel ca în restul țărilor feudale, adică: în vremurile acelea [îndepărtate] de anarhie și dezordine, persoanele singuratice nu aflau sprijin la stăpînirea lipsită de putere, devenind astfel — rînd pe rînd — victime ale unui vecin mai puternic. Aproape peste tot s-a întîmplat ca în comitatele *Clermont* și *Beauvais*, despre care *Beaumanoir* povestește că atunci cînd lordul sau contele descoperea în cuprinsul domeniului său vreo bucată de pămînt pentru care nu i s-au prestat servicii și nici nu i s-au plătit dări, pe loc o lua în stăpînire, ca pe un bun al său. Și, spune Robertson[14], tirania marilor proprietari mergea atît de departe și ei aveau atîtea prilejuri să asuprească și să ducă la disperare pe cei ce se statorniceau pe moșiile lor, încît unii oameni *liberi*, pierzînd orice nădejde, renunțau la libertate și se supuneau de bunăvoie (ca iobagi) puternicilor lor domni, numai pentru ca aceștia, obligați de interese proprii, să le acorde sprijin și mijloace de a-și întreține familiile[15].

Ad notam 14-tam

a) *Artificium.* Ce fel de artificiu, cînd în *Petiție* sînt folosite chiar cuvintele lui Pray? Aceasta nu o numesc critică, ci glumă puerilă.

b) Nu merită un răspuns deosebit; răspunsul se cuprinde în cele spuse anterior.

Ad Notam 15-tam

a) Te revolți cînd dai peste un raționament atît de neghiob. Se afirmă undeva în *Petiție* că națiunea română se bucură în prezent de aceleași drepturi ca și cea maghiară? Nu se spune oare peste tot

[14] *Philippe de Beaumanoir* a fost nu numai un mare poet medieval, ci și un renumit jurist. Într-o carte arhicunoscută în lumea specialiștilor, *Les coutûmes de Beauvaisis*, el s-a ocupat de legiuirile feudale din Beauvaisis și — în general — de principiile fundamentale ale dreptului privat din timpul său.

William Robertson (1721—1793) este un celebru istoric scoțian. A scris și publicat o *Istorie a Scoției* (1759), *Istoria domniei împăratului Carol al V-lea* (1769), elogiată — între alții — de Voltaire, *Istoria Americii* (1777), precum și o *Privire asupra progresului societății europene, de la căderea Imperiului roman pînă la începutul secolului al XVI-lea.* Robertson discută aici și originea sistemului feudal; Budai-Deleanu se raportează, în mod sigur, la această ultimă lucrare.

[15] Răspunsul lui Budai-Deleanu este așa de întins, pentru că partea din *Supplex* comentată de Eder în nota a 13-a privea o problemă de cea mai mare importanță: recunoașterea românilor transilvăneni ca „locuitori ai țării". Bine inspirat, Eder însuși recunoștea că *Petiția* națiunii române gravitează în jurul acestei chestiuni „fundamentale".

Scanned with OKEN Scanner

că națiunea română s-a bucurat *odinioară* de aceleași drepturi ca cea maghiară, dar că rînd pe rînd le-a pierdut?

b) Parturiunt montes, prodit ridiculus mus, cum vom vedea mai jos.

c) Printre nenumăratele idei preconcepute ale maghiarilor în ceea ce privește orînduirea mai veche și istoria lor, se numără și următoarele două: 1) că hunii și maghiarii sînt una și aceeași națiune, 2) că atît la maghiari cît și la huni a existat în vremurile mai vechi obiceiul ca ridicarea la oaste să se facă prin purtarea unei săbii însîngerate, iar cei care nu se supuneau să fie osîndiți la servitute.

Cel ce a popularizat ultima părere e faimosul Verbőczius, care precizează însă că obiceiul nu a ținut la maghiari decît pînă în vremea principelui Geza. Cert este că sub regii maghiari obiceiul nu a existat. Să se citească în *Corp(us) jur(is) hung(arici)* decretele privitoare la *chemarea la oaste* (Insurectio) din 1435 și 1454, precum și decretul din anul 1458, în *Analele* lui Pray, III, pagina 225, din care se vede că nici ridicarea la oaste nu se făcea prin purtarea unei săbii însîngerate și nici servitutea nu era pedeapsa aplicată acelora care se opuneau prestării serviciului militar. Eu admit că pe vremea reginei Isabella s-a făcut în Transilvania o ridicare la oaste după obiceiul hunilor, dar fără îndoială că s-a procedat așa din două motive: pe de o parte, fiindcă pe atunci oamenii își închipuiau că acesta era vechiul obicei maghiar de ridicare la oaste, iar pe de altă parte, pentru că în Transilvania maghiarilor le-a plăcut foarte mult, de cînd lumea, să se poarte după datina hunilor. Așadar, cînd au putut cădea românii în șerbie, din cauza neîndeplinirii serviciului militar? De ce crede bietul critic că românii și-au pierdut libertatea din această pricină? Ce se întîmpla dacă — pe vremea cînd a fost redactat documentul de la Cluj-Mănăștur — toți țăranii din statul ungar erau încă oameni liberi, nu șerbi? Că au fost într-adevăr oameni liberi și mai înainte, se arată în mod neîndoios în decretul nr. 2 al regelui Sigismund, art. 6 din *Corp. Juris Hung.*; că începînd din această vreme pînă în anul 1514 au rămas liberi, o dovedește și decretul nr. 7, art. 14, al lui Vladislav. Dacă țăranii transilvăneni și-au pierdut libertatea în virtutea acestui decret, așa cum susține *Wolfgang Bethlen*, atunci proprietarii de pămînt din Transilvania au săvîrșit nedreptatea cea mai strigătoare la cer, păcătuind direct împotriva prevederilor sale; în art. 6 se spune clar că numai țăranii care au participat la răscoala țărănească de atunci din Ungaria își pierd libertatea, „exceptis iis qui . . . in hac seditione non participaverunt". Azi însă se știe că țăranii transilvăneni nu au luat parte de loc la acea răscoală, ci mai degrabă au ajutat la înăbușirea ei. Și, în

Scanned with OKEN Scanner

sfîrşit, naţiunea română din Transilvania este formată oare numai din ţărani şerbi? Autorul *Notelor* vorbeşte tot numai despre ţărani şi uită în tot momentul ceea ce însuşi spusese în prima sa notă.

f) [d] *Katexochim Nobiles*

Aici ajungem la „paulo subtilius, insolens, atque paradoxon" al autorului *Notelor*, care putea să mai adauge aici şi „ineptum et ridiculum". Că cineva nu este membru al dietei chiar dacă e maghiar, că numai nobilii maghiari dar nu şi ţăranii maghiari puteau fi membri ai dietei transilvane, acest lucru îl ştie aici orice ţăran şi orice copil; deci în această privinţă autorul *Notelor* nu ne-a spus nimic nou. Atunci de unde pînă unde *insolens* şi *subtilius?* Poate din presupunerea lui că nu *naţiunea*, ci *starea* constituie aici nobilimea din dietă? Dar evident că ipoteza este greşită. Un nobil sas sau german aparţine oare nobilimii din dieta transilvană numai pentru că este nobil? Dar nu *Universitas trium nationum* formează dieta? Care sînt aceste trei naţiuni? Secuii, saşii, — iar a treia? Nu cumva Natio Nobilium? O Natio Nobilium ar fi, desigur, o apariţie cu totul singulară pe orizontul politic. Fără îndoială că nobilii *maghiari* sînt aceia care constituie aici membrii unei diete, şi chiar şi aşa numiţii boieri români se bucură de drepturi comune cu maghiarii, fiind *consideraţi ca nobili maghiari*, în virtutea art. 6 al dietei din 1744. Dacă lucrurile ar sta altfel, aceşti boieri nu ar putea ocupa orice funcţie, asemenea celorlalţi nobili maghiari, ştiind că diploma lui Leopold — considerată de transilvăneni ca Magna Charta a lor — stipulează precis ca funcţiile publice să fie acordate numai „Indigenis Transylvanis, Hungaris nempe, Siculis, et Saxonibus"? Boierul este considerat ca nobil maghiar; aproximativ ca un german căruia i se acordă indigenatul.

Nodul, pe care capul zăpăcit al autorului *Notelor* nu a fost în stare să îl dezlege, constă în faptul că în limba oficială a documentelor din Transilvania, de la despărţirea Transilvaniei de Ungaria, prin *natio* se înţeleg numai acei membri ai unei naţiuni care se bucură de drepturi cetăţeneşti proprii, excluzîndu-i pe ţăranii iobagi, numiţi *plebs*. În acest sens deci, stările se numesc „Status et Ordines trium Nationum", iar românii nu sînt socotiţi ca naţiune, ci ca *plebs*. Recunosc şi eu că o atare afirmaţie este cu totul „insolens", în ambele sensuri ale cuvîntului.

Bineînţeles că, în documentele anterioare despărţirii Transilvaniei de Ungaria, expresia „Universitas trium nationum" nu apare niciodată, ci numai „Nobiles, Siculi, Saxones", deoarece pe atunci încă nu li se contestase românilor *naţionalitatea*, iar „Universitas Nobilium" consta din maghiari şi din români. Probabil că aceştia din urmă chiar precumpăneau, şi numai atunci au devenit partea mai

Scanned with OKEN Scanner

slabă, prin urmare și cea asuprită, cînd Transilvania a primit principi naționali maghiari, cînd i s-au anexat diferite comitate rupte de la Ungaria, cînd — datorită acestui fapt — nobilimea maghiară ajunge să întreacă numeric pe cea românească și cînd unele dintre cele mai de vază familii românești se maghiarizează, pentru a-și netezi calea spre funcțiile de onoare, o metamorfoză care este și azi foarte obișnuită. *În timpul lui Nicolaus Olahus,* adică la începutul secolului al XVI-lea, cu puțin înainte de despărțirea Transilvaniei de Ungaria, se numărau în Transilvania patru *națiuni.* Olahus spune în *Hung.*, Lib. I, pagina 61, edit. A. 1763: „In hac sunt quatuor diverso genere Nationes: *Hungari, Siculi, Saxones, Valachi*".

g) [e] Autorul *Notelor* pălăvrăgește despre aceste *uniuni,* ca și despre celelalte probleme, și amestecă totul.

Chestiunea stă așa: în anul 1437, țăranii s-au răsculat sub conducerea unui oarecare *Antonius* și au maltratat nobilimea. Nobilimea, care nici nu se putea aștepta la destul ajutor din partea stăpînirii lipsite de putere și nici nu poseda locuri întărite, pentru a-și pune la adăpost familiile și avutul, și-a dat seama, în urma acestei întîmplări, că trebuie să fie în bune relații cu sașii, pentru ca în alte asemenea cazuri de nevoie să poată găsi sprijin la ei. Pe de altă parte, sașii și secuii erau expuși deselor invazii turcești și deci aveau și ei lipsă de sprijinul nobilimii. Necesitatea de a se susține reciproc a dat naștere, în anul 1437, unei alianțe, prin care și-au făgăduit în sfîrșit ajutor în caz de ananghie. În anul următor, convenția a fost reînnoită între nobilime și sași, iar în anii de după aceea cele trei părți au mai înnoit-o adeseori. Numai un om cu totul ignorant în istoria evului mediu poate trage din documentul privind uniunea concluzia că aliații erau adevărați membri ai dietei, adică persoane care făceau parte din puterea legislativă. Nimic nu era mai obișnuit în acele vremuri ca alianțele de felul acesteia. Istoria medie a Germaniei este plină de asemenea alianțe.

Este încă și mai absurd să se tragă de aici concluzia că aliații erau singurii membri ai dietei; e ca și cînd am raționa astfel: regele Prusiei, electorul de Mainz etc., au constituit în timpul nostru o uniune sau o alianță: prin urmare, în aceste timpuri, principele domnitor al Austriei, prințul elector din Colonia etc., care nu erau aliați cu ei, nu erau nici membri ai dietei. — Poate în Bedlam dacă se mai raționează astfel.

Cu totul altfel stau lucrurile cu uniunea pe care au încheiat-o între ei nobilii maghiari, secuii și sașii în anul 1542, căci prin această uniune ei s-au constituit în adevărate diete, deci din această epocă trebuie socotită actuala constituție a Transilvaniei.

Scanned with OKEN Scanner

Nimic nu trădează mai bine ignoranța autorului *Notelor* în domeniul istoriei naționale a Transilvaniei, decît confundarea perioadei de dinaintea anului 1542 cu perioada de după 1542, așa cum face de obicei.

Ad Notam 16-tam

„Valachos Rusticos". Aceasta înseamnă să mergi cu mojicia pînă în pînzele albe. În documentul citat, privitor la uniune, este vorba despre țărani, dar autorul *Notelor*, obrăznicindu-se, îi consideră de-a dreptul români. De unde deduce el că erau țărani români? Din faptul că majoritatea țăranilor transilvăneni o formează astăzi românii? Dar este oare sigur că situația a fost aceeași și la începutul secolului al XV-lea? Cel puțin *Wolfgang Bethlen* susține că clasa de jos maghiară (der ungarische Pöbel) a fost odinioară mult mai numeroasă în comitate, dar că ea a scăzut în timpul tulburărilor interne de la începutul secolului al XVII-lea și că românii i-au luat treptat locul. Chiar și numele conducătorului țăranilor, *Antonius*, este un nume neobișnuit la cei ce țin de biserica răsăriteană.

Dar admițînd că acești țărani au fost într-adevăr români și că ei s-au răzvrătit împotriva nobilimii, nu este oare o curată nerușinare să imputi acest lucru națiunii române? Nu ți-ai atrage oare disprețul și resentimentele tuturor oamenilor cinstiți, dacă ai îndrăzni să insulți națiunea germană, pentru motivul că țăranii germani s-au răsculat la începutul secolului al XVI-lea? Și în afară de aceasta, în dicționarul nobilimii feudale expresia „*Nefandissimus* Rusticus" nu înseamnă, îndeobște, nimic altceva decît țăran care urlă cînd i se jupoaie pielea.

Că expresia „*nefandissimus*" nu poate fi luată textual, că țăranii transilvăneni nu au fost „nefandissimi" timpului lor, o dovedește un contemporan cu răscoalele țărănești din Transilvania, venerabilul *Eberhard Windek*, care spune în *Viața lui Sigismund*, C. LX: „*Așa era în creștinătate cu preoțimea:* de se auzea ceva rău, sau era război, și se punea întrebarea: cine e vinovat? se zicea: episcopul, protopopul, venerabilul decan sau popa"[16].

Ad notam 17-mam

Ce răstălmăcire dușmănoasă! Oare de aici curg drepturile națiunii române, formulate în *Petiție?* Exemple de români ridicați la demni-

[16] Eberhard Windecke (1380?—1442?) se trage dintr-o familie de negustori germani. A petrecut multă vreme la curtea regelui Sigismund, a cărui domnie a descris-o în *Historia Sigismundi Imperatoris (1380—1442)*. Istoria, rămasă în manuscris, a fost tipărită pentru prima oară în *Scriptores rerum germanicarum, praecipue saxonicarum* (Leipzig, 1782). La această ediție va fi apelat și învățatul român.

Scanned with OKEN Scanner

căţi înalte sînt date doar cu intenţia de a dovedi că soarta acestei naţiuni a fost de-a dreptul mizeră în timpul primei uniuni.

b) Comparaţia este prea absurdă, ca să merite un răspuns[17].

Ad Notam 18-am

Autorul *Notelor* procedează într-un fel nemaiauzit: în tot momentul atribuie *Petiţiei* lucruri care acolo nu se spun nicăieri. Căci nimănui nu i-a trecut prin gînd să pretindă că originea romană a românilor este pe deplin stabilită pe baza pasajului citat din documentul Ferdinand. Dacă autorul *Notelor* voia să fie consecvent, atunci n-ar fi trebuit să obiecteze nimic împotriva autorităţii acestui document privitor la originea romană a românilor, deoarece el însuşi se sprijină pe autoritatea lui Sultzer pentru a dovedi că românii nu sînt descendenţi ai romanilor. Doar autoritatea documentului valorează cel puţin cît a unui Sultzer! Consecvenţa nu este însă o calitate a autorului *Notelor*.

Ad Notam 19-am

[a] Aici este cazul să învinuiesc şi pe cel care a redactat *Petiţia*, pentru că nu s-a exprimat destul de explicit, ca să nu fie rău înţeles. Ceea ce a voit el să spună şi ceea ce ar fi trebuit să spună, în calitatea sa de redactor, este aproximativ aceasta: cînd, după moartea lui Ludovic al II-lea, a început să se închege actualul sistem politic al Transilvaniei şi cînd — în acele timpuri de anarhie — nobilimea, secuii şi saşii, prin alianţele încheiate între ei, au avut prilejul să se cunoască mai bine unii pe alţii, atunci s-au constituit încetul cu încetul, mai cu seamă în anii 1542 şi 1545, în diete propriu-zise. Aşa a prins să se impună treptat ideea că stările din Transilvania sînt alcătuite numai din *trei naţiuni*, adică din maghiari, secui şi saşi, fără ca în secolul al XVI-lea să fi îndrăznit cineva să lipsească naţiunea română, prin vreo lege anume, de *drepturi cetăţeneşti. În realitate*, românii au fost din ce în ce mai maltrataţi, cum se va arăta amănunţit într-o altă lucrare. Dar realităţile nu au putut dăuna *drepturilor lor* — o teză afirmată de înşişi deputaţii transilvăneni în ultima dietă, deoarece [românii] şi-au bazat cererile pe aşa numita *Diplomă leopoldită*, cu toate că de la Leopold I pînă la Leopold al II-lea au avut împotriva lor, în anumite chestiuni, unele uzanţe de-

[17] *Absurdă* socoteşte Budai-Deleanu referirea stîngace a lui Eder la bavarezi, greci, polonezi, izraeliţi, francezi, spanioli, armeni ş.a., din rîndurile cărora s-au ridicat bărbaţi ce au fost „împodobiţi" în Ungaria „cu funcţii înalte". Situaţia lor, remarcă Budai-Deleanu, nu poate fi comparată cu a nobililor români din Transilvania promovaţi în posturi de încredere.

Scanned with OKEN Scanner

favorabile, de exemplu, pe cele cu privire la angajarea de funcționari germani la tezaurariat. Deci în *Petiție* se susține, cu dreptate, că națiunea română a fost în posesia drepturilor cetățenești pînă în secolul al XVII-lea.

b) Oare autorul *Notelor* nu și-a dat de loc seama că acest document al lui Ferdinand I este cu totul împotriva sa? Eu întreb: fost-a oare trimisul *Gherend* un deputat al stărilor din Transilvania sau nu? Dacă a fost, atunci nici sașii nu au fost deputați, deoarece el era trimis numai de către nobilime și de către secui. Iar dacă nu, atunci scrierea nu dovedește nimic altceva decît că o parte a populației din Transilvania s-a supus regelui Ferdinand.

Ad Notam 20-am

O concluzie demnă de logica autorului! Este chiar ca și cînd aș raționa: Vințul nu a fost a națiunii săsești nici în timpurile mai noi, nici pe vremea uniunii încheiate în 1542; prin urmare, Vințul nu a aparținut națiunii săsești.

Ad Notam 21-am

[a] Vreau să consider cele spuse aici doar ca un compliment; căci altfel, dacă autorul *Notelor* ar crede cu toată seriozitatea că cele patru religii recepte din Transilvania au avut întotdeauna o atitudine amicală una față de alta, și-ar trăda prea mult neștiința în ce privește istoria Transilvaniei. Cine nu știe că la Sibiu, în vremea consolidării bisericii evanghelice, practicarea catolicismului a fost interzisă sub pedeapsa cu moartea? Că sub domnia lui Ioan Sigismund unitarienii s-au făcut vinovați de concepții excesiv de intolerante? Că Religio Orthodoxa, (așa este numită religia reformată în articolele dietale din timpul domniei principilor naționali reformați), a fost în acest interval de timp o prigonitoare fără istov a catolicilor? Etc., etc,. etc. Dacă în Transilvania nu s-a ajuns la conflicte atît de sîngeroase ca în alte țări, aceasta se datorește numai faptului că aici nici o confesiune nu a fost atît de puternică, încît să ridice ruguri pe seama celorlalte confesiuni.

b) Decretul lui Vladislav al II-lea este în favorul românilor; el dovedește că dieta maghiară a recunoscut că este nedrept ca românii să plătească dijmă preoților de altă religie, deoarece dijma nu reprezintă decît retribuția preoților pentru serviciile religioase prestate. Prin urmare, nici un preot nu poate pretinde dijmă unei persoane căreia nu-i face asemenea servicii. Iată o dovadă că cetățenii statului maghiar, aparținînd bisericii răsăritului, s-au bucurat de o libertate religioasă deplină.

Scanned with OKEN Scanner

a) Comparaţia este atît de neroadă, încît abia merită un răspuns[18].

În *Petiţie* nu se afirmă că religia poporului român își are locul între religiile recepte ale Transilvaniei, ci numai că religiile catolică, reformată, evanghelică şi unitariană, fiind declarate recepte, religia populaţiei românești nu a fost stînjenită în exercitarea vechilor ei drepturi. Cînd s-a ivit mai întîi cuvîntul *recept* în articolele dietei, el nu s-a potrivit de loc religiei românilor. Pentru a înţelege acest lucru, trebuie numai să ne reamintim cum s-a ajuns la noţiunea de *religii recepte*.

Înainte de reformă, existau în Transilvania două religii: romano-catolică şi greco-orientală. Curînd după despărţirea Transilvaniei de Ungaria, religia luterană-evanghelică a primit indigenatul sau, cu alte cuvinte, a devenit receptă — la început prin îngăduinţă, apoi prin lege, în dieta de la Alba-Iulia din anul 1558. De aceeași favoare a beneficiat religia reformată (calvină), în conventul de la Turda din 1564. Doi ani mai tîrziu, a fost proscrisă religia catolică, într-un convent ţinut tot la Turda; în schimb, religia unitariană a fost strîmtorată tot mai mult, pînă cînd, în cele din urmă, a fost admisă legal printre religiile ţării, în 1571, în dieta de la Tîrgu-Mureş.

După moartea imbecilului principe Ioan Sigismund, sub urmaşii săi catolici, religia catolică a fost iarăşi admisă prin lege, adică receptă, ce-i drept, cu anumite restricţii. Expresia: „quatuor receptae religiones“ nu se găseşte însă mai înainte de actele dietei ţinute la Alba Iulia în 1595. Aceste patru religii sînt deci numite *recepte* — şi anume: cea reformată [calvină], cea evanghelică [luterană] şi cea ariană [unitariană], pentru că au fost admise legal ca noi confesiuni, care nu existaseră anterior în Transilvania; iar religia catolică, fiindcă a obţinut din nou dreptul de indigenat, adică a devenit receptă, după ce fusese proscrisă. Dacă niciodată nu ar fi fost interzisă în Transilvania, atunci nu i s-ar potrivi termenul de *recepta*, aşa cum nu i se potriveşte în Ungaria, unde nicicînd nu s-a numit receptă.

Prin prisma celor arătate, se înţelege de ce religia poporului român sau greco-orientală nu a fost socotită printre religiile recepte. În Transilvania, religia greco-orientală a avut întodeauna indigenatul, din cele mai vechi timpuri; ea nu a fost niciodată interzisă, însă a suferit mari persecuţii sub principii acatolici. Eu ştiu prea bine că, durere, noţiunea de *religio recepta* a devenit foarte curînd mai cuprinzătoare, spre cel mai mare prejudiciu al românilor.

[18] Imprudent, Eder aseamănă starea românilor, sub raport confesional, cu a evreilor veniţi în Dacia pe vremea lui Decebal.

Scanned with OKEN Scanner

b) Că religia greco-orientală ar fi fost proscrisă sub *Poena Notae infidelitatis* și că totuși membrilor ei nu li s-ar fi cauzat neplăceri mari, este una din contradicțiile obișnuite ale autorului *Notelor*, explicabilă numai prin intenția lui de a face plecăciuni adînci mai marilor țării, cu orice ocazie. De altfel „Nota infidelitatis" de mai sus nu s-a referit niciodată la români, ci numai la aceia care au adus ori au voit să aducă înnoiri în problemle religioase. Aceasta o știe oricine a studiat a. b. c.-ul orînduirii din Transilvania.

Ad Notam 23-am

Dacă autorul *Notelor* nu știe despre documentul discutat nimic altceva decît ceea ce spune Benkö, este într-adevăr numai vina lui; căci din *Siebenbürgische Bischöffen* de Seitzer [recte: Seivert], în „Siebenbg. Quartalschrift", anul 1, pagina 192, ar fi putut afla de unde a obținut Benkö documentul și că acesta are următoarea mențiune: „Donatio Episcopatus Wladensis". Tăcerea lui *Bethlen* nu dovedește absolut nimic. Bethlen nu amintește nici un cuvînt despre unul din cele mai interesante evenimente ale istoriei Transilvaniei: despre uniunile celor trei națiuni, încheiate în 1542 și 1545, pe care se bazează sistemul politic actual al Transilvaniei. Poate fi cineva atît de nesăbuit încît să se îndoiască de realitatea acestui eveniment?

Ad Notam 24-ta

Nu merită nici un răspuns.

Ad Notam 25-ta

De asemenea nici unul[19].

Ad Notam 26-tam

Această notă reprezintă culmea mojiciei, a neobrăzării și nesocotinței. Nu cred să existe un alt exemplu asemănător, ca cineva să-și aroge libertatea de a insulta una din cele mai numeroase națiuni [transilvănene] de azi, pentru motivul că indivizi aparținînd acesteia au săvîrșit tîlhării, fapt ilustrat prin pasaje din vechi documente. Dar împotriva cărei națiuni de pe fața pămîntului nu s-ar putea invoca astfel de mărturii? Și admițînd că moravurile românilor ar fi fost în trecut — și ar fi și acum — corupte, a cui e vina?

[19] În notele 24 și 25, Eder susținea — cu emfază — că prezența românilor în Transilvania se datorește maghiarului „învingător", după ale cărui legi „își duc traiul".

Scanned with OKEN Scanner

Tot ceea ce devine omul care trăiește în societate (bürgerliche Geselschaft) se datorește formei de guvernămînt sub care trăiește. Asuprirea naște suflete de sclavi. Cînd asuprirea își exercită acțiunea timp de secole, caracterul tuturor popoarelor oprimate devine același, indiferent cum s-ar numi ele: români, sîrbi, croați, polonezi sau ruși. Să se înlăture asuprirea, să se întemeieze școli pentru români, să li se dea preoți luminați, să li se asigure accesul la funcții înalte și se va vedea că puține națiuni sînt atît de receptive la cultură ca cea română.

Indiscutabil că dintre locuitorii Transilvăneni sasul stă pe cea mai înaltă treaptă a culturii, dar de ce? El este liber; roadele străduniilor sale îi aparțin; preoți instruiți, luminați, au grijă de cultivarea lui; comunitatea națiunii sale îl ferește de asuprire. Dar dacă ar fi lăsat la cheremul unui stăpîn de pămînt; dacă ar trăi în nesiguranță, neștiind dacă ogorul pe care îl muncește îi va rămîne neapărat lui și copiilor săi; dacă i s-ar lua pastorului sas dreptul la dijmă, lăsînd întreținerea sa la bunul plac al obștii, atunci s-ar vedea că și sasul ar cădea, în scurtă vreme, în starea în care se găsește cea mai mare parte dintre români. S-ar vedea atunci că pastorii sași ar deveni curînd tot atît de neștiutori ca preoții români. Pentru că nici unul dintre ei nu ar fi atît de nesocotit, încît să-și cheltuiască partea lui de moștenire pentru școli, cînd știe că nu-l așteaptă altceva decît o viață de mizerie în vreun sat și traiul sub amenințarea unui funcționar inferior.

Ad Notas 27, 28, 29, 30, 31

Nu este nimic de spus, deoarece cuprind fie simple injurii, fie chestiuni la care s-a răspuns[20].

Ad Notam 32-am

[a] Pentru că autorul *Notelor* insultă îndeobște aprig pe români, trădînd prin aceasta sentimentul de ură națională pe care maghiarul o are față de toate națiunile, el merită cu atît mai mult să i se dea crezare într-o problemă în care se arată favorabil românilor. Dacă dușmanul meu enunță o părere favorabilă mie asupra vreunei probleme, ea este întotdeauna mai demnă de crezare decît părerea amicului meu. Vai de bietul cap al autorului *Notelor*, care se făleşte cu „viliores homines"!

[20] Istoricul sas mărturisea în aceste note că lectura unor pasaje din *Supplex* i-a provocat greață, contesta nedreptățile sociale la care au fost supuși românii transilvăneni, se arăta îngrozit la gîndul că și iobagii ar putea să joace cîndva un rol în ocîrmuirea țării etc.

Scanned with OKEN Scanner

b) Că autorul *Notelor* este nedrept, lucrul acesta apare aici din nou în plină lumină. El trece sub tăcere chiar pasajul demn de laudă pe care se sprijină românii: acela unde Notarul Anonim spune că [românii] s-au supus *de bună voie* maghiarilor, dăruindu-le drepturile lor, și că și-au *ales* pe Tuhutum ca principe.

Ad Notam 33-am

Jalnică pedanterie![21]

Ad Notam 34-tam

Cum se îngîmfă bietul om, crezînd că a surprins o greșeală la redactorul *Petiției!* Și totuși, nu este vorba de o greșeală propriu-zisă, ci numai de o expresie care poate duce la neînțelegere. Redactorul a voit să spună că de pe timpul împăratului Leopold nemții veniți din Germania în Transilvania au obținut, cînd s-au așezat între sași, indigenatul transilvan, fără deosebire de religie, în accepțiunea în care autorul *Notelor* se poate numi pe sine un „Civis Transylvanus". Doar este un lucru cunoscut că în timpul principilor naționali acatolici sașii nu au voit să rabde printre ei nici un german catolic, după cum nu au suportat nici un serviciu divin catolic pe pămîntul lor, cu toate că, după constituție, la ei fiecare german avea drept la cetățenie.

Ad Notam 35-tam

Trebuie să fii grozav de mojic și de nesocotit pe de-asupra, ca să repeți încă o dată acel *„Tolerari Valachos propter emolumentum Regni"*. Fiecărui ardelean luminat îi e rușine — și trebuie să-i fie — că astfel de pasaje pătează corpusul legilor transilvane. Nu se poate închipui nimic mai absurd, decît ca o treime din locuitori să zică: — Noi, o treime, binevoim a tolera încă în țară celelalte două treimi.

Ad Notam 36, 37, 38, 39

Nici o obiecție, fiindcă aceste note nu *spun* nimic.

Ad Notam 40-mam

Comparația a fost foarte neîndemînatic aleasă de autorul *Notelor*. Mi-e teamă că dacă s-ar face o paralelă între comportarea turcilor față de greci și a celor trei națiuni regnicolare din Transilvania față

[21] Nu este corect să se spună, crede Eder, că sașii au fost „admiși" în Transilvania, cînd se știe prea bine că i-au „chemat" aici.

Scanned with OKEN Scanner

de români, ea ar fi întru totul favorabilă turcilor. Desigur că grecii din Turcia nu sînt constituiți în diete legislative, dintr-un motiv foarte simplu, și anume pentru că acolo nu există de loc diete. Dar proprietari de pămînt sînt atît nobilii, cît și poporul de rînd; grecii devin domnitori în Moldova și în Muntenia, și nicăieri nu găsesc că turcii au făcut sclavi din cei invinși la cucerirea Greciei.

Firește că și dintre ceilalți barbari foarte puțini au procedat astfel cu prilejul căderii imperiului roman, așa că Orosius spune în *Hist.*, 1, V, c. 41: „Quamquam et post hoc quoque barbari continuo execrati gladios suos ad aratra conversi sunt, *residuosque Romanos ut Socios modo, et amicos fovent, ut inveniantur jam* eos quidam Romani, qui malint barbaros tributariam sollicitudinem sustinere". Prin urmare, nu știu de ce își închipuie autorul *Notelor* că tocmai maghiarii să fi fost niște barbari atît de groaznici, încît la cucerirea țării să înrobească pe toți vechii locuitori.

Ad Notam 41-mam

Baronul Josika însuși recunoaște că strămoșii săi au fost români. Deci ceea ce spune aici autorul *Notelor* nu este decît o lingușire servilă, pentru a cerși favoarea d-lui baron, care — nota bene — este în prezent directorul liceului din Cluj, iar autorul *Notelor* umbla să obțină (aici) o catedră de profesor.

Ad Notam 42-am

Petiția are perfectă dreptate cînd afirmă că pînă acum nici un armean înnobilat nu a fost admis în funcții publice, lucru îndeobște cunoscut în Transilvania.

Ad Notam 43 et 44

Nimic, fiindcă *nu spun nimic.*

Ad Notam 45-tam

Josephi II. Decreta maturiore Consilio Sublata sunt

Un astfel de limbaj își permite numai un om tînăr și nechibzuit, ale cărui *Note* sînt cea mai bună dovadă că îi lipsesc cu totul cunoștințele și inteligența pentru a putea critica acțiunile suveranilor săi, dar are destulă rea-voință pentru a jura pe steagul faimosului *Horányi*[22].

[22] Eder afirmă: favorurile acordate națiunii române de către Iosif al II-lea nu trebuie interpretate ca o restituire a unor drepturi vechi, de care românii ar fi fost frustrați în veacurile XVI, XVII și XVIII.

Scanned with OKEN Scanner

Ad Notam 46, 47, 48

Nimic.

Ad Notam 49-am

În pasajul vizat din *Petiţie* există fără îndoială un sofism.

Ad Notam 50-am

Nimic.

Ad Notam 51-am

Eu cred că românii sînt pe deplin îndreptăţiţi să ceară:

1) Ca nobilii români din comitate să fie trataţi, în toate privinţele, la fel cu nobilii maghiari;

2) Ca un român liber care locuieşte între saşi sau secui să se bucure de drepturi şi imunităţi egale cu ale acestora, după cum suportă şi fel de fel de sarcini; că, prin urmare, dacă îndeplineşte condiţiile necesare, să aibă acces la toate funcţiile municipale, să aibă voie a se stabili în oraşe şi tîrguri, să exercite meserii şi să nu poată fi exclus din nici o breaslă;

3) Ca să se ia măsuri în vederea reprezentării ţăranului sărac în dietă;

4) Ca tineretul român să aibă acces în orice fel de şcoală;

5) Ca religia română neunită să aibă drepturi egale cu ale celor patru religii recepte, iar preoţii ei să fie consideraţi întru totul egali cu preoţii religiilor recepte.

Ad Notam 52-am

Autorul *Notelor* încearcă să ascundă şi această nedreptate strigătoare la cer, pe care Maria Terezia, cea iubitoare de oameni, a pedepsit-o. Despre această chestiune vom discuta mai amănunţit cu alt prilej[23].

Ad Notam 53

În această dispută dau dreptate autorului *Notelor*. Pasajul citat din document nu îndreptăţeşte deducţia redactorului *Petiţiei*[24].

[23] *Nedreptatea strigătoare la cer* era încercarea de a izgoni „norodul românesc sărac" din mai multe aşezări aflătoare pe Pămîntul săsesc.

[24] Documentul = *Diploma andreiană*, pe temeiul căreia *Supplex*-ul pretindea pentru români drepturi egale cu ale saşilor („. . . etiam fundamentale de regio fundo sonans privilegium saxonicae nationi collatum, evidenter probet, valachos itidem, eisdem cum natione hac frui debere juribus ac libertatibus", apud D. Prodan, *lucr. cit.*, p. 267); sprijinirea acestei cereri pe numita diplomă i se pare lui Eder un abuz.

Scanned with OKEN Scanner

Ad Notam 54-tam

Ce impertinență! Și ce absurditate! Atunci cînd în Germania aproape fiecare nobil avea cîte un „Raubschloss" și jefuia pe călători, nu era el, în același timp, și om liber, beneficiind de drepturi cetățenești? Sclavia dă la iveală adevărata fire a omului, dar nu constituie singurul izvor al relelor. Orînduirea feudală este și ea una din aceste cauze.

Ad Notam 55, 56, 57

Mici și meschine răutăți, care nu merită un răspuns.

Nota 58-a

Ea dezvăluie pe deplin sufletul negru al autorului *Notelor.* Să se compare această notă cu sfîrșitul *Introducerii,* pentru a-l cunoaște pe Tartuffe leit-poleit[25].

Din observațiile făcute asupra tuturor acestor *Note,* mi se pare că rezultă îndeajuns că autorul lor are, ce-i drept, rea-voință, dar — din fericire pentru cauza cea bună [a românilor] — nu are nici inteligența și nici cunoștințele necesare pentru a dăuna în vreun fel națiunii române.

Am văzut că autorul *Notelor* posedă cunoștințe cu totul superficiale în domeniul istoriei, că nu are decît noțiuni încurcate despre dreptul public transilvan, că îi lipsește total logica sănătoasă; el posedă, în schimb, un amor propriu intolerabil și o lipsă de exigență față de sine de nesuferit, caracteristică îndătinată a acelor creaturi insuportabile, numite pseudo-savanți.

Pentru a ne convinge, este destul să ne amintim că prin *Notele* sale autorul a urmărit, fără să fie rugat de cineva, nici mai mult nici mai puțin decît să lămurească, să informeze și să influențeze pe

[25] Extrag din finalul *Introducerii* și din a *58-a notă* alineatele care explică replica lui Budai-Deleanu:

— orice reglementare a situației românilor din Transilvania trebuie să se bazeze pe articolul 6 al dietei din 1744, considerat de Eder ca „just", deși nu era;

— membrii staturilor și ordinelor sînt atît de buni cunoscători ai istoriei, încît să-și dea seama înșiși „cît sînt de... deșerte" lucrurile cuprinse în *Supplex;*

— ținînd cont de meritele cîștigate de români față de patrie, „cel puțin în vremurile mai de curînd", dieta va trebui să ia în discuție problema recunoașterii lor ca cetățeni ai țării.

Scanned with OKEN Scanner

membrii dietei transilvane într-o problemă asupra căreia Curtea le-a cerut părerea. În înfumurarea sa ridicolă, el era sigur de victorie. Căci spune în prefață: „Ego quidem effecisse mihi ita cumulate videor ut dubio locus non sit“[26].

Finis

II

Spectabilis Domine!

Causa cur his litteris Spectab[ilem] D. Vram salutandi honorem habeo est: —quod compositum per me Dictionarium Valachicum, prout specimen hic penes sub / : / : / : adjacens ostendit, Ex defectu hic loci ordinatae Typographiae Illyricae, Typis R[egiae] Typographiae Budensis consignare desirarem. Haud ignotum mihi est Tipographiam R[egiam] Budensem Dictionarium aliquod a defuncto Kolosi sibi procurasse, iludq[ue] M. Varadini continuari. Sed hoc etiam extra dubium est illud potius nomeclatoris lingvae Transylvanicae nomen ferre, quam veri Dictionarii lingvae Valachicae in toto suo complexu; quin imo certus sum, quod illud vix ante decem annos ita comparatum erit, ut imprimi queat. Nolo in illius internam qualitatem intrare, sed prout ego illud an[n]o 1806 vidi, illius extra Transylvaniam vix aliquia usus erit. Ego meum adhuc in anno 1785 inchoavi, Kolosi vero 20 annis fere posterius! Sed neque contrarius sum ut kolosianum illico imprimatur, meo tamen nunquam derogare poterit. Propterea licet quidem ego meum Dictionarium etiam in Transylvania et alibi imprimi curare possem; nolui tamen, supra allatis non obstantibus; praetermittere, quin R[egiae] Typographiae Budensi in hac parte primam propositionem facerem, videlicet: a) An vellet ita concinnatum, ut supra meum Dictionarium Valachico-Germanicum, ad imprimendum et quidem meis impensis suscipere; tum b) utrum cum 1-a Maji an[n]i curr[entis] impressionem inchoare posset et sub quibus conditionibus. Pro casu affirmativo sequentia ex parte mea subjengenda habeo: quod tomus I. qui unice nunc typis edi debebit 1° contineat unam praefationem germanicam, alteram valachicam, una cum introductione historica *de origine nationis et lingvae valachicae* in utraq[ue] idiomate concepta; 2° brevem orthographiam litterarum Illyricarum et Latinarum, quibus vocabula Valachica scripta esse apparent; 3° quod eodem modo totus tomus I. confectus sit, quo uti prout in specimine supra adnexe videre est. Quapropter taliter comparati Tomi I. seu

[26] Eder mai are o notă, a *59-a*, lăsată de Budai-Deleanu fără răspuns: ea rezumă principalele teze expuse în notele anterioare.

Scanned with OKEN Scanner

Valachisch-Deutsches Wörterbuch, optarem *primo:* ut imprimantur mille exemplaria in charta nitida *scriptoria; secundo:* cum litteris *garmond; tertio:* in forma *quarto minori.*

Reliquae conditiones dependebunt ab eo, si nempe R[egia] Typographia impressionem suscipere non recusaret, atq[ue] pretium, reliquasque conditiones ex sua parte mihi communicare voluerit. Sciendum quoque est, quod primus *Tomus* (de quo unice nunc tractatur) vix efficiet 60 phileras impressas.

Inquantum ego convenire possem cum R[egia] Typographia, tunc finito Dictionario plura opera Valachico idiomate imprimenda committerem. Caeterum in quantum fors R[egia] Typographia suis expensis illud imprimendum suscipere vellet, ego alienus non essem sub justis conditionibus, ex integro tradere tomum hunc. Dignetur itaq[ue] Sp[ectabilis] D. Vra mihi super his quantocius notitiam dare; cum mea valde intersit impresso hujus operis saltim cum 1-a Maji an. curr. inchoetur, interea persiste debito cum cultu.

[martie, 1819]

Sp[ectabi]li D. Vestrae humillimus
servus
Ioannes Buday I.C.R. Fori Nobil[ium]
Leopol[iensis] Consil[iarius]

Magnifice Domine Consiliarie, Domine
peculiariter colendissime!

Erga pretiosas Magnificae D. Vestrae litteras sub hodierno dato perceptas, Typographia hac Regia immediate respondendum esse duxit. Tametsi Dictionarium Valachico-Latinum-Hungaricum et Germanicum, dein Latino-Valachicum etc. ac Germanico-Valachico-Latinum et Hungaricum, ab Ad[mod]um R[evere]ndo D[omin]o Klein acceptum, ab Ad[mod]um R[evere]ndo D[omin]o Kolosy continuatum, intra duos tresve menses M. Varadini ad finem perducendum, horsumque pro impressione transponendum sit, nihilominus tamen Magnificae D. Vestrae Dictionarium quoque in Typographia hac Regia imprimi, et impressio procul dubio a 1ª Maii inchoari poterit erga expensas Magnificae D. Vestrae, et conditiones propositas. Ex parte Typographiae hujus Regiae normaliter praescriptum est, ut imprimi curans dimidium sumptum impressionalium anticipete, aliud dimidium, si opus prelum deseruerit, persolvat.

Quantum autem una phylera in 1.000 exemplaribus imprimenda constare possit, modo est impossibile determinare, cum recte nunc

Scanned with OKEN Scanner

agatur de diminuendis typothetarum et impressorum taxis, cum adprobatione Excelsi Consilii a 1ª Maii inducendis. Certum tamen est pretium, Instituti organisationi commensuratum, tale futurum, quod dando nitori nullibi justius corespondebit. Id interea per Typographiam hanc Regiam suaderi, ut in locum chartae nitidae scriptoriae nitida impressoria substituatur, siquidem nitidae scriptoriae minoris risma 20—24 fl[oren]os et nitidae impressoriae saltem 8—9 fl[oren]os constare possit, magnumque in expensis discrimen faciat. Ita formatum 8^{i} majoris in locum quarti minoris praedigendum feret. Super quibus declarationem, et si in Typographia hac Regia confidentiam habere dignatur m[anu]scripti quoque censurati celeriorem submissionem a Magnificentia Vestra expetendo, peculiari cum honoris cultu perseverat

Budae, die 30-a Martii 1819

Magnificae D.Vestrae obsequiosissima Typographia Regia.

Magnifice Domine Typographiae R[egi]ae Curator!
D[omi]ne Coll[endissi]me

Litteras Magnificae D. Vrae de 30. Martii an. curr. rite percepi, sed infelici fato, gravi morbo decumbentem invenere, ex quo tardius quidem reconvalui, sed secretus a negotiis, ruri per diutius tempus agere debui; et haec est ratio quod ad aestimatissimas litteras non responderim.

Quod itaq[ue] nostrum negotium attinet, in mox dictis litteris dignabatur M[agni]f[i]ca D. Vra me informare 1° quod Tipographia R[egi]a contraria non sit, quin meum Dictionarium imprimatur, non obstante editione Dictionarii Kolosiani; 2° quod, quantum una phylera in 1.000 exemplaribus imprimenda constare possit, pro tunc M[agni]f[icae] D. Vrae impossibile fuerit determinare, cum recte eotum determinatio taxae pro typothetis et pro impressoribus in procinetu esset; 3° quod consultius foret si Dictionarium meum chartae nitidae scriptoriae, nitida impressoria, ederetur.

Ad 1-mum quod attinet, equidem ipse optarem, ut meum Dictionarium quantocius proelo subjiciatur, sed cum medietas sumptuum impressionis anticipato solvi debeat, hinc in portulo est, quod priusquam M[agni]f[i]ca D. Vra me certiorem non reddiderit, quantum titulo hujus dimidii pro impressione 1000 exemplarium transmittere vel assignare debeam, submissio Dictionarii, seu manuscripti eo ipso inutilis evaderet. Propterea ad 2-dum, cum taxae pro typothetis et impressoribus jam determinatae esse supponantur, velit me Eadem

Scanned with OKEN Scanner

M[agni]f[ica]. D. Vra informare, quantum circiter pro dimidio sumptuum et quidem ad rationem 900 exemplarium in charta nitida impressoria, et 100 exemplarium in charta nitida scriptoria imprimendorum transmittere debeam? De reliquo facile inter nos conveniet. Denique cum hoc opus majores expensas requirat, et omnim intersit, ut quaevis certas regulas sibi praescriptas habeat, an non ordinatius esset, ut contractus praevie concludatur. Qua finem desiderarem etiam informationem. Dum itaque gratissimum responsum praestolerer persevero

Leopoli, 15ta Octobris 1819

Magnificae Dominationis D. Vestrae
Obligatissimus Joannes Buday I.
Caesarii Regii Fori Nobilium Leopoliensis Consiliarius.

Scanned with OKEN Scanner

DIMITRIE EUSTATIEVICI

Un străin, Fr. J. Sulzer, l-a caracterizat astfel pe Dimitrie Eustatievici, în 1781: „Ein Mann von dem besten Charakter, und ein Kenner der meisten europäischen, besonders der slavischen Sprachen“[1]. Despre omul acesta ştiutor de multe limbi europene, dar mai cu seamă slave, se pot culege astăzi informaţii din numeroase izvoare: din istoriile literare şi unele monografii închinate învăţământului nostru de altădată, din articolele aflătoare în diferite reviste şi din arhive. Împlinirea a 200 de ani de la alcătuirea, de către Eustatievici, a celei dintîi gramatici româneşti este un prilej binevenit pentru a concentra datele privitoare la scriitor, a corecta anumite erori şi a face cu putinţă o mai dreaptă preţuire a activităţii sale.

Dimitrie Eustatievici, pomenit în documentele vremii şi sub numele de Eusthatiadis ori Dumitru Eustatu, s-a născut la Braşov. Data naşterii nu i se cunoaşte[2]. Ştim, în schimb, lucruri folositoare despre părintele său, Eustatie Grid sau Gridovici[3]. În această ordine, vrednică de amintit este mergerea lui la Moscova în 1744, povestită frumos de autorul unei vechi *Descrieri hronologice:* „După ce s-au lăţit unaţia în Transilvania, pe la 1744, . . . văzîndu-să poporenii ortodocşi ai bisericii sf. Nicolau din Braşov espuşi periculului de a li să face silă ca . . . să treacă la unaţie, erau foarte scîrbiţi şi speriaţi . . . Atunci, . . . povăţuiţi“ de Eustatie Grid, „s-au înţeles între sine şi au hotărît cu toţii ca să trimiţă din sînul lor deputat, cu rugăminte la înălţata împărătească de atunci a Rosiei, *Elisabeta Petrovna*, . . . de a nu-i lăsa să-şi piarză religia, a-i sprijini cu protecţiunea

[1] *Geschichte des transalpinischen Daciens*, vol. II, Viena, 1781, p. 152.

[2] Un cercetător maghiar, B. Nagy, presupune că s-a născut în 1730 (vezi *Dimitrie Eustatievici à l'Académie de Kiev*, Budapesta, 1967, p. 65 (extras din „Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis“ de Rolando Eötvös Nominatae, sectio Philologica, vol. VII).

[3] Vezi St. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei*, vol. I, Braşov, 190, p. 61—64.

sa şi a mijloci la înălţata împărătească a Austrii, *Maria Terezia*, ca să înceteze sila unaţiii în Ardeal şi să nu i se dea loc aceştii siluiri religionare în comuna ortodoxă din Braşov. Însuşi părintele protopop... a primit misiunea de deputat în privinţa aceasta şi mergînd la Moscova a căzut cu fierbinte rugare la picioarele înălţatei împărătese..., ca să se milostivească a-i apăra biserica şi poporul din Braşov de pornita silă a unaţiei şi a le fi patro[a]nă sprijinitoare în privinţa religiunei. Numita împărătească a Rosiii s-au pătruns de rugăciunea acestui protopop..., i-au promis a întreveni la înălţata împărătească, *Maria Terezia*, pentru creştinii ortodocşi şi biserica sfîntului Nicolaie din Braşov şi i-au dat un crug întreg de cărţi bisericeşti, ca să-l aducă ca dar pe sama bisericii. Rezultatul aceştii întreprinderi îndrăzneţe fu favoritoriu,... iară Braşovul a rămas de tot neatacat şi ferit de influinţa unaţiii"[4].

Deputăţia lui Eustatie la Moscova, călătoriile sale anterioare la Belgrad (1735) şi Viena (1737), precum şi alte acţiuni în „treaba obştii" iniţiate ori numai sprijinite de el, dovedesc că era un om energic, răzbătător şi, mai presus de orice, un reprezentant de nădejde al luptei împotriva asupririi neamului său, pe tărîm social şi religios[5] Amănuntele acestea ne ajută să ghicim cîte ceva şi din climatul în care a crescut Dimitrie Eustatievici.

Observîndu-i înclinaţia spre carte, Grid şi-a trimis fiul la o şcoală vestită: Academia teologică din Chiev, pe care a vizitat-o, pare-se, în 1744, cu prilejul reîntoarcerii de la Moscova[6]. Eustatievici a pe-

[4] *Ibid.*, p. 321—322. O versiune mai nouă apud T. Cipariu, *Călătorie în Muntenia în 1836*, în *Prietenii istoriei literare*, vol. I, Buc., 1931, p. 363: „Povestitu-ne-au acelaşi d. protopop [Simion], cum în zilele M. Tereziei, siliţi fiind credincioşii a se da uniţi, au alergat la acea împărătească a Rosiei [Elisabeta Petrovna], cu rugăminte ca să mijlocească a se lăsa neclintiţi în legea lor, iară ea au scris împărătesii întru acest chip: „Iubită soră, mă rog ca pre credincioşii de legea Răsăritului să binevoieşti a nu-i bîntui în credinţa lor; altmintrelea, cum vei lucra tu cu dînşii, aşa voi să lucru şi eu cu papistaşii în ţerile mele". Şi dé atuncea au avut bună pace".

[5] Vezi S. Dragomir, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibii, 1914, p. 4—9; idem, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, vol. I, Sibii, 1920, p. 122—126; C. C. Mușlea, *Protopopul Eustatie Grid*, Braşov, 1933 (Extras din „Ţara Bîrsei"); idem, *Biserica sf. Nicolae din Şcheii Braşovului*, vol. II, Braşov, 1946, p. 9—80 şi passim. Vezi şi: St. Stinghe, *lucr. cit.*, p. 173, 174, 188—192, 211—213, 222—223, 231—232, 332—335 şi passim; N. Iorga, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri*, Buc., 1905, p. 318 (Eustatie Grid a fost sprijinit de Constantin Cantemir) şi 335—336; idem, *Însemnări de cronică ale clericilor din Şcheii Braşovului, în Buletinul comisiei istorice a României*, vol. XII, 1932, (pe copertă: 1933), p. 86—87.

[6] Ipoteza apud N. Iorga, *Însemnări*, p. 86; S. Dragomir, *Relaţiile*, p. 9; G. Pascu, *Istoriea literaturii române din secolul XVIII*, vol. III, Iaşi 1927, p. 285—286, şi C. C. Mușlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

trecut în Chiev, ca „student", mai mulți ani. Din certificatul său de absolvire, eliberat în 23 aprilie 1753 și semnat de rectorul Georgius Konicki, aflăm că „magnificus dominus Demetrius Eustaphiades" a fost un elev plin de rîvnă și un exemplu de cinste, integritate și modestie: „Ubi [în Academia chieveană] tam honestis et humanis moribus, quam etiam diligentia, per longum temporis intervallum, non modo cum maximo emolumento sua promovit studia, verum etiam aliis probitatis, modestiae, diligentiae et integritatis specimen fuit". Calitățile înșirate aici l-au îndemnat pe Georgius Szczerbackj, prefectul de studii al Academiei, să ceară celor „la care va ajunge" Eustatievici să-l respecte și să-i aprecieze meritele[7]. Atestatele au impresionat pe cetățenii din „Bolgaria" Brașovului, unde Eustatievici se consacră, pentru un timp oarecare, dăscăliei și unde alcătuiește o gramatică „rumînească", întîia din cîte se cunosc pînă acum. Lucrarea se păstrează, în manuscris, la B. A. R., sub cotele 583 și 1716. Primul manuscris este complet și poartă data de 1757[8], al doilea însă, din 1774, e lacunar.

Manuscrisul autograf (1757), „întărit cu pilde prea folositoare" și „așezat cu orînduială dreaptă", cuprinde un *Cuvînt de afierothisire* către Nicolae Mavrocordat, o *Înainte cuvîntare către bine cinstitoriul*

[7] „Testimoniile" rectorului și prefectului de studii au fost publicate de A. Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. ort. din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 ani al gimnaziului*, Brașov, 1902, *Anexe*, p. 16—17.

Este greșită părerea că Eustatievici a cutreierat în tinerețe Rusia (vezi A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, p. 251—252 și I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697—1792*, Budapesta, 1946, p. 252) și că a studiat la Moscova, unde l-a dus tatăl său (vezi N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 318 și *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, revăzută și larg întregită, vol. II, Buc., 1930, p. 93; la p. 137 și 160, Iorga arată că Eustatievici a învățat la Chiev). C. C. Mușlea (*Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 44, n. 1) a cules din J. Teutsch (*Quellen...* IV, p. 456) informația că „la 18 iulie 1755 Dimitrie se întorcea din Germania, unde-și făcuse studiile la Halle". Știrea nu-i lipsită de interes.

Asupra importanței certificatului de școală a stăruit B. Nagy, *lucr. cit.*, p. 63. *Ibid.*, o afirmație gratuită: „Aucun des Roumains de Transylvanie, ayant fréquenté les universités étrangères au XVIII siècle, ne peut faire état d'un diplôme semblable". Atestate excepționale au mai obținut: Inochentie Micu, Grigore Maior, Șincai ș.a.

[8] Data de 1735, propusă de Wilkinson (în *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, Paris, 1821, p. 120, cit. apud L. Șăineanu, *Istoria filologiei românești*, Buc., 1892, p. 105, n. 1), este eronată. Greșit e și anul 1756, indicat de L. Șăineanu *lucr. cit.*, p. 104), Lupàs János (*Az erdélyi görögkeleti egyház és a vallás unió a XVIII. század folyamán...*, Budapesta, 1904, p. 67) și A. Bîrseanu (*lucr. cit.*, p. 9).

Scanned with OKEN Scanner

și iubitoriul de înțelepciune cititor, gramatica propriu-zisă și patru capitole privitoare la prosodie, stih, ritm și „tehnologhia" prosodiei[9].

Dedicația laudă, în fraze lungi și încîlcite, pe voievodul Ungrovlahiei, îi preamărește strădania de a scoate norodul din „ceața întunericului întru lumina adevărului" și, lucru important pentru noi, arată motivele care l-au făcut pe autor să-i închine „această prea puțină și slabă roadă a minții" sale, adică: grija nesmintită a domnitorului față de propășirea învățăturilor „adevărate și drept măritoare", dorința de a împlini vrerea „de demult" a lui Nicolae Mavrocordat de-a avea o gramatică în „dialectul românesc", în sfîrșit, speranța că milostivul domn va dispune „a să da tipăririi" opera. Fără a silui textul, atîta se poate desprinde din *Cuvînt de afierothisire*. Totuși, cercetători ca A. D. Xenopol, C. Erbiceanu, Andr. Bîrseanu, A. Bunea, G. Pascu, N. Iorga[10] ș.a., au susținut că Eustatievici și-a scris „methodos"-ul la porunca principelui muntean, care „se vede că au vroit să ușureze studiul gramaticii grecești pentru români, introducîndu-i în studiul limbei lor prin cunoștințele gramaticale românești"[11]. Presupunerea se cade să fie luată în considerare, pentru că o sprijinesc desele relații ale șcheienilor, prin biserică și negustori, cu Mavrocordații și faptul că lui Eustatievici „îi era foarte bine cunoscută" Țara Românească, unde poseda vii și cu care făcea comerț[12].

Referindu-se în dedicație la *Gramatica rumânească*, Eustatievici anunță că „cele trebuincioase spre slăvirea și lăudarea acestui methodos" le-a arătat" pe scurt... întru cuvîntarea... către bine cinstitoriul cititoriu". *Înainte cuvîntarea* ocupă foile 5—8 din ma-

[9] Titlul complet al *Gramaticii*, dedicația, înainte cuvîntarea și tabla de materii le-au tipărit I. Bianu și R. Caracaș, în *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. II, Buc., 1913, p. 337—344.

[10] Vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit.*, p. 9; A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 252; G. Pascu, *lucr. cit.*, p. 287; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ediția a II-a, vol. III, partea I-a (Generalități, Școala Ardeleană), Buc., 1933, p. 275.

[11] A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași* Iași, 1885, p. 252. Opinia lor o mai întîlnim la L. Șăineanu, *lucr. cit.*, p. 104 și R. Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914, p. 7. Măsurile luate de C. Mavrocordat pentru îmbunătățirea învățămîntului sînt discutate de V. A. Urechе, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, vol. I, Buc., 1892, p. 13—16.

[12] Vezi N. Iorga, *Brașovul și românii*, p. 229 și urm., 394; idem, *Însemnări de cronică*, p. 61; idem, *Acte românești și cîteva grecești din archivele companiei de comerț oriental din Brașov. Publicate cu o introducere despre istoria companiei de ...*, Vălenii de Munte, 1932, p. 42; *Testamentul lui Dimitrie Eustatievici*, în „Revista istorică", X, 1924, p. 133. — Consider părelnice următoarele rînduri ale lui G. Pascu (*lucr. cit.*, p. 287): „Studiile făcute la Chiev l-au făcut [pe Eustatievici] răpede cunoscut și la București".

nuscris și în cuprinsul ei autorul discută „folosul învățăturii", enumeră relele datorate lipsei de cultură, definește gramatica și îi subliniază importanța, indică vag izvoarele de care s-a slujit și deplînge situația grea a neamului său, trăitor de veacuri fără un cod al canoanelor limbii strămoșești. Detaliez, pornind de la *folosul învățăturii*.

Considerațiile pe tema aceasta se hrănesc din ideea că neștiința reprezintă un rău imens, întrucît ea odrăslește judecățile strîmbe, „urîciunea către săraci", dihoniile dintre popoare, raptul averii altora și decăderea morală; cufundă „prostimea cea de obște" în întuneric și-n „sălbăticire nepovestită"; ajută „înălțarea ticăloșilor bogați, după nevrednicie, la cinste, la orînduieli și la hrană îndestulătoare"; întețește îndrăzneala celui „vătămat de arderea și chinuirea aurului . . . spre obida și prada săracilor" etc. Un potop de racile, așadar, lecuibile, se amăgește Eustatievici, prin *lumina cunoștinței*, care se cîștigă învățînd. Ea „Pre unii întru arătare îndreptîndu-i îi biruiește, iar altora mintea cea neînfrînată o înfrînează, și din perire scoate, viiață dăruind".

După apologia științei de carte, prefațatorul accentuează în continuare că gramatica e „începutul tuturor învățăturilor"; ea este o *cheie* cu ajutorul căreia omul dobîndește putința de a pricepe filozofia, retorica, teologia etc.: „Fără știința gramaticii, a te folosi cum este trebuința nu vei putea, și te vei îndulci unde este amărăciune, și te vei amărî unde este dulceață". La români, adaugă Eustatievici, această *cheie a priceperii* „lipsire au fost". De aceea și pentru „sădirea înțelepciunii" la români , el a prins îndrăzneală „spre săvîrșirea lucrului gramaticii rumânești". Însemnătatea ei este relevată de predoslov în următorii termeni: „Adevărat, cu înțelepciune luînd aminte meșteșugul acesta, mult folos va cîștiga mintea ta adăpîndu-te întru acestea. Întîi, vei cunoaște osebirea fieștecăriia ziceri. A doao, vei cunoaște desfătăciunea limbii rumânești cîtă este și ce feli este. A treia, vei pricepe cu ce este dialectul rumânesc mai îndestulat, sau mai neîndestulat decît alte dialecturi. A patra, vei avea cheia priceperii în scripturile cele bisericești și întru cele din afară. A cincea, vei avea unealtă mijlocitoare întru tălmăcirea altor dialecturi și întru despărțirea fieștecăriia cuvîntări rumânești sau streine, și altele, care pentru neîngreuiarea iubitoriului de înțelepciune cititori le las"[13].

[13] I. Bianu și R. Caracaș, *lucr. cit.*, p. 342. Transcriu și un pasaj despre traduceri *(ibid.* p. 341); „Măcar că din norodul nostru foarte puțini au cercat învățăturile dialecturilor celor streine, cei ce din părți streine, ca niște albine adunînd dulceață, au adus luminarea norodului rumânesc, multe cărți din limbi streine au prefăcut întru rumânescu dialect, dar nefiind gramatica limbii rumânești, multe întunecate cuvinte întru multe cărți s-au așezat".

Scanned with OKEN Scanner

Sfîrşindu-şi deslușirile, dintre care unele sînt de atribuit izvoarelor puse la contribuţie, Eustatievici se ocupă osîrdnic de ortografie şi „tehnologhia“ ei, de morfologie, „împodobitul syntaxis“ şi topică. Expunerea cunoştinţelor se face, în general, catihetic, prin întrebări şi răspunsuri, ca în exemplul:

„ — Ce este gramatica?

— Gramatica este meşteşugul carele învaţă bine a grăi şi drept a scrie“[14].

Definiţia este clar formulată; alte definiţii sînt însă întortocheate, în primul rînd din cauza terminologiei. Aşa de pildă, Eustatevici numeşte declinările *plecări*, singularul şi pluralul, *numărul cel unitoriu* şi *numărul cel mulţitoriu*, iar cazurile *căderi*. Căderi există în limba română şase: *numitoarea, născătoarea, dătătoarea, pricinuitoarea, chemătoarea şi luătoarea*. Verbele, botezate *graiuri*, se împart în *lucrătoare* „active“, *pătimitoare* „pasive“ şi *fără feţe* „impersonale“. *Graiurile* au *înjugări* „conjugări“, *închipuiri* „moduri“ *(închipuirea cea arătătoare* „indicativul“, *poftitoare* „optativul“, *încheietoare* „condiţionalul“, “, *poruncitoare* „imperativul“, *nehotărîtoare* „infinitivul“ etc.) şi *vremi* „timpuri“. Timpurile indicativului sînt: *vremea de acum* (săvîrşesc), *vremea cea trecută* (săvîrşeam), *vremea cea trecută săvîrşită* (am săvîrşit sau săvîrşii), *vremea cea trecută de mult săvîrşită* (săvîrşisem) şi *vremea cea fiitoare* (voi săvîrşi). Se vede, chiar şi numai din aceste exemple, că nomenclatura este, îndeobşte, complicată şi stîngace. Stîngăciile sînt mai numeroase şi mai evidente în *Pentru prosodie, Pentru stih, Pentru rythm* şi *Pentru tehnologia prosodiei*, capitole considerate de Dumitru Popovici ca „primul tratat românesc de versificaţie“. Tratatul, lucrat după modele greceşti (Antonios Catiforos), determină obiectul prosodiei, arată ce sînt stihul, piciorul, tăierea (= cezura), ritmul şi rima, distinge douăsprezece feluri de picioare, nouăsprezece feluri de ritm şi patrusprezece feluri de vers, le exemplifică prin creaţii poetice primitive. În general, Eustatievici se munceşte să lămurească noţiuni dificile, care îl depăşeau. Citez, drept argument, pasajul privitor la stih („voroavă legată“): stihul „Este încheiere sau rînduire îndreptătoare a pasurilor celor întru un neam sau în număr ştiut, cela ce să cuprinde dintru vremi [= lungimea vocalelor şi a silabelor] şi dintru numeri-

[14] Citez cîteva definiţii din *Înainte cuvîntare:* „... Prea înţeleptul Aristotel întru cărţile sale zice: „Gramatica este ştiinţă care învaţă a scrie şi a cunoaşte cele cetite“. Alţii hotărăsc a fi gramatica întemeierea tuturor învăţăturilor, alţii zic precum că este cale şi arătare la toate învăţăturile“. Definiţiile întăresc părerea că *Gramatica* lui Eustatievici avea un caracter practic, fiind izvodită, asemenea altor gramatici din sec. XVIII, cu scopul „să înveţe pe acei ce vorbeau o limbă, sau voiau s-o cunoască, forme corecte şi un scris convenabil“ (N. I o r g a, *Istoria lit.*, p. 275).

Scanned with OKEN Scanner

le slovenirilor [sloveniri=silabe]. — Din ce să cuprinde stihul? Din pasuri sau picioare. — Ce este pasul sau piciorul? — Este o parte a stihului, hotărîtă prin ştiut număr şi rînduială a slovenirilor. — Din ce să cuprinde pasul? — Din sloveniri". Cu acest dialog seamănă, din punct de vedere al expresiei, numeroase pagini ale „methodos"-ului, îmbogăţite — ici-colo — cu exerciţii rimate, între altele, despre moarte şi atotputernicia ei:

Cît e traiul, omul tot să silește,
Pune osteneală, muncă, silire,
Ca slăvit să fie, mîhnit privește.
Pentru prea deșarta de tot mărire,
Nu să odihnește nici într-o noapte,
Numărul pune tot cu socotință,
Ca să se mire lui norodul foarte,
Dintr-a lui deșartă adeverință.
Nu-ți aduci aminte de a ta moarte,
Că va să se surpe lumeasca soarte.

În afară de cîteva excepţii fericite, limba din capitolele închinate prosodiei este înţesată de termeni de origine greacă. Dovadă sînt denumirile celor nouăsprezece varietăţi de ritm: *epicon* sau *epicesc, liricon* sau *liricesc, imnos* sau *euharistios, paneghiricos* sau *encomiasticos, ghenethliacos, epithalamios, properticos, bucolicos* sau *gheorghicos, pathopoeia, monocolos, dicolos, tricolos, monostihos distihos tristihos, tetrastihos, exighimaticos, dramaticos* şi *tehnopegnios* sau *tehnopegnicesc*. Denumirile justifică părerea că Eustatievici a pus la contribuţie, pentru a-şi întocmi opera, anumite surse greceşti, la care a adaus însă, cum însuşi recunoaşte, „izvoarăle cele adevărate, p[u]-r[u]rea curgătoare şi nesfîrşitoare în părţile Moscovei, în Academia moghilo-zaborosţiană din Chiev".

Deşi nu-i originală, totuşi ţinînd seama de timpul cînd a scris-o şi de greutăţile ce au stat în calea autorului, *Gramatica rumânească* poate fi socotită ca o realizare meritorie[15].

Cercetătorii s-au întrebat dacă manuscrisul lui Eustatievici a fost sau nu întrebuinţat în şcoli. „Poate", a răspuns circumspect Iorga; „s-a folosit la şcoala de la Braşov", spun N. Albu şi P. Constantinescu-Iaşi, iar înaintea lor Wilkinson afirmase: C. Mavrocordat „encouragea les habitants a étudier leur langue suivant les règles

[15] Privitor la modele gramaticii (slavone, greceşti şi latine), să se consulte studiul valoros al lui N. A. Ursu, *Modelul latin al* GRAMATICII *lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul*, în „Limba română", XVI, 1967, nr. 5, p. 423—433; de asemenea, Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, GRAMATICA ROMÂNEASCĂ, *1757, prima gramatică a limbii române*. Ediţie, studiu introductiv şi glosar de *N. A. Ursu*, 1969.

Scanned with OKEN Scanner

de sa grammaire". Cine are dreptate, este anevoie de hotărît, pentru că nici unul dintre cei amintiți nu se întemeiază pe mărturii documentare. Dar de se va găsi vreuna, nu este exclus ca ea să ateste opinia lui N. Albu și P. Constantinescu-Iași. Pînă atunci, s-ar cuveni să se facă, de către un lingvist, o comparație între manualul dascălului șcheian și *Grammatikalische Abhandlung von der walachischen Sprache* (1781) al lui Fr. J. Sulzer, căruia Eustatievici îi dăruise o copie a lucrării sale. Confruntarea trebuie să aibă neapărat în vedere recenzia lui T. Cipariu, din 1870, despre „tractat"-ul elaborat de Sulzer[16].

Cu excepția lui Iorga, toți cei pe care i-a preocupat Dimitrie Eustatievici admit că în 1757 el era dascăl sau „profesor" în Șcheii Brașovului. Aici și în această funcție l-a găsit mișcarea „norodului rumînesc" din anii 1759—1761. Înainte de înfrîngerea mișcării s-a spus, într-o cuvîntare ținută la Zlatna (21 aprilie 1760), că românii, supunîndu-se jurisdicției ecleziastice a mitropolitului din Carlovitz, se vor bucura de „privilegiile națiunii sîrbești", „nu vor servi domnilor" și nu vor mai fi obligați să plătească impozite. După A. Bunea, Dimitrie Statievici, alias Eustatievici, a știut de făgăduiala de la Zlatna, a tipărit la Rîmnic, în românește, diploma despre privilegiile sîrbilor și „el însuși vestea ... apropiata eliberare a neamului valah din servitutea sa de veacuri"[17]. Prin participarea la evenimentele din

[16] Analiza *Gramaticii* apud R. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 1—2, 6—11; D. Popovici, *Literatura română în epoca „luminării"*, Cluj, 1939, p. 338—384; *idem, La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 159—160 și *Primele manifestări de teorie literară în cultura română*, în „Studii literare", II, 1943, p. 9—13. Afirmația: „Se întrebuința poate în școli" apud N. Iorga, *Istoria lit.*, p. 278. Părerea lui N. Albu, în *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 283, iar a lui P. Constantinescu-Iași, în *Relațiile culturale româno-ruse din trecut*, Buc., 1954, p. 206. Rîndurile din Wilkinson apud L. Șăineanu, *lucr. cit.*, p. 105, n. 1. *Grammatikalische Abhandlung* se găsește în vol. II din *Geschichte*, p. 151—269. Observațiile lui T. Cipariu, în „Arhiv pentru filologie și istorie", 1870, p. 681 și urm. Vezi despre *Gramatica românească* și I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 253, 357.

[17] Istoria amănunțită a turburărilor apud S. Dragomir, *Istoria dezrob. rel.*, vol. II, Sibiu, 1930, p. 152 și urm. Părerea lui A. Bunea cu privire la Eustatievici, în *Episcopii Petru Paul Aron ...*, p. 179—180. Problema privilegiilor sîrbești este tratată pe larg de I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 213 și urm., în capitolul: *Az ortodox szabadságharc győzelme és az illirizmus*. Completări legate de această chestiune apud S. Dragomir, *lucr. cit.*, p. 160, 169; A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, Buc., 1931, p. 292—293, și Al. Elian, *Primul manual de caligrafie chirilică românească*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, Buc., 1957, p. 183. Traducerea românească a diplomei datează din 1760 (S. Dragomir, *lucr. cit.*, p. 169); tălmăcirea aparține, probabil, lui Eustatievici, scrie I. Tóth Z. (*lucr. cit.*, p. 217): „Eustatievici Demeter ... állítólag román nyelvre lefordította és Rîmnicben kiadta a szerb nemzeti privilégiumokat".

Scanned with OKEN Scanner

1759—1761, fostul elev al Academiei din Chiev s-a situat alături de cei care luptau să se pună capăt nedreptăților săvîrșite împotriva românilor ortodocși. După 1762, Eustatievici va lucra stăruitor și cu oarecare succes tocmai în această direcție.

Între 1758—1760, Curtea vieneză, silită de împrejurări, a luat mai multe dispoziții prielnice ortodocșilor din Transilvania. De pildă, în octombrie 1758 Maria Terezia a decis să numească pe Dionisie Novacovici, vlădica de Buda, și episcop exempt al românilor ardeleni neuniți, fixîndu-i ca reședință Șcheii. Instalarea lui s-a făcut, la „biserica Brașovului" (sf. Nicolae), în septembrie 1761, cu fast, cu „mare tractație (sau veselie)" și incidente. Incidentele și atmosfera încordată din locul de reședință au trezit îngrijorare în sufletul episcopului. Precaut, el se strămută la Rășinari, împreună cu Vasile Miroliub, secretarul său, pe care îl înlocui, în 1762, cu Eustatievici. Acesta îndeplinește slujba de „săcretariuși" sub trei episcopi: Dionisie Novacovici (1761—1767), Sofronie Chirilovici (1771—1773) și Ghedeon Nichitici (1784—1788). Eustatievici a cutreierat în tovărășia lor țara. Dușmănia sa impetuoasă față de unire l-a expus în 1768 la mustrări din partea Guberniului transilvan. Dar secretarul nu s-a încovoiat nici după ce a fost probozit. A devenit însă mai abil în alegerea mijloacelor de luptă, reușind astfel să evite noi ciocniri cu autoritățile politice[18].

În perioada 1762—1786, Eustatievici a deținut postul de „săcretăriuș" cu intermitențe (1762—1767, 1771—1773 și 1784—1785 inclusiv); în restul anilor s-a dedicat altor îndeletniciri. Despre ele ne-au parvenit informații fragmentare. Știm, de exemplu, că în 1779 era, alături de mai mulți șcheieni fruntași, epitrop la sf. Nicolae și că în

[18] Dispozițiile Curții în favoarea romînilor ortodocși din Ardeal sînt arătate de I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 218—219. Referitor la numirea, „instalația" și activitatea lui Dionisie Novacovici vezi N. Iorga, *Însemnări de cronică*, p. 83; idem, *Sate și preoți din Ardeal*, Buc. 1902, p. 262 și urm.; A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 228—230, 241—258, și S. Dragomir, *Istoria dezrob. rel.*, vol. II, p. 247—254 și passim. Despre Sofronie Chirilovici și Ghedeon Nichitici, vezi, I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 124—125. În cazul lui Novacovici, *episcop exempt* = episcop nesupus „nici mitropolitului român din București, nici celui sîrbesc din Carlovăț", A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 230.

Neștiind sau vorbind rău românește, arhiereii sîrbi, care tindeau să-și extindă jurisdicția canonică și asupra Transilvaniei, țineau pe lîngă sine un secretar român; în 1736, Vlad Mălăescu îl servea pe mitropolitul Vincențiu Ioanovici (vezi S. Dragomir, *Relațiile*, p. 6). Detalii despre secretariatul lui Eustatievici, despre firea sa de ortodox războinic și mustrările Guberniului apud. A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 251; N. Iorga, *Sate și preoți*, p. 271 (V. Miroliub, arată Iorga, era plătit cu 100 de galbeni pe an; presupun că tot atîtea primea și Eustatievici); I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 252; C. C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae*, vol. II, p. 147 și 149.

Scanned with OKEN Scanner

1781 s-a angajat să păzească și să împlinească „întru tot, fără de scădere", prevederile înscrise în *Catastiful pentru banii ce se string de la negustori la cutia povărilor*. Catastiful data din 1758 și prin el negustorii români aflători în Brașov, asociați, se obligau să acopere cheltuielile reclamate fie de lupta pentru smulgerea unor drepturi de la sași, fie de „osebitele trebi . . . a orașului". Prin urmare, Eustatievici a petrecut răstimpul cît nu a stat în preajma celor trei episcopi la Brașov, unde „trebi" cetățenești și particulare l-au solicitat deopotrivă[19].

Dar de-a lungul anilor 1762—1786 Eustatievici a mai făcut și altceva: a trudit pe tărîmul scrisului. Biografii săi au raportat la această perioadă două traduceri din limba sîrbească și rusă *(Îndreptarea păcătosului* și *Economia lui Florin cel Mare)*, revizuirea unei tălmăciri a lui Ștefan Ioanovici din Baronius *(Analele ecleziastice)* și niște însemnări de cronică[20]. Dintre ele, importante sînt însemnările.

Fragmentul de cronică, tipărit de Iorga în 1932, conține „înștiințări" politice și de istorie bisericească, o statistică a șcheienilor născuți, însurați și morți între 1759—1783, amănunte despre întîlnirea Ecaterinei a II-a cu Iosif al II-lea, despre Columb, descoperitorul Americii, Luther și Calvin, critici la adresa contemporanilor și luări aminte ocazionate de „nedreptățile care le fac stăpînitorii carii sînt orînduiți de la împărăție". Deseori, povestirea e seacă; sînt însă și pagini îndemînatic scrise, care împărtășesc cititorului, atrăgător, lucruri și întîmplări ce au frămîntat veacul al XVIII-lea. Astfel, în *Înștiințare de cînd s-au început unația la această țară a Ardealului*, autorul evocă o scenă savuroasă din zilele soborului de la Alba Iulia (1700): „Iar deaca au răspuns brașovianii și făgărășeanii că nicidecum nu să vor uni, au strigat asupra lor: „Afară, afară, că nu sînteți de săborul nostru", și, suduindu-i foarte urît și zicînd prot.[opopului]

[19] Actul privitor la epitropie apud C. C. Mușlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 424—425; *ibid*, p. 39 și urm., despre *Catastif*.

[20] *Îndreptarea păcătosului* nu a tradus-o Eustatievici (vezi *Bibliografia românească veche*, vol. II, Buc., 1910, p. 164—166; opinia contrară apud A. Bunea, *lucr. cit.*, p. 252, N. Iorga, *Istoria bisericii*, ediția a II-a, vol. II, p. 137 și N. Albu, *lucr. cit.*, p. 285). Ștefan Ioanovici a transpus *Analele*, aduse de Eustatie Grid — în 1744 — de la Moscova (vezi C. C. Mușlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 13), din rusă. Cronica îl laudă pe Ioanovici: „Acest prot.[opop] Ștefan, fiind cuvios și vrednic, multe cărți au scris, care le-au tălmăcit de pe limbă moschicească pe limbă rumânească. Osebit de aceasta, avînd mare osîrdie către norod, de multe ori cu multe învățături vrednice i-au învățat" (N. Iorga, *Însemnări de cronică*, p. 87). Îndreptarea traducerii prin Eustatievici a semnalat-o Sulzer *(Geschichte*, vol. III, 1782, p. 39 n.; au repetat informația Bunea, Iorga, Mușlea ș. a. Tot ei menționează și *Economia)*. Fragmentul de cronică apud. N. Iorga, *Însemnări*, p. 65—99; la p. 59—64, lămuriri introductive. Un extras din fragment a publicat I. Lupaș, în *Cronicari și istorici români din Transilvania. — Școala Ardeleană, Craiova*, s. a., p. 79—81.

Scanned with OKEN Scanner

Vasile Grid că-l vor beli [pe]foale, el au răspuns că de-l vor beli, își va băga vlăd.[icul] galbeni în foale. Și așa i-au scos cu mare necinste din mitropolie, dîndu-le brînci și bătîndu-i cu toiage pe cap, tăindu-le potcapiile și împingîndu-i de spate și zicîndu-le: „Să vă duceți la țara turcului", și i-au pus la pază pînă a doao zi". Într-un alt loc, Eustatievici condamnă urgisirea măcelarilor, cojocarilor și a croitorilor români de către breslașii sași: „... Și sînt ticăloșii șchiai [= șcheieni] supuși și cu mare pizmă sînt sașii asupra lor, că acum pe măcelarii rumîni i-au oprit ca să nu mai taie carne de vită, ci numai carne de oaie, și la aceasta cu mare greutate și cheltuială de i-au lăsat... Osebit de acești măcelari sînt și săracii croitori și cojocari și alții, sînt prădați, de nu sînt slobozi a lucra meșteșugul lor, iar cu dajdea sînt îngreunați a plăti pentru merșteșug, și alte greutăți... Mai nainte vremi aceste necuvioase lucruri nu au fost, care numai de la anul 1750 s-au început și din zi în zi să mai înmulțesc". Se înfierează, de asemenea, goana negustorilor după lux și bunăstare: „... Negoțătorii locului de aici [=din Șchei]s-au îndemnat la aceste lucruri necuvioase: a zidi case, la care multă sumă de bani au cheltuit, și a face haine scumpe muierilor lor și lor, și nu numai acei care ar fi avut cu ce face, ci și cei care n-au avut s-au îndatorit de ș-au făcut case și haine scumpe lor și muierilor, și unii care au avut case bune, rămase de la părinții lor, care putea trăi precum și părinții lor, le-au stricat și le-au zidit cu mare cheltuială. Osebit de aceasta, și hainele care avea cu cinste a le purta le-au stricat: din mantii lungi, scurte, din rochii, sucne și midere și pieptare cu flori de fir, care la un pieptari și cîte 50 flor[ini] au chieltuit, dar încă la căiț (sau ceapsă), chieltuind cîte 8 și 10 și 12 galbeni; dar încă la bundele care acum fac muierilor, de mătase, blănite cu samur sau cu jder, chieltuind cîte 20 și 30 de galbeni, osebit de alte scule, mărgăritari, cercei și inele scumpe... Aceste multe mîndrii la ce cale vor să rămîie [?] La rău „iar nu [la] bine". Închei citatele cu descrierea pagubelor pricinuite de o ploaie năpraznică: „La anul 1779, iulie 18, la această zi, noaptea la 12 ceasuri, fiind mare și asuprită ploaie, s-au surpat un ștuc [= o parte] de munte despre partea Bucecilor, cu mulți copaci, și, mărindu-să apa, s-au vărsat peste cîmp, și din sus de satul Cîrstiianului, făcîndu-să multă pagubă la sat, întrînd apa pin pivnițe și case, pîn și în bisereca sașilor au întrat, înecîndu-să oameni și vite, și bucatele de pe cîmp s-au înecat. Așijderea și la hotariul Rîjnovului și al Ghimbavului și al Brașovului s-au făcut multă pagubă, s-au făcut la bucate și fînuri. La acel munte care s-au surpat au fost o stînă cu oi, și s-au înecat oile și ciobanii. Numai D-zeu să ne ferească de urgie ca aceasta!"

Scanned with OKEN Scanner

Exemplele actualizate, laolaltă cu întreaga cronică, relevă un cărturar perspicace la ceea ce se petrece în jurul său, uneori îngrijat de forţa cu care înnoirile surpau rînduielile tradiţionale, dar în stare să-şi tălmăcească vioi impresiile. Parţial, constatările acestea se pot aplica şi la înfăptuirile lui Eustatievici din perioada 1786—1796, cînd s-a consacrat şcolii româneşti, în a cărei istorie numele său stă la loc de cinste.

În urma *Patenţ*-ului *de toleranţă* al lui Iosif al II-lea (23 octombrie 1781), culturalizarea — prin şcoală — a maselor noastre din Transilvania a ajuns o problemă la ordinea zilei, de rezolvarea căreia se preocupau, însă nu mînaţi de aceleaşi interese, şi românii şi Curtea vieneză. Chiar în 1782, de exemplu, Ioan Molnar-Piuariu întocmeşte un plan pentru înfiinţarea de şcoli săteşti în Ardeal, iar peste patru ani (22 februarie 1786) Eustatievici este numit director al „şcoalelor neunite naţionalicești“[21]. El va îndeplini această funcţie importantă pînă la 1796, cînd moare.

Ca director, întîiul lucru pe care s-a sîrguit să-l ducă la bun sfîrşit a fost organizarea unui curs de pregătire a învăţătorilor şi cîntăreţilor bisericeşti. Cursul, început la Sibiu în 1786, ţinea cam şase săptămîni („de la Paşti pînă la Rusalii“) şi era subvenţionat cu 52 de florini, pentru procurare de cărţi, hîrtie etc. Lecţiile şi administraţia le săvîrşea, conform dispoziţiilor, Eustatievici. În primii trei ani (1786—1789) treaba a mers anevoie, datorită în special lipsei de candidaţi corespunzători. După aceea situaţia s-a mai îmbunătăţit, cum rezultă din *Specificatio candidatorum* pe 1790 şi 1791, în care figurează elevi veniţi de la Calbor (Moise Paicu), Lupşa (Petru Crişan), Sălcud (Crăciun Popovici), Alămor (Isaia Barac), Şard (Teodor Po-

[21] Relaţii preţioase despre învăţămîntul din Transilvania, după 1750, apud N. Albu, *lucr. cit.*, p. 173 şi urm.; Cornelia C. Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 1, p. 87—104, şi Il. Bozac, *Politica şcolară a Curţii din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea*, în *Studii şi cercetări de istorie* (Cluj), VII, 1956, nr. 1—4, p. 119—147. Cu privire la planul lui I. Molnar-Piuariu, vezi I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni, 1780—1792. Cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibii şi Braşov*, în *Analele Academiei Române*, Mem. secţ. ist., ser. II, t. XXXVII, p. 612 şi 657—659; idem, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. — Viaţa şi opera lui, 1749—1815*, Buc., 1939, p. 8, 27—29. (Extras din *Analele Academiei Române*, Mem. secţ. ist., ser. III, t. XXI); V. L. Bologa, *Johann Molnar von Müllersheim, recte Joan Piuariu. Sonderabdruck aus der Neuburger Festschrif „Internationale Beiträge zur Geschichte der Medizin“*, Viena, 1928, p. 5.

Data de 22 februarie apud I. Tóth Z., *lucr. cit.*, p. 316, vezi şi N. Albu, *lucr. cit.*, p. 208, n. 4. A. A. Mureşanu (*Clădirea şcoalei româneşti din Braşov de către popa Mihai, în anul 1597*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională* (Cluj), IV, p. 226) indică greşit anul 1782.

povici), Satulung (Ştefan Popovici), Topircea (Antonie Şchiau) etc.[22]. Atîta ştim despre „şcoala normală" condusă de Eustatievici. Deşi incompletă, informaţia învederează rolul său de pionier, precum şi condiţiile vitrege în care a lucrat.

Funcţia de director îl subordonă pe Eustatievici lui Raditsching von Lerchenfeld, „Obserschulaufseher"-ul învăţămîntului din Transilvania. Consultîndu-se cu acesta, Guberniul ardelean a dispus, în iulie 1787, ca magistratul Braşovului, în înţelegere cu Ghedeon Nichitici, să îndemne pe şcheieni să-şi construiască o „National-Hauptschule", o „şcoală de căpetenie normalicească". Insistenţele, „însoţite puternic de ale directorului Eustatievici", nu au rămas zadarnice. Se construi localul, se angajară forţe didactice; biserica, părinţi de-ai elevilor şi o seamă de negustori „s-au făgăduit ca să ajute la şcoalele de normă", iar Guberniul, satisfăcut de isprava făcută, numi în 1788 pe Ioan Moarcăs, cumnat cu Eustatievici, „inşpectore" peste noul aşezămînt de luminare. Supraveghetorul fusese bine ales. Cu toate acestea, în viaţa şcolii se iviră curînd greutăţi, provocate îndeosebi de neplata banilor promişi de sprijinitorii ei. Întărîtat, Moarcăs se plînge lui Eustatievici, de la care primeşte, în mai 1789, o lungă scrisoare. Jupînul „inşpector" să cheme neîntîrziat, se spune în episolă, părinţii „pruncilor" şi pe cei ce s-au obligat să ajute şcoala, să le arate „folosul învăţăturii" şi să-i îndemne să-şi împlinească datoria. Iar dacă ei ar refuza, Moarcăs să-i ameninţe că va „acvirălui pă C.[institul] Maghistrat, ca cu puterea dinafară să scoată reştanţia". Bineînţeles că el, continuă Eustatievici, n-ar dori să se ajungă la „mijlociri silitoare". Motivul: „Mie îmi cade cu ruşine să arăt pă patrioţii miei că aşa slabi parolişti sînt, pă care eu pretutindenea îi laud şi îi aduc pildă bună, spre întărirea numelui celui bun al dumnealor, cît silesc, unde aud slabă vorbă de dumnealor, a-i scoate din aceea şi a-i îmbrăţişa întru dragostea orăşenilor şi creştinilor celor de frunte din Ardeal". Drept răsplată a bunelor sale oficii, Eustatievici pretinde românilor braşoveni să înceteze gîlcevirea, iar „şogor"-ului, să le tîlcuiască „ce este învăţătura, omenia şi omenirea, orăşenia şi păzirea numelui celui bun şi omului de cinste". Scrisoarea, trimisă din Sibiu, confirmă opinia că Eustatievici a fost un director activ, „care cu deosebire de şcoalele româneşti din Braşov s-a interesat foarte mult". Adică: le-a îndrumat, a urmărit dezvoltarea lor şi, după opinia lui Radu Tempea, a

[22] Vezi I. Lupaş, *Cea mai veche şcoală normală în România întregită*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, vol. I, Buc., 1927, p. 307—311; idem, *Istoria bisericească*, p. 128; idem, *Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal*, în *Anuarul Institutului de istorie naţională*, vol. V, p. 58; N. Albu, *lucr. cit.*, p. 209; C. C. Muşlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 134.

Scanned with OKEN Scanner

pus cîţiva oameni pricepuţi să întocmească un regulament de „învăţătură pruncilor“[23].

O reglementare provizorie a învăţămîntului a încercat Eustatievici şi în centrele miniere din domeniul fiscal al Zlatnei. Ne-o arată patru adrese, descoperite de Ileana Bozac în fondul Zlatna de la Arhivele Statului din Cluj[24]. Documentele sînt în limba germană, privesc anii 1788—1789 şi aduc material inedit despre recrutarea de învăţători, modalităţile de a-i salariza şi cursul „pedagogic“ sibian, frecventat şi de candidaţi din „Ţara de piatră“. Aici, eforturile lui Eustatievici au fost mai puţin persistente decît aiurea; în consecinţă, nici rezultatele nu au depăşit pragul iniţiativelor sortite să deschidă drum pentru strădaniile altora.

În ultimul sfert al veacului XVIII, şcolile „neunite naţionalicești“ duceau mare lipsă de manuale. Ca să înlăture măcar în parte acest neajuns, Eustatievici „preface“, din slavonă, sîrbă şi germană, o *Ducere de mînă sau povăţuire către aritmetică sau socoteală* (1789), *Dezvoaltele şi tîlcuitele evanghelii a dumineciloг, a sărbătorilor şi a oareşicărora zile* (1790), *Synopsis, adecă cuprindere în scurt a ceii vechi şi a ceii noao scripturi* (1791), *Scurt izvod pentru lucruri de obşte şi dechilin, în scrisori de multe feluri* (1792), *Extract din cartea metodului, pentru trebuinţa dascalilor* ş.a. Toate prelucrările lui Eustatievici tindeau să deprindă tineretul cu „ascultarea şi supunerea către Dumnezeu şi către cei mari stăpînitori“, însă nu „prin goală cetire şi de rost învăţătură“, ci prin activarea puterii de înţelegere a copiilor[25]. Metoda reprezenta un pas înainte faţă de buchisirea Ceaslovului, plicticoasă şi anchilozatoare. Spre deosebire de ea, conţinutul şi orientarea generală a cărţilor se resimt încă de influenţa învăţămîntului de tip bisericesc, pe care episcopia ortodoxă din Sibiu, surdă la înnoiri, îl ocrotea. Eustatievici nu s-a îm-

[23] Vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit.*, p. 9—10, iar din Anexe, p. 17, 18—21; A. A. Mureşanu, *lucr. cit.*, p. 226 şi C. C. Muşlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 312—313.

[24] Il. Bozac, *lucr. cit.*, p. 139. Autoarea a terminat un studiu amplu, cu titlul *Contribuţii la problema şcolară în domeniul fiscal al Zlatnei, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.* În anexe reproduce şi cele patru documente.

[25] Vezi *Bibliografia românească veche*, vol. II, p. 335—337, 340, 349, 434 şi vol. IV, p. 104—105; O. Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*, în *Analele Academiei Române*, Mem. secţ. lit., ser. II, t. XXXVIII, p. 79, n. 2 şi p. 236—239. Sulzer, Iorga (*Istoria învăţămîntului românesc*, Buc., 1928, p. 125; *Istoria lit.*, ed. II, III, p. 276) şi N. Albu (*lucr. cit.*, p. 286 şi 325) spun că Eustatievici a alcătuit şi un *Catehism sîrbesc, nemţesc şi românesc* (1789). Albu (*lucr. cit.*, p. 285 şi 326) mai adaugă: sub „supravegherea“ lui Eustatievici s-a tipărit *„Ceaslovul din 1790“* şi „o ediţie şcolară a *Psaltirei*, la 1799“. În 1799, directorul era mort de trei ani!

Scanned with OKEN Scanner

potrivit acestei orientări conservatoare, pentru că el însuşi concepea deseori pe dos interesele reale, nu închipuite, ale maselor româneşti din vremea sa. Este neîndoios că omul din popor tînjea după o altfel de şcoală, care să-l iniţieze în probleme laice, să-l înveţe cum să-şi chiverniséască viaţa, împovărată de servituţi şi abuzuri feudale. Aspectele negative din activitatea didactică a lui Eustatievici şi alte lipsuri, relevate anterior, se datoresc condiţiei sociale şi formaţiei sale ideologice.

Deschiderea cursului „pedagogic" de la Sibiu şi a unei „National-Hauptschule" în Braşov, măsurile luate pentru propăşirea culturală a românilor de pe domeniul Zlatnei, manualele scoase de sub teascuri etc., l-au înălţat pe Eustatievici în ochii contemporanilor. Unii dintre ei, ca Dimitrie Iercovici, i-au adus chiar laude: „Destul şi peste fire se osteneşte şi domnul Dimitrie Eustatievici şi d. Şincai, ca nişte orînduiţi preste aceste şcoale directori, şi să nevoiesc despre deşteptarea şi bună creşterea copiilor celor rumâneşti. Însă măcar că, precum zisei, aceşti de laudă vrednici domni multe cărţi rumâneşti, cu vătămarea sănătăţii şi scurtarea vieţii sale, pentru treaba copiilor celor rumâneşti au făcut şi în tipariu le-au dat, pînă acum foarte puţintică mărturie au dat neamul rumânesc de învăţătura sa la prea înălţata Gubernie"[26]. Aprecierea datează din 1794. Tot atunci, văzîndu-se „călcat de un beteşug cumplit", Eustatievici îşi scrie testamentul. În diată este vorba despre „soţul" său „cel iubit şi mult pătimitor", Sofia, despre cele două copile Fica şi Linţa, cărora le lasă cîte trei mii în bani ungureşti, despre „moşiile" din Ţara Românească şi Braşov, despre surori, modul de „împărţalnişte" a averii şi curatori: „Luînd pildă ... din legile ţării, spre paza, povăţuire[a] şi spre apărarea ei [= a soţiei] şi a copiilor miei întru toate lucrurile, las pre iubitul mieu şogor, Gheorghe Marco, şi pre dulcele fratele mieu Dimitrie Ercovici ca să ne fie curator şi păzitor, cu această înzestrare şi legătură, ca totdeauna să se silească, supt mare jurămînt, aşa a îndrepta lipsele lor şi a păzi de toată asupreala pre aceste trei al[e] trupului odrasle, ca nici o răutate pizmoasă să nu cază asupra lor şi să nu le calce. Bunumul lor ca al său să-l defendeluiască, lipsele lor cu sfaturi bune să le împlinească,

Se mai ştie despre Eustatievici că în 1789 i-a „tocmit sălaşi în Sibii" lui Gherasim Adamovici (vezi A. Bîrseanu, *lucr. cit., Anexe*, p. 18); că fusese propus (1789) revizor al unui ziar românesc, destinat ţăranilor (Jakab Elek, *Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig*, Budapest, A. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1882, p. 13, şi Il. Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăştie, 1900, p. 8—9) şi că era membru al lojei masonice de la Braşov (vezi C. C. Mușlea, *Biserica sf. Nicolae*, vol. II, p. 149—150).

[26] *Bibliografia rom. veche*, vol. II, p. 363, Citatul, în prefaţă la *Istoria Alexandrului celui mare din Machedonia şi a lui Darie din Persida*, Sibiu, 1794.

Scanned with OKEN Scanner

și la avuția lor să nu se atingă sau să o înstrăineze“[27]. Cu diata în sipet, Eustatievici a mai bolit aproape doi ani, pristăvîndu-se în 1796. Sofia, Linția și Fica l-au înmormîntat precum le-a fost zis răposatul: „Nu cu modrul mîndriei, ce numai după vrednicia haracterului“ său. Modestia îi caracterizează și viața, în care mai ales acest gînd îl avusese mereu în minte: că „omul... așa trebuie să se silească și să se ostenească după cele ce sînt spre traiul vieții, ca cînd niciodată n-ar înceta a vieții trupește“.

[27] *Testamentul, loc. citat,* p. 134; *ibid,* p. 133: „Frații dintr-un sînge n-am“. Totuși, pe Dimitrie Iercovici îl numește „dulcele fratele mieu“.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚII LA ISTORIA PRESEI TRANSILVĂNENE

Scanned with OKEN Scanner

I

„BIBLIOTECĂ ROMÂNEASCĂ" — 1821

Apariţia revistei este strîns legată de numele şi de activitatea culturală a lui Zaharie Carcalechi. Pentru tot ceea ce a făptuit în folosul neamului românesc, el ar merita un studiu monografic bine informat.

Carcalechi se naşte la Braşov în anul 1787[1]. Tatăl său, Gheorghe Constantin Carcalechi, un negustor cam urgisit de zeul comerţului, şi mamă-sa, Maria („fata lui hagi Dumitrul Ciurcul"), nu erau „în ştiinţe . . . umblaţi"[2]. Totuşi, au sădit în sufletul fiului lor sentimentul de mîndrie naţională, răsărit din conştiinţa originii noastre romane: „. . . . Ei . . . m-au învăţat . . . cum că eu sunt *roman,* şi toţi românii *romani*"[3].

Rămas orfan de tată în 1789, de creşterea lui se va îngriji mamă-sa, vară cu Dimitrie Eustatievici. Aurel A. Mureşianu, care a publicat în 1934 date importante despre familia Carcalechi[4], scrie: „Neputîndu-şi trimite . . . fiii la şcoli mai înalte, ea îi dedică carierei comerciale . . . , plasîndu-i pe lîngă case de comerţ însemnate". Ucenicia pe lîngă o casă de comerţ a fost, dintotdeauna, o excelentă şcoală a vieţii. Zaharie Carcalechi şi-a început această ucenicie la Buda, după A. A. Mureşianu în 1799, iar după Barbu Theodorescu, în 1812. Data de 1799 este inacceptabilă; i se opun mărturisirile

[1] Părerea că s-ar fi născut în Serbia, la Bressovo (vezi I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară românească,* în „Anuarul Institutului de istorie naţională" (Cluj), I, 1922, p. 125) a fost corectată de Barbu Theodorescu, în *Constantin Lecca,* Buc., 1938, p. 13, n. 1.

[2] Z. Carcalechi, *Călătoria mea la Bucureşti, adecă un cuvînt sau doao despre redutul (balul) din Bucureşti,* în „Bibliotecă românească", IX, 1834, p. 56. În articol autorul dă glas unei idei a cărei paternitate a fost atribuită de unii lui G. Bariţ, iar de alţii lui Slavici: *puterea* românilor de pretutindeni se găseşte în Muntenia şi Moldova.

[3] Z. Carcalechi, *op. cit.*

[4] *Zaharia Carcalechi, întemeietorul primei reviste româneşti. — Contribuţii cu privire la familia, viaţa şi opera lui,* în „Gazeta cărţilor", IV, 1934, nr. 1.

categorice ale editorului „Bibliotecii românești". Potrivit lor, el se găsea la Buda de prin anii 1811—1813[5].

Negustoria propriu-zisă îi displăcea tînărului brașovean: îl preocupa mai mult gîndul cultivării sale spirituale: „Eu de vreo cîțiva ani încoace, de cînd — smulgîndu-mă din brațele părinților mei — am ieșit la lume —, am început a călca și țări streine, cu un neastîmpărat dor de a-mi întinde și a lăți cunoașterile, care de la părinți, în vîrsta cea mai crudă, cam pe subțire le-am cîștigat, căci putința lor nu era prea mare. Eu, după putința și sudorile mele, curînd am făcut aceea înaintare cu care, fie că nu e prea mare, totuși sînt deplin îndestulat...[6]. Îndemnul de a-și înmulți cunoștințele îl apropie de Tipografia Universității din Buda, devenită — prin rîvna lui Ioan Onișor, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior — un puternic focar de cultură românească[7].

Conducerea tipografiei îl angajează ca „ferlegher", poate și datorită insistențelor lui Petru Maior, care îndeplinea aici, din 1809, funcția de cenzor și corector al cărților românești, *Verleger* însemnează editor; rosturile adevărate ale lui Carcalechi au fost însă, la început, altele: pe de o parte el trebuia să procure diferite lucrări în manuscris, alcătuite de învățați români, care urmau să apară la Buda[8], iar pe de alta, să aibă grija desfacerii tipăriturilor în limba română, cu deosebire la cititorii din Transilvania, Țara Românească și Moldova. Editor și autor de cărți va ajunge Carcalechi mai tîrziu, la capătul cîtorva ani de trudnică inițiere în negustoria cu cărțile. Tipografia l-a plătit pentru ostenelile sale în perioada 1812—1834.

Prima informație valoroasă despre activitatea lui Carcalechi la Buda datează din 1817, cînd tipografia scoate un *Calendariu..., întocmit cu toate cele de lipsă, cu istorii foarte frumoase, cu 6 închipuiri;* calendarul se vindea „la dumn.(ealui) Zaharie Carcalechi, ferlegherul cărților Crăieștei tipografii"[9]. Pe lîngă această dată si-

[5] Vezi *Înștiințare pentru „Biblioteca românească", către românii din Prințipaturile Valahiei și Moldaviei,* în *Carte de mînă, împreună cu Calendariul pe anul 1825..., cum și ghenealogia a împăraților, crailor și a prinților din Europa și alte folositoare lucruri și istorii. Cu cinci icoane. Prin Zaharia Carcalechi, ferlegherul cărților,* Buda, 1825.

[6] *Călătoria mea la București..., loc. cit.,* p. 55.

[7] Pentru orientare, vezi Andrei Veress, *Tipografia românească din Buda,* în „Boabe de grîu", III, 1932, p. 593—612. Studiul suferă de un mare neajuns: autorul vorbește în termeni evazivi despre aportul efectiv al românilor la prosperitatea Tipografiei de la Buda.

[8] Unele informații apud Aleksa Ivić, *Documente privitoare la mișcarea culturală și literară a românilor din Ungaria în sec. XVIII și XIX,* București, 1936 (extras din „Analele Academiei Române", ser. III, Memoriile secț. istorice, vol. XVIII).

[9] *Bibliografia românească veche,* vol. III, p. 183.

Scanned with OKEN Scanner

gură, există și una ipotetică, mai veche cu 3 ani. În 1814 vede lumina o scurtă istorie a campaniei napoleoniene împotriva Rusiei țariste: *Întîmplările războiului franțozilor și întoarcerea lor de la Moscova ș.c.l. Tălmăcite de pre nemție de un iubitoriu de neamul românesc și cu cheltuiala dumnealui Alexie Lazaru date în tipariu* (Buda, Crăiasca tipografie a Universitatei ungurești)[10]. La sfîrșitul majorității exemplarelor se găsește anexată o *Înștiințare*, semnată de „dumnealui" Alexie Lazaru (Alexe Lazăr). *Înștiințarea* este un elogiu adus publicațiilor periodice și un apel emoționant adresat românilor, cu scopul de a-i capacita să sprijine scoaterea unui săptămînal. Semnatarul *Înștiințării* e un necunoscut. Cercetările pentru identificarea lui au rămas infructuoase. Eu văd în el pe Zaharie Carcalechi; viitoarele sale prospecte la „Bibliotecă românească", — din 1821, 1825 și 1829 —, repetă idei, expresii și chiar pasaje întregi din *Înștiințare:*

„Toate neamurile Evropei cele deșteptate au aflat cum că a scrie gazete sau novele și acele a le împărtăși neamului său e cea mai încuviințată mijlocire de a lumina noroadele cu întîmplatele ale altora fapte, a le abate de la rău și a le aduce spre cele mai bune... Prin novele... nu numai se desfătează inima și mintea omului, carea din fire așa e întocmită cît pururea se luptă spre știință și spre agonisire de științe noao, ci și sufletul se îmbunătățează...

Iată că și grecii, ba și sîrbii... cu sîrguință dau novele, ce se tipăresc la Viena, neamului său; și neamu atîta cel grecesc, precum și cel sîrbesc nu numai cu bucurie, ci și cu mulțămită le primesc.

„Toate neamurile cele luminate au aflat cum că a scrie cărți și acelea a le împărtăși oamenilor săi e cea mai încuviințată mijlocire de a lumina noroadele cu întîmplatele ale altora fapte, a le abate de la rău și a le aduce spre cele mai bune... Din cărți învățăm cele ce s-au întîmplat în lume, cu care nu numai se desfătează inima și mintea omului, (carea din fire așa este întocmită cît pururea se luptă spre știință și spre agonisire de cunoștințe noave), ci și sufletul se îmbunătățează...

Deci iată grecii, ba și sîrbii bărbătește tipăresc cărți, și neamul atît cel grecesc, precum și cel sîrbesc nu numai cu bucurie le primesc, ci și cu mulțămire le cetesc.

[10] *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 102—105. Cartea a fost scrisă de un ofițer german, Ernst von Pflich.

Scanned with OKEN Scanner

Singuri noi românii, măcar ne tragem viţa de la cel mai slăvit neam în lume, adecă de la romani, sîntem de acel scump vistiariu lipsiţi“[11].

Singuri noi românii sîntem de această vistierie mai lipsiţi, măcar că ne tragem viţa de la cel mai vestit şi mai mărit neam în lume, adecă de la romani“[12]

De la cine să-i fi venit lui Carcalechi, în 1814, ideea publicării unui periodic? Barbu Theodorescu[13] se gîndea la Petru Maior şi Gheorghe Şincai. Excluzîndu-l pe Şincai, pentru că din 1809 el nu se mai găsea la Buda, rămîne Maior. Numele său poate, într-adevăr, să fie luat în considerare, cu adausul, faţă de Barbu Theodorescu, că Maior însuşi îmi pare debitor lui Ioan Molnar-Piuariu. În 1814 şi la începutul anului 1815, renumitul oculist revine la un vechi plan al său, din perioada 1789—1795, de a scoate o revistă; revenirea este confirmată de mai multe scrisori trimise Tipografiei de la Buda (vezi *anexele*).

*

Ideile generoase din *Înştiinţare* au rămas pe hîrtie în 1814, însă ele vor continua să-l frămînte pe Carcalechi, care a spus despre sine — şi nu a greşit — că a vrut şi vrea să-şi slujească neamul „cu toate puterile“[14].

Un pas înainte va face Zaharie Carcalechi în anul 1817. Se găsea atunci la Braşov, de unde adresează tipografiei, la 1 februarie, o scrisoare în germană *(An die Löbliche, Königliche Universitäts Hauptbuchdruckerei);* scrisoarea vesteşte plecarea sa iminentă la Iaşi şi transmite rugămintea de a i se trimite acolo un catalog de cărţi: „Ich bitte untertänigst mir ein Bücherkatalog-Exemplar nach Jassy in der Moldau mit der ersten Post zu überschicken. In dieser Woche reise ich auch nach Moldau“[15]. Şederea în Moldova a durat 3 luni, răstimp în care Zaharie Carcalechi achiziţionează manuscrise pentru tipografie şi abonează pe diverşi boieri moldoveni la un *ziar* românesc; ziarul urma să apară la Buda, în timpul cel mai scurt.

[11] *Ibid.*, p. 104—105.

[12] *Către cetitori,* în „Bibliotecă românească“, I, 1829 (nepaginat).

Citez, ca o curiozitate, ipoteza lui Nicolae Albu: Alexe Lazăr = Nicolae Nicolau (vezi *Un distins cărturar al timpului său — dascălul braşovean Nicolae Nicolau,* în „Revista de pedagogie“, XVI, 1967, nr. 11, p. 77).

[13] *Lucr. cit.*, p. 13: „Aflat la Buda încă din 1812, ... Carcalechi a trăit în preajma lui Petru Maior şi a lui Gheorghe Şincai. De la ei porneşte ideea creării unei reviste româneşti, cu preocupări istorice“.

[14] *O rugăciune către iubitorii de „Bibliotecă românească“,* în „Bibliotecă românească“, III, 1830 (coperta de la sfîrşit).

[15] Vezi *anexele.*

Scanned with OKEN Scanner

Carcalechi nu şi-a respectat promisiunea. Prenumeranţii încep să se agite şi apelează, spre sfîrşitul anului 1817, la serviciile Agenţiei consulare austriece din Iaşi; prin intermediul ei vor să obţină ştiri suplimentare despre soarta ziarului făgăduit, după care se arătau rîvnitori, şi despre cauzele tărăgănărilor lui Carcalechi. Agenţia consulară informează Cancelaria de Curte din Viena, iar aceasta transpune sesizarea tipografiei de la Buda. În acelaşi timp, Cancelaria de Curte se declară dispusă să înlesnească difuzarea unui periodic — editat la Pesta ori la Lemberg — în Moldova, pentru că ar aduce imperiului unele venituri în plus: „... Wenn diese Zeitung entweder in Pest oder in Lemberg zu Stande käme, und bei dem Umstande, wo die Inwohner dieser Länder nach und nach Neigung zur Lektüre äussern anfangen, mehrere tausend Piaster in's Land brächten“[16].

Aşteptarea abonaţilor din 1817 se prelungeşte pînă în 1821, cînd — în sfîrşit — Carcalechi editează B i b l i o t e c a r o m â n e a s c ă, *în 12 părţi, după numărul celor 12 luni. Întîia oară tipărită pentru naţia românească prin Z a h a r i e C a r c a l e c h i, ſerlegheru de cărţi a Crăieştii şi mai marei Tipografii din Buda a Universitatei Ungariei. Partea I, cu o figură* (la Buda, în Crăiasca tipografie [a] Universitatei Ungariei, 1821)[17]. Apărut în 1821, volumul fusese gata de tipar încă din 1820 sau chiar din 1819; o demonstrează rînduri ca: „Eclipsul cel mare a soarelui se va întîmpla în 26 august 1820“ (p. 52); Maior a publicat „în anul trecut“ *Telemah* şi *Ortografia română* (p. 165). Traducerea cărţii lui Fénelon e din 1818, iar *Orthographia romana sive latino-valachica* din 1819. Este drept că dedicaţia către „de bun neam născutului şi onoratului boieriu“ Gheorghe Oprean[18] poartă data de *ianuarie 1821*, dar ea nu poate constitui un argument valabil contra anilor 1820, 1819.

Volumul din 1821, cuprinzînd peste 200 de pagini[19], se deschide cu închinarea amintită şi cu un fel de articol-program, *Iubitorilor de ştiinţă*, scris în termeni calzi: „Nu am avut mai mare vrere în inima mea, nici n-am aflat mai de lipsă a fi decît a putea sluji

[16] Vezi *Anexele* şi I. B i a n u, *Introducere* la N e r v a H o d o ş şi A l. S a d i I o n e s c u, *Publicaţiunile periodice româneşti*, Buc., 1913, p. XVIII.

[17] Descrierea volumului în *Bibliografie românească veche*, III, p. 372—374. Presupun că Zaharie Carcalechi a renunţat să scoată o revistă din 1817, de teama concurenţei lui T. Racoce şi Budai-Deleanu, despre care auzise că aveau sub tipar cîte o gazetă, la Cernăuţi şi Lemberg (vezi *anexa VIII*).

[18] Carcalechi scrie despre Oprean (în „Bibliotecă românească“, 1821, p. 170, recte: 172): „Un boier şi adevărat patron cultivirii româneşti, anume Gheorghie Oprian, român din Ţara Românească, au binevoit din tot venitul dumnealui pe an a da un leu de la sută, pentru tipărirea cărţilor româneşti“.

[19] Sînt nepaginate: dedicaţia, articolul-program şi lista prenumeranţilor; există şi greşeli de paginaţie, de exemplu, se repetă numerotarea paginilor 170—171.

Scanned with OKEN Scanner

neamului meu cu tipărirea cărţilor româneşti folositoare. După putinţa mea, am socotit că de lipsă ar fi o bibliotecă ca aceasta în 12 părţi, ce va cuprinde tot feliul de lucruri, a tipări, pentru mulţămirea a toată starea românească.

Rogu-vă primiţi această frumoasă şi folositoare carte spre lauda neamului, spre binele patriei.

Fiind eu încredinţat că veţi afla mulţămire de osteneala mea, mă voi socoti cel mai norocos a sluji neamului meu". Profesiunea de credinţă a lui Carcalechi dă în vileag un ideal fecund: vrerea de a-l apropia pe cititorul de orice stare socială de izvorul mîntuitor al cărţii. Ideea este iluministă şi pentru a o impune redactorul revine la ea de mai multe ori. Insistenţa şi roadele ei se văd în *Izvoru cărţilor* (p. 165—180), dar mai ales într-o addenda la consideraţiile privind datoria patriotică de a cunoaşte istoria strămoşilor romani (p. 82—87). Reflecţiile pe tema „cultivării" spiritului au o foarte pronunţată coloratură naţională, pentru că şi în conştiinţa lui Carcalechi, nu numai în a lui Gheorghe Lazăr, idealul social propagat de iluminişti s-a convertit în ideal naţional, sub influenţa situaţiei politice de atunci a românilor transilvăneni[20]. Înaintea altor interese, Carcalechi situa „folosul şi mărirea neamului românesc".

Educarea în sens naţional se realizează în paginile „Bibliotecii româneşti", în primul rînd, prin cultul istoriei romane, anunţat de „figura" din fruntea revistei; ea îl înfăţişează pe Romulus, „strămoşul românilor". Termenii puşi în ghilimele nu trădează numaidecît o părere exagerată sau o rătăcire penibilă; dimpotrivă, este mai nimerit să vedem în această opinie un element de cultură neoumanistă, întîlnit şi la învăţaţii altor popoare din Occident[21].

Sînt şi alte zone de influenţă. O înrîurire sigură este cea a corifeilor Şcolii ardelene, recognoscibilă în idei şi limbaj: „De vreme ce dovedit lucru este că românii sînt viţă de a romanilor vechi, prea vrednic lucru este ca românii să aibă cunoştinţă despre acei preastrăluciţi ai săi strămoşi şi să ştie minunatele lor fapte, începutul şi lăţirea împărăţiei lor.

Întru aceasta eu vreau să slujesc neamului mieu şi să dau la lumină istoria românilor cea vechie pre limba românească, de la facerea Romei" (p. 69). Extrasele din „istoria" lui Eutropius, publicate în continuare, glorifică „minunatele" fapte ale romanilor şi

[20] Pentru Gheorghe Lazăr, vezi D. Popovici, *Tendinţa de integrare în ritmul cultural occidental*, Cluj, Litografia „I. Nitescu", 1940, p. 485.

[21] Vezi A. Chastel şi R. Klein, *Humanisme, conscience historique et sentiment national* („Diogène", 1963, nr. 44), recenzie în „Revista de filozofie", 1964, nr. 3, p. 429.

Scanned with OKEN Scanner

imperiul roman, decît care nici unul, „de cîndu-i lumea, n-au fost... cu creșterea și cu lățirea preste toată lumea mai mare“ (p. 76—77). Sporadic se strecoară însă și unele rînduri mai puțin encomiaste: „Deci Romulus *tîlhărind* (subliniat de I. P.) întră păstori, cînd era de optsprezece ani făcu un orășel în muntele Palatin“ (p. 77). Pusă în socoteala lui Romulus, tîlhărirea însemna un început de abatere de la crezul istoric ortodox al Școlii ardelene. Dezerțiunea o practica deschis în epocă Vasile Pogor-tatăl, care — vrînd să critice pe evgheniștii din timpul său — „lovea cu istoria în prezent“:

Rhea Silvia, vestala, pe Romulus l-a născut
Nu din vreun irou mare, nici din viteaz cunoscut.
Rod de libov fără lele, sau cu vreun palamar,
Sau cu vreun popă leneș îngrășat lîngă altar.
Învins numai de nastavul ce firea i-a fost sădit,
Prin viață tîlhărească s-a făcut barbat vestit,
A aruncat temelia Rîmului înfricoșat
Care tronuri și noroade fără număr a surpat.
Iată dar patricii Romei, fără osebire, toți
Sunt ieșiți, după urmare, din răpitori și din hoți.
Cu aceste însă toate Roma a născut bărbați
Ca acei ce nu scot astăzi evgheniștii noștri frați;
Căci boierii dimpreună, toți de-ar fierbe în cazan,
Mă-ndoiesc să cred c-ar scoate un Scipion African[22].

Devierea de la preamărirea fără nici o rezervă a romanilor pregătea drumul studiilor critice despre ei de după 1830, precum și calea spre o înțelegere mai cuprinzătoare a rolului pe care l-au avut dacii în etnogeneza poporului român. Pionier în acest domeniu va fi Florian Aaron.

Lansînd „Biblioteca românească“, Zaharie Carcalechi promitea să lupte prin *toate* mijloacele pentru luminare, în sensul cel mai larg al cuvîntului. În afară de istorie, potrivită pentru atingerea țelurilor sale a socotit beletristica. Ei îi aparțin două nuvele, traduse ori prelucrate după originale străine: *Lauzus și Lidia* (p.

[22] *O satiră veche*, în „Convorbiri literare“, V, 1871, p. 291—292; vezi și Emil Vîrtosu, *O satiră în versuri din Moldova anului 1821*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. II, 1957, p. 478 și urm. Date în plus despre interesul lui Carcalechi pentru istoria romanilor, în „Bibliotecă românească“, 1829—1830 și 1834.

33—88) și *Istoria de Sandford și Merton* (p. 88—147)[23], precum și *Un stih a lui*** (p. 188—189)*, cu versuri de un prozaism desăvîrșit:

Nenorocirea m-au cuprins
Tocmai ca și-un foc nestins.

De aproapele mieu fui mîhnit pîn' la moarte,
De străini fui mîngăiat în zi și în noapte!
În viața mea pentru cultură m-am luptat.
Însă aproapele mieu cu toate m-au stricat!
Bucure-se dar acum cei ce m-au apăsat,
Că eu cu totul de astăzi lumea am lăsat.

Slabă este și prima nuvelă, în schimb *Istoria de Sandford și Merton* a fost mai exigent selectată. Acțiunea ei se desfășoară într-un anume ținut englez, unde trăia familia Merton, „strălucită și cu mare putere de avuție". Averea și-o cîștigase în Jamaica, exploatînd pe sclavii băștinași, care „zahăr și alte roduri de preț, spre folosirea lui, plîntăreau (semănau)". Merton avea un fiu, pe Toma, crescut în răsfăț, neiubitor de carte, trufaș și „cerbicos".

În vecinătatea Mertonilor își ducea viața un „arendator", un „plugariu": Sandford. Fiul său Henrih, ceva mai în vîrstă decît Toma, îl întrecea pe acesta prin robustețe, inteligență, învățătură și prin calitățile sale sufletești (milostiv cu săracii, iubitor de animale, care „au simțire ca și noi", etc.). De educarea lui se ocupa Barlow, „păstoriul" bisericii.

Într-o zi Henrih îl salvează pe Toma de mușcătura unui șarpe veninos. Recunoscătoare, doamna Merton îl invită la „curte" și îi propune să-l înfieze. Somptuozitățile de la castel îl uimesc pe Henrih: „Îl purtau prin casăle cele împodobite, unde toate celea putea vedea ce ochilor sînt plăcute și spre petrecerea vieții cu îndestulare oarece întocmite. Acolo vedea el oglinde mari, avînd rame poleite cu aur, mese și scaune cu măiestrie făcute, razari (perdele) la ferești de mătasă, din materie mai aleasă lucrate, și tot feliul de scule pre masă, precum cuțite, furchițe, sărărițe, și tănere, — apoi toate de argint" (p. 101).

Poftit la masă, după ce își învinge sfiala și stîngăciile, Henrih prinde limbă. Mertonii află de la el lucruri care o scandalizează pe contesă: în ajunul nașterii lui Cristos „oamenii cei de frunte" s-au dedat le dezmierdări nemaiauzite, iar de sărăcime „nu vreau să

[23] Nuvela este neterminată; citim la p. 147: „Urmează în a 2[-a] parte...".

ştie"; este mai bine să-ţi cîştigi însuţi pîinea, decît să fii crai şi să-ţi petreci viaţa în totală nelucrare; bogatul are un zacon al său, care — socoteşte el — i-ar da dreptul să se poarte neomenos. Întrebat dacă nu vrea să ajungă avut, Henrih îi răspunse lui Merton:

„ — Nici aceasta, milostive domnule".

„ — Şi pentru ce *nu?*" intervine stăpîna. Motivarea lui Henrih trebuie citată textual:

„ — Pentru că oarecarele om bogat, pe carele eu l-am văzut, adecă domnişorul Pădurilă, carele aicea în vecinătate lăcuieşte, . . . întră călare în semănăturile oamenilor şi le calcă bucatele, le ucide iezii şi mieluşeii, le răstoarnă gardurile, le puşcă galiţele, le omoară cîinii, rumpe picioarele la vite, şi pre oameni totdeauna foarte rău îi întîmpină. Aceasta spun oamenii că de aceea el face, pentru că e bogat".(p. 109—110). Asemenea cugetări sînt pentru doamna Merton nişte „mojicii şi prostii", dar nu şi pentru soţul ei, care exclamă:

„ — Pre legea mea . . . , acest om mic este mare filozof!" (p. 108).

La masă Henrih pomenise şi de Barlov. După ezitări, Toma este încredinţat acestuia, pentru a-i da *creştere* şi a-l *lumina.* Barlov îşi avea sistemul său de învăţătură; el consta în deopotriva deprindere a elevilor cu munca fizică, citirea de lecturi instructive şi cu discuţii între dascăl şi ucenic. De exemplu, după cîteva ceasuri de grădinărit, Barlov, Henrih şi Toma citesc *Despre muşte şi furnici* şi *Despre Androcles cu leul.* Lecturile stîrnesc întrebări şi comentarii în jurul unor chestiuni delicate: negoţul ruşinos cu sclavi, lipsa de raţiune a împărţirii oamenilor în stăpîni şi în „robi", „vătămările" şi stoarcerile („sugeri") la care sînt supuse mulţimile de către cei care se poartă cu ele mai rău decît „hiarăle . . . sălbatice": „După dreptate, nici trebuie pe vreun om să-l faci sclav".

Naraţiunea şchioapătă, autorul necunoscut al nuvelei nefiind un creator de autentice valori artistice. El este însă, ca eroul său Henrih, un *filozof,* un literat care şi-a însuşit ideologia gînditorilor iluminişti şi militează pentru difuzarea ei prin povestiri moralizatoare, de genul celor din *Contes moraux* de Marmontel. Traducerea, deşi — în general — pedestră, salvează ideile înaintate din proza amorfă a *Istoriei de Sandford şi Merton,* şi astfel revista lui Carcalechi izbuteşte să se angreneze în mecanismul atît de complex al modernizării spiritului public în România, la începutul secolului al XIX-lea.

Fulguraţii de gîndire iluministă se întîlnesc în aproape toate materialele „Bibliotecii româneşti": în anecdotele şi *Folositoarele învăţături* culese din periodice străine, în unele remarci despre limbă şi fulger, în *Izvoru cărţilor* sau în *Observaţie către ţărenii (plugarii)*

Scanned with OKEN Scanner

românești D.O.B. (p. 181—187)[24]: în anul 1784, în Boemia, a fost o îngrozitoare „scumpete în grîu și în pîine", care amenința cu pieirea „plasa cea mai . . . sirimană de oameni"; o dorință aleasă a lui Alexandru Macedon a fost să ajungă mare ca Aristotel în învățături; „Fulgerul altceva nu este decît o scînteie electricească"; *adevărul* e un oaspe insolit la curțile regilor (ce veche-i la noi tema din 1907 a lui Vlahuță!); „Craiul din Franția, Ludovic XI, au zis odinioară:

— Toate se pot afla în curte, una numai nu.

— Ce nu se poate afla? au întrebat unul dintre miniștri.

— Adevărul! răspuns-au craiul. Eu încă bine îmi pot aduce aminte, că de multe ori zicea tatăl meu: „Adevărul s-au bolnăvit". Ci eu cred că de mult au murit, încă fără ispovedanie" (p. 15).

Izvoru cărților (p. 165—180, recte: 182) reprezintă un indice bibliografic antrenant. Simpla înșirare de nume de cărți, a anului și locului de apariție, a tipografiei nu îl mulțumește pe Carcalechi, pentru că el vizează și de astă dată scopuri pe care titlul de *Izvoru cărților* nu le sugerează. Între altele, redactorul vrea să evidențieze numărul mare al celor ce scriu ori traduc opere pentru „deșteptarea" românilor și „învăpăiata dragoste" cu care alții susțin bănește inițiativele sortite procopsirii culturale a neamului, lucru spus în subtitlul *Izvorului cărților: Cei ce dintru dragostea negrăită și din rîvna cea fără de asemănare cătră folosul și luminarea naționului românesc nu au întîrziat a tălmăci și a tipări cărți folositoare în limba acestui nație, în anul trecut.* Scopuri identice apar, înainte de Carcalechi, la Samuil Micu[25] și Petru Maior[26].

Semnalările bibliografice și pomelnicul susținătorilor „luminării" la români sînt neselective; de aceea, alături de „preacinstitul" Petru Maior, de „mult prea învățatul" Alexandru Beldiman, de Veniamin Costachi, Ioan Teodorovici, C. Conachi, G. Boiagi, Eufrosin Poteca ș.a., figurează Iordache Bălșucă, Șerban Negel[27], Naum Petrovici, Ioan Zăgujeanu, Atanasie și Constantin Grabovschi ș.a. Obișnuit, Carcalechi întrebuințează — pentru a-și încînta favoriții — calificative și fraze goale. Din noianul lor se detașează cîteva aprecieri

[24] *Observație* este un fragment dintr-o prefață la *Carte de mînă pentru bine orînduita economie* . . . Tradusă de pre limba cea serbească prin Grigorie Obradovici, a școalelor director, la anul 1805, Buda, 1807; vezi *Bibliografia românească veche*, II, p. 493—497.

[25] Mărturii în *Scurtă cunoștință a istoriii românilor*, Buc., 1963, p. 72 urm.

[26] Vezi *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, Buda, 1812 și *Istoria besericei românilor* . . . , Buda, 1813.

[27] Frate cu mitropolitul Veniamin Costachi, Șerban Negel era criticat pentru intrigăriile sale de către Vasile Pogor-tatăl, vezi E. V î r t o s u, *lucr. cit.*, p. 528—529 și passim.

Scanned with OKEN Scanner

mai sobre și cu siguranță mai edificatoare pentru cititorul „Bibliotecii românești". Exemplu pot sluji rîndurile despre Petru Maior: el „... au dat la lumină *Telemah*, tălmăcit din limba italienească, cum și *Ortografia română*, de sine făcută, întru carea învățăm cum are să se scrie românește cu strămoșeștile slove latine. La aceste au adaos un *Dialog pentru începutul limbei românești*, întru carele vădește că limba românească e mai vechie nu numai decît cea frîncească și spaniolească, ci și decît cea italienească de acum, ba și decît cea latină, ce iaste în cărți, și cum că aceasta din limba românească ce o vorbea poporul roman cel vechi a luat începutul său".

Reținute ca formulare și prețioase mai sînt și numeroasele referiri la situația culturală și literară înfloritoare din Țara Românească și din Moldova. Carcalechi, anticipîndu-l cu zeci de ani pe Slavici, a scris cu litere apăsate, în 1834, că *puterea românilor* de pretutindeni este în țările transcarpatine[28]. Germenii credinței sale au apărut în perioada cînd a început să cutreiere aceste țări (1812—1820), a căror prosperitate culturală îi smulge meritate laude: din Țara Românească a fost trimis în Italia, patria noastră veche, Eufrosin Poteca, împreună „cu alți trei tineri români, ca să învețe cele mai înalte învățături, [și ca] întorcîndu-se să dea rodul cel mai bun patriei.

Ba și școale mari naționale românești s-au făcut, întru care să învață cuvîntarea de Dumnezeu [catechismul?] și filozofia, ritorica, metodica, poezia și alte; cum și pentru înfrumusețarea sfintelor cîntări bisericești și lesnirea meșteșugirii acestor cîntări au binevoit de au trimis în crăiasca cetate Buda pre dascalii de musichie românești, pre sfinția sa părintele chir Macarie ... și pre chir Nil Nicolae Poponea, bărbați cu cinste și desăvîrșit(sic) în meșteșugul acesta, ca să tipărească toate cărțile de musichie alcătuite în limba românească de acești mai sus dascali ..." (p. 171—170, recte: 172).

De elogii se mai împărtășesc membrii companiei de aromâni din capitala Ungariei. Atașamentul deosebit al lui Carcalechi față de ei se datorește, cred, și faptului că însuși „ferlegherul" Tipografiei crăiești din Buda se trăgea dintr-o familie aromânească. Dar, indiferent de acest amănunt, ceea ce impresionează este încadrarea promptă a aromânilor în curentul general de luminare a poporului nostru și dăruirea cu care ei își ofereau economiile pentru înfăptuiri de interes cultural. Printre cei mai generoși sînt amintiți: Naum Jembo, Nicolae Rujea, Vasilie Buciu, Ștefan Vitali, Sterie Fardi, Gh. N. Maciu, Toma Cuișor, Mihail Țanțafil, Todor Caragea, Ilie

[28] *Călătoria mea la București ..., loc. cit.*, p. 56.

Blana, Dimitrie Ziva etc. Lor li s-au alăturat unii greci din Pesta (Constantin Dogali de Biud, fraţii Terpo, episcopul Dionisie Popovici), care „numai din învăpăiata dragoste cătră bunul de comun şi al de aproapelui său, cu bunăvoire au dat ajutoriu spre tipărirea cărţilor şi prin aceasta spre cultivarea naţiei româneşti“ (p. 178, recte: 180). Nu este pentru prima oară cînd românii, fraţii aromâni şi grecii îşi unesc puterile în lupta lor comună de emancipare socială şi naţională. Totuşi, ultimele acorduri ale *Izvorului cărţilor* nu insistă asupra acestei comuniuni, ci deplasează accentul pe „norocirea“ naţiei române, prefigurînd — în 1820 — simţăminte cristalizate în cursul revoluţiei din 1821: „O, fericite suflete . . ., care vă osteniţi întru tălmăcirea cărţilor şi daţi ajutoriu la tipărirea acestora, pentru folosul cel de comun (obşte) al naţionului românesc! Întindeţi, lăţiţi şi înmulţiţi împrejurul vostru *norocirea naţională*“ (p. 179, recte: 181).

În ciuda scăderilor sale de ordin strict bibliografic şi a „beţiei de cuvinte“, *Izvoru cărţilor* este o mostră elocventă a catechismului iluminist transilvan, dintr-o perioadă în care încerca — încă timorat — să depăşească faza reprezentată de corifeii Şcolii ardelene.

Editarea unui periodic, în condiţiile anului 1821, punea în faţa redacţiei piedici multiple. Un impediment, nu uşor de trecut, îl constituia limba. Scriind sau traducînd studii, articole şi însemnări de cuprins destul de variat, redacţia era datoare să găsească termenii potriviţi pentru o seamă de noţiuni necunoscute pînă atunci culturii româneşti. Carcalechi a sesizat greutăţile de această natură şi — solicitînd concursul puţinilor săi colaboratori — s-a străduit să le surmonteze. Izvoditorul „Bibliotecii româneşti“ era convins că limba nu e lipsită de „avuţie“[29]; în consecinţă, revista sondează în primul rînd această bogăţie, adeseori cu succese notabile. Cînd ţele li se încurcă, autorii recurg la arhaisme şi — abuziv — la forme regionale (fonetice, morfologice, lexicale etc.), ca în exemplele: *fece* — făcu, *întreba, poci, îi diede, înţelesă, (a) uşora, ficior, (a) scriat, oaspăt, fărină, preste, mă jor, boaltă* — prăvălie, *cociaş* — vizitiu, *cafă* — cafea, *corfă* — coş, *cursă* — aleargă, *furchiţă, inaş* — servitor, ucenic, *huliu, a se lovi* — a se potrivi, a se molipsi (se loviră de ciumă), *măiemucă* — maimuţă, *pup* (de trandafir) — boboc, *tineriu* — farfurie, *a zogoni* — a goni, a izgoni etc. Abuzul de regionalisme şi alte inabilităţi în mînuirea limbii provoacă denivelări în stilul materialelor din revistă şi îngreuiază lectura unor pasaje

[29] „ . . Întru atîtea ale lor [= ale românilor] grele întîmplări nu s-au stins limba românească, ba întreagă, întru ţesătura sa cea dinlontru rămîne, şi de se va socoti nu întru o parte, ci întru toate dialectele în care e împărţită, se va afla a nu fi lipsită de avuţie“ (p. 87).

Scanned with OKEN Scanner

altminteri interesante: „Întru aceea vreme se făceau toate întocmirile pentru strălucita încorunare. Lesne se poate de icea vedea cum că întocmirile acestea strălucite au trebuit să fie caracterului lui Mezenție amăsurate, precum: cercuitura în formă de teatru, unde alergătorii, îmbrăcați cu pei de dobitoace sălbatice, alergau cu segeți, unul cătră altul aruncau și se sprijoneau; alte iar jocuri erau, unde hiară selbatece stau întărîtate să se lupte cu oamenii.

Toate acestea groaznice desfătări erau hotărîte pentru a adaoge mai mare pompă la această nuntă“ (p. 46).

Ca să vină în ajutorul cititorilor, redacția alcătuiește un *Lexicon pentru vorbele românești neobicinuite între unii români, ce s-au pus în cartea aceasta* (vezi *anexele*). Lista cuprinde mai cu seamă neologisme, înregistrate capricios. Faptul obligă pe specialistul în istoria limbii române literare la o recitire atentă a întregului volum. Recitirea echivalează cu un act de eroism, dar nu inutil. Pentru că dincolo de statistici și explicații, se va putea pune în lumină un episod important din contribuția Transilvaniei, cam neglijată pînă acuma, la făurirea limbii române literare[30]. Este un mare merit al reprezentanților Școlii ardelene și al cărturărimii influențate de ideologia lor că au știut să-și sincronizeze eforturile cu activitatea panromânească de perfecționare a graiului strămoșesc.

*

Din schița monografică a unei reviste sau a unui ziar nu pot lipsi considerațiile privitoare la audiența lor în rîndurile publicului. Fără ecou printre cititori, un periodic este un nonsens.

Om cu întinse relații, cultivate cu o rară asiduitate și artă, și înzestrat cu un simț comercial fără greș, Carcalechi a reușit să-și cîștige aproape 250 de abonați, a căror evidență a tipărit-o la sfîrșitul volumului, sub titlul de *Preavrednicii și preaiubitorii de procopsirea neamului românesc, ce bine au voit a se prenumăra la această „Bibliotecă“, arătați după a, b*. Prenumerați la 1, 2, 5, 10 ori chiar 15 exemplare (de pildă, „dumnealui Dimitru, Petru Crașavan“), abonații fuseseră recrutați din Iași, cei mai mulți, București (35 de exemplare), Craiova, Sibiu, Cernești, Roman, Focșani, Caransebeș, Făgăraș, Lugoj, Buda. Aria largă de răspîndire a revistei și precumpănirea abonaților din Țara Românească și Moldova arată orientarea lui Carcalechi înspre cei de dincolo de Carpați și oferă indici grăitori pentru estimarea justă a locului ocupat de

[30] Vezi și Gh. Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, Buc., 1958, p. 75 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

această publicație în trecutul luptei pentru unitatea noastră națională.

Aproximativ jumătate dintre abonați poartă nume cunoscute: Veniamin Costachi, mitropolit, Alexandru Balș, mare vistier, Gh. Vîlcu, „învățătoriu" la Socola, Dinu Negruț, tatăl lui Costache Negruzzi, Ilie Kogălniceanu, părintele lui M. Kogălniceanu, poetul Costache Conachi, mare vornic, doctorul Rumanțoi (=Ramonțai), „cinstitul dumnealui Hristian Flechtărmaher", Dionisie Lupu, mitropolit a toată Ungrovlahia, Grigore Rîmniceanul, Ioan Tomici, protopresbiter al Caransebeșului, Nicolae Glogoveanu, clucer, Ioan Hristu, „judecătoriu priveleghiatei Companii grecești" din Craiova, Vasile Moga, episcop, Moise Fulea, directorul școalelor ortodoxe din Transilvania, „preacinstita coană" Hagiica C. Pop, soție de bancher, ș.a. Boieri cu simțăminte patriotice, oameni ai bisericii, dregători de diferite grade, medici, negustori..., toți au năzuit să îl ajute pe Zaharie Carcalechi și — prin el — să dinamizeze activitatea de luminare la români. Mobilizarea acestor forțe, în obștească luptă de propășire a neamului, ilustrează rostul important al „Bibliotecii românești", tipărită într-un an de răscruce pentru istoria renașterii noastre naționale[31].

ANEXE

I

După ce relevă însemnătatea incomensurabilă a gazetei (a novelelor) în activitatea de luminare a poporului român, Înștiințarea *semnată de Alexe Lazăr precizează:*

„Pentru aceea, de voi fi înștiințat de la iubiții miei români că bucuros ar primi un lucru folositoriu ca acesta și de se va aduna atîta număr de prenumeranți, cît să poci purta chieltuiala tipariului aici în crăiasca cetate Buda, la Crăiasca Tipografie, mă voi încumeta a mă apuca și de acest lucru, pentru dragostea neamului. Întru care întîmplare, pururea și necurmat, cinstiții prenumeranți în toată săptămîna de cîte doao ori ar primi de la mine novele pe cîte o jumătate de coală, adecă o coală pe săptămînă; uneori încă și mai multe alte vrednice lucruri vom adăoge. A cărora preț, cu toată chieltuiala, va fi de la un prenumerant 20 florinți nemțești pe an..." *(Bibliografia românească veche,* III, p. 105).

[31] De consultat: Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849,* Buc., 1967.

Amintind de aceşti 20 de florini renani, Molnar-Piuariu afirmă: autorii Înştiinţării luptă mai mult pentru folosul propriu decît pentru cel obştesc. Tipografia să renunţe la serviciile lor şi să exopereze aprobarea de a edita o publicaţie periodică el, Molnar-Piuariu. De asemenea, să-i scrie foarte clar ce crede despre oferta făcută, pentru a se putea orienta fără greutate în privinţa viitoarei gazete.

Spectabilis ac Generose Domine Praefecte! Domine mihi singulariter observandissime![32]

[. . . . . .]

Ex nuperrime impresso, ibidem per quosdam circa Gallorum in Russia internecionem Vallachico libello observare mihi licuit, quod ipsi ejusdem libelli auctores medio adjectae ei certae suae promulgationis defutura conficiendorum novorum Vallachicorum editione quam maxime solliciti et intenti sint, sub proposito ac praetextu publico bono studendi, ast, dum iidem eadem sua promulgatione publicum ad praenumerandum cum 20 R. florenis annue provocare videntur, ego id concludere extinde potui, quod ii hac via propriam magis quam publicam utilitatem quaerere satagant. Hinc ego qui ab anteriore in verum Regiae Typographiae bonum semper zelose propensus hac quoque in parte cum eo intentionem meam Eidem nunc revelandam esse duxi, quatenus privilegium circa imprimenda similia nova necessarium suo loco pro parte sua exoperari dignentur, quo obtento dein certissimi eo super esse poterunt, quod me praecipue negotii hujus promotore et pro aperiendis ac acquirendis praenumerationibus sufficientibus, mediante praemissa praeprimis cum moderatione annuo pretio et solutione promulgatione allecti praenumerantes in copia sint confluxuri; qua circa gratum mihi valde erit,

[32] Cel mai complet studiu despre încercările lui Molnar-Piuariu de a înfiinţa un ziar şi o revistă este al acad. Emil Pop: *„Societatea filosofească...“ din 1795*, în „Transilvania“, 77, 1946, nr. 1—4, p. 1—15; reiese de aici şi din mai vechile contribuţii ale lui Jakab Elek, Ilarie Chendi, I. Bianu şi D. Popovici că anul 1795 reprezintă o dată dincolo de care pe învăţatul ardelean nu l-a mai preocupat ziaristica. Cîteva scrisori încă nepublicate, din 1814—1815, ne arată însă revenirea lui Molnar-Piuariu la preocupările sale de altă dată. Reproduc scrisorile fragmentar; textul lor in extenso apud Andrei Veress, *A budai egyetemi nyomda román kiadványai* (în Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae, secţia ms., cota 446). Pentru a nu obliga pe fiecare cititor să parcurgă originalul în latină, am rezumat lucrurile esenţiale în româneşte.

si V^ra Spectabilitatis sentimentum suum mecum communicari non dedignaretur.

Qui in reliquo condecenti cum venerationis cultu persisto
Spectabilis D. V^rae

Cibinii, die 13. Augusti 1814. st. n.

humillimus servus
Joannes Molnar de Müllersheim m. p.
Doctor et Professor.

P. S. Siquidem mihi de Admodum Reverendo Domino censore Petro Major nihil plane hic constet, desiderarem pariter inter alia, quae responsu necessaria et praeferentiora fuerint, me ingravatim eo super quoque edoceri.

Praesentatae die 21 Augusti 1814.

Curatori pro responso communicari[33].

II

Fiind aglomerată cu lucrări, tipografia nu-şi poate asuma şi sarcina de a scoate o gazetă în limba română. Apoi, îi lipseşte pentru o atare muncă elementul principal: un redactor de nădejde.

Petru Maior îi va scrie neapărat lui Molnar-Piuariu.

Spectabilis ac Clarissime Domine, Domine mihi singulariter colendissime!

[. . . . .]

Ast in editionem Ephemeridum Valachicarum Tipographia eadem Regia semet immitere non potest, quia non sufficeret tantis agendis et si sufficeret, destitueretur bono redactore, quod tamen principale est.

Admodum Reverendus D. Petrus Major Censor noster bene valet et provocatus est ad scribendum Spectabili D. Vestrae.

Spectabilis D.V^rae

Budae, die 14. Octobris 1814[34] Humillimus servus.

[33] Andrei Veress, *A budai egyetemi nyomda . . .*, p. 418—419.

[34] *Ibid.*, p. 420—421. Pentru a scuza întîrzierea răspunsului său, „prefectul" Tipografiei de la Buda invocă lipsa îndelungată de acasă: „absentia mea doma longior causa" (p. 420).

III

Molnar-Piuariu anunţă găsirea unei persoane indicate pentru funcţia de redactor. Nu i se dă numele.

Spectabilis ac Perillustris Domine Praefecte! Domine mihi Observandissime

[. . . . .]

Quod expositam de caetero horsum boni alicujus redactoris, in quo Regia Tipographia intuitu excudendarum Valachicarum Ephemeridum cardinem meritissime ponit necessitatem aeque reverenter Eidem rescribere non intermitto me fortunam ejusdem certe singularem ejusmodi individuum, cujus excelentissima dexteritas et litterata calificatio votis omnium cum exspectato emolumento supremaque cum aquiescentia semper promptissima sit responsura jam aquisivisse. [. . .]

Praetitulatae D. V^rae Spectabilis

Cibinii, die 12ª Novembris 1814.

humillimus servus
Joannes Molnár de Müllersheim
mpria.

Praesentatae 19. Novembris 1814. st.n.[35].

IV

Tipografia repetă că nu se poate angaja să editeze o gazetă: este suprasolicitată şi nu dispune pentru publicaţiile româneşti decît de un singur zeţar — Vezei. Molnar-Piuariu este rugat să facă rost de încă doi zeţari buni, care să se priceapă la culegerea de texte româneşti, latine şi germane. Prin aceasta i-ar face tipografiei un foarte mare serviciu.

Spectabilis ac Clarissime Domine!

[35] *Ibid.*, p. 424—425.

3° In Ephemeridum Valachicarum editionem Typographia haec Regia semet immitere vix poterit, quia ceteroquin tanta ad agendum habet, ut iis vix sufficiat. Sed etiam propter defectum typothetarum seu collectorum fieri non posset cummodo solum et unicum Vezei habeat. Ideo, si Spectabilis D.V. duos bonos typothetas Valachos (Setzer), sed qui etiam Latine ac Germanice colligere scirent, horsum inviare dignaretur, faceret Spectabilis D.V. Typographiae huic Regiae rem gratissimam.

Spectabilis D.V.*rae* .
Budae, die 5*a* Ianuarii 1815[36].

V

Nu va precupeți nimic, pentru ca să afle doi zețari corespunzători.

La întrebarea Tipografiei referitoare la persoana care să termine dicționarul întrerupt prin moartea lui Vasile Coloși, Molnar-Piuariu răspunde: va găsi un cărturar capabil să îndeplinească o sarcină atît de importantă; acesta va putea să se ocupe și de redactarea gazetei. Sînt în scrisoare și observații malițioase la adresa lui Petru Maior. Raporturile dintre ei — se vede — s-au stricat.

Din post scriptum: *n-ar vrea, Doamne păzește, ca rîndurile despre Maior să ajungă la urechile acestuia.*

Spectabilis ac Perillustris Domine Praefecte!

[. . . . .]

3-um. Cognito eo, quod Regia Typographia in Vallachicorum Ephemeridum editionem, tam e ratione multiplicandorum suorum agendorum, quam etiam e defectu typothetarum, quorum duo adhuc neccesarii forent, potissimum semet immittere nolit, ad occurendum igitur huic defectui, omnem meam eo convertisse curam atque sollicitudinem, ut ubi reperibilia cum requisitis qualitatibus similia individua aquirire, ilucque inviare valeam, nisi ignotae adhucdum conditiones ceu solutionis modalitas, quae eisdem a me quaesita praevie utique revelanda veniret, eadem illud praefectura subinde retinuerit. [. . . . .]

[36] *Ibid.*, p. 442—443.

Scanned with OKEN Scanner

6-tum. Responsum quidem per anteriores dimissas jam abhinc litteras utcunque jam datum esse, ex eo autem incidente, ut A(dmodum) R(everendus) D. Petrus Major librorum censor partim ob senectutem et partim ob debilem respective linguarum Germanicae et Hungaricae cognitionem aptandum et corrigendum, quod ultimum ipsius praedecessor Samuel Klein eo officio jam faciebat, Lexicon vix in se suscipere velit, sua autem opera penes R(egium) salarium corrigere scivit et potuit? Subversantem Regiae Typographiae necessitatem et cum hac evidentem etiam praefati superfluitatem, delata jam alioquin Praelaudatae Sedi Archi-Episcopali Carlovicziensi omnes libros ecclesiasticos revidendi provincia, omnino et reapse me pervidere, zelo proinde ac studio, quod Regia Typographia ab antea adhuc in me experiri potuit, bonum ac utilitatem ejusdem continuo promovendi, minime vero alia intentione ductum, caeterum autem ad depromendum meum, quo hac in parte gauderem, animi sentimentum nunc specialiter provocatum sua interpellatione, ita me censere, suadereque, ut his exasse ponderatis, de alio solido individuo, quod qualiacunque intervenientia Regiae Tipographiae hanc sphaeram respective concernentia negoita dexteritate, eruditione et linguarum cognitione prompte in se assumere terminareque valeret, cum proportionato grandi et occupationum pleno officio, cum et temporis caristiae admenso fixo salario, illuc accersendo intendere, mihique eatenus revelare haud intermitteret, qui, cognito hoc, individum tale, in quo omnis spes et confidentia, tam quoad cognitionem desideratarum linguarum, quam et reliquam eruditionem, fine continuandi nunc Lexici, edendarumque, si opus fuerit, Vallachicarum Ephemeridum, citra omne dubium poni potest, cujusve ego medio jam praestitae meae eatenus relationis laudabiles revera qualitates secus etiam recensueram, pro obeundo hocce munere cum dignitate ex omni parte, obsequentissime recommendare paratus sim. Quodsi autem Regiae Tipographiae secus videretur, tum ad satisfaciendum praepositae mihi questioni fateri me reapse, nullum aliud adesse posse remedium, quam partem Lexici ultro continuandi Regia Tipographia medio currus diligentialis penes concomitantes conditiones laudati individui dexteritati fine terminationis horsum transponeret, sollicitam de eo habiturus curam, ut numerosiores praenumerationes succesive obtineantur. Qui in reliquo debito cum venerationis cultu persevero,

Praetitulatae D. V^rae

Cibinii, 18^a Januarii 1815

humillimus servus
Joannes Molnar de Müllersheim mpria.
Doctor et Professor.

Scanned with OKEN Scanner

P. S. Rogo, ut materia Dominum censorem concernentem haud quaquam in apicem veniat.

Praesentatae 26ª Januarii 1815

Curatori pro responso communicari[37].

VI

La Braşov, a primit o scrisoare sosită de la Buda. I se cer bani pentru Triod *(Buda, 1816, vezi* Bibliografia românească veche, III, p. 167). *Să i se prelungească termenul de plată.*

Imprimarea Apostolului *şi a* Catavasierului *să se amîne.*

Tipografia să-i trimită la Iaşi, unde va pleca în curînd, un exemplar din Catalogul *cărţilor ieşite din Buda.*

An die Löbliche Königliche Ungarische Universitäts Hauptbuchdruckerei

Mit gegenwärtigen habe [ich] kein anderen Stoff, sondern nur zu berichten, dass ich mit harter Mühe in Zeit von 31 Tage allhier angelangt, und nächstens gesonnen bin nach Jassy in der Moldau abzureisen. Vergangener Post habe ich von einem Expediteur von Pest ein Brief erhalten, welcher mich avisirt, dass Ihm der Terper gesagt hätte, dass die Löbliche Officium willens war den Betrag der 100 *Triodion,* welche ich den 16. December empfangen habe, in sein Guthaben zu verrechnen. Dieses scheint mir ein Irrthum zu sein, in dem er jetzt nur die Fl. 2575 zu verrechnen hat vor den vorigen Posto; dieses Posto aber, nämlich die *Triodion* sind von Officium auf 6 Monat-Zeit verakkordirt worden; weil aber diese Bücher ins Auslande gehen, so sind mir vom Officium noch 2 Monat genehmiget, nämlich diese sind auf 8 Monat verakkordirt worden, wie auch das Posto von Zamphir Athanase von Fl. 3500 vermög Instruction. Wie könnte ich also dieses Posto, was für meine Rechnung ist, auf so kurze Zeit nehmen? Bitte also dem Herrn Terper wissen zu machen, dass dieses Posto den 16. August dieses Jahres zu zahlen ist, weil dieses zu meiner Richtschnur dienet.

In Ansehung der *Apostol* und *Catavasier,* diese können einstweilen vom Drucke ausbleiben, indem ich gesonnen bin ein anderes Buch von loo Bögen drucken zu lassen. Die *Triodion* hoffe ich, dass sie ein gutes Ansatz finden werden. Ich bitte untertänigst mir

[37] *Ibid.*, p. 458—459 (de la *Spectabilis* pînă la *retineurit)* şi p. 460—462.

Scanned with OKEN Scanner

ein Bücherkatalog-Exemplar nach Jassy in der Moldau mit der ersten Post zu überschicken. In dieser Woche reise ich auch nach Moldau. Ich beharre mit Hochachtung,

Kronstadt, den 1-ten Februarii 1817

Unterthänigster Bücher-Verleger der K.U.
Hauptbuch Druckerey
Karkaleky mpr.

Beigebognen ersuche meiner Gemahlin zu schicken[38].

VII

Termenele fixate pentru onorarea obligaţiilor băneşti ale lui Carcalechi faţă de Tipografie rămîn neschimbate.

Tipografia i-a expediat Catalogul *cerut şi-i urează noroc în greaua sa călătorie în Moldova. Să revină cît mai degrabă la Buda.*

Die Zahlungstermine, welche dies königliche Institut in Betreff der *Triodion* und der übrigen abgenommenen Artikeln bleiben, wie man sie einging, unverrückt.

Indem man auf Ihr Verlangen vom 1-ten, erhalt[ten] den 20-ten l.M., Ihnen ein Exemplar es diesseitigen Bücher-Katalogs hiemit übersendet, wünscht man, dass Sie Ihre schwierige Reise glücklich vollendet, allhier bald eintreffen möchten. Mit besonderer Achtung.

Ofen, den 20-ten Februar 1817

Adresa: Hern Zacharias Karkaleky Verschleisser der Königlichen Pester Universitäts Buchdruckerei Verlags-Bücher zu Jassy in der Moldau[39].

VIII

S-a întors de la Iaşi sănătos. Peste 15 zile ori peste 20, va merge la Buda. Tipografia să nu angajeze noi lucrări, pentru că va avea destulă treabă cu imprimarea manuscriselor procurate de el.

„Episcopul" de la Iaşi va trimite pe cineva la Buda, ca să cumpere material tipografic. Cumpărarea este păgubitoare pentru Tipografia de la Buda.

La Cernăuţi şi Lemberg este sub tipar cîte un ziar românesc.

Kronstadt, den 9. Mai 1817

[38] *Ibid.*, p. 549.
[39] *Ibid.*, p. 550 (conceptul scrisorii).

Scanned with OKEN Scanner

Ihr Werthes habe [ich] mit Vergnügen erhalten und das geschriebene gut verstanden. Ich bin auch Gottlob allhier gesund angekommen, und gesonnen bin nach 15 oder 20 Tage mit Gottes Hülfe (sic) abzureisen. Ich bitte, wann es möglich wäre, keine andere fremde Sachen in Druck zu nehmen, indem ich mehrere Manuscripte mitbringe, welche zu drucken sind.

Der Jasser Herr Bischof wird einen Geistlichen allda schicken, der den Plan hat Schriften und andere [Sachen] was eine Buchdruckerei benötiget zu kaufen. Ich denke, dass es nachteilig für die Königliche Buchdruckerei wäre, wenn man selben die obenberührten geben wird, weil neben diesem auch in Bukowina, in Czernowitz, und in Lemberg eine Walachische Zeitung im Drucke ist. Durch diese oben berührte Ursachen wird die Königliche Buchdruckerei jährlich ein Nachtheil von mehr als Fl. 30.000 von Verschleiss haben. Ich beharre mit aller Unterwürfigkeit.

Euer Löbl. Königlichen U.U.H[aupt] Buchdruckerei

Unterthänigster Diener
Z. Karkaleky mpr.

Praesentatae die 23 Maii 1817
Officio Bibliopoli communicari[40].

IX

Stăpînirea moldoveană a înaintat a plîngere Agenţiei consulare austriece din Iaşi, împotriva lui Zaharie Carcalechi. Cu prilejul petrecerii sale în capitala Moldovei, Carcalechi a abonat diferiţi boieri la un ziar în limba română, care trebuia să apară la Buda.

Instituţia unde lucrează Carcalechi să-l oblige să-şi respecte angajamentul.

Die hiesige Regierung hat bei dieser Agentie klagbar angezeigt, dass da der Sachwalter der Pester Könglichen Universität, Herr Zaharia Karkaleki, der im Verlaufe des vergangenen Sommers allhier erschienen die Auflage einer Zeitung in der walachischen Sprache angekündigt, darauf von verschiedenen hiesigen Bojaren Praenumerationen angenommen, dieser seiner Zusage aber bis zur Stunde nicht nachgekommen wäre, er Herr Karkaleki zur Erfüllung dieser übernommenen Verpflichtung durch die betreffende vorgesetze Stelle angehalten werden mögte.

[40] *Ibid.*, p. 554.

Scanned with OKEN Scanner

In Entsprechung dieses Ansinnens der hiesigen Regierung hat man daher die Ehre Eine hochlöblich Königliche Staatthalterei geziemendst zu ersuchen, besagten Herrn Karkaleki zur Erfüllung seiner diesfälligen Zusage oder Bekanntmachung der ihm im Wege stehenden Hindernisse anhalten, und den Erfolg dieser Agentie zur Benachrichtung der Regierung gütigst bekannt geben zu wollen.

Jassy, den 8-ten December 1817[41].

X

Fraţilor! Toate neamurile, cît de mici să fie acele şi apuse, însetează a ceti şi a şti faptele strămoşilor săi, măcar că puţin vestiţi au fost aceia; cu cît mai vîrtos se cuvine ca voi faptele romanilor celor vechi, a strămoşilor noştri celor străluciţi, să le cetiţi şi să le cunoaşteţi, şi împreună să fiţi cu mulţemire asupra acelora carii nu lipsesc a vi le împărtăşi în limba noastră. Deci voi (p. 82), românilor, carii nu sînteţi cu avere multă, nu vă apărare-ţi lenevirea şi sărbezarea inimei voastre spre cetania cărţilor celor de cultură cu ceea că sînteţi săraci şi nu aveţi prindere de a cumpăra cărţi. Că firea şi Dumnezeu poftește ca înainte de toate să vă îmbogăţiţi mintea cu cugete omenoase şi cinstite, care se dobîndesc prin cetania cărţilor celor de cultură. Şi la aceasta cu atîta mai vîrtos vă îndemn, că limpezindu-vă voi mintea prin cetania cărţilor, mai pre uşor veţi scăpa de sărăcie, carea mai de multe ori s-au obicinuit a urma din orbirea şi prostia minţei.

Iară voi, bogaţilor, cărora pentru aceea v-au dăruit Dumnezeu avere ca aceea să o chieltuiţi spre binele de obşte, nu ca numai de voi înşivă să vă grijiţi, ci şi pentru procopsirea neamului. De vreme ce acuma din (p. 83) mila lui Dumnezeu şi întră români se află duhuri mari, carii s-au jertfit pre sine spre ajutoriul neamului său întru cultură, şi pentru aceea cu toate puterile se nevoiesc a scrie cărţi în limba românească, nu lipsiţi a da mînă de ajutoriu cu bani, carii vi i-au dăruit Dumnezeu, spre tipărirea ziselor cărţi. Nu fireţi ca unii carii, cu totul alipiţi de Mamonu, cînd văd că vine oarecare cu o carte cătră dînşii, — care e sau de vîndut, sau de tipărit —, stau a-i prinde frigurile şi a cădea în lingoare, atîta sînt înstreinaţi cu inima de lucrurile cele cinstite şi neamului folositoare!

[41] *Ibid.*, p. 565. Originalul — în Staatsarchiv, Viena (Moldau-Walachei, fol. 12). În afară de remarca citată în studiu, Cancelaria de Curte mai notează că boierii nu-i cer lui Carcalechi să le restituie banii, ci vor fie ziarul, fie o explicaţie a întîrzierii apariţiei lui („... Die moldauischen Bojaren von Zacharias Karkaleki nicht das Geld, sondern die Zeitungen oder nur die Ursachen der Verspätung zu vernehmen verlangten" *(ibid.*, p. 566).

Fraţilor! Altă mijlocire nu este noaă lăsată de a ne smulge din prostia la care nedreptatea vremilor ne-au adus, fără învăţătura, care din cărţi se suge.

Pre urmă, nu-mi ajunge a răbda cu inima pre unii dintră ro(p. 84)mâni, carii şi pentru că ei nu sînt harnici a da cărţi de ştiinţe la lumină, şi pentru ale lor urîte şi nefolositoare interesuri pizmuiesc duhurilor celor mari, care s-au jertvit pre sine pentru folosul neamului şi ioa n/ ptea se ostenesc, după talantul cel de sus lor dăruit, a cîştiga folosul şi mărirea neamului românesc. Deci, de duhul zavistiei orbiţi şi împinşi, cînd simţesc că este vreo carte spre binele şi mărirea românilor a se tipări sau, acum tipărită, a se vinde, în tot chipul îmblă pre cei orbi mai tare a-i orbi şi cu iscodite minciuni a-i dezmînta ca să nu dea bani pentru cărţi. Asemenea sînt aceştia fariseilor, despre carii grăieşte sf. Evanghelie că nice ei nu vreau să între întru împărăţia ceriurilor, nice pre alţii nu-i lasă să între. Aşa, aceşti (p. 85) pizmătareţi români sînt cei mai răi duşmani ai românilor.

Despre altă parte, mulţămită prea înţeleptului bărbat Eufrosin Dimitrie Poteca pentru adevărurile care cu învăpăiată dragoste le descopere, în *Predoslovia* (înainte cuvîntarea) sa cea înaintea cărţei ce se numeşte *Mai nainte cunoştinţă despre Dumnezeu* pusă, despre grelele întîmplări ale limbei cei românească, despre îmbogăţirea ei şi despre procopsirea neamului românesc. O, de ar da milostivul Dumnezeu ca întru multe suflete de ale românilor să se verse acele adevăruri, şi prinzînd adîncă rădăcină, să aducă rodurile sale. Eu drept că mai în loc de dumnezeiască minune ţin aceea că întru atîtea veacuri de cînd au ieşit românii din patria sa cea vechie de la Roma, întră atîta vlog de neamuri varvare, din care a celor mai multe numai (p. 86) numele le-au rămas, şi întră atîtea ale lor grele întîmplări, nu s-au stins limba românească, ba întreagă întru ţesetura sa cea dinlontru pînă astăzi rămâne, şi de se va socoti nu întru o parte, ci întru toate dialectele în care e împărţită, se va afla a nu fi lipsită de avuţie (p. 88)[42].

[42] Volumul din 1821 al „Bibliotecii românești" este rarisim. De aceea, am considerat util să reproduc în *anexe* cîteva pagini de aici, alese nu la întîmplare. M-am oprit la două îndemnuri ale lui Carcalechi, în care solicită sprijin pentru cartea dătătoare de lumină, şi la *Lexicon de vorbele româneşti neobicinuite* . . .

Dedicaţia către Gheorghe Oprean şi *Iubitorilor de ştiinţă!* au fost retipărite în *Din presa literară românească a secolului XIX*. Prefaţă de Romul Munteanu. Antologie note şi glosar de Aurel Petrescu. Text stabilit de Geta Rădulescu-Dulgheru şi Aurel Petrescu, Buc., 1967, p. 66—67. *Universităţei* (rîndurile 5 şi 7, de jos) trebuie corectat în *Universitatei*, iar titlul de *Biblioteca românească* în *Bibliotecă românească*.

Scanned with OKEN Scanner

XI

. . . Un boier și adevărat patron cultivirii românești, anume Gheorghie Oprian, român din Țara Românească, au binevoit din tot venitul dumnealui pe an a da un leu de la sută pentru tipărirea cărților românești. Și alt tînăr boier, Ioan Zăgujeanu, venind la Pești, cea mai mare grije i-au fost a cerceta (p. 171, recte: 172) cărțile românești și cu bucurie din toate a cumpăra. O, de ar avea și alți români această aplecare spre cultivirea neamului, sau măcar de ar rupe din cheltuielele cele de prisos pe tot anul un leu pentru tipărirea cărților, cîte folositoare cărți ar ieși din tipariu! Națiile cele cultivite au tipărit în anul trecut 5223 de manuscripte.

Dar ce e mai cu jele, a privi la lipscanii cei românești cumpărînd pentru români de mai multe sute de mii de taleri mărfuri de mode de la Lipsca, dar lîngă aceste mărfuri nu cumpără nici o carte românească să ducă românilor, pentru ca să nu piarză interesu . . . Ce bine n-ar pricinui țării, de ar urma unui lipscan, anume Crăciun Ioan, din Craiova. Acest bun bărbat . . . părtinește cultivirii românești; în toate călătoriile dum(p. 171, recte: 172)nealui de la Lipsca, trecînd prin c.(răiasca) cetate Buda, duce românilor cărți românești . . . (p. 172, recte: 173).

XII

LEXICON PENTRU VORBELE ROMÂNEȘTI NEOBICINUITE ÎNTRE UNII ROMÂNI, CE S-AU PUS ÎN CARTEA ACEASTA

Fața

1 clasa — starea
5 prescripție — rînduieli
8 confiscație — controbont
10 excuzație — dezvinovăție
13 medicamenturi — doftorii
19 Flandern — Inderland
24 servilor — slugilor
25 obiecturile — orice-ți stă în vedere sau în gînd
28 medicus — doftor
31 dedicați — închinați
34 nenvins — nebiruit
37 izdat — vădit
38 veneratie — cinstire

41	articuli	încheieturi
42	generos	viteaz
43	conpeţitor	împreună-peţitor
59	sţenă	arătare
60	sinpatie	dragoste firească
61	anfiteatru	privelişte
64	condorire	împreună-dorire
77	calende	unele zile a lunilor la romani
110	galiţele	găini, raţe şi alte
111	obligat	îndatorat
122	tenperament	firea omului
123	onorate	cinstite

Scanned with OKEN Scanner

II

ALEXANDRU GAVRA, ÎNTEMEIETOR AL „SOCIETĂȚII BIBLIOGRAFICEȘTI" (1833) ȘI AL REVISTEI "ATENEUL ROMÂNESC„ (1835)

Cuceriți de idealul de culturalizare a maselor, mai mulți cărturari români din perioda 1800—1848 au cercat căile prin care acesta se putea înfăptui într-un timp cît mai scurt și cu rezultate cît mai bune. Printre ei se numără C. Diaconovici-Loga, Z. Carcalechi, Em. Gojdu, I. Heliade Rădulescu și I. D. Negulici. Sesizînd starea de înapoiere culturală a românilor și dînd-o în vileag, ei demonstrează necesitatea sporirii cărților și propun — în 1821, 1825—1826, 1829—1830, 1836, 1843 și 1845—1846 — constituirea unor tovărășii cu preocupări editoriale. Carcalechi, de exemplu, visa la o „fundație folositoare" și statornică „pentru înmulțirea cărților", iar Heliade Rădulescu și Negulici, influențați de Emile de Girardin și Aimé Martin, se gîndeau la o societate alcătuită pe baze comerciale[1].

În afară de cei amintiți, încercări de a întemeia o societate cu rosturi editoriale a întreprins Alexandru Gavra, în deceniul 1830—1840.

Născut în 1797 la Oradea, unde urmează școala secundară și face studii de drept, Gavra ocupă cîtva timp postul de „cancelist", iar din iunie 1821, pe cel de profesor de aritmetică și geografie la Preparandia din Arad. Aici el se manifestă din primii ani ca un om dornic să sprijine creșterea de învățători bine pregătiți, să ajute conducerea Preparandiei — moral și bănește — să înjghebeze o bibliotecă și să participe, alături de ceilalți profesori, la inițiativele de interes social și cultural ale românilor arădeni. Pentru istoricul „ortăciei" semnificativ este un memoriu din 1828, prin care Preparandia a cerut să se acorde „colegiului profesoral" privilegiul de a tipări cărți și înzestrarea școlii cu o tipografie[2]. Memoriul a rămas în arhive, dar Gavra a păstrat din el gîndul că poporul său avea grabnică nevoie de

[1] Vezi C. Diaconovici-Loga, *Chiemare la tipărirea cărților românești*, Buda, 1821, în *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 376—380; I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", I, p. 125—127; *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 499—501; *Către cetitori*, în „Bibliotecă românească", part. I-a (1829); Em. Gojdu, *Cuvîntare . . ., ibid.*, part. a III-a, 1830, p. 35; D. Popovici, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, Buc., 1935, p. 164 și urm.

[2] T. Botiș, *Istoria școalei normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, 1922, p. 57. Vezi și V. Popeangă, E. Găvănescu și V. Țîrcovnicu, *Preparandia din Arad*, Buc., 1964, p. 23 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

scrieri cît mai multe pentru a se smulge din întunericul neștiinței și a-și croi o viață mai omenească. Apoi, vrînd să contribuie însuși la propășirea culturală a neamului, începe să colecționeze — în 1830 și de atunci înainte — manuscrise românești, din vremea sa și mai vechi, cu intenția mărturisită de a le publica.

Întîiul scriitor cu care intră în legătură și de la care primește manuscrise este Ioan Barac. Sosit în februarie 1830 la Arad, unde bolea atunci vlădica Nestor Ioanovici, unchiul său, Barac îl cunoaște pe Gavra, căruia îi lasă, ca „să le tipărească la Buda", unele traduceri și prelucrări: *Istoria lui Odiseis (= Rătăcirile lui Ulisse), Lucreția, Loreti, Pipelea Corăbierul cel nou (= Corăbierul cel dintîi)* și „niște fragmente din Metamorfosis ale lui Ovedie"[3].

După 1830, interesul lui Gavra pentru adunarea de manuscrise se intensifică și astfel, în curs de cîțiva ani, el izbutește să adauge la fondul inițial achiziții prețioase. Lista lor, întocmită în 1835 și 1837, cuprinde: *Moartea Polixenii Radák, întîmplată în a. 1803* și *Jalnica oftare asupra boalei holera* de Barac[4]; *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor, Istoria bisericească* „în 5 veleaturi' și *Istoria bisericească* „în 3 legături" de Samuil Micu; *Hronica românilor și a mai multor neamuri* de Gheorghe Șincai; *Istoria și hronica Țării Moldovei, culeasă și scrisă de Constantin Mirul logofătul la a 1708*[5];

[3] I. Verbină, *De la Șincai la Gavra*, în „Studii literare", IV, 1948, p. 138—139; I. Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, vol. I, Buc., 1907, p. 370. Amărît, Barac scria în 1842: „De atunci" (= 1830) manuscrisele „șed acolo la Arad închise", *ibid.* De fapt unele au circulat „prin părțile Aradului", în copii executate de elevii lui Gavra, vezi I. Colan, *Viața și opera lui Ioan Barac*, Buc., 1928, p. 38, 40 și G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac*, 1933, passim. Colan și Bogdan-Duică au căutat degeaba tălmăcirile *Corăbierul cel nou, Lucreția* și *Loreti*. Au fost găsite la Arad, în 1958, și cercetate de Emeric Papp și Enea Papp, profesori clujeni.

Fragmentele din Ovidiu (*Deucalion și Pirha. Din pietre se fac oameni*, vezi volumul *Publius Ovidius Naso*, Buc., 1957, p. 549) le-a citat greșit N. Iorga, *Frameturi de la obagie*, vezi *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, Buc., 1906, p. 181. Eroarea (*Les souffrances du servage* [!]) a preluat-o N. Camariano, *L'organisation et l'activité culturelle de la Compagnie des marchands grecs de Sibiu*, în „Balcania", VI, 1943, p. 240—241.

[4] În ms. 208 (vezi I. Bianu, *lucr. cit.*, p. 451), *Jalnica oftare* se intitulează *Jalnice moraliteturi pentru boala cea înfricoșată holera*, în stihuri alcătuite de Ioan Barac, 1831.

[5] I. Radu (*Manuscriptele bibliotecii episcopiei greco-catolice române din Oradea Mare*, Buc., 1923, p. 5) o citează sub titlul: *Istoria și hronica țării Moldovei, culese și scrise mai întîi de Constantin Miron logofătul, la anul 1708. Acum scrisă iarăși de Samoil Clain, în Viena Austriei, anul Crăciunului (?) 1781.*

Scanned with OKEN Scanner

Starea românilor din Ungaria de la introducerea Preparandiei; Gheografia matematică, fizică și politică; Două nopți groaznice sau Chepeneagul cel verde din Veneția (citată și sub titlul *Două nopți groaznice sau paliul cel verde din Veneția); Aritmetică memorială; Arătarea nașterii lui Huniadi și mai departe (sic); Aritmetică cu țifre;* 3 „manuscripte din socoata din cap"; *Uciderea prin otravă;* un „opus teatralnic"; *Învățătură pentru slugi; Historia crailor Țării Ungurești; Epistolariatul românesc pe sama publicului; Sinodul de la Florența; Belizariu, iroul cel nemuritoriu, sub Iustinian* de Marmontel; *Culegerea a mai multor povești* și *Unele rețepturi despre ținerea sănătății*[6]. După conținut, manuscrisele pot fi grupate în istorice, beletristice, didactice și teologice. Preferințele lui Gavra mergeau spre cele dintîi, deoarece socotea cunoașterea istoriei naționale ca o datorie a oricărui patriot cinstit. Din această cauză și pentru motivul că îi aprecia superlativ pe Șincai și Micu, el se va strădui să dea la lumină, înainte de orice, opere de natură istorică.

Am văzut că după 1830 interesul lui Gavra pentru achiziționarea de manuscrise a crescut. Odată cu aceasta, profesorul preparandial, sfătuindu-se cu unii bărbați învățați și iubitori de nație, a elaborat, „la anul 1832/3", *Planul după care să vor tipări nește cărți românești;* el ne-a parvenit în 3 redacții: din 1833, 1835 și 1837. Toate sînt copii, făcute de Gavra, ale proiectului original, scris în 1833 și astăzi rătăcit. Cea mai apropiată de acesta și singura completă mi se pare copia din 1837, pe care Gavra i-a trimis-o lui Moise Nicoară, la București[7].

În *Planul după care să vor tipări nește cărți românești* și în pasajele privind geneza lui (vezi anexele I și II), Gavra insistă —

[6] B. A. R., Filiala Cluj, ms. 301 (fondul Blaj), f. 4v și 5r; B. A. R., ms. rom. 2440, f. 258r+v. Vezi și *Arhiv pentru istorie și filologie,* 1868, nr. XIV, p. 277. — Gavra a primit mss. lui Șincai și Micu de la Samuil Vulcan, în 1833, vezi I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori. Contribuiri la viața și operele lui Gheorghe Șincai și Samuil Micu Clain,* Buc., 1924, p. 85 și urm.; *Șematizmul istoric al diecezei române-unite a Orăzii Mari, tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia, 1777—1927,* Oradea, 1932, p. 104. În 1844, Gavra anunță că „opul șincaian" îl are „la mînă în doao mînăscrise diștincte", vezi *Hronica românilor și a mai multor neamuri... de Gheorghe Șincai din Șinca,* vol. I, Buda, 1844, p. 118 n. Vezi și Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. — Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830—40),* Arad, 1933, p. 340, unde se înșiră numele cîtorva „studenți... normaliști" și teologi, care au copiat pentru Gavra autografele lui Șincai și Micu.

Gheografia și *Belizariu* Gavra le-a procurat de la C. Diaconovici-Loga, vezi *Chiemare la tip. cărț. rom.,* p. 377. *Învățătură creștinească pentru slugi* și apud I. Radu, *Manuscriptele,* p. 44.

[7] Redacția 1833 apud N. Iorga, *lucr. cit.,* p. 180—181; 1835, în ms. 301, f.5v și 6r, iar 1837, în ms. 2440, f.255r—257v.

Scanned with OKEN Scanner

între altele — asupra stării de înapoiere culturală la români. Ei sînt impresurați „și în zăcimea a 4-a a veacului al 19-lea, ... cu mici, cu mari", de „cea mai groasă negură" a neștiinței; rugina inculturii și superstițiile întunecă mințile și împiedică progresul economic și social; poporul „geme și pătimește" de veacuri, ros de sărăcie și condamnat la „jalnica osîndă" a necunoașterii cuceririlor științifice moderne, a istoriei și literaturii naționale. De ce românii, se întreabă Gavra, „dintră națiile de astăzi ale Europei, în cultură au rămas mai napoi?" Din diferite cauze: năpăstuirile celor „puternici", grei la auz și refractari muzelor; starea de mizerie a maselor; risipirea neamului sub „deschilinite" ocîrmuiri și, drept consecință, dificultatea de a strînge într-un mănunchi forțele spirituale și materiale ale acestuia, cu scopul de a înfăptui sarcini de cultură comune; subaprecierea științelor de către clasa „de mijloc" („clasa de mijloc a poporului nu și-au aflat dulceață, nu desfătare întru științe"); atitudinea depreciativă a numeroși intelectuali față de realizările românești pe tărîmul scrisului („Pre mulți învățați am auzit însumi cu urechile mele zicînd: Pentru ce mie carte românească, ce pot eu de la românul acesta învăța? Dacă-mi e de trebuință să cetesc, îmi cumpăr eu cărți din alte limbi și din acelea voi învăța ce e de lipsă") ș.a.

Culorile în care Gavra zugrăvește starea culturală a românilor, în deceniul al 4-lea din sec. XIX, sînt — neîndoielnic — exagerate. Exagerarea este însă voită, autorul urmărind să trezească pe contemporani din „amorțeală" și să le întețească rîvna pentru luminarea mulțimilor asuprite. Intenția este clar exprimată în următoarele rînduri: „Române! ... Ce e aceasta de întru atîta te lepădași de științe? Cum? Au poate cu miile de ani să-ți țină prilostirea? Au doară nu mai este rază de sperințe? ... Nu despera, frate române, ci întoarce-te către părăsita învățătură, zestrea cea ție de la moșii tăi rămasă. Învețe-te patimile de atîtea sute de ani, cum că nu-ți va mai putea fi pre pămînt în alt tip scăpare decît prin învățături. Socotește că de vei și mai departe întîrzia mintea a ți-o lumina, de viu și cu zile va trebui să te stîngi dintru popoarăle cele cultivite de astăzi; umblă la școli, de ești încă tînăr"[8]. Lauda patetică a învățăturii îl apropie pe Gavra de reprezentanții Școlii ardelene și de pozițiile pe care s-a situat Aufklärung-ul în problema culturalizării poporului. De Aufklärung îl mai leagă încrederea tenace în utilitatea științelor, lupta împotriva fanatismului religios și a superstițiilor, bucuria cu care înregistrează scăpătarea aristocrației, precum și visul ca omenirea să ajungă cîndva „să se socotească pe sine ca o familie mare, și mădularii ei ca rudenii, frați și surori[9]".

[8] Ms. 301, f.1r.
[9] I. Verbină, *lucr. cit.*, p. 138 n.1.

Scanned with OKEN Scanner

Necesităţile stringente ale maselor în direcţia luminării, numărul scăzut de tipărituri româneşti şi sentimentul că el poate şi are datoria să grăbească dezvoltarea culturală a românilor l-au determinat, ne asigură Gavra, să iniţieze înfiinţarea unei societăţi, a unei „ortăcii", numită *Ateneul cunoştinţelor, cabinetul muzelor române*[10]. Asociaţia îşi propunea patru obiective: să editeze scrieri de folos românilor, să se ocupe de lăţirea cunoştinţelor, să îndemne pe cei învăţaţi spre alcătuirea de cărţi şi să înceapă „cu cărţile o negoţitorie foarte roditoare". Obiectivele gravitau în jurul unei sarcini centrale: tipărirea de cărţi. Ea nu putea să fie îndeplinită fără bani, pentru procurarea cărora exista o cale bătătorită: prenumeraţia. Considerînd acest mijloc riscant, cum de fapt şi era, şi insuficient, Gavra preconizează să se adune fondurile trebuincioase prin acţiuni în valoare de 30 florini fiecare (valută vieneză).

De acţiuni, de rentabilitatea lor şi despre alte amănunte privind structura societăţii se vorbeşte în *Plan* într-un capitol anume: *Puncturile care zise-i ortăcie vor sărvi spre ocîrmuire,* de unde aflăm:

a) în ortăcie va fi admis „oricare naţionalist de cinste, care vrea să dărapene ceaţa de pe naţia românească" (directori districtuali, funcţionari comitatenşi, profesori, protopopi şi parohi, învăţători, notari, negustori ş.a.), cu condiţia să achite una, două sau mai multe „acţii";

b) numărul membrilor este nelimitat, iar *Ateneul cunoştinţelor* (sic) va funcţiona pînă ce se vor găsi la editor (= Gavra) manuscrise de tipărit;

c) vor apare anual două cărţi, originale sau traduceri, dîndu-li-se autorilor şi tălmăcitorilor — drept răsplată — 50 de exemplare;

d) acţionarii vor primi din fiecare tipăritură, cu preţ scăzut (preţ „acţionaricesc") faţă de preţul „ordinariu" de vînzare, atîtea exemplare, cîte sînt „de lipsă spre scăriţarea împrumutaţilor bani";

e) statutele dau acţionarului dreptul să vestească însuşi, „prin prejurul său, prenumeraţie sau şi subscripţie", ori să vîndă volumele care îi revin „ca a sa proprie marfă... şi mai cu mare preţ" decît cel stabilit de profesorul arădan.

Planul lui Gavra reprezintă una din primele încercări serioase de a organiza tipărirea de cărţi în limba română, cu banii unor patrioţi constituiţi într-o asociaţie „bibliograficească". Concepută ca un „şipot cărturăresc nestîrpit", din care cititorii să primească, cel puţin de două ori pe an, „cărţi proaspete", ortăcia ar fi devenit, dacă nu era oprită să ia fiinţă, un focar răspînditor de lumină, mai ales în rîndurile populaţiei româneşti din imperiul habsburgic. Neapro-

[10] Alteori Gavra numeşte societatea *Ateneul românesc* şi *Cabinetul muzelor române.*

Scanned with OKEN Scanner

barea ei se datorește organelor administrative civile și bisericești, alecăror tribulații formează un capitol zbuciumat din istoria *Ateneului cunoștințelor*, clarificabil numai prin cercetări de arhivă. Sondaje în arhive a făcut, în 1936, Aleksa Ivić[11], dezgropînd materialul inedit, dar incomplet. Documentele publicate de Ivić, întregite cu știri din manuscrisele 301 și 2440, ne dezvăluie că Gavra și-a înaintat *Planul*, în primăvara anului 1833, Curții vieneze (altissimo loco). Curtea l-a transpus, laolaltă cu actele anexe, (în 16 iulie 1833), Consiliului locotenențial ungar, acesta comitatului Arad, iar comitatul mitropoliei din Carlovitz, condusă de Ștefan Stratimirovici.

Provocat să studieze proiectul lui Gavra și să-și comunice observațiile, Stratimirovici nu se grăbește să răspundă. Oficialitățile nu-l slăbesc însă și așa mitropolitul așterne un raport amănunțit, în 1834. Planul, recunoaște Stratimirovici, nu cuprinde nimic împotriva statului ori a religiei (in hac auctoris intentione nihil statui publico, aut religioni adversi dignoscatur); cu toate acestea arhipăstorul este de părere să nu fie aprobat (realisationi hujus plani opinione sua asensum haud praebendum esse). Se invocă, pentru a motiva „răceala" față de proiect, eventualitatea mînuirii abuzive a banilor colectați de la acționari și faptul că scopurile fixate ortăciei nu impun, ca să capete viață, înființarea unei întreprinderi ca cea imaginată de Gavra. Dacă, în ciuda obiecțiilor bisericii, autoritățile civile vor încuviința totuși *Planul*, atunci — încheie Stratimirovici — să nu se admită concomitent și tipărirea cărților în alfabet latin. Altminteri, „s-ar slăbi foarte mult" (nimium laxaretur) legătura ce există „acum" între români și sîrbi, „ex identitate religionis, et literarum"[12].

Planul, anexele, raportul întocmit de Stratimirovici, aprecierea Consiliului locotenențial ungar despre reflecțiile mitropoliei („nu sînt lipsite de importanță"), însoțite de mențiunea că legile nu interzic crearea de întovărășiri menite să editeze cărți, s-au trimis, în septembrie 1834, împăratului Francisc. Din acest an și pînă în februarie 1842, dosarul Gavra a dormitat la Cancelaria ungară de Curte, Consiliul locotenențial ungar și la mitropolia din Carlovitz. Hagialîcul actelor a sfîrșit cu o rezoluție: „în prezent" (1842) cererea lui Gavra este inactuală („Praesenti Alexandri Gavra petitio locum non esse"; „kein Grund vorhanden sei, aus welchem seiner Bitte gewillfart werden könnte").

[11] *Documente privitoare la mișcarea literară și culturală a românilor din Ungaria în sec. XVIII și XIX, culese de ...*, Buc., 1936, p. 26 și urm.

[12] Tipărirea în alfabet latin fusese cerută de conducerea comitatului Arad, nu de Gavra, care a renunțat la introducerea literelor „strămoșești" numai pentru că „cea mai mare parte a publicului românesc încă nu știe ceti cu acestea litere", ms. 301, f.3v.

Scanned with OKEN Scanner

În anii de peregrinare a dosarului Gavra nu a stat degeaba, deşi Consiliul locotenenţial îi ordonase, încă în 1834, să nu mai agite problema *Ateneului cunoştinţelor*, ci să aştepte încrezător (sic) soluţionarea petiţiei sale. Dimpotrivă, el a popularizat *Planul* pretutindeni (în Banat, Transilvania, Muntenia, Moldova), a recrutat acţionari, a stăruit pe lîngă Moise Nicoară, care se afla la Bucureşti, să obţină sprijinul muntenilor[13], a scris despre „ortăcie" lui Alexandru D. Ghica şi i-a cerut „ajutorinţă", a rugat pe Ştefan Stancovici, succesorul lui Stratimirovici, să-i fie mai binevoitor decît înaintaşul său şi a pregătit întîiul număr din *Ateneul românesc*, unde se hotărîse să publice manuscrise de Barac, Micu, Şincai, Diaconovici-Loga ş.a.

Din ceea ce am înşirat, mai însemnate sînt: evidenţa acţionarilor şi nr. 1, în manuscris, al *Ateneului românesc*.

Sub titlul „Aleşii ghintei române de astăzi şi fondatorii Institutului nostru bibliograficesc, carii după publicarea înştiinţărilor acestora s-au arătat la redacţie că vreu a ajutora propusul nostru", ms. 2440 (f.257r+v) specifică numele fondatorilor, cîte acţiuni „cu interes" au subscris, contravaloarea lor în florini şi numărul de exemplare cuvenite unui acţionar din tipăriturile pentru care a avansat bani. Sînt printre întemeietori funcţionari (consilieri, directori

[13] Scrisoarea către Nicoară, din 13 martie 1837 st.n., în ms. 2440, f.249—250v; i-a trimis-o prin Z. Carcalechi. În epistolă, Gavra istoriseşte demersurile în privinţa *Societăţii bibliograficeşti*, tărăgănelile organelor administrative locale şi vieneze, împotrivirea lui Stratimirovici etc. În finalul scrisorii citim: la 30 mai 1836 „mă întorsăi cu o rugare către învăţatul" principe al Munteniei, dar el „nu-şi descoperi voia spre ocrotirea acestui mare dar şi vistierie naţională". De aceea, Nicoară să binevoiască „a clăti la Curte şi a pune în mişcare treaba ceastă naţională". Societatea, adaugă Gavra, merită atenţie şi sprijin, pentru că „noi nu scriem, nici nu tipărim *biblii*, ci alte feluri de cărţi", mai utile **românilor.**

Ciorna răspunsului dat de Nicoară, în 16 aprilie 1837, *ibid.*, f.251r—252v. Nicoară îl laudă pe Gavra, dar *Planul* i se pare himeric. Îi dă un sfat: „Lasă-te de cele ce ai apucat, apucă cea mai netedă, sigură şi simplă" cale — prenumerarea. Prenumeranţi pentru Şincai şi Micu îi vor cîştiga, în Ţara Românească, Belaşcu (= N. Bălăşescu), Z. Carcalechi şi I. Heliade Rădulescu: „Mai sigur doritoriu şi rîvnitor român nu vei găsi aici decît în d. Eliad, redactorul „Curierului românesc", cunoscut din t(oate) lucrările şi ustănele(le) lui".

Ideea lui Gavra de a menţine alfabetul chirilic este bună: „Multă laudă ai merit [= ai cîştigat] rugînd să se tipărească cu slove, iar nu cu litere. Asta ar fi a naşte încîlcire, a produce rătăcire şi a întinde orbire[a]". Amănunte utile apud Cornelia C. Bodea, *Acum o sută de ani: Nicoară, Alex. Gavra şi planul unui institut bibliografic român.* — Cu şase anexe, în „Hotarul", IV, 1937, p. 291—297, V, 1938, p. 201—204 şi 255—267. În anexe, cîteva greşeli: *domnii* (p. 201) pentru *românii*, *ţinte* (p. 201) — *ghinte*, *negură* (p. 201) — *pedecă*, *scoate din oborul* (p. 201) — *scoate neamul din oborul*, *De lipsă văd* (p. 204) — *Ce ca să nu se întîmple*, *de lipsă văz* etc.

de școală, profesori), arendași, negustori, un librar (Iosif Romanov), literați (Costachi Stamati, D. Bojincă), obraze bisericești (episcopi, arhimandriți, protopopi, preoți de rînd: Gh. Rat, V. Moga, M. Manuilovici, Al. Sterca-Șuluțiu, I. Ighian, I. Thomici, M. Frișcan), „domni de pămînt" etc., din Arad, Oradea, Lugoj, Lipova, Oravița, Biserica Albă, Caransebeș, Toracul Mare și Toracul Mic, Ceacova, Brașov, Hondol, Cărpiniș, București. Repartizarea geografică a localităților, straturile sociale diverse din care făceau parte „aleșii ghintei române", suma de 1860 florini (= 62 de acțiuni) intrată în fondul societății pînă la începutul anului 1837, toate mărturisesc un viu interes față de soarta culturii noastre naționale și devotamentul cu care Gavra, înfruntînd opreliștile, a militat pentru înflorirea ei. El și cîțiva susținători ai săi au angajat în luptă mari resurse sufletești și s-au plîns nu o dată contra dușmanilor „ortăciei". Gavra, de exemplu, după ce a aflat de raportul mitropoliei din Carlovitz, i-a scris episcopului Samuil Vulcan: Stratimirovici, „care se zice cu gura că e părintele națiilor de legea g.n.unite, n-a părtinit propusului celui sfînt al românilor întru ridicarea unei „Societăți bibliografice", poate pentru că doară se teme că se vor prea deștepta, care temere o prepune în alte vestminte, zicînd că așa societăți sunt periculoase în țară"[14]. Autorul epistolei avea dreptate și nu greșim de loc dacă explicăm și tergiversările forurilor administrative și politice tot prin stăvilirea intenționată a luminării la români. Aproape un deceniu (1833—1842), aceste foruri au îngroșat dosarul Gavra cu lungi referate în latină și au făcut promisiuni amăgitoare, pentru ca să ajungă la hotărîrea nedreaptă din 1842. Ea a purces, ca și raportul mitropolitului Stratimirovici, din teama că românii „se vor prea deștepta" și vor scoate pe „trîntori din coșniță". Expresia este a lui Samuil Micu.

*

Anterior, m-am raportat și la numărul 1, în manuscris, al *Ateneului românesc*[15]. Ideea de a scoate o revistă s-a născut deodată cu a „ortăciei". Gavra voia să publice în paginile „jurnalului" „unele roduri de ale minții" (= fragmente din manuscrisele sortite să se tipărească integral în colecția „Cabinetului muzelor române") și să

[14] Citatul apud I. Radu, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii Mari, scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia, 1777—1927*, Oradea, 1930, p. 104. Despre Stratimirovici, „apăsător" al românilor, mai vezi: G. Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, Buc., 1924, p. 43—45 și Gh. Ciuhandu, *lucr. cit.*, p. 358, 379 și passim.

[15] G. Bogdan-Duică (în *Ioan Barac*, p. 31) numește revista „Ateneul național". Nr. 1 l-a semnalat și descris, sumar și superficial, N. Comșa, în *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală de la Blaj*, 1944, p. 203—204.

Scanned with OKEN Scanner

contribuie astfel la propășirea culturală a „națiunii române“[16]. Purtat de acest gînd, în a doua jumătate a anului 1834 a început să redacteze primul număr, care trebuia să apară la 1 ianuarie 1835. El cuprinde: *Precognitele „Ateneului“*, adică un fel de prefață (f.1r—6r), *Cuprinsul „Ateneului“ întreg* (f.6v—7r), o înainte-cuvîntare la „tăișul“ 12 al periodicului, rezervat — în bună parte — studiilor de istorie, *Un prezent* [= dar] *de la „Ateneu“ pe sama strănepoților* (f.8r—9v) și relații despre ierarhia bisericească a românilor ardeleni, împrumutate din *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor* de Samuil Micu și din alte izvoare (f.10v—27r).

Prefața — plănuită în 19 paragrafe, din care Gavra a copiat în manuscrisul *Ateneului românesc* doar 5 — informează asupra „Sotietății românești dătătoare de cărți“. Expunerea este întreruptă din loc în loc de scurte digresiuni. Ele reiau crezul Școlii ardelene despre originea românilor, condamnă parveniții, disprețuitori ai graiului părintesc, schițează o paralelă între negustori și plugari, dezaprobă sugrumarea, prin cenzură, a libertății de gîndire:

„— Acuma dară toate le împăcai, afară de o întrebare, carea nicidecum o pot îneca. Rogu-te, spune-mi, pentru ce s-au cutropit [= sechestrat] cartea tînguitorului aceluia?

— Eu nu știu, doară ca să nu se nască ceva șovăire în lege.

— Eu am cetit acea carte, și nu-mi aduc aminte spre așa ceva să fie acolo dat ocazie.

— Eu încă așa cred.

— Apoi cum dară, ce e cauza?

— Aceea, că să tem și de umbră.

— Bine, numai prin aceea fac mai rău.

— Cred.

Vezi și C. C. Bodea, *lucr. cit.*, p. 291. O copie lacunară a numărului, făcută de Gavra, se găsește la B. A. R., Filiala Cluj, fondul Blaj (ms. nr. 301. Dimensiuni: 40 × 25; total foi: 27. Filele 7v. 1or (dimensiunile acesteia: 19,5 × 23) și 27v sînt albe, iar 6r, 7r, 9v, 10v și 27r, numai parțial scrise. Textul, în chirilice. Răzleț, se întîlnesc și litere din alfabetul latin.

Că ms. este o copie lacunară, reiese din următoarea însemnare a lui Gavra (ms. 301, f.5v): „Pînă aci numai s-au putut copiza, neavînd vreme mai multă“.

[16] Vezi Al. Gavra, *Precognitele „Cabinetului muzelor românești“ și ale „Ateneului național“*, în „Foaie literară“ (Brașov), 1838, nr. 18, p. 138—139 (anexa III) și scrisoarea lui Gavra către Tipografia de la Buda, din februarie 1838 (anexa IV). Originalul scrisorii în *Országos Levéltár* (Budapesta), Arch. Typ. 1834/no. 53. Tot sub numărul 53 se păstrează întreaga corespondență a lui Gavra cu direcția tipografiei și răspunsurile acesteia (5 martie — 26 mai 1834). Pe lîngă altele, materialul arată că Gavra cunoștea bine *Pfennig-Magazin* și că intenționa să scoată *Ateneul românesc* într-un tiraj de 1000, 1500 ori 2000 de exemplare.

Scanned with OKEN Scanner

— Lasă să-şi dea fieştecare cugetul său slobod afară, că apoi vom putea şi noi răspunde la ale lui, de nu vorbeşte pe calea adevărului.

— Las, însă nu lasă alţii"[17].

În general, ideile ţesute în prefaţă vădesc o justă intuiţie a rosturilor unei reviste în perioada premergătoare anului 1848. Sub acest raport este relevatoare consecvenţa cu care se subliniază datoria românilor de a cunoaşte evenimentele contemporane („întîmplările lumii . . . de astăzi") şi „cele ce *acuma* (subl. I. P.) le găsesc oamenii pentru uşurarea vieţii lor". Apoi, semnificativă este şi opinia că interesul acordat actualităţii trebuie împletit cu difuzarea persistentă a lucrărilor de istorie naţională. Asemenea altor învăţaţi din generaţia sa (Florian Aron, I. Mălinescu, S. Marcovici ş.a.), Gavra a întrevăzut rolul pe care istoria era chemată să-l joace în formarea unei conştiinţe patriotice şi perspectivele folosirii ei ca instrument de luptă politică. Aceste constatări le autorizează *Cuprinsul „Ateneului" întreg*, în care se indică gruparea materialului în 12 rubrici, titluri de studii, articole şi note despre „tăiatru", chestiuni „politiceşti", igienă, agricultură, Calvin, Luther, drumurile de fier, „întîmplările împotriva superştiţiii", foamete, cutremurele de pămînt, modă, metodică, dieta ungară, trecutul Transilvaniei ş.a. *Ateneul românesc* urma, deci, să îmbrăţişeze probleme foarte variate, să desăvîrşească educaţia practică şi cultura generală a maselor de cititori, să combată rătăcirile mistice, intoleranţa confesională şi îndeobşte să promoveze idealurile curentului iluminist, puse de Gavra în slujba mişcării noastre de afirmare socială şi naţională. Înainte, acelaşi lucru îl făcuse Şcoala ardeleană, în frunte cu Micu, Şincai, Maior. Gavra i-a admirat, a învăţat de la ei şi a luptat ca opera lor să ajungă în mîinile tuturora. De aceea redactînd *Ateneul românesc* rezumă mai multe pagini din *Istoria* lui Micu (vol. IV)[18], îmbogăţindu-le cu ad-

[17] Ms. 301, f.3r.

[18] La „sinoptica înşirare a întîmplărilor românilor" din Ardeal, declară Gavra, „mai vîrtos m-am ajutat cu tomul al 4-lea din manuscriptul *Historiei* lui Samuil Clain de la Sad" (vezi ms. 301, f.9r). Într-adevăr, textul de pe filele 10v şi 11r—23r, ms. 301, comprimă peste 400 de pagini din Micu, *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor*, vol. IV: *Istoria bisericească a episcopiei româneşti din Ardeal*. În ce fel „s-a ajutat" Gavra de Samuil Micu, am arătat în „Steaua", 1956, nr. 5. Vezi şi C. Cîmpeanu, *Consideraţii bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitoare la istoria românilor*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", vol. IV, 1961, p. 103.

Ms. 301 a ajuns la Blaj, iar T. Cipariu a reprodus din el în *Acte şi fragmente* (Blaj, 1855, p. 79—129), cu modificări neimportante, elaboratul lui Gavra, sub titlul: *Din istoria părintelui Samuel Clain. Ibid.*, p. 137, Cipariu scrie: „Acest fragment se publică numai după una copie făcută de alţii dupre originalele auctoriului, după cum se spune . . . ; pentru aceea, fără de a garantiza cum că copia e întru toate autentică".

Scanned with OKEN Scanner

notări și referințe encomiastice despre Ioan Bob și Ioan Lemeni. Ele i-au dat prilejul să semnaleze „slobozenia" acordată iobagilor de a „ieși din bunul d(omni)lor (libera migratio) cînd vor vrea", să laude pe Aron Budai (fratele lui I. Budai-Deleanu), un „zelos mădulariu al nației românești", pe Vasile Pop, pentru niște versuri latinești „cu adevărat stil poeticesc întocmite", și *Ecloga* lui Cipariu: „Cu ocazia inștalației episcopului Lemeni, spre împodobirea pompei aceia, mult cinstitul domn Timotei Țipariu, profesorul s. teologhii dogmatice din Blaj, au dat afară o eclogă de toată lauda vrednică și cu deschilinită genie în limba românească lucrată, care în vremea sa poporului românesc a o așterne spre cetire de datorință îmi țîn".

La data cînd își lucra de zor întîiul număr din „jurnal", Gavra credea că va obține „nesmintit" autorizația de a-l tipări[19]. A așteptat însă zadarnic, pentru că împăratul și slujbașii săi au ucis revista înainte de a se naște. Au ucis-o în același chip ca și „ortăcia".

*

Istoria literaturii periodice românești din Transilvania și Banat începe în anul 1789. De atunci, pînă la 1834, presa a continuat să preocupe în Ardeal pe I. Molnar-Piuariu, Paul Iorgovici, I. Budai-Deleanu, Alexe Lazăr, Ștefan Uroș Nestorovici, pe Zaharie Carcalechi ș.a. Gavra a mers pe drumul deschis de ei, a cercetat prospectele lor de „novele" și *Biblioteca românească* (1821, 1829—1830 și 1834), reținînd nu numai idei, ci și zelul cu care alții au servit cultivarea maselor în sens iluminist. Fiind el însuși un Aufklärer, nu a pregetat să ducă mai departe, prin *Ateneul românesc*, opera de ridicare culturală a românilor. Din punct de vedere cronologic revista anticipează cu doi, respectiv cu trei ani *Foaia duminecii*, *Foaia de săptămînă* și *Foaia literară*, iar prin prefață, schița cuprinsului, cuvîntul înainte la „tăișul" 12, filele lucrate după Micu și partea adăugată de Gavra la aceste file, manuscrisul *Ateneului românesc* reprezintă un document de valoare incontestabilă. Redactorul a concentrat aici istoricul „Societății bibliograficești", știri referitoare la viața culturală din Arad, Banat și Ardeal, concepții ce definesc formația lui intelectuală și date unice despre activitatea pe care a desfășurat-o între 1830—1840. Datele unice ilustrează factura de luminător a lui

[19] Speranțele nu i se stinseseră nici chiar în 1838, vezi *„Foaie literară"*, 1838, nr. 17, p. 138—139. Tot aici a publicat Gavra (în nr. 18, 19, 21, 22, 23 și 24) *Meditații despre vechimea universului*, care ar fi trebuit să apară în „Ateneul românesc".

Scanned with OKEN Scanner

Gavra şi patriotismul său fierbinte. Scriitorul însuşi atrăgea atenţia asupra amîndurora, într-un pasaj din prefaţa revistei: „Al meu scop e, după subţirica mea putinţă a lumina naţia cea românească, a căria mădulariu a mă numi nici în cealaltă lume nu-mi va fi ruşine, ma [= ci] de mare cinste îmi voi ţinea".

ANEXE

I

„Ateneu românesc", foarte interesante lucruri în sine cuprinzătoriu[20]
N. 1. Din Aradul vechi, de la Institutul românesc bibliograficesc

În 1 ianuarie 1835

Cuprinsul precognitelor ateneice: § 1 Alocuţie; § 2 Un dialog; § 3 Ispita cugetului; § 4 Materia ateneică şi cabinetică; § 5 Un conţept despre soţietatea aceasta dătătoare de cărţi, — Planul; § 6 Fundatorii „Ateneului" şi a „Cabinetului" pe obeliscul nemurirei: a) dd. meţenaşi, b) dd. acţionari; § 7 Alte materii: § 8 Conspectul istoriei românilor; § 9 Grăirea către alţi părtinitori; § 10 Coordinaţia „Ateneului"; § 11 Izbucnirea pornirilor; § 12 Continuarea coordinării; § 13 De ce trebuinţă e *Conversaţionalnicul lexicon;* § 14 Dar „Ateneul românesc"?; § 15 Cauza vocabulariului; § 16 Cugetul redacţiei despre curgirea şi îndreptarea limbei; § 17 Cauza întîrzierii cu tipărirea, — Statutele soţietăţii acestia; § 18 Să îngăduie a se rădica soţietatea aceasta; § 19 Cuvînt către personalul ateneicesc şi cabineticesc.

Precognitele Ateneului

Redacţia, îndată în fruntariul „Ateneului", cam în formă de prefaţie, arată publicului paşurile care le-au făcut pînă aici în treaba ridicării Soţietăţii româneşti dătătoare de cărţi, împletind în vorbă-şi şi alte observăţii.

§ 1. *Alocuţie pregătitoare.* Române, tu odraslă a străluciţilor tăi strămoşi, ce e aceasta de întru atîta te lăpădaşi de ştiinţe? Cum? Au

[20] Am transcris sau rezumat ms. 301. Nu am respectat punctuaţia originalului şi am modernizat ortografia (*Atheneu — Ateneu, allocuţie — alocuţie, seau — sau, îngădue — îngăduie, totuş — totuşi* etc.). Apoi am redat pe *e* prin *ă* în exemple ca: *se — să, cruţe-ţi — cruţă-ţi, stremoşilor — strămoşilor, areta — arăta, prepastie — prăpastie, deruiţi — dăruiţi, nedejde — nădéjde, astezi — astăzi* ş.a. S-au păstrat *pe — pre, către — către, român — rumân.* Greşelile evidente le-am corectat fără a mai face vreo menţiune. Parantezele le-am folosit pentru completări şi corecturi.

Scanned with OKEN Scanner

poate cu miile de ani să-ţi ţînă prilostirea? Au doară nu mai este rază de sperinţe? Nu aşa, frate, nu. Lasă-te de prejudecăţile tale...

Nu despera, frate române, întoarce-te cătră părăsita învăţătură, zestrea cea ţie de [la] moşii tăi rămasă. Înveţe-te patimile de atîtea sute de ani, cum că nu-ţi va mai fi pre pămînt în alt tip scăpare decît prin învăţături. Socoteşte că de vei şi mai departe întîrzia mintea a ţi-o lumina, de viu şi cu zile va trebui să te stîngi dintră popoarăle cele cultivite de astăzi. Umblă la şcoli, de eşti încă tînăr. Manuscriptele cele în limba ta gătite dă-le să se tipărească, apoi cumpără-le şi ceteşte-le cu sîrguinţă; ţine-ţi novele[21], că din acestea poţi învăţa întîmplările lumii cele de astăzi, prenumără-te la jurnaluri, fă-te mădulariu de aşa cărţi cumpărătoriu, care necurmat să tipăresc.

§ 2. *Un dialog.*

Aşadară, zice Iancu din Piteşti:

— Nu mere aceasta aşa precum socoţi: tot cărţi, tot cărţi. Da pe ce să le cumpărăm? Apoi de am şi avea bani, pentru ce atîtea cărţi? Vezi Ceaslovul cel de colo de pe poliţă? Din acela s-a rugat moşul meu, tatăl meu şi eu; din acela să va putea ruga şi nepotul meu.

— Cred, dragul meu, însă mai înainte să-ţi răspund pe ce să cumperi cărţi: pre acei bani carii uneori îi cheltuieşti în neştire. E[22] cruţă-ţi numai grîcleanul de beuturi, e bè numai apă, să vezi ce-ţi vei cîştiga! Vei cîştiga întîi, că-ţi vor rămînea banii ce-i dai pe beuturi necheltuiţi; a doaoa, vei cîştiga sănătate; a treia, minte neturburată şi neînvăluită, prin carea iară-ţi vei cîştiga cinste, omenie naintea familiei tale şi naintea strămoşilor; a patra, rînd bun în casă-ţi; a cincea, înflorirea economiei tale, iară a şasea, pruncii tăi vor căpăta de la tine exemplu bun. Şi aşa, prin acea cruţare îţi vor rămînea bani destui pentru cărţi (f.1r).

Ziseşi mai departe că de ai şi avea bani, pentru ce atîtea cărţi? Destul Ceaslovul de pe poliţă, de la strămoşi rămas. Ceaslovul ţi[-i] destul, adevărat, pentru a te ruga lui D(umne)zeu, însă prin aceea ţi-ai împlinit numai datorinţa cea creştinească, dar nu-ţi deştepţi mintea. Afară de rugăciuni, multe sînt omului de lipsă. Ca să tac despre celealalte, ţi[-i] de lipsă a şti, de eşti econom, cum să direg pămînturile cele sterpe, viile ş.c.l.; acestea din Ceaslov nu le poţi învăţa.

— Aşadară, îmi cumpăr o carte de economie, apoi capăt de protesul nostru.

[21] Novele = ziare şi reviste. Îndemnul de a citi „novele" româneşti („Foaia pentru minte, inimă şi literatură", „Gazeta de Transilvania") şi în *Monumentul şincai-clainian...*, Buda, 844, p. 108—109.

[22] Ia, ian.

— Încă nu. Hei, frate, multe mai sînt în lume de lipsă să ştim şi multe îndrăptări să găsăsc. Acelea nu le putem din o carte învăţa. Apoi de le-am şi putea, de unde vom ceti cele ce acuma le găsăsc oamenii pentru uşurarea vieţii sale? Cu bună samă, nu din cele vechi cărţi. În acelea cetim numai ce au fost pre timpurile acelea, iară nu găsirile cele de astăzi.

— Apoi bine, de e aşa precum zici, că numai prin cărţi să poate omul face învăţat, pentru ce cei ce ştiu preţui cărţile nu le cumpără şi pentru ce nu ne merg înainte cu exemplu? . . . Pre mulţi învăţaţi am auzit însumi cu urechile mele zicînd: „Pentru ce mie carte românească, ce pot eu de la românul acesta învăţa? Dacă-mi e de trebuinţă să cetesc, îmi cumpăr eu cărţi din alte limbi şi din acelea voi învăţa ce e de lipsă".

— Pe cine ai auzit domnia-ta aşa vorbind?

— Da ce trebuie să mă cobor la personalităţi! Ia d-t[a] numai în mînă vericare carte românească, ce în anii cei mai de curînd trecuţi au ieşit afară, şi caută la prenumăraţi, să vezi, vedea-vei acolo însămnaţi preoţi de cei cu înalte învăţături înfrumseţaţi. Ie[n] ia d-ta cîtu-i de la marginea ţării cea de către miazănoapte pînă în Mureş, să vezi cîţi prenumăraţi să află din atîta românime de prin părţile acelea. Au poate că pre acolo nu sînt români?

— Ma sînt prin părţile acelea mulţi români.

— Să vezi, d(omnu)le! Eu alta să-ţi spun: tocma nouă, pre carii ne înfruntaşi, puteţi mulţămi că şi acestea puţine cărţi le aveţi. Să nu să prenumere cei de către miazăzi, pînă-i ceriul românul nici o carte ar avea.

— Da ce zici, frate?! Poate că te-ai zăuitat că, p.[entru] e.[xemplu], şi *Dietătica*[23] chiar numai unui mare patron dintre aceia are de a-şi mulţămi fiinţa. Dar nu ştii că şi *Diregătoriul bunei creştere*[24] mai pre aceea cale au ieşit. Dar te-ai zăuitat că şi *Lexiconul românesc de la Buda* mai vîrtos din graţia acelui meţenaş[25] au văzut lumina.

— Aceasta e adevărat, însă pentru ce nu urmează şi cei mai mici bărbatului acestui învecinicit?

— La aceasta de astă dată îţi rămîi datori cu răspunsul. Doară pentru că încă n-au tinerii lor aşa inştitut, din care încă în tinereţe să sugă rîvna către cultura naţională.

— Cum să n-aibă! Eu aud că au ceva seminariumuri.

— Au, dar şcoală nu.

[23] Publicată de Pavel Vasici,
[24] Cartea este a lui Damaschin Bojincă.
[25] Aluzie la Samuil Vulcan.

Scanned with OKEN Scanner

— Da în seminariumurile acele nu s-ar putea așa semînțe sămăna?

— S-ar putea și acolo, insă nu cu atîta sporiu.

— Pentru ce?

— Pentru că ce să zidește acolo, peste una sau doo oră, după ce să amestecă cu alți prunci, iară să surpă. Ci acuma gheniul național s-a îngrijit și în contra surpării aceștia, căci s-au pus o sumă mare de bani și s-au ridicat, (din a cui îndurare, vom vedea cu vreme), de vreo cîțiva ani încoace, un inștitut, care s-au înzestrat cu foarte zeloase mădulare, de la care mult nădăjduim. Cu vreme dară, după ce vor începe lăstarii a rodi prin țară, va da D(umne)zeu de și în zisele părți vor fi mai rîvnitori întru învățăturile românești.

— Și eu totuși am auzit vorbindu-să și despre zelul unor din părțile acelea.

— Durere! că numai a unor, și nu a mai multor. Și acei unii încă sînt aceia carii s-au crescut în vecinătatea țării. În partea aceea stăpînește mai multă căldură cătră cultura românească.

— Și totuși, pre cești de pre aici aud cîrtind împotriva acelora.

— După cugetul meu, n-au drept. Să nu fie pus pronia d(umne)zeiască pre ardeleni în respectiva diregătorie, D(umne)zeu știe în ce somn am fi scufundați, măcar de nici acuma sîntem de tot deștepți (f.1v).

În continuare (f.1v+2r și v), Gavra critică pe românii ardeleni care își reneagă neamul și se rușinează să-și vorbească limba, laudă pe greci, pentru dragostea lor de „nație", amintește că în gura unora termenii de grec și negustor sînt sinonimi, în sfîrșit, afirmă originea comună a dacoromânilor și aromânilor.

. . . . . .

— Aceasta o gătarăm, ci să te mai întreb ceva.

— Auzim.

— Dar domnii cei luminați de români, cîtu-i de la Carpat pînă în Mureș, pentru ce nu dau vreo carte în limba românească?

— Ți-am spus că nu prea au școli, de unde să sugă rîvnă.

— Dar bine, bine; ci totuși, dintră atîta omăt?[26]

— Aceea nu putem spune că nu au dat. Au dat și ei; iată, avem *Istoria* cea vestită despre începutul românilor[27], avem o gramatică

[26] Mulțime de oameni.
[27] De Petru Maior (1812).

Scanned with OKEN Scanner

dacoromână[28], avem *Omul de lume*[29], avem un *Acatist* din anul 1801, la Sibii tipărit[30], şi încă doară şi altele.

— Doară şi altele . . . ? Care mai sînt? Înşiră-le, rogu-te!

— Poate că mai sînt tipărite, care nu mi-au venit la mînă; ci am auzit, ma am şi văzut cîteva manuscripte foarte frumoasă, de bărbaţi vestiţi şi prea aleşi alcătuite, care pînă acuma n-au putut să se tipărească (f.2v) . . . . . .

— . . . Eu aici îţi vorbesc ca fiul patriei, carele mă nevoiesc a iubi adevărul, carele peste măsură îmi iubesc legea . . . şi patria mea . . . , dar nici pre cei de altă lege îi urgisesc. Eu în toată curgerea cea lităralâ nicicînd mă voi atinge de credinţa şi de faptele altuia. Cine ce va face, să vadă. Al meu scop e după subţirica mea putinţă a lumina naţia cea românească, a căria mădulariu a mă numi nici în aceasta, nici în ceea lume nu-mi va fi ruşine, ma de mare cinste îmi voi ţinea . . . Pretenilor . . . eu încă le voi fi priatăn, duşmanilor, duşman. Aceasta pentru aceea-ţi înşir, să ştii de ce cuget sîm (sic), ca cetindu-mi scrisorile, cugetul să nu mi-l abaţi în stînga . . . . . .

— Blem[31] să mergem mai departe.

— Blem să mergem.

— Dacă zici d(umnea)ta că cărţile le dai afară pentru toţi, pentru ce nu le dai cu strămoşeştile lităre lătineşti? Dară şi aceasta e una cauză de preoţii şi domnii cei învăţaţi nu dau afară, nici cumpără cărţi româneşti.

— Să-ţi răspund întîi la una: pentru ce nu le dau eu cu litere strămoşeşti? Cu bună samă mie încă rău îmi pare că nu le dau aşa afară, că atunci barem am putea arăta tuturor familiaritatea limbei româneşti ce o are cu cea lătinească, şi aceasta ar fi un document puternic naintea lumii întregi, spre de a răzima că noi sîntem fiii cei adevăraţi ai romanilor; ci nu pot, pentru că cea mai mare parte a publicului românesc încă nu ştie ceti cu acestea litere, iară cei puţini care ştiu ceti lătineşte nu prè cumpără cărţi româneşti, şi de ar şi cumpăra, aceia ştiu ceti şi ţiriliceşte. Apoi ca o carte să o las a să tipări şi cu acestea, şi cu acele litere, nici finanţia, dar nici economia mă lasă. Mai bine pre acei bani voi tipări iară altă carte.

— Bine, numai de le-ai da cu lităre lătineşti nimic am păgubi, că în locul românilor le-ar putea ceti oamenii din alte naţii.

[28] Probabil *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (ed. I-a: 1780, ed. a II-a: 1805).

[29] Tălmăcit şi „adaus" de Vasile Gergely de Ciocotici. După originalul traducerii a umblat Al. Pîrvu, l-a descoperit însă Şerban Cioculescu, (vezi *Un izvor literar necunoscut*, în „România literară", 1969, nr. 20, p. 8).

[30] De Samuil Micu.

[31] Haide.

Scanned with OKEN Scanner

— Să nu te zăuiți de aceea, că acestea cărți le dăm afară numai pentru români și pe cheltuiala românilor. Apoi de le-ar și ceti alte națiii, ce ne-am folosi că numai le cetesc, dacă nu le și pricep. Dacă am vedea că multe națiii din Monarhie vorbesc românește și prinosesc bani spre cumpărarea cărților românești, atunci nu zicem că nu ne-am hotărî și spre aceasta. Apoi cei ce din alte națiii știu vorbi românește, dacă tocma au pasie[32], în foarte puține zile pot învăța a ceti și cu slove. Mai greu este a învăța o limbă decît nește slove. Acuși, cînd odată vor ajunge românii la treapta aceea ca să știe ceti lătinește, lesne va fi nepoților a da cărți cu acelea litere. Mai bine să voim atîta cît putem, decit mult, și în capăt iarăși nimică[33].

— Zisăși mai nainte, că doară și aceasta cauză este una de preoții și domnii cei învățați (f.3v) nu dau afară, nici cumpără cărți românești.

— Poate fi; ci eu totuși rămîn pre lîngă ale mele, adecă: că nu sînt bine adăpați și înrădăcinați întru iubirea nației... Mai ai ceva a mă întreba?

— Ba. Acuma nu te opăcesc mai mult în cele ce ți-ai propus. Poți de mine cuvînta mai departe.

— Așa, așa frate! Ca să mă întorc de unde mi se curmă vorba: școli și cărți. Școli pentru cei tineri, și cărți pentru toți din toată vîrsta și din toate unghiurile. Cărțile sînt așa sculă, care străbat pretutindenea. În mijlocul pădurei încă poate omul prin cărți să știe cele ce să întîmplă în lume, care fără de cărți cu mari cheltuieli, trudă și alergări le-ar putea culege. Și tocma aceasta cauză mă îndemnă spre mijlocirea rădicării unei soțietăți plăsmuitoare, dătătoare, vînzătoare și cumpărătoare de cărți românești...[34].

§ 3. *Ispita și mustrarea cugetului*

De cîțiva ani încoace sîmț că ceva ca un teasc îmi zace pre inimă, sîmț ceva ce mă face zioa și noaptea a gîndi, ce mă roade la cuget, ce mă mustră. Mi să-m pare că ceva neîncetat așa-mi șoptește dinlăuntru: Oame! tu pînă acuma încă puțin ai făcut pentru nația-ți; acelea ce ai făcut sînt nimica, că numai simpla datorință a chemării ți-ai împlinit. De la tine națiia așteaptă mai mare prinos. Să știi că tu nici în aceasta, nici în cealaltă lume pînă atunci nu vei avea odihnă, pînă cînd toate puterile tale, — și cele sufletești, și cele trupești —, nu le vei însoți cu ale altora și după puținele tale daruri nu vei năzui și tu a lucra întru scăparea nației din jalnica osîndă

[32] Țin cu tot dinadinsul.
[33] Problema înlocuirii alfabetului chirilic cu cel latin o va dezvolta Gavra în *Monumentul*, p. 97 și urm.
[34] Autorul va relua idei din *Un dialog* în *Monumentul*, p. 29 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

a neștiinței. Orb ești, au nu vezi cum un popor nu prea mic să nevoiește dintr-o prăpastie a să urca și a ieși în priveliștea altor ghinte de pre fața pămîntului? Surd ești, au nu auzi cum să rădică dintr-o adîncime cătră urechi-ți un chiot groaznic, care așa răsună: Nu ne lăsați, creștinilor, să ne stînjem de tot! Făceți-ne digni de a țipa[35] și pre noi din viață-vă barem o clipeală cît de puțintică, să vedeți cum noi, atîtea sute de mii de suflete, de atîtea sute de ani gemem, de ceața neștiinței înfășurați. Întoarceți-vă mila cătră noi, voi învățaților, voi cei ce vă numiți amiții (sic) omenirei, de vedeți năfericirea noastră (f.4r) . . . . . .

După ce îndeamnă pe cei avuți să-și întrebuințeze aurul și arginții pentru „rădicarea școlilor" și „lățirea învățăturilor" (f.4r+v), iar pe „învățați", să lucreze și să „tîlmăcească la cărți neîncetat", Gavra continuă:

Acestea era prea prețuite române, care nu-mi dădeau pace nici cînd dormeam, nici cînd privegheam, nici cînd eram sîngur, nici cînd eram cu alții, care necontenit mă amistuiau și mă amistuie și astăzi, așa cît nu mă pot odihni, care fac de mă apucă gîndurile cele ce acuma mă înalță pînă la ceri în nădejde, acum mă zvîrlesc sub fundul pămîntului, care mă fac de uneori îmi nălucesc palaturi de aur, uneori mă aflu în poieți de paie, care gîndurile întru atîta mi le răsfiră, cît de mi s-ar întîmpla acuma să-mi dau sufletul prin o moarte năpraznică, mai că ar trebui să cred — cu cel mojic — că sufletul meu în cealaltă lume nu va avè odihnă, ci va fi silit pînă atunci pintră oameni în lumea aceasta a rătăci, pînă cînd încredințatele mie de niște amici ai mei unele comisii[36] naționalnice nu le va luva de pre umerii ticălosului meu trup, în care în lumea aceasta cîțiva ani fără de nici un folos au petrecut, și pînă ce nu le va pune pe alți umeri mai fericiți.

§ 4. *Din mai multe lături pe sama „Ateneului" și a „Cabinetului" să adună materii de tipărit.*

Aici știu, iubite cetitoriule, că ți să va stîrni o sete de a ști ce comisii sînt aceste. Niște preaînvățați bărbați rumâni, nainte de cîțiva ani, veniră la mine cu aceste manuscripte:

1-iu. *Unlisses* (sic), din 34 de coale, în versuri
2. *Corăbiarul cel dintii*, din 7 coale, în versuri
3. *Pipelia*, din 4 coale, în versuri
4. *Lucrețiia*, din 22 de coale, în versuri
5. *Loreti*, de la Marmontel, din 11 coale, în versuri
6. Niște fragmenturi de la *Ovedie*, din $8^1/_2$ coale, în versuri

[35] A arunca, a aținti.
[36] Sarcini, însărcinări, misiuni.

Scanned with OKEN Scanner

7. *Starea romunilor din Ungaria de la introducerea Preparandiei,* din 12 coale, în versuri

8. *Gheografia matematică, fizică şi politică,* din 52 de coale, în proază (sic) (f.4v)

9. *Doă nopţi groaznice, sau Paliul cel verde din Veneţia,* din 20 de coale, în proză.

10. *Aritmetică memorială,* din 50 de coale, în proză

11. *Moartea Polixenii Rádák, întîmplată în anul 1803,* din 1½ coale, în versuri

12. *Arătarea naşterii lui Huneadi,* şi mai departe, din 6 coale, în proză

13. *Aritmetica cu ţifre,* din 30 de coale

14. *Jalnica oftare asupra boalei holera,* din 2 coale, în versuri

15. Încă 3 manuscripte de socoate din cap, toate laolaltă 16½ coale

16. *Uciderea prin otravă,* din 1½ de coală. Un opus teatralnic

17. *Historia romanilor împletită cu a românilor de astăzi,* aproape de 300 de coale, în 4 tonuri (sic), în proză[37], şi-mi zisără: D(omnu)le! iată sudorile noastre, care le-am vărsat pentru luminarea ghintei româneşti. Nenumărate nopţi, doară şi cu scăderea averii, sănătăţii şi a familiei noastre, am petrecut pînă ce le-am scos. Departe să fie de noi tot intăresul, şi nu poftim altă muneraţie [şters: renumeraţie], fără numai caută, doară vei afla ceva ocazie de a le împărtăşi cu românimea. Aceasta de să va întîmpla, un nou îndemn ni să va adauge pentru de a lucra mai departe în treaba literaturei româneşti. Noi n-avem putinţe de a le împărtăşi cu lumea, caută, cearcă, doară vei afla ceva mijlocire.

Scrisorile acestea eu văzîndu-le, încît mă bucurai, întru atîta de tare, de altă parte, mi se umplură ochii de lacrămi, căzîndu-mi în minte cum de să putu întîmpla, de şi cei fericiţi ai Minervii sfinţiţi români, adecă auctorii cărţilor acestora, dintră carii unii de mult putrezesc, nu să învredniciră încă în viaţă-le a gusta din rodul us-

[37] În ms. 2440 (f.258r), din 1837, figurează 29 de titluri. S-au adăugat: *Istoria bisericească* în „5 veleaturi", *Istoria bisericească* în „3 legături" şi *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor* de Micu; *Hronica românilor şi a mai multor neamuri* de Şincai; *Istoria bisericească,* în „două testamenturi"; *Istoria şi hronica ţării Moldovii culeasă şi scrisă de Constantin Mirul logofătul la a. 1708; Învăţătură pentru a sluji; Historia crailor Ţării Ungureşti; Epistolariul românesc pe sama publicului; Sinodul de la Florenţa; Belizariu, iroul cel nemuritoriu, sub Iustinian..., de la Marmontel; Culegere a mai multor poveşti; Unele reţepturi despre ţinerea sănătăţii.*

Historia romanilor împletită cu a românilor de astăzi (din ms. 301) = *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor* de Micu; *Doă nopţi groaznice, sau Paliul cel verde din Veneţia* se intitulează, în ms. 2440, *Două nopţi groaznice, sau Chepeneagul cel verde din Veneţia.*

tenelelor sale, dar mai vîrtos aceea de tot mă doboarea, că atîtea mii de români voi soartea a răsturna sub recea cojbă (sic) a pămîntului, fără de ce le-ar fi împins ocazie de a vedea, din manuscrisul de sub numărul al 17., strălucita sa naştere şi mai strălucitele fapte a strămoşilor săi.

Clipita aceasta îmi fu începutul, cînd mă lăsă lineştirea sufletului. Eu manuscriptele le primii, şi din acea cirtă[38] zioa şi noaptea mă zbuciumam, cum aş putea şi aşteptării amicilor, şi bunului de comun răspunde. Mă învîrtii cu ele în toate laturile, cerui cînd de la unul, cînd de la altul sfat; unul zicea una, altul alta. Socotii să le dau afară prin prenumeraţie, ci curînd mă cutrupi dăjnădăjduirea, aducîndu-mi aminte de patimile altora, şi mi să năluci că acela mod n-ar fi altă, decît cu deadînsul a mă arunca în vîltoarea pricurităţii[39], deoarece din întîmplările altora mă învăţasăm cum că prin aşa prenumăraţie să culeg bani, din carii d-abia o parte mică viind la mînile dătătoriului de cărţi, şi cartea rămîne nerăscumpărată, şi banii perduţi, şi cinstea cărturariului călcată. Şi din luptele acestea numai atunci mă luvai pe samă, cînd cîţiva ani din şirul timpului să şi răsturnară în adîncimea cea fără de fund a lumii, unde toate fără de urmă să amistuiesc.

5. *Zămislirea unui conţept despre rădicarea unei soţietăţi carea, sub aceste doo numiri ghenăralnice, „Ateneu românesc“ şi „Cabinetul muzelor române“, ţinteşte a tipări cărţi româneşti şi a uşura preţul lor (f.5r).*

Cînd în presoratul de neputinţe mai tare mă zvîrguleam în zbuciumările mele, cînd mai că să stingea şi cea mai de pre urmă schintea a sperinţei, atunci deodată mi se năluci un plan.

Prin acest plan arătînd cum s-ar putea face ca şi noi românii, ca şi alte naţii luminate, sub numele acesta: „Ateneul cunoştinţelor — Cabinetul muzelor române“, să putem avea un şipot cărturăresc năstîrpit, din care în tot anul barem de doă ori nesmintit să căpătăm cîteva cărţi proaspete, cu preţ mai uşor, am cerut ajutoriu de la cei mai rîvnitori de 30 f.w.[40], sau de 36 de ţvanţigi de argint, aşa ca numai cu cărţi să fiu îndătorat a-i răsplăti. Pre aceia ce sub aşa condiţie ne-ar împrumuta de bani am început a-i numi patroni, sau deoseb: *acţionari,* iară pre cei ce banii odată dăruiţi nici într-un tip nu i-ar cere napoi îi numim *meţenaşi* şi *protectori.*

Acel proiect la început numai acelora îl hotărîsăm a-l face cunoscut, despre carii simţisăm, sau din alţii auzisăm că sînt cu des-

[38] Clipită, moment.
[39] Nesiguranţei.
[40] W = valută vieneză.

Scanned with OKEN Scanner

chilinită rîvnă spre lăţirea lităraturii întră români[41]. Însă după ce mai tîrziu (precum să va vedea mai jos) fui provocat şi prin înclitul comitat al Aradului să-l aştern înaltelor dicasterii ungureşti spre cernere, şi după ce şi prin unii iubitori de naţie fui îmboldit să-l fac tuturor cunoscut, mai mult nu văd a fi lipsă a-l tăinui. Îl aştern dară publicului spre cetire, şi aceasta acuma cu atîta mai bucuros fac, cu cît mai tare mă nutrează sperinţa că dacă . . . un lucru, înaintea părţii cei mai mari a oamenilor necunoscut, şi-au putut afla, (cum să vede la personalul cabineticesc), învoitori spre 56 de acţii, de-aci înainte încă şi mai mulţi părtinitori — prin unghiurile ţărilor — îşi va găsi, de carii eu altcum nici cînd m-aş fi putut apropia. Înştiinţarea aceea aşa sună:

Publicaţie

Să aduce la publica cunoştinţă că alcătuirea (sic) în Arad . . . , o soţietate de bărbaţi învăţaţi şi zeloşi naţionalişti, a cărora reprezentator este subscrisul profesor Alexandru Gavra, s-au plăsmuit un. Plan ţintuitoriu spre înlesnirea tipărirei de cărţi în limba românească, care cărţi — pe lîngă speţialnicul său nume — vor ieşi la lumină sub aceste gheneralnice titule: „Ateneu românesc“ şi „Cabinetul muzelor române“.

Planul
după care să vor tipări mai multe cărţi româneşti

Să înfiinţează o soţietate, carea are trei scopuri: a) a tipări cărţi spre folosul românilor şi prin ele a lăţi lumina cunoştinţii; b) a îndemna pre cei învăţaţi ai naţiei spre alcătuirea şi traducerea de cărţi; c) a mijloci cu cărţile un însemnat folos naţiei, prin care cărţi nicidecum pot acţionarii (adecă mădulările soţietăţii) păgubi aceea ce au dat, ma dimpotrivă, cu bună samă pot nădăjdui că împrumutaţii săi bani nu vor fi nici într-o primejdie şi că poftitorilor de cîştig totdeodată vor aduce un cîştig.

Puncturile care vor fi soţietăţii spre povăţuire sînt următoarele:

1. În aceasta soţietate să primeşte orişice naţionalist cinstit, carele doreşte a rădica ceaţa de pre naţia românească, cum şi persoanele care să află în ranguri şi diregătorii, precum sînt: domnii de comitat, protopresfiterii (sic), dıştrictualnicii directori, profesorii, localnicii directori, parohii, notarii, învăţătorii şi neguţitorii, fiindcă la casile acestora în (f.5v) torcîndu-se mulţi oameni, se presupune despre ei că au cea mai bună ocazie de a împărţi cărţile pintră popor.

[41] Se ştie sigur că a trimis proiectul, în 1833, *Companiei grecilor din Sibiu*, vezi N. Iorga, *lucr. cit.*, p. 180—181.

Iar din prinţipaturile Moldoviei şi a Valahiei: înalt preaosfinţiţi părinţi mitropoliţi, arhierei şi alte persoane bisericeşti, cum şi domniile lor, prea vrednicii de titulele sale, boieri români şi clasa lităraţilor [...]. Mădularele soţietăţii acestia să vor numi „acţionari".

2. De cîte ori să va tipări cîtă vreo carte, de atîtea ori fieştecarele acţionariu va da în soţietatea aceasta cîte 30 f.w., sau 36 ţvanţegheri în argint. O aşa sumă dară să va numi „acţie".

3. Acţionariul suma ce au dat-o mai mult nu o va căpăta în bani gata, ci după ce va ieşi cartea la lumină va căpăta în locul ei atîtè exemplare, cîte sînt de lipsă spre scăriţarea împrumutaţilor bani; însă cărţile acestea, precum să vede la punctul al 6-lea, le va căpăta cu mult mai cu mic preţ decît ce să vor vinde mai în urmă neprenumeranţilor sau nesubscribenşilor.

4. Dacă cutare acţionari va pofti a lua mai multe acţii, ori va avè nădejde de a putea vinde mai multe cărţi, poate să depună de 2-ă ori, de 3-i ori, sau şi de mai multe ori cîte 30 de flo. w., sau 36 de ţvanţigheri de argint; şi apoi atîtea acţii îşi va cîştiga.

Mai departe:

5. Ca să se poată acţionariul încredinţa despre vinderea cărţilor sale şi scouti de toată primejdia pagubei, poate să înştiinţeză prin prejurul său prenumeraţie sau şi subscripţie. Însă aceasta numai atuncea poate să facă, după ce să va da de ştire acţionarilor sau ortacilor preţul cărţii aceia [= aceleia] carea mai de aproape va ieşi la lumină, pentru că acum, cînd dă acţionariul cei 36 de ţvanţigheri de la sine, încă nu să poate şti preţul cărţii. Apoi numele prenumeranţilor şi a subscribenşilor acelora, dimpreună cu caractărul lor, să va tipări în dar la călciiul cărţii, spre aducere aminte [a] fundatorilor „Cabinetului muzelor române". Timpul cînd poate să se vestească prenumeraţia sau subscripţia, cu o lună sau 2-ă luni mai nainte de ieşirea cărţii, dimpreună cu preţul cărţii, eu îl voi face cunoscut tuturor acţionarilor[42] (f.6r).

6. Acesta va fi firul cel povăţuitoriu întru căpătare, adecă: preţul cărţii se va împărţi în 5 părţi: cu tri părţi de acestea (3/5) va căpăta acţionarul sau ortacul cărţile sale, cu patru părţi din acestea (4/5) le va da el prenumeranţilor sau subscribenţilor săi, iar cu 5 părţi de acestea (5/5) le va vinde el neprenumeranţilor şi nesubscribenţilor.

Aceasta se poate înţelege aşa: fieştecare acţionar sau ortac dă la ortăcie 30 f., şi să zicem că cărţii carea mai întîi va ieşi să va rumpe un preţ de 2f.30; atunci acţionariul pe ai săi de 30f. va căpăta 20 de cărţi, pentru că *eu* îi dau cărţile cîte cu 1/30, care el apoi le va vinde

[42] În ms. 301 Gavra a copiat din *Plan* numai primele 5 paragrafe. Paragrafele 6—17 se publică după ms. 2440. Între paragrafele 1—5, prezente în ambele manuscrise, deosebirile sînt mici.

Scanned with OKEN Scanner

prenumăranților sau subscribenților săi cîte cu 2f., și atunci pentru 20 de cărți va primi 40f., din care 30f. au fost capitalul, și așa va dobîndi 10f. Iară dacă nu va avea cutare acționari prenumărangi sau subscribengi, atunci cărțile sale le va vinde cumpărătorilor cu prețul cel de comun, adecă cu 2,30; atunci pentru 20 de cărți va căpăta 50f., și atunci cu cei 30f. ai săi va dobîndi 20f. Iar dacă le va vinde *încă și mai scump, ce îi va sta în putere, pentru că cărțile aceste de aci înainte socotindu-se ca un articul de negoțitorie, acționariul ca a sa proprie marfă poate să le vînză și mai cu mare preț decît ce i să vor croi de mine.* Și aceasta cu atîta mai ușor și de nimenea împedecat, cu cît mai tare să va căuta spre aceea ca într-un prejur de cîteva sate sau într-un oraș numai cîte un om să fie în ortăcia aceasta primit.

Mai departe, pentru ca să poată fiecine negoțitori cu cărțile după cum îi voia:

7. *Prețul cărții nu să va tipări pe carte și puncturile soțietății acestia numa acționarilor vor fi cunoscute.*

8. Trimițindu-să cărțile pe la acționari, o jumătate de an *voi înceta de la tipărirea cărții* următoare, și aceasta pentru aceea voi face, ca fieștecare acționari să aibă destul timp cărțile să le dè a le vinde, banii pentru ele de a-i primi *și de a-mi trimite de iznov cîte 30, 60 sau atîția florini* cîte acții au cuprins. Și după ce va ieși și această carte, exemplarele iară așa să vor împărți pintră ortaci, precum s-au atins mai sus, și așa și cu a 3-a, cu a 4-a și celelalte opusuri să va întîmpla . . .

9. Fieștecare ortac sau acționari poate ieși afară din ortăcie și fiecine poate întra în ortăcie cînd va vrea. Numai cu atîta răbdare să fie, ca să aștepte pînă ce să va isprăvi mai nainte lucrul și pînă ce le va căpăta în mînă acelea exemplare la care s-au ortăcit.

10. Din cele trecute se poate vedea: că ortacul tot cu acei 30f. care o dată spre acest lucru i-au hotărît poartă *aceasta negoțitorie* pînă în capăt, pentru că după primirea fieștecăria cărți să așteaptă în 6 luni, adecă pînă ce banii *săi îi va culege și pînă ce iarăși acei bani îi va trimite la mine,* spre răscumpărarea altei cărți de la tipografie. Și pentru aceea nu gîndească oarecine că tot alții, și alți bani, cu greotatea casii sale, va trebui să jărtvească spre acest scop.

11. Numărul ortacilor sau a acționarilor nu să hotărește; pot fi cît de mulți, și cu cît vor fi mai mulți, cu atîta *negoțetoria aceasta* va fi mai înfloritoare, însă vestita odată carte, fie acționari mulți au puțini, nesmintit să va tipări.

12. Lucrul acesta pînă atuncea va ținea, pînă ce să vor afla la mine cărți de tipărit.

Scanned with OKEN Scanner

13. În tot anul va ieşi la lumină 2 cărţi, cîte cu o coală pe velin, în aramă scobită.

14. *Pentru banii ortacilor eu stau bun cu toată averea mea* (ms. 2440, f.225v).

15. În oricare carte în frunte, spre vecinică pomenire şi aducere aminte, şi spre bucuria fiilor, numele şi chemarea ortacilor să vor tipări şi vor întra înlăuntrul (sic) sub titula aceasta: *Patronii prin a căror ajutorinţă s-au mijlocit tipărirea cărţii acestia.*

16. Cărţile aceste *le voi* aduce cu *cheltuiala* mea pînă la Arad, iar în Ardeal pînă la Sibii, iar *de aicea le vor aduce ortacii cu a lor cheltuială.*

17. Acela carele au scos sau au întors pe românime ceva carte folositoare, *de şi-o va trimite, bucuros prin ajutoriul ortăciii acestia* o voi da la tipariu. Auctorul sau preîntorcătoriul ei va căpăta pentru ostăneala sa în dar, pînă ce va prinde soţietatea aceasta mai ţapene rădăcini, de această dată, numai 50 de exemplare, cu aceea adaogere că de să va întîmpla în acel oraş unde lăcuieşte dînsul să fie ceva ortac sau acţionariu de a soţietăţii acestia, numai atuncea să fie volnic exemplarele şie dăruite a le vinde, după ce acţionariul ale sale de tot le-au împărţit pintră cumpărători[48] (f. 256r).

Cuprinsul „Ateneului" întreg

În frunte să prepun *Precognitele „Ateneului"*, în 19§§, dintră care 5 paragrafuri să văd aci. După aceea urmează:

2ª Cealaltă materie a „Ateneului", în articuluri împărţită, anume:

Articulul 1iu este acesta: „Ce bunătate nespusă este în ţară craiul, mai marii pămîntului şi legile". Pe lîngă aceea aci vine şi cîntecul împăratului, deschizîndu-să „Ateneul" nostru cu versurile acest[ea] în trei limbi: „Doamne ţine pre împăratul", şi „Rugăciunea pruncilor rumâni umblători în şcoală", compusă de M. Sinai.

[43] Ms. 2440 (f.256r+v—257r+v) mai cuprinde *Rînduielile care după publicarea planului s-au făcut* şi *Aleşii ghintei române de astăzi şi fundatorii Institutului nostru bibliograficesc, carii după publicarea înştiinţerilor acestora s-au arătat la redacţie că vreau a ajutora propusul nostru.* În esenţă, *Rînduielile* reiau calculele din *Plan,* pentru a demonstra încă o dată rentabilitatea comercializării cărţilor de către acţionari; fac distincţie, la fiecare tipăritură, între *preţul acţionaricesc, preţul prenumeralicesc* şi *preţul ordinariu* sau *de rînd;* descoperă intenţia lui Gavra de a pune sub teasc *Ulisses,* tradus de Barac din maghiară, şi un *„Acatist* mic filigram (sic), ca o cărticică cabineticească extraordinară, pe sama damelor române", şi — la sfîrşit — evidenţiază efortul de a înavuţi „naţia" cu „mai multe materii tipărite" decît se făgăduise iniţial. „Din aceste se vede, conchide Gavra, că cu mare întindere a puterii fac aceasta, nu numai în privinţa cheltuielii, precum văzurăm, ci şi a trudei".

Scanned with OKEN Scanner

Articulul al 2-lea tot aceste rugăciuni pentru împăratul, cel ce ne-au dat noă slobozie a ridica aceasta soţietate, cuprinde în sine.

Articulul al 3-lea cuvintează despre Fridric cel Mare, craiul Borusiei.

Articul[ul] al 4-lea: Despre ogna de sare de la Filiţca.

Articul[ul]al 5-lea: Cîteva sferme din metologhie.

Articul[ul] al 6-lea: Despre tăiatru.

În *articulul al 7-lea,* muza noastră cea pătrunsă de bucuria deşchiderei a Inştitutului bibliograficesc să îndeamnă a fi spre petrecerea publicului nostru şi pre alaută românească, în auzul soţietăţii întrăgi, răsună versurile următoare, precum urmează gratulaţie şi celelalte.

Articulul al 8-lea: Despre dieta Ungariii.

Articulul al 9-lea: Ţînţarii sau, precum zic bănăţenii, musca de la columbaţi din Bănatul Timişorii.

Articulul al 10-lea: Ceva şi din lucrurile politiceşti. Despre unile cete heroice bisericeşti şi mireneşti, cu o icoană iluminată.

Articulul al 11-lea: O pătaşcă de arcamuri care ţîntesc spre întrăgimea, podoaba, curăţirea trupului omenesc, precum şi spre unile ramuri de economie.

Articulul şi tăişul al 12-lea: Un prezent de la „Ateneu“ pre sama strănepoţilor. Cuprinsul acestuia este: Historia pre scurt a unor staturi de moşie ale Monarhiei austriace. Apoi urmează despre Transilvania. — Scurtă înşirare a întîmplărilor, mai vîrtos bisericeşti, a românilor din Ardeal. Ardealul scos de sub atîrnarea turcească şi pus sub stăpînirea Căsii austriace. Începutul unirei. Ramul întîi: românii cei ce au trecut la legea g. — catolică. Acesta se află aici trimis, pre sama d-lui episcop. Ramul al 2-lea: rumânii cei ce să ţin de biserica răsăritului. Statul dieţezii neunite din Ardeal. Năditura la scurta înşirare a întîmplărilor naţiei româneşti din Ardeal. Inştanţie prin carea românii din Ardeal să roagă de împăratul şi craiul Leopold al 2-lea ca să facă să se desputernicească articulul al 6-lea al dietii de la a. 1744 şi să li se deie napoi drepturile cele ce cîndva le-au avut, iar acuma numai la trei naţii primite[44] sînt de comun, tipărită în Cluj în limba lătinească la anul 1791 şi acuma de pe lătinie pe rumânie întoarsă[45]. Înălţate împărate! Acuma, în articulurile următoare prepun: biografiile lui Calvinus şi a lui Lutăr; despre cutremurul de pămînt din Lazadon [?]; despre drumurile de fier, despre ploaie, neao, grindină, ceaţe, aburi, nori şi alte fenomene; despre gîrgheriţe; despre pocituri, strigoi; despre fugirea şi

[44] Recepte, regnicolare, recunoscute.

[45] *Inştanţia = Supplex Libellus Valachorum.*

căderea stelelor din cer şi despre şolomenii; despre vihol, fulger, trăznit (f.6v), piatra trăznetului şi despre modul de a putè încungiura trăznetul; despre foamete, lipsă, scumpătate şi despre leacul anului neroditoriu. Mai multe anegdote. Neşte probleme aritmeticeşti. Catalogul tuturor cărţilor rumâneşti care să află de vîndut. Unele întîmplări împotriva superştiţiii şi alte lucruri rumunilor foarte folositoare. Să mai adauge încă şi să amestecă în materia „Ateneului" o icoană de modă, după jurnalurile Parizului, iluminată cu mai multe iconi negre, care sînt de lipsă spre tîlmăcirea unor obiecturi (f.7r).

Articulul şi tăişul al 12-lea
Un prezent
de la „Ateneu" pe sama strănepoţilor

Nainte de ce ne vom apuca de arătarea „Prezentului", am să zic *un cuvînt, măcar şi doă; mă rog de ascultare.*

Oame! Aşa eşti de hămesit după învăţătură, cît mintea-ţi zboară de la o margine de pămînt pînă la alta, numai ca să dai de ceva prin care să-ţi molcoteşti lăcomia.

De multe ori amăsuri stelele şi tot firmamentul ţi-l corleşti cruciş şi curmeziş, pribegeşti în goliciunea universului în sus, în jos, şi te zăuiţi de cunoştinţele cele mai aproape de tine, de celea ce nemijlocit să ţin de piele-ţi; chiar şi de a căsii şi familiei tale te zăuiţi, gîndind că aceste toate le-ai străbătut, toate le-ai înghiţit, toate le ai în deget; cerci locurile şi raritătile de prin Asia, Africa, America, Polinezia; pătrunzi adîncurile pămîntului, a peşterilor, a oţianului; desfaci petrile, crepi stînci, şi nu ştii cele din vecinătate-ţi, din patrie-ţi, de pre lîngă casă-ţi; cerci izvorul naţiilor, a religiilor streine, şi nu le ştii a naţiei de unde-ţi tragi sîngele[46]. Oare de-ţi voi spune una, oare de-ţi voi pune numai aceasta puţintică întrebare, ce poate că cu focul cel dintîi al minţii tale o vei ţinea de bacatel, oare nu vei roşi? Oare ce-mi vei răspunde de te voi întreba numai aceasta: *Ce e pricina de o parte dintră români să închină bisericii răsăritului, şi alta bisericii apusului?* Sub care crai, episcop şi povăţuitoriu s-au întîmplat aceasta? Cînd şi unde s-au întîmplat, şi cine au fost mijlocitorul întîmplării? Şi iarăşi, în fabrica cea mare a naturii cum şi din ce să formează aburii, ploaia, negura, apa, ceaţa, grindina, roa, bruma, norii, vînturile? Cum să pregăteşte fulgerul? Ce e cauza groaznicului cutremur al pămîntului, ce urmări jalnice

[46] Nota lui Gavra: „Aici precep numai pre cei mai puţin procopsiţi întru învăţături".

trage după sine, cum își bat învățații capul să găsească ceva leac împotriva lui, ce proiectează unii să facem spre de a-l putea îndepărta de la noi? Cum stă lumea? Cum să întoarce pământul ș.c.l? De știi răspunde la ceștea, învață-ne și pre noi, au dacă nu poți sau nu vrei, barem nu ne dezbate de către pofta noastră de a învăța; iară de nu știi, învață mai nainte cele ce țin de tine mai aproape, apoi te apucă de lucrurile cele mai îndepărtate. Dacă vrei să urmezi sfatului meu și ai și răbdare, și dragoste către întîmplările nației tale, ascultă-mă, ca și pînă cînd cu ajutoriul lui Dumnezeu să va da afară prin noi toate patru tomurile *Historiei* lui Samuil Clain de Sad, dimpreună cu diploamele și priveleghiile lătinești și românești ce să cuprind într-însele mai pre larg, în articului (f.8r) acesta îți voi povesti ce încă pînă aci de cînd ești n-ai mai auzit.

Ci cu tine, române, omul anevoie să poate înțelege, că îndată cauți la relighia vorbitoriului, și de afli că cel ce vorbește nu e de o lege cu tine, deloc îți tragi încrezămîntul de către el, îl ții interesant (sic), gîndind că nu poate fi cu tine de o părere. Lasă-te de năravul acesta și caută numai la aceea, oare acela este cu tine de o nație au ba. Și crede că ori de ce lege e — sîngele nu să face apă.

Mărturisesc că cînd mă apuc de acestea, cînd mă sufulc la însirarea faptelor a nației acestia, mă cam fiorez, pentru că uneori împletindu-să între ele și relighia, să stîrnește ceva gîdălare neplăcută și nu să poate feri omul să nu să atingă și de părțile acele care sînt mai gingașă, care măcar cît de mereoași să apipie, nu e cu putință să nu usture. Nu e lucru în lume mai critic decît relighia...

Dacă începe unul a fi gonitoriu, cu hulirea legii celuilalt, îndată fuge acela de el, și nici cuvintele cele dintîi, ce le sloboade cu întîia căscătură a gurii, nu i le ascultă. Ie pună-să numai hulitoriul în pelea celui hulit, să vadă cît de drag i-a fi lui de el, să vadă cum i-ar cădea lui de i s-ar măsura și lui cu acea măsură. Și aceea au fost cea mai mare nenorocire întră rumâni, că pînă aci nu s-au prè tare băgat în samă aceasta observație, ci unii pre alții cu cea mai mare flacărare și pornire să numèu șismatici și unituși ș.c.l. Pacea, fraților, pacea, împrumutata înțelegere și harmonia!! Aceste sînt vragele prin care vom putea străbate pretutindenea!!! Că aceea ca să fie toți de o lege, noi, carii trăim astăzi, cu bună seamă nu vom ajunge. Eu intru însirarea mea aceea m[il-am pus de gînd ca așa să mă port și așa de neinteresant (sic) să fiu, ca cînd nu m-aș ținea nici de una parte, ca cînd aș fi strein; și pentru aceea eu numai întîmplările așa precum au fost le voi aduce înainte, iar oare curs-or acele pre bună au pre rè cale, judece cui îi place, și care are minte către așa ceva, și care nu bagă în socotință zicala aceasta ungurească: „Szólj igazat, betörik a fejed“ — Spune adevărul, că ți se va

Scanned with OKEN Scanner

sparge capul. Pre scurt, eu după subţirea mea putere poftesc a folosi la amîndoo părţile şi pre toţi, fără de a privi spre una au spre altă lege, a-i iubi şi tuturora a le pofti bine, deoarece sîntem rude laolaltă. Eu vreau să-mi cetească cărţile — cu dragoste şi bucurie — unitul tocma ca şi neunitul, şi neunitul tocma ca şi unitul. Putem noi întru (f.8v) dobîndirea fericirei de comun să ne înţelegem, şi spatele să ni le dăm, şi umerii să ni-i răzimăm laolaltă, măcar de nu sîntem de o credinţă. Aşa fac şi alte naţii, şi să fericesc[47].

Prezentul acesta mi-ar fi voia a-l începe de la o inştanţie, vestită împăratului Leopold al 2-lea la a. 1791 în numele naţiei româneşti din Ardeal şi în numele clerului, în limba lătină dată, carea multă spargere de cap au cîştigat la unii nepărtinitori ai naţiei noastre. Aceasta inştanţie (sic) să vede că o apăra protopopul Petru Maior de Dicio-Sînmărtin, şi şi alţi istorici româneşti, cînd au alcătuit istoriile sale. Ma ce e mai mult, aceasta instanţie să vede că fu luată de unii români învăţaţi în loc de fir îndreptătoriu întru deducerea faptelor a românilor. În inştanţie să cuprind pe scurt toate baiurile naţiei româneşti în privinţa mai vîrtos a relighiei, din timpurile cele vechi pînă în timpurile noastre, şi să deduc încă drepturile cele cardinale ce pot avea românii din Ardeal, mai pre urmă să aştern înaintea împăratului poftele românilor. Însă deoarece zisa inştanţie să zideşte pre temeiurile istoriceşti, aşa cît cine mai nainte nu ştie istoria românilor din Ardeal nu poate din destul şi uşor străbate la înţelesul cuprinsului din inştanţie, drept aceea mă voi apuca mai întîi de sinoptica înşirare a întîmplărilor românilor din zisa ţară, şi apoi voi aşterne publicului acea înştanţie, vestită în limba românească, şi poate că cu vreme şi în limba lătinească. Întru înşirarea faptelor acestora, de la locul acela unde să începe istoria cu cuvintele aceste: „Scurtă înşirare a întîmplărilor, mai vîrtos bisericeşti, a naţiei româneşti din Ardeal", mai pînă la episcopia lui Babb [=Bobl, mai vîrtos m-am ajutorat cu tomul al 4-lea din manuscriptele *Historiei* lui Samuil Clain de la Sad. Pentru aceea, de am putut folosi ceva luminării neamului cu acest articol, mai cu samă laude-se, cinsteasc㠑se şi tămîieze-se ţărîna bărbatului acestuia; căci eu nu voiesc a-mi însuşi ostenelele altora, sau a-mi agonisi păcat de moarte, lăudîndu-mă cu înnoptările cele multe ce le-au petrecut Clain, cînd au alcătuit acea istorie. Corlit-am pre lîngă aceea şi în alte cărţi, aşa cît unele locuri acuma mai întîi prin mine sînt pusă în rînd istoricesc şi scoasă la lume. Izvoarele din care am mai golit sînt: 1. *Historia Statuum hereditariorum Monarhiae Austriacae Epitome*, Po-

[47] Şi în *Monumentul* (p. 157) sînt criticaţi acei români care „amestecă . . . interesul naţional cu religionariu şi din amorul religiii lucră împotriva naţionalităţii".

sonii, 1796; 2. *Ortus et progressus Variarum in Dacia Gentium;* 3. P a l m a, *Notitia rerum hungaricarum,* Tyrnaviae a. 1775; 4. *Magyarország historiája,* Debreczen, 1812; 5. *Poemation de 2a Legione Valachica,* M. Varadini, 1830; 6. *Cuvîntări în cinstea exelenţiei sale Babb, episcopului,* tipărit la a. 1813; 7. *Complexus Orationum habitarum,* N. Enyedini, 1833; 8. *Az istentül küldetett férfiú,* Kolosváron, 1831; 9. *Tristă predică,* 1830 (f.9r); 10. *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae,* Claudiopoli, 1791; 11. Neşte locuri din novele; 12. Unele însămnări a lui Pătru Maior de Dicio-Sînmărtin din a. 1813; 13. Unele şematismuri şi însămnări (f.9v).

Începutul unirei[48] *(f.11r)*
Grigore Maior . . .

. . . . . .

Pentru naţie au fost foarte rîvnitoriu, şi din această pricină nepriatenii nu puţin se aţîţară asupra capului lui. Maior, parte ca să scape de năpriateni, parte pentru că-l apăsau bătrîneţele, după ce au petrecut în episcopie vreo 10 ani, la a. 1782 să lasă de acea diregătorie (f.23r). . . . . .

La a. 1785 s-au dat slobozenie iobagilor a ieşi din bunul d(omni)lor (libera migratio) cînd vor vrea; carea slobozenie mai în urmă, la anul 1791, sub articolul al 60-lea, şi mai bine s-au mărginit. Tot pre vremile lui Babb, adecă la a. 1791, în 18 mai, au ieşit Rezoluţia crăiască, cu subscrierea craiului Leopold al 2-lea, a lui Samuil Teleki şi Andrei Dejeşi, spre inştanţia rumânilor cea de la năditură, care rezoluţie o vom aşterne publicului cu altă ocazie (f.24r).

„Ioan Lemeni . . .

. . . La grai este dulce, şi din rostul lui cel curat fără de împedecare şi cu lesnire varsă cuvintele cele mai netede. Vorbeşte ungureşte desăvîrşit şi pre(f.25r)dică, cît nimenea n-ar zice că nu e născut ungur[49] . . . . . Este iubitoriu de naţie românească" . . . . .

La alegerea lui I. Lemeni ca episcop, ţinută în Blaj în 18 mai 1832, au participat din partea Tezaurariatului crăiesc „d. liberul baron Filip a Gherliţii, conziliariu tezaurarialnic, şi zelosul mădulariu al naţiei româneşti, magnificul d. Aaron a Budai, secretariul de la acel tezaurariat. Datorinţa acestor doi de pre urmă mai vîrtos au fost aceea, ca să fie de faţă să primească pre comisarii cei crăieşti şi din casa fişcuşească să rezolvească[50] de cheltuială" (f.25v).

[48] Vezi p. 367 n.
[49] Compară cu G. B o g d a n — D u i c ă, *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu,* Buc., 1924, p. 45 şi urm.
[50] Să plătească.

[*Despre T. Cipariu şi V. Pop*]

Cu ocazia instalaţiei [lui I. Lemeni], spre împodobirea pompei aceia, mult cinstitul domn Timotei Ţipariu, profesorul s. teologhii dogmatice din Blaj, au dat afară o eclogă de toată lauda vrednică şi cu deschilinită genie în limba românească lucrată, care în vremea sa poporului românesc a o aşterne spre cetire de datorinţă îmi ţin. Tot atunci s-au mai dat afară neşte versuri ungureşti, prin s. Balint Lasló, auzitoriul în anul al 2-lea a drepturilor, destul de frumos lucrate. Au mai ieşit atunci şi alte versuri lătineşti, despre care pot spune că sînt cu adevărat stil poeticesc întocmite. Acelea le-au alcătuit spectabilul şi clarisimul d. Ladislau Vasilie Papp, doctorul frumoaselor ştiinţe şi a filozofiei, şi fizicul crăiesc (f.26r) montano-caméralicesc de la Zalatna (f.26v).

Statul de astăzi a dieţezii greco-catolice din Ardeal

.... Clerul are ... un seminarium sub un rector, un prefect al ştudiilor şi sub doi profesori. Pentru clerul cel mai tînăr mai are un inştitut, carele se numeşte Inştitutul erudiţiei. Într-însul se folosesc cam la 47 de capete, sub un prefect şi doi adiuncţi. Pre lîngă acestea în toate zilile, din venitul episcopului, la 200 de învăţăcei să întinde pîne. Mai are un ghimnazium, din două clase humane şi din trei gramaticeşti, cu prefectul său şi cu 5 profesori, dimpreună cu trei clase normalnice, sub un director şi 3 învăţători ... Numărul personalului întreg de astăzi preoţesc nu-mi e cunoscut; ci ca să-l pot de-aci nainte împărtăşi publicului prin aceasta foaie publică, mă rog de respectiva ocîrmuire să binevoiască, dimpreună cu numele, chemările şi titula tuturor diregătorilor sufleteşti a mi-l arăta ...[51] (f.27r).

II

Prea luminate şi prea înălţate d. Prinţipe,
Domnule, domnule, mie mult îndurate![59]

Ştiut şi pretutindenea cunoscut lucru estă, cum că românii dintră naţiile de astăzi ale Europei în cultură au rămas mai napoi. Aceea încă este cunoscut, cum că scăderea nu purcede de acolo ca

[51] Gavra voia să scrie şi „despre neuniţi" (vezi ms. 301, f. 27v), dar gîndul său nu s-a realizat, pentru că cererea de a scoate *Ateneul românesc* a fost respinsă.

[52] Aflînd că transilvănenii vreau să publice *Hronica* lui Şincai, M. Ghica, frate cu domnitorul regulamentar Alexandru D. Ghica, îi scrie episcopului Samuil Vulcan (în 30 martie 1836): „Aşteptăm cu mare bucurie ieşirea din

Scanned with OKEN Scanner

cînd nu s-ar afla întră ei talenturi agere, de cărți dătătoare, ci să trage din amorțirea poporului nostru, cu care se arată cătră cetirea cărților. Manuscripte și pînă aici s-au aflat la noi nu tocma de tot puține prin biblioteci, încoace și încolo risipite. Aflatu-s-au și bărbați carii bucuros le-ar fi împărtășit lumii prin tipariu, însă n-au fost cui, pentru că cei puternici erau grei la auz, nu voiau a părtini muzelor, iară clasa de mijloc a poporului nu și-au aflat dulceață, nu desfătare întru științe; de unde acel zbici să trimisă de la D-zeu, că și în zăcimea a 4-a a veacului al 19-lea, atunci cînd celelalte ghinte întru înălțime, adumbrite de învățăturile dumnezeiești strălucesc, noi — cu mici, cu mari — ne aflăm înfășurați de cea mai groasă negură a neștiinței, ca și cînd de-a pururea am fi osîndiți să nu ne mai putem scoate neamul din oborul rătăcirilor și a ni-l apropia întru mărire cătră strămoșii noștri romani.

Cît s-au putut împlini de la mine, ca de la o părticică foarte mică a neamului acestuia. de cîțiva ani necurmat mi-am bătut capul, cum s-ar putea pune vecinică pedecă răului acestuia. Socotisăm mai multe moduri, dintră care mai bun am aflat a fi planul acela ce să vede aci, sub A[53].

A. Făcut-am pași în toate laturile ale monarhiei noastre unde mai era ceva zărază de nădejde și, după multă zoală[54], măcar că — precum zisei mai sus — neamul nostru așa de tare e scufundat întru somn, totuși D-zeu au binecuvîntat încîtva ostănelele mele, pentru că pînă acuma mi-am cîștigat bărbați carii de stătut[55] vor cumpăra dintră tipăriturile noastre 930 de exemplare.

B. Vestea despre pașul acest norocos al mieu încă nu să lăți bine, cînd — precum să vede sub B[56] — pentru de a le tipări să și adunară la mine 29 de manuscripte, 1925 3/8 de coale în sine cuprinzătoare, care românilor mai scumpe pot fi (f.253r) decît măcar ce altă vistierie pămîntească și care prin ceva desclintită pronie dum-

tipar a *Istorii* lui Șincai, și ca să o vedem mai curînd săvîrșită și citită de mai mulți rumâni, spre a lor luminare, dorim să ajutăm și noi cu ceea ce vom putea. De aceea, ne rugăm să ni se trimită și nouă vreun prospect de formatul cărții și prețul ei, ca să adunăm și p-aici prenumeranți" (apud I. Radu, *Samuil Vulcan, episcopul românuit al Orăzii Mari (1806—1839) și biserica ortodoxă-română*, Oradea Mare, 1925, p. 96—97; vezi și I. Verbină, *lucr. cit.*, p. 144—145). Îndemnat de S. Vulcan, Gavra adresează în 30 mai 1836 lui Al. D. Ghica, nu lui M. Ghica, o „rugare", dar domnitorul nu i-a răspuns (vezi ms. 2440, f. 250r). În 13 martie 1837 recopiază, după concept, „rugarea", trimițînd-o prin Z. Carcalechi lui M. Nicoară (*ibid.*,). Petiția (1837) se găsește în ms. 2440, f. 243r+v—254r+v, de unde o reproduc.

[53] Vezi ms. 2440, f.255r și urm.

[54] Trudă, osteneală, frămîntare.

[55] În mod statornic, fără contenire.

[56] Vezi ms. 2440, f. 258r+v.

nezeiască de nu s-ar fi păstrat pînă acuma, Du(mne)zeu ştie de cînd iarăşi s-ar fi prefăcut în nimica.

Aşadară, rodul ostănelelor mele pînă acuma este acela că cu mîngăiere mă pot lăuda cu atinşii prenumera[n]şi. Însă fiindcă lucrul acesta e legat cu cheltuieli mari, care o mînă de oameni nu le poate uşor învinge, totuşi nu mă pot de tot încrede norocului, pînă atunci pînă cînd nu mi-oi vedea toată sîrguinţa naţională din toate părţile Europei concentrată într-un punct, pînă cînd — zic — nu voi da mîna şi cu poporul din Valahia şi Moldavia, căci din iscusinţă ştiu cum că într-altele şi neharmonia ne-au împedecat cultura; ce de acolo să poate vedea mai vîrtos, că cînd să dădea vreo carte prin oamenii noştri, cei din prinţipaturile vecinate nu voiau a ne întinde mînă de ajutoriu, ca cînd nu s-ar atinge aşa lucru şi de pelea lor, ci ne lăsau datei[57] şi norocului. Aşa făceau şi ai noştri cu rudele lor de acolo, şi mai pe urmă toţi din toate laturile pătimeam, că greomîntul cel de obşte cădea cînd pre una, cînd pre altă parte, sub care ne mai putînd geme, sporul curînd să şi stîngea[58].

Vedeam dară că e de lipsă o harmonie, însă modul prin care s-ar putea întîmpla aceea, la un neam sub deschilinite ocîrmuiri răsipit, nicidecum puteam să-l aflu. Şi cînd mai tare îmi băteam capul, iată că peste nădejde iarăşi, din îndurarea şi noa pronie a ceriului, prin o epistolă ce o primii în 12 martie 1836 de la înalt preasfinţitul d. ep(iscop)u(l) Orăzii Mari, Samuil Vulcan, fui încîtva povăţuit la cale. Prè titulatul d. ep(iscop) îmi dete de ştire, cum că Înălţia Ta în 7 fevruarie 1836 ai binevoit a cere manuscriptul vestitului Şincai, *Hronica*, spre tipărire şi-mi dete sfat ca cugetul mieu să-l împărtăşesc Înălţiei Tale. Auzind aceasta veste, mi se păru că de iznov mi să înnoiesc puterile şi iarăşi mă învinsăi cum lucrul mieu pe nevăzut să mişcă de mîna actorului tăriii, căruia fiindu-i jele şi de biata viaţa noastră şi de răsipirea nepreţuitelor acelor manuscripte, pre ascuns stîrneşte în cei puternici un îndemn spre ajutoriu, că altmintrelea nu mi s-ar deşchide cale aşa de cu norocire către împlinirea propusului mieu.

Deci dacă îmi aplec capul voinţei ceii mai înalte şi din şoptirea Tatălui ceresc tot lucrul acesta îl aştern înaintea tronului celui mai strălucit al Înălţiei Tale, nădăjduind că-şi va afla mîngăiere şi că Înălţia Ta, — cel ce după vîrtutile, bunătatea, îndurarea, dragostea, iubirea fericirii poporului său, astăzi în toată Europa eşti prea vestit şi nemuritoriu —, obiectul acela de la care atîrnă bunăstarea

[57] Soartei.

[58] Evident, Gavra nu are dreptate. Dovezile potrivnice lui sînt numeroase (vezi cîteva apud C. C. Bodea, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830*, în „Studii", 1956, nr. 1, p. 87—104).

Scanned with OKEN Scanner

românilor nu-l vei privi (f. 253v) cu ochi dezinteresanți. Deci dară îmi iau îndrăznire a propune ce urmează.

Fiindcă eu, pentru depărtarea locurilor, nu pot avea întinsă comunicare cu Țara Românească și pentru aceea nici mă pot înțelege cu țărenii de acolo[59], aș pofti ca cu țara să fac deschilinit tractat. Și așa, m-aș ruga ca să binevoiască repreze[n]tanții țării aceia a lua acest lucru sub acoperămîntul său, ca apoi iarăși toată țara să se poată folosi cu binele carele eu de aici îl făgăduiesc țării.

Puncturile tractatului cu Țara Românească ar fi acestea:

I. Ca din ceva fundus de acolo, sau din niște jertve a unor cinstiți și rîvnitori boieri, să mi să trimită deodată și cît mai îngrabă 1000 de galbeni. Eu într-un galbăn pricep $13^1/_2$ de țvanțici împărătești de ai noștri, de argint.

II. Pentru aceasta mie de galbeni să fiu îndatorat a trimite în Țara Românească atîtea sarcini, cît — după înțelesul planului, vînzîndu-le cu prețul cel de rînd — să se poată scoate și capitalul cel împrumutat, adecă mia cea de galbeni, și încă și 666 2/3 de galbeni pe deasupra, în chip de dobîndă, adecă într-o sumă să se poată scoate din cărțile acelea 1666 2/3 de galbeni. Dobînda cea de 666 2/3 de galbeni să se întrebuințeză acolo spre ceva bine întru literatură, iar capitalul, adecă mia cea de galbeni, de-aici încolo sau să se întoarcă napoi locului aceluia de unde s-au împrumutat, sau — de va fi cu plăcere — să mi să trimită napoi a do[uă] oră, ca cu dînsul de iznou să mă pot ajutora întru tipărirea altor cărți.

III. Așadoară, pentru aceea mie de galbeni să fiu îndatorat a trimite acolo 5625 de exemplare (sau, cum m-am îndatinat a zice, de sarcini), tipărite în 10 rînduri (adecă din 10 împărtășiri), trimițînd în tot rîndul cîte 256 1/2 de sarcini. Împărtășire zic eu cătră tot cvantumul acela de cărți carele deodată se tipărește.

Fiindcă după plan în tot anul în două rînduri vor ieși cărțile de sub tipariu, să poate vedea că în vreme numai de 5 ani toate cele 5625 de sarcini să vor putea trimite acolo.

Pricina că eu poftesc ca în 10 rînduri să se desplătească mia cea de galbeni e aceea că socot cum că deodată în acea țară la 5625 de sarcini nu să vor putea afla 5625 de cumpărători. Însă de s-ar afla, atunci las în slobodă voie toate acestea și deodată a le trimite.

IV. Pentru ca să se întroducă pretutindenea uniformitatea, sarcinile Țării Românești, așijderea ca ale Monarhiei austricești, să

[59] =Cu publicul din Muntenia.

se prefacă în acţii; şi de s-ar cere ca deodată sau într-un rînd să se trimită acolo toate sarcinile care să cuvin pentru mia cea de galbeni, atunci acele, adecă 5625 de sarcini, cîte cu 15 într-o grămadă, să se prefacă numai în 375 de acţii. Iar de să va cere ca din 10 împărtăşiri, adecă în 10 rînduri să se trimită, atunci să se prefacă numai [în] 37 1/2 de acţii. Adecă vreu să zic, ca în tot rîndul să se trimită numai 37 1/2 de acţii sau, precum văzurăm la punctul de mai nainte, al III-lea, 562 1/2 de sarcini. Aşa trimiteri de 10 ori pof(f.254r)torindu-să, să vor rădica la 5625 de sarcini, care s-ar cuveni deodată pentru mia cea împrumutată de galbeni, sau altmintrelea, care s-ar cuveni cumpărătorilor pentru un preţ de obşte sumariu de 1666 2/3 de galbeni.

V. Cheltuielele trimiterii a cărţilor în ţară s-ar împlini din dobîndă, adecă din cei 666 2/3 de galbeni.

VI. Despre partea Ţării Româneşti, m-aş ruga să te milostiveşti În[ălţimea] T[a] a ne fi noaă şi muzelor noastre apărătoriu şi ocrotitoriu, sub a căruia aripi să ne şi să le putem (sic) scuti de toate împedecăturile.

Aceste sînt, Înălţate şi Prea îndurate Prinţipe, puncturile acelea prin care toată naţia românească ar putea căpăta cărţi de nespusă vistierie vrednice. Acuma ni să dă un prilej ca acela care încă pînă acuma n-au avut la noi păreche, care de-l vom scăpa din mînă, poate că de-a pururea ne-a fi jale după el, şi doară nicicînd ni să va întoarce. Ce ca să nu să întîmple, de lipsă văz a fi ca acuma toţi, din toate laturile, toate puterile să ni le punem laolaltă, pentru că numai o părticică dintră românime atîtea cheltuieli mari nu le va putea joi. Aşa fac şi alte naţii, şi văd că să fericesc . . . . .

Eu din învingerea cea dinlontru pot zice cum că numai una (sic) de va ieşi afară dintră zisele manuscripte, şi înzăcit să va întoarce românilor cheltuiala ce s-au făcut cu tipărirea ei. Dar însă de vor ieşi toate, precum şi am mare nădejde că prea milostivul D(um)n(ez)eu nu va lăsa atîta ostăneală şi zoală înzădar. Drept aceea mă şi rog de acea fiinţă prea mare d(um)ne(ze)iască, ca să binevoiască a împreuna toată strădania românească spre dobîndirea pomenitelor cărţi şi a moia inimile celor puternici spre auzirea cererii acestia naţională, şi a vărsa darul cel ceresc peste toţi, şi anume peste Înălţia Ta, ca să-mi poţi ceruta ajutorinţă cît mai de curînd mijloci din părţile acelea.

După ce acestea în această formă le-am împărtăşit Înălţiei Tale, şi aceea făgăduiesc cum că precum cartea aceasta, aşa şi răspunsul dimpreună cu paşurile Înălţiei Tale şi urmările rugăciunii acestia, cu întîia tipărire a cărţilor, spre îndemnarea altora şi pentru arătarea virtuţilor celor prinţieşti ale Înălţiei Tale, le voi lăsa să se

Scanned with OKEN Scanner

publicheze prin Europa, în mai multe limbi, pe la popoarele cele de căpetenie.

Răcomîndu-mă milei şi îndurării ceii înalte, cu cea mai adîncă cinstire şi aplecăciune rămîn, — în Aradul Vechi . . . , în 30 mai 1836 călind. nou, al prea Înălţatei Domnie Tale cel umilit serv, Alexandru Gavra m. p., în crăiescul, împărătescul Institut pedagoghicesc al naţiei de legea grecească neunite românești din împărăţia Austriei, al gheografiilor matematice, fizice şi politice, precum şi al aritmeticelor memoriale şi vulgare public, ordinariu şi întărit profesor crăiesc (f.254v).

III

Împărtăşire din scriptele spectabilului domn Alexandru Gavra, profesorului din Arad reghiu pedagoghicesc public de rînd, şi asesorului de tabulă de judecată al inclitului Comitat al Cenadului. Precognitele „Cabinetului muzelor româneşti“ şi ale „Ateneului naţional“[60].

La anul 1833 spre 34, ne vorbirăm cîţiva să abatem către români un izvor literal, materiile căruia cu ajutoriu unor acţionari să le tipărim şi să le şi împărţim. Acest izvor s-ar fi chemat de comun „Cabinetul muzelor române“. Şi aşa, sub titula aceasta s-ar fi dat necurmat, în tot anul de 2 ori, la lumină românilor cărţi interesante şi foarte folositoare, de toată plasa; iară unele roduri de ale minţii s-ar fi împărtăşit publicului românesc prin un jurnal, carele s-ar fi chemat „Ateneu naţional“.

Cînd eram gata cu toate şi cînd umblam să ne apucăm de lucrul propus, atunci ni să pusără nişte împedecări, care nici astăzi sînt de tot împinse înlături din cale-ne, însă avem nădejde că peste puţin timp vom căpăta de la a sa sacratisimă Maiestate slobozenie. Şi apoi atunci doară va da Dumnezeu de nu va mai săca apa din Castal, puţul românilor. Pînă ce să vor întîmpla aceste, prin mijlocirea „Foii literare“ — cînd şi cînd — voi face cunoscute unele extracturi şi fragmenturi din acelea scrisori ale mele, ca în timpul său să ştie fieştecare iubitoriu de ştiinţe pre ce să prenumără. — Urmează dar împărtăşirile zisălor scrisori din „Ateneu naţional“[61].

IV

Tek(inte)tes Nyomtatói K[irályi] Intézet!

Szándékozok oláh folyóírást az oláh nemzet pallérozódására cirillikus betükkel indítani, és ehhez azonnal, mihelyest a felsőbb

[60] Anexa III în „Foaie literară“, 1838, nr. 18, p. 138—139.
[61] Primul articol este *Meditaţii despre vechimea universului.*

helyekről az engedelem megérkezik, hozzàfogvàn, abból félévenként 25 ivet szakadatlanul kiadni; mely végre tisztelendő Theodorovics Jànos pesti g.[örög] n.[em] [egyesült] parochus úrhoz két kéziratot a m.[últ] é.[v] 8-ber 31-én küldöttem oly kéréssel, hogy azoknak nyomtattatások eránt értekezvén a te(kinte)tes Intézettől kérne ki a minden iv nyomtatásáért meghatározott taxát írásban velem közöltetni. Ezen óhajtásom következésében, minek utána a múlt napokban emlitett lelkész úrtól egy (csak az verses íveket illetö) jegyzéket kaptam volna, melyből eléggé ki nem vehettük az képzeletünk szerént igen nagyra szabott nyomtatási költségeket, bátorkodtam a tek(inte)tes Intézethez mentül elébb leküldendő válasz végett ezen % (sic!) alatt idezárt kérdéseket alázatosan ereszteni és egyszersmind — mivel ezen könyveket a szegényebb (és pedig a legszegényebb) sorsú népnek készitjük, hogy azokat mentűl olcsóbban, biztosabban lehessen eladni, és így valamint az hazának részünkről is közönséges felvilágositására szolgálatunkat tehessük, úgy a tek(inte)tes Nyomtató Intézetnek is esztendei szakaszonként bizonyos mennyiségú haszonra alkalmatosságot nyújtani szerencsénk lehessen — illendő tisztelettel a titulált Intézetet megkérni: méltóztasson ezen taxákat a tűrhetőségig leszállíttatva velem közöltetni.

Egyéberá(n)t nagyrabecsült feleletjét elvárván, megkülönböztetett tisztelettel maradok a tekintetes Intézetnek alázatos szolgája,

Gávra Sándor mpr.
K. Praeparandialis Intézetnek rendes és közönséges professzora.

O-Aradini, febr(uarius) 1-én 1834

Scanned with OKEN Scanner

III

„FOAIA DUMINECII“ (1837)

La sfîrşitul secolului XVIII (1789—1795) şi în primele decenii ale veacului următor, transilvănenii fac repetate încercări de a scoate „novele“ româneşti[1].

Exemplul altor popoare le dovedise, mărturiseau unii deschizători de drum, „cum că a scrie gazete sau novele şi acele a le împărtăşi oamenilor neamului său e cea mai încuviinţată mijlocire a lumina noroadele cu întîmplatele ale altora fapte, a le abate de la rău şi a le aduce spre cele mai bune“[2]. Dintre încercările anterioare anului 1837 importantă este a lui Zaharie Carcalechi, care a tipărit la Buda, — în 1821, 1829—1830 şi 1834 —, *Bibliotecă românească*[3]. Revista a fost urmată, în 1837, de *Foaia duminecii, spre înmulţirea ceii de obşte folositoare cunoştinţe, alcătuită de o soţietate a celor învăţaţi*[4]. O tovărăşie a cărturarilor din Braşov nu a existat în anii 1836—1837[5]. Prin urmare, problema condiţiilor

[1] Vezi despre ele Jakab Elek, *Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig* (Istoria literaturii periodice din Transilvania pînă la 1848), în „Értekezések a M. T. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből“, vol. X, nr. 9, Budapeset, 1882; Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria năzuinţelor naţionale româneşti şi stadiul lor actual), vol. II, Budapeseta, 1899, p. 278—288; Il. Chendi, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795)*, Orăştie, 1900; D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945, p. 278—281, şi E. Pop, *„Societatea filosofească ...“ din 1795*, în „Transilvania“, 77, 1946, nr. 1—4, p. 1—15.

[2] Alexie Lazaru, *Înştiinţare*, în *Bibliografia românească veche*, vol. III, p. 104.

[3] Vezi I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară românească*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională“, I, p. 120—137.

[4] De la nr. 7 (14 august), semestrul II, înainte, acest titlu: *Foaie de duminecă spre înmulţirea ceii de obşte folositoare cunoştinţe;* de la nr. 22 (29 mai), semestrul I, încolo „o soţietate a celor învăţaţi“ devine „o soţietate de învăţaţi“.

[5] Vezi şi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea — de la 1821 înainte — în legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I, Bucureşti, 1907, p. 306.

care au dus la editarea *Foii duminecii* trebuie altminteri rezolvată.

După 1830, „deșteptarea națională" a românilor, maghiarilor și a sașilor transilvăneni a luat avînt[6]. La români, lupta în direcție națională a prins viață cu deosebire în trei centre: Blaj, Sibiu și Brașov[7]. La Brașov negustorii cer „slobozenie", tocmai în deceniul 1830—1840, pentru deschiderea unei școli „spre podoaba națiii noastre", înființează o însoțire de „cultură și petrecanie" (1835), transformată cu timpul în Casină română, și se lasă cuceriți de ideile înaintate expuse de Bariț în *Disertație despre școli, pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov*[8]. Citez de aici: „Iubiți fii ai națiii, eu îndrăznesc a vă vesti, ca un fenomen neașteptat, cum că în Brașov civilizația și anumit rîvna de a vedea sporiu în literatură la ai noștri prinde rădăcini". Sub *ai noștri* autorul înțelege, în primul rînd, pe reprezentanții negustorilor înstăriți: frații Iuga, Rudolf Orghidan, G. Nica și N. Nicolau, a căror dorință „fierbinte... de a folosi în tot chipul națiii sale" o laudă[9].

Cu unii dintre cei amintiți (Orghidan, Iuga „cel mai mare" și „cel mai tînăr" etc.), Bariț și T. Cipariu au discutat, în august 1836, „asupra ideei de a înființa o foaie de literatură poporală în limba noastră, căci la vreo publicațiune de cuprins politic astă dată încă nu cuteza să cugete nici un român"[10]. În același an (sfîrșitul lunii septembrie), Bariț se stabilește la Brașov, unde trăia, din 1832, un om întreprinzător, Johann Gött, proprietar de tipografie (fostă a lui Schobel). Gött se arătase preocupat, încă din 1834, de fondarea unui

[6] Pentru maghiari, vezi Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1568—1900)* (Istoria colegiului unitarian din Cluj), vol. I, Cluj, 1935, p. 337 și urm.; S. Benkö, *Societățile culturale clujene din prima jumătate a sec. XIX și rolul lor în formarea intelectualității burgheze*, în „Studii și cercetări de istorie", VIII, 1957, nr. 1—4, p. 143—162; pentru sași: H. Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren. Festschrift der Buchdruckerei Johann Götts Sohn*, Brașov, 1933, p. 70 și urm.

[7] Vezi G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924, p. 29 și urm.; C. Suciu, *Lupta Blajului pentru chestiunea națională, pe teren politic, pe timpul episcopului Lemeni*, în „Cultura creștină", XV, 1925, nr. 2, p. 66—67; id., *Brașovul și Barițiu*, *ibid.*, nr. 9, p. 314—321.

[8] Vezi Andrei Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale gr. or. din Brașov, scrisă din incidentul jubileului de 50 de ani al gimnaziului*, Brașov, 1920, p. 19—30 și 53a—54a *(Anexe)*; *Casina română, Brașov, 1835—1935*, Brașov, 1935, p. 10 și urm., p. III—X *(Anexe)*.

[9] *Înștiințare de cărți*, în „Foaie literară", 1838, nr. 5, p. 40. Vezi și N. Iorga, *lucr. cit.*, p. 305—306.

[10] *George Barițiu, 12/14 mai 1812—1892*. Foi comemorative la serbarea din 12/24 mai 1892, Sibiu, 1892, p. 9; *Călătorie în Muntenia la 1836 de T. Cipariu*, în *Prietenii istoriei literare*, vol. I, București, 1931, p. 360—362. Bariț, Cipariu, S. Bărnuțiu, I. Rusu și I. Cristoceanu dezbătuseră „nevoia unei gazete în Blaj", în 1833—1834, vezi G. Bogdan-Duică, *lucr. cit.* p. 34.

Scanned with OKEN Scanner

săptămînal în limba germană[11]. Văzîndu-l înclinat spre înfăptuiri de cultură, românii braşoveni se pun în legătură cu el şi hotărăsc să publice, de la 1 ianuarie 1837, un jurnal: *De obşte foaie a duminicelor românească*. Hotărîrea o atribui lui Bariţ, I. Barac, Gött şi Dimitrie Marin; realizarea ei a revenit celor trei „dătători afară" ai foii: Barac, Orghidan şi Gött[12].

„Dătătorii afară" difuzează, la 1 decembrie 1836, o *Arătare de subscriere la o alegere a adîncului de rariteturi pentru toate dumineciile, spre înmulţirea ceii de obşte folositoare cunoştinţă la toate ramurile româneşti*. Prospectul are două pagini şi a apărut sub formă de foaie volantă. L-am găsit, întîmplător, în Biblioteca Filialei din Cluj a Academiei. Fiind pînă astăzi necunoscut cercetătorilor, îl reproduc în *Anexa I*[13].

Prospectul, — la care editorii au adăugat o *foaie de probă*, de urma căreia nu am reuşit să dau, preamăreşte împărăţia „nemăsurată" a ştiinţelor, anunţă condiţiile de prenumerare şi intenţia redacţiei de a „îndeletnici cu plăcere duhul cetitorilor, . . . prin *novelar, romante, istorii* şi *scurte conţepturi*, din cărţile cele mai alese de la Lipsia tipărite, în limba nemţască, franţozască, italienească, rusască şi englezască". *Arătarea de subscriere* . . nu făgăduia, deci, nimic original, ci numai traduceri de materiale culese din izvor străin. Din această cauză, programul îmi pare scris de Barac, obişnuit să-şi limiteze interesul la tălmăciri şi prelucrări. Consider că tot

[11] H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 70—74, 86 şi urm.: Ax. Banciu, *Suflete uitate: Boghicii. — Cu cîteva pagini din istoricul unei tipografii*", în „Ţara Bîrsei" II, 1930, nr. 4, p. 297.

[12] Transcriu din „Foaia dumineci", 1837, semestrul I, nr. 1, p. 6 (recte: 8): „Cu slobozenia celor mai mari, tipărit cu cheltuiala domnilor *Rudolf Orghidan* şi *Dimitrie Marin*. Cu tipariul lui *Ion Gătt*, în Braşov". Numerele 2—26, semestrul I, şi 1—26, semestrul II, s-au imprimat numai „cu cheltuiala a d. Rudolf Orghidan"; celălalt negustor, D. Marin, falimentase (vezi C. C. Mu ş l e a, *Contribuţiuni la viaţa şi opera lui Gheorghe Bariţiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 105, 1942, nr. 75, p. 3, şi nr. 76, p. 2). Despre aportul lui Barac va fi vorba în altă parte.

Este greşită părerea lui B. Baiulescu (*Monografia comunei bisericeşti gr. or. române a Sfintei Adormiri din Cetatea Braşovului, cu acte şi dovezi*, Braşov, 1898, p. 28—29) şi N. G. V. Gologan (*Cercetări privitoare la trecutul comerţului din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 68—69), că şi Ioan Boghici a contribuit la editarea *Foii dumineci*. A rectificat-o Ax. Banciu, *lucr. cit.*, p. 295.

[13] Nu menţionează *Arătarea* nici N. Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, în *Publicaţiunile periodice româneşti*, vol. I, 1913, p. 258, nici I. Colan şi G. Bogdan-Duică, biografii lui Barac, nici alţi istorici literari.

Scanned with OKEN Scanner

el s-a îngrijit și de redactarea gazetei. Părerea o confirmă Bariț[14] și indicația de mai jos privind articolele cuprinse în numerele 1—26 (3 iulie—25 decembrie 1837), semestrul II: „Tălmăcite sau tradusă după limba nemțască de Ioan Barac, translator al Brașovului". Nedrept față de Barac, Orghidan a mistificat lucrurile. Extrag dintr-o scrisoare a sa către episcopul V. Moga (8 martie 1837), trimisă — probabil — și lui I. Lemeni: „De la zi 1 a anului curgătoriu, am întreprins planul de a da cetitorilor din națiia mea lucrurile și științele acelea prea mult folositoare ce să cuprind în așa numita carte nemțească *Sonntag-Magazin*, tipărită românește sub titula *Foaia duminecii*, cu socoteală cum că întru o stare ca aceasta, întru care la noi atîta de puține cărți să află în limba națională vrednice de cetit pentru luminarea și dezvoltarea neamului, să vor afla dintr-un milion două sute de mii români a patrii noastre atîția cetitori pentru numita foaie, încît fără să-mi fie înzadarnice multele cheltuieli, pînă în capet nu va să înceteze ieșirea ei. Cu atîta mai vîrtos, că eu din partea mea am întrebuințat toate mijloacele mie cunoscute, spre a mulțămi pă cetitori cu tipărirea cărții acestiia; iară de altă parte, am nădăjduit și nădăjduiesc cum că toți cei înțelepți vor fi știind cît de greu este tot începutul și cum că noi românii la lucruri de acestea sîntem numai începători"[15].

Foaia duminecii apare la 2 ianuarie 1837, continuîndu-se pînă la 25 decembrie. S-au „ivit" în total 52 de numere. Numerotația se face semestrial, de la 1 la 26. În cele 420 de pagini ale sale revista a îmbrățișat domenii foarte variate: botanică și zoologie *(Maslinul, Mărul Evei sau poama cea oprită (Tabernaemontana dichotoma), Șarpele idolesc (boa constrictor), Jirafi, Căpriorul sau țapul de munte, Lama, Dromedariul și cămila* etc.); „găzdișagul de țarină" în Anglia *(O casă englezească la sate)*; tehnică, geografie, probleme de cultură generală (*Telegraful, Cum să face indigo*, comunicarea lui Arago, în „sesia" Academiei Franceze, despre fîntînile „arteziști", *Lăcuitorii de la Madagascar, Pogorîrea sau căderea apei de la Canada, Eschimoșii, Teatrul cel vechi, Biserica Marcului în Veneția,*

[14] *Foaia duminecii* a apărut „sub redacțiunea bătrînului translator *Ioan Barac* și cu spesele cetățeanului comerciante *Rudolf* (Radu) Orghidan", vezi *Decretu în puterea căruia s-a înființat în Transilvania cel de întîi ziariu politic în limba românească*, în „Observatoriul", VIII, 1885, nr. 36. Vezi și G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 123.

[15] Scrisoarea apud. B. Baiulescul, *lucr. cit.*, p. 159. Vezi și N. Iorga, *Sensul „Gazetei Transilvaniei"*, în „Analele Academiei Române", Memoriile secției istorice, seria III, vol. XXX, 1939, p. 290—291.

Zidul cel mare de la Hina etc.). Apoi, Barac manifestă un viu interes față de sclavii negri, a căror neguțătorire o socotește „de ocară pentru omenire" (*Minunata scăpare dintr-o robie alghiricească, Tîrgul robilor în Jamaica, Pedeapsa robilor*, — o istorie întemeiată pe adevăr, luată din „scrisori englezești"), față de Rusia și moscoviți (*Petru cel Mare (istoria vieții), Palatul cel de marmoră în S. Petruburg, Munții cei alunecoși de gheață în Rosiia* etc.). Transcriu din *Starea cea de acum de la Mosca*: „Mergînd în tîrgul Cremel, te încungiură bisericile, palaturile și prăvăliile, cu atîta minunată podoabă una peste alta, cum nu să mai vede în toată lumea. Mai întîi se vede Arsenalul, care încă nu este isprăvit; lîngă dînsul este Sfatul, un palat cu trei rînduri, cu foarte mulți dregători împărătești. Mai încolea este Visteriile, Museumul și Conzistoriumul, și lîngă dînsul o linie lungă a cetățuii rezidenții împărătești. Dimpotrivă este turnul cel de clopote în opt cornuri a lui Ivan Veliki, care cu înălțimea lui împodobește toată cetatea".

Informația este, în general, fără adîncimi, pe măsura unor cititori slab sau de loc cultivați. Simplu, Barac le vorbește acestora despre bumbac, un puf plăcut și moale, „plin de semințile unui pom sau tufă, care se află în gradurile cele largi și mai călduroase ale lumii cei vechi și noao" (*Facerea bumbacului*); despre „lucrurile vinelor", prin care „este sufletul... de față" în tot trupul omului (*Omul. Menagheria fraților Thales*); despre cetatea de la Hunedoara și însemnătatea tagmei negustorești în „soțietatea cetățenească"; despre patine („călțuni de lemn") și schiuri, numite „încălțămintele cele de săniuță". „Cînd nu sînt lunile cele iuți de iarnă plăcute pentru primbări, se spune în *Călțuni de lemn pre gheață, săniuță*, tot nu-și pierd ele aerul cel slobod, a nu să folosi oamenii cu dînsul, și cînd nu să pot nici sănia, cînd nu ieste cale de sanie, tot să află loc de joc pre ape, unde îngheață rîurile, văile și lacurile, de să face gheață lucie, pentru desfătarea și mișcarea trupului omenesc, unde tinerimea, partea bărbătească, își poate ascuți puterea mai cu războlită strălucire decît întru un palat îmbulzit de joc". Pe lîngă atare curiozități, mai apar în coloanele gazetei scene din Evul mediu francez (*Lupta lui Macarie (Macaire) cu cîinele, căruia i-au fost omorît pre stăpînul său*), descrierea Vienei, biografia lui Mahomed al II-lea, *Adelaida de Sargans, D. de Vart (O istorie după limba franțozească, scoasă de Prințesa de Abrantès)*, frînturi din *Călătoria în Orient a lui Lamartine* (vezi *Băile femeiești la Răsărit*) și îndemnul ca românii să producă înșiși, din napi, zahărul de trebuință: „Așadară, pentru ce să trimitem noi sume de bani mulți în țări de-

Scanned with OKEN Scanner

părtate după acest feli de mărfuri, dacă creşte şi la noi acest lucru, din care să poate face şi aici? Numai să se înmulţească rodul şi fabricile acestea. Că în Ţara Franţozască atîta s-au sporit . . . , cum că din 11 de funţi de napi să poate scoate 10 funţi de zahăr" *(Napul cel de zahăr)*. Îndemnul atestă o concepţie sănătoasă la autorul *Istoriei prea frumosului Arghir*. De altminteri, Barac se orientează satisfăcător şi în alte privinţe, de exemplu atunci cînd divulgă tertipurile „comedianţilor" *(Măiestria comedianţilor)*[16], cu care aceştia prostesc mulţimea naivă, cînd combate superstiţiile şi dă în vileag mişeliile la care s-au dedat „popii druidilor", cînd critică „nebuniile fantaste" născocite în vechime. Citim în *Paradisea sau pajora şi vasiliscul*: „Scriitorii istoriilor fireşti mai vîrtos . . . acestea doao dihanii, pre care ei încă nu le-au fost văzut, destul de bine le-au alcătuit din adevăr şi din fabulă poeticească, şi numai cu atîta să deosebesc una de alta, încît fabula despre pajoră este deşchisă şi drăgălaşe poveste, pre lîngă cea mai nepotrivită credinţă deşartă idololatră din vremile cele mai de demult, care au clocit o făptură minunată, supt nume de vasilisc. După cum acum o deşartă credinţă ca aceasta să vede că au ieşit numai din prostie, care să arată neîncetat şi să cunoaşte, în fabulaţiile lor însuşi haracteruindu-să, de au scos această păreche minunată, pre vasiliscul însuşi copilul său, dintr-un ou de cocoş. Cocoana prostie l-au ouat şi blîndul ei bărbat l-au clocit. Viaţa şi umblarea acestui foale schimbat geme, cum să aşteaptă, de nebuniile fantaste. Că porunca credinţei deşarte şi a prostiei trece departe preste credinţă şi preste adevăr, şi nu are hotar".

Adelaida de Sargans, Lupta lui Macarie cu cîinele, un scurt extras din Wieland etc. ţin de beletristică. În *Foaia dumineci* ea este destul de anemic reprezentată: ici o nuvelă, două *(Făcînd bine aduce dobînzi, Clironomisirea)*, dincolo mici naraţiuni *(Întîmplarea lui Aşe cu un aligator, O priză de tabac)* şi, în mai multe numere, versuri nesemnate, dar care poartă stigmatele unui stihuitor slab în condei, cum a fost Barac. Într-un catren, el sfătuieşte la veghe asupra duşmanului:

La gardul bătrîn grijeşte,
Că supt el e şarpele,
Şi smulgîndu-l te păzeşte,
Să nu-ţi muşte talpele;

[16] „Măiestriile comedianţilor şi a oamenilor celor tari să arată ori prin năluciri, sau să ţin de legea mehanicească şi fizicească".

Scanned with OKEN Scanner

într-alte versuri elogiază hărnicia albinelor și condamnă patima banului:

Să nu porți banul în pungă
Vreme multă și prea lungă,
Că numai îl nărăvești,
Și el apoi se deprinde
Cu năravul a te vinde
Ca să nu-l mai stăpînești.

În *Învățătură* se laudă „averea duhului“:

Nu este nici o avere
Mai bună și pre plăcere
Ca averea duhului,
Că omul dintr-însa poate
Să dea la toți, și la toate,
Și tot îi rămîne lui,

iar într-o poezie fără titlu, Barac cîntă primăvara „drăgăstoasă“:

Cînd adapă norii dumbrăvi și fînață,
Toate cîmpurile cele cu verdeață,
Și cu florile lor unde să răsfață,
Își ține natura pruncii săi în brață.

De asemenea, scriitorul își exersează talentul, în *Ieri și astăzi*, pe un motiv din tema „soartei alunecoase“ (fortuna labilis):

Ieri au fost vreme frumoasă,
Limpede și călduroasă,
Ceriul vînăt cu lumină,
Vreme bună și serină.
Astăzi nor și bate vîntul,
Ploaia răcește pămîntul,
Și barometrul arată
Vreme și mai spulberată.
Întră ieri și întră azi
Ce schimbare și necaz.

Stihurile sînt cenușii; peste ele nici o muză nu s-a milostivit să-și coboare harul. Le-a supraviețuit doar gîndul scriitorului de a-i ajuta pe semeni să devină mai buni, mai „goi“ de patimi. În proză,

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

într-alte versuri elogiază hărnicia albinelor și condamnă patima banului:

Să nu porți banul în pungă
Vreme multă și prea lungă,
Că numai îl nărăvești,
Și el apoi se deprinde
Cu năravul a te vinde
Ca să nu-l mai stăpînești.

În *Învățătură* se laudă „averea duhului“:

Nu este nici o avere
Mai bună și pre plăcere
Ca averea duhului,
Că omul dintr-însa poate
Să dea la toți, și la toate,
Și tot îi rămîne lui,

iar într-o poezie fără titlu, Barac cîntă primăvara „drăgăstoasă“:

Cînd adapă norii dumbrăvi și fînață,
Toate cîmpurile cele cu verdeață,
Și cu florile lor unde să răsfață,
Își ține natura pruncii săi în brață.

De asemenea, scriitorul își exersează talentul, în *Ieri și astăzi*, pe un motiv din tema „soartei alunecoase“ (fortuna labilis):

Ieri au fost vreme frumoasă,
Limpede și călduroasă,
Ceriul vînăt cu lumină,
Vreme bună și serină.
Astăzi nor și bate vîntul,
Ploaia răcește pămîntul,
Și barometrul arată
Vreme și mai spulberată.
Întră ieri și întră azi
Ce schimbare și necaz.

Stihurile sînt cenușii; peste ele nici o muză nu s-a milostivit să-și coboare harul. Le-a supraviețuit doar gîndul scriitorului de a-i ajuta pe semeni să devină mai buni, mai „goi“ de patimi. În proză,

Barac şi-a exprimat idealul social şi moral în *Moarte şi nemurire*, o bucată cu vădite reminiscenţe din Young: „Moartea poate să vie totdeauna, numai să facă omul bine, să trăiască pentru sine şi pentru soţietatea sa, să şteargă lacrămile nenorociţilor şi să nu-şi astupe urechile sale cătră strigarea celor ce pătimesc şi cătră glasul cunoştinţei sufleteşti".

Tot literaturii îi aparţine şi eseul *Pentru idile*, modestă contribuţie la clarificarea istoricului şi trăsăturilor ce definesc această specie a liricii.

S-ar părea, arată Barac, că idila s-a născut în Grecia, „hrănitoarea" tuturor „măiestriilor frumoase". În realitate, „idilele, fiindcă sînt o izvodire firească alcătuită de stihuri poeticeşti, care scoate şi înalţă simţire[a] minţii omeneşti, la cele mai multe noroade pre pămînt, dacă au ajuns în gradul cel adevărat al închipuirii esteticeşti, s-au făcut cunoscute şi poftitoare. Că cei mai mulţi din vremile acestea au fost păstori, şi oare acelea să nu fie fost plăcute, ca să cînte şi să facă muzică, măcar cum au fost ele de singuratice?"

Deşi existente la toate popoarele, totuşi „bucoliile" au ajuns la desăvîrşire mai întîi în Ţara Grecească, prin Stesihor, Asclepiades şi Teocrit, venit din Siracuza. Idilele acestuia cuprind „în sine haracterul şi moraliteturile nărăvirilor bune". Însuşi numele speciei derivă din greaca veche, în care termenul avea mai multe sensuri, era „de multe cuprinzătoriu". Astăzi, continuă autorul, prin idilă se înţelege „un cîntec păstoresc, ciobănesc, de pescari sau de vînător, care arată chipul vieţii şi simţirile cele de multe feluri ale oamenilor acelora în starea cea singuratică firească şi şi le numără la poezia istoricească şi dramaticească". Asemenea cîntece, mai izbutite decît ale lui Teocrit, a compus în timpurile noastre Gessner, care „s-au băgat prea adînc în Arcadiile sale cele idealiceşti". Datorită lui Gessner şi altora, idila a devenit o ramură a literaturii, căreia i se impune să aibă un „cuget" estetic şi moral. Îndoitul ei scop se realizează prin evocarea unei lumi de pace şi armonie în sînul naturii, a unor oameni ce trăiesc în locuri de o „formă esteticească deplină" şi în libertate. Libertatea acţionează favorabil asupra moravurilor; ea „varsă" adevăr în minţile umane, înmoaie inimile, „învaţă simţirea a fi bună". Pentru a-şi argumenta consideraţiile, Barac citează „povaţa" idilelor lui Ewald Christian von Kleist, din care apreciază cu deosebire pe *Irin*. Rezumă poezia, în proză şi în versuri, dar în aşa fel încît să reliefeze ideea că idilele au într-adevăr un

Scanned with OKEN Scanner

„cuget moralicesc“ și tind să cultive rîvna cunoașterii îndatoririlor ce ne revin „după legile firii“. Reproduc cîteva versuri:

O rămîi cu folosință
Spre virtute cu credință
Pentru fericirea ta.
Plîngi cu cei ce plîng, și fă-le
Bine, săracilor dă-ie
Dintr-al tău, nu te uita
Ajută după putință
Pentru cel cu cuviință
Binele lumii cinstit,
Și să fii cu bărbăție
La lucruri de vrednicie
Ca să te vezi folosit.
[. . . . .]
O, fiiule, fii cu minte,
Fii înțelept la cuvinte,
Și virtutea să păzești
Și vei avea și tu bine
Vei fi norocit ca mine,
După fire să trăiești.

Originalul, tradus de Barac „slobod“, sună:

O, bleib der Tugend immer treu
Und weine mit den Weinenden
Und gieb von deinem Vorrath gern
Den Armen! Hilff, so viel du kannst,
Zum Wohl der Welt, sei arbeitsam!
[. . . . .]
O Sohn, sei fromm und tugendhaft!
So wirst du glücklich sein wie ich,
So bleibt dir die Natur stets schön.

Părțile prelucrate în proză sînt ceva mai izbutite. Citez începutul din *Irin*:

An einem schönen Abend fuhr
Irin mit seinem Sohn im Kahn
Aufs Meer, um Reusen in den Schilf
Zu legen, der ringsum den Strand
Von nahen Eilangen umgab.
Die Sonne tauchte sich bereits
Ins Meer, und Fluth und Himmel schien
Im Feu'r zu glühen.

Scanned with OKEN Scanner

Barac a tălmăcit versurile așa: „Poetul ne zugrăvește o seară de primăvară caldă și limpede, frumoasă, unde pescarul Irin cu fiul său trecea marea lină la țărmure, ca să puie vîrșile în trestie. Soarele s-au afundat în mare și cînd i să spărgea razele cele de pre urmă în spumele valurilor, să vedea tot luciul apei dinaintea lor, ca cînd ar înota în loc. Fiul pescariului să minunează de această priveliște înaltă a firii“[17].

Foaia duminecii oferea, așadar, publicului cunoscător de buchi prilej de plăcută și folositoare lectură.

S-a pus de către mai mulți problema surselor de informare a lui Barac. Orghidan, Bariț, Szinnyei József și G. Bogdan-Duică au numit patru izvoare: *Sonntag-Magazin, Pfennig-Magazin, Bilder-Heller u. Pfennig-Magazin* și *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publizistik*[18]. Titlul exact al *Unterhaltungsblatt*-ului este *Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität*. Foaia a ieșit la Brașov, în 1837, datorită eforturilor depuse de Gött și Wilhelm Németh, care au înlocuit-o, în același an, cu *Blätter für Geist, und Vaterlandskunde*, suplement la *Siebenbürger Wochenblatt* (1837—1849)[19]. N-am avut posibilitatea să consult nici una. Sînt însă și eu tentat să cred că Barac s-a inspirat mai ales din ele.

O chestiune importantă este și aceea a cauzelor care au provocat sistarea *Foii duminecii*. Bariț a explicat astfel încetarea revistei: „Lucru mai populariu nici că se putea. Editoriul [R. Orghidan] însă comise eroarea că deschise abonament chiar și numai pe cîte un trimestru. Toți acurgeau la curiozitatea aceea; în trimestrul dintîi abonații era peste 800; în trimestrul însă din urmă rămaseră ceva preste 150, prin urmare editoriul păgubi 800 fl. m.[onedă] c.[onvențională] la acea mică întreprindere de un an“[20]. Pasajul înfățișează faptele în culori trandafirii, exagerează numărul abonaților din primul trimestru[21] și, pe deasupra, Bariț nu dezvăluie aici că el, Orghi-

[17] Vezi și G. Antonescu, *Probleme de teorie literară la Ion Barac*, în „Buletinul cercurilor științifice studențești“ (Cluj). Științe sociale, 1956, vol II.

[18] G. Bogdan-Duică, *Ioan Barac, Studii*, București, 1933, p. 21—22, și I. Verbină (= I. Pervain), *De la „Pfennig-Magazin“ la „Foaia duminecii“ și „Icoana lumii“*, în „Studii literare“, I, 1942, p. 208—209.

[19] H. Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München, 1935, p. 49, 88 și 97; H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 86 și urm.

[20] „Transilvania“, I, 1868, p. 611. Vezi și *Decretu, loc. cit.*

[21] Citez din scrisoarea adresată de Orghidan lui V. Moga: „Bunătatea Preasfinției Tale, tuturor cunoscută, și dragostea cea mult lucrătoare, de toți fiii nației pînă acum simțită, mi-a dat și mie îndrăzneală... de a-mi așterne cu dulce nădejde rugămintea următoare, care purcede singur din dorul de a folosi iubitei mele nații“. Rugămintea sună: episcopul să poruncească „la fiii [săi] cei sufletești“ și preoților „a să prenumăra la *Foaia duminecii*“. Ar fi apelat acest „neguțătoriu și burgesu de Brașov“ la sprijinul vlădicii, dacă avea 800 de abonați? Nu, de bună seamă.

Scanned with OKEN Scanner

dan și Gött au decis, în iunie și iulie 1837, să ia *Foaia duminecii* „din mîinile bătrînului Barac" și să publice în locul ei o gazetă „mai serioasă". Plin de bucurie, Bariț a comunicat planul lui I. Heliade Rădulescu (în 30 sept. 1837; vezi *Anexa II*)[22], iar în decembrie a răspîndit vestea, printr-o *Înștiințare literară*, întregii obști românești. Volanta (2 pagini) a fost atașată, mi se pare, la ultimele numere din *Foaia duminecii*, constrînsă de împrejurări să-și anunțe singură sfîrșitul. *Înștiințarea* (vezi *Anexa III*) completează un gol în istoria presei ardelene, în cadrul căreia Barac figurează în capitolul rezervat precursorilor. Cu toate acestea, aprecierile nu i-au fost întotdeauna favorabile. Dacă Bariț[23], Gheorghe Asachi[24], N. Iorga[25] și G. Călinescu[26] au știut să prețuiască drept meritele *Foii duminecii*, în schimb T. Cipariu[27] și G. Bogdan-Duică[28] au scris despre ea în termeni excesiv de tari. Împotriva lor pledează materialul publicat în revistă, care ne dă dreptul să susținem că *Foaia duminecii* a însemnat, în condițiile anului 1837, o realizare meritorie.

Redactorul, format din punct de vedere intelectual în perioada Școlii ardelene (1780—1830), și-a propus o seamă de idealuri luministe: combaterea superstițiilor, răspîndirea de cunoștințe folositoare omului simplu, popularizarea progreselor științei ș.a. Desigur, pentru

[22] Ciorna scrisorii se găsește la B. A. R. — Filiala Cluj, fondul Bariț.

[23] Vezi „Transilvania", I, 1866, p. 611, *Decretu, loc. cit.*, și *Înștiințarea literară (Anexa III)*.

[24] Vezi „Albina românească", 1837, nr. 36, p. 157. Asachi a reprodus unele bucăți din foaia lui Barac în „Icoana lumei", vezi I. Verbină, *lucr. cit.*

[25] *Istoria literaturii românești*, p. 306—307, și *Sensul „Gazetei Transilvaniei"*, p. 291.

[26] *Lucr. cit.*, p. 123.

[27] Scriindu-i în 27 aug./sept. 1837 lui Bariț, Cipariu se declară nemulțumit de conținutul *Foii duminecii*, deplînge faptul că Orghidan își „pericliteză" banii și propune ca acesta „să se îngrijească de alt redactor sau tălmăcitoriu, și să nu se uite că Barac e *tălmăcitoriu ex offo*, că *ex offo* poate să fie tălmăcirea cum va fi, sașii de acolo [= Brașov] știu că nu caută mult la eleganție, — ci să se uite ca să-și înmulțească prenumeranții, și pre cari-i are să nu-i piarză. De va rămînea redacția tot așa, nu știu ce folos mult poate să pricinuiască *foaia aceea*" (B. A. R., ms. 994, f. 30r). În continuare se ironizează stihofilia translatorului: „De viersurile care înnădește și împle foaia, din care trebuie să aibă o grămadă de toată măsura, — cum se va pofti, la întîmplare —, încă am rîs uneori, mai cu seamă de acele ce sună cam de *amor*, aducîndu-mi aminte că autorul, săracul, după vîrsta și starea-i, cum auzeam, mai că și-o fi uitat ce feli de D-zeu-i acela. Unele-s ciudate" (*ibid.*, f. 30v).

Vezi și G. Bariț, *Corespondenții între doi ardeleni asupra ortografiii*, în „Foaie literară", 1838, nr. 8, p. 61.

[28] *Ioan Barac*, p. 21.

a face din revistă o publicaţie cu adevărat vie, Barac ar fi trebuit să adauge acestor idealuri unele preocupări născute în etapa de pregătire a revoluţiei din 1848. Dar el nu s-a arătat prea receptiv la noile probleme ale timpului. A sesizat însă rolul fabricilor în economie şi de aceea a cerut ca românii să păşească pe calea industrializării treptate.

Într-o urare apărută în ultimul număr al *Foii duminecii*, Barac spunea:

Cu aceasta se sfîrşeşte
Anul şi se înnoieşte
Ca şi chipul de pre bani;
Cel nou să gratulăieşte
Tuturor, şi să pofteşte
Fericirea la mulţi ani!

Noul an (1838) va îmbogăţi lista periodicelor noastre cu *Foaia literară*, *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* şi cu *Gazeta de Transilvania*. Sub conducerea lui Bariţ, ele aveau să ducă la o mare înflorire prestigiul gazetăriei româneşti.

ANEXE

I

Arătare de subscriere la o alegere a adîncului de rariteturi pentru toate duminecile, spre înmulţirea ceii de obşte folositoare cunoştinţă la toate ramurile româneşti

Lipsa ştiinţii noastre cei omeneşti întru toate ramurile, ajungînd pînă la atîta vreme a veacului, îşi cere de la toate închipuitele lucruri cea după putinţă însuşire. Drept aceea, în jos însemnata redacţie şi-au închipuit o unire cu mai mulţi bărbaţi despre chipul şi cunoştinţele cele nemărginite, de a da afară în tipariu, pentru sporiul ştiinţelor, un giurnal încuviinţat supt titula *De obşte foaie a duminicelor românească*.

Lăţirea cunoştinţelor celor folositoare este darul cel mai frumos ce să poate face veacului său. Noi poftim după cea mai bună putinţă a noastră, cu cuget sănătos şi cu bunăvoinţă a face trebuinţa noastră. Nemăsurată este împărăţia ştiinţii, că cuprinde lumea toată, adecă cele trecute şi cele de acum, ceriul şi pămîntul, uscatul şi marea. Sîrguinţa noastră trebuie să meargă pînă acolo ca din toate ţările acestea, din toate ramurile acestea să se aleagă cele mai folositoare şi mai noao, care îndeletniceşte preceperea, întrucît să poate cu un chip plăcut, spre desfătarea cetitoriului iubit.

Scanned with OKEN Scanner

Cu cele mai adevărate firești stări împrejur, mari întîmplări, interesante lucruri și cu descrierea unor bărbați vestiți vom da afară foaia noastră. Datorniceşte ne vom strădui a îndeletnici cu plăcere duhul cetitorilor noștri, prin *novelar, romante, istorii* și *scurte conțepturi* din cărțile cele mai alese de la Lipsia tipărite, în limba nemțască, fra[n]țozască, italienească, rusască și englezască, în limba cea românească tălmăcite, care unde să va putea potrivi; vom aduce stările împrejur prin niște idee curat lucrate, ca să dăm poftitoriului cetitoriu încredințare, și mai vîrtos vom avea grijea cea mai mare a arăta gazetele noastre cu chipul cel dinafară și cu cuprinderea lor cea mai destoinică. De ar putea să aibă redacția noastră, a acestui izvor adînc, o trecere bună de bucurie, ca să ni să ușureze cheltuiala cea mare, vom pune toată silința întru adevăr în tot chipul a îndestula pe cinstiții subscrișii ai noștri.

Din acest izvor va ieși, în darea afară peste săptămînă, în toată sîmbăta cîte un număr de o coală; formatul și hîrtia va fi după alăturata aici foaie de probă, cu un tipariu curat și deslușit, de care în toată vremea va fi grijea cea mai mare.

Prețul subscrierii pentru 1/2 de an, unde la un an închipuiesc 52 num. o legătură, a să plăti înainte, cu primirea numărului celui dintîi, este numai 2 fl. c. m., în bani de argint. Și să vor da nezmintit afară începînd de la 1 ianuarie 1837.

Tocmirile să primesc la cei în jos numiți.

Persoane private, carii vor binevoi a să pune la rîndul prenumeranților, vor primi la 10 exemplare unul de cinste.

Tocmirile să se poftească a să face cu adresul: Cătră dătătorii afară de cea de obște *Foaia duminecii românească*, nemțește: *An die Herausgeber des allgemeinen walachischen Sonntags-Blattes*, în orașele:

Arad	domnul profesor Alexandru Gavra
Blaj	„ Timotei Țipariu
București	domnul Rudolf Orghidan
	„ Valbaum și Vaise
	„ Iosif Romanov
Bălgrad	„ Teofil Constantin
Versețț	„ Iosif Gaut
Galați	„ Nic. Ciurcu și d. Crețoiescu
Craiova	„ Iordache David
	„ Țeno Nicolae Dupin
Murăș-Vașarhel	„ Ioan Dimitrie Fogarași
Ploiești	„ Marinciu Stanciu

Scanned with OKEN Scanner

Roman	„	Gheorghie Ioan
Sibiu	„	Buhhandlungul lui Tiri
	„	Em. Manolovici
Sasreghen	„	Ioan Muntean
Timişoara	„	Gheorghie Iuga
Făgăraş	„	Ioan Golian
Iaşi	„	Nic. Gheorghiu şi tovăroţie (sic)
Gavra		

Braşov, în 1 dechemvrie 1836 — Dătătorii afară a *Foii duminecilor româneşti*

II

La d. Eliad

1837, 30 sept. st. v

Prea cinstite domnule!

Nimic nu ar fi, au fost şi nu este mai de dorit, decît nişte împreună înţălegeri mai adese între noi, căror după ce firea ne-au pus stavilă Carpaţii, îngerul cel ucigătoriu, ciuma, au dat prilej la mii de alte piedeci, care ne precurmă comunicaţia, şi vai ce comunicaţie! Nu de mărfuri, domnule, că aceasta nu mă interesează, ci de cugete, care este mai scumpă decît toată averea Soţietăţii de India. Iată, domnul mieu, mă năduşă bucuria şi nu ştiu cu ce cuvinte să încep a vă înştiinţa cum că... stăpînirea [a îngăduit] românilor din Ardeal, care după socoteala mai de pre urmă făcută trec păste 1 200 000, să aibă o gazetă politică şi literară. Eu pricinile bucuriii noastre nu sînt în stare să le număr acuma, zic numai atîta: ... avem slobozenie de gazetă, care noi încă de la iulie o am fost început[29], însă numai ca traducere după cea nemţască de aici, căci aşa ne era iertat a da un asemenea lucru la lumină, dar nu ca gazetă originală rom., cu red.[acţie] neatîrnată. Cu care unii dintră naţ.[ionaliştii] cei mai ferbinţi nefiind mulţumiţi, au cercat să ceară slobozenie în-

[29] Bariţ se referă la „Foaie de săptămînă", despre care H. Tontsch, *lucr. cit.*, p. 110 scrie: *„Juli 1837: Foia septămînei. Red. George Bariţiu. Tip. Ión Gött. Einmal wöchentlich, doch musste nach den zwei ersten Numern des weitere Erscheinen infolge Zensurverbotes eingestellt werden"*. Vezi şi N. Hodoş şi Al. Sadi-Ionescu, *lucr. cit.*, p. 264. Titlul periodicului, scris cu litere latine, este *Foe de septemana din Transilvania*. Au apărut numai 2 numere (de cîte 4 pagini fiecare, formatul „Foii literare"), în 3 şi 10 iulie 1837. Culeg cîteva informaţii ce interesează viaţa efemeră a publicaţiei:

a) „Prenumărăţia să face pă *Foaia de săptămînă* din Transilvania şi pă *„Foaia dumineciі"* (nr. 1, p. 1);

b) „Avem nădejde că vom face mai multă plăcere publicului românesc cetitoriu, dacă *Foaia* aceasta se va împreuna cu *Foaia dumineciі*, care de aici nainte va să slujască de adaos literal" (*Înştiinţare*, în nr. 1, p. 4);

e) „Cu cheltuiala a d. Rudolf Orghidan, la care şi să află" *(ibid.)*;

treagă şi au dobîndit. Păste puţin să va face de toate pă larg înştiinţare, căci redacţia de acum a *Foii de dum.[inecă]* începînd, să va împreuna cu foaia cea pol.[itică], pref.[ăcută] în gazetă literară. Socotesc că de nu pentru stilul nostru, dar cel puţin pentru lucrurile în foile noastre coprinse vom căpăta şi în acele doaă patrii prenumeranţi zeloşi, precum şi collucrători la foaia literară a noastră, care luîndu-se din mîinile bătr.[înului] Barac va lua alt ton, altă formă, alt[ă] limbă [şters: stil, altă ort.[ografie] etc., alte litere, adecă cu lit.[ere] lăt.[ineşti].

Am norocire a-ţi trimite... exemplare din cuvîntarea-mi scolast.[30], din care mă voi ruga să binevoiţi a împărtăşi la dd. binevoitorii miei, pă carii eu nu-i numesc, fiind încredinţat că-i ştii d-ta. Căci la cine aş trimite la alţii, decît la d. I. Văcărescu, Cîmpinean, Poenar, Florian ş. cil. (sic). Numa mă rog să nu căutaţi pretutindenea logică, şi din neputinţa mea, şi iarăşi căci atotputernica ţenzură de aici uită de multe ori de logică şi sfîşie pă întreg.

Aducătoriul acestora..., din Saxonia născut, ar dori să capete ceva condiţie, dînd lecţii din limbile nemţ. şi lătinească, pă care încă o vorbeşte, sau la un comptoir undeva, căci au mai slujit: mă rog să binevoieşti a-l recomenda în vreo parte.

III

Înştiinţare literară

Anul se împlineşte de cînd să arătă *Foaia de duminecă* în mijlocul publicului românesc cetitoriu. Ea a folosit cel puţin atîta, că a slujit de mijloc prin care să se cunoască mai deplin gustul şi trebuinţele românilor — anumit în patria noastră — în cele ce se ţin de ştiinţă şi literatură. De nu se cerca, nu se ştia, şi noi ne bucurăm din suflet cum că, după înştiinţările şi împărtăşirile a mai multor literaţi cu noi pînă acum făcute, cunoaştem că românul încă poftește de aici

d) „Să face cinstiţilor noştri cetitori cunoscut, precum că numărul alăturat despre *Foaia de săptămînă* s-au adăogat numai spre probă, iar cîştigînd slobozenie de la I. C. Gubernium al Ardealului de a o putea da afară, numaidecît să vor trimite şi aceste numere, iar pînă atunci să vor ivi numai *Foile dumineciі* singure, în toată săptămîna, pă poştă“ (nr. 2, p. 8).

Din restul materialului spicuiesc o singură ştire: *„Bucium.* O răscoală urbarială a slujbaşilor de aici, escată din nesupunerea lor către domnul locului, a dat pricină la o execuţie militărească, care pentru nenţălegerea ce domnea într-amîndoă părţile nu s-a putut altfeli isprăvi, decît după ce treizăci de ţărani slujbaşi fuseră răniţi. Însă totuşi, după aceea toate s-au pus la liniște“ (nr. 1, p. 5). Amănunte despre răscoală apud. I. Tóth Z., *Mişcările ţărăneşti din Munţii Apuseni pînă la 1848*, Bucureşti, 1955, p. 121 şi urm.

30 G. Baricz. *Cuvîntare scolasticească la examenul de vară în şcoala românească din Braşov, în Cetate, zisă de..., Braşov, 6 iulie 1837.* S-au tipărit în Tipografia lui Ioan Ghett.

Scanned with OKEN Scanner

nainte o hrană pentru inima şi mintea sa mai săţioasă: şi *Foaia de duminecă,* cu sfîrşitul anului curgătoriu, *va să înceteze.*

Dar cum, domnilor! noi ardelenii, atunci cînd fraţii noştri de păste Carpaţi citesc cinci, şase gazete şi foi literare în limba românească, să rămînem de la o astfeli de întreprindere, care cel mult patru sau cinci sute de patrioţi şi naţionalişti literaţi şi bine simţitori sînt în stare de a o sprijini şi ţinea în floare? În veacul acesta, cînd limba noastră, prin rîvna bărbaţilor atîta de nepregetori, au făcut paşi care însuşi pă străini pun la mirare, totdeodată dovedind în faptă cum că limba românească este destoinică de a să putea deplini, regula şi îmbogăţi ca oricare alta; şi încă cu atîta mai mult, cu cît are izvoare mai bogate, pă maica şi surorile sale, de unde să se poată ajutora. Ardelenii, mai mult decît un milion şi doaă sute mii români, să rămîie tocma acuma răci şi nesimţitori pentru limba sa, pă care, precum toate naţiile, aşa şi dînşii să cuvine să o aibă de pavăză şi paladiul său? Nu, domnii miei, nu; acesta ar fi prea jalnic lucru a pricepe o astfeli de răceală în fiii aceştii naţii. Literaţii şi cetitorii noştri nu poftesc să înceteze foaia aceasta, ci numai planul ei să se schimbe, apucîndu-se mijloace ca acelea care cu cît ne simţim mai rămaşi, cu atîta mai pă scurtă cale să ne apropie cătră scoposul cel adevărat, şi atunci sînt prea gata a ne da mînă de ajutoriu, cu fapta şi cu cuvîntul. Numele *Foii de duminecă* va înceta, iară în locul acestia va ieşi *Foaia literară.*

Mai întîi, adecă de la a. 1838 ian. 1, de sine, iar păste puţin după aceasta se va împreuna cu *Gazeta politică* românească, care, pentru nişte stări împrejur opăcitoare, îndată la începutul anului nu va putea ieşi, ci puţin după aceea.

Planul *Foii* noastre *literare,* supt o altă redacţie deosebită, unui român nu-i va fi greu de a-l gîci. Şi ca să lăsăm de o parte altele, care s-ar ţinea de alegerea materiilor ce vor să intre la această foaie, sîrguinţa noastră cea mai nepregetătoare va fi a împărtăşi cît să poate pă cetitorii noştri din M.[area] Monarhie cu sporiul ce îl fac românii în cele doaă provincii vecine, în toate ramurile literaturii; şi iarăşi pentru dînşii a scoate la vedere şi pă ceriul românesc feliurimi de şene istoriceşti şi naturale din clasica noastră Transilvanie; care probleme credem că nu ni le va socoti nimenea de uşoare. Pentru aceasta, cea dintîi şi mai ferbinte a noastră cerere, cătră toţi literaţii noştri, va fi ca, pă lîngă corespondenţii ce-i vom avea, să nu-şi pregete nici unul a trimite cîte ceva din rodul cetaniii, cunoştiinţelor şi a geniului său la foaia noastră, fie aceea original sau traducere; noi toate le vom primi cu mulţămită şi recunoştinţă, în numele întregii naţii. Poate cineva la scrierile sale să-şi puie numele cel adevărat sau altul iscodit, dar anonim nu putem să tipărim.

Scanned with OKEN Scanner

Așa numai într-acesta chip se va face foaia aceasta adevărata avere a românilor. Noi într-această întreprindere a noastră cu atîta mai mare îndrăzneală avem a ne ruga la toți cei ce pot da ajutorință, cu cît sîntem încredințați cum că nimenea nu se va îndoi despre curățenia cugetului nostru și despre singurul dor de a folosi românilor; mai vîrtos cine știe cum că la noi pînă acum orice carte s-a tipărit avu cel puțin trebuință de 10—15 ani pînă s-a vîndut. Și din *Istoria* lui Petru Maior despre începutul românilor, care la noi este clasică în felul său, la 1812 tipărită, încă la 1833 era lăzi pline de exemplare nevîndute. Iată că pofta de cîștiguri ar fi deșartă!

Prețul foii va fi pă jumătate de an 2 fl. 24 cri. argint, iar pă un an întreg 4 fl. 48 cri. arg., cu poșta, iar fără poștă numai 2 fl. pă jum. de an și 4 fl. arg. pă un an. Și pînă la ieșirea gazetii românești se va trimite împreună gazeta nemțască[31] tot cu același preț.

Prenumerația se poate face la toate deregătoriile de poștă, precum și la toți dd. corespondenții noștri, carii la cererea noastră vor avea bunătate a se însărcina cu primirea adresurilor și a banilor, și cu trimiterea lor.

La a. 1838 zi 1 ianuarie, adecă sîmbătă, va ieși numărul cel dintîi a foii, și subscrișii trag asupra sa răspunderea de a păzi acurateță cît se poate de mare întru tipărirea și trimiterea acestii *Foi literare*.

Brașov, 1837, dechemvrie 9

Ioann Gătt, tipăritoriul,
G. Bariț, redactor.

[31] „Siebenbürger Wochenblatt" sau „Unterhaltungsblatt für Geist, Gemüth und Publicität". Bariț a publicat, la 26 decembrie 1837, și o *Înștiințare de prenumerație*, vezi „Foaie literară", 1838, nr. 1, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

IV

„FOAIA LITERARĂ" (1838) ŞI TIMOTEI CIPARIU

După stabilirea sa la Braşov (1836), Gheorghe Bariţ a stăruit să obţină autorizaţia de a scoate o gazetă românească. Învoirea i s-a dat abia în a doua jumătate a anului 1837, cînd publică, împreună cu tipograful Johann Gött, o *Înştiinţare literară* (9 decembrie 1837). Prospectul anunţa ieşirea „Foii" la 1 ianuarie 1838 şi programul ei.

Înştiinţarea literară a ajuns şi în mîinile lui Cipariu, care se simţi îndemnat să-l ajute pe Bariţ cu sfaturi, comunicate în următoarea scrisoare:

„Frate şi domnule redactor!

Să mă ierţi că togma în linea cea dintîie îndrăznii a pune un nume care, cu toate că după întreprinderea ce ai luat asupra domniei tale pe drept ţi se cuvine, însă prè lesne ai putea să-l primeşti în nume de rău de la un prietin, despre care ai avut de-a pururea nemişcat învingere în inimă cum că te iubeşte şi, prin urmare, nimic nu aştepţi mai puţin decît un cuvînt de rîs sau defăimare. Şi togma aşa voiesc, să primeşti şi cuvîntul acesta ca un cuvînt nu de rîs sau de defăimare, ci ca unul ce ţi-l poftesc să-l porţi aşa de fericit şi mult-îmit, precum aş dori însumi pentru persoana mea, cînd aş fi întru asemenea peristase [= împrejurări]. Adevărat, o grea povară, în tot înţelesul cuvîntului, ai luat prin aceasta asupra d-tale, o povară însă care cu atîta va să fie mai cinstită pentru d-ta, cu cît vei avea norocirea de a [o] purta cu mulţemire de obşte. Io nu cunosc, adevărat, în praxi ce este o redacţie, că nu am fost nici însumi o astfeli de persoană [redactor], nici batăr vreo cancelarie de redacţie n-am văzut niciodată; însă după cîtu-mi ajunge puţintica priceperea mea, precum am zis, mi se pare că nu greşesc de am numit-o povară; şi poate pentru d-ta încă poate să fie o povară şi mai grea decît pentru alţii.

Sunt redacţii în care unul sau mai multe persoane sunt numai cu acea grige însărcinate, ca lucrurile de la împreunălucrătorii şi corespondenţii săi să le judece de sunt vrednice să intre în foile lor

au nu şi pentru ace[e]a nu este de lipsă alta decît să aibă un tact aşa de [manuscrisul rupt], cît să cunoască, pricepe cu scumpătate ce poate să placă cetitorilor săi şi ce poate să ajute la ajungerea scoposului ce şi l-au pus înainte. Sunt însă altele care nu numai trebuie să judece, ci togma însuşi să-şi lucreze articulile ce vreu să le împărtăşească cu cetitorii lor; şi aceste sunt întru adevăr mai mult auctori decît redacţii, şi pentru aceea şi mai cu greutate, pentru că lucrul altuia mai lesne este de a-l judeca cu mult, decît pre al său însuşi.

Eu despre redacţia d-tale nu ştiu de se ţine de clasul întîi au de al doilea, pentru că deşi am semne de a judeca cum că eşti în corresponde[n]ţie cu mulţi bărbaţi învăţaţi, ce-ţi vor fi făgăduit a lor ajutorinţe, dară totuşi apriat [= clar, precis] nu ştiu pînă unde se întinde acea încredinţare a d-tale pentru astfeli de făgăduinţe. De ai însă îndestulată acea încredinţare, eu te fericesc şi toate poftele mele pentru d-ta şi pentru gazeta d-tale, pre scurt, întru ace[e]a să cuprind, ca să le poţi judeca ale acelora lucrări cu toată acea răceală şi securitate a tactului, care spre întinderea şi sporiul acelor foi cel mai dorit efect să tragă după sine. Întru o stare ca ace[e]a nici poci alta vedea mai de folos şi de lipsă, decît să fii imparţial, să nu cauţi la persoana auctorului sau corespondentului d-tale, de are nume mare de învăţat, de-ţi este pretin sau cunoscut, de te-au rugat într-adins să-i treci articulul în foaia d-tale întru toată întîmplarea, fie bun, fie rău, şi să ţii totdeauna înaintea ochilor starea cetitorilor d-tale. Sunt aceştia învăţaţii neamului nostru, negreşit că atuncea vei trebui cu notiţii literare de cel mai înalt interes să-i faci cunoscut; iară de sunt aceştia de clasul mai de gios, numai cu înşti[i]nţări după priceperea lor vei putea să-i împărtăşeşti, [pe] care să le înţeleagă şi să fie după gustul lor. În ţerile noastre, unde partea cea mai mare de obşte este mai neîmblată în literatură, ar fi o greşeală mare a se îndrepta după tonul foilor dintr-alte ţeri, care în starea culturei literale stau pe o treaptă cu mult mai înaltă decît a noastră. Şi mi se pare că fraţii noştri unguri nimic n-au greşit mai tare, decît că la aceasta n-au băgat de seamă.

Însă de cumva făgăduinţele ce ţi s-au făcut d-tale sunt încă numai făgăduinţe şi trebuieşte însuţi să-ţi lucri articulile, atunci n-am decît să-ţi poftesc o paţienţie şi o neosteneală nepregiătată. Fie însă cum va fi starea d-tale, ştiu că mai întîi vei să întîmpini multe greutăţi, dară am nădeşde că cu vreme vei să le învingi pre toate.

Acestea sunt ideile mele în genere, iară la speciale a mă slobozî deocamdată-mi este cu neputinţă, pentru că, cum zisei, starea lucrului nu-mi este de prisos cunoscută; poate mai tîrziu mă voi putea declara mai apriat.

Scanned with OKEN Scanner

Întru care a mele observaţii le vei socoti însă numai ca părerile unui singur om, iară nu ca o judecată de obşte sau dătătoare de ton"[1].

Scrisoarea de mai sus poartă data de 26 decembrie 1837. Peste cîteva zile (1 ianuarie 1838) apăru „Foaia literară", din care s-au tipărit, între 1 ianuarie—25 iunie 1838, 26 de numere. În primele patru, cinci numere Bariţ a precizat, mai amănunţit decît în prospect, ţelurile periodicului braşovean. Pe lîngă altele, redactorul se angaja să sprijine, prin studii şi articole, dezbaterile consacrate limbii române, ortografiei cu alfabet chirilic şi latin, slavonismelor din lexicul nostru, neologismelor etc. La realizarea acestui plan şi-au dat contribuţia I. Heliade Rădulescu şi C. Negruzzi, din care „Foaia" a reprodus, după „Muzeul naţional", *Corespondenţă între doi români, unul din Ţara Românească şi altul din Moldova* (în nr. 9, 10, 11, 12 şi 19), V. Popp, autorul unei dizertaţii despre ortografie (vezi nr. 18, 20 şi 21), Ioan Maiorescu (în nr. 16), membrii comitetului „literal" din Bucureşti (P. Poenaru, S. Marcovici, G. Ioanid, I. Pop şi Fl. Aron), instituit de Eforia şcoalelor pentru „a cerceta cu de-a măruntul duhul limbei şi lipsele ce are" (vezi nr. 4), Bariţ şi Cipariu.

Bariţ publicase în primele două numere ale „Foii" 9 epistole, atribuite unor cititori imaginari (un bărbat serios, un umorist, o „doamnă boierească", un învăpăiat iubitor de literatură, un „duh frumos", o demoazelă, un patriot, un „cetăţean neguţătoriu şi eco-

[1] B. A. R., ms. nr. 994, f. 34—35. De aici şi dintr-o altă scrisoare (9/21 ianuarie 1838, vezi *ibid.*, f.36—37) reiese că Cipariu depunea silinţe să cîştige prenumeranţi pentru „Foaia literară" şi semnala lui Bariţ unele ştiri privitoare la românii din „Allgemeine Zeitung" şi „Ausland": în amîndouă „multe interesante notiţii se află pentru români şi ţerile lor, precum este *Călătoria* lui Demidof în anul trecut de la Giurgiul la Bucureşti, în „Allg. Zeit." cu toate că într-însa se află prè multă poezie".

Pentru interesul cu care Cipariu a urmărit, în 1837, strădaniile lui Bariţ de a pune la îndemîna transilvănenilor o gazetă mai bună decît „Foaia duminecii", vezi *ibid.*, f.28—31, de unde citez pasajul referitor la scrierea numelor proprii străine: „Numele proprie al locurilor, persoanelor, [Barac] aşa le schimonoseşte, sau mai bine le nemţeşte, cît stai să îngheţi de multe ori cu lexiconul în mînă, şi nu ştii ce să gîndeşti. Ba ce-i mai frumos, şi englizeşte am aflat într-un loc, şi aceea cu slove! [...] Întru acest object io aşa judec, cum că cuvintele şi numele dintr-altă limbă, cînd le scriem cu literele obicinuite ale limbii aceiia, trebuie să le scriem şi noi cum le scriu auctorii lor, şi atunci supunem [= presupunem] că numai acela se va apuca a le ceti cărele ştie şi limba; pentru ceilalţi destul e a însemna în paranthes sau în note adevărata pronunţiaţie. Iară cînd le scriem cu alte slove, negreşit că atuncea le scriem pentru toţi cetitorii noştri, şi atunci trebuie să scriem cum să grăieşte, iară nu cum se scrie în limba acee[a]; pentru aceea nu poţi să nu rîzi şi pre Ţichindeal, cînd în fabulele lui asemenea aduce sentenţii întregi dintr-alte limbi şi, scriindu-le cu slove sîrbeşti, ţine ortografia streină. De care lucrare cu atîta mai tare mi se pare c-ar trebui să ne ferim, deaca ortografia limbii din care citäm este încîlcită, precum este a franţezului şi a englezului" (f. 30).

Scanned with OKEN Scanner

nom", un bătrîn) şi articolele *Traducere* şi *Stilul* (după „Jeitteles"). Aici şi în epistole, autorul recomanda „o limbă cît se poate de netedă şi regulată în etimologie şi ortografie", combătea încercările de-a o latiniza „fără treabă", arăta că prin traduceri „sănătoase" din clasicii vechi şi noi „se cearcă ce poate limba", critica tendinţele puriste ale unor „exaltaţi" şi haosul ortografic de atunci: „[...] Dar unde avem noi ortografie statornicită? Este de mirare ce galimatias se face la noi în ortografie; mai cîţi scriitori, atîtea moduri de a scri; un lucru care ne va sili să vorbim cît mai curînd mai pe larg despre dînsul. [...] Slavonismurile [...] tocma toate nu le poci lăpăda, cum voiesc exaltaţii noştri. Ne vom înţălege. Într-aceea, părerile şi criticile învăţaţilor noştri le voi primi cu dragoste şi cu dor"[2].

Observaţiile lui Bariţ au trezit în rîndurile cărturarilor ardeleni dorinţa de a le întregi şi comenta. Importante sînt în această privinţă reflecţiile făcute de Cipariu, în scrisorile sale către Bariţ din 12/14 şi 16/18 ianuarie 1838[3]. Cea dintîi se încheie astfel: „Aceste sunt pricinile mele pe scurt, şi d-ta ai voie slobodă din partea mea această a mea scrisoare, de o vei socoti vrednică, a o trece în foaia d-tale, însă fără numele mieu". Folosindu-se de încuviinţarea căpătată, Bariţ a contopit scrisorile şi le-a publicat, cu omisiuni şi modificări, sub titlul de *Coresponde[n]ţii între doi ardeleni asupra ortografiii*, semnate Ţ***[4]. *Corespondenţii*-le se ocupă de unificarea ortografiei şi de încercările de a găsi un sistem ortografic acceptabil, pentru scrierea limbii româneşti cu litere latine.

De aproape un deceniu (1828—1837), mai mulţi beletrişti şi profesori din Ţara Românească şi Moldova (I. Heliade Rădulescu, G. Asachi, C. Negruzzi, S. Marcovici ş.a.) discutau cu aprindere chestiunea ortografiei. Adepţi ai ideii că limba literară trebuie să fie aceeaşi pe tot cuprinsul românesc (în Moldova, Bucovina, Transilva-

[2] G. B-ţ., *Traducere*, în „Foaie literară", 1838, nr. 1, p. 4, n. 2.

[3] Ms. nr. 994. f.38—39 şi 40—41. Conceptul scrisorilor la B.A.R. — Filiala Cluj, fond Blaj, ms. nr. 275, f. 1—5.

[4] În „Foaie literară", 1838, nr. 6 (5 febr.), p. 44—46 şi nr. 7 (12 febr.), p. 54—55. Bariţ a schimbat *a te ponoslui* în *a te căi, se pare — să pare, dialectele — dialecturile, almintrilea — altmintrelea, sunt — sînt, însemnarea — însămnarea, togma — tocma, grăind — vorbind, tipuri de grai — chipuri de grai, graiul său — dialectul său, a cărora — a căror* etc. Cipariu nu a protestat. L-a iritat doar faptul că Bariţ nu a păstrat „anonimitatea": „Însă una am de a mă *ponoslui* asupra corespondenţiilor mele: că nu mi-aţi ţinut anonimitatea, după cum te rugasem. O literă încă m-au dat la gol (sic), cu toate că nu m-am mărturisit. De prevedeam una ca aceasta, au lăsam gios tot lucrul, au almintrilea-mi tăiam peana. Nu poci să mă respic mai mult, fără numai atîta zic că *Slavonismurile* nu le trimiteam" (ms. nr. 994, f.45). Despre *Slavonismuri* vezi mai încolo.

Scanned with OKEN Scanner

nia, Țara Românească), Heliade Rădulescu și Negruzzi au stăruit să se elaboreze o pravilă unică de dreaptă scriere și au dezavuat principiul ca fiecare „dialect" (= grai) să-și aibă ortografia. Bariț s-a încadrat în lupta pentru o „pravilă ortografică" unitară și, cu riscul de a-i nemulțumi pe transilvăneni, s-a călăuzit după indicațiile comitetului „literal" din București: „Pînă atunci, mă iertați, domnilor, dacă într-unele ce se țin de ortografie și eu vă sînt neplăcut. Cărțile bisericești și reformele ce le face „Soțietatea literară" din București le cam țiu de îndreptariuri; consecvent nu sînt întru toate, știu"[5].

Calea pe care a pornit Bariț era bună. Cu toate acestea, Cipariu i s-a opus, militînd pentru diversificarea ortografiei: „Cu cuviință este ca în ortografie să se unească numai cei ce grăiesc într-un chip. Bucureșteanul urmeze-și dialectul său, și ortografia fie-i potrivită cu acela; moldoveanul, ardeleanul asemenea. Toată pretensia dimpotrivă mi se pare un mic despotism, și imitarea lucru de slugă, nu de om slobod". Se citează în sprijinul opiniei, drept „întărire", importanța fonetismelor regionale pentru filolog, exemplul altor neamuri (greci, francezi, englezi, maghiari), care „cîte dialecturi atîtea ortografii au avut", nesuperioritatea „pronunțiației" din Țara Românească și Moldova față de a mocanilor transilvăneni și faptul că osebitele ortografii nu-i pot împiedica pe români să se înțeleagă, „din orice corn de lume să fie". Argumentele sînt neconcludente și denotă lipsa temporară de comprehensiune a lui Cipariu pentru problema ortografiei. El a recunoscut că ținta de obște a românilor este luminarea, dar — spre deosebire de Heliade Rădulescu, Negruzzi, Bariț ș.a. — nu a sesizat, în 1838, rostul unui îndreptar ortografic comun în procesul nostru de culturalizare.

Trecînd la „ortografia în scrierea cu litere lătinești", Cipariu admite că ea este fluctuantă și „osebită pînă la curiozitate". Confuzia o explică prin slaba pregătire gramaticală a făuritorilor de sisteme ortografice, cunoașterea superficială a limbii române și prin nesăbuința cu care s-au imitat și se imită „modeluri" străine: „O limbă ca a noastră este mai originală și mai adîncă, oricine ce socotește, decît să o poată îmbrăca fieștecare croitoriu după fantasia sa, și să-i șază bine. Prin astfeli de îmbrăcăminte după capriț, și nu după sistem, nu poate biata limbă altmintrelea să se vază, decît ca un arlechin pe teatru. Pînă ce ne vom uita la limbile streine și le vom lua de modeluri fără de a căuta înlăuntrul limbii noastre, tot într-acea *galimatie* vom rămînea. Sînt carii ar voi să o facă tocma lătinească, socotind că limba noastră nu este alta decît a lui Cicero, Iulie Cezar, August, și numai prin cursul și nenorocirea vremilor sau prin ames-

[5] „Foaie literară", 1838, nr. 1, p. 4, n. 2. *Reguli după care au a se urma lucrările Soțietății literale, ibid.*, nr. 4, p. 28—30.

tecarea sîngelui cu alte neamuri ş.c.l. şi-au pierdut strălucita faţă, şi cum că a noastră e datoria iarăşi a o în[n]oi şi a o reduce la starea cea dintîi. Alţii din contră o socotiră chiar italienească, precum fericiţii Budai şi Körösi, şi aşa sucindu-o şi întorcîndu-o vreu a face ca puţin sau nimica să se deosibească de aceea, de ar fi cu putinţă. [...] Ceilalţi, carii să îndreptară sau după nemţi sau după unguri, nici că pot avea pretensie de a li se băga în samă părerea, [...] pentru că nici ei n-au băgat de seamă la nimic altă, decît la limbile pe care le-au urmat.

Departe sîntem încă dară de acea epohă cînd să vedem o ortografie cu litere lătineşti bine întemeiată şi de toţi primită".

În continuare, Cipariu se întreabă dacă înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin este necesară sau nu. Întrucît problema i se pare dificilă, sugerează ca „învăţaţii neamului" să o dezbată temeinic, în paginile „Foii" lui Bariţ. Sugestia era şi un atac împotriva „Societăţii literare", care tindea să-şi impună hotărîrile românilor de pretutindeni: „Iară o soţietate singură, şi numai din partea unii ţări, fie aceea din oricare mădulări şi oricît de învăţată, nu poate să nădăjduiască o cuprindere de obşte a hotărîrilor sale, mai mult decît o persoană singură"[6].

Scris în perioada de început a activităţii lingvistice a lui Cipariu, articolul despre ortografie cuprinde unele rătăciri, dar şi multe idei mature. Pasionat pentru filologie şi mai bine pregătit în acest domeniu decît alţi cărturari din generaţia sa, Cipariu a văzut în studiul limbii noastre o ramură de „ştiinţă naţională", a criticat diletantismul şi arbitrarul, a pretins să se cerceteze adînc şi multilateral graiul strămoşesc, a biciuit pe stricătorii de limbă: pe latinizanţi şi italienizanţi[7]. S-a afirmat că „Timotei Cipariu a fost un exponent al

[6] Poziţia adoptată nu-l oprea pe Cipariu să îmbrăţişeze idealul unei limbi româneşti de obşte: „Scopul Soţietăţii aceştia [= „Societatea literară" din Bucureşti], uneform[izarea] limbii, este negreşit foarte frumos, şi de ar fi cu putinţă ca oarecîndva să se dobîndească — după prinţipurile ce şi le-au propus „Soţietatea": *a asculta pre toţi şi a alege ce este mai bun*, dobîndirea lui ar fi cea mai scumpă dobîndă în literatura noastră. O limbă pre care toţi învăţaţii românilor să o scrie, să o vorbească, şi toţi rom.[ânii], şi cei neînvăţaţi, să o înţeleagă! O ce scump odor ar fi acesta, şi cît de fălos ar putea să fie românul întru stăpînirea lui" (din *Reflecsii nepretenzive a unui ardelean asupra regulilor „Sotietăţii literale" din Bucureşti*, ms. nr. 275, f. 11).

[7] Răspunsul lui Bariţ, în „Foaie literară", 1838, nr. 7, p. 55—56 şi nr. 8, p. 61—64. Bariţ rîvnea să aibă şi românii reguli ortografice „hotărîte" şi să se treacă la elaborarea unei „ortografii lătineşti, sau mai bine a zice strămoşeşti". „La *Replica* d-tale îi spune Cipariu, aş avea de însemnat cîte ceva, însă mă voi socoti de trebuieşte să răspunz au ba în zilele următoare" (ms. nr. 994, f.44); „La răspunsul d-tale din *Foaie* însă voi răspunde deosebit, că io vreu cu toate aceste almintrile să rămîi ca corespondent, almintrilea ca prietin" (*ibid.*, f.51).

Scanned with OKEN Scanner

latinismului în faza de decadență a acestui curent"[8]. De fapt, Cipariu nu a fost, ci a devenit, din potrivnic, un exponent al latinismului. Cînd a trecut dintr-o tabără în cealaltă și de ce, voi arăta — poate — altă dată.

În scrisoarea din 16/18 ianuarie 1838, Cipariu îi cerea lui Bariț „slobozenie de a grăi puțintel și despre *slavonismurile* limbii noastre". Bariț se învoi și astfel colaboratorul său îi trimite, în 9/21 februarie, *Slavonismurile*[9]. „Foaia" a tipărit acest articol cu întîrziere și fără semnătură[10].

I. Heliade Rădulescu a grupat lexicul românesc, arată Cipariu, în cuvinte ce formează „scheletul" limbii și în cuvinte care fac „împlătura" ei. Termenii din a doua categorie, constituită din împrumuturi, sînt „ca și o îmbrăcăminte, frumoasă sau urîtă, după gustul croitorului sau a stăpînului poruncitoriu". Haina acopere „goliciunea" *scheletului* și este frumoasă numai atunci cînd se potrivește cu „trăsăturile" acestuia.

Orientîndu-se după ideile lui Heliade, Cipariu socotește veșmîntul limbii noastre urît, cîrpit cu „mii de petece". Ele se datoresc condițiilor istorice în care a viețuit și s-a dezvoltat neamul. Condițiile acestea și nevoia de a desăvîrși *scheletul* graiului părintesc, care avea scăderi firești, au dus pe români și la întrebuințarea de *„slavonismuri,* unele fără de nici o întocmire după limba sa, pentru că era sfințite prin traiul de obște besăricesc și politicesc, altele cu ceva aplecare". Slavonismele nu plac tuturor și mulți ar dori să le scoată din limbă. Cipariu nu-i aprobă: „Cu sila de va vrea cineva să le împingă, sînt mai tari decît să poată avea cineva nădejde de urmare după poftă; de cad, ar face prea multe risipuri". Strămoșii, povățuiți „de un tact adînc", au procedat altminteri. Să cercetăm „scri-

[8] D. Macrea, *Timotei Cipariu,* în „Limba română", 1955, nr. 2, p. 12.

[9] „Iată și *Slavonismurile,* după cum poftișI" (ms. nr. 994, f.43); vezi și „Foaie literară", 1838, nr. 7, p. 55.

[10] Nr. 14, p. 106—108: *Domnule redactor!* Văzîndu-l pe Bariț zăbavnic, Cipariu îi scrie: „Slavonismurile n-ai ce te îndoi a le slobozi afară, sau țiind aceeași însemnare [Ț * * *] ca pînă acuma, sau fără însemnare, pentru că s-au făcut pomenirea lor în scrierea cea publicată, și cetitorii carii ori fi cetit-o, [î]și vor aduce aminte că de cine este. Măcar că, adevărat grăind, mă doare inima prevăzînd cît de mulți se vor răni printr-însa, și mai bine era să nu o fiu pomenit în scrisoarea publicată, că acum i s-ar putea schimba cifra. Acuma, adevărat, îmi pare rău că m-am grăbit. Că io nu vreu să vatăm pre nime, și aceea-mi îmblă prin cap prea mult. De n-aș avea astă sfială, cît de iubit mi-ar fi a însemna pentru foaia d-tale despre literatura românilor în genere, și în specie; însă bine că nu poci fără sfială, poate nici vreme n-aș avea, și mintea mi-i cam împrăștiată în multe părți" (ms. nr. 994, f.51).

Scanned with OKEN Scanner

sorile“ lor și „întoarcerile despre (= traducerile din) alte limbi“ și să culegem de aici învățătură[11].

Respingerea slavonismelor se conjuga cu încercări de a croi bietei limbi românești o „zdranță“ latinească, italienească, „franțozască, și mai știe D-zeu cîte alte“. Cipariu judecă aspru „moda nouă“, amintește de Gottsched, — ajuns „nume de ocară“, penru că „scăpăra după limba franțozască“ —, ridiculizează tălmăcirile neprocopsite din franțuzește și conchide: de ar silui toți limba „dintru-ntîi în traduceri, apoi în lucrări originale, mi se pare că vom să avem acuși atîtea limbi românești, cîte sînt pe care le urmează literații noștri — franțezo-neamțo-unguro-românească“. Exemple nu dă: pildele sînt „urîcioase“, și celor ce „se ostenesc cu cuget curat“ nu li se cuvine „o notă cu rușinare“.

Deși sînt îndeobște valoroase și bine cumpănite, rîndurile lui Cipariu despre slavonisme cuprind și gînduri sterile. Miile de „petece“ din limba românească au stîrnit în sufletul scriitorului *rușine, milă* și *dor de ajutorință*. Odată încolțit, *dorul de ajutorință* va crește și cu timpul îl va arunca pe Cipariu în brațele latinomaniei. Străduința de a croi „veșminte nepeticite“ i-a fost deșartă. S-a prefăcut în „risipuri“.

Cipariu a numit articolele pe care le-am analizat *dizertații gramatico-filologhicești* și *însemnări*. Însemnările se resimt, în unele privințe, de influența lui S. Micu și Gheorghe Șincai[12], de a lui Radu Tempea și I. Heliade Rădulescu. Cipariu a cernut contribuțiile lor și le-a îmbogățit cu „băgări de samă“ noi. Acestea ni-l arată îndrăgostit de scrutarea limbii[13], îndrăzneț în afirmarea părerilor sale și aplecat să-și întindă interesul dincolo de hotarele specialistului în gramatică și ortografie[14]. Îl solicitau, cu precădere, problemele de cultură, „procopsirea“ românilor ardeleni, prin școală și citire de cărți

[11] Bariț și-a însușit aceste păreri și le-a propagat: „Domnilor, pînă la alt prilej, [...]aveți bunătate a ceti articolul d-lui T*** despre *Slavonismuri*]...]: de l-ați cetit și i-ați uitat cuprinsul, mai procetiți-l; vedeți ce judecă acest filozof și filolog românesc nepregătitoriu [...]“ *(Cîteva răspunsuri ale redacției la niște întrebări și pretinderi a unor dd. cetitori și literați românești)*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură“, 1838, nr. 26, p. 201.

[12] „Io, adevărat, nu vreu a mă număra între ortograficatori; io urmez pe Șincai, sau mai bine pre Klein“ (ms. 994, f.51).

[13] „Cu toate că nu poci să făgăduiesc o părere de cu totul noaă, și care deodată apoi să fie și de cu totul adevărată, — ci o părere care cu atîta întru a mea cunoștință mă socotesc întru cea mai mare parte a o fi nimerit, cu cît băgările de samă asupra limbii și literaturii noastre cea mai desfătată cuprindere a vieții mele au fost și rămîne, — și nimic n-au trecut pe dinaintea ochilor miei fără de a gîndi cu cea mai serioasă luare aminte asupra oricărui fenomen“ (*Domnule redactor!* în „Foaie literară“, nr. 14, p. 106).

[14] Vezi despre *dizertații gramatico-filologhicești* și N. Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, vol. I, București, 1907, p. 315—318.

Scanned with OKEN Scanner

profane, literaturile străine, beletristica autohtonă şi „alte ţiguri-miguri". Cîteva informaţii despre ele sînt în corespondenţa cu Bariţ.

Aducîndu-şi aminte cum procedase Heliade cu Iancu Văcărescu, Bariţ îi scrie lui Cipariu, în februarie 1838: „Ai avut noroc că m-ai preocupat, dar eram să te spui şi pe d-ta la toată lumea românească, cum că ţii în pulpit o mulţime de manuscripturi, mai mult filologice, mi să pare că multe şi poetice, rodul geniului, dintre care unele împliniră cei noaă ani a lui Horaţie, şi nu vrei să le împărtăşeşti cu nimenea. Dar iată, acuma te cruţ şi nu te mai spui la toţi[15]. Ca să-l mulţumească pe Bariţ, Cipariu s-a oferit să publice în „Foaie literară" diferite articole traduse dintr-un „jurnal" *(Muierile din Damasc, Zilele cele din urmă a lui W. Scott, Ţara slobozeniei, Thomas Moore, Fala irlandicească, Lord Byron* ş.a.), *Mintea şi puterea* („Bucuros aş fi să-l poţi trece; cenzura nu are a se scandalisi într-însul, de-l va înţelege"), un *Sunet, Poezia arabilor*, „cu probe", poezii de ale lui Iancu Văcărescu şi Hoşdu sau Hoşda, în legătură cu care a dat unele deslușiri: „Adaug şi doă apendici, ce cuprind — una — vreo cîteva din poeziile Văcărescului nedate pînă acuma la tipariu şi însemnate cu *V*, cealaltă dintr-ale lui Hoşdu, maramureşan, acum — poate, de trăieşte — preot de mir acoloşi. Io am avut aceste de mult, şi poate că ţi le-aş fi arătat vreodată. A lui Hoşdu nu ţi le-am însemnat toate, pentru că nu-s toate de a putea plăcea publicului, — şi dintr-aceste unele sunt cam deşirate; însă d-ta vei alege şi după gustul ce-l ai. Io însă aş socoti ca să presari şi din ele cînd şi cînd cîte una, dar numai subt litera însemnată *H*, că almintrilea o publicaţie cu tot numele, fără slobozenia auctorului, nu e cu cale.

Într-ale Văcărescului nu era numele însemnat şi io numai din conjectură l-am scris; ci conjectura-i foarte aproape de adevăr. Manuscriptul acela cuprinde şi alte versuri ale Văcărescului, precum *Minutul îndumnezeit, Calidoscopul* (sic), *Simpatia* etc., şi ideile cu limba întru toate-s asemenea şi sunt vrednice de tipariu. De tras la judecată nu se poate, pentru că circulează manuscrise, şi prin urmare le-au dat în voia publicului . . . .

NB. În versurile Văcărescului, pre unde vei vedea linie subt rînduri trase, să ştii că am cetit numai cam pe găcite, fiind o parte din mss. de o mînă foarte rea scrisă"[16].

[15] „Foaie literară", 1838, nr. 8, p. 64.

[16] Ms. 994, f.43. — *Minutul îndumnezeit, Caleidoscopul* şi *Simpatia* apăruseră în *Poezii alese din ale d.marelui logofăt I. Văcărescul*, Buc., 1830 (vezi *Bibliografia românească veche*, III, p. 712); deci, nu toate creaţiile menţionate de Cipariu erau „nedate pînă acum la tipariu". Afirmaţia că volumul *Poezii alese* s-a publicat la Sibiu apud Vasile Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări, de la începutul lor pînă la vremile noastre*, scrisă de . . . , Sibiu, 1838, p. 36.

Scanned with OKEN Scanner

La 1838, Văcărescu nu era un nume cu totul necunoscut pentru ardeleni. Au scris apologetic despre el, înainte, Vasile Popp (1827), Ştefan Neagoe (1829) şi Zaharie Carcalechi (1830 şi 1834)[17] şi l-a popularizat, într-o oarecare măsură, „Curierul românesc", citit în Transilvania „pe apucate" (Bariţ). Mai mult, Bariţ şi Cipariu îl cunoscuseră, în 1836, la Bucureşti şi au stat de vorbă cu el: „Ieri, la 13/25 [august 1836], am dat văzută d-lui I. Văcărescului, carele — între altele — ne-au arătat un metod de ortografie cu litere latineşti, în care cheia schimbărilor să fie *h* întreg sau jumătate, şi ne-au cetit o seamă din *Britanic*, de sine întors şi aşa scris .... Avut-am cuvînt şi de politica ce se urmează asupra noastră şi despre starea de acum. În dulce, ne-au poftit la masa sa, slobod totdeauna"[18].

În Ţara Românească poeziile lui Iancu Văcărescu circulau, în manuscris, „din mînă în mînă"[19]. Cipariu şi-a procurat „de mult" un asemenea manuscript, copiat de două mîini: una „foarte rea", iar alta mai iscusită. Apoi, în ianuarie 1838, a prescris însuşi „cîteva" poezii, remiţîndu-le, în 9/21 februarie, lui Bariţ. Acesta reproduce în „Foaia literară"[20] *Călătorie, Romanţă, Răspuns, Filomela, Nemulţumirea cu nădejdi, Frumuseţa ta* şi *Săvîrşirea firei*. Între versiunea din „Foaie" şi cea din volumul îngrijit de I. Voinescu II *(Colecţie ...*, 1848) există deosebiri. De exemplu, *Răspuns* are la Bariţ

[17] *Bibliografia românească veche*, III, p. 549 şi 623; „Bibliotecă românească", partea a IV-a, 1830, p. 36 şi partea a V-a, 1834, p. 51.

[18] Timotei Cipariu, *Călătorie în Muntenia la 1836*, în *Prietenii istoriei literare*, Buc., 1931, p. 380—381; vezi şi p. 373. Confruntă cu „Transilvania", XVII, 1886, nr. 13—14, p. 106 n. şi cu Gheorghe Bariţ, *Călătoria primă în Muntenia*, în „Studii", 1958, nr. 1, p. 130. Întrucît V. Netea a editat textul cu greşeli, restabilesc pasajul referitor la Văcărescu după manuscris: „Cu toate aceste, Eliad ne asigură cum că cine vrea astăzi să stingă naţionalitatea românească (şters: şi), să nàduşe patriotismul şi să înghiţă acele ţări [= Valahia şi Moldova], nu face alta decît vrea [şters: ţine] să oprească cu degetu vîntul. De aceste ne spunea şi boierii de întîia rang, cu cari am avut norocire a ne cunoaşte [şters: cum este]. Logofătul Văcărescul, editorul *Poeziilor româneşti*, literatorul acest românesc, ne vorbea cu ferbinţeală [şters: ură], Cîmpineanul, spriginitoriul teatrului românesc, cu jele. Rosetti, Voinescu şi alţii, cu duh de bună nădeşde pentru reînvierea românimii" (B.A.R. — Filiala Cluj, fond Bariţ, ms. necatalogat, f.6r).

[19] *Poezii a lui Paris Mumuleanul*, Buc., 1837, p. II (*Viaţa poetului*, povestită de Heliade Rădulescu).

[20] Nr. 13, 15 şi 16. În *Colecţie din poeziile d-lui marelui logofăt I. Văcărescu*, Buc., 1848, bucăţile se găsesc la p. 61—62, 125—126, 205—206, 223—224 şi 225—226, sub titlurile: *Romanţă, Răspuns, La privighetoare, Nemulţumirea cu nădejdea, Frumuseţea ta* şi *Săvîrşirea firei*.

Scanned with OKEN Scanner

2 catrene, la Voinescu II, 5; dimpotrivă, *Nemulţumirea cu nădejdi* sfîrşeşte în 1838 cu stihuri pe care nu le aflăm în *Colecţie:*

Ce auzii deodată!
Ce tainic glas ascultat!
Simţ ceasul c-o să bată,
Ce-l aşteptam de mult.

O, presimţirea-mi spune,
Că vin şi nu mai zbor
Plăcerile prea bune,
Mînate de Amor.

Am semnalat că Bariţ a făgăduit cititorilor, în prospectul „Foii", să-i ţină la curent cu mişcarea artistică din ţările române. Popularizarea lui Iancu Văcărescu, prin Cipariu, ţine de această făgăduinţă şi ea interesează istoria relaţiilor culturale ale Transilvaniei cu Ţara Românească şi ediţia critică a operei scriitorului muntean, după care tînjim încă[21].

Date asupra celuilalt poet, maramureşean, nu am izbutit să găsesc. Cipariu spunea: a fost sau mai era, in 1838, „preot de mir". Ceea ce urmează („Io am avut aceste [= versurile lui Văcărescu şi Hoşdu] de mult") îmbie la ipoteza că stihurile popii sînt destul de vechi: poate din anii 1810—1820 ori chiar de mai nainte. Probabil că aşa le-a judecat şi Bariţ. De aceea a presărat în „Foaie" 5 plăsmuiri: *Ridicarea minţii,* „deşirată":

Stelel' se zăresc,
Ce mărire au!
Oh, cum strălucesc,
În aer cum stau!

Streinul, din care se pot cita strofele:

Loc bun unde m-am născut,
La dureri tu m-ai crescut;
M-ai trecut în ţări streine,
Dar inima mi-i la tine.

Loc descîntat eşti tu doară,
De chipul tău mă omoară?
Pentru tine, loc mărit,
Cîndva sînt io de perit.

[21] Vezi şi „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1838, nr. 10 (*Poezii alese din ale d. marelui logofăt I. Văcărescu: Adevărata iubire, Tipografia).*

Scanned with OKEN Scanner

Pentru tine capet n-are
Întristata mea oftare;
O, şi vîntul de la tine
Mă face bucur[22] pre mine

două poezii fără titlu, cu versuri de inspiraţie folclorică în cea dintîi:

Creadă lumea cîte crede,
Pentru că iubind mă vede.
Ţie lumea cîte ţine,
Zău nu m-a clăti pre mine.

Macar lumea mult vorbeşte,
În al mieu sîn lelea creşte.
Rău vorbească, spuie bine,
Înflori-va ea la mine.

În foc ţipe-mă, şi-n apă,
Al mieu suflet la ea scapă.
Puie-mă-n lanţ şi-nchisoare,
Cuget la ea, nu mă doare

şi o *Aligorie*

Lîng-un rîu, odinioară,
Şedeam io c-o sorioară.
Apa lin curgea la vale,
Pintre flori făcindu-şi cale;
Şi c-un sunet de tăcere,
Cît abia vedea-i că mere,
Se părea că vrea să-nece
Grijile-n apa cea rece[23].

„Preotul de mir“ a imitat, cu oarecare succes, poezia populară. Manuscrisul său este pierdut sau numai rătăcit. Dacă s-a pierdut, ne vom mulţumi cu cît ştim de la Cipariu: că în Maramureş s-a scris poezie pe la începutul secolului al XIX-lea şi că *H* din „Foaia literară“ este Hoşdu (Hoşda).

Precum am văzut, abonaţii „Foii“ aflaseră, printr-o indiscreţie a redactorului, că Cipariu ţine în sertar multe lucrări poetice, „rodul geniului“. Strîns cu uşa, filologul blăjean se decide să scoată din „pulpit“ *Sunet, XXI. 2:* „Verşul acesta d-ta [Bariţ] ai voie a-l vîrî undeva sau aşa cumu-l vezi, pre cît vă pot şerbi literele, sau şi îm-

[22] Nota redacţiei: „După dialectul din Maramureş. Noi zicem *vesel*“.
[23] Poeziile în „Foaie literară“, 1838, nr. 11 şi 21; toate sînt semnate cu iniţiala *H*.

brăcat cu cirilicești. Ci nu-ți dau voie să-mi atingi numele nici cît un fir de mac, subt pedeapsa de tăcere de un an de zile. Și acesta ți-l trimiț numai să-ți pașți curiozitatea de a vedea ce comoară țiu ascunsă. Socotesc că te vei stîmpăra; ăsta-i rodul g e n i u l u i mieu, dintr-o vreme ce nu o poci numi"[24]. Modestia autorului era nejustificată, pentru că sonetul dovedește har poetic, talent:

Pricep și zic: arzi foc într-al meu sînge,
Curînd străbate-l, oh tu să nu-nceți,
Pînă-n cenușă ce mă vei preface.

Că lacrimi moi din ochi nu te vor stînge.
Tu arzi ascuns supt șepte tari peceți.
Și-atunci . . . , atunci avea-voi și eu pace.

Măiestrie dovedește și traducerea *Pescarul*, după Goethe[25]. Citez din original și din tălmăcire:

Sie sang zu ihm, sie sprach zu ihm:
Was lockst du meine Brut
mit Menschenwitz und Menschenlist
hinauf in Todesglut?
Ach wüsstest du, wie's Fischlein ist
so wohlig auf dem Grund
du stiegst herunter, wie du bist
und würdest erst gesund.
. . . . . .

Ea îi cîntă, ea-i cuvîntă:

Fiii miei, ce-i amăgești,
Cu minciuni și-nșelăciune,
Fapte-a voastre omenești
Ai să știi tu cît de bine
Ei se simt în apă jos,
Ai veni în fund cu mine
Și te-ai face sănătos.
. . . . . .

[24] Ms. 994, f. 45 (scrisoarea este din 6/18 martie 1838). *Sunet* și în ms. 275, f. 13. S-a publicat în „Foaie pentru minte...", 1838, nr. 19. Ms. 994 (f. 47, 48 și 59) conține și alte mărturii privitoare la exercițiile poetice ale lui Cipariu. Convins că „Amorul nu poate să fie defăimat, nici se defaimă", el a scris mai multe „cîntece liricești" erotice. Bariț îl îndeamnă să le tipărească, dar Cipariu se împotrivește: cîntecele, „cum am zis, sunt nu după starea mea [de preot celibatar], și nu vreau să rămîi în paralelism cu St. Evremont [Charles de Saint-Denis Evremond, 1613—1703] și P. Bamba, cu toate că acesta au fost cu pălărie roșie" [=cardinal]. Dar, după oarecare frămîntări, autorul cedează insistențelor lui Bariț: „Mutîndu-mi propositu, [îți trimit] un *vers erotic*, de probă, a căruia cifră mă rog să nu o schimbi. Mai știe dracul ce poate să fie, de mă cunosc toți, de toate părțile: în Țara Românească, Ungurească, în Ardeal. Episcopul [I. Lemeni] încă mi-au cunoscut și *Slavonismurile*, precum și celelalte, precum mi-au spus Oltean . . . ." (*ibid.*, f. 48).

[25] În „Foaie literară", 1838, nr. 21; traducerea este iscălită cu *T.* Mai vezi: I. G h e r g h e l, *„Pescarul" lui Goethe în traducerea lui Timotei Cipariu*, în „Gazeta Transilvaniei", 1942, nr. 90; id., *Limba literară română și balada „Pescarul"*, *ibid.*, nr. 91.

Scanned with OKEN Scanner

Sie sprach zu ihm, sie sing zu ihm;
da war's um ihn geschehn
halb zog sie ihn, halb sank er hin
und ward nicht mehr gesehn.

Ea îi cîntă, ea-i cuvîntă;
Ah! de el amu-i trecut:
Cît se lasă, —cîtu-l trasă,
Nime nu l-au mai văzut.

Bucuria cu care a întîmpinat apariţia „Foii literare", zorul său de a cîştiga prenumeranţi, sfaturile date lui Bariţ şi colaborarea la revistă, toate ne obligă să vedem în Cipariu un susţinător înfocat al publicaţiei din Braşov. El a şi mărturisit acest lucru: „Mă bucur de înştiinţarea ce-mi faci despre adausul prenumeranţilor, şi mă bucur togma ca cînd ar fi pre sama mea. D-ta cunoşti cu ce simţiri sunt eu către foaia d-tale: ca simţirile unui părinte către lucrurile unui fiu al său iubit, cîndu-l vede încununat cu laude de toate părţile, — deşi anii nu-mi dau dreptul a te putea numi fiu, dară un învăţătoriu poate să îndrăznească a numi aşa pre ucenicul său"[26]. Calitatea de învăţător îl autoriza pe Cipariu să-şi îndrume ucenicul şi să-l certe ori de cîte ori i se părea că Bariţ a părăsit drumul cel bun. În asemenea prilejuri, dascălul se făcea foc şi pară: „Pentru Dumnezeu, da ce faci? Da cum poţi băga în foaia d-tale nişte măscări . . . ?"[27]. Ucenicul îndura mustrările, răspundea, fără să jignească, la critici şi — ca „prietin fierbinte" — îi ura lui Cipariu: „Fii sănătos şi mă iubeşte"[28].

[26] Ms. 994, f. 46 (scrisoarea din 26 martie / 8 aprilie 1838).

[27] Pe Cipariu l-a înverşunat poezia lui Vasile Pop, *Celibatul (Necăsătoriţii)*, din „Foaie literară", nr. 17. I. Muşlea (vezi *Viaţa şi opera doctorului Vasile Popp, 1789—1842*, Cluj, 1928, p. 120) nu a trecut *Celibatul* printre scrierile tipărite de Pop în „Foaie literară", i-a atribuit însă, eronat, *Corespondenţii între doi ardeleni asupra ortografiei* şi *Domnule redactor!* de Cipariu şi corespondenţa dintre Heliade Rădulescu şi C. Negruzzi. Filologia lui Pop din „Foaie literară" se reduce la *Domnule redactor!* (nr. 18), *Urmarea dizertaţiii din nr. 18 despre ortografie* (nr. 20) şi *Capăt dizertaţiii din nr. 20 despre ortografie* (nr. 21). Dizertaţia a discutat-o Cipariu în *Reflexii asupra ortografiei d-lui P . . .* („Foaie pentru minte . . .", 1838, nr. 2, 3 şi 4).

[28] În „Foaie literară", nr. 22, p. 173 *(Prietenie!)*.

Scanned with OKEN Scanner

V

ÎNSEMNĂRI DESPRE „GAZETA DE TRANSILVANIA" ȘI DESPRE „TRANSILVANIA"

Numele „Gazetei de Transilvania" și al întemeietorului ei, marele patriot român Gheorghe Barițiu, au fost rostite întotdeauna cu veneraţie de către toţi cei care au scris despre cultura ardeleană din secolul al XIX-lea. Memorabile sînt, de pildă, aprecierile lui Mihai Kogălniceanu, ocazionate de jubileul de 50 de ani al ziarului: „*Dreptul nu pere niciodată,* mai ales cînd el are apărători ca voi, curagioșii fii ai Carpaților, cari în mijlocul persecuțiunilor, al restriștelor, ați știut a susținea . . . *valoroasa* „Gazetă a Transilvaniei", ce a fost și este nu numai marea voastră înainte-luptătoare, dar și însuși (sic) analele admirabilelor voastre acte pentru susținerea și dezvoltarea naționalității române, în timp de jumătate de secol".

Primul număr din *Gazeta* a apărut, cu o solie politică precisă, la data de 12 martie 1838. Termenii soliei sînt anunțați de Bariț în articolul-program al noii publicații. Redactorul a concentrat aici tot ceea ce sufletul său generos și mintea sa clarvăzătoare izbutiseră să concluzioneze din examenul situației de atunci a românilor transilvăneni. Stăpînit de ideea renașterii poporului său și de necesitatea ființării unei gazete care să țină seama de imperativele naționale românești, Bariț cheamă la luptă necurmată pentru progres. „Deșteaptă-te și tu române, pășește înainte!" strigă el, și mii de cititori îi aud glasul, alăturîndu-se grabnic răzbunătorilor din 1848—1849 ai unor impilări multiseculare.

Sub redacția nemijlocită a lui Gheorghe Bariț, „Gazeta de Transilvania" a apărut de la 1838 pînă la 1850. Un simțămînt înălțător te cuprinde ori de cîte ori te apropii de monumentala colecție a ziarului din acești 12 ani. Slovă se-nșiră după slovă, un gînd se însăilează de altul, articole și studii așteaptă parcă solemn pe cititorul de astăzi să se pătrundă de sufletul închis în ele și să le descifreze semnificația, pentru a oferi zilelor noastre învățăminte smulse unui trecut încă fierbinte. Învățămintele vin de la Bariț și Andrei Mureșanu, de la Timotei Cipariu și Aron Pumnul, ori de la colaboratorii din Țara Românească și din Moldova: Mihail Kogălniceanu, Costache Negruzzi, Ioan Heliade Rădulescu, Nicolae Istrati ș.a. Pentru că de-

Scanned with OKEN Scanner

parte de a fi o publicație cu caracter strict transilvănean, „Gazeta" a vrut și a reușit să devină o tribună panromânească. De la această tribună s-au pronunțat aspre sentințe de condamnare a nedreptății sociale, s-a polemizat cu adversarii străini ai luptei de eliberare a românilor, s-au lansat apeluri pentru trezirea tuturor forțelor intelectuale ale nației și s-a tins încontinuu către forme moderne de viață politică, economică și culturală. Energiile mobilizate pentru scrierea „Gazetei de Transilvania" păreau capabile să mute pînă și munții din loc.

Convins că ziarul este o „școală . . . minunată a publicului", Bariț luptă necontenit să facă din „Gazetă" o asemenea școală. Paremiologia latină îl învățase că *Homo non nascitur, sed fit.* Pătrunzîndu-se de acest gînd, redactorul își propune să desăvîrșească educația *individuală* și *națională* a românilor transilvăneni, printr-o largă informare asupra unor idei „neapărat trebuincioase și folositoare". Tot ceea ce tipărește în coloanele „Gazetei" se resimte de „duhul" înnoitor al secolului al XIX-lea, destinat să înmormînteze pe vecie atîtea fețișuri moștenite de la vechea societate. La lumina acestui spirit izbăvitor de prejudecăți, ziarul brașovean discută uneltirile țarismului în țările române, neajunsurile legiuirilor urbariale din Transilvania, atitudinea trufașă a sașilor față de români, urgența desființării iobăgiei, dar mai ales problemele care interesau însăși existența noastră națională. În 1841 și de atunci înainte, stăpînirea maghiară a întreprins atacuri furibunde împotriva limbii române. Sub ocrotirea unei foarte frumoase cugetări a lui Herder, „Gazeta de Transilvania" declară: Cine nu își iubește cu înfocare limba părintească, nu este vrednic să se numească om.

În aceeași arie se înscriu numeroasele articole consacrate *naționalității*. Ea este acuma, citim în „Gazeta de Transilvania" din 1842, „simbolul (semnul) vremii. Aceeași se primește ca o pavăză a neatîrnării (independence), ca un izvor bogat a unității și fericirii" popoarelor. Consolidarea „naționalității" române trebuie realizată „cu orice preț". Dușmanii care complotau împotriva românilor trebuiau și ei înfrînți. Fără cruțare. Imprudenți, în preajma anului 1848 și în 1848 ei s-au îndîrjit contra noastră. „Gazeta de Transilvania" îmbărbătează suflarea românească, pretinde înarmarea poporului, salută desființarea iobăgiei și înfierează pe aristocrații fanfaroni: „Nu vă țineți așa sus nasurile aristocratice!" Iar după izbucnirea revoluției, ziarul dă în vileag toate netrebniciile comise de reacțiunea despotică și îndeamnă la cucerirea „sfintei" libertăți. Privarea de libertate însemnează o „crimă". Să înceteze asasinatele morale, instaurîndu-se o altă eră, de dreptate socială și națională.

Scanned with OKEN Scanner

Atacurile au născut dușmănii. Nu numai în rîndurile aristocrației maghiare, ci și ale boierimii române de peste Carpați. Citez dintr-un articol al lui Bariț, publicat în august 1848: „Mai dăunăzi, boierii fruntași ai Țării Române, afară numai de puțini înțelepți și cumpătați, se mîniară pe noi pînă la înverșunare, pentru că le spuserăm, în termeni rătunzi, că de concesiile cîte fură silite a face popoarelor alte aristocrații, pe d(umnea)lor încă nu-i va scăpa nici D(umne)zeu, pentru că nu voiește, pentru că spiritul veacului nu așteaptă după capriţele noastre, nu mai cruță egoismul nostru, nu mai netezește scîlciata noastră educație, ci trece peste toate cu o iuțeală și repegiune ce nu sufere nici o împotrivire în drumul său, ci rupe și sfarmă tot ce este eterogen". Inimiciţiilor de clasă „Gazeta de Transilvania" le-a opus conștiința unității poporului românesc, în numele căreia ziarul adăpostea, număr de număr, știri amănunțite despre stările din Principate. Ele se refereau la raporturile dintre boieri și clăcași, la progresele „fraților de același sînge", la mișcarea de frondă condusă de Mitiță Filipescu, precum și la boierii „ruginiți" care, obstinați, încercau să apere silniciile feudale. Într-un articol privitor la Moldova, din 1848, „Gazeta" scrie: „ . . . Toți sînt cu bătaie de inimă: unii doresc pe stăpînul lor, unii pe protectorul lor, unii pe făcătoriul lor de bine, dar prea puțini sînt aceia carii doresc pe omul patriei". Optimistă, „Gazeta" știe că evenimentele din 1848 aveau să salte în prim plan tocmai pe acest *om al patriei,* contemplat de Bariț în formele sale legendare.

Deși ancorată, prin toate releele ei, de stările locale, totuși „Gazeta de Transilvania" s-a dovedit receptivă și la evenimentele externe, petrecute în Ungaria, Austria, Germania, Italia, Elveția, Franța, Anglia. La întrebarea unui amic al ziarului, de ce se ocupă atîta de alte țări, redactorul răspunde: „Eu scriu de alte țări și nații, ca să vază întrebătoriul ce ochi limpezi și luminoși, minte deșteaptă și inimă binesimțitoare au alte nații și să-și cîștige și el asemenea" (1838). Rubrica externă a „Gazetei" nu a interesat mai îndeaproape, din păcate, pe nimeni. Se găsesc aici date despre cei „peste măsură de bogați", opuși celor „prea mulți, lipiți de sărăcie", condamnări ale comerțului cu sclavi, extrase din *Viespile* lui Alph. Karr, pledoarii contra războaielor de cutropire și — insistent — vești în legătură cu trezirea proletariatului european la o viață politică proprie. De asemenea, „Gazeta de Transilvania" întîmpină sărbătorește căderea lui Metternich, întruchipare a unui sistem de guvernare întemeiat pe cătușe și căluș. Răsturnarea lui, comentează „Gazeta", a pricinuit *poporului* „cea mai mare bucurie". Datorită lui Gheorghe Bariț, ziarul a manifestat o preferință constantă pentru liberalismul englez.

Scanned with OKEN Scanner

„Gazeta de Transilvania", care și-a schimbat ulterior numele în „Gazeta transilvană" și în „Gazeta Transilvaniei", a fost o publicație prestigioasă, cu merite unanim recunoscute. Vredniciile ei sînt mari. De aceea, neîntrecut trebuie să fie și prinosul nostru față de ea și față de Bariț, întîiul redactor al „Gazetei de Transilvania".

Transilvania. Lumii de acuma nu-i displac comemorările. Le cultivă cu fervoare, în semn de recunoștință pentru strădaniile obștești ale înaintașilor. Sentimentului de recunoștință i se aliază dorința angajării unui dialog cît mai rodnic cu trecutul. Dialogul se poartă nu atît asupra greșelilor pe care acesta le-a săvîrșit, cît — mai ales — asupra moștenirii sale intelectuale viabile. Generațiile de astăzi simt imperios nevoia de a-și sprijini activitatea înnoitoare și pe cuceririle legitimate de istorie. Tendința se verifică și în cazul manifestațiilor prilejuite de împlinirea a o sută de ani de la înființarea revistei „Transilvania", editată de „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român" (Astra).

Scoasă la data de 1 ianuarie 1868, revista pornește la drum, sub redacția autorizată a lui Gheorghe Bariț, cu gînduri mari, nu însă imposibil de realizat. Obiectivele sînt precizate în articolul program, a cărui proză degajează o atmosferă de optimism nelimitat și contagios.

Trecuse un an de la încheierea pactului dualist austro-ungar, prin care se atenta — între altele — și împotriva libertăților naționale și cetățenești ale românilor. După primele acțiuni în contra acestei nefericite înțelegeri, obștea românească își grupează forțele, pregătindu-se de luptă.

Născută sub zodia preparativelor de luptă, „Transilvania" își alege ca deviză, dintru început, militantismul neprecupețit. Războinic încercat, Gheorghe Bariț își dăruiește experiența, în acest moment de răscruce, unei cauze istorice. Poporul său, asuprit și extorcat de veacuri, putea și trebuia să treacă dincolo de calvarul pătimirilor sale sociale, putea și trebuia să ajungă odată și-odată în Țara făgăduinței. Ca să apropie, în timp, înfăptuirea acestui ideal patriotic, Bariț și colaboratorii revistei de la Sibiu s-au priceput să mobilizeze surse sufletești imense.

Ca și în alte perioade importante din activitatea sa publicistică, Bariț pune și de astă dată accentul pe realitățile imediate ale vieții sociale ardelene. Scriitorul, care suferise atîtea în 1848—1849, nu s-a împăcat niciodată cu ideea înăbușirii revoluției. Profund atașat țelurilor naționale în numele cărora românii apucaseră armele, el oferă cititorilor revistei numeroase prilejuri de a-și rememora eve-

Scanned with OKEN Scanner

nimentele din 1848 și le inculcă — mărturisit și nemărturisit — sentimentul cruntelor nedreptăți la care au supus pe români clasele posedante feudale. „Martiriul" eroilor naționali a constituit în toate timpurile și la toate popoarele o sursă inepuizabilă de pedagogie patriotică. Bariț știa acest lucru și, în consecință, smulge fiecărei scene cuprinzînd imagini din revoluție toate semnificațiile posibile. În felul acesta, seria de *acte din anii 1848—1849* publicate de „Transilvania" capătă, în contextul deceniilor de după dualism, un sens plenar. La focul bărbăției revoluționare pașoptiste, urmașii își căleau și sufletul, și săbiile. Aveau nevoie de ele, pentru că sarcinile societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea erau numeroase și foarte importante. „Astra" și protagoniștii ei au supus situația românilor din Transilvania, spre lauda lor, la un examen serios. La capătul acestui examen, îndatoririle de perspectivă s-au conturat precis, înmănuncheate în trei încrengături, însemnînd tot atîtea direcții de atac. Direcțiile erau de ordin politic, economic și cultural-literar.

Pe tărîm politic, revista s-a orientat, în general, potrivit cerințelor vremii. Fără să se fi situat întotdeauna pe linia atitudinilor celor mai avansate, „Transilvania" are totuși meritul că a sesizat însemnătatea primordială a conștiinței unității de neam și, subsecvent, a unei largi opere de popularizare printre ardeleni a realităților din România. Sînt urmărite, cu precădere, cuceririle culturale, științifice și literare. Beneficiari ai unui spirit de selecție sigur, cei din redacția revistei promovează — de obicei — numai valorile autentice: pe Alecsandri și Bogdan Petriceicu Hasdeu, pe Gheorghe Cobîlcescu și Mihail Kogălniceanu ș.a. De asemenea, se face o întinsă publicitate tuturor evenimentelor care angajau, într-un fel, întreaga românime (de pildă, războiului pentru independență și, pe alt plan, încercărilor persistente ale junimiștilor de a îndruma destinele culturii române moderne pe un făgaș nou). Rezervele revistei față de junimism, chiar cînd sînt girate de Gheorghe Bariț, au un caracter trecător. Ele nu erau generate de antinomii de principiu, ci de insatisfacții personale. Peste spuza lor se înalță — dominîndu-le — spiritul unității culturale românești, preconizată în 1871, la Putna, de către Eminescu și Ioan Slavici.

La fel de arzătoare ca preocupările notate pînă aici au fost cele închinate exclusiv Transilvaniei. Gama lor pare infinită. Ținuți, din vremuri imemoriale, într-o stare de înapoiere forțată, românii voiau acuma să recîștige, într-un ritm care îi va ului pe contemporani, tot ceea ce alte popoare săvîrșiseră organic timp de secole. Trebuia impulsionată dezvoltarea clasei noastre „de mijloc", a burgheziei, trebuiau formați grabnic meseriași români, care să concureze pe

Scanned with OKEN Scanner

cei străini, era necesară crearea unor puternice bănci de credit, cu banii cărora românii să achiziționeze pămînturile scoase în vînzare de către grofi, în sfîrșit, se impunea să se accelereze procesul de ridicare intelectuală a maselor românești, nădejdea zilelor însorite de mîine. Gheorghe Bariț, reputatul pedagog Borgovan, medicul Pavel Vasici, Virgil Onițiu, Zaharia Boiu, Grigore Silași, G. Vuia și mulți alții discută, în studii și articole mature, toate problemele legate de propășirea noastră neîncetată. Ei abordează pînă și o chestiune atît de specializată, ca cea a relației dintre munca („laborarea") intelectuală și fizică.

Un merit deosebit al revistei și al colaboratorilor ei mai cunoscuți îl constituie stăruința cu care au luptat pentru cunoașterea, valorificarea și păstrarea patrimoniului popular românesc. Intelectuali modești, dar și scriitori de mărimea lui I. Pop Reteganul și Urban Jarnik, colaborează la deshumarea valorilor culturii noastre populare, despre care vorbesc în termeni superlativi. Materialele publicate și aprecierile care le însoțesc au dus la o mai dreaptă înțelegere a imenselor capacități artistice ale maselor românești. Faptul acesta cîntărea greu, într-o perioadă cînd mulțimile se pregăteau să irumpă tărîmurile istoriei, acaparate înainte de clase mai puțin vrednice.

Răsărită în anul 1868, revista „Transilvania" și-a continuat apariția timp de aproape opt decenii. Cărturari de renume ca Bariț, Octavian Tăslăuanu, Horia Petra-Petrescu, Silviu Dragomir, Dimitrie Popovici și Ion Breazu, au ajutat-o să cinstească renumele presei românești ardelene, prin statornicia cu care au slujit interesele vitale ale neamului.

În mohorîtele zile de după abominabilul dictat de la Viena din august 1940, „Transilvania" a întreținut credința curîndei întoarceri la vetrele străbune, iar după Eliberare, și-a înstrunat alăutele, ca să cînte în „viers" nemaiauzit începutul adevăratei noastre slobozenii.

Scanned with OKEN Scanner

EPISODE DIN ISTORIA TEATRULUI ROMÂNESC ÎN TRANSILVANIA

Scanned with OKEN Scanner

I

POEMUL DRAMATIC JERTFA LUI AVRAM (1835)

În anul 1934, biblioteca fostului „Palat cultural al orașului Arad" s-a îmbogățit cu manuscrisul unei piese de teatru, intitulată *Jărtva lui Avraam*, „prefăcută de Sevastian Tabacovici, al sfintei și împreună lăcuitoarei mănăstiri a Hodoșului ierodiacon". Manuscrisul este în chirilică și cuprinde în cele 43 de pagini ale sale o *Înainte cuvîntare* a lui Tabacovici (datată: 1 iunie 1835), lista personajelor (*Feţele cele vorbitoare:* Îngerul, Avram, Sara, Isac, Simpan și Sofer, „slugile lui Avram", Anta și Thamar, „slujnicile Sarii") și textul poemului dramatic. Din acesta lipsește sfîrșitul. Transcriu *Înainte cuvîntarea:* „După ce am cetit eu aceasta prea frumoasă și nevinovată carte despre jărtva lui Avram, foarte tare m[i]-am pus în gînd ca să o prefac, și să o avem și în limba cea românească, căci dacă o au alte limbi, gîndesc cum că nici românii nu să vor supăra dacă, precum zisăi, și pre limba noastră cea românească o am avea-o. Și fiindcă prin aceasta ne vom învăța a împlini nu numai poruncile cele d(umne)zeiești, ci și cele țărănești; ba încă și a părinților, crescătorilor și ale făcătorilor de bine ai noștri. Deci, dară, cel ce o va ceti știu cum că nici întru o alunecare nu va cădea prin cetirea ei, și pentru aceea nu va avea pricină de a mă blăstăma pre mine, cel ce am prefăcut-o".

„Cel mai mic întră monahi", cum își zice în prefață Ştefan Sevastian Tabacovici, s-a născut la Munar (județul Timiș) în 1807 sau 1808. Învață mai întîi în satul natal, apoi la Seminarul teologic din Arad (1825—1828). După absolvire, petrece cîtva timp ca învățător la Munar de unde pleacă, în 1832, la mănăstirea Hodoș-Bodrog, devenind — rînd pe rînd — ierodiacon, ieromonah și ieromonah-economom. Peste 22 de ani, în 1854, se stabilește la Arad, ca econom al episcopiei ortodoxe. Moare în aprilie 1872, de „slăbia bătrînețelor". La încetarea sa din viață, Tabacovici lăsa urmașilor nu numai amintirea unui om deprins cu sîrguințele cărturărești, ci și opere în ma-

nuscris: *Tipicul,* tradus din sîrbă, niște predici și o „piesă teatrală bisericească“[1].

Tema piesei este luată din Vechiul Testament, cartea I-a *(Facerea),* cap. 1: Dumnezeu, ca să pună la încercare credința lui Avram, îi poruncește într-o noapte: „— Ia pe fiul tău, pe singurul tău fiu, acela pe care îl iubești, pe Isaac, și du-te în ținutul Moria și adu-l acolo jertfă, ardere de tot, pe unul din munții pe care ți-l voi arăta“. Habotnic și temător, Avram ascultă de apriga poruncealâ, pe care însă nu ajunge să o îndeplinească, deoarece Dumnezeu oprește la timp abominabila pruncucidere.

Autorul anonim al *Jărtvei lui Avram* a pornit în scrierea poemului său dramatic de la această legendă biblică. Ea îi oferea posibilități nelimitate pentru compunerea unei piese de felul marilor tragedii ale antichității și — prin îndepărtare de la spiritul tradiției biblice — pentru situarea în centrul acțiunii a frămîntărilor sufletești ce muncesc personajele, care se zbat să scape de urgia vindicativului Iehova. Se vede aceasta din întreaga desfășurare a celebrei drame.

Avram are un vis cumplit: că Dumnezeu îi cere, prin mijlocirea unui înger, să înjunghie pe unicul său fiu și să i-l aducă jertfă. Ascultîndu-l pe înger, Avram se cutremură, simțindu-și parcă sufletul despărțit de trup. Eroul își exprimă durerea primelor clipe după aflarea năpraznicei vești, a năpraznicei solii, într-un monolog memorabil, din care extrag:

Mare frică mi să băgă acum în oasă,
Mi să schimbă și firea cea sănătoasă.
D-aceasta ce aud din tine, îngere,
Tare mi să turbură în trup sîngele.
Căci de la mine vrea așa rugăciune
Și cu adevărat jalnică-nchinăciune.
[. . . . . .]
Oh! dar inimă ca de leu cine-mi va da,
Ca să plinesc eu lucrul acest așa?
Cum l-oi eu, ticălosul, acuma lega?
În ce chip mîna mea pre el voi rădica?
Să-l văd eu acuma ca pre un miel zbierînd
Și ca pre un viței așa amar strigînd.

Sara aude tînguirea și-l imploră să i se destăinuie. Avram ezită la început, apoi — învingîndu-și hotărîrea de a o cruța pe soția sa —

[1] Mulțumiri profesorului Ovidiu Olariu pentru datele despre Tabacovici și pentru că mi-a înlesnit consultarea manuscrisului *Jertvei lui Avram.*

Scanned with OKEN Scanner

îi mărturisește totul, îi mărturisește „greomîntul“ ce-i apasă sufletul. Sara rămîne împietrită. Obida i-o tălmăcesc aceste versuri:

Oh! vai cu ce foc inima îmi aprinsăși,
Cu mare amar și jale mă pătrunsășsi.
[. . . . . .]
Oh! ce fier ars inima mea o pătrunsă,
Oh! ce foc iute tot trupul îmi aprinsă.

Dialogul dintre Avram și Sara, poate prea lung, evidențiază un fapt prețios pentru semnificația ideologică a piesei: pe măsură ce eroii analizează mai adînc porunca abătută asupra lor, caracterul ei absurd le apare tot mai limpede. În conștiința lor prinde contur ideea că amîndoi sînt victimele unei nedreptăți înspăimîntătoare, că omul — cu bucuriile și durerile sale — prețuiește mai mult decît o jucărie amenințată mereu de toanele Ziditorului. Sara se apropie de patul copilului adormit și-i șoptește:

Nouă luni în pîntecele mele te-am avut,
Ah! dar spre amar și spre năcaz te-am născut.
Trei ani la țîță pre tine te-am aplecat
Și tot în scutece moi te-am înfășat,
Tot pre lîngă tine în rînd am fost umblat,
Încă și de tot răul te-am apărat.
[. . . . . .]

Și acum? Acuma nădejdile, visurile s-au spulberat pe neașteptate. În disperarea ei, Sara rostește vorbe tari. Speriat, Avram o îndeamnă să tacă, pentru a nu stîrni împotrivă-le mînia lui Dumnezeu. Dar Sara nu-l ascultă. Ce-i mai păsa ei de Dumnezeu?! Nu o mai interesează decît durerea ce o sfîșie și care îi smulge accente de bocet, influențate în mod vădit de folclor:

Oh, tu! — lumina mea la carea am căutat!
Cu carea sufletul meu s-au fost mîngăiat,
Oh, soare, în ce chip tu acum apusășsi
Și razăle de la mine îți ascunsășsi!
Oh, Doamne! pentru toate eu îți mulțămesc,
Dară de aceasta tare mă obidesc.
Eu, Doamne, văd că acuma așa voiești
Ca pre noi de fiul nostru să ne lipsești.
Oh, Avraame, ce acuma să lucrăm,
Ca dintru aceasta acuma să scăpăm?
Oh, vai, ce la bătrînețe noi am ajuns!
Și la ce păcatele noastre ne-au adus!
[. . . . . .]

Scanned with OKEN Scanner

Oh moarte! vino acum de îmi ajută
Şi ticălosul al meu suflet îl mută,
Căci eu făr' de Isaac nu voi putea fi,
Ba încă nici un ceas mai mult a trăi.

Suferinţa o poartă pe Sara pînă la hotarul ce desparte credinţa de apostazie. Spre deosebire de soţia sa, Avram nu ajunge pînă aici, pînă la acest hotar, în nici un moment al evoluţiei sale dramatice. Chinul sufletesc îl încovoaie şi pe el:

Bine ar fi ca de ochi acum să orbesc
Şi de urechi acuma ca să asurzesc,
Ca să nu mai văd, nici să mai aud glasul,
Căci iată să apropie acum ceasul;

şi el îl iubeşte nemăsurat pe Isac; şi el îşi simte credinţa clătinîndu-se, dar dincolo de chinuri, de iubirea paternă şi de îndoială, îi stăruie în minte gîndul că nu-i stă omului în putinţă să îl înfrunte pe Dumnezeu, căci

El are putere a ne porunci,
Iară noi aceea nesmintit a-mplini.

Gîndul, mereu repetat, nu însemnează şi o împăcare a personajului cu tragicul său destin, nu însemnează o renunţare la speranţa că — în pofida tuturor adversităţilor — el va izbuti totuşi să scape de năpasta ce l-a ajuns.

Cu o rază de speranţă în suflet, Avram îl trezeşte din somn pe Isac şi dă ordin slugilor, lui Simpan şi Sofer, să „înşele" măgarul şi să pregătească cele trebuincioase pentru jertfă. Terminînd, Avram, Isac, Simpan şi Sofer pornesc la drum, spre locul de sacrificiu. Pe cale, slugile insistă pe lîngă Avram să le descopere cauza mîhnirii sale. Avram cedează rugăminţilor, iar Simpan şi Sofer — aflînd de ucigătoarea vrere a lui Dumnezeu — se îngrozesc, dar se şi revoltă. Întruchipare a bunului simţ popular, Sofer exprimă într-o formă ingenioasă lipsa de orice raţiune a sacrificării „pruncului" Isac:

Judecă numai domnule-nţelepţeşte
Şi nu asculta ce îngerul vorbeşte.
Pruncul a-l omorî nu te aşa grăbi,
Căci mai pre urmă ştiu cum că te vei căi.
Strîngeţi toate gîndurile dumitale
Şi te îndreaptă a judeca pre cale;

Nu prea căuta la visurile de noapte,
Ci trebă lucrurile prejudecate,
Căci noaptea mai multe feliuri de bîrfeli sînt,
Carii cu ele de seara se culcă-n gînd.

Avram îl contrazice pe Sofer: nu este vorba de „bîrfeli", adică de vedenii, ci de lucruri petrecute aievea.

Ca Sofer ori ca Simpan judecă și Isac. Fără să îl audă cele două slugi, el îl întreabă pe Avram: unde este „fiara" de jertfă? Cu vocea sugrumată, părintele îi descoperă taina: „Tu ești mielul cela ce Domnul poftește". Isac se înfioară. Este oare posibil ca Dumnezeu și părinții să îl urască într-atîta, încît să-i curme înșiși zilele?! Ce cruzime! Cuprins de spaimă, copilul cere să fie cruțat:

Acum, maico, vino mă rog de-mi ajută
Și păharul cest' de la mine-l mută.
. . . . . .
Oh! dar lasă-mă taico ca să mai trăiesc,
Căci nu e drept ca în foc să mă prăpădesc
Ș-acum în floarea tinărețelor mele,
D'-iuțime a focului a muri mi-i jele.
Cu aceasta nu vei strica voia Domnului,
Dacă nu mă vei preda acum focului.

Că „nu e drept" să-și înjunghie fiul, de acest lucru este convins și Avram, însă terorizat de frică, nu conteneşte să i se cucerească Demiurgului. De aceea nici nu pregetă să-și urce odorul pe rug, pregătindu-se să-l ucidă. Dar îngerul îi oprește mîna. Dumnezeu — i se spune lui Avram — a voit numai să-i ispitească „rărunchii". Jertfă omenească nu poftește. Avram să aducă prinos un berbece. Părintele și Isac mulțumesc pentru schimbarea osîndei și zoresc un servitor către Sara, să-i vestească „mîngăioasa" știre.

Precum s-a văzut, *Jărtva lui Avram* tratează o temă literară foarte veche, într-o manieră originală. Originalitatea se datorește, în primul rînd, preferinței acordate de scriitor adevărului vieții, și mai puțin amănuntelor conținute în textul biblic. De asemenea, *Jărtva lui Avram* este originală prin factura sa dramatică: nedivizarea acțiunii în acte și-a acestora în scene, renunțarea la intermedii, atît de frecvente în teatrul medieval, și la cor, moștenit de la teatrul antic, lipsa prologului etc. Există în piesă pagini de mare revelație artistică, pătrunse de un patetism autentic, în care identificăm numeroase coincidențe cu repertoriul tragicilor greci. Cine este autorul atîtor frumuseți și inovații, nu știm; am descoperit însă originalul „prefăcut" în românește de Ștefan Sevastian Tabacovici. El trebuie

Scanned with OKEN Scanner

căutat în teatrul grec modern, în cadrul căruia un rol însemnat îi revine dramaturgiei cretane din secolul al XVI-lea, reprezentată prestigios de Η θυσία τοῦ Ἀβραάμ.

Publicată mai întîi — probabil — în 1535, piesa a cunoscut o soartă înfloritoare în toată Europa. Considerată ca o realizare excepțională, ea a reținut atenția cîtorva elenişti de faimă: Legrand, H. Pernot, D. C. Hesseling, M. Valsa ş.a. Valsa tipăreşte la Berlin (Akademie- Verlag), în 1960, o carte despre *Le thèâtre grec moderne de 1453 à 1900*, în care consacră peste 50 de pagini originalității *Jertfei lui Avram*, stabilirii datei cînd a fost compusă opera (prima jumătate a secolului al XVI-lea), studiului manuscriselor, comparației cu piesele italienilor Feo Belcari şi Grotto, brodate pe aceeaşi temă, importanței literare a poemului dramatic cretan, traducerilor în diferite limbi etc. Valsa însuşi a tălmăcit *Jertfa lui Avram*, mai demult, în franceză. Citez două fragmente din această traducere şi corespondentele lor din versiunea Tabacovici:

Mon enfant chéri, pendant neuf mois je t'ai porté dans mon triste corps, pendant trois mois je t'ai prodigué le lait de mes seins: tu étais mes yeux, tu étais ma lumière. Je te voyais pousser comme la tige d'un arbre: tes qualités, ton esprit, ta beauté s'épanouissaient. Maintenant, dis, quelle joie me ménages-tu? Comme le tonnerre, comme l'éclair tu vas fondre, tu vas disparaître. Comment te survivre? Quel courage, quel fraîcheur soutiendra desormais ma veillesse? Quelle joie avons-nous goûtée ensemble, épouse et mari, lorsque Dieu nous annonça que tu allais naître! Pauvre foyer d'Abraham! De quelles jouissances t'a-t-on cru digne, lorsque le petit vint au monde! Comme en un seul jour toute cette joie s'est changé en tristesse! Tout a été dispersé comme des nuages dans le ciel!

Nouă luni în pîntecul meu
te-am avut,
Ah! dar spre amar şi spre
năcaz te-am născut.
Trei luni la ţîţă pre tine
te-am aplecat
Şi tot în scutece moi
te-am înfăşiat,
Tot pre lîngă tine în rînd
am fost umblat,
Încă şi de tot răul
te-am fost apărat.
Dar acuma oh! vai! vai! în ce
să schimbă!
Şi pre mine în aşa amar
mă băgă.
Oh! oh! dar tu, nevinovatule
sînge!
Oh! cum vei să te verşi,
iară eu voi plînge!
Ah! Avrame! cum vei putea
ceasta face!
Cum vei putea inima ta a-ţi desface?
Au nu te temi că acolo vei împietri
Şi cu Isac amară jărtvă vei fi?

Scanned with OKEN Scanner

O Rois des rois, qu'ai-je entendu? Quel sacrifice m'ordonnes-tu d'accomplir dans ma veillesse? Comment mes yeux pourront-ils contempler mon acte, ma main comment l'exécutera-t-elle? Mon corps, tremblant comme un roseau, comment s'y prêtera-t-il? Quel courage, quelles entrailles de fauvre faudra-t-il que j'aie pour arriver à désirer le meurtre de mon enfant? Le voir à mes pieds se tordre comme un chevreau, mugir comme un boeuf, fretiller comme un poisson?

Oh, Doamne, ce vorbe acum auzii,
Oh, vai, ce glas jalnic acum îmi veni!
Cum îmi vor putea ochii l-aceea căuta?
Cum vor putea mînile aceea lucra?
Oh! dar inimă ca de leu cine-mi va da,
Ca să plinesc eu lucrul acest așa?
Cum voi eu, ticălosul, acuma lega?
În ce chip mîna mea pre el voi rădica?
Să-l văd eu acuma ca pre un miel zbierînd,
Și ca pre un viţăl așa amar strigînd!

Confruntarea fragmentelor dovedește că la baza „prefacerii“ lui Tabacovici se găsește, indubitabil, poemul dramatic al anonimului cretan. Aceeași confruntare pune însă în lumină și unele deosebiri, adeseori marcate, între originalul grec și textul românesc. Diferențele ar putea fi atribuite stîngăciilor lui Tabacovici în arta traducerii sau, la nevoie, tendinței sale de a simplifica piesa matcă, pentru a o face mai accesibilă cititorului român, care abia se iniția în domeniul dramaturgiei înalte. Deși ambele ipoteze sînt plauzibile, totuși consider mai acceptabilă părerea că Tabacovici, — bun cunoscător al limbii sîrbești, din care a transpus în românește *Tipicul* —, s-a folosit de o traducere sîrbească a *Jertvei lui Avram*. Asemenea traduceri existau mai multe. O mare popularitate și-a cîștigat cea a lui Vichentie Radokić, din care se tipărea în 1811 a treia ediție. Nu este exclus ca Tabacovici să fi recurs tocmai la aceasta.

Tălmăcirea lui Tabacovici are, pe lîngă alte semnificații, și una particulară, osebită: ea demonstrează că în perioada începuturilor ei de modernizare cultura noastră s-a orientat și spre marile valori ale dramaturgiei europene, nu numai spre unele creații minore, bulevardiere.

Scanned with OKEN Scanner

II

MATEI MILLO LA CLUJ, ÎN 1870

Interesînd de aproape istoria turneelor întreprinse în Transilvania de trupele teatrale din principate, reprezentațiile date de Matei Millo la Cluj interesează în aceeași măsură și trecutul relațiilor culturale româno-maghiare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Ambele aspecte ale problemei au ispitit în 1870 periodicele maghiare și românești contemporane, iar la cîteva decenii după aceea, pe Ion Breazu, autorul unui studiu de sinteză despre *Matei Millo în Transilvania și Banat* (1870)[1]. I. Breazu a tratat problema în liniile ei mari, esențiale; noi o vom adînci și, din loc în loc, vom nuanța interpretarea materialului bibliografic, nuanțare impusă de unele informații neexplorate pînă acuma.

După ce recoltase, în lunile mai și iunie, succese răsunătoare la Brașov, Sibiu și Orăștie, în 12 iulie dis-de-dimineață Millo pornește spre Cluj[2], unde nu poposise pînă atunci nici o trupă românească, dintre cele care au trecut Carpații înainte de 1870 (Fany Tardini și Mihail Pascaly). Spre deosebire de Brașov și Sibiu, centre de veche cultură românească, Clujul era orașul în jurul căruia gravita pe atunci întreaga viață politică și intelectuală a maghiarimii ardelene. Faptul acesta, dar mai ales vrajba națională, cultivată cu mult zel de clasa stăpînitoare, iscaseră bănuiala că popasul la Cluj al unui ansamblu dramatic din principate ar fi plin de riscuri. Ba unele ziare bucureștene au mers și mai departe, afirmînd că maghiarii vor „prigoni" trupa lui Millo și vor fi „neprietenoși" față de ea[3].

Gazeta „Magyar Polgár" și Millo însuși s-au grăbit să dezmintă aceste „prevestiri" tendențioase, răuvoitoare. Astfel, într-o convorbire cu un brașovean, Millo a declarat că va pleca și la Cluj, „unde,

[1] În *Fraților Alexandru și Ion Lăpădatu, la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 193—207. Studiul a fost retipărit de I. Breazu, în *Literatura Transilvaniei. Studii, articole, conferințe*, București, 1944, p. 58—77.

[2] Vezi corespondența semnată *Un român*, în „Familia", 1870, nr. 28, p. 333, care sfîrșește cu următoarea urare: „D-zeu să-l poarte în pace în toate căile lui".

[3] Informația în „Magyar Polgár", 1870, nr. 83, p. 395, (17 iul.).

[4] *Ibid.*

după cum ne spune tot d-sa, este invitat nu numai de către familiile românești de acolo, ci și de către cele ungurești, care doresc să vază una dată în viața lor reprezentațiuni românești. Așadară Millo, adevăratul Levasseur al românilor, va juca și în Cluj"[5]. Invitat, prin urmare, de familiile românești și maghiare, Millo și trupa sa descind în prosperul oraș de pe Someș în ziua de joi 14 iulie 1870[6].

La Cluj se construise, între 1803 și 1821, pe locul unde astăzi este „Casa universitarilor", clădirea impunătoare a Teatrului național maghiar[7]. Fondatorii sau, mai degrabă, urmașii lor conveniseră să rezerve noua scenă exclusiv pentru reprezentațiile date în limba maghiară, legămînt despre care s-a spus că teatrul clujean îl „avea ca dogmă"[8]. „Dogma" și reparațiile ce se făceau clădirii în vara anului 1870 n-au împiedicat, totuși, comitetul „pe țară al teatrelor" să acorde lui Millo autorizația de a da trei, patru piese românești, „după ce compania maghiară își va fi finit reprezentațiunile sale"[9]. Cu toate acestea, cîțiva cîrcotași dornici de bucluc începură să îndruge vrute și nevrute. Între altele, ei susțineau morțiș că Fejérvári József, directorul teatrului, ar fi pretins ca Millo să-și împartă cîștigul cu el. Cîrcotașilor trebuia să li se ia apa de la moară. Sarcina a revenit ziarului „Kolozsvári Közlöny" din care citățm: „Deși avem o trupă proprie, iar teatrul nu poate fi pus la dispoziția altor trupe, și deși erau în curs de executare mai multe reparații urgente, totuși comitetul pe țară al teatrelor, în semn de simpatie și ospitalitate față de națiunea română, a găsit de cuviință să facă o excepție de la dispoziția în vigoare, să dispună întreruperea reparațiilor și să pună teatrul la îndemîna trupei românești a lui Millo, pentru trei, patru reprezentații, în mod gratuit"[10].

Așteptate cu legitimă nerăbdare, spectacolele au început sîmbătă 16 iulie, cu *Lipitorile satelor*, a cărei temă e luată „din viața poporului moldovean" („a moldvai népéletből merittet")[11]. Piesa fusese anunțată probabil prin afișe și pînă sîmbătă înainte de amiază se „zmulseră" toate biletele („már el voltak az összes jegyek kapkodva")[12]. „Ne bucurăm, scria un ziar local, că Millo și trupa sa nu

[5] *Societatea d-lui Matei Millo*, în „Federațiunea", 1870, nr. 54—388, p. 212.
[6] „Kolozsvári Közlöny", 1870, nr. 82, p. 355.
[7] Vezi Hayer József, *A nemzeti Játékszin története*, vol. I, Budapesta, 1887, p. 509 și urm.
[8] „Kolozsvári Közlöny", 1870, nr. 85, p. 367 și *Conferințele PEN-Clubului din Cluj*, în „Boabe de grîu", 1933, nr. 12, p. 760.
[9] „Federațiunea", 1870, nr. 60—392, p. 237.
[10] „Kolozsvári Közlöny", 1870, nr. 85, p. 367. Textul din care am scos citatul a fost publicat și de „Magyar Polgár", 1870, nr. 85.
[11] *Ibid.*, 1870, nr. 82, p. 355.
[12] *Ibid.*, 1870, nr. 83, p. 395.

Scanned with OKEN Scanner

se pot plînge împotriva ospitalității maghiare"[13]. „Federațiunea" atribuie interesul mare stîrnit de *Lipitorile satelor*, încă înainte de reprezentație, faimei de care se bucura Millo și unui „incident". Spicuim din gazetă: evreii din Cluj, „văzînd titulatura bucății, fanatizați apoi nu știu prin cine, au început încă vineri după prandiu, cînd bucata era degia publicată pentru sîmbătă, a face la comploturi, ca să împiedice oarecumva reprezentarea acestei bucăți"[14]. Fanatizații, spune mai departe corespondentul, s-au adresat poliției cu cererea de-a interzice spectacolul, dar „fură respinși". Păgubașii, împinși de curiozitate, au asistat și ei la reprezentarea piesei incriminate. Teatrul era supraaglomerat sau, cum se exprimă un spectator anonim, el a fost „atît de îndesit", încît „— asemenea lucru nu s-a mai văzut de la anul 1867, cu ocaziunea concertului ținut întru folosul „Asociațiunei transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român"[15]. Majoritatea zdrobitoare a „privitorilor" o formau maghiarii localnici, cărora le-a plăcut și piesa, și jocul actorilor. De amîndouă s-au ocupat pe larg cronicile apărute în „Kolozsvári Közlöny", „Magyar Polgár", „Federațiunea" și în „Familia".

În general, cele patru ziare și reviste arată că opera lui Alecsandri s-a bucurat de un frumos succes, a trezit entuziasm și a dezlănțuit aplauze. De exemplu, cineva care iscălește —*a*—, provocat de Iosif Vulcan, redactorul „Familiei", să trimită relatări asupra lui Millo la Cluj, scrie despre spectacolul din 16 iulie: „Îndeșert aș încerca să descriu entuziasmul ce d-l Millo și societatea sa a escitat în publicul privitoriu. De la prima ivire a lor pe scenă și pînă la terminarea piesei fură aplaudați de nenumărate ori cu entuziasm, și bucuria de a vedea odată un teatru român a stors lacrimile multora"[16]. Partea finală a citatului îi privea, fără îndoială, pe români, care porniseră tocmai în acești ani (1868—1870) o susținută campanie pentru înființarea unui teatru statornic în Transilvania. De altfel, însuși —*a*— își convertește observațiile despre Millo într-o pledoarie *pro domo:* „Cu această ocaziune s-a putut convinge orișicine despre importanța unui teatru național de dincoace de Carpați; s-a

[13] *Ibid.*

[14] X., *Teatru român în Cluj*, în „Federațiunea", 1870, nr. 67—399, p. 264.

[15] X., *art. cit.* Notița a fost scrisă „în fuga mare". Despre concert vezi „Familia", 1867, p. 410 și G., *O seară în Cluj* (extras dintr-o epistolă privată), *ibid.*, p. 433—434. Iată un pasaj din epistolă: „Pre la 7 ore, pre cînd era anunțat începutul concertului, vedeai publicul adunîndu-se la frumosul teatru maghiar, locul ținerii concertului, care pre lîngă toată spațiozitatea sa, totuși nu poate cuprinde pre toți doritorii de a asista la această producțiune, încît mulți au trebuit să rentoarcă acasă, ne mai aflîndu-se nici un loc necuprins".

[16] „Familia", 1870, nr. 29, p. 345.

Scanned with OKEN Scanner

putut convinge oricine că teatrul este institutul cel mai eminente pentru dezvoltarea simțului național“[17].

Cronica apărută în „Magyar Polgár“[18], dintre toate cea mai întinsă și mai substanțială, evită generalitățile și superlativele, insistînd în schimb asupra jocului prestat de actori și făcînd o serie de aprecieri vrednice de reținut. În această direcție, ziarul subliniază dintru început că printre membrii ce compun trupa sînt forțe actoricești de seamă, în primul rînd Millo. Artist de mari resurse, capabil să intuiască esența personajelor și stăpînind un joc de scenă care vădește îndelungata sa „practică“ în cariera de slujitor al Thaliei, Millo a realizat în rolul lui Moise o creație „excepțională“. Publicul, încîntat, l-a chemat de mai multe ori la rampă și l-a aplaudat frenetic. În afară de Millo, s-au mai remarcat Alexandrescu, prin jocul său „liniștit“ și timbrul plăcut al vocii sale „bărbătești“, d-șoara Senti, frumoasă și destul de talentată, și Nicolau, care și-a interpretat rolul cu multă originalitate. Slabi au fost Alexandrescu II, un căutător de efecte ieftine, doamna Alexandrescu, o actriță „rutinată“ dar nu prea înzestrată, și doamna Nicolau care, lipsită de forță de creație, a jucat „monoton“. În încheiere, cronica scoate în evidență „căldura“ cu care au fost cîntate cupletele din piesă, face rezerve asupra costumației[19], dar în același timp recunoaște că, judecat în ansamblu, spectacolul poate fi considerat „izbutit“ și suficient de dinamic.

Deși măgulitoare, darea de seamă din „Magyar Polgár“ nu a mulțumit întru totul pe admiratorii români ai lui Millo, care au ținut să întregească unele afirmații ale ziarului maghiar, iar pe altele să le critice. Din acest punct de vedere, grăitoare sînt notațiile lui X, publicate în „Federațiunea“[20]. Ocupîndu-se de distribuție, X indică personajele principale din dramă și numele interpreților: Kir Jani Avdelas — Mincu, Jupînul Moise — Millo, Vîntură-Țară — Nicolau, Ion Teslarul — Alexandrescu I, Catrina — d-na Nicolau, Gavril Sîrbul — Alexandrescu II, Subprefectul — d-ra Senti. Dintre actorii înșirați, X îl ridică în slăvi pe Millo. El a jucat atît de bine, încît toți mărturisesc că în „teatrul stabil“ din Cluj „asemenea nu s-a mai văzut“, și subliniază înclinația pentru dramă a d-rei Senti, faptul că Mincu este „esercitat“, străduința vizibilă a d-nei Nicolau de a se înfățișa ca o „actrice“ de soi, cu toate că era „morboasă“, pre-

[17] *Ibid.*

[18] 1870, nr. 84, p. 398.

[19] Rezervele privesc portul popular. „Magyar Polgár“ este de părere că, în comparație cu costumele unora din actori, cele din regiunile Arad și Hațeg sînt mult mai frumoase.

[20] 1870, nr. 76—407, p. 296—297.

Scanned with OKEN Scanner

cum şi calităţile lui Nicolau care, „prin structura sa robustă şi vocea sa puternică, te face, în piese naţiunali, să-ţi reprezinţi în persoana sa pe românul verde ca stegiarul". În ceea ce priveşte pe Alexandrescu I şi II, părerile lui *X* despre ei diferă de ale confratelui său de la „Magyar Polgár". Acesta scrisese că Alexandrescu II a „născut . . . prea tare după efect". Imputarea este nedreaptă, deoarece, ca şi Mincu, Alexandrescu II e „foarte esercitat" şi — pe deasupra — foarte zelos. Necorespunzător a fost însă Alexandrescu I, interpretul lui Ion Teslarul, căci, „ca om carele-şi prăpădise toată averea în cîrciumă, era prea bine îmbrăcat şi prea rumen la faţă".

Informaţiile în legătură cu reprezentarea dramei *Lipitorile satelor* arată că trupa lui Millo putea conta la Cluj nu numai pe venituri întremătoare, ci şi pe un succes moral sigur. În ce măsură s-au adeverit aşteptările trezite de primul spectacol, vom vedea în continuare.

Am amintit că trupa a debutat în 16 iulie. Pentru a doua zi, Millo anunţase printr-un afiş în două limbi [21] *Kera Nastasia sau mania pensiilor*, cîntecel comic de Alecsandri, *Cimpoierul* şi comedia *Millo director sau mania posturilor*[22], tot de Alecsandri. Teatrul, asaltat cu o seară în urmă, a fost de astă dată mai puţin „îndesit". Faptul nu se datora românilor, al căror număr sporise prin cei „veniţi de departe să asiste la triumful limbei române pe scenă"[23], ci spectatorilor de alt neam. Dar entuziasmul a rămas acelaşi, a rămas „chiar atît de mare" ca sîmbătă, mulţumită îndeosebi lui Millo, jocului său sigur, spontaneităţii sale şi uimitorului său talent. „Vechiul campion al scenei" nu şi-a dezminţit faima nici în rolul *Millo, director al Teatrului naţional*, nici în Corbu din *Cimpoierul*[24], nici în Kera Nastasia, în care, „dacă nu ceteai numele lui Millo în program, jurai, cum se zice pe românește, cum că cel ce joacă este una femeie, şi încă tocma aceea ce se reprezenta"[25]. La terminarea spectacolului, ca să-l răsplătească, publicul l-a ovaţionat, iar Millo, mişcat, a mulţumit „companiei" teatrale şi maghiarimii din Cluj, pentru „primi-

[21] Kovács J. semnalează că a descoperit afişul în biblioteca fostului liceu reformat din Cluj, vezi *Conferinţele PEN-Clubului, loc. cit.*, p. 760.

[22] Kovács J. menţionează în locul piesei *Millo director* comedia *Iorgu de la Sadagura*, fapt infirmat de cronicile din „Magyar Polgár", „Familia", „Kolozsvári Közlöny" şi „Federaţiunea".

[23] „Familia", 1870, nr. 29, p. 345.

[24] Millo a înfăţişat pe „românul verde şi original în toate mişcările sale" („Federaţiunea", 1870, nr. 75—104, p. 296.

[25] *Ibid.* De laude s-au mai împărtăşit: Alexandrescu II, căpitan de dorobanţi în „Cimpoierul", Mincu, interpretul lui Ciupici; d-ra Constantinescu, care a jucat pe Lina, şi Nicolau, în Nenea Naie Ciupici; Lina şi Nenea Naie sînt personaje din *Millo director*.

rea călduroasă și sprijinul“ de care l-au învrednicit. Apoi, el a apelat la „privitori“ să-l cinstească și mai departe cu prezența[26]. În 17 iulie, cînd se petrecea aceasta, Millo intenționa să dea încă două spectacole, dar pînă la urmă numărul lor s-a ridicat la patru. Dau mai jos data reprezentațiilor și piesele jucate:

20 iulie: *Kir Zualiaridi,* comedie într-un act de Alecsandri
Paraclisierul sau *Florin și Florica,* operetă într-un act de Alecsandri
Ciobanul român, cantionetă într-un act
23 iulie: *Prăpăstiile Bucureștilor,* comedie în 5 acte, cu cîntece, de M. Millo
24 iulie: *Paraponisitul,* cîntecel de Alecsandri
Pricopsiții, comedie-vodevil într-un act de S. Michăilescu
Muza de la Burdujeni de C. Negruzzi[27]
25 iulie: *Jianu, căpitan de haiduci,* dramă națională în 4 acte și 6 tablouri, de M. Millo[28].

Repertoriul a prilejuit noi comentarii, făcute însă numai de români, în „Familia“ și în „Federațiunea“. Ambele foi stăruie asupra deficiențelor unora din piese (de exemplu, asupra celor reprezentate în 20 iulie), despre care spun că sînt „prea locale“ și încărcate cu expresii neînțelese dincoace de Carpați[29], și notează grijuliu numele interpreților[30], dintre care pe unii îi critică domol, iar pe alții îi laudă fără cumpăt. Cele mai numeroase ofrande i se aduc și acuma lui Millo. Transcriu: „Din toate ne-am convins că atît a progresat în

[26] „Kolozsvári Közlöny“, 1870, nr. 84, p. 363. Vezi și „Magyar Polgár“, 1870, nr. 84, p. 398.

[27] Pentru 24 iulie fuseseră anunțate piesele *Boieri și țărani* (este vorba, credem, de *Boierul supt mască de țăran* de M. Millo) și *Paraponisitul.* Îmbolnăvindu-se însă cîntărețul Alexandrescu, *Boieri și țărani* a fost înlocuită cu *Pricopsiții* și *Muza de la Burdujeni,* vezi „Federațiunea“, 1870, nr. 75—407, p. 296.

[28] Am reconstituit repertoriul pe baza informațiilor din „Federațiunea“, 1870, nr. 67—399, p. 264 și nr. 75—407, p. 296—297 și „Familia“, 1870, nr. 29, p. 345—346. Pentru *Prăpăstiile Bucureștiului* și *Boierul supt mască de țăran,* vezi Mihai Florea, *Manuscrise inedite ale lui Matei Millo,* în „Studii și cercetări de istoria artei“, 1955, nr. 1—2, p. 350—355.

[29] „Familia“, 1870, nr. 29, p. 346.

[30] În *Kir Zuliaridi,* de exemplu, Eliescu a interpretat pe Papă-Lapte, Margareta Alexandrescu pe Afrodita, iar d-ra Ionescu pe Mândica; în *Paraclisierul* au jucat, între alții, Millo (Colivescu), Alexandrescu II (Florin) și Margareta Alexandrescu (Florica); în *Jianu, căpitan de haiduci,* întîlnim alături de Mincu, d-ra Senti, Nicolau, Frosa Ionescu și soții Alexandrescu, pe o d-ră Constantinescu, al doisprezecelea nume cunoscut nouă din trupa lui Millo.

Scanned with OKEN Scanner

arta teatrală, încît nu numai că străbate în anima şi sensul rolului ce-l joacă, nu numai că pricepe toate însuşirile persoanei ce are de a reprezenta, şi nu numai că ştie să afle întregitatea persoanei aşa cum a creatu-o (sic) autorul bucăţii teatrale, ci ştie să-şi însuşească sieşi toată personalitatea creată prin autor, şi ştie străforma persoana sa proprie în persoana autorului, reprezentînd-o pre aceasta spectatorilor în toată întregitatea ei. Şi tocmai în aceasta iace arta teoretică şi practică a unui actor"[31]. Expresia este căznită, semn al unui contact elementar cu terminologia cronicii dramatice, însă printre aceste uscături de stil îşi iţesc flacăra entuziasmul şi mîndria că Millo şi trupa sa au repurtat „pentru noi una victorie înaintea străinilor". Cu prilejul ultimei reprezentaţii, cea din 25 iulie, sentimentul acesta de mîndrie s-a manifestat zgomotos, prin aplauze nestăpînite şi „inundarea" Margaretei Alexandrescu şi a lui Millo cu „cunune şi buchete de flori, legate cu panglice în culori naţiunali". De asemenea, a doua zi, în semn de recunoştinţă, „Societatea de lectură română" din Cluj l-a ales pe Millo membru de onoare, înmînîndu-i „una diplomă pompoasă"[32], iar în seara aceleiaşi zile s-a dat un banchet. Banchetul, la care au luat parte vreo 60 de persoane, a ţinut pe invitaţi „laolaltă, în gratulări, convorbiri şi petreceri amicali", pînă după miezul nopţii, cînd localnicii s-au despărţit de Millo şi de trupă cu inima strînsă[33].

Trupa a plecat din Cluj, însoţită de regrete şi urări, în 27 iulie, îndreptîndu-se, prin Oradea, spre Arad.

Făcînd bilanţul celor aproape două săptămîni petrecute de actorii bucureşteni la Cluj (14—27 iulie), gazetele româneşti ciscarpatine s-au simţit datoare să constate, în interesul adevărului, că publicul maghiar „a cercetat reprezentaţiunile teatrale române preste aşteptare bine şi cum că comisiunea teatrală s-a purtat faţă cu d-l Millo şi trupa sa cu toată prevenirea, aşa cît d-l Millo se văzu motivat de pre scenă a mulţumi şi publicului maghiar, pentru îmbrăţişarea călduroasă de care s-a împărtăşit, lăudîndu-le cavalerismul magiar"[34]. Tot de dragul adevărului, aceleaşi gazete accentuează că românii din Cluj, „cu prea mică escepţiune", au asistat — cu mic cu mare — la spectacole, dar că cei din oraşele învecinate, de exemplu din Turda şi Gherla, au fost mai puţin „diligenţi"[35]. Încă nu îndeajuns de formaţi pentru a putea aprecia după cuviinţă rostul educativ şi estetic al artei dramatice, românii s-au priceput totuşi să fructifice, în 1870

[31] „Federaţiunea", nr. 75—407, p. 296.
[32] *Ibid., 1870,* nr. 75—407, p. 297.
[33] *Ibid.*
[34] „Federaţiunea", nr. 75—407, p. 297.
[35] *Ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

și-n anii următori, anumite învățături ocazionate de popasul lui Millo la Cluj. În ordinea aceasta ilustrativă este înjghebarea, în vechea capitală a Transilvaniei, a unei trupe de diletanți, alcătuită în bună parte din elevi ce-și procopseau mintea în mohorîtul gimnaziu al „părinților piariști". Vasile Podoabă, care a vorbit de activitatea inimoșilor gimnaziști, a arătat că „societatea teatrală a lui Millo a dat impuls... societății diletanților români din Cluj de a o imita și a ieși și dînsa dintre murii caselor preoțești... și a cutreiera multe locuri de frunte în Transilvania, deșteptînd astfel simțămîntul național în toate clasele poporului român"[36].

Pentru că și impulsul și peregrinările la care se raportează Podoabă se leagă de numele lui Millo și pentru că „societatea diletanților" a jucat un rol oarecare în dezvoltarea mișcării noastre teatrale de după 1870, ele merită să fie cercetate într-un studiu aparte.

[36] *Prima societate teatrală română ambulantă din Transilvania,* în „Anuarul IV al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anul 1900—1901", Brașov, 1901, p. 37.

III

SOCIETATEA DILETANȚILOR „TEATRALI" DIN CLUJ (1870—1875)

De la 1848 înainte, românii din Transilvania sînt mereu preocupați de înființarea unui teatru național. Mărturii există numeroase. Dintre ele importante sînt discuțiile purtate în anii 1868—1872 în jurul acestei probleme. Cîțiva cărturari înflăcărați, în frunte cu Iosif Vulcan, M. Străjan și I. Lăpădatu, publică acum mai multe articole, în care militează convingător pentru înjghebarea unei scene românești, concepută ca o „școală practică" a culturii naționale, prin mijlocirea căreia transilvănenii să poată cunoaște „lumea reală"[1]. Datorită, pe de o parte, apelurilor stăruitoare ale acestor cărturari, iar pe de altă parte entuziasmului stîrnit de piesele jucate, în centrele mai importante din Transilvania, de trupa lui M. Pascaly (în 1868 și 1871) și a lui Millo (în 1870)[2], ideea înființării unui teatru național capătă aripi și „dimensiune" (M. Eminescu). Printre cei care o îmbrățișează dintru început se numără și elevii români de la liceul romano-catolic din Cluj.

[1] Citez contribuțiile mai de seamă: M. Străjan, *Conversare cu cetitoarele*, în „Familia", IV, 1868, nr. 3, p. 33; I. Vulcan, *Conversare cu cetitoarele*, *ibid.*, nr. 14, p. 165; id., *Să fondăm teatru națiunal*, ibid., V, 1869, nr. 29, p. 337—338 și nr. 30, p. 349—351; I. Lăpădatu, *Reuniunile Literare și cestiunea teatrală*, *ibid.*, nr. 34, p. 409—410; id., *Publicațiuni literare și cestiunea teatrală*, *ibid.*, nr. 42, p. 493—494; M. Eminescu, *Repertoriul nostru teatral*, *ibid.*, VI, 1870, nr. 3, p. 25—28; I. Lăpădatu, *Ni trebuiesc două fonduri pentru înființarea teatrului națiunal*, *ibid.*, nr. 31, p. 361—362.

[2] Vezi despre aceste turnee G. Bogdan-Duică, *Multe și mărunte despre Eminescu. III: Vara anului 1868*, în „Viața românească", XVI, 1924, nr. 12, p. 383—393; I. Tolan, *Teatrul național din București la Arad acum 61 de ani*, în „Societatea de mîine", VII, 1930 nr. 3, p. 40—42; Oct. Lupaș, *Al doilea turneu al Teatrului național din București, cu M. Pascaly, la Arad* (1871), în „Darul vremii", I, 1930, nr. 4—5, p. 118—120; *Conferințele PEN-clubului din Cluj*, în „Boabe de grîu", IV, 1933, nr. 12, p. 758—760; I. Breazu, *Matei Millo în Transilvania și Banat (1870)*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu, la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 193—207; G. Antonescu și M. Protase, *Turnee românești în Transilvania între 1864—1900*, în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai", Philologia, fasc. 1 și 2, 1965.

Scanned with OKEN Scanner

Liceul acesta vechi fusese frecventat de-a lungul vremurilor de mulţi români; în perioada 1868—1872, numărul lor se ridică la cifre impresionante. De exemplu, în anul şcolar 1869—1870 frecventează clasa a III-a 68 de elevi: 32 maghiari, 33 români şi 3 armeni[3]. Îndeobşte sîrguitori la carte, cum reiese din situaţiile la învăţătură publicate în anuarele liceului, românii caută să-şi arate vrednicia şi pe tărîmul altor forme de activitate. Astfel, ei întemeiază o societate de lectură, participă — sporadic — la organizarea de concerte[4] şi încheagă, în 1870, o tovărăşie dramatică, de care mi-am propus să mă ocup aici. Interesul pentru ea îl justifică rîvna dovedită de membrii tovărăşiei şi realizările lor, elogiate pe drept cuvînt de periodicele vremii.

*

Iniţiatorii campaniei pentru crearea unui teatru naţional, precum şi anumiţi colaboratori ocazionali ai revistei „Familia" au strecurat în articolele lor şi îndemnul ca românii să organizeze, „în venitoriul cel mai de aproape", reprezentaţii teatrale prin diletanţi, căci, motivau ei, „nimica nu însufleţeşte mai mult decît asemenea producţiuni"[5]. Spectacolele susţinute de diletanţi nu însemnau un lucru nou în viaţa culturală a Transilvaniei; ele au început pe meleagurile ardelene cam cu un secol în urmă[6]. Tradiţia aceasta valoroasă a netezit şi drumul pe care va apuca trupa diletanţilor „teatrali" din Cluj.

[3] *Statisztikai kimutatás a tanulóifjúságról*, în *A kegyes tanitórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. fögymnásium tudósitványa az 1868—1870-iki tanévről.* Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, p. 24.

[4] Într-o notă, *Concert în Cluş*, „Familia" (IV, 1868, nr. 13, p. 202, şi 203) îşi informează cititorii că în 15 mai s-a oficiat la Cluj un parastas, pentru „cei 40.000 martiri români căzuţi în revoluţiune", şi că după aceea „se ţinu o altă sărbătoare", în cadrul căreia A. Moldovan, „jurist", a rostit o cuvîntare despre însemnătatea zilei de 3/15 mai, corul „vocal" a executat *Astăzi, fraţilor români, Hai să dăm mînă cu mînă, Auziţi acolo* ş.a., iar T. Tămaş şi I. Suciu, elevi, I. Popescu şi I. Tîrnăveanu, studenţi în drept, au recitat: *Nu desperaţi* şi *Către renegaţi* de I. Vulcan, *Românii de dincoace de Carpaţi* şi *Suveniri din 1848*, „după" A. Mureşeanu. Despre o altă serbare, un maial, organizată de junimea română din Cluj în 23 mai 1869, „în dumbrava frumoasă a Mănăşturului", la care a luat parte „un public frumos" (sînt amintite familiile Poruţ, Leontin Pop, Iosif Pop, Trifu, Roşescu, Şipoş etc.), dansîndu-se căluşerul, romana, lugojana şi haţegana, vezi *ibid.*, V, 1869, p. 250.

[5] I. Vulcan, *Să fondăm teatru naţional*, *loc. cit.*, p. 350 şi *Fondarea unui teatru naţiunal*, în „Familia", V, 1869, nr. 41, p. 489.

[6] Detalii la I. Breazu, *Teatrul Naţional din Cluj*, în „Boabe de grîu", III, 1932, nr. 1—2, p. 23 şi urm.; vezi şi id., *Teatru românesc în Transilvania pînă la 1918*, în *Literatura Transilvaniei*, p. 33 şi urm.

Scanned with OKEN Scanner

Un studiu succint despre trupă și despre activitatea ei a scris, în 1901, Vasile Podoabă[7]. În paginile studiului său Podoabă și-a strîns amintirile, adeseori șterse, privitoare la diletanți, cercînd să stabilească data cînd a luat naștere tovărășia și împrejurările în care ea a prins mai întîi cheag: „Ideea înființării unei societăți de diletanți între studenții [= elevii] români de la gimnaziul rom. cat. Cluj a adus-o cu sine Ioan Baciu ... El a venit la Cluj în 1868 din școalele din Năsăud și s-a înscris, mi se pare, în clasa III gimn.[azială].

În Cluj juriștii români de la Academia de drept s-au fost decis să joace „Răzvan Vodă", însă nu s-au putut înțelege. În timpul acela, Ioan Baciu cu vreo cîțiva colegi ai săi s-a pregătit cu piesa „Ciorobor pentru un topor" de Iosif Vulcan, apărută în călindarul „Gura satului", și a dat reprezentațiunea la cuartirul lor în strada Turdei, care e pînă astăzi cuartirul general al celor mai mulți studenți români sărmani"[8]. Părerea că societatea s-a întemeiat în 1868 este inacceptabilă.

Ioan Baciu, căruia Podoabă îi atribuie inițiativa organizării diletanților, s-a născut la Șoimuș, sat din „varmeghia" Dobîca, în 2 ianuarie 1853. Tatăl său, notar „cercual", se numea tot Ioan; mamă-sa, Nastasia, era fiica preotului Dănilă Pop[9]. Școala „trivială" [= sătească] Baciu a absolvit-o, probabil, în Șoimuș, iar clasa I-a gimnazială la Năsăud, în 1867—1868[10]. Învață aici religia, latina, româna, germana, istoria și geografia, matematica și istoria naturală. Excepțînd latina, la care a fost notat cu „de mijloc destulitoare", la cele-

[7] *Prima societate teatrală română ambulantă în Transilvania*, în *Anuarul IV al Societății pentru crearea unui fond de teatru român pe anul 1900—1901*, Brașov, 1901, p. 28—48. Să se mai consulte: I. Breazu, *Teatrul Național din Cluj* și *Matei Millo* în *Transilvania*; D. Șt. Petruțiu, *O contribuție la istoria teatrului românesc din Transilvania*, în *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu ...*, p. 675—683; Șt. Mărcuș, *Din trecutul teatrului românesc din Ardeal și Banat*, în *Teatrul românesc în Ardeal și Banat. Volum editat de Teatrul Național din Cluj cu prilejul împlinirii unui sfert de secol de activitate, întocmit de dr. Aurel Buteanu ..., 1919—1944*, Timișoara, s. a., p. 110—111.

[8] V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 31.

[9] *Cronica parohiei gr. cat. Șoimuș, scrisă dupe tradițiune, documente scoasă din arhiva țării, sentințe judecătorești și alte documente autentice, de preotul local Ioan Baciu*, p. 8. Cronica se păstrează, în manuscris, la Șoimuș. Mulțumesc prof. Leonida Dănilă din Bistrița, pentru că mi-a înlesnit consultarea ei. Vezi și *A. kolozsvári r. k. fögymnasium 3-dik osztályának évkönyve 1868—69 tanévre*. Catalogul se găsește la Cluj, în arhiva fostului liceu romano-catolic.

[10] Tineri de 14 ani înscriși în clasa I-a gimnazială, ca Baciu, nu erau pe vremea aceea o raritate; vezi V. Șotropa și N. Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene ...*, Bistrița, 1913, p. 365.

lalte a obținut un calificativ mai bun: „destulitoare“[11]. Profesorul T. Dumbravă, care studiase filozofia la Viena, putea să fie deci mulțumit de progresele elevului său. Totuși, anumite motive, încă neclarificate, îl îndeamnă sau îl silesc pe Baciu să părăsească Năsăudul și să se înscrie, în toamna anului 1868, la liceul romano-catolic din Cluj, în clasa a II-a. Locuia în strada Cazărmii, nr. 347, la o văduvă, Klein, bursă nu avea și lipsește de la lecții, în cursul anului școlar 1868/1869, peste 150 de ore, fiind bolnav („huzamosabb betegsége folytán“). Deși „morbos“, notele sale sînt, în general, satisfăcătoare, fapt care îl determină pe dirigintele clasei, profesorul Adolf Szilágyi, să-l treacă în ambele semestre printre elementele de mîna întîia („első rendü“)[12]. Promovarea în rîndurile fruntașilor va obliga direcțiunea liceului să-i acorde în anul următor (1869—1870) bursă[13], pentru păstrarea căreia Baciu depune eforturi. Nu va face însă același lucru în clasa a IV-a, cînd sîrguința la învățătură îi slăbește, este retrogradat în categoria elevilor mijlocii și, în cele din urmă, eliminat din școală[14]. Prin urmare, știrile scoase din documente șubrezesc ipoteza înființării în 1868 „a unei societăți de diletanți între studenții români de la gimnaziul rom. cat. din Cluj“.

Un argument puternic împotriva acceptării anului 1868 este însăși „piesa“ *Ciorobor pentru un topor*, despre care Podoabă susține că a fost jucată de Baciu și de colegii săi la „cuartirul“ lor din strada

[11] *Report anuale despre gimnaziul român greco-catolic den Naseud, pentru anul scolastec 1867/8*, Bistrița, 1868. La p. 7, *Informațiunea școlarilor* din clasa I-a. Religia, 2 ore săptămînal, se preda după Descharbe, *Lehrbuch der Religion;* limba latină, 7 ore săptămînal, după *Gramatica limbii latine* de T. Cipariu (o prelucrare a cărții lui M. Schinagl, *Lateinische Elementarbuch*) și după *Tirociniul (Lateinische Sprachlehre)* lui Otto Schultz; limba română, 3 ore săptămînal, după T. Cipariu, *Compendiu de gramatica limbii române;* limba germană, după *Gramatica germană* de Heyse și *Crestomația lui Nicefor u;* istoria și geografia, 3 ore săptămînal, după *Manual de geografie universală* de G. Munteanu, care a prelucrat pe Bellinger; matematica, 3 ore săptămînal, după Močnik, *Lehrbuch der Aritmetik*, iar istoria naturală, după A. Pocorny (vezi *Report anuale* și V. Șotropa și N. Drăganu, *lucr. cit.*, p. 282—288).

[12] *A kolozsvári rom. kath. fögymnásium második (2-dik) osztályának értesitöje az 1868/9 tanévben.* Cad, prin urmare, două dintre afirmațiile lui Podoabă: că Baciu a frecventat în 1868 clasa a III-a și că și-a avut „cuartirul“ în strada Turzii.

[13] *A kolozsvári r. k. fögymnásium 3-ik osztályának évkönyve 1869/70 tanévben.* Catalogul se află în arhiva fostului liceu romano-catolic.

[14] Vezi *A kolozsvári r. k. fögymnásium negyedik osztályának évkönyve 1870/71 tanévben*, păstrat în arhiva fostului liceu romano-catolic, și *A kegyes tanitórendiek vezetése alatt álló kolozsvári rom. kath. fögymnásium tudósitványa az 1871/72-iki tanévről.* Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, 1872, p. 18. Citim aici: „Kizárattak: Bács János és Sztojka Viktor“, adică: „Au fost eliminați: Ioan Baciu și Victor Stoica“.

Scanned with OKEN Scanner

Turzii. O asemenea piesă nu există, ci numai un monolog publicat în 1870 în „Gura satului“[15], sub titlul *Un sobor în Socodor . . . Ciorobor pentru un topor.*

Ocupîndu-se de primii doi ani petrecuți de Baciu la Cluj (1868—1870), Podoabă mai atribuie acestuia, și altor elevi, reprezentarea în 1868, într-un „șopron“, a pieselor *Răscoala lui Horea* de I. Vulcan și *Nunta țărănească* de Alecsandri; constituirea în 1869 a unei „secțiuni teatrale“, în cadrul societății de lectură; montarea de noi spectacole, în odaia cedată „din cuartirul său“ de Gavril Pop, protopop greco-catolic; „cioplirea lemnelor și scîndurilor pentru scenă“ și „văpsitul“ de către Baciu a decorurilor, cortinei și „coifului“ pentru sufler, în sfîrșit, punerea la punct, pînă în 1870, a unui repertoriu alcătuit dintr-o „grămadă“ de cantonete, poezii „eroice și naționale“, comedii, farse, operete și drame *(Mania posturilor, Rusaliile în satul lui Cremene, Cuiul în perete, Balul mortului, Judecata lui Brînduș, Paraclisierul, Soldatul român, Baba Hîrca, Tribunul, Muza de la Burdujeni, Vlăduțul mamei, Meșterul Manole)*[16].

Inițiativele și realizările înșirate de Podoabă sînt ademenitoare, însă ele se datoresc, în bună parte, memoriei sale infidele și tendinței de a înflori cu orice preț lucrurile. De aceea, voi încerca să orientez discuția pe un făgaș mai scutit de greșeli.

În ianuarie 1871 „Familia“ a primit de la Cluj un răvaș, care începe așa:

„Onorată redacțiune!

Cîțiva tineri studinți de la gimnaziul rom. cat. din Cluj, dorind a dovedi prin fapte îmbrățișarea măreței idei pentru înființarea teatrului național român, spre acest scop a jucat în seara de 27 dec. „Cuiul în părete“ și „Nunta țărănească“, în sala casinei din loc, la care producere fu invitată inteleginţa română din Cluș“. Au asistat la reprezentație, între alții, S. Porușiu, P. Nemeș, Alexiu Pop, V. Ranta, L. Hosu, d-nele Lemeni și Veștimean, I. Verendi ș.a., cărora „studinții“ le mulțumesc pentru că i-au sprijinit călduros, sprijin „cu cari nouă ne-a făcut bucurie, și progresului român serviții“. Ajutați nu numai moral, ci și bănește, diletanții s-au ales cu un venit curat de 20 de florini, pe care îi trimit „Familiei“, ca să fie adauși la fondul pentru ridicarea teatrului național. În încheiere, scrisoarea menționează numele interpreților din cele două piese. Ei sînt: Tuliu Roșescu, elev în clasa a VIII-a, „*conducătorul* tinerilor diletanți“, A. Centea, V. Filip, Găvruș și Baciu, din clasele VI, V, IV și III[17].

[15] An. VIII, nr. 3, p. 9—10.
[16] V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 31—35.
[17] *Contribuiri pentru teatrul național*, în „Familia“, VII, 1871, nr. 4, p. 47.

Scanned with OKEN Scanner

Diletanții clujeni, recrutați dintre elevii diferitelor clase ale liceului romano-catolic, și-au început deci activitatea dramatică abia în iarna anului 1870. Concluzia este întărită și de o altă informație contemporană, în care se arată că „unii tineri din junimea română studioasă la gimnaziul r. c. din Cluj" au format, în primul semestru al anului școlar 1870/1871, o societate de „diletanți teatrali"[18].

De chestiunea datei în jurul căreia a luat ființă societatea se leagă problema cauzelor care i-au favorizat nașterea. Una dintre pricini trebuie căutată în agitația provocată de lupta intelectualității transilvănene în vederea fondării unui teatru național: „Ideea rădicării unui teatru națiunal" a fost primită cu bucurie „de toți bine simțitorii" din Cluj, iar înfăptuirea ei, „dorită cu cea mai esactă sinceritate"[19]. Imboldului dat de intelectualitate i s-a asociat înrîurirea turneului întreprins de Matei Millo în Transilvania, în 1870.

După ce îmbucuraseră pe spectatorii lor din Brașov, Sibiu și Orăștie, Millo și actorii săi s-au îndreptat spre Cluj, unde au reprezentat, între 16 și 25 iulie, *Kera Nastasia sau mania pensiilor*, *Prăpastiile Bucureștilor*, *Kir Zuliaridi*, *Millo director sau mania posturilor*, *Muza de la Burdujeni*, *Jianu, căpitan de haiduci*, *Pricopsiții* ș.a. Piesele și actorii au repurtat succese neașteptate. Cu cîteva ore înainte de primul spectacol, de pildă, toate biletele fuseseră „smulse"[20], iar la sfîrșitul celui din urmă Millo fu „inundat" de „cunune și buchete de flori, legate cu pantlice în colori națiunale"[21]. Cununile și buchetele i-au fost oferite în 25 iulie. A doua zi, „Societatea de lectură română din Cluș a prezentat d-lui Millo, prin comitetul său în corpore, una diplomă pompoasă de membru onor., în care ocaziune președintele societății, d-l I. P., a ținut una vorbire corespunzătoare, în care a rădicat meritele d-lui Millo pentru teatru român și, iarăși, foloasele teatrului pentru cultura națională"[22]. După plecarea lui Millo, numeroși elevi de la liceul catolic se grăbesc să-și imite idolul, a cărui amintire îi va însufleți mereu.

Întemeiată spre sfîrșitul anului 1870, sub impulsul luptei pentru „crearea unui fond de teatru român" și al turneului întreprins de Millo, tovărășia dramatică a diletanților va desfășura în 1871 o spornică activitate. În cadrul acesteia se pot distinge mai multe momente importante. Cel dintîi, cuprinzînd lunile ianuarie—iunie 1871, se caracterizează prin atenția acordată îmbogățirii repertoriului și

[18] *Diletanți teatrali în Cluș*, *ibid.*, nr. 47, p. 561.
[19] *Ibid.*, VI, 1870, nr. 15, p. 178.
[20] „Magyar Polgár", IV, 1870, nr. 83, p. 395.
[21] „Federațiunea", III, 1870, nr. 75, p. 297.
[22] *Ibid.* Amănunte apud. I. Pervain, *Trupa lui Millo la Cluj, în 1870*, în „Studii și cercetări de istoria artei", III, 1956, nr. 3—4, p. 227—232.

Scanned with OKEN Scanner

prin continuarea și înmulțirea spectacolelor publice. Astfel, „pînă la esamenul de vară" tovărășia a pregătit și jucat, în „localitatea" casinei din Cluj, vreo douăsprezece piese, care, susține un corespondent al „Familiei", au procurat „ore plăcute publicului românesc de acolo și din jur". Revista citează, în afară de piesele reprezentate în decembrie 1870, *Din răscoala lui Horea* de I. Vulcan și *Rusaliile* de Alecsandri[23].

Obișnuit, în Transilvania anul școlar se încheia la 29 iunie, iar vacanța dura pînă la 1 octombrie. Liberi să folosească lunile de vacanță după bunul lor plac, diletanții, care pînă atunci jucaseră numai în Cluj, iau o hotărîre îndrăzneață: să facă o „escursiune și prin alte locuri". În îndeplinirea acestui gînd ei au fost „mult ajutați de soții George și Margareta Alexandrescu"[24], actori din trupa ce însoțise pe Millo la Cluj, angajați apoi în ansamblul cu care M. Pascaly a cutreierat în 1871 Transilvania și Banatul. Oprindu-se și la Cluj, Pascaly a cerut să i se aprobe sala teatrului maghiar. Dar autoritățile, „sub pretest că repară teatrul", au „denegat" să i-o pună la dispoziție, oferindu-i în schimb „Reduta", unde se țineau balurile și concertele. Pascaly nu primi și, supărat, plecă. Soții Alexandrescu însă, „avînd și ceva divergință cu Pascaly", rămaseră, și după ce au „instruat" pe diletanți, porniră cu ei în turneu[25].

Trupa, alcătuită din zece persoane (opt bărbați și două femei)[26] și condusă de Alexandrești, poposi mai întîi la Turda. Aici reprezentațiile au început la 30 iulie. Un turdean anunță evenimentul „Familiei"[27], care găsi nimerit să salute, „cu plăcere", pe cei doi artiști

[23] „Familia", VII, 1871, nr. 9, p. 106 și nr. 47, p. 561—562. *Cuiul în perete*, care s-a jucat în 27 decembrie 1870, citat și sub titlul *Cuiul lui Pepelea*, este vodevilul într-un act *Arvinte și Pepelea*. „Teatru (sic), scrie Alecsandri, reprezintă o cameră de țară cu o ușă în fund, altă ușă în dreapta; lîngă dînsa, un cui mare în părete" (*Opere complete*, vol. III, București, 1904, p. 591). Indicația scenică explică titlul sub care a circulat vodevilul în Transilvania. Despre *Din răscoala lui Horea*, jucată în 1869 la Șeitin, vezi „Familia", V, 1869, nr. 37, p. 444.

[24] „Familia", VII, 1871, nr. 47, p. 562.

[25] V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 41.

[26] Dau numele lor: George și Margareta Alexandrescu, Ioan Baciu, Andrei Centea, Maria Centea, Vasile Filip, Ioan Găvruș, Vasile Gheție, Vasile Podoabă, Vasile Micle (sufler).

[27] *Prima societate teatrală română ambulantă de diletanți*, în „Familia", VII, 1871, nr. 31, p. 370. Transcriu corespondența: „D-l Alexandrescu și soția sa, d-na Margareta Alexandrescu, artiști din București, formînd din mai mulți studenți români din Cluj o societate teatrală ambulantă de diletanți, în 30 iuliu și-a început cu succes neașteptat reprezentațiunile în Turda. De aici, în 5 l.[una] c.[urentă], vor merge către Abrud și prin alte părți locuite de români. Sîntem convinși că, pe unde va trece, această junǎ societate va fi primită în toate părțile cu cea mai viuă bucurie".

Scanned with OKEN Scanner

din București și să ureze societății, „compusă sub modestul nume de diletanți, să nu se descompună, ci să continue cu zelul început, să putem avea și noi cu timpul o permanentă societatea teatrală“[28].

Diletanții au dat la Turda, pare-se, patru reprezentații, „cu succes neașteptat“. Publicul românesc și maghiar a fremătat deopotrivă și trupa, dacă și-ar fi plecat urechea la rugămințile spectatorilor, nu mai mergea și „prin alte părți locuite de români“.

Continuîndu-și „escursiunea“, diletanții au mas o noapte la Sălciua, s-au ospătat „splendid“ la Bistra și, după două zile de hurducătură, iată-i sosiți, seara tîrziu, la Abrud. Inteligența de aici, ospitalieră, îi aștepta „la casină, cu cina presărată cu voie bună“[29].

Abrudenii aranjaseră, în februarie 1870, un bal și au strîns cu acest prilej, pentru fondul de teatru român, 100 de florini[30]. Suma, impresionantă pe atunci, denotă interesul cu care localnicii urmăreau și sprijineau marile inițiative culturale din vremea lor. „Brava societate de diletanți“ găsea, deci, la Abrud oameni gata să o întîmpine cu brațele deschise, oameni dispuși să o găzduiască săptămîni de-a rîndul. „Reprezentațiunile, își amintește Podoabă[31], le-am ținut în un loc anume pregătit de comitetul de primire și acoperit cu scînduri. Aici toate piesele le-am repetat, multe au trebuit să le repetăm și de 2 ori. Teatrul totdeauna a fost plin. Biletele toate vîndute înainte. Au luat parte românii și ungurii din Abrud, din Cîmpeni, Roșia, Bucium, cu un cuvînt, din toate satele din jur, chiar și din Ofenbaia. Succesele au fost strălucite“. Mărturiile contemporanilor, atîtea cîte ni s-au păstrat, nu-l dezmint pe V. Podoabă. De exemplu, într-o scrisoare din 25 august 1871 se spune că spectacolele s-au bucurat de „un succes neașteptat“ și de participarea „unui public numeros“[32]. Aceeași scrisoare conține însă și alte amănunte, mai concrete. Detaliile dezvăluie că societatea a jucat, în 18, 20, 21 și 24 august, *Millo director sau mania posturilor*, *Muza de la Burdujeni*, *Arvinte și Pepelea*, *Paraclisierul* sau *Florin și Florica*, *Baba Hîrca*, „operetă națiunală“, etc. Cum vedem, un repertoriu relativ bogat, pentru a cărui punere în scenă trupa era înzestrată „cu toate decorațiunile și costumele naționale necesare“. Uneori repertoriul se completa cu recitări. Așa, într-una din zile Margareta Alexandrescu, gătită „națiunal“, a declamat *Copila română* de Vulcan[33].

[28] *Ibid.*
[29] V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 42 și 45.
[30] „Familia“, VI, 1870, nr. 28, p. 334—335.
[31] *Lucr. cit.*, p. 45.
[32] X., *Teatru națiunale în Abrud*, în „Familia“, VII, 1871, nr. 34, p. 406.
[33] Poezia figurează în comedia *Nu vătămați fetele bătrîne*, vezi *ibid.*, IV, 1868, nr. 31, p. 367.

Scanned with OKEN Scanner

În 25 august, cînd și-a așternut rîndurile pe hîrtie, autorul scrisorii știa că diletanții vor mai „aranja vreo trei reprezintațiuni aici în Abrud și apoi vor pleca". În stadiul actual al cercetărilor nu ne stă în putință să adeverim această informație, nici să precizăm ziua cînd „teatraliștii români" s-au despărțit de Simeon Balint, vrednicul tribun al lui Avram Iancu, de Basiliu Bașotă, „asesor de sedrie", de negutătorul Ivașcu și de alții, în casele cărora fuseseră sălășluiți și în a căror tovărășie se simțiseră „splendid", timp de trei, patru săptămîni. Cert este însă că „teatraliștii" au dus cu sine „o suvenire plăcută și parale destule", cu care se vor ajuta, în toamnă, la Cluj. Pînă să se întoarcă aici, societatea a mai dat reprezentații la Abrud, Deva și Hațeg, s-a recules sub „Gorunul lui Horea" și a sorbit cu nesaț frumusețea sălbatică a bătrînului Retezat[34]. Pe cei din Hațeg diletanții i-au uimit cu măiestria lor în septembrie. „Feriele scolastice" fiind atunci pe sfîrșite, perechea Alexandrescu s-a desfăcut de trupă, îndreptîndu-se — prin Caransebeș — spre București. O despărțire grea, mai ales pentru tinerii actori transilvăneni. Mîhniți, ei au apucat drumul Clujului, unde vor fructifica, o dată cu deschiderea noului an școlar (1871—1872), bogata experiență cîștigată „în ale teatrului" la școala soților Alexandrescu. Această experiență i-a învățat pe diletanți, între altele, că pentru a putea să progreseze era necesar să atragă în rîndurile lor elemente proaspete. Prin străduaniile depuse de ei, vechilor membri ai trupei (I. Baciu, G. Bocoș, A. Centea, V. Filip, M. Centea, V. Gheție și V. Podoabă) li se alăturară A. Cosma, G. Crișan, Em. Vaida, I. Mureșeanu, Sicușan, Sofia Cerghedi, Cornelia Isac și Maria Turcu. Dintre noii veniți nu toți dovedeau înclinație pentru teatru, ci unii, ca Emil Vaida, mînuiau cu dibăcie arcușul, iar alții, de exemplu I. Mureșeanu, erau buni recitatori și pricepuți conducători de ansambluri corale. Din această cauză și din cauză că numărul actrițelor sporise de asemenea[35], «Societatea diletanților „teatrali"», își va înteți zelul, în anul școlar 1871—1872, și va tinde să îmbogățească programul reprezentațiilor cu bucăți muzicale și cîntece din „fluier de trestie", cu declamații și coruri.

[34] Vezi *ibid.*, VII, 1871, nr. 47, p. 562 și V. Podoabă, *lucr. cit.*, p. 47.

[35] Lucia Costa, într-o interesantă *Conversare cu cetitoarele* (vezi „Familia", VII, 1871, nr. 36, p. 428), îndeamnă femeile să ia parte la actiuni culturale: „Fiind însă românii lipsiți de mijloace materiale, ce întîrzie atîte afaceri utile, cine nu se va bucura de tinerimea română, care — însuflețită de dorul sacru a-și vedea și scumpa sa națiune progresînd și pentru a-i putea contribui cu ceva —, aranjează de cu grabă un bal, un concert, reprezentațiune teatrală sau bazar. Lucru firesc, că la aceste și noi femeile trebuie să luăm parte; și la un astfel de scop mare nu trebuie să refuzăm concursul nostru".

Scanned with OKEN Scanner

Reîncepute în noiembrie 1871, spectacolele s-au urmat pînă la sfîrșitul lunii mai 1872. Publicistica vremii a reținut cinci reprezentații, dintre care patru date în folosul școalei „națiunale" din comuna Suceag, al celei „confesiunale" din Cluj, „în favorul Academiei române de drepturi" și al fondului „scolastic tractual".

S-au jucat, pe scena amenajată în „localitatea" școalei greco-catolice, și piesele din repertoriul cu care trupa se încărcase de glorie în turneu, dar și unele mai de curînd pregătite. Iată piesele: *Arvinte și Pepelea, Paraclisierul sau Florin și Florica, Nunta țărănească, Millo director sau mania posturilor* de Alecsandri, *Balul mortului sau mortul și danțul,* o farsă italiană prelucrată de Vasile Alexandrescu-Ureche, *Fîntîna de piatră*[36], „schițare dramatică" într-un act de I. Lăpădatu, și *Soldatul român.* Iată și poeziile recitate: *Copila română* de I. Vulcan, *Românul* și *Săracul,* ambele de G. Tăutu (ultima declamată de V. Filip), *Bărnuțiu și națiunea* de V. Rusu (declamată de I. Mureșeanu). La acestea s-au adaus, după împrejurări, *Barcarola venețiană* (Alecsandri, muzica de Flechtenmacher), *Marșul lui Mihai, 10 fete și nici un bărbat, Valsul lui Vulcan, Scumpă țară și frumoasă,* „cîntări naționale" transilvănene și „melodii române", executate la vioară sau cîntate din gură și din fluier.

Examinarea programului celor cinci reprezentații ne obligă să subliniem prezența copleșitoare a lui Alecsandri în repertoriul diletanților, punerea în scenă a *Fintînii de piatră,* una dintre întîiele lucrări dramatice mai valoroase scrise de un transilvănean, și, ca trăsătură generală, preferința acordată pieselor capabile de a trezi și întreține sentimentul național. Pentru că Alecsandri plăcea transilvănenilor, iar Lăpădatu se bucura de o meritată faimă, și pentru că interpreții dădeau „probe eclatante de talentul lor escelinte", publicul românesc din Cluj umplea de obicei sala de spectacol pînă la sufocare, aplauda frenetic și cu siguranță își subția gustul pentru frumos. Și încă ceva: frecventînd teatrul, „școală pratică" a culturii naționale, același public se transforma treptat într-un sprijinitor de nădejde al acestei culturi. Iată de ce Vulcan se socotea dator să încurajeze, chiar în 1872, „încercările unor tineri diletanți de la diferite școli, care deja mai de mult începură a juca piese românești"[37].

Tovărășia teatrală a dat ultimul spectacol, dintre cele cinci pomenite anterior, în 3/15 mai. Peste cîteva săptămîni începea iarăși vacanța. Amintindu-și de „escursiunea" din anul precedent, diletanții, în loc să se risipească pe la casele lor, au pus la cale un nou turneu, cu un itinerar modest: Gherla, Șomcuta Mare și Năsăud. Zăbovirea trupei în aceste localități a semnalat-o „Familia", scurt. Îm-

[36] S-a publicat *ibid.,* V, 1869, nr. 14 și 15, p. 159—162 și 172—175.
[37] *Schițe din istoria teatrului, ibid.,* VIII, 1872, nr. 24, p. 276.

prejurările în care s-a făcut deplasarea se pot însă imagina. Repertoriul jucat la Cluj a fost, de bună seamă, restrîns; decorurile, puține și sărăcăcioase. Se încărcaseră în vreo căruță numai atîtea cîte au socotit diletanții că sînt de neapărată trebuință, pentru a isca la spectatori, prin magia scenei, iluzia vieții trăite aievea. Cu toate acestea, succesele vor fi fost întremătoare, pentru că oamenii din locurile de popas ale trupei se împărtășeau numai rareori din apa vie a artei. Vremurile erau vitrege.

Cine se încumetă să ispitească drumuri puțin sau de loc bătute trebuie să se aștepte și la poticneli. De ele nu a fost ferită nici „Societatea diletanților teatrali", chiar și după ce a învins greutățile începutului. Prin ianuarie 1872, de exemplu, s-a zvonit că ea „s-a dizolvat". Lapidar, Vulcan comentează astfel știrea: „Pe semne, junimea noastră, văzînd cum se ceartă bărbații noștri „mari", a voit a-i imita"[38]. Zvonul nu se adeveri[39]. Doar Baciu, eliminat din școală, părăsește, în iunie sau iulie 1872, trupa și pe o „copilă" care își fermeca „sclavul" cu surîsul „dulce" al ochilor ei săgetători:

Ochii tăi, cu surîs dulce,
Fermecau pe sclavul teu,
Și-i ziceau: „O, nu te duce,
Nu te duce, scumpul meu!"
Însă soarta nu-mi permite
Să mai stau la sînul teu,
Voi pleca dar înainte,
Unde? . . . Știe Dumnezeu . . .

Căci azi patria mea mică
E strivită pînă-n sîn;
Se dezbracă fără frică,
De tot dreptul un român.
Și-s sătul de nedreptate,
Și de jugul păgînesc.
Mă duc, dragă, plec departe,
Ca să aflu ce doresc[40].

Deși serioasă, pierderea lui Baciu nu a dus la destrămarea trupei, semn că ea se întărise în ultimele luni așa de mult, încît putea să suporte pînă și lipsa unui interpret de valoarea acestuia. Greutățile vor veni, după cum vom vedea, de altundeva, slăbind pe încetul activitatea societății și, în cele din urmă, curmînd-o[41]. Nu mai departe decît în anul școlar 1872—1873, ea va fi cu mult mai anemică decît înainte. Periodicele românești și în special „Familia", care urmărise de la început manifestările diletanților, amintesc acum eforturile pe care aceștia le făceau pentru a se menține la suprafață. Infor-

[38] *Ibid.*, nr. 6, p. 71.
[39] *Ibid.*, nr. 9, p. 107.
[40] I. Baciu-Muntenescu, *Adio la o copilă, 1872*, *ibid.*, X, 1874, nr. 19, p. 222.
[41] Datele referitoare la activitatea „Societății diletanților", în anul școlar 1871—1872, au fost luate din „Familia", VII, 1871, nr. 561—562 și nr. 52, p. 622; VIII, 1872, nr. 4, p. 46, nr. 9, p. 107, nr. 23, p. 273—274 și nr. 32, p. 381.

Scanned with OKEN Scanner

matiile vorbesc de cîteva spectacole date de „teatraliști" la Gherla și Cluj și de Baciu care, certat cu școala, se învrednici să culeagă lauri la Năsăud, Monor și în alte așezări populate de români.

La Cluj, unde era vatra societății și unde ea a activat mai susținut, se crease, mulțumită diletanților, un climat propice pentru împletirea străduinței acestora cu inițiativele pe tărîm cultural ale întregii junimi românești de aici sau, mai exact, cu ale tineretului ce frecventa alte școli decît liceul catolic („Academia" maghiară de drept ori liceele unitarian și reformat). Se cunosc două asemenea cazuri: unul din decembrie 1872, iar celălalt, din martie 1873.

În decembrie 1872, tineretul de care aminteam și-a ales un comitet, în frunte cu P. Isac, și a pregătit pentru revelion o „programă", care cuprindea: cuvîntul de deschidere și închidere al președintelui, recitări: *Frumusețea țărei mele,* declamată de „autorele" (G. Scridon), și *Sentinela română,* rostită de B. Olteanu, trei cîntece: *Auziți acolo, Măi tătare* (text de Alecsandri, muzica de Nosievici) și *Proscrisul* (text de Bolintineanu), o dizertație compusă de I. Turcu, și *Șoldan Viteazul,* „reprezentat" de D. Cristea[42].

Reușita „solemnității" îi făcu pe tineri cutezători și astfel, la 1 martie, ei organizează un bal, precedat de concert. Într-o cronică dulceagă, Tuliu Roșescu scrie[43] „O privire peste societatea adunată (î)mi dede de știre că sum într-un salon. Mă uit în jur de mine. Ici bărbați, juni și bătrîni, colo mai în frunte o cunună frumoasă de dame.

O idee-mi plesnește prin minte: aici trebuie să fie concert sau bal. Nu m-am înșelat.

În momentul următoriu mă deșteptă din caosul ideilor o piesă esecutată de un cor vocal; se pare că a fost „Unsprezece cireșari", cuvinte de M. Pascali. Piesa răsună și aplauzele date din partea publicului m-au convins că efectul a fost general. Nu mult după aceea urmă declamațiunea „Odă la patrie", care asemenea a avut parte de aplauze . . . Urmează „Potpourii de arie națiunale române", esecutate de fortepian. Plăcerea viuă esprimată la răsunarea acestei piese din partea publicului, prin aplauze frenetice, n-a rămas fără rezultat, căci din coardele fortepianului se mai auzî și una altă piesă română: „Carnavalul de București". Mulțumirea publicului s-a esprimat din nou față de grațioasa doamnă, ce avu plăcerea d-a-l încînta prin piesele sale fermecătoare.

După aceasta urmară: „Mătușa Angelușa", monolog comic, „O privire peste Carpați", declamațiune, „arie națiunale", esecutate pe fluier românesc.

[42] *Junimea română din Cluș, ibid.,* IX, 1873, nr. 1, p. 10.
[43] *Un concert și bal în Cluș, ibid.,* nr. 9, p. 105.

Scanned with OKEN Scanner

În fine iar apăru corul vocal, cu un „Rămas bun vînătoresc“ . . . Da, concertul însoțit de bal, aranjat din partea studenților români de la Universitatea din Cluș . . . , în sala Redutului din Cluș, în folosul „Fondului pentru înființarea unei școale române de fetițe în Cluș“, a decurs în ordinea cea mai bună, petrecerea a fost foarte vială (sic) și balul a durat pînă demineața la 6 oare și jumătate.

În fine am să mai amintesc numai cum că la concert, afară de publicul numeros român, a mai partecipat și străini de toată clasa și rangul“.

Serbările din 31 decembrie 1872 și 1 martie 1873 au familiarizat pe clujeni cu *Șoldan Viteazul* și *Mama Angheluța*. Deși puțin pretențioase în comparație cu ceea ce dăduse pînă atunci „Societatea diletanților“, totuși ele erau de natură să revivifice interesul pentru teatru. Către sfîrșitul anului școlar 1873, publicul avu prilejul să-i revadă pe V. Filip, Maria Centea, V. Gheție și P. Tanțiu, jucînd „cu multă vervă“, în două piese[44], al căror titlu nu-l cunoaștem; Filip și Gheție urmau clasa a VI-a, iar Tanțiu a IV-a[45]. Ei trei, frații Centea și alții, vor reprezenta la Gherla, în august 1873, *Muza de la Burdujeni, Paraclisierul sau Florin și Florica* ș.a.[46].

Mai plină de peripeții și mai rodnică decît activitatea tovărășiei ambulante a fost în 1873 a lui Baciu. În *Adio la o copilă, 1872*, el scrise:

Mă duc, dragă, plec departe,
Ca să aflu ce doresc.

Și se ținu de cuvînt, cum rezultă din următoarea însemnare: I. Baciu „în anii 1872 și 1873 a petrecut în România, parte în servițiul poliției din Tergovește, ca subcomisar de clasa I, parte ca practicant de telegrafie în București, la Direcțiunea căilor ferate din strada Podul Mogoșoaiei (acum Calea Victoriei), și parte ca teatralist în provincie, angajat în trupa lui Alexandrescu, Caragiali Iorgu și alții“[47]. Înduplecat, probabil, de părinți, ca Budulea Taichii de cimpoieș și de Buduleasa, fugarul va reveni printre ai săi în a doua jumătate a anului 1873 și, ca „teatralist în provincie“, seceră aplauze la Năsăud și în „opidul“ Monor. În cele două localități, unde s-a oprit în decembrie 1873, I. Baciu-Muntenescu „făcu senzațiune mare“, cu *Surugiul, Kera Nastasia, Herșcu boccegiul, Paraponisitul* (cîteșipatru de Alec-

[44] *Ibid.*, nr. 17, p. 202.
[45] *A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló kolozsváry rom. kath. fögymnásium tudósitványa az 1872/73-iki tanévről.* Közrebocsátotta Várady Móricz, Cluj, 1873.
[46] „Familia“, IX, 1873, nr. 31, p. 367.
[47] *Cronica parohiei gr. cat., Șoimuș*, p. 31.

sandri), *Pandurul cerşetor* (de C. Dimitriad), *Vlăduţul mamei* (de I. Lupescu) şi *Ciobanul din Ardeal* (de Vulcan)[48]. Alegerea bucăţilor dovedea iniţiere în literatura dramatică românească şi preferinţa lui Baciu pentru piese în care se criticau tăios anumite rele sociale. Înţelegerea unora dintre aceste racile, specifice stărilor din principate, constituia pentru transilvăneni o greutate. Erau însă, în cînticelele lui Alecsandri de pildă, şi lucruri în măsură să educe pe „auzitorii" din Năsăud şi Monor. Sînt de amintit: luarea în răspăr a latinomaniei, sesizată la Kir Trifonius Petringelus şi învăţăceii săi, aspiraţia bugetivorilor „la slava glorioasă" de a se „înjuga la carul statului, cu deplină amoare patriotească şi iubire de patrie", stihuri izolate din *Kera Nastasia:*

Orişicine-aici se naşte — *Nu se naşte în zadar,*
Om sau vită care paşte — *Ci de-a fi pensionar*

ori din *Herşcu boccegiul:*

Poftim roş-roşior . . . îl vînd — *Care, orişice păţesc,*
Pentru-acei mişei de rînd — *Pe obraz nu se roşesc!*

precum şi unele replici caragialeşti: „Nae Postuleanu, care dacă n-am şi decoraţii, este că nu mi-au dat" etc. etc. Receptivitatea pămîntenilor lui Coşbuc o atestă însă concludent „repeţirea" de trei ori, „la cerere generală", a *Ciobanului din Ardeal,* „cîntecel glumeţ", în care Vulcan satiriza pe despoitorii „bietului" popor: „Noroc bun, domnilor! Io-s Niţu lui Gligor, cioban din Ardeal. Şi tatăl meu, şi moşul meu au fost tot ciobani. Ei ziceau: „ Decît slugă la ciocoi, mai bine cioban la oi!"

„Aşè apoi am rămas şi eu la oi. Dar încă doară bine că n-am învăţat carte. Io am băgat de seamă că învăţătura cam strică firea omului. Am văzut adecă mulţi . . . cari, după ce au învăţat carte, din oi s-au făcut lupi şi au ajuns cei mai crînceni despoiatori ai bietului popor". Sfîrşitul cînticelului este şi mai acidulat: „Aud că e rău în ţară. Se zîce că nu sunt bani. Asta nu-i noutate la noi, nici nu-i aşè tare rău; cel puţin unii ştrengari nu se vor îmbogăţi din sudoarea poporului . . .

[48] Identificarea lui I. Baciu-Muntenescu s-a făcut pe baza următoarei indicaţii: I. Baciu, „sub numele de Ioan Baciu-Muntenescu, a publicat în mai multe foi poezii şi articli literari", *ibid.*, p. 31. *Pandurul cerşetor* este atribuit lui C. Dimitriade de „Familia", VI, 1870, p. 131 ; cu *Pandurul* încălzea „piepturile amorţite" ale românilor ce trăiau la Budapesta şi I. D. Ionescu, vezi *ibid.*, X, 1874, nr. 1, p. 10. Pentru *Vlăduţul mamei,* vezi *Anuarul IV al Societăţii pentru crearea unui fond de teatru român,* p. 57, 62, 78 şi 80.

Scanned with OKEN Scanner

Ce-i ţara? O turmă. E (sic) bine, ce face ciobanul dacă vede că turma lui se află în doagă rea? Ispiteşte că oare ce scădere au oile sale. Doară păşunea nu-i bună? Au apa e stricată? Sau aerul nu-i priincios? Şi dacă se convinge că una ori alta nu place oilor sale, o îndreaptă spre binele şi pe placul lor, *al tuturora, ca toate să fie mulţumite*.

Dacă vede că vreun berbece izbeşte cu coarnele sale în cutare oaie mai slabă sau mai mioriţă tinerea, mi ţi-l loveşte peste nas, să şeadă molcom, că Dumnezeu a făcut pe toate asemene şi a dat tuturor asemene *drept* să trăiască.

Aşè apoi oile-l au în drag şi-i dau bucuros din ce au: lapte şi lînă.

Acesta e sfatul meu!

Dar cine ar mai asculta şi de mintea ciobanului?

Ţara-aceasta-i ca o şi-o turmă,
Unde jaful nu se curmă,
Că ciobanul oilor
Dete turma lupilor.

Ţara-aceasta-i ca şi-un ied,
Unde pureci mulţi-mi şed.
Fiecare pişcă rău,
Şi nu-i prinde nime, zău.

Ţara-aceasta-i ca şi-o oaie,
Unu şi-altul o despoaie;
Ea se uită cu răbdare,
Cum o tunde mic şi mare"[49].

„Familia", ocupîndu-se de piesele jucate de Baciu, accentuează că toate au fost „bine executate" şi „mult aplaudate". Aplauzele se răsfrîngeau, indirect, şi asupra „Societăţii diletanţilor", căci în sînul ei a înmugurit şi s-a dezvoltat talentul inimosului actor[50].

La începutul anului 1874, cînd Vulcan popularizează succesele lui Baciu, „Familia" publică împărtăşiri *Despre viaţa socială din Cluj*[51], provocînd „oareşicare iritaţiune în saloanele damelor"[52]. Împărtăşirile se raportează şi la nişte întruniri organizate de societatea „Iulia".

[49] I. Vulcan, *Ciobanul din Ardeal. Cîntecel glumeţ*, în „Familia", XI, 1875, nr. 27, p. 309—312. Citatele la p. 309 şi 312.

[50] Informaţii despre spectacolele de la Năsăud şi Monor *ibid.*, IX, 1873, nr. 43, p. 501 şi X, 1874, nr. 3, p. 36.

[51] *Ibid.*, X, 1874, nr. 11, p. 130.

[52] *Ibid.*, nr. 16, p. 191.

Scanned with OKEN Scanner

„Iulia“ era numele asociației culturale „academice“ a studenților români de la Facultatea de drept a Universității „Ferencz József“[53].

Sprijiniți și îndrumați de profesorul Grigore Silași, studenții urmăreau scopuri multiple: să cultive limba și literatura română, să ajute pe tinerii lipsiți de mijloace, să țină ședințe publice și să dea, din cînd în cînd, concerte. Primul concert, împreunat cu „petrecere de salt“, a avut loc în februarie 1874[54]; în cadrul acestuia Vasile Filip, elev în clasa a VII-a și membru al trupei diletanților, a interpretat *Șoldan Viteazul*.

Informațiile despre strădaniile colegilor lui Filip sînt mai tîrzii, din mai 1874, cînd școlărimea și studenții sărbătoriră, conform obiceiului, ziua de 3/15 mai, prin rugăciuni „funebrale pentru martirii“ de la 1848 și intonarea cîntecului *Aceasta e ziua în care românul*. După-amiază, junimea s-a strîns, în mare număr, la o „convenire în o grădină publică“, fiind de față și Silași[55].

În cinstea aceluiași eveniment, diletanții au jucat *Tribunul* de I. Lăpădatu, în 2/14 mai, iar *Muza de la Burdujeni* și *Fîntîna de piatră*, în 4/16 mai. Ultimele două piese făceau parte din vechiul repertoriu al diletanților, drama *Tribunul* însă nu mai fusese reprezentată.

Rod al unor stăruințe scriitoricești de mai mulți ani, drama în trei acte a lui Lăpădatu, publicată pentru întîia oară în 1870[56], zugrăvește întîmplări aparținînd „furtunosului an 1848“ și, cu toate scăderile ei (personaje insuficient conturate, acțiune lîncedă, replici prea lungi), ea contează pentru literatura dramatică originală din Tran-

[53] Vezi Gregoriu Silași, *Autobiografie*, în „Tribuna“ (Sibiu), XIV, 1897, nr. 8, p. 30 și nr. 9, p. 33; I. Lupaș, *Societatea studențimii universitare „Iulia“ din Cluj și activitatea membrilor ei*, în „Lumea universitară“, I, 1922, nr. 2—3, p. 20—23; *Studențimea universitară din Cluj și societatea literară „Iulia“*, în „Ardealul“, IV, 1944, nr. 11, p. 4 și 6.

[54] *Ibid.*, nr. 6, p. 71. Dăm întregul program: *Cuvînt de deschidere*, rostit de D. I. Monasterianu, vicepreședintele societății „Iulia“; *Cincisprezece cireșari* de Pascaly, muzica de Flechtenmacher, executat de „corul vocal“: *Sentinela română* de Alecsandri, „perorată“ de Basiliu Olteanu, „jurist“; *Salutare din Italia*, compus de Franz Suppé „pentru două violine principale, cu acompaniare de pian“ (executanți: Carol Schuster, directorul conservatorului din Cluj, Carol Gunesch, „magistrul“ de capelă al „Hilariei“, și Em. Vaida, elev; *Cîntec vînătoresc*, poezie de Gabr. Scridon, „auzîtoriu de filozofie“, muzică de Mendelsohn-Bartholdy, executată de cor; *Misiunea femeii în genere și a celei române în specie*, dizertație (publicată *ibid.*, nr. 15, p. 169—171); *Doine române transilvane*, cîntate din fluier de I. Secușanu, și *Român verde ca stejarul* de Alecsandri, muzica de Vorobchievici.

[55] *Ibid.*, nr. 20, p. 237—238.

[56] *Tribunul. Dramă în 3 acte. (Din întîmplările anului 1848)*, *ibid.*, VI, 1870, nr. 13 și urm. Vezi și *ibid.*, V, 1869, nr. 41, p. 491.

Scanned with OKEN Scanner

silvania ca o încercare merituoasă, prin subiect, tendința sa generală și limbă.

Alegerea dramei de către diletanți a fost determinată de „intenţiuni naţionale", scriu contemporanii. Interpreții (Filip, în rolul prefectului László, Maria Centea, care a jucat pe Terezia, Gheţie, ca „damă", Găvruș, I. Haragoș, I. și B. Pop, I. Popovici și Tanțiu) s-au priceput să scoată în evidență tocmai aceste intenții, procurînd astfel spectatorilor „momente de plăcere". Reproduc dintr-o cronică: în *Tribunul* „a excelat d-l Vasiliu Filip, în rolul său de renegat. În decursul producțiunii d-l Filip atinse marginile perfecțiunii, era însă sublim și mișca inimile tuturor privitorilor cînd, ca renegat, își cunoscu rătăcirea și-și mărturisi ticăloșia, și-și blestema trecutul. Te cuprindeau fiori cînd auzeai și recunoșteai adevărul mărturisirii sale, și jura fiecare în sufletul său credință neclintită către națiunea română"[57].

Dat în folosul școlii „poporale" române din Cluj, spectacolul cu *Tribunul* constituie una dintre mărturiile cele mai categorice că, pe măsură ce își dezvolta activitatea, „Societatea diletanților" devenea tot mai conștientă de faptul că teatrul este un „factor putinte" de educare patriotică și de propășire a limbii. Învederindu-l, „Familia" și „Albina" îl încuviințau: „Bravii diletanți ... — prin dexteritatea lor, manifestată în executarea rolurilor, și prin alegerea pieselor celor mai naționale, lucrate în cea mai bună limbă românească — merită interesarea și sprijinirea tuturor românilor de inimă, căci ei lucră neobosiți pentru a da înșiși și a mișca și pre cei ce asistă la producțiunile lor să dea semne de viață românească, în mijlocul nepăsării căreia căzurăm sacrificii noi românii, prin intrigile neprietenilor noștri"[58]. Dușmani ne erau oameni ca prefectul László și contele Vilmoș, cărora le cade jertfă Teodor, fiu de iobag și conducător, în 1848, al cetelor de răsculați, care s-au înarmat pentru a se răfui cu asupritorii. Exploatatorii au supraviețuit revoluției și au continuat să stoarcă și mai aprig masele. Pentru acest motiv, reprezentarea *Tribunului* a însemnat o faptă prin care diletanții își manifestară încă o dată, sfidător, îndrăzneala. „Fierul plugului, rostește un personaj din dramă, s-a făcut lance și coasele se schimbă în săbii; entuziasmul nu mai cunoaște margini și înviersunarea crește pe zi ce merge. Cum vezi, Tribune, răzmerița fierbe din toate părțile ca un vulcan". Gînduri ca acestea, exprimate într-o frumoasă limbă românească, erau menite să iște „fiori" și să înverșuneze pe oamenii

[57] „Albina", 1874, nr. 41. Date despre *Tribunal* apud D. Șt. Petruțiu, *lucr. cit.*, p. 679—683; autorul a reprodus fragmentar și cronica din „Albina". Vezi și „Familia", X, 1874, nr. 23, p. 276.

[58] „Albina", 1874, nr. 41.

de ispravă contra domniei nedrepte a grofilor, a conților și renegaților, care, înfrățiți, adînceau robia socială și națională în Ardeal.

Cercetînd numele interpreților din *Tribunul*, se constată lipsa unor diletanți care jucaseră în anii trecuți împreună cu Filip, Găvruș și Tanțiu. Lipsesc Maria Centea, G. Bocoș și Andrei Centea. Cea dintîi era ocupată cu măritișul, iar ceilalți doi plecaseră din Cluj, înscriindu-se, ca și Gheție, la liceul greco-catolic din Beiuș[59]. În 1862 se înființase aici, pentru elevii claselor VII—VIII, societatea de lectură „Samuil Vulcan", condusă în 1874 de profesorul Ștefan Guleșiu[60]. Ajutați de el, Berta Balaș, Tinica Marinescu, Maria Centea, „din soc. dilet. din Cluj", I. Lemac, Toma Păcală, A. Centea, G. Bocoș, A. Todea ș.a., „surprinseră" pe beiușeni, în 7 ianuarie și în zilele de Rusalii, cu trei „reprezintățiuni" jucînd *Millo director sau mania posturilor*, *Paraclisierul sau Florin și Florica* etc. De asemenea, s-a recitat *Copila română*, „în care [M. Centea] a întrunit simțemintele fragede cu entuziasmul cuvintelor". S-au mai remarcat A. Centea, Bocoș, M. Centea și Lemac. Acestora și celorlalți spectatorii le-au tălmăcit dorința lor de „a mai vedea reprezintațiuni de aceste și încă, dacă s-ar putea, piese din a noastră viață socială". Dorința și țîlcul ei sînt semnificative.

Comentarii zgîrcite despre spectacolele din Beiuș se găsesc în „Familia"[61], care, elogiind exemplul bun, convertește lauda în îndemnuri folositoare înaintării teatrului românesc: „E lucru foarte frumos că tinerimea noastră înțelege însemnătatea acestui ram atît de nobil în viața popoarelor civilizate. Înainte, juni confrați!".

Un tînăr confrate era și I. Baciu-Muntenescu, despre a cărui activitate de după 1872 spuneam că nu poate fi despărțită de aceea a diletanților. Păstrînd încă vie amintirea succeselor sale de la Năsăud și Monor, Baciu a poposit în februarie 1874 la Gherla, cu *Surugiul*, *Pandurul cerșetor*, *Ciobanul din Ardeal*, *Herșcu boccegiul*. Ropote de aplauze[62].

Năsăud, Monor, Gherla. Gîndindu-se la bucuria cu care fusese întîmpinat în fiecare din cele trei așezări, Baciu plănuiește, în martie 1874, să facă o „escursiune" de cîteva luni „prin toate părțile" ardelene populate de români și să dea „în tot locul . . . , vreo trei reprezintațiuni", dintre care una în beneficiul „Societății pentru fond de teatru". Vulcan, încîntat de acest plan, era dinainte convins că Baciu va fi primit pretutindeni cu căldură și ospitalitate „româ-

[59] Vezi C. Pavel, *Școalele din Beiuș, 1828—1928. Cu o privire asupra trecutului românilor din Bihor*, Beiuș, 1928, p. 185—186.
[60] O scurtă biografie a lui Șt. Guleșiu, *ibid.*, p. 177.
[61] X, 1874, nr. 3, p. 36 și nr. 22, p. 263—264.
[62] „Familia", X, 1874, nr. 9, p. 108.

nească, demnă de acela care vine să deschidă la munți și la cîmpii altariul artilor frumoase“[63].

De Baciu și de „turneul“ său din 1874 amintește și I. V. Barcianu, care întregește relatarea lui Vulcan cu amănuntul, pentru noi prețios, că „d-l Muntenescu... are nobila idee a lucra mai mult în Bucovina“[64].

Timp de cîteva luni (aprilie — decembrie 1874) periodicele ardelene nu publică nimic despre „escursiunea“ proiectată de Baciu, ci numai unele bucăți care interesează slăbiciunile sale literare[65]. În ianuarie 1875, însă, „Familia“ vestește că „tînărul actor I. Baciu-Muntenescu a dat acolo [Reghinul Săsesc], la 29, 30, 31 dec. [1874] și 1 ian., însoțit de cîțiva amici ai săi, patru reprezintațiuni teatrale. Cu această ocaziune dînsul a reprezintat pentru prima oară *Ciobanul din Ardeal*, cantonetă satirică de Iosif Vulcan, și prelucrat acum de nou de autorul. Și cu acest debut d-l I. B. Muntenescu și-a încheiat cariera de actor, căci, precum ni se scrie, dînsul va intra în teologie. Pagubă pentru scenă!“[66]. Vreme de un deceniu Baciu nu-și va mai vădi interesul față de soarta teatrului românesc din Transilvania. El va reveni la vechea sa pasiune pentru scenă abia în 1884, cînd se stabilește la Șoimuș, unde se născuse.

Asemenea lui Baciu, și diletanții au vegetat în vara anului 1874. Dar în toamnă românii de la liceul catolic reînvie societatea lor de lectură[67]. Societatea ținea ședințe în fiecare sîmbătă și progresa bi-

[63] *Ibid.*, nr. 13 [recte: 14], p. 167.
[64] *Începutul artii teatrale la noi*, *ibid.*, nr. 16, p. 188.
[65] Vezi *ibid.*, nr. 8, p. 88—89, poezia *Dorul;* nr. 12, p. 144 („Poșta redacțiunii“); nr. 21, p. 252 („Poșta redacțiunii“); nr. 24, p. 281—282, *Descîntecul de potcă.* Datină poporală rom. din Transilvania; nr. 39, p. 459—460, poezia *Leacul boalei*, și nr. 42, p. 510 („Poșta redacțiunii“). *Leacul boalei* dovedește oarecare talent:

— Frunză verde castravete
De cînd îmblu după fete,
M-a lovit o boală grea,
Nu mă pot scăpa de ea.

Și de cînd m-am bolnăvit,
Vai că rău am mai slăbit;
Nu știu, zău, ce-aș mai porni,
Doar de ea m-oi mîntui.

Dusu-m-am nouă hotară
La toți doftorii din țară,
Să mă poată vindeca,
Doar de boală voi scăpa.

Dar degeaba-am alergat,
Că de leacul ei n-am dat;
Și nici n-o pot lecui,
Căci e boala inimii.

Dusu-m-am și-am tot îmblat,
Leac la boală n-am aflat;
Dar m-oi duce ș-oi îmbla,
Totuși leacu-i voi afla.

Că mi-a spus o vrăjitoare,
Să nu caut luna-n soare!
Că mi-i leacul ca aflat,
Și se cheamă „însurat“!

[66] *Ibid.*, XI, 1875, nr. 1, p. 12.
[67] *Ibid.*, X, 1874, nr. 45, p. 544.

Scanned with OKEN Scanner

nișor. Proastă era doar starea ei „finanțială". Pentru a o îmbunătăți, tovărășia diletanților sfătuiește să se apeleze la publicul dornic de teatru[68]. Pregătirile trupei s-au tărăgănat cam două, trei luni. Din această cauză, ea nu s-a putut înfățișa clujenilor decît în 26 aprilie și apoi în 2 mai 1875, cu *Movila lui Burcel*, *O privire de pe Carpați* și *Glasul unui român* (de A. Mureșeanu), *Ștefan cel Mare și muma lui* (de Iustin Popfiu), *Cuiul în perete*, *Paraclisierul* și cu comediile „originale" ale lui Vulcan, *Alb sau roșu* și *Din răscoala lui Horea*. Toate piesele au înregistrat un succes „îmbucurătoriu. Publicul și-a exprimat mai de multe ori plăcerea prin aplauze numeroase și s-a depărtat foarte mulțumit din sala reprezentațiunii. Dintre diletanți au escelat mai ales d-na Maria Cristea n. Centea, d-șoara Elena Rădeanu, d-nii V. Filip, I. Găvruș și A. Orianu", cărora le-au dat concursul I. Haragoș și Teodor Mihali[69].

După reprezentația din 2 mai, în 13 iunie, „Societatea de lectură" a ținut o ședință publică, în „localitatea parochială gr[eco] c[atolică]". Pe lîngă cuvîntările de deschidere și închidere, cîntece executate de corul „vocal", recitări și dizertația lui T. Mihali despre *Însemnătatea literaturei în viața unei națiuni*, programul ședinței a cuprins și *Rusaliile în satul lui Cremene*, cunoscuta comedie a lui Alecsandri[70]. Știri mai amănunțite despre desfășurarea serbării și despre interpreți nu sînt, dar judecînd după celelalte manifestări ale „Societății de lectură", cu siguranță că neobositii diletanți au „mulțămit" și de astă dată pe cei veniți să-i asculte. De altminteri, această ședință a fost pentru elevii români de la liceul catolic și ultimul prilej de a instrui și desfăta publicul din Cluj, deoarece în august 1875 guvernul a interzis actorilor „noștri teatrali cîntăreți" și trupelor teatrale ambulante să mai dea reprezentații, dacă „nu vor avea spre acest scop concesiune de la Ministerul de interne"[71]. Măsura aceasta nedreaptă, — sortită, crede „Familia", să stingă „toate instituțiunile noastre de cultură națională" — s-a răsfrînt, deopotrivă, și asupra „Societății de lectură", și asupra diletanților. La sfîrșitul lunii septembrie 1875[72], societatea și-a ales un comitet alcătuit din Gr. Silași, președinte, T. Mihali, vicepreședinte, Hosu, secretar, V. Pavel, bibliotecar, și V. Barbulovici, casier[73]. Gr. Silași era profesor la Universitatea din Cluj, predînd cursuri de limbă și literatură română. De aceea, ziarul „Kelet" se întreabă, într-un articolaș din octombrie

[68] *Ibid.*, XI, 1875, nr. 5, p. 59.
[69] Vezi *ibid.*, nr. 16, p. 187 și nr. 18, p. 211.
[70] *Ibid.*, nr. 22, p. 259.
[71] *Ibid.*, nr. 31, p. 368.
[72] *Ibid.*, nr. 40.
[73] „Kelet", V, 1875, nr. 245, p. 963.

Scanned with OKEN Scanner

1875, cum a ajuns Silași președinte? Dispozițiile în vigoare nu îngăduiau ca o atare funcție să fie îndeplinită de către persoane străine de școala în care activa efectiv societatea de lectură. „Kelet" dă în vileag lipsa de vigilență a direcțiunii liceului romano-catolic și cere clarificarea situației lui Silași[74]. Sesizat, directorul „opri societatea a ține ședință, pînă ce nu i se vor prezenta statutele"[75]. Statutele s-au întocmit, dar aprobarea lor s-a tergiversat luni de zile. Forțați de împrejurări, elevii renunță deocamdată și la teatru, și la alte inițiative cu caracter cultural și implicații naționale.

„Societatea diletanților „teatrali" din Cluj" a durat, așadar, cinci ani, timp în care a izbutit să cultive talentul dramatic al mai multor actori tineri, să reprezinte aproximativ douăzeci și cinci de monoloage, vodeviluri, cînticele comice, drame și comedii scrise de Alecsandri, I. Vulcan, I. Lăpădatu, C. Negruzzi ș.a., să contribuie la reușita unor concerte și recitaluri de poezie. Prin toate aceste manifestări, ea a izbutit, de asemenea, să dea avînt începuturilor de viață culturală a românilor din Cluj, unde posibilitățile noastre de afirmare pe acest tărîm erau în vremea aceea reduse. Plini de elan tineresc și decișI să lupte împotriva greutăților, diletanții au înscris o frumoasă pagină în istoria mișcării teatrale românești din Transilvania. Înaintea lor această istorie nu amintește decît două încercări îndrăznețe: prima se datorește unor blăjeni întreprinzători (1833—1842), iar cealaltă brașovenilor (1852—1854)[76]. Deși se deosebește de ele, în special prin predominarea elevilor în componența trupei, totuși „Societatea diletanților „teatrali" din Cluj" a urmărit aceleași țeluri nobile ca și societățile care au precedat-o. Ea a năzuit să facă din teatru o școală de educație cetățenească și de redeșteptare națională.

[74] *Ibid.*

[75] „Familia", XI, 1875, nr. 47, p. 559.

[76] De brașoveni s-a ocupat I. B r e a z u, în *Contribuții la istoria teatrului românesc din Transilvania,* vezi „Buletinul universităților „V. Babeș" și „Bolyai" Cluj, seria Științe sociale, vol. I, 1956, nr. 1—2, p. 320—27.

Scanned with OKEN Scanner

IV

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII TEATRALE MUNCITOREȘTI DIN TRANSILVANIA

La sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, mișcarea organizată a maselor muncitoare românești din Transilvania a luat avînt. Una din problemele mari care se cerea rezolvată de către mișcarea social-democrată era aceea a ridicării nivelului cultural al muncitorimii. Conducerea de atunci a mișcării a apreciat ca o sarcină de primă urgență desfășurarea unei vaste și susținute campanii de culturalizare a proletariatului. „În ziua de azi, scrie „Adevărul" în 1903, acolo-i puterea, unde-i și învățătura... Prin urmare, este datorința fiecărui om a ceti și a învăța. Dar mai ales aceia s-o facă asta, cari să țin de socialiști. Socialiștii voiesc lucru mare. Vreau să mîntuiască o lume-ntreagă de necaz și de nevoi. Asta să poate numai așa, că ducem lumină în întunerec"[1]. „Să ne așternem deci pe carte, îndeamnă același ziar în anul următor, și lumina izvorîtă din slovele ei s-o sugem cu dragoste și cu zel. Sîntem în noapte și în întunerec și lumină ne trebuie"[2].

Pentru ca mișcarea muncitorească să progreseze și prin „forța cunoștințelor", s-au întreprins diferite acțiuni. Între altele, au fost organizate periodic, în centre ca Budapesta, Sibiu, Brașov, Codlea ș.a., serate literare și serbări populare, în programul cărora un loc important îl ocupau reprezentațiile teatrale. Materialul informativ, valoros și relativ bogat, referitor la aceste manifestări a rămas zeci de ani îngropat în paginile ziarului „Adevărul", editat la Budapesta, „pentru poporul muncitor român din Ungaria", între anii 1903—1919.

Nevoia de a completa golurile existente în istoria teatrului nostru și prețuirea cuvenită muncitorilor care, urcînd pe scenă, au contribuit la înviorarea activității dramatice printre românii din fosta Austro-Ungarie, impun deopotrivă prelucrarea materialului la care ne-am raportat și punerea lui în circulație. Articolul nostru urmărește tocmai acest scop.

[1] *Cetiți! — Un strigăt către muncitorii români,* în „Adevărul", 1903, nr. 9, p. 1.

[2] *Pe carte! — ibid.*, 1904, nr. 10, p. 2.

Teatrul a devenit o preocupare pentru muncitorimea românească din orașele ardelene și din Budapesta în jurul anilor 1908—1909. Obiectivele celor care au stîrnit și întreținut interesul față de activitatea teatrală au fost mai multe; ele urmăreau, prin reprezentarea unui anumit repertoriu, să servească propaganda socialistă, să îmbogățească cunoștințele privitoare la literatură și artă ale proletariatului, să-i dezvolte interesul pentru teatru, să-i formeze gustul artistic. Țelurile acestea au fost clar și frecvent formulate în coloanele „Adevărului". Astfel, o cronică teatrală din 1909 subliniază că „gîndul propagandei" și intenția de „a servi mișcării" au determinat pe muncitorii brașoveni să pregătească și să reprezinte „celebra dramă socială" a lui Hauptmann *Țesătorii*[3]. Dintr-o altă notă despre „Petrecerea secțiunei din Budapesta", organizată în decembrie 1912[4], aflăm că programul a fost „..... în mare parte socialist. Aranjatorii au întrebuințat și petrecerea aceasta pentru propaganda ideilor noastre. Muncitorii veniți la petrecere au căpătat pe lîngă distracție și cunoștințe. În tablourile vivante cari au reprezentat „Munca în trecut, prezent și viitor" asistența a văzut trecîndu-i pe dinainte evoluția muncii. Tablourile vivante au făcut o impresie puternică". În sfîrșit, articolul nesemnat, intitulat *Mișcarea teatrală în Ardeal*[5], înfierează pe unii „agenți notorici ai speculei", care și-au pus în gînd să ofere publicului transilvan, dornic de „glasul artei adevărate", picanterii și cuplete triviale, cîntate de „mediocrități antice". Protestul contra unor planuri atît de deșănțate este grăitor, dar și mai semnificativă e încercarea de a rezolva „în spiritul democrației" problema complexă a teatrului. În direcția aceasta, autorul articolului arată că, spre deosebire de cei bogați, care văd în templul Thaliei un mijloc de corupere a moralității publice, socialiștii îl consideră drept un „factor serios de propagandă culturală". Concret, ei cer ca teatrul să dea posibilitate proletariatului, „obosit de truda zilei", să-și lărgească cercul cunoștințelor și să-și educe „simțul artistic" prin opere dramatice valoroase, interpretate de mari artiști, cum sînt Brezeanu, Iancovescu, Soreanu, Demetriad, Ventura, Voiculescu ș.a.

Concepțiile avansate ale proletariatului în problema menirii teatrului au orientat, în mod consecvent, întreaga activitate a echipelor teatrale muncitorești, în perioada 1909—1919. Faptul este confirmat, pe lîngă altele, de repertoriul acestor echipe, întocmit cu grijă

[3] Siva, *Din activitatea grupărilor românești. — Cercul românesc din Brașov*, „Adevărul", II, 1909, nr. 8, p. 3. În afară de datele despre activitatea culturală a grupării social-democrate din Brașov, articolul cuprinde și informații relative la *politica de clasă* a muncitorilor români față de *dușmanul capitalist*, care le „roade ultima putere de muncă".

[4] *Ibid.*, 1912, nr. 2, p. 4.

[5] *Ibid.*, 1919, nr. 7, p. 5.

Scanned with OKEN Scanner

și în așa fel încît să contribuie la propășirea cauzei proletariatului, la înfăptuirea socialismului. „E o sfîntă datorie pentru fiecare din noi, spune un colaborator al „Adevărului", a nu ne odihni, ci vecinic să chemăm pe frații noștri la lumină și organizare, pînă vom vedea înfăptuită frumoasa societate socialistă"[6].

Repertoriul cuprinde tablouri „vivante", monoloage și dialoguri, scenete, cele mai multe comice, drame, comedii etc., cum rezultă din tabloul de mai jos, în care indicăm titlul și, cîteodată, autorul piesele jucate, localitatea unde și anul cînd au fost ele reprezentate.

A. TABLOURI „VIVANTE":

Libertatea presei, „aranjat de I. C. Ciser"[7], 1909
Munca în trecut, prezent și viitor[8], Budapesta, 1911
Starea de azi, „aranjat de Jean Aramescu" (corect Avramescu)[9], Budapesta, 1913

B. MONOLOAGE:

Pușcăriașul, Codlea[10], 1910 și Sibiu[11], 1912
Popescu cu caisa în gură și *Cobzarul*[12], Berlin, 1913

[6] S i v a, *loc. cit.*, p. 3.

[7] „Adevărul", 1909, nr. p. 4; „petrecerea muncitorimei din Budapesta s-a ținut la data de 21 martie, în sala de dans a lui Angyal".

[8] *Ibid.*, 1912, nr. 2, p. 4. Tabloul s-a reprezentat în cadrul petrecerii date în onoarea participanților la cel de-al VII-lea congres social-democrat român din Ungaria, în ziua de 25 decembrie 1912.

[9] *Ibid.*, 1913, nr. 10, p. 4. Data petrecerii: 23 februarie 1913. Tabloul „a avut o reușită strălucită".

[10] *Ibid.*, 1910, nr. 12, p. 4. Petrecerea „poporală împreunată cu teatru și urmată de dans" a avut loc în 26 noiembrie, la ospătăria „Calul alb". Sala mare a ospătăriei era tixită de lume, cu toate că preotul și învățătorul satului au voit cu tot prețul să nimicească reușita acestei frumoase petreceri socialiste. „Și fiindcă nu le-a reușit nimicirea petrecerei și a secțiunii partidului social-democrat din Codlea, au pornit campanie contra tovarășilor noștri ciuha (popa), învățătorul și primarul, ca să-i înfrice de-a mai lua parte în secțiune". Monologul a fost „predat cu mult entuziasm" de N. Ilea. În lista cărților de vînzare, aflătoare la administrația ziarului (vezi *ibid.*, 1919, nr. 14, p. 8), figurează și *Pușcăriașul*, „piesă într-un act, cu cîntece".

[11] *Ibid.*, 1912, nr. 5, p. 4. Interpret: I. Hedu.

[12] „Adevărul", 1913, nr. 34, p. 4. Primul monolog a fost interpretat de V. Dobrescu, iar al doilea, de Vasile Teodorescu, cu prilejul sărbătoririi, la 9 august 1913, a șase ani de la fondarea asociației meseriașilor români din Berlin. Referințele despre serata literară afirmă ideea că socialiștii acordă o mare prețuire culturii naționale: „Serata a avut o admirabilă reușită morală. A luat parte un număr mare de muncitori români, care parte din Transilvania, parte din România. au călătorit în străinătate, pentru a vedea o lume nouă și a studia între altele și cultura și obiceiurile popoarelor înaintate. Și contrar afirmațiunilor clericilor naționaliști că socialiștii români își uită limba, contopindu-se cu alte nații — dovadă această admirabilă serată literară română în

Ivan Săracul şi *Hersen Bocciogiu* (corect: *Herşcu Boccegiul*)[13], Braşov, 1919.

C. DIALOGURI:

Un copil nesuferit[14], Budapesta, 1909
Logodnica mortului, „*scenă fantastică*"[15], Budapesta, 1911
Ţiganul recrut[16], Sibiu, 1912.

D. SCENETE „DRAMATICE" SAU COMICE, PIESE ÎNTR-UN ACT:

Cerşitorul şi zgîrcitul, „scene dramatice"[17], Budapesta, 1909
Fetele din fabrică, piesă într-un act[18], Budapesta, 1909 şi 1913
Împăratul Nero, „scenă dramatică"[19], Budapesta, 1910

oceanul de streini, care şi-a sărbătorit al 6-lea an de existenţă (sic) a societăţii meseriaşilor socialişti români. La această *serată literară* s-a vorbit româneşte, s-au declamat poeziile poeţilor români, s-au cîntat cîntecele poporului român şi s-a cetit literatură română". De pildă, s-au recitat *Pohod na Sibir* de Alecsandri, *Totuşi* şi *Moment de revoltă* de Th. D. Neculuţă.

[13] V. Muntean, *Serata tovarăşilor din Braşov*, *ibid.*, 1919, nr. 9, p. 6. În 23 februarie, cercul cultural al secţiei române a partidului social-democrat din Braşov a aranjat a treia serată literară a sa. A participat „un numeros public, din toate părţile oraşului". Serata a început cu intonarea Internaţionalei, executată de corul mixt. Monoloagele le-a interpretat N. Velican, iar publicul „... a plecat mulţumit, ducînd amintiri plăcute de la serata socialiştilor".

[14] *Ibid.*, 1909, nr. 10, p. 4. Au jucat, în 3 octombrie, I. Cezianu şi Mărioara Ciser. Dialogul a fost reprodus din „Lumea nouă" (în „Adevărul", 1913, nr. 17, p. 1—3).

[15] *Ibid.*, 1911, nr. 2, p. 4. Reprezentată în ziua de 28 ianuarie 1911, la petrecerea ţinută în „Marea sală a sindicatului tinichigiilor". A luat parte „un număr însemnat de tovarăşi şi tovarăşe, studenţi universitari şi mai multe familii dintre publicul român aflător în Pesta". Interpreţi: George Boieru şi Carol Racoş.

[16] *Ibid.*, 1912, nr. 5, p. 4. „Tov. I. Hedu a recitat bine monologul *Puşcăriaşul* şi dialogul *Ţiganul recrut;* împreună cu tovarăşul Stroiescu au fost la înălţime". Ambele interpretate în aprilie 1912.

[17] La serata literară din 3 octombrie, la care a luat parte „un număr cît se poate de însemnat de tovarăşi şi tovarăşe", scenele au fost „predate" de O. Ossenkop, *ibid.*, 1909, nr. 10, p. 4.

[18] *Ibid.*, 1909, nr. 3, p. 4, se anunţă petrecerea din 21 martie a muncitorimii din Budapesta. Programul cuprindea şi *Fetele din fabrică*, piesă a cărei acţiune se desfăşoară „în timpul de faţă", avînd următoarele personaje: Cornea Livius, fabricant, Eleonora, soţia lui, Ionel, copilul lor, Cămilă, şeful fabricii; Lucreţia Gligor, Mărioara Stan şi Ana Pescar, muncitoare; Filip Petre, cazangiu. În nr. 6, ziarul revine asupra piesei (intitulată de astă dată *Fetele din fabrică*), arătînd că ea va fi rejucată la 20 august 1909. A mai fost reprezentată în 23 februarie 1913, cu alţi interpreţi decît în 1909. Dintre cei vechi a rămas doar I. Ciser (*ibid.*, 1913, nr. 10, p. 4).

[19] *Ibid.*, 1910, nr. 4, p. 3. Scena dramatică „a fost jucată cu multă pricepere şi artă de tov. Olimpianu".

Scanned with OKEN Scanner

Soare cu ploaie[20], Sibiu, 1911

Legea beţivului, „scenă comică“ (citată şi sub titlul de *Beţivul,* „bucată comică“)[21], Budapesta, 1912 şi 1913

Conferinţă contra tutunului, „scenă comică de N. (sic) Cehov“[22], Budapesta, 1912

De necaz, „piesă antialcoolică“[23] de Th. Sperantia, Sibiu, 1912

Un leu şi un zlot, „piesă comică“ de D. Rosetti (Macs)[24], Sibiu, 1912.

E. DRAME ŞI COMEDII:

Ţesătorii, „dramă socială“ de G. Hauptmann[25], Braşov, 1909

Spre mîntuire de E. Garami[26], Budapesta, 1910 şi 1911

[20] *Ibid.*, 1911, nr. 1, p. 2. Piesa este de Iosif Vulcan şi s-a tipărit la Braşov, în 1898.

[21] V. Rădulescu „s-a produs“ întîia oară cu *Legea beţivului* la serata literară din 3 noiembrie 1912 *(ibid.*, 1912, nr. 32, p. 4), iar a doua oară, în 23 februarie 1913 (ibid., 1913, nr. 10, p. 4).

[22] *Ibid.*, 1912, nr. 32, p. 4. Interpret: Jean Avramescu. Cu siguranţă că este vorba de sceneta lui A. P. Cehov, *Despre efectul dăunător al tutunului* (1902). Vezi sceneta în: A. P. Cehov, *Piese într-un act,* Bucureşti, 1954, p. 157—165.

[23] *Ibid.*, 1912, nr. 25, p. 4. La 7 septembrie, în cadrul „obişnuitei“ şedinţe literare a secţiunii române a partidului social-democrat din Ungaria, V. Stroiescu, V. Sîntion, S. Şoima şi D. Duşleg s-au produs cu piesa *De necaz,* Piesa fusese publicată la Bucureşti în 1900 şi era destinată teatrului sătesc.

[24] *Ibid.*, 1912, nr. 5, p. 4. Dintre interpreţi s-au distins Victor Stroiescu, Elena Crişan şi Mărioara Avrigean.

[25] Siva, *loc. cit.*, p. 3. Comentînd succesul obţinut de muncitorii braşoveni cu *Ţesătorii,* Siva îi îndeamnă „...să meargă cu fală înainte pentru *propagarea ideilor socialiste mîntuitoare“* şi, tuturor, le spune că *„Societatea burgheză este creatoare de mizerie şi suferinţe.* Ea dă marelui popor robie, sărăcie, boale etc.“.

[26] *Ibid.*, 1910, nr. 3, p. 4, anunţă, pentru 3 aprilie, aranjarea unei serate teatrale, *„în folosul fondului de agitaţie al* Comitetului regnicolar“. Se va prezenta „admirabila piesă“ *Spre mîntuire,* tradusă din ungureşte de Iosif Ciser. În nr. 4, p. 3, se dau amănunte în legătură cu serata. Extrag: „Rar dăm petreceri împreunate cu dans, însă pînă acum toate au avut un rezultat frumos. Mai cu seamă de data asta am avut un public cît se poate de numeros, care a venit cu toată dragostea, ca să vadă producţiunea cu programul atît de bogat şi variat şi în care numai munca şi intelectualitatea muncitorimei din Budapesta a fost depusă“.

Drama a fost rejucată în 25 decebrie 1911 *(ibid.*, 1912, nr. 2, p. 4). Interpreţi: Iosif şi Paraschiva Ciser, Irma Alecu, Jean Avramescu şi Mihai Alecu. „Tovarăşa Paraschiva Ciser şi-a interpretat cu mult talent şi simţ rolul „Fetei muncitoare“, pe care o zdrobeşte fizicește şi moralicește alcătuirea socială de azi. De asemenea au jucat bine şi tov. Mihai Alecu şi Jean Avramescu în rolurile muncitorilor socialişti conştienţi. Tov. Ciser în rolul „Bătrînului cizmar“, care se luptă cu toată puterea să-şi păstreze credinţa şi să apere alcătuirea socială de azi, a fost foarte puternic; s-a identificat cu sufletul persoanei pe care o reprezenta, aşa că a fost tabloul viu al conservatorului în

Scanned with OKEN Scanner

Lăutarul din Cremona, dramă în versuri într-un act de Fr. Coppée[27], Budapesta, 1911

Rusaliile, de Vasile Alecsandri[28], Sibiu, 1912.

Examinarea repertoriului arată că între piesele jucate sînt mari deosebiri, din punctul de vedere al tematicii, al bogăției conținutului de idei și, implicit, al valorii artistice. Lucrul acesta este evident pentru oricine compară, de exemplu, monologul *Popescu cu caisa în gură*, *Logodnica mortului* sau *De necaz* cu piesele *Rusaliile*, *Țesătorii* și *Spre mîntuire*. Totuși, în ciuda tuturor diferențelor care țin de calitatea conținutului, de specificul genului etc., fiecare piesă a fost, la data reprezentării ei, susceptibilă să intereseze, prin problematică, masele, să contribuie la educarea lor multilaterală și să le îndîrjească împotriva regimului capitalist de exploatare. Așa, de pildă, „comedia populară într-un act" *De necaz* dezvăluie, pe de o parte, relele care provin din patima beției, iar pe de alta, cîrdășia care există între Ghiță Maftei, țăran cu „avere", și judecători, care îl năpăstuiesc pe Tănase Carîmb, un „sătean" sărac lipit pămîntului. Dialogul *Un copil nesuferit* înfățișează în culori realiste viața de mizerie a lui Toader, muncitor, și a familiei sale, mizerie cauzată de exploatarea fabricantului-patron al lui Toader. Toader „produce zilnic o valoare de trei franci", din care el se alege însă cu un singur franc. *Spre mîntuire*, drama lui E. Garami, aduce în scenă o bătrînică tuberculoasă și o tînără muncitoare, zdrobită „fizicește și moralicește" de orînduirea capitalistă nedreaptă. Alături de muncitori „socialiști conștienți", în piesă mai apare și un cizmar în vîrstă, prins în lațul concepțiilor conservatoare. Idei reacționare nutresc și unele personaje din comedia lui Iosif Vulcan *Soare cu ploaie:*

lupta pentru a-și apăra credința sa. De altfel, în tot programul petrecerei s-a văzut mîna dibace a tovarășului Ciser, care a condus și a aranjat întreaga petrecere".

[27] *Ibid.*, 1911, nr. 2, p. 4. Piesa s-a jucat în ziua de 28 ianuarie. Interpreți: Mihai Alecu, Irma Mezei, Jean Avramescu și Constantin Ștefănescu; „cu toții și-au predat rolurile ca buni artiști, îndestulînd publicul, cucerindu-și aplauze furtunoase".

Muncitorii români din Budapesta au recurs, probabil, la traducerea lui Traian Demetrescu (vezi Fr. Coppée, *Lăutarul din Cremona* și *Pater*. Drame în versuri traduse de Traian Demetrescu, București, f.a. (Colecția Bibliotecii pentru toți).

[28] *Ibid.*, 1912, nr. 5, p. 4. Data spectacolului: 8 aprilie. Reprezentația s-a ținut la „Unicum", în fața unui public numeros: „marea sală de la „Unicum" era neîncăpătoare". Interpreți: Elena Crișan (ea a fost „răsplătită cu un coș frumos de flori"), Vasile Budoiu, I. Hedu, Celemenciu, Solomon Budoiu, Paraschiva Avrigean, Mărioara Simtion, Gh. Șchiopu și N. Petrașcu. Publicul a fost pe deplin mulțumit.

Scanned with OKEN Scanner

proprietarul Dumbrăvescu și Klapatinsky, conte scăpătat, clienți sezonieri ai băilor de la Mehadia. La Mehadia, remarcă Olga Clitan, „vezi o sumedenie de hipocriți. Niște găgăuți, care au venit să joace un rol pe care acasă nu-l pot juca. Un adevărat bal mascat. Nimeni nu se prezintă cu mutra lui adevărată. Toți vin mascați. Fiecare vrea să păcălească pe celălalt. Nu te poți încrede în nimeni".

Intenția și accentele de critică socială din piesele asupra cărora ne-am oprit sînt prețioase, fără îndoială, dar ele par prea puțin viguroase în comparație cu cele care se desprind din *Țesătorii*, cea mai rezistentă operă dramatică din întreg repertoriul echipelor muncitorești de teatru.

Scrisă în 1893, acțiunea dramei se desfășoară în jurul anului 1840, în Kaschbach, munții Eulen, Peterswaldau și Langenbielau, unde peste patru ani (1844) țesătorii din Silezia, răsculați, vor intona cîntecul revoluționar „Sîngerosul tribunal". Despre acest cîntec a spus Marx că este o „... îndrăzneață *lozincă* de luptă, în care căminul, fabrica, regiunea nici nu sînt măcar pomenite, dar în care proletariatul își strigă de-a dreptul, în mod pregnant, categoric, fără menajamente, brutal opoziția față de societatea proprietății private"[29]. „Sîngerosúl tribunal" a fost reprodus, sub titul de „Judecata sîngeroasă" și cu unele modificări, în drama lui Hauptmann, dinamizată, de-a lungul celor cinci acte ale sale, de protestul consecvent și energic al țesătorilor, de opoziția lor categorică „față de societatea proprietății private". Moritz Jäger, de exemplu, muncitor cu conștiința ridicată, spune tovarășilor săi: „... Tare aș vrea să le cînt burtă-verzilor ălora de fabricanți un cîntec! Mie nu mi-e frică. Eu sînt un băiat umblat. Dacă m-or necăji, îl iau pe Dreissiger într-o mînă și pe Ditricher în aialaltă și îi izbesc de pereți de le scapără ochii. Dacă ne-am uni cu toții, am putea ruina chiar un fabricant ca ăsta... Nu ne mai trebuie atunci nici rege,..., nici guvern, am putea spune verde: *Vrem* lucrul cutare și cutare..., și cutare și cutare nu-l vrem, și atunci... e he! o să meargă cu totul altfel".

Un alt țesător, Anzorge, vorbește tot atît de hotărît: „Trebuie să se schimbe lucrurile odată, o spun eu..., numaidecît! Nu mai vrem să răbdăm, fie ce-o fi!".

Jäger și Anzorge, alături de ceilalți țesători, bătrîni și tineri, storși de vlagă și locuind în „vizuini, unde crapă lumea de foame", se ridică pentru a desființa regimul reprezentat de patronii Dreissiger, Neumann și Kittelhaus, care „știu să jupoaie șapte piei" de

[29] K. Marx și Fr. Engels, *Despre artă și literatură. O culegere din scrierile lor*, Buc., 1953, p. 309.

Scanned with OKEN Scanner

pe fiecare muncitor. Acțiunile și cuvintele muncitorilor din drama lui Hauptmann sînt străbătute de „conștiința esenței proletariatului“[1], sînt însuflețite de încrederea sa nestrămutată în sfîrșitul victorios al luptei contra asupritorilor.

*

Ca să poată fi reprezentate, dialogurile, scenetele, comediile și dramele care compuneau repertoriul echipelor muncitorești au necesitat interpreți talentați și oameni de acțiune, capabili să se orienteze în arta complicată a regizării spectacolelor sau chiar a montării unor tablouri „vivante“. Reiese din dările de seamă publicate în „Adevărul“, despre „seratele teatrale“ organizate de muncitorimea socialistă, că aceste sarcini au fost satisfăcător realizate, cu concursul neprecupețit al muncitorilor înșiși: Iosif Ciser, plin de inițiativă și uimitor de conștiincios, care s-a remarcat prin activitatea sa de traducător (a tălmăcit în limba maghiară drama *Spre mîntuire),* de autor de tablouri „vivante“ și de interpret; Jean Avramescu, prezent în toate programele serbărilor date de secțiunea social-democrată din Budapesta; Grădinaru, care „a lucrat mult“ în cadrul grupării de la Brașov, și, alături de ei, numeroși alți tovarăși și tovarășe care și-au sacrificat orele de repaus: Ioan Androne, V. Rădulescu, Paraschiva și Marioara Ciser, S. Șoima, Petre Niculescu, V. Simtion, O. Ossenkop, Spiridon Calu, Maria Cristea, D. Dușleg, I. Cezianu ș.a. Ocupîndu-se de spectacolul *Spre mîntuire,* „Adevărul“[31] nu uită să releve faptul că „. . . interpreții nu-s decît muncitori fără experiență artistică, cari toată ziua lucrează și *numai noaptea sacrifică ceasuri întregi pentru cultura sufletească“.* De asemenea, Siva, (desigur, un pseudonim), menționează eforturile „uriașe“ depuse de Buta, Rusu, Katolic, Sfetea, Ungarth, Kacheler, Butmăloiu, Gal, Brătfăleanu etc., care, jucînd în *Țesătorii,* „și-au îndeplinit rolul cu un succes frumos pentru niște lucrători, cari și-au sacrificat ore de odihnă pentru a servi mișcărei“. „Bunii băieți — adaugă Siva — au muncit mult, dar astăzi pot fi mulțumiți de succesul lor. Nu a lipsit gîndul propagandei și astfel, cu muncă uriașe, au putut reprezenta celebra dramă socială a lui Hauptmann: *Țesătorii*“[32].

Succese îmbucurătoare au mai înregistrat *Soare cu ploaie,* pe care interpreții „au predat-o splendid de bine“[33], *Un leu și un zlot* și *Rusaliile* („ambele piese au fost jucate bine și s-a putut vedea că în clasa muncitoare se găsește destulă energie și voință, precum și

[30] *Ibid.,* p. 309.
[31] 1910, nr. 4, p. 3.
[32] S i v a, *loc. cit.,* p. 3.
[33] „Adevărul“, 1911, nr. 1, p. 2.

dragoste de frumos și artă și multe talente"[34] sau *Spre mîntuire*, în care Iosif Ciser și Roza Celemenciu au fost viu aplaudați. Ziarul scrie despre ei: „Rolul principal, Kelemen, lucrător cizmar, a fost jucat de însuși tov. Ciser, care și-a jucat rolul cît se poate de bine, ca om bătrîn, care e scurt la vedere, slab și cu credință în D-zeu și în capital; credeai că într-adevăr e adevăratul Kelemen, bătrînul cizmar. Foarte bine și-a jucat rolul și tovarășa *Roza Celemenciu*, care a jucat rolul nevestei cizmarului Kelemen; ca femeie bătrînă și neputincioasă, spălînd haine și tușind ca o adevărată proletară tuberculoasă, cînd o priveai pe scenă, te lua fiori, te revoltai cîte chinuri trebuie să îndure o familie de proletar, pe cînd domnii trăiesc în răsfăț"[35].

Asemenea interpreților, și publicul care lua parte la „seratele teatrale" era format, în covîrșitoarea lui majoritate, tot din muncitori și „Adevărul" consemnează adeseori felul cum a reacționat acest public față de diferitele piese reprezentate. Despre unele ni se spune doar atît: că „au îndestulit" pe spectatori sau că au provocat „un rîs sănătos"; în legătură cu altele, însă, ziarul dă amănunte ilustrative. În martie 1909, muncitorimea din Budapesta a organizat o „mare reprezentație teatrală", urmată de dans. A. Cristea, I. și M. Ciser, Chiva și Elena Voina, Rah. Nemeș și I. Crețulescu au jucat *Fetele din fabrică*. Nu știm cîți anume au participat la întîiul spectacol, dar sigur este că piesa a stîrnit un larg ecou, căci numai așa se explică de ce, peste aproximativ două luni, muncitorii au cerut ca ea să fie rejucată. În ziua de 13 iunie, citim într-o notiță, „. . . muncitorimea română din Budapesta a venit într-un număr destul de frumos la sediul secțiunei noastre, unde, după o discuție contradictorică, au luat hotărîrea următoare: deoarece sînt foarte multe familii românești, precum muncitori români din Budapesta, cărora nu li s-a dat ocaziune de-a vedea frumoasa piesă teatrală, predată deja de muncitorimea română din Budapesta încă în luna martie, *Fetele din fabrică*, deci, la dorința acestora, muncitorimea română din Budapesta va aranja pe ziua de 20 august . . . , fiind că atunci vin și mulți români din provincie în capitală, o mare petrecere românească împreunată cu un tablou vivant, piesa teatrală *Fetele din fabrică*, declamațiuni și dans"[36].

Un interes tot atît de activ pentru teatru au manifestat și muncitorii brașoveni. Din 1907, cînd a luat ființă aici secția social-democrată a proletariatului român, și pînă în 1909, muncitorii și-au încropit „o bibliotecă portativă, care se poate transporta în orice loc,

[34] *Ibid.*, 1912, nr. 5, p. 4.
[35] *Ibid.*, 1910, nr. 4, p. 3.
[36] *Ibid.*, 1909, nr. 5, p. 4.

Scanned with OKEN Scanner

unde se cere". Pentru a spori fondurile destinate procurării de cărți, se organizează în cursul anului 1909 o serbare, la care au luat parte peste cinci sute de tovarăși. „O frumusețe era, exclamă Siva, privind cum tot ce e muncitor, simplu și frumos îmbrăcat, își dăduse întîlnire la această serbare"[37].

Actori ocazionali, recrutați din rîndurile muncitorimii locale, au reprezentat *Țesătorii*, care au produs o puternică impresie: „Aplauze nesfîrșite și bravo au mulțumit pe jucători la sfîrșitul piesei, rămînînd o frumoasă impresie, *cînd poporul revoltat de sărăcie și mizerie zdrobește* fabrica și case în disperarea . . lui".

Mărturiile acestea sînt semnificative și ele arată că intenția de a transforma teatrul într-o tribună de propagandă socialistă, intenție cu care muncitorii socialiști porniseră la drum, se înfăptuia cu succes. La Budapesta și Brașov, la Codlea și Sibiu, pretutindeni, lupta proletariatului român din Transilvania pentru o viață mai bună și îndîrjirea împotriva claselor exploatatoare se întețeau. Concomitent cu această întețire a luat amploare și acțiunea de culturalizare a maselor muncitoare, în cadrul căreia activitatea teatrală, îmbrățișată cu căldură, a ajuns să ocupe un loc de frunte. Teatrul a scos la iveală numeroase talente, a mobilizat zeci și sute de muncitori, cărora le-a oferit prilejul de a-și dezvolta „energia intelectuală", pentru a folosi o expresie a lui Marx, de a se smulge din atmosfera de inferioritate spirituală în care societatea capitalistă îi constrîngea să trăiască.

Activitatea pe tărîmul teatrului s-a lovit adeseori de samavolniciile autorităților, preocupate să frîneze opera de culturalizare a proletariatului. În această privință este concludentă o întîmplare petrecută la Sibiu în 1911, în preajma celui de-al șaselea congres social-democrat român. În cinstea delegaților veniți la congres, socialiștii sibieni au hotărît să reprezinte piesa lui Leopold Kampf *În ajun*. Ea însă nu s-a putut juca, deoarece autoritățile orășenești au confiscat textul piesei. Sarcina de a protesta împotriva acestei „mîrșăvii" a revenit tovarășelor Maria Crișan, Maria Avrigeanu și Elena Crișan, care s-au dus la poliție și la „viteșpan", cerînd restituirea textului. Stăruințele lor au fost zadarnice. Un lucru, totuși, ieșise la iveală și anume: că reuniunea meseriașilor români, înfeudată popimii sibiene, nu era străină de uneltirea pusă la cale. „Adevărul" denunță acest amestec în termeni violenți: „Tovarășii și tovarășele au fost în curent de unde bate vîntul: niște tîmpiți de pe la reuniunea clericală a meseriașilor români din Sibiu ar fi jucat rolul murdar de trădare. Și cu numele acestora nu merită să mînjim foaia

[37] Siva, *loc. cit.*, p. 3.

noastră. Însă noi punem întrebarea cizmarului tipograf Dumitru Axente, din cizmăria-tipografie mitropolitană din Sibiu, de unde a știut el, încă dimineața, să vorbească cu însuflețire și bucurie nespus de mare, prin cizmăria buchilor, că piesa socialiștilor va fi confiscată și nu vor avea reușită? Iată, cuiul iasă din sac, dăm cu bănuiala de unde bate vîntul. Să nu uităm că acest descreierat cizmar, rușinea tipografilor români organizați, face parte din banda matadorilor ce conduc pe membrii reuniunei meseriașilor români din Sibiu în întunecimea prostiilor. Nu mai e lipsă de comentar aici, pe cari să-i tragem la răspundere; începînd de la cel mai mare cap clerical, președinte al reuniunii meseriașilor români din Sibiu etc., pînă la cel din coadă, Axente, toți vor tăgădui"[38].

Venite fie direct din partea poliției și a „viteșpanului", fie din partea celor subordonați lor, piedicile nu au putut să înfrîngă dorința dîrză a proletariatului român de a se impune. Așa s-a întîmplat în 1911 la Sibiu, cînd în locul piesei programate muncitorii au pregătit, în numai două zile, *Soare cu ploaie*, și așa s-a întîmplat și altedăți cînd, prin firea lucrurilor, forța de nestăvilit a luptei proletare a înlăturat din calea sa obstacolele ridicate de stăpînirea celor sătui. Gîndul acesta l-a formulat răspicat „Adevărul" în 1910, într-o notă despre petrecerea „poporală" a socialiștilor din Codlea, pe care primarul, popa și învățătorul, cu toate intervențiile și cu toată autoritatea lor, nu au reușit să o zădărnicească. Citez: „Popa folosește altarul pentru a agita în contra socialismului, (noi însă, sfinte părinte, zicem: *Glasul măgarului nu se aude la cer*), învățătorul — cu ce-i vine la îndemînă, primarul și notarul încep a pedepsi pe tovarășii pentru cele mai mici greșeli.

Dar degeaba sînt toate, d-lor, și proverbul zice: *„Cîinii latră, caravana înaintează"*; așa și d-voastră, puteți lătra tovarășii noștri... vor înainta pe calea apucată a sfintei social-democrații"[39].

În cadrul campaniei generale pentru culturalizare, organizarea spectacolelor teatrale a fost însoțită de ținerea unor conferințe despre foloasele teatrului[40], de acțiunea de difuzare a pieselor *Furtuna* de A. N. Ostrovski[41], *Parveniții* de M. Gorki[42], *Pușcăriașul*, „piesă într-un act, cu cîntece"[43], de tipărirea în coloanele „Adevărului" a

[38] „Adevărul", 1911, nr. 1, p. 2.
[39] *Ibid.*, 1910, nr. 12, p. 4.
[40] De exemplu, la serata literară organizată în 7 august 1910, de către secția română a partidului social-democrat din Budapesta, I. Ciser a arătat „însemnătatea teatrului" și a dat „o îndrumare celor prezenți, cari piese să fie mai des cercetate", *ibid.*, nr. 8, p. 4.
[41] *Ibid.*, 1911, nr. 6, p. 4.
[42] *Ibid.*, 1907, nr. 28, p. 4.
[43] *Ibid.*, 1919, nr. 14, p. 8.

Scanned with OKEN Scanner

unui fragment din *Cocoșul negru* de V. Eftimiu[44], a bucății lui A. P. Cehov *Domnii locuitori*, tradusă de N. Dunăreanu[45], a piesei lui Herman Heyermans, *Numărul optzeci*[46], de publicarea unor note și articole de critică dramatică. Dintre acestea din urmă se impune, prin consistența ei, cronica *Despre Goga și „Domnul notar"*[47], semnată cu un pseudonim: *Dezmoștenitul*.

Drama lui Goga, scrisă în 1913 și jucată pentru întîia oară pe scena Teatrului Național din București, la începutul anului următor, a stîrnit vîlvă, prin caracterul său șovin, și a dat criticii burghezo-moșierești un prilej binevenit pentru aprecieri entuziaste. Publicistica burgheză a vremii abundă în „salve de aplauze calde" și stări de „mare înălțare sufletească"; vorbește cu dezinvoltură despre „meritul obiectivității artistice" a piesei sau, dimpotrivă, despre rolul ei bine hotărît, „mai cu seamă în împrejurările actuale"; face aprecieri hazardate între *Domnul notar* și *Țesătorii* lui Hauptmann; comentează, indignată, confiscarea dramei „în toată Țara Ungurească", sub pretextul „agitației împotriva națiunii"; îl proclamă pe Goga „general cuceritor de inimi" și consideră noua sa operă de valoare „epocală"[48]. Potopul de variații pe aceeași temă a fost tulburat, în toiul său, de articolul semnat *Dezmoștenitul*, care, „ca muncitor apăsat... și mai român ca d-l Goga", s-a încumetat să critice piesa.

Ținta dramei, stabilește criticul, este înfierarea politicii „de căpătuială a guvernelor maghiare, cari la alegerile parlamentare, *ca și guvernele din România*, prin bani din bugetul țării momesc pe cei mai mulți trași-împinși din administrație, silindu-i, mai ales pe notari și solgăbirăi, să-și facă datorința față de guvern și prin diferite abuzuri, dacă se cere".

Această temă, inițial sănătoasă, a fost compromisă de Goga, prin tendința de a promova „șovinismul național" și, totodată, de-a arunca „și pe bină... cu noroi în fața socialiștilor". În scena a doua din actul întîi, notarul, stînd la cislă cu Ieronim Blezu, candidat de deputat guvernamental, spune despre sine: „Eu, iaca, la Pesta, la cursul de notar am văzut multe... Mă știți de șase ani... Înțeleg

[44] *Ibid.*, 1912, nr. 34, p. 2—4.
[45] *Ibid.*, 1913, nr. 15, p. 1—2.
[46] *Tablou din viață, pentru popor. Trad. de I. Ciser*, *ibid.*, 1914, nr. 14, p. 1—3; nr. 15, p. 1—3.
[47] *Ibid.*, 1914, nr. 14, p. 4.
[48] Vezi, între altele, „Luceafărul", 1913, nr. 23, p. 767, 1914, nr. 6, p. 180—183, nr. 11, p. 335—336. De asemenea, „Ramuri", 1914, nr. 5—6, p. 67—68 și nr. 8, p. 134—136.

poporul foarte bine... Aș putea zice: sînt chiar socialist... Adică așa"[49].

Dezmoștenitul se întreabă de ce, „prin un cuvînt scăpat din peană", Goga îl face socialist tocmai pe Traian Văleanu, „care în realitate e un simplu mameluc renegat". Intenția lui Goga de a prezenta pe socialiști într-o lumină nefavorabilă apare evidentă.

Tendința dramei de a ațîța șovinismul și de a strecura bănuieli asupra corectitudinii unui socialist înfierbîntă condeiul criticului, el însuși socialist, care își rezumă opinia despre rostul piesei în următorul pasaj: „Noul scriitor dramaturg, într-o bună zi, își face cruce ca un creștin bun, mulțumit cu soarta vieții orășenești, își ia pălăria prăfuită și pleacă la țară, unde, după ce sosește, cu mare băgare de seamă își ridică pantalonii moderni. Într-o băltoaie își spală galoșii și din noroi, cu mînile înmănușate, scoate un șarpe veninos, colorat în șase culori naționale maghiaro-române. Șarpele n-are de gînd să-l omoare, ci îl aruncă iar de unde l-a ridicat și îi descrie numai culorile astfel: 1. Guvernul și farmecul banului; 2. Imoralitatea și barbaria căpătuiților; 3. Șovinismul naționalist; 4. Sălbăticia jandarmului rural; 5. Prostia și egoismul și 6. Răzbunarea criminală.

D-l Goga, nici vorbă, cu piesa d-sale a îmbogățit magazia Teatrului național. Un lucru e cert însă și anume: dramele d-alde d-lui Goga, din nefericire, distrează numai pe unele clase, și acele sînt clasele burghezo-artistocratice în cari, cu durere, și dumnealui a intrat".

În finalul cronicii, Dezmoștenitul atrage atenția lui Goga asupra sărăciei cumplite a maselor, îi reamintește că marii poeți ai lumii au luptat împotriva apăsărilor de tot felul și pentru eliberarea popoarelor subjugate, și-l sfătuiește să calce curajos pe urmele acestora. Ca poet înzestrat, își încheie criticul reflecțiile, Goga „... comite un păcat mare cînd scrie o dramă atît de mică, scoasă din noroiul absolutismului maghiar, și o duce în România liberă sau — mai bine zis... — *pe sfîntul pămînt al boierilor*, cari au avut obrăznicia să joace, prin politica lor asemănătoare cu a grofilor, tragedia tragediilor din 1907, și cărora cel mai mare poet român, M. Eminescu, le-a lăsat ca amintire, în schimbul jafului, următoarele gînduri sufletești:

Cum nu vii tu Țepeș Doamne, ca punînd mîna pe ei
Să-i împarți în două cete: în smintiți și în mișei.
Și în două temniți large cu de-a sila să-i aduni,
Să dai foc la pușcărie și la casa de nebuni!"

[49] O. Goga, *Domnul notar*. Ed. „Viața românească", f. a., p. 12.

În 1903, „Adevărul“ anunța că „Societatea pentru fond de teatru român“, înființată în 1870, și-a ținut în acel an adunarea generală la Sebeșul-Săsesc. Iosif Vulcan, președintele societății, a rostit o cuvîntare „plină de fraze“, apoi „a fost petrecere și „domnii“ s-au dus care încătrău. Pentru că cultura la români se face cu chef“[50].

Sînt rînduri care biciuiesc și-n același timp permit să se întrevadă un lucru: că socialiștii, de-o fi să se ocupe vreodată de teatru, înțeleg să apuce pe un drum nou, diferit de cel pe care l-au bătătorit „domnii“. Din înjghebările teatrale ale muncitorimii socialiste din Transilvania, în primele două decenii ale secolului al XX-lea, reiese că într-adevăr linia urmărită a fost aceasta. Greutățile începutului trebuiau învinse. „Multe piedici vor fi în drum, se spune în articolul-program al „Adevărului“, dar puterea noastră toate le va doborî“[51]. Creșterea și promovarea unor interpreți de valoare din rîndurile muncitorimii, relativa bogăție a repertoriului jucat, felul cum a fost îndrumată munca, dezvoltarea gustului pentru teatru al „lucrătorilor“, precum și încercările izbutite de critică dramatică, prilejuite de spectacolele muncitorești, reprezintă cuceriri care, adăugîndu-se altora, dovedesc „puterea“ proletariatului de a ajunge pe înălțimi, unde să fie „mai aproape de fericire . . .“[52].

[50] „Adevărul“, 1903, nr. 5, p. 4.
[51] *Ibid.*, 1903, nr. 1, p. 1.
[52] *Ibid.*

Scanned with OKEN Scanner

DOUĂ PISCURI ALE CULTURII ROMÂNE DIN SECOLUL AL XIX-LEA: GHEORGHE BARIȚ ȘI IOAN SLAVICI

Scanned with OKEN Scanner

GHEORGHE BARIȚ

I

AUTOBIOGRAFII NECUNOSCUTE ALE LUI GHEORGHE BARIȚ

Într-o epistolă din 16 martie 1856, Bariț îi scrie lui Ioan Maiorescu[1]: „Măi, frate! L. C. Zamarski (Sollinger) m-a provocat ca să-i dau și eu o schiță biografică a mea. Spun drept că aceasta îmi deșteptă vanitatea; și de ce nu? Însă ce drac eram să-i fac, că-mi cerea „mit umgekehrter Post"?! Eu, nepregătit la așa ceva, i-am trimis abia a treia zi, însă ce? Lucru foarte necomplet. Cred că tu dai pe la acea redacțiune de „Biographisches Lexicon": vezi *nu cumva* să rămîi tu și încă vreo trei, patru ardeleni de ai noștri din același: Țipar, Laurian. Dar te rog ca, venindu-ți bine, să mai amplifici tu cum vei ști, pe unde vorbesc de „Gazetă" și „Foaie"; încolo — treacă, meargă. Însă pare-mi-se că el a și intrat în *B* cu tipăritul".

„Schița biografică" s-a publicat în *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben* (Von Dr. Constant, v. Wurzbach, Erster Theil, Wien, Verlag der Universitäts—Buchdruckerei von L. C. Zamarski (vormals I. P. Sollinger), 1856, p. 158—159).

După 1856 Bariț și-a istorisit de mai multe ori viața. S-au tipărit pînă acuma la noi, în 1892 și 1942, două autobiografii: *Gheorghe Barițiu, 12/24 mai 1812—1892*[2] și *Însemnări din viața mea căsătorită*[3]. Adaug acestora încă una, redactată în limba germană, la cerere, în 1864. Ciorna autobiografiei se întinde pe 7 pagini manuscrise, formatul 29,5 × 23[4].

[1] Scrisoarea se găsește la Biblioteca „Astra" din Sibiu, mapa XIX/8. În martie 1856, Maiorescu era „Ministerialconcipist im Justitzministerium und Redacteur des romanischen Textes des Reichsgesatzblattes"; vezi N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ion Maiorescu...*, București, 1912, p. 75—76. *Ibid.*, p. 303, autorii monografiei subliniază solicitudinea cu care Maiorescu încerca să rezolve cererile confraților din țară.

[2] Sibiu, 1892. Broșura a scos-o Corneliu Diaconovich. Totuși ea este o autobiografie. Dovada a făcut-o Ol. Boitoș (vezi *Memoriile lui George Barițiu)*, în „Studii literare" (Cluj), vol. I, 1942, p. 183—185.

[3] Vezi *Însemnările, ibid.*, p. 190—200.

[4] Manuscrisul se păstrează la B.A.R. — Filiala Cluj, fondul Blaj. Unele părți din manuscris reproduc, fără modificări, textul publicat anterior în *Biographisches Lexicon.*

Scanned with OKEN Scanner

Bariț comunică mai întîi unde și cînd s-a născut (la Jucul de Jos, comitatul Cojocna, în ziua de 12 iunie 1812), apoi enumeră școlile frecventate: școala sătească din Trascău, gimnaziul (la Blaj și Turda), cursul de filozofie („den philos. Lehrkurs beendigte" — Cluj), teologia (Blaj). A urmat seminarul teologic la dorința tatălui său, care îl menise preoției. Nu s-a făcut totuși preot, pentru că împrejurările l-au împins spre studiul istoriei și al „științelor politice" („zum Studium der Geschichte und polit. Wissenschaften"). Aceleași împrejurări i-au trezit gîndul de a scoate un ziar „politic" și de a păși pe urmele lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Asemenea lor, el își propunea să lupte pentru emanciparea socială și națională a românilor, care numărau în „țările coroanei ungare" și în Bucovina 3 milioane suflete. Țelul suprem al luptei sale era îndrăzneț, cum însuși îl apreciază: „Es kann hier nicht unbemerkt gelasen werden, dass ein solches Beginnen... für ein tolles Wagstück gelten musste".

Chemat la Brașov în 1836, ca să activeze pe tărîmul școlii, înființează, în 1838, „Gazeta de Transilvania" și „Foaie pentru minte, inimă și literatură". Ele sînt în monarhia habsburgică primele periodice în limba română. „disprețuită" pînă atunci. Apariția lor trebuie considerată cu atît mai mult ca un eveniment important, cu cît stăpînirea interzisese cu strictețe aducerea de ziare și cărți din Moldova și Țara Românească.

Ca redactor al „Gazetei de Transilvania" și al „Foii", i-au revenit sarcini deosebit de grele, de exemplu: pregătirea emancipării „pe cale pașnică" a românilor transilvăneni („die Emancipation der Romänen auf friedlichen Wege vorzubereiten"), și sporirea prestigiului limbii române „în țară". A avut și neplăceri din cauza „Gazetei de Transilvania", de pildă în 1839, cînd s-a văzut silit să călătorească la Viena, pentru a primi instrucțiuni referitoare la atitudinea ziarului față de Rusia țaristă.

După ce menționează alte două călătorii ale sale, în Austria și Germania (1845 și 1847)[5], scriitorul își mărturisește atitudinea față de Curtea vieneză în timpul revoluției: „Im J. 1848 schlug sich B.

[5] De ambele călătorii s-a ocupat Ol. Boitoș (vezi *Întîiele călătorii în apus ale lui George Barițiu*, Sighișoara, 1947, și *Lupta lui G. Barițiu, în 1847, pentru introducerea căilor ferate în Transilvania*, Brașov, 1947). Vorbind despre plecarea lui Bariț în Occident, la 1845, Boitoș uită să arate că marele om de cultură a publicat, în „Gazeta de Transilvania" (1845, nr. 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82 și 83), un foarte valoros jurnal de călătorie. Jurnalul, apărut fără semnătura autorului, reprezintă un document indispensabil pentru studiul formației intelectuale a lui Bariț. Mai vezi G. Em. Marica, *Notele de călătorie ale lui George Bariț*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VI, 1963, p. 123 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

mit Entschiedenheit auf die Seite der österr. Dinastie". Atașamentul acesta i-a pricinuit unele necazuri, Bariț fiind trecut de către compatrioții săi potrivnici dinastiei pe lista celor proscriși. A continuat totuși să colaboreze cu imperialii, iar în intervalul noiembrie 1848 — martie 1849 a luat parte activă la „evenimentele războiului".

După căderea Sibiului în mîinile revoluționarilor se retrage, împreună cu trupele „împărătești" și alți fugari, în Țara Românească, unde el și încă 80 de români din Transilvania sînt închiși, în urma unui denunț fals și răuvoitor făcut de niște sibieni. Vicisitudinile încercate sfîrșesc prin „internarea" sa în Bucovina, care durează puțin și așa Bariț poate să se întoarcă la Brașov și să reînceapă editarea „Gazetei" și a „Foii pentru minte" (1 decembrie 1849). Ambele sînt suprimate în februarie 1850, din cauza opoziției redactorului față de tendințele de germanizare și față de atitudinea neobișnuit de dură a comisarului împărătesc, Ludovic baron de Wohlgemuth („in Folge seiner Opposition gegen des damaligen kais. Kommisärs"). Bariț nu a motivat întotdeauna astfel interzicerea periodicelor sale"[6].

În timpul regimului absolutist (1850—1860) sau al așa-zisului sistem al lui Bach, fostul redactor e supus la numeroase șicane. Ele iau sfîrșit în 1860, odată cu promulgarea diplomei din 20 oct. 1860, prin care se hotăra încetarea regimului absolutist, și a patentei imperiale din februarie 1861, care garanta autonomia tuturor țărilor din monarhia habsburgică. Acum, ne asigură Bariț, el desfășoară o febrilă activitate, luptînd pentru succesul cauzei naționale românești.

Ajuns membru al dietei transilvănene și al Senatului imperial de la Viena (1863—1864), Bariț pledează — „din toate puterile" — pentru micșorarea impozitelor, care apăsau atît de greu asupra Transilvaniei, și pentru construirea grabnică a unei căi ferate. L-au susținut, pe lîngă alții, G. Munteanu și Trauschenfels.

Autobiografia se încheie cu înșirarea unor lucrări. Notabilă este afirmația că prin *Cuvîntarea scolasticească* (1837) a impulsionat deschiderea mai multor școli („wodurch zur Errichtung mehrerer Volkschulen der Impuls gegeben wurde") și că numeroase articole ale sale, din calendarele pe 1852—1862, sînt inspirate din viața maselor[7].

[6] Vezi, între altele, „Bucovina", an. III, 1850, nr. 17, p. 75 și nr. 19, p. 82—83; „Convorbiri literare", an. XXXIII, 1899, nr. 5, p. 319 și urm.; G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 634 și 655—656.

[7] Amănunte despre aceste calendare și despre cuprinul lor apud I. Mușlea, *Calendarele lui Barițiu (1852—1865), cu documente inedite privitoare la editarea, tipărirea și difuzarea lor*, în „Studii și cercetări de bibliologie", II, 1957, p. 255—261.

Scanned with OKEN Scanner

Deşi Bariţ şi-a redactat paginile autobiografice cu destulă grijă, pentru a nu supăra autorităţile politice, totuşi Brockhaus nu le-a tipărit. Redacţia enciclopediei s-a temut probabil de eventualele admonestări ale cenzurii, care puteau fi stîrnite mai cu seamă de pasajele în care Bariţ descoperea situaţia insuportabilă a românilor din Transilvania, impozitele împovărătoare stoarse de la contribuabili şi recrudescenţa tendinţelor de germanizare în anii 1850—1860. Teama, dacă a existat, era justificată, căci sistemul „constituţional de guvernare", vestit prin diploma din 20 oct. 1860, nu însemna o „concesie sinceră", ci „mai curînd o stratagemă"[8]. Diploma garanta anumite libertăţi, este drept, dar nu ar fi îngăduit nimănui să dezvăluie, chiar şi timorat, nedreptăţile săvîrşite de imperiali sau să critice în vreun fel politica lor fiscală şi culturală.

ANEXĂ

Baritiu (lies Baritz) Georg, romänischer Gelehrter und Publizist, geb. zu A. Zsuk, Koloser Komitats, in Siebenbürgen, 4. Juni 1812[9]. Sohn eines griech. katholischen Pfarrers, erhielt eine sorgfältige Erziehung, besuchte die Gemeindeschule in Torockó, das Gymnasium teils in Blasendorf, teils in Klausenburg, woselbst er auch den philos. Lehrkurs beendigte und bald darauf den vierjährigen theologischen Kurs am Sitze des gr. kath. Bischofs in Blasendorf, denn sein Vater hatte ihn zum geistlichen Stand bestimmt. Im J. 1835 wurde B. Lehrer der Physik am Lyzeum zu Blasendorf. Der Gang der Zeitereignisse trieb jedoch B. zum Studium der Geschichte und polit. Wissenschaften und erweckte in ihm gleichzeitig den Gedanken ein politisches Journal in romänischer Sprache zu gründen, somit in die Fusstapfen der älteren Gelehrten der romänischen Nation in Siebenbürgen zu treten und das von Männern wie Samuel Micu (Klein), Georg Sincai, Petrus Maior u. a. noch unter Kaiser Josef II. begonnene Werk der endlichen Emanzipation eines Volkes, das in den Ländern der ungar. Krone und in der Bukovina an drei Millionen Seelen zählt, fortzusetzen. Es kann hier nicht unbemerkt gelassen werden, dass ein solches Beginnen, wenn auch nur auf dem rein literarischen Gebiete, bei allen jenen die mit den trostlosen sieben. Rechtsverhältnissen aus jenen Zeiten bekannt waren, für ein tolles

[8] Aprecierile sînt ale lui Karl Marx, vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Bucureşti, 1961, p. 177—178.

[9] Data de 4 iunie 1812 se explică, probabil, prin noua recalculare făcută de editorii lexiconului german, cu toate că Bariţ convertise stilul vechi în cel nou. Data exactă a naşterii lui Bariţ este: 24 mai 1812.

Wagstück gelten musste. Die im Laufe des 17-ten Jahrhunderts entstandenen Gesetze, durch welche die ganze romänische (walachische) Nation geächtet ward, bestanden nämlich noch immer in ihrer vollen Kraft und die Kais. österr. Regierung konnte an der barbarischen Härte derselben von Zeit zu Zeit im Verordnungswege nur wenig ändern; musste doch der Kaiser von Österreich als Grossfürst von Siebenbürgen sich zur Aufrechthaltung auch solcher Gesetze eidlich verpflichten, somit ein ganzes Volk den drei anderen privil. Nationen Siebenbürgens gewissermassen zur Verfügung stellen und zur Beute überlassen, denn es stand ja in dem Gesetze ausdrücklich, natio valachica *tolerata* usque ad beneplacitum Principis et regnicolarum. Die älteste Nation Siebenbürgens galt nämlich infolge politischer, nationaler, ganz besonders aber religiöser Kriege und Verfolgungen für eine fremde, eingedrungene, geächtete, ja nach einer Bestimmung des siebenb. Landtags vom J. 1603 sogar für vogelfrei.

Inmitten solcher Zustände wurde Baritiu im J. 1836 zur Errichtung einer román. Gemeinde-und Handelsschule nach Kronstadt berufen. Hier, an der äussersten Grenze der Monarchie führte B. auch sein Zeitungsprojekt durch, indem das damalige königl. siebenb. Gubernium in richtiger Auffassung des Zeitgeistes ausnahmsweise die Bewilligung hiezu erteilte. So enstand im J. 1838 die polit. Zeitung *„Gazeta de Transilvania“* mit dem liter.-belletrist. Beiblatte *„Foaia pentru minte, inimă și literatură“*. Es waren diese die ersten periodischen Blätter, welche innerhalb der österr. Monarchie in der bis dahin missachteten romänischen (walachischen) Sprache erschienen, dieselben wurden somit um so mehr als ein Ereignis betrachtet, da andererseits der Bezug von Zeitungen und Büchern aus den benachbarten romänischen Ländern Moldau und Walachei nach den österr. Provinzen bis in der neuesten Zeit sorgfältig verhütet wurde. Die Aufgabe die B. zu lösen übernommen [hatte] gestellte sich ganz besonders [...] schwerig; es galt nämlich die Emanzipation der Romänen auf friedlichem Wege vorzubereiten, der romänischen Sprache ihre Geltung im Lande zu verschaffen [...].

Im J. 1839 musste B. infolge der gegen seine Zeitung wiederholt erhobenen Klagen des kais. russisch. Generalkonsulats von Bukarest, eine Reise nach Wien unternehmen [...]. Es wurde ihm der seichte Bescheid erteilt: von den Russen weder Gutes noch Schlechtes zu schreiben, mit anderen Worten dieselben ruhig gewähren lassen.

Im J. 1845 während der Sprachenkampf zwischen Magyaren, Sachsen und Romänen in Flugschriften und Zeitungen mit Erbit-

Scanned with OKEN Scanner

terung fortgesetzt wurde, war B. wiederum genötigt nach Wien zu reisen um sich bezüglich der diskretionären Gewalt, welche über ihn und seine Nation noch immer waltete, genauer zu orientieren. In demselben J. bereiste er zu wissenschaftlichen Zwecken Sachsen und die Rheinländer. Im J. 1847 besuchte B. wiederum Wien, jedoch diesmal als Abgeordneter der Kronstädter Kommune und des kronst. Handelsstandes in Gesellschaft des Senators A. Roth und des Kaufmanns. K. Maager in der siebenb. Eisenbahnfrage.

Im Jahre 1848 schlug sich B. mit Entschiedenheit auf die Seite der österr. Dynastie, suchte eine Zeitlang zu vermitteln, wurde jedoch ungarischerseits nicht nur abgewiesen, sondern auch samt vielen anderen hervorragenden Mitgliedern der romänischen Nation auf die Proskriptionsliste gebracht. Nach dem von den Szeklern angerichteten Blutbade in Sächsisch-Regen, nach den furchtbaren Repressalien der Romänen bei Krakko [= Cricău] und in Zalatna wurde vom kais. Komissär und Kommand. Generalen Freiherrn v. Puchner auch B. in das romänische Pazifikations Komitée und in den kk. Landesverteidigungsausschuss nach Hermannstadt einberufen, und er nahm dann von Anfang Nov. 1848 bis Mitte März 1849, daher bis nach dem Falle von Hermannstadt in die Gewalt der unterm Kommando des Generals Bem gestandenen Insurgenten, tätigen Anteil an den Kriegsereignissen. Nachdem B. sich mit vielen anderen Beamten und Bürgern, die sich zur österreichischen Partei bekannten, im Gefolge der kais. Truppen von Hermannstadt aus in die Walachei rettete, geriet derselbe samt achtzig anderen Männern des romänischen Volkes infolge einer falschen und boshaften Denunziation einiger Hermannstädter in russische Gefangenschaft, die sich endlich in eine Internierung in die Bukowina auflöste. Gleichzeitig wurde aber auch seine Familie von den Szekler Insurgenten bei Kronstadt gänzlich ausgeplündert; Frau und Kinder retteten sich mit dem nackten Leben ebenfalls in die Walachei.

Heimgekehrt musste B. nach der Purifizierung des Landes[10] auf Drängen seiner politischen Freunde die Leitung seines Journals (1 Dez. 1849) neuerdings übernehmen, dieselbe aber infolge seiner Opposition gegen die Germanisierungstendenz, sowie auch gegen das

[10] Bariț a povestit în ce a constat „purificarea" în *Părți alese* ..., vol. II, p. 642: „Afară de investigațiuni asupra faptelor calificate ca crime politice, mai curgea și altele, asupra unor delicte mai ușoare, unde oamenii n-au participat la revoluțiune cu arme nici cu proclamațiuni incendiare, dară le vor fi propagat, vor fi intrat în funcțiuni [...] ș.a. Procese de natura acestora se numeau *purificare* sau, cum le numea poporul nostru în glumele sale satirice, judecăți de *purecare*, căci „au venit nemții să *purece* pe domnii de ungur". Vezi și *Atestate de purificațiune*, în „Cultura creștină", an. XVIII, 1938, nr. 8—9, p. 473—483.

Scanned with OKEN Scanner

ganze schroffe Benehmen des damaligen kais. Kommissärs schon im Februar 1850 niederlegen. Seit dieser Zeit wirkt B. bloss als Mitarbeiter an den romänischen Blättern, indem derselbe die leitenden Artikel schreibt[11]. Gegenwärtig steht B. an der Spitze einer seit 10 Jahren unweit von Kronstadt (Siebenbürgen) entstandenen grossen Papierfabrik, in deren Interesse derselbe Ende 1852 eine Reise nach Belgien, Frankreich und der Schweiz machte und leitet auch die Angelegenheiten des levantischen Handelsstandes. Nach der Gründung des „Siebenbürgischen Vereins für die romänische Literatur und Bildung des romänischen Volkes" im J. 1861 wurde B. zum ersten Sekretär desselben gewählt. Seit dem Erscheinen des kais. Diploms v. J. 1860 und des Februarpatents v. J. 1861 verdoppelte sich überhaupt die Tätigkeit des B., indem er den zahlreichen Schikanen zum Tratz die derselbe von dem gefallenen absolutistischen Regime, oder dem sogenannten bachischen System innerhalb zehn Jahren zu erdulden hatte, doch schon wiederum offen auf die Seite der österr. Regierung trat und nur stets dahin strebte, dass seine Nation von dem jahrhundertealten Ausnahmszustande endlich einmal vollständig befreit werde, seinem Vaterlande Siebenbürgen aber die autonomen Rechte auch ungeschmälert erhalten werden sollen.

Im J. 1863 wurde B. in den auf den 1. Juli einberufenen siebenb. Landtag zum Mitglied von Seite des Grossgrundbesitzes ernannt, dann im Oktober desselben Jahres zum Reichsrats-Abgeordneten gewählt. Während der letzten Reichratssession arbeitete B. aus allen Kräften, wenn auch diesmal mit weniger Erfolg, für die Verminderung der auf Siebenbürgen schwer drückenden Steuern, für Hebung des Verkehrs, sowie auch für das Zustandekommen einer Eisenbahn, welche dem Lande Siebenbürgen, d. h. einer Bevölkerung von zwei Millionen Seelen, gänzlich mangelt, wobei B. von seinen Landsleuten, ganz besonders aber von seinen politischen Freunden Groiss, Munteanu, Trauschenfels u. a. kräftig unterstützt wurde.

Seine Schriften sind ausser den in 25 Bänden der *Gazeta* und *Foaia* bis 1863 erschienenen zahlreichen Aufsätzen: Cuvîntare scolastică, d. i. Schulrede (Kronstadt 1837), wodurch zur Errichtung mehrerer Volksschulen der Impuls gegeben wurde; — Dicţionariu germano-român . . . Deutsch-romänisches Wörterbuch bearbeitet von G. Baritiu und Gabriel Munteanu, Kronstadt 1853-4 zwei Bände; Romänisch-deutsches Wörterbuch bearbeitet von Dr. med.

[11] Pe românește, Bariț a numit aceste „leitenden Artikel" *articoli începători*, vezi Ol. Boitoș, *Memoriile* . . . , p. 196.

Polizu, bereichert von B. Die elf Jahrgänge des von B. redigierten romänischen Volkskalenders: Călindariu pentru poporul românesc 1851—1862 enthalten zahlreiche aus dem Volksleben genommene Originalaufsätze aus seiner Feder.

Gegenwärtig ist B. mit der Steuerfrage Siebenbürgens vorzugsweise beschäftigt.

Descrisă în a. 1864 la cererea lui Brockhaus în Lipsia, G. B.

Scanned with OKEN Scanner

II

DATE DESPRE TATĂL ŞI MAMA LUI BARIŢ

Părinţi i-au fost Ioan Pop-Bariţ şi Ana Rafila Cornea, de origine moldoveană. Tatăl, mort la 31 mai 1869, s-a născut în Petridul de Mijloc (azi Petreşti), în anul 1785, iar „cursurile de învăţătură“ le-a urmat la Blaj, Cluj şi Arad. La Blaj „fusese şi el“, afirmă Gheorghe Bariţ, unul din elevii lui Samuil Micu, Gheorghe Şincai şi Petru Maior. Elev în toată legea al lui Micu şi Maior?! Cu neputinţă. Însă al lui Şincai, poate. Imaginea acestuia i s-a întipărit puternic în minte: „Iară cu înaintarea etatei auzeai pe parohul Ioan zicînd cătră fiii săi cei mari: „Mă, luaţi-vă sama, să nu păţiţi şi voi ca Şincai. Ştiţi voi ce vă zîcea moşu vostru: „Nu e bună învăţătura multă fără minte şi mai multă“; iară: „Teoria fără praxi, sicut rota sine axi“. Acest feli de proverbe şi aforisme bătrîneşti nu prea au valoare la tinerime; ele intră pre una ureche şi ies pe cealaltă. Tinerimea crede cam după ce se bufneşte cu capul de prag, sus şi jos; aşa e lumea şi cursul ei“.

Preotul Ioan Bariţ a păstorit în Jucul de Jos pînă în 1812/1813, iar după aceea, pînă la moarte, în Petridul de Mijloc, unde ascendenţi ai săi fuseseră tot parohi. La începutul carierei a dus-o greu, a făcut însă jertfe pentru a da o bună pregătire fiilor săi, dar nu a consimţit „ca vreunul să-şi părăsească“ ţara. El însuşi citea bucuros cărţi şi gazete româneşti, mai ales dacă se ocupau de lucruri din „patria sa“. Ardelean „adevărat“, s-a simţit „concrescut . . . cu munţii şi văile“ Transilvaniei. Legiuirile „feudalistice“ domnitoare aici nu-i plăceau, din care cauză a intrat în conflict cu unii „boieraşi“ şi funcţionari municipali.

În anii 1848—1849 insurgenţii străini i-au răşluit „averea“. De teama lor Ioan Bariţ se refugiază, cu familia, în Munţii Apuseni, găzduind la protopopii Iosif Ighian, suflet de revoluţionar, şi la Simeon Balint, care îi era nepot. După înăbuşirea revoluţiei se întoarce la Petrid şi — cu hărnicie — se apucă să-şi refacă gospodăria; de asemenea, deşi destul de în vîrstă acuma, se preocupă de înfrumuseţarea bisericii, ţine să ajungă „mădulariu“ al Asociaţiunii şi să-şi întocmească testamentul, cît timp mai e „în activitatea

puterilor fizice și cu judecată întreagă". Testamentul, — scris de o mînă străină, dar semnat de octogenar —, poartă data de 4/16 iulie 1866. Diata recunoaște de „erezi universali" ai întregii averi mișcătoare și nemișcătoare pe Rafila și pe toți „pruncii", parte bărbătească și femeiască. Rafila, dacă îi va supraviețui, „are să tragă usum fructum"-ul unei pătrimi din moștenire, „iară locuința să-i fie în casa cea veche, din care să nu o poată turbura nimeni, decît numai în cazul cînd comuna besericească a Petridului de Mișloc sau succesorul paroh o ar răscumpăra, după una învoială sau după prețuială judecătorească". În eventualitatea răscumpărării casei, copiii să aibă grijă de „păciuita petrecere" a mamei lor.

Alte dispoziții: fiicei sale Veronica, văduva preotului Amfilochiu Pop din Molosig, îi testează — peste ceea ce i se cuvine după lege — un „pămîntel de 4 ferdele, ce se află la Sîncrai, cumpărat de la Georgie Bodea"; „Orice am chieltuit pentru educăciunea pruncilor mei și orice am dăruit în viață la unii sau la alții din ei să fie bun cheltuit și dat"; din moșia cumpărată de la Alexandru Mike și Iosif Viski, în tovărășie cu Alexandru, fiul său, „dreaptă giumătate are să se taie în partea dînsului"; în sfîrșit, Ioan Bariț voiește ca „ceremoniele înmormîntărei să se îndeplinească întogma după ritul nostru răsăritean și pe lîngă acurata observare a puseciunii și a rangului de preot, fără cruțarea speselor recerute de rit și de împregiurări, cum și cu privire la stăricica ce va rămîne. Apoi aici să se înțeleagă și un sărindariu".

În anul cînd Ioan Bariț și-a iscălit testamentul și în 1867 s-au petrecut evenimente „belice" și politice (= dualismul) care, mărturisește G. Bariț, l-au săgetat pe tatăl său „drept în inimă", grăbindu-i moartea. După ce îl jeli cum se cuvenea, Rafila — știindu-se debilitată fizicește, dar „cu mintea deșteaptă" — își face și ea testamentul, în noiembrie 1870. Lui Alexandru îi lasă vaca *Cendeșa*, un viței și niște mărunțișuri; lui Iosif o vacă, *Silai*, un viței, o junincă, „poiata cea ruinată, 30 de lețe de pe podul șurei, cinci scîndure de pe podul casei, precum și parii de acolo, două lăzi, una mai mică și una din casă, una buchie [bute] de curechi, una ferie [damigeană de 10 litri] și un tornariu — tolceriu de lemn, un țol nou" și un stup; lui Octaviu, patru perine și un *dricai* [pilotă] și un *poplon* [plapumă]; lui Gheorghe, pene pentru o pilotă; nepoatelor, Virginia și Maria, un *dricai* și un *șifon* [dulap]; iar celelalte lucruri, nespecificate în testament, lui Alexandru și Iosif, pentru că „m-au grigit în morbul mieu și în debilitățile mele împreunate cu acesta". Meticulozitățile testatoarei dezvăluie ingenuitate și mult patriarhalism. În comparație cu Rafila, Ioan Bariț pare mai detașat de rînduielile tradiționale. Așa se desprinde el din unele scrisori către Gheorghe

Scanned with OKEN Scanner

(vezi anexele I și II), din slova testamentului și din *Necrologul* apărut în „Transilvania", care se termină cu „Hoc ei filius major monumentum posuit".

În septembrie 1885, fiii și nepoții au ridicat întru pomenirea lui Ioan și a Rafilei cîte o cruce de piatră. Pe crucea Rafilei pietrarii au săpat inscripția: „Ana Rafila Pop-Bariț. Născ. Cornea. Mamă la zece prunci, doioasă și devotată. A trăit 81 de ani. Rep.(ausată) 1870 nov. 20. Fii și nepoți, conservați memoria ei!"[1].

[1] Necrologul lui Ioan Bariț în „Transilvania", II, 1869, nr. 12. Ambele testamente sînt la Sibiu, Biblioteca „Astra", mapa XVII/1. Vezi și C. Diaconovich, *George Barițiu, 12/24 mai 1812—1892*, Sibiu, 1892; Olimpiu Boitoș a dovedit că *schița biografică* tipărită de Diaconovich a fost scrisă de Bariț, vezi *Memoriile lui George Barițiu*, în „Studii literare", I, 1942, p. 183—185. Unele amănunte despre protopopul Ighian, în „Foaie pentru minte...", 1859, p. 353—355.

Scanned with OKEN Scanner

III

ŞTIRI CU PRIVIRE LA ANII 1831—1835

La 19 august 1827 i s-a eliberat lui „Popovits Georgius, filius sacerdotis e possesione Közép Peterd", un *Testimonium scholasticum* întărit cu sigiliul *Regii Gymnasii* din Blaj. În rubrica *Classis. Progressus in studiis* Marcu Nicolae, profesor de sintaxă, a scris: „Anno scholastico 1826/27, supremam grammaticae scholam, ea cum diligentia frequentavit, ut utroque sem. tum e studio doctrinae religionis, tum e reliquis studiis, suos inter 25 condiscipulos, primum eminentia locum promeritus fuit"[1]. Împodobit cu un astfel de certificat, „Popovits deinceps Baritz" pleacă în 1827 la Cluj, unde absolvă clasele de poetică şi de retorică, precum şi cursul de filozofie, în 1831. Calificativele obţinute în semestrul al II-lea din ultimul an de studii (1830—1831) sînt: „. . . . Ex Doctrina religionis eminens 2 us, ex Historia universali eminens 2[us], ex Physica eminens 1[us] fuerat inter conscholares n° 77"[2].

Între 1832—1835 Bariţ frecventează cursurile Seminarului teologic de la Blaj, săvîrşite cu rezultate foarte bune. Transcriu din *Absolutorium e studiis theologicis*, iscălit de Simeon Crainic: „Infrascriptus fidem facio indubiam, quod R. D. Georgius Baritz . . . intra annos 1832—1835 in Seminario hujate dioceseos cursum theologicum absolverit, atque in publicis examinibus sequentes classes retulerit:

E studio biblico V. et Foederis . . . . . eminentiae
Ex Historia ecclesiastica . . . . . eminentiae
Ex Jure canonico . . . . . eminentiae
Ex Theologica dogmatica . . . . . eminentiae
Ex Theologia morali . . . . . eminentiae
Ex Theologia pastorali . . . . . eminentiae
Mores vero praetulerit legibus Seminarii apprime conformes[3].

În ceasurile scutite de obligaţii teologale Bariţ se iniţiază în probleme de gramatică românească, discută cu Timotei Cipariu, I. Rusu,

[1] Certificatele la Sibiu, Biblioteca „Astra", mapa XVII/4 şi 7.
[2] Vezi nota 1.
[3] Vezi supra, n. 1.

I. Cristoceanu și Bărnuț despre „nevoia unei gazete în Blaj", îndrumat de Cipariu, începe să-și dea seama de importanța creației literare populare și ajută la înjghebarea unui teatru de diletanți, susținut de clerici. Bariț a compus pentru acest teatru trei „versurele": *Murăș, Murăș, apă lină, Anul trece, altul vine,* poezie cîntată de un bătrîn iobag „pe aria doinelor ardelene din munți: *Cine-a zis întîia doina, d-arsă i-a fost inima,* și *Priviți colo departe,* interpretată de un tînăr în „rola" de înger, „după o arie din opera italiană Fra Diavolo". Iobagul se jeluia:

Anul trece, altul vine
Eu tot nu mai dau de bine,
Cînd va fi să-mi însărine
Zilele-mi de dureri pline.
Șaptezeci de ani și șasă
Fără țară, lege, casă,
Nedreptățile m-apasă,
Ah, sfărmatele-a mele oasă

Ca să-l îmbărbăteze, îngerul îi răspundea:

Priviți, vedeți colo departe,
Cum ceriu-n două se împarte;
Fiul timpului sosește
Și spre noi privește.
Treceți, mergeți înainte,
Cererea voastră fierbinte
E luat'-aminte.

Sau, într-o variantă mai dezvoltată:

Priviți, vedeți colo departe
Cum ceriu-n două se împarte;
Fiul timpului sosește
Și spre voi privește.
Pace lumei, pace vouă,
Epocă cu totul nouă
Aduc, fiți cu mîngăiere,
Dreptul vost nu piere.
Treceți, mergeți înainte,
Cererea voastră fierbinte
E luată-aminte[4].

[4] Vezi G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei,* vol. I, Sibiu, 1889, p. 614—615; G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu,* Buc., 1924, p. 34; G. Bariț, *Înstreinații,* în „Foaie literară", 1838, nr. 18, p. 137; id., *Thalia și Melpomene în Transilvania,* în „Transilvania", III, 1870, p. 131—132 și 142—144; B.A.R., ms. 980, fila 50, care începe astfel: „Versurile cîntate în teatrul de diletanți clerici din Blaș, în Seminariul de acolo, în sărbătorile

Scanned with OKEN Scanner

Sînt în versurile lui Bariț ecouri din Iancu Văcărescu, Vasile Cîrlova și Cipariu. Bătrînul iobag și îngerul gîndesc și simt ca Damon și Philetas din *Ecloga* lui Cipariu (1832—1833):

PHILETAS

Lasă aceste zile-acum bătrîne,
Nu știi ce-aduce ziua cea de mîne.
. . . . . .
Toate-n natură necurmat se mută,
Mutarea place singură și-ajută;
. . . . . .
Io cred, oricît de tîrziu ni se pare,
Că nu departe-i ziua cînd va-ncepe,
În locul cestui rău ce stă să crepe,
Cursul alt veac nou, plin de desfătare.
Veacul acest amar ce va să treacă,
Că țara toată ni-o făcu săracă,
Pedeapsă chiar au fost pentru păcate[5].

Cipariu și Bariț au tălmăcit suferința „poporațiunei rurale, . . . suptă și stoarsă" de nemeșimea „cerbicoasă" din Transilvania[6].

Sentimentele și ideile de care era animat Bariț în anii 1831—1835 au mai căpătat expresie într-o scrisoare din 1834 (vezi *anexa* III) și în *Disertație despre școli, pentru toți credincioșii de legea grecească din Brașov* (1835), tipărită fragmentar de Andrei Bîrseanu[7]. În *Disertație* Bariț se consideră un *patriot* și un *naționalist* pătruns de necesitatea smulgerii poporului român din întuneric și obidă: „Adevărat este: multe rele storcătoare de lacrămi domnesc între români; ci au românul nu este din trup și suflet alcătuit, ca și englezul sau

Crăciunului 1833". Textul se termină cu: „La producțiunile acelea naive, primele încercări de diletanți dincoace de munți, au asistat în vreo doi ani . . ., în sărbătorile Crăciunului, episcopul Ioan Lemeni cu canonicii, toți profesorii și alți honoraționari din loc. Prima producțiune a fost *Ecloga* compusă de T. Cipariu în onoarea noului ales și instalatului episcop Io. Lemeni, apoi o mică dramă într-un act de Bariț și unele piese inocente traduse de repaus. profesor Ioan Rusu. Iuniu 1886". În același manuscris se găsește și varianta *Priviți, vedeți colo departe.* — Vezi și I. Breazu, *Gheorghe Bariț și mișcarea teatrală românească din Transilvania*, în „Studii și cercetări de istoria artei", III, 1956, nr. 1—2, p. 225—235.

[5] T. Cipariu, *Ecloga, Blaj*, 1833, p. 5—6.
[6] G. Bariț, *Părți alese*, I, p. 585.
[7] În *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov . . .*, Brașov, 1902, p. 22 și urm.

franţozul cel cu cultură mare? Au românul nu este destoinic cu puterile sale şi trupeşti, şi mai vîrtos cele sufleteşti, a face toate cele de lipsă la sfîrşitul său, pentru care e zidit, numai îndreptătoriu să aibă, ca şi alte naţii? . . .

Aici stăm în loc şi ne socotim: ce au avut alte naţii ce nu avem noi, din care lor tot binele le-au urmat, iar nouă nu ne-au mai venit nici un bine? — *Creşterea bună, vrednicii mei cetitori, este temeiul tuturor bunătăţilor!* Creşterea este ce face pe om ca să fie om, ca să se deschilinească de plasa altor vieţuitoare necuvîntătoare, după vrednicia şi maiestatea sfîrşitului său". Părerea că învăţătura constituie *temeiul tuturor bunătăţilor* este iluministă şi cuprinde o sămînţă de erezie. Oricît de întinsă, ştiinţa de carte nu putea să vindece rănile adînci ale societăţii feudale şi capitaliste.

Scanned with OKEN Scanner

IV

CEVA DESPRE RELAȚIILE LUI BARIȚ CU EPISCOPUL LEMENI (1835—1842). UN FUNCȚIONAR BĂTĂUȘ: KAYSER

Raporturile dintre Bariț și vlădică nu au fost încă deplin elucidate. Contribuția mea năzuiește să apropie clipa cînd un cercetător norocos va izbuti să lumineze odată pentru totdeauna aceste raporturi.

În ciornă, un manuscris din 1837[1] ne-a conservat: scrisoarea lui Bariț către Consistoriul din Blaj (12/24 sept.), două scrisori către Lemeni (21 ian./2 febr. și 21 sept./3 oct.) și, în copie, plîngerea făcută împotriva sa de Basiliu Rațiu, tot în 1837. Epistolele și plîngerea se referă la un episod important din tinerețea marelui nostru cărturar.

În 1835 Bariț este numit profesor de fizică la Blaj[2]. Basiliu Rațiu de Pod și Nădlac, profitînd de „absența" temporară a episcopului, s-a opus numirii și s-a dedat la persecuții „oculte". Bariț și le reamintea, în februarie 1837, cu groază și amărăciune: „Nam si vel ea, quae in absentia Ill(ustritatis) V(estrae) ratione mei evenerunt dum ad cath(edram) ph(ysices) denominabar reputem exhorreo et moeror occupat animum meum"[3]. Nereușind să împiedice numirea, Rațiu a născocit noi mijloace de „patronare" a lui Bariț.

Profesorul de fizică avea la Blaj un unchi dinspre tată, pe Po-

[1] Ms. la B.A.R. — Filiala Cluj, arhiva Bariț; vezi și *anexele* IV—VI.

[2] Inventarul instrumentelor de fizică pe care le-a preluat *(Consignatio instrumentorum physicorum anno 1835 die 10a septembris transpositorum)*, în ms. 980, f. 51—52, de la B. A. R. — Evidența au întocmit-o S. Bărnuț, „V. Capitulo notarius", N. Marcu, „transponens", și I. Rusu, profesor de istorie universală. Laboratorul era înzestrat și cu: „Barometrum commune in statu quo", „Columna voltaiana, cum 50 paribus discorum zincinorum et cupreorum conjunctorum, basi cylindrulis vitreis instructa, et conductoribus humidis ac duobus perticis metallicis"; „Duae antleae, una sugens et attolens, altera sugens et premens". Bariț a notat pe inventar, cu roșu: „1835, sept. 10, cînd m-am făcut profesor de fizică".

[3] Vezi C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 6; C. Suciu, *Rolul național cultural al Blajului în preajma evenimentelor din 1848*, în „Cultura creștină", XIV, 1925, p. 46; id., *Blajul, Brașovul și Bariții, ibid.*, p. 315—316; P. Haneș, *Știri despre Aron Pumnul, elev la gimnaziul din Blaj, și despre Tim. Cipariu, Sim. Bărnuț și Gh. Bariț, profesori la liceul din Blaj*, în „Convorbiri literare", 66, 1933, p. 350.

povici Petru, „cantor la biserica catedrală“[4]. După răposarea acestuia Bariț, — deși tînăr, sărac și fără experiență (heu me miserum et nullius expe(rientiae) juvenem) —, fu desemnat, la stăruințele lui Rațiu, tutore al nepoților săi. Orfanii fiind lipsiți de avere, tutoratul îi mistuia jumătate din salariul de profesor: „Deo et conscientia teste dimidium salarii mei qua physices profesoris in miseros illos orphanos expenderim. Nam ego iis victum e proprio lignationem et vestitum e proprio dedi, proventus eorundem vix ad res oeconomicas procurandas sufficiebat“. E limpede: în 1835—1836 Bariț se lupta cu privațiuni materiale. De aceea el împrumută din „casa Capitlului“ și de la Rațiu 30 de florini: 20 în august 1835, iar 10 în aprilie 1836. Datoria nu a putut să și-o plătească la timp. Rațiu, care auzise că Bariț îl socotea vinovat de moartea unei „nepoate“[5], se plînge Consistoriului, pentru ca acesta să-l silească să restituie cei 30 de florini sau, dacă refuză, să autorizeze împrocesuarea lui: „Ad debit(um) praeat(actum) quantocius persolvendum adstringat, casu vero in contrario mihi f(acu)ltatem tribuere dignetur quo medio sec(ularis) J(uris)di(cti)onis quod meum est, a moroso et ingrato debitore desumere possim“.

Consistoriul și Lemeni îi cer lui Bariț explicații. Învinuitul le răspunde că ponegrirea sa de către Rațiu l-a îndurerat nespus de mult („Quod vero tam tetre ut morosus, ingratus et artificiosus debitor depingar, vehementer angor“) și că „răsplătește“ 10 florini renani prin Ioan Rusu, profesor. Cît privește „cei 20 de florini“ în monetă convențională, Bariț roagă Consistoriul să-i treacă pe numele iubitului său tată, paroh în Petridul de Mijloc, părinte a numeroși copii, pe care trebuie să îi poarte la școală: „Quod vero 20 r(enenses) florenos c(onventionalis) m(onetae) attinet, audeo supplex accedere, dignabat(ur) summan hanc dilecto meo patri a(dmodum) r(everendo) d(omino) Ioanni Baritz parochi K(özép) Peterdiensi numerosa nimis

[4] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 2—3. În anii 1824—1827 frații Gheorghe și Alexandru Bariț, pe atunci elevi în „școalele din Blaș“, au stat în gazdă la Petru Popovici. „Acel unchi al lui George, care ca descendente din familie de preoți luase connume de Popovici, nu suferi pe preoți să poarte numele de Barițiu și-i înscrise la școală cu connumele său de Popovici, pe care-l purtară patru ani, cît au stat la Blaș“.

[5] Despre această nepoată „blăstămată“, cu care Rațiu „se culca“, și despre propriile sale necazuri pricinuite de canonic vorbește Cipariu într-o scrisoare către Bariț din 27 oct./18 noiembrie 1836, vezi la B.A.R., ms. nr. 994, f. 17r—18v. Tot aici Cipariu denunță atmosfera de infern care domnește la Blaj: „O, frate, de cîte ori te fericesc în inima mea că ai scăpat de acest iad și Sodomă, unde numai fărădelegile, poftele de izbîndă pentru întipuitele strîmbătăți, ura și clevetele cu minciuna împărățesc. Au nu aceasta-i împărăția dracului în miniatură sau modelă?“ (f. 17r).

familia educandis in schola prolibus onerato tanquam uni e clere membris paterne assignare". Iar de cumva canonicii nu-l vor socoti vrednic să-i împlinească rugămintea, atunci Rusu să achite întreaga datorie.

Tonul scrisorii către Consistoriu este oarecum penitent; în cea trimisă episcopului Bariț folosește un alt limbaj: el neagă incriminările lui Rațiu și mărturisește că este oricînd gata să se înfățișeze forurilor judecătorești: „Idcirco, lubens volo moveatur processus, terminetur causa via Juris"[6].

Epistolele din care am citat au fost scrise la Brașov, unde Bariț se stabilise în septembrie 1836. S-a spus că două sînt cauzele mai importante pentru care el și-a ales Brașovul ca loc de popas: insistențele negustorimii, dornică să angajeze la „școala națională" din Cetate un profesor vrednic, și convingerea că acolo existau condiții de muncă mai propice decît aiurea[7]. În 1837 Bariț și-a motivat altminteri plecarea din Blaj: „. . . Coronam inquam . . . via ad comparandam modicam pecuniam aperta, quatenus futuro tempore meis expensis ad rigurosum deponendum in externas oras exire possim; haec pro hac mea aetate, cuicumque alteri emolumento praeferre scio. Tanto a fortiori, cum Blasii ex causa patrocinii R(everen)dis-s(imi) D(omi)ni Ratz am maiori ex parte persecu(ti)oni occultae expositus, id non facile Blasii impetrassem". A plecat, așadar, ca să strîngă o sumușoară, cu care să poată merge în străinătate, pentru a-și trece unele examene. Promovarea lor i-ar fi dat dreptul să practice avocatura.

Stabilirea printre brașoveni nu s-a săvîrșit ușor. Înainte de orice, episcopul Lemeni trebuia să o încuviințeze. A și încuviințat-o, însă nu dintr-o dată. Rezum „pertractările".

Într-o scrisoare din 23 septembrie 1836, Bariț cere episcopului să aprobe rămînerea sa, vreme de trei ani, la Brașov: „. . . In humillimis meis de d(a)to 23 sept(embris) item 5 dec(embris) a(nni) 1836 ab Il(lustrissimo D(omino) Ep(isco)po facultatem petiissem hic loci spatio trium annorum manendi, eo addito, ut si me instantanee Sua Ill(ustritas) redire iusserit redeam". Totodată a rugat pe Ștefan Moldvai să-l informeze pe Lemeni pentru ce anume a hotărît să se stabilească la Brașov.

Fără să aștepte aprobarea, Bariț semnează în 17/29 septembrie 1836, un contract, „încheiat cu reprezentanții Comunei și ai comer-

[6] Date suplimentare privitoare la Rațiu apud G. Bogdan-Duică, *lucr. cit.*, p. 61—62, 197—198 și passim.

[7] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 6—7 și C. Suciu, *Blajul, Brașovul și Barițiu, loc. cit.*, p. 317.

Scanned with OKEN Scanner

ciului, pe trei ani, pentru ca după aceea să se întoarcă iarăși în dieceză"[8].

Decizia din partea lui Lemeni „îi veni negativă, motivată mai vîrtos cu temerea că omul tînăr se espune la neplăceri și — poate — la persecuțiuni"[9].

Într-o nouă epistolă, din 5 decembrie 1836, profesorul stăruie ca vlădica să revină asupra deciziei. Lemeni îi răspunde în 13 decembrie, refuzîndu-l și de astă dată. Obiecții: șovăiala „fiului sufletesc" de a se dedica celibatului și atitudinea recalcitrantă față de Rațiu. Bariț ripostează: „... Ilustrității Voastre i se pare neobișnuit că, avînd vîrsta [canonică] și [fiind] teolog absolut, mă chibzuiesc timp atît de îndelungat în ce privește celibatul; mie, în schimb, mi se pare ciudat că unii sînt în stare să ia „în pripă" o asemenea hotărîre" (vezi *anexa* IV).

Epilogul tratativelor: Lemeni se afla, în martie 1837, la Sibiu, unde se țineau atunci ședințele Dietei ardelene, al cărei membru era. Bariț merse, în „Săptămîna patimilor", să-l întîlnească, „spre a-l asecura că el cu românii [din Brașov] se află de nu se poate mai bine și mai frățește; apoi îl roagă ca să-i permită a rămînea în acei trei ani la Brașov. Episcopul în fine se învoi, dară spre a-l scuti, după putință, de atacuri din partea vrăjmașilor școalei românești, îi dete cu acea ocaziune *ordines minores*, care nu-l împiedeca de la căsătorie pentru viitoriu (12 aprilie 1837)". A fost făcut lector și subdiacon[10].

[8] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 9. O copie a contractului apud Andr. Bîrseanu, *lucr. cit., anexe*, p. 56a—57a; originalul documentului, în *Biblioteca* „Astra" din Sibiu, mapa XVII/2. Pentru că se deosebește în multe privințe de copie, îl reproduc în *anexe*.

Contractul s-a încheiat pe 3 ani. Cu cîteva luni înainte de expirarea termenului, în 16 febr. st. v. 1839, Bariț își prezintă demisia, dar nu i se acceptă. Pe actul original sînt consemnate prelungirile succesive ale contractului: în 16 iulie 1839, pentru intervalul 17 sept. 1839 — 17 sept. 1841, adăugîndu-se la vechile clauze că „profesorul Gheorghe Bariț va avea a primi în vremea susnumită cîte... doaă sute și șasezeci fiorini bani de argint pe fiștecarele an"; în 10 sept. 1841, pentru 17 sept.—1841 — 17 sept. 1842; în 15 sept. 1842, pentru 17 sept. 1842 — 17 sept. 1843; în 15 mai 1843, pentru 17 sept. 1843 — 17 sept. 1844, și în 17 august 1844, pentru 17 sept. 1844 — 17 sept. 1845: „Acest contract mai rămîne în a sa putere și pe viitorul an, ... singur cu aceea deosebire, că după ce profesorul G. Bariț sloboade cvartirul său cel de acuma în dispoziția obștei și a școalei, ne mai ținîndu-l de la st. Mihai încolo, cinstita obște, — pe lîngă leafa de c.f. 260 și de c.f. 6 pentru lemne, ce dă pentru slujba de profesor a lui G. Bariț —, îi mai face și despăgubire la cvartir cu c.f. 40, adică patruzeci fiorini argint".

[9] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 9.

[10] *Ibid.*; C. Suciu, *Protestul din 1842 al Blajului împotriva limbii maghiare*, în „Cultura creștină", XIV, 1925, p. 124 și i d., *Blajul, Brașovul și Barițiu, loc. cit.*, p. 319.

Scanned with OKEN Scanner

Problema *vrăjmaşilor* se cere explicată.

În general, saşii nu au privit cu ochi buni înfiinţarea „şcolii naţionale", despre care a mai fost vorba. Întărîtaţi, s-au dedat la provocări. În 1835 de pildă, tinerimea săsească a „terorizat" pe dascălul Dimitrie Leca[11], iar în 1837 cîţiva funcţionari municipali l-au brutalizat pe Bariţ. Se ştie cum a pornit şi s-a desfăşurat prigoana. Bariţ, Coriolan Suciu şi Candid Muşlea au dat referinţe ample despre ea[12]. Cu scăpări neînsemnate, Muşlea a urmărit incidentul pînă în iulie 1837. Ce s-a întîmplat însă ulterior nu a putut să arate, lipsindu-i informaţia. Completări aflu în scrisoarea lui Bariţ către Lemeni, din 21 sept/3 oct. 1837. Indignat, episcopul relatează principelui Ferdinand d'Este „maltratările" suferite de Bariţ şi propune instituirea unei comisii de anchetă. Guberniul numeşte comisia şi ordonă ca Bariţ să nu dificilizeze investigaţiile. La rîndul său Lemeni îşi mustră subalternul, în 15 august, şi-l consiliază în ce fel să se poarte cu anchetatorii. Acesta îi mulţumeşte pentru sfaturile părinteşti, dar, în acelaşi timp, declară că nu le poate urma. Prea s-au purtat „duşmănos şi tiranic" cu el: l-au sculat în miez de noapte şi l-au învinuit, fără dovezi, de complicitate cu Dimitrie Marin, negustor falit. Excesele trebuie sancţionate, căci dacă mai există dreptate pe pămînt (quo si justitia adhuc viget), nimeni nu poate să fie absolvit de pedeapsa meritată. Lemeni să intervină iarăşi la Guberniu, pretinzîndu-i să lumineze „întreaga afacere", cu sprijinul magistratului din Braşov.

Deci: în perioada 1835—1837 relaţiile dintre Bariţ şi Lemeni au fost destul de amiabile. Episcopul îl dojeneşte din cînd în cînd, dar îl şi ajută să meargă pe drumul apucat după strămutarea sa la Braşov. Bariţ solicită intervenţia lui Lemeni ori de cîte ori se simte strîmtorat, iar vlădica cedează, de obicei, stăruinţelor sale. În această ordine concludentă este scrisoarea lui Bariţ din 17/29 decembrie 1842 (vezi *anexa X)*, cînd împrejurările îl silesc să apeleze iarăşi la „părinţasca bunătate şi îndreptare" a arhiereului, într-o problemă care merită o cercetare aparte: călătoriile făcute la Viena înainte de 1848 şi întîlnirile sale cu vîrfuri ale poliţiei secrete austriece.

[11] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 8.

[12] *Ibid.*, p. 9; C. Suciu, *Blajul, Braşovul şi Bariţiu, loc. cit.*, p. 316; C. C. Muşlea, *Contribuţiuni la viaţa şi opera lui Gheorghe Bariţiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 105, 1942, nr. 75 şi 76. Vezi în *anexe* un *Atestat* scris de negustorul A. Dulgurov, martor la maltratarea lui Bariţ de către „secretariul" Kayser; *Atestatul* în Biblioteca „Astra" din Sibiu, mapa XVII/6.

Scanned with OKEN Scanner

ANEXE

I

Mult dorit şi prè iubit fiu al meu, Georgie!

Întru ocupaţiunele mele celea multe, cu care şi acum la adînce-le-mi bătrîneţe sum provăzut, îmi aflai puţintel timp de a te mai cerca cu una epistolă, prin care vreu a-ţi face lucru cunoscut, cum că pînă în momentul prezent, din mila lui Dumnezeu şi după ajuto-riul Atotputernicului, pe cei 5 fii ai mei şi fraţi ai tăi, pe unul fieş-tecarele deosebi, cu una sută fiorini, în m[onedă] conv.[enţională], i-am ajutat încă în anul trecut; aşadară mi-am propus ca şi pe tine cu atîta sumuţă să te ajut. Însă socotind ieu celea mie prin tine dăruite, poci zice cu adevărat că nu te ajut, fără doară nici împru-mutul cu îndestulare nu ţi-l poci recompensa; însă mai încolo ne supunem divine[i] providenţe. Iată, în epistola aceasta subsigilată, una sută fiorini în m.[onedă] austr.[iacă] îţi trimit; primeşte-i ca de la on părinte care cu mare a inimii căldură te doreşte să te mai vază la casa cèi părinţească, fiindcă ieu acuma sum prea aproape de a zice „rămas bun lume şi viaţă trecătoare". Pe lîngă toate acestea dar, nu mi-ar place a mă despărţi pînă nu te voi mai vedè barem o dată şi apoi doară una vedere, care [?] va odihni sufletul meu, poate una vedere numai va fi, iară celelalte numai dincolo de mormînt. Şi aşa, dacă te voi vedè, lacremile mi se vor întoarce şi schimba în bucurie. Vino dară, dulcele meu fiu, de te vor ajuta puterile. Cît despre rămăşiţele cari cu mare sudoare le-am cîştigat, să facem lao-laltă amîndoi on testament, ca toţi fii[i] mei să poată fi odihniţi. Aş dori ca în vara aceasta pe toţi fiii mei cei iubiţi să-i văd adunaţi într-una la masa mea şi pe lîngă mine. Aşadară, prin una epistolă mă înştiinţează pe cînd vei face-o aceasta, ca şi pe ceialalţi fii pe atuncea să-i poci aduna. Fîn, ovăs am destul, şi de celelalte ce se vor pofti spre a voastă intreţinere încă am la mine. Nu vreu să vă cheltuiţi aice [?], că nu-i mult on creiţiar; că nu-i mult ce mi-au dat Dumnezeu, de am de unde, spre al vostru folosul, de unde să cheltuiesc. Afară de aceea, tocma la serbarea st. apostoli Petru şi Pavel mi se împlinesc 50 de ani de cînd sînt preot, şi atuncea mi se cuvine a da laude lui Dumnezeu că mă aflu încă în viaţă. Vino, vino te rog, ca să putem şi despre soru-ta a ne consulta, ca s-o mîngăiem.

După toate aceste, sărutînd pe prea iubita mea noră, pre toţi ai mei nepoţi, trimiţînd binecuvîntarea mea peste voi, dîndu-vă atot-puternicul Dumnezeu îndestulată fericire, tot bine şi fericită sănă-tate, sărutîndu-te, sum şi rămîn al tău prea iubitoriu părinte, Ioan Bariţ.

Petridu de Mediu, 16 mai (1)860

II

Petridu de Mișloc, 20 martie 1862

Prè iubite, dulce și îndelung dorit fiule Georgie!

De cînd cu aiutoriul lui Dumnezeu ne-ați onorat casa părinților nostri, nici cît mai puțină înștiințare nu furăm în stare de la voi de a primi, ca să ne mai putem mai de aproape a ne informa despre cursul vieții voastre, că aflați-vă cu toți sănătoși și în viață au nu. Îndeplin ne-am bucura și odihni, dacă și această scrisoare, dimpreună cu pofta-mi, v-ar afla în viață și fericită sănătate pe toți și pe toate. Noi cam în toată una zi tot perzînd din puteri, ne aflăm perzînd. Aceasta cam des simțindu-o, îmi vine ca mai curînd cu următoarele să te asecurez: iată ieu trimit bunum miețian purisat [?], care pentru mai îndepărtată vremea viitoare să te poți informa și folosi; primește-l. Încîtu-i pentru „Asociațiune", domnul Elee Vlasa, protopopul nost, încă în toamna trecută ne-au fost requirat ca, dacă și aș avea voie și și prindere, să dau la „Asociațiunea" în Săbiu fundată 200 fl., adecă doaă sute fiorini v.(echi) a.(ur), pentru ca să mă fac mădulariu aceii generoase și folositoare „Asociațiuni", deodată și pentru înaintarea, folosul și bucuria a toatei familii baritiane. Ce zici, bine și de folos va fi? Eu am probat să-i dau la mai sus lăudatul d. protopop, ca la locul competinte să-i și expedieze, însă prè iubitul fiu Leon mi-au trimis înscris, zicînd ca să nu fac așa. Dară mai bine va fi ca la vara viitoare, cînd se vor aduna cu toți la Brașeu, atunci numai să-i enumerez. Ce vei zice, cum mă vei informa în acest obiect? Mai încolo, cît de curînd am voie ca să te aiut la celea 4 icoane, la biserica noastă din Petrid de neapărut poftite, despre care încă cu prilegiul finții tale la noi ne vorbiserăm. De unde nicidecît nu se vor putè găti, îi voi celtui și pentru pruncii tăi; iară după acei 50 fl.v.a., nu multă vreme va trece încît iarăși ieu voi mai trimite 50 fl.v.a. Acuma de prezenți fiind dați împrumut și avînd termin, nu-i poci în grabă să-i admanuiez. Aș dori pînă mai trăiesc să văd s. biserică cu celea de lipsă, de nu și îndeplin, batăr la un grad și mai mișlocit împodobită. Fiindcă pe locurile noaste nu se află zugravi de ceva treabă, numai de cei de la Nicola, de nu se află în Brașeu, să trecem la România, că acolo cred că se vor afla. Aceea încă socot, că vei avea preteni cărora acest lucru de mine foarte dorit îl vei putè concrede, după ce în scris reportul cît mai în grabă mi-l vei trimite și ieu îndată voi trimite îndărăpt. După ce și pînă atuncea poftindu-vă toată fericita sănătate, pe lîngă binecuvîntarea părintască, sărutîndu-vă pînă la unul, așteptînd, rămîi și sînt al vostru doritoriu și de bine voitoriu părinte, Ioane Bariț.

Scanned with OKEN Scanner

III

Cinstite părinte!

Domn mie mult preţuite!

Cred io aceea cum că tocma atuncea cînd io-mi ţin nespusă norocire pentru ocazia care mi s-au dat cu puţintele rînduri a te onora, te va apuca mirare cum că dintre atîtè rudenii eu singur mă aflu, străin, care despre un obiect ca acesta delicat să te înştiinţez.

Fierbînd adecă de mai multă vreme, mai ales în crerii bunului nostru patron, domnu canonic Vasilie Raţiu, fericitul acela plan al cinstitei domniii tale de a veni la noi, fără de a mişca vreun cuvînt legănat oarecare dintră rudenii, cu ocazia aceasta a multor aici făcute mutări au pomenit domnul Raţiu înaintea Măriii Sale Episcopului despre intenţia c. domniii tale şi s-au svătuit laolaltă că dacă te vor chiema la dieţezul nostru ce staţie să-ţi deie; mai pre urmă au aşezat că dacă vei voi a veni, să fii profesor la a 3-a normă catechet şi la Gymnasium profesor limbii nemţeşti, pînă atunci pînă cînd directura normii de aici, carea acuma interimaliter este pe lîngă domnul Raţiu, de la Î. Curte ţi se va mijloci.

Acum întîmplîndu-se aşa, cît fraţii Vasilie şi Dumitru tocma în zioa de Dumineca Florilor (sic), în carea porniră cătră casă cu căruţa, înştiinţaţi despre acest *conclusum*, nu putură a-ţi face înştiinţare mai cu pripă, ci-mi lăsară tot lucrul mie spre a ţi-l scrie, [î]mi şi îndrăznesc, aşa precum adevăratul dor mă îndeamnă, a te înştiinţa.

Adevărat este, cinstite domnule, cum că staţia pomenită încît este venitul, întru asemănare cu venitul de acum ce-l ai, este subţirea; ci oamenii nostrii (sic) argumentează aşa: că un bărbat de adevărată cultură şi sporiu a dulcii naţii şi patrioţilor săi învăpăiat, nu atîta se uită la venituri, decît la modru de a folosi pe cum voieşte şi a astupa gurile a multora, arătînd acea generozitate cum că nu mîncarea şi beutura, ci adevărata dragoste îl îndeamnă la ostenele şi lucruri.

De altmintrilea, în dieţezul est prea lăţit mai de multe ori vacanţii [= parohii vacante] se dau pe ales; apoi mi se pare că de un an, doi s-au început o epochă în care interesurile cele spurie [= necurate, necinstite] încep a se pune de lături, de nu de tot, batăr parte mare, aşa cît alegerile se fac după vrednicii, nu după nu ştiu ce nepotismuri.

Aceea încă este ştiut cît doreşte dulcea c. domniii tale familie venirea-ţi, nu numai, ci şi toţi bunii nostrii cunaţionalişti. Eu sunt

Scanned with OKEN Scanner

acel norocos ca să mă rog în numele tuturor, făcînduţi acea puţină reflexie, cum că cu mult mai mare lipsă are un dieţez ca esta mare de bărbaţi zdraveni, decît unul de vreo doă numai parochii. Ci [?] mai multe nu-mi îndrăznesc, doară şi pè [= prea] multe.

Cu aceste sunt al cinstitei domniii tale şerb umilit, Georgie Bariţ m.p., în al 3-lè an a ss.th. auzitoriu. Blaş, 1834, 28ª aprilis st. novo[13].

IV

Episcopul să îl scuze că răspunde cu întîrziere la adresa oficială din 13 dec. 1836. Bariţ neagă sus şi tare învinuirile aduse de Vasile Raţiu; ele sînt curate calomnii. Zvonuri despre nepoata canonicului (Anica Mureşan) nu a scornit. Neavînd de ce, nu o să-şi ceară niciodată iertare.

În ceea ce priveşte celibatul *său, nu poate să ia, ca alţii, o hotărîre pripită. Problema fiind serioasă, cere să fie bine cîntărită.*

Motivele plecării sale din Blaj trebuia să le împărtăşească episcopului Ştefan Moldvai. La Braşov, fanatismul religios dezbină pe fiii aceluiaşi neam (ubi phanatismus religiosus perpetuum murum eiusdem nationis interjecerat). El se simte însă în deplină siguranţă printre ortodocşi şi are posibilitatea să strîngă ceva bani (modicam precuniam), cu care să meargă în străinătate. Vrea să susţină acolo nişte examene, pentru a putea ajunge avocat. La Blaj toate căile îi erau închise. Cîte nu a pătimit în 1835, cînd cu numirea în postul de profesor de fizică! Dar el nu dispersează în nici o împrejurare (in nulla vitae casu desperare scivi).

2 Febr. 1837 / 21 Ian.

Cearta cu canonicul Bas. Raţiu, pentru nimica. Era foarte violent.

Illustrisime Domine!

Quod ad paternum Illustr(itatis) V(estrae) de 13 Dec(embris) 1836 rescriptum officiosam excusationem facere distulerim veniam humillime oro; cum enim acceperim Illustritatem Vestram non perfecte valere, nolebam tam taediosam turpemque causam qualem ratione

[13] Scrisoarea este adresată, cred, lui Grig. Moldvai; unele indicaţii în sprijinul acestei păreri apud C. Pavel, *Şcoala din Beiuş, 1812—1928*, Beiuş, 1928, p. 141 şi N. Comşa, *Dascălii Blajului*, Blaj, 1940, p. 70.

mei exortam fuisse video importune recolere. Dein autem pro tanta quantam prae se fert D(ominus) Canonicus contra me exacerbationem expectabam ut tandem aliquando processum contra me effective moveat, nam ego omnia ea de quibus accusor, *perfracte nego*, atque nihil aliud quam calumnias a malevolis in me coniecta esse queror, de quibus et protestor, nunquam ergo deprecabor. Haec ut Judici quae sequuntur ut Patri.

Calumnias esse, quae in me ex parte R(everen)diss(imi) C(anonici) coniiciuntur ut reliqua taceam, una circumstantia docet. An poteram ego nisi forte amens fuerim cuiquam dicere, quod videlicet hic causa mortis . . . fuerit, imo quod idem data medicina peremerit? An non annus elapsus fuerat a quo . . . desierat non frequentabat domum nullumque absolute negotium ibi habebat, quomodo ergo data medicina peremit. Dein auten ego causam mortis scivi semper fuisse non aliam quam puerperium. En quam inconsiderate haec calumnia mihi affigitur. Nimirum, in absentem licebat evomere qualiacunque. Idcirco, lubens volo moveatur processus, terminetur causa via juris.

Porro Illustritati Vestrae insolitum videtur ut aetate gaudens, absolutus p(er) tantum temporis spatium deliberaverim de coelibatu; mihi vero insolitum videretur, a nonnullis tam brevi tempore eiusmodi deliberationem fieri posse, nisi effectus viderem quotidie tristissimos. Ad haec, eo tempore quo facultatem prima vice oravi ob brevitatem temporis et res meas confusas praecipua momenta quae me Coronae manere volunt exmisi, commisique D(omi)no Moldovai oretenus substernenda. Theologus unitus retenta imo proclamata fidei meae professione, o disunitis, Blasio Coronam vocatus, et rogatus. Coronam inquam, ubi phanatismus religiosus perpetuum murum filiis eiusdem nationis interjecerat, ubi nomen uniti vel hodie dum rudem plebeculam exhorrescere faciat; ubi ego ex alia parte, a civibus huic communitati ecc(lesi)ae adscriptis tenore contractus in omnem modum securitatem positus, via ad comparandam modicam pecuniam aperta, quatenus futuro tempore meis expensis ad rigurosum deponendum in externas oras possim; haec pro hac mea aetate, cuicumque alteri emolumento praeferre scio. Tanto a fortiori, cum Blasii ex causa patrocinii R(everen)dis(simi) D(omi)ni Ratz ab maiori ex parte persecu(ti)oni occulte expositus, id non facile Blasii impetrassem. Nam si vel ea, quae in absentia Ill(ustritatis) V(estrae) ratione mei evenerunt dum ad cath(edram) ph(ysices) denominabar reputem, exhorreo et moeror occupat animum meum.

Haec si aliquid valent coram Ill(ustritatem) V(estram) oro ne

Scanned with OKEN Scanner

me a sinu suo rejiciat, quod si indignus reputor qui amplius hac gratia fruor, equidem id scire desidero, quo res meas aliter componere possim, nam ceterum in nullo vitae casu desperare scivi.

V

Canonicul Raţiu îl reclamă pe Bariţ la Consistoriul din Blaj, pentru neplata sumei de 30 florini. Consistoriul să îl constrîngă să restituie împrumutul ori să-i îngăduie să îl acţioneze în judecată.

Venerabile Cons(istorium)

Ex his acclusis recognitionalibus intelligere dignabitur V(enerabile) Consistorium quod G(eorgius) B(ariţ) nostrae A(ltissimae) Dioeceseos quondam theologus et ph(ysices) prof(essor) nunc vero Coronae mercenarius privatorum puerorum instr(uctor) adhuc 1835 die 4 Au(gusti) dum studia theologica absolvens nond(um) appl(icationem) h(a)b(e)ret levaverit a me mutuos 20 f(lorenos) c. (= conventionalis monetae) ea lege, ut quam primum appl(îcationem) nactus fuerit e primo salario reluere teneat(ur), quod n(on) tan(tum) n(on) praestitit sed nova arte usus 28 apr(ilis) 1836 adhuc alios 10 fl(orenos) ea a me mutuos extorsit cum assecura(ti)one quod cum fine Iunii eiusdem anni totum debit(um) cum grat(iarum) a(cti)one mihi repensat(um) sit, verum to(t)um abfuit ut promisso staret, et debit(um) persolveret ut potius a levata pecunia me iam studio devitans conseq(uenter) solutionem debiti protraxit, donec in Valach(iam) transitus nec amplius Blas(ium) reversus debit(um) hodied(um) solvere tergiversatur. Qua de cau(sa) orand(um) duxi V(enerabile) Cons(istorium) ut si B(ariţ) G(eorgium) adhuc J(uris)d(icti)oni suae subjectum agnoscit eundem ad debitum praeat(actum) quantocius persolvendum adstringat, casu vero in contrario mihi f(acu)ltatem tribuere dignetur quo medio sec(ularis) J(uris)di(cti)onis quod meum e(st), a moroso et ingrato debitore desumere possim.

Qui caeterum in distincto et debito venerationis cultu permaneo.

VI

Sesizat de Raţiu, Consistoriul îi cere lui Bariţ, în 2 august 1837, să-şi lămurească situaţia. Îl întristează faptul că în adresă este arătat ca un datornic neconştiincios, ingrat şi viclean (morosus, ingratus et artificiosus debitor).

Scanned with OKEN Scanner

Bariț explică de ce s-a îndatorat (imposibilitatea de a face altminteri față obligațiilor impuse de grija unor nepoți, rămași orfani) și dispune restituirea banilor prin profesorul Ioan Rusu.

În 23 sept. și în 5 dec. 1836, a rugat pe episcopul Ioan Lemeni să aprobe rămînerea sa la Brașov, timp de 3 ani.

Septembris

$\frac{12^a}{24}$ 1837 die

Venerabile Consistorium

Quod in paternis V(enerabilis) Consistorii de d(a)to 2ª Aug(usti) a(nni) c(urentis) ad me transmissis mandatis tam tenere de persolvendo per Rever(endissimum) D(ominum) R(atz) c(anonicum) tunc t(emporis) custodem a V(enerabili) Clero contracto debito admoveat quantas possum filiales ago gratias; quod vero tam tetre ut morosus, ingratus et artificiosus debitor depingar, vehementer angor. Non erat mihi iis temporibus ullo artificio opus debitum contrahere, cum agentibus orphanorum avunculi mei Petri quondam Popovits cunctis consangvineis per Reverendissimum Dominum Canonicum Ratz eo adductus ut heu me miserum et nullius expe(rientae) hominem juvenem tutorem et curatorem dictorum orphanorum agam, in horum emolumentum satis libenter in casibus necessitatis sublevabar; tanto a fortiori, cum silentibus expensarum connotationibus a me factis, Deo et conscientia teste dimidium salarii mei qua physices professoris in miseros illos orphanos expenderim. Nam ego iis victum e proprio lignationem et vestitum e proprio dedi, proventus eorundem vix ad res oeconomicas procurandas sufficiebat. Sed nimis longe abripior. Postquam in humillimis meis de d(a)to 23 Sept(embris) item 5 Dec(embris) a(nni) 1836 ab Il(lustrissimo) D(omino) Ep(isco)po facultatem petiissem hic loci spatio trium annorum manendi, eo addito, ut si me instantanee Sua Ill(ustritas) redire iusserit redeam: cum sapienti nimis Ill(ustrissimi) Ep(isco)pi consilio ne nimirum persecutioni quae iam in me exarserat propius exponar revocatus non sim; ego ratione debiti persolvendi a nemine unquam benevole admonitus, absensque ignarus penes quem custodia Cassae V(enerabili) C(leri) esset unice expectabam per amicos certior reddi quonam obligationes meae transierint Nam de ultima obligatione obligatus eram an ad V(enerabilem) Cl(erum) vel ad R(everendissimum) Custod(em) fecerim — cum in pari non habeam imo in ep(isto)la ad Ep(isco)pum scripta p(er)scripsi me debere expectarem etc.

Idcirco nunc obligat(ionem) ad R(everendissimum) D(ominum C(anonicum) reluturus 10 R(enenses) f(lorenos) per A(dmodum) R(everendum) ac Cl(arissimum) d(ominum) Rusz penes restitionem

Scanned with OKEN Scanner

originalis cum summa grat(iarum) act(ione) repersolvo. Quod vero 20 R(enenses) f(lorenos) c(onventionalis) m(onetae) attinet, audeo supplex accedere, dignabunt(u)r summam hanc dilecto meo Patri A(dmodum) R(everendo) D(omino) Joanni Baritz Parocho K(özép) Peterdiensi numerosa nimis familia educandis in schola prolibus onerato tanquam uni e cleri membris paterne assignare, ac proin obligationem per me mox reluendam eidem transponi curare. V(enerabile) Consistorium D(ominum) Patr(onum) orat Filius pro Patre! — Quod si indignus censear cuius petitioni deferatur, eo in casu idem supra laudatus A(dmodum) R(everendus) D(ominus) Prof(essor) loco mei repersolvet obligationemque meam excipiet.

Quae dum humillime orans in omni humillitate animique mei gratitudine substerno, sum V(enerabilis) Cons(istorii) servus ac filius perpetuo obed(iens) B(aritz) G(eorgius) A(lmae) D(ioeceseos) Fog(arasiensis) Th(eologus) Abs(olutus) et Hypodiaconus ordinatus.

VII

Răspuns la o scrisoare, „mai mult decît părintească", a episcopului Lemeni, din 15 aug. 1837. În ambele epistole este vorba de şicanele suferite de Bariţ din partea comisiei însărcinate să ancheteze falimentul negustorului Marin. Episcopul să-l ajute ca dreptatea, grav ultragiată, să iasă la iveală, iar vinovaţii să fie pedepsiţi.

21 sept./3 oct. 1837

Ad Illustrissimum Ep(isco)pum Joannem Lemeni
Ilustrissime Domine Praesul etc. etc.

Plusq(uam) paternas Illus(tritatis) Vestrae de dato 15 Aug. 1837 ubi conformiter Gub(ernia)li Decreto mihi iniungere digna(batur) etc. doloremque suum exprimit in omni filiali humilitate percepi, atque in omnibus mihi iniunctis quovis tempore obedientissimus praestabo. Certe Illustrissimme D(omine) P(raesul) etiam 11° Febr(uarii) qua die Comissio tempore noctis ad se citavit nulla exceptione vel allegatione facta sponte comparuissem nisi tyrannicam et illegalem horum hominum agendi rationem iam antea cognovissem. Ad haec vero acta Comissionis cridalis Marin, in testimonium provoco. Georg K[ayser] scriba salariatus(?) qua Plenipotentiarius creditorem Baroncia de publica platea abducit, Joannem Marin nep. D. incarcerat prop(ria) auctoritate, id quod in facie Comiss(ionis) fate(tur) et exponit. D.M. cridalis qua civis et mercator ictibus baculor(um) verberat(ur); e Comissione, benignisante fit forum criminale

Scanned with OKEN Scanner

per Deum vivum! quid mihi expectandum erat! Sed ego haec omnia in aliud tempus favorabilius repono, quo si iustitia in terris ad huc viget omnia huius Comiss(ionis) acta, excipientibus mecum numerosis aliis ruere debebunt, et quidquid in me praetendit(ur) alia via in lucem prodibit, clarescetque an ego complex effective Marin, dici possim, quandoquidem ab ipso qua iam antea incarcerato nihil celari recipere potuerim. Et si ego complex, cur non et juvenes ii qui res praesentes ad me detulerunt rei, cur non complices sed a magistratu absoluti?

Cum igitur involutis Comissionis cridalis Marin rebus, hac occasione nec in meas partes quidpiam determinati desiderare aut novam petitionem intuitu totius causae facere possim: id unicum oro Illus(tritătem) dignabit(ur) pro me filio et Hypod(iacono) suo apud Exc(elsum) R(egium) Gub(ernium) quatenus conformiter B(enignorum) Alt(issimorum) D(ecretorum) qua [?] nec in polit(icis) nec in jud(ici)influxu et excessitus prout expet(itur) genuine informet(ur) et ut talis cui vi plurium B(enignorum) Alt(issimorum) D(ecretorum) qua [?] nec in polit(icis) nec in jud(iciariis) scire agere licit(um) sit, ut contumacem et ad hucdum hoc precario officio fungentem ab off(ici)o amoveri curet. Id quod vel ex eo capite . . . quod per illum homine(m) in hac causa omnia susdeque [?] pert(urbata) sint et adhuc perturbabun(tur).

VIII

Contract

Prin puterea căruia să face ştiut cărora se cuvine, tutulor celor de acum şi celor din viitorime, cum că supt datumu de astăzi, la 17 ale lunii septembrie, călindaru lui Iulian, în anul 1836, s-au închis acest contract între iubitorii de învăţături, domnii cetăţeni şi neguţătorii cei mai jos amintiţi, din cetatea Coroanei, şi între domnu profesoru Gheorghie Bariţ, după următoarele condiţii, adecă:

1. Mai sus numitu domn profesor cu numita Soţietate s-au învoit a sluji în şcoală, ca cel dintîi profesor, în trei ani de zile, care de astăzi să vor începe, cu o plată pă fieşicare an cîte 20 f. 200, adecă doă sute de fiorini în bani de argint, şi cu o casă de lăcuinţă ce i s-au dat, dimpreună cu lemne de foc ce i să vor da, pentru care se îndatorează, ca cel dintîi profesor, să dea în şcoală tinerilor învăţăcei lecţii în limba românească, nemţească şi latinească, după un proiect de învăţătură care ni l-au făcut cunoscut, şi să aşeze şcoala

Scanned with OKEN Scanner

pe un temei pă care următorii mai cu înlesnire să poată zidi învăţăturile, după un metod mai nou ce i să va vedea mai înlesnitor, după loc şi după vîrsta tinerilor, fără să dea cineva vreo mutare lucrării dumnealui.

2. Încă să îndatorează, dimpreună cu al doilea suptprofesor, ca în tot anul înaintea Soţietăţii să dea 2 examene: la 2 fevruarie şi la doă iulie, unde spre bucuria părinţilor de obşte să va primi toată roada ostenelilor dumnealor, şi în toată săptămîna să va ţinea ferie (= repaus, zi liberă) vinerea. Pre lîngă care să va păzi a nu primi în şcoală nici un şcolar fără de ştirea orînduitului inspector [al] acestii şcoale. Iar încît pentru orînduitele pedepse ale şcolarilor, să le păzească după regulamentu şcoalelor Austrii şi la toate urmările orînduielilor şcoalelor să se înţeleagă cu inspectoru orînduit.

3. Numita Soţietate să făgăduieşte spre ajutor a-i da şi un al doilea suptprofesor, care va fi îndatorat să urmeze metodului şi instrucţiilor întru toate povăţuirile ce va da dumnealui, şi pe lîngă casa de lăcuinţă, dimpreună cu lemne trebuincioase de foc ce i s-au făgăduit a i să da, pentru osteneala dumnealui pă fieşicare 3 luni trecute i să va plăti 20 f. 50, adecă cincizeci fiorini în bani de argint, şi cunoscîndu-să între noi că această hotărîtă plată este puţină de a-ş[i] ţinea càracteru său după cuviinţă, i să făgăduieşte că, după vreme mărindu-să venitul din partea Soţietăţii noastre, ne vom strădui cît să va putea a-i îmmulţi plata; asemenea şi în lipsa celui de al doilea profesor, fiind însărcinat cu mai grea slujbă, să i să facă o a patra parte din plata vacantului profesor. Oricare din mădularii aceştii Soţietăţi să va întîmpla să aibă ceva ponos asupra numitului profesor, spre încunjurarea a tot felu de întîmplări netrebnice, pentru orice nemulţămire a sa, prin alesul inspector al şcoalelor să se facă cunoscute numitului profesor, ca amîndoi împreună să se îndeletnicească a urma spre îndreptare.

4. Încă se îndatorează numita Soţietate ca în tot anul să cumpere cărţi, care va arăta domnu profesor că vor fi de neapărată trebuinţă spre învăţătura şcolarilor, cel puţin de cîte 12, 20 f., care cărţi vor rămînea nestrămutat în biblioteca şcoalii.

5. Amîndoă părţile deopotrivă se îndatorează că oricare nu va păzi datoria sa cea căzută şi va face vreo urmare împotrivă, va fi osîndit după măsura greşelii din împotrivirea sa făcută, şi către împlinirea hotărîtului soroc de trei ani, parte[a] nemulţumitoare de a mai rămînea pă legătura acestui contract, cu şase luni de zile mai naintea sorocului să dea de ştire ceilalte părţi după orînduială a să regolarisi.

Şi ca să să păzească nestrămutat întru amîndoă părţile acest aşezămînt, s-au făcut doă asemenea exemplare, întărite cu numele

mai susnumiților contraenși, care s-au dat unu altuia la mînă, spre a avea putere și tărie în tot locul și totdeauna.

Brașov, din 17/29 septemvrie 1836

Povara împlinirii condițiilor acestui contract, toate, să atîrnă asupra celor mai jos iscăliți:

Gheorghie Bariț m. p., profesor
Gheo[rghe] Constandin Cepescu, curator
Ioan G. Iuga
"
Rudolf Orghidan
Dimitrie Marin
Gheorghe Nica
Gheorghe G. Iuga

IX

Atestat

Io, cel jos subscris, mărturisesc înaintea cărora se cuvine, cum că în anul 1837, 11 februarie, venind la casa domnului profesor de aici, Georgie Bariț, mai întîi d. secretariu de magistrat Georgie Kayser, apoi îndată după aceea mădularii comisiii cridale [= de faliment], d. Gräf și Fabritius, petrecuți de trei slugi obștești și de doi feciorași robiți, s-au apucat a face vizitație de casă [= percheziție], poftind de la numitul profesor scrisori și bani, care însă au făcut protestație solenă, după legi, pe 200 rf. c. m., să nu se atingă de lucrurile dînsului, zicînd că este perso(a)nă besericească și profesor, și cum că comisia n-au cerut de la nime slobozenie să intre pe locul besericii. Însă totuși comisia, întrebuințînd putere, au făcut vizitație întru toate cîte i-au plăcut; după aceasta, comisia s-au dus. Însă secretariul Kayser, care n-au fost comisariu, ci numai plenipotențiariu a do(a)mnii comtesii Kalnoki, întorcîndu-se fără veste din curtea bisericii în casa profesorului Bariț, dimpreună cu un slugă de oraș, porunci la slugă să prindă pe profesorul, să-l caute la trup, care, protestînd de nenumărate ori, pe urmă văzînd că nu scapă, au strigat după ajutoriu de la vecini și după arme; însă neîndrăznind nime a-i ajuta; și într-ace(e)a d. Kayser, trîntind cu ajutorul slugii pe profesorul Bariț de pămînt, l-au căutat pe de alăturea în busnare (sic) și neaflînd nimică, l-au mai apucat o dată însuși secretariul Kayser de grumazi și iară cu ajutorul slugii l-au trîntindu-l încă o dată și căutîndu-l. Io văzînd așa și vrînd să-i dau ajiutoriu profesorului,

Scanned with OKEN Scanner

secretariul mi-au făcut amerinţare şi nu m-au suferit; însă neaflînd nimica la dînsul, l-au lăsat acolea. Io într-ace(e)a, temîndu-mă de mai rele urmări, am fugit după ajutoriu pentru profesorul Bariţ, şi aşa mai multe n-am văzut. Iară despre aceste toate, văzîndu-le cu ochii mei, fiind de faţă şi privind, mărturisesc în cunoştinţă şi mîntuirea sufletului mieu, întărind pentru totdeauna cu subscrierea numelui mieu şi cu obicinuita mea pecete,

Braşou, 1(837) 14 febr.

Aristid Dulgurov,
neguţătoriu din Galaţi, de la Moldova.

X

Măria Ta Prea luminate Doamne Episcoape, Părinte mie de binevoitoriu[14].

De n-aş pricepe din destul cum toate ceasurile Măriei Tale sînt strîns împărţite la mulţimea lucrurilor şi a îngrijirilor împreunate cu acea înaltă, sfîntă deregătorie, poate că aş îndrăzni a-mi în[n]oi fiasca supunere mai adeseori prin scris, fără a pomeni de vreo trebuinţă; iar acum îmi ţiu de datorie a mă apropia la părinţasca bunătate şi îndreptare a Archiereului meu — o spui sincer — numai cînd poziţia în care mă aflu îmi porunceşte a mă folosi de virtuţile Măriei Tale.

Prea luminate Doamne! Fatalele schimbări ce s-au făcut mai de curînd în Ţara Românească[15] aduseră cu sine ca mie, care ca redactor al acestor foiţe româneşti, poate şi nevrînd, am prilej a privi mai de aproape la firul întîmplărilor, să mi se descopere nişte intrigi ţă-

[14] Originalul, cu chirilice, la B.A.R. — Filiala Cluj, arhiva Bariţ. Pe pagina a 4-a, sus, următoarea însemnare: „Baritz; p(rimit) 15-a ianuarii (1)843".

[15] Bariţ se referă la căderea domnitorului Alexandru D. Ghica, în 1842, toamna. „Fatalele schimbări": *fatale* şi pentru că domnitorul Ghica şi fratele său, Costache, sprijineau băneşte foile braşovene. Între ei şi Bariţ au existat raporturi foarte strînse; informaţii în colecţia „Gazetei de Transilvania", a „Foii literare" şi a „Foii pentru minte, inimă şi literatură" din anii 1838—1842, precum şi apud N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, Buc., 1912; I. C. Filitti, *Despre abuzurile consulilor în epoca regulamentară*, în „Viaţa românească", V, 1910. nr. 6; id., *Turburări revoluţionare în Ţara Românească între anii 1840—1843*, în „Analele Academiei Române", Mem. Secţ. ist., vol. XXXIV; id., *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Buc., 1915; G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, Buc., 1937, p. 96—103; A. A. Mureşianu, *În dosul culiselor redacţiei „Gazetei Transilvaniei"*, în „Ţara Bîrsei", X, 1938, nr. 3, p. 198; C. Velichi, *Mişcările revoluţionare de la Brăila din 1841—1843*, Buc., 1958.

sute de către o putere străină în ţara sus însemnată, pe care eu, pe cît le cunoşteam, m-am simţit îndatorat a le face cunoscute atît unor deregătorii militare austriace, care ştiam că au poruncă a ispiti toate, cît şi sus la Viena. Motivul moral ce m-au silit a face aceasta e de prisos a-l mai numi; credinţa ce trebuie să avem către monarchul este de sine motiv puternic. Într-aceea, eu mai avui şi alte interesuri de a da pre faţă lucruri de care eram încredinţat nu numai din gurile oamenilor prinţului Ghica, ci şi din scrisori vinite de peste munţi. Pînă cînd compatrioţii unguri strigă în gura mare, învinovăţind pre români de rusolatrie, pînă atunci consulul general rusesc în Bucureşti [= Daşcov] sapă tot cu deadinsul asupra tuturor intereselor austriace, şi dacă vreun jurnal îşi ia îndrăzneala a indigita [= a arăta, a dezvălui] cîte ceva, el nu lipseşte a trînti note la Viena şi a pîrî lucruri de care el numai visează.

Din norocire că Curtea noastră, deşi nu prin consulul său totdeauna, prin alte canale, încă cunoaşte prea bine starea lucrurilor şi, pre cît să pricepe aici jos, face complimente în loc de satisfacţie. În vara trecută pe jurnalele nemţeşti din Braşov sau, adecă, pre cenzorul îl pîrî consulul rusesc în doaă rînduri; şi consulul meu încă luă o uşorică înfruntare o dată. — Deci, după ce eu am pricină de a prepune [= a bănui] cum că mai curînd sau mai tîrziu se poate face vreo întrebare despre puţinătatea mea, rugămintea mea prea umilită către Măria Ta, Prea luminate Doamne, este ca la o vreme de aşa a mă arăta de acela ce îţi sînt Măriei Tale: *cleric subdiacon,* slobozit încoace mai întîi din pricina vîrstei, apoi dispensat, pentru că, după prea-ndurata facultate dată de Maiestatea Sa Împăratul de a tipări şi efemeride româneşti, Măria Ta ai aflat cu cale ca acestea foi să rămîie supt redacţia şi îngrijirea unui individ de religia *greco-catolică,* ca cu atît mai sigur să se poată răspunde aşteptării şi scopului Maiestăţii Sale, de a hrăni şi a întări credinţa şi dragostea poporului românesc către Mărita Casă austriacă, în sfîrşit că eu, după cît mă iartă neputinţa, mă silesc cu toate mijloacele a face destul acestei chemări, după care şi pînă acuma cunosc rezultate bune. — Nu mai adaug a-mi repeţi rugămintea, pentru ca să nu-ţi vatăm sănătatea, prea luminate Părinte.

In zilele trecute ceteam cu domnul abat[e] A. Kovács un articol asupra şcoalelor din Blaj, ieşit în „Vasárnapi Újság" din Cluj. Domnia-sa se miră foarte pentru cé se scriu şi din orăşelul nostru astfeli de lucruri[16]; îmi aduse aminte şi de altul, pe care noi aici am îndrăz-

[16] Abatele Kovács de Felfalu a fost mulţi ani director al gimnaziului romano-catolic din Braşov, unde au dăscălit şi doi români: Andrei şi Iacob Mureşanu. Spre sfîrşitul vieţii sale, Bariţ a afirmat că Antonie Kovács, „deşi preot catolic, zbeuse în spiritul său multe idei moderne" şi că era „un bărbat

nit a-l tipări (în vara trecută), avîndu-l de la om despre care eram aplecaţi foarte a crede că ce au scris, au scris cu ştirea sau cel puţin cu învoirea pe tăcute a Măriei Tale[17]. După acestea, d. abat[e] mă îndatoră a spune Măriei Tale din parte-i umilită plecăciune.

Să mai cutez ori să tac?! Prea luminate Doamne! Foiţele acestea româneşti în dieţezul nostru sînt foarte puţin cunoscute şi cetite. O recomăndaţie (în text: recăndaţiă) ieşită din porunca Măriei Tale cătră protopopi ar putea face minune în privinţa aceasta!

Cerînd iertare şi sărutîndu-ţi sfînta dreaptă, rămîi al Măriei Tale şerb şi fiu prea umilit, Gheorghie Bariţ mp., subdiacon, profesor.

Braşov, 1842, dec. 29/17

de o erudiţiune înaltă" (*Decretu în poterea căruia s-a înfiinţat în Transilvania cel întîi ziariu politic în limba românească, la an. 1838*, în „Observatoriul", VIII, 1885, nr. 36). Vezi încă: G. Zane, *Mişcarea revoluţionară de la 1840 din Ţara Românească*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, III, 1963, p. 185—311; de asemenea: „Gazeta de Transilvania", III, 1840, nr. 8, p. 29; „Analele Academiei Române"; Mem. Secţ. ist., vol. XX, p. 293; C. Suciu, *Blajul, Braşovul şi Bariţiu, loc. cit.*, p. 320—321 şi id., *Blajul, Braşovul şi Mureşenii*, în „Cultura creştină", XIV, 1925, nr. 10, p. 365—368 şi 370—371. — Articolul privitor la şcolile blăjene din „Vasárnapi Újság" (4 decembrie 1842) se intitulează *Balázsfalvi iskolai ügyekről* şi este semnat de G. H.I. = S. Bărnuţ; el reprezintă un atac viguros împotriva spiritului monahal, care urăşte ştiinţa, dezvoltarea şi progresul, precum şi o pledoarie pentru eliberarea învăţămîntului din „lanţurile blestemate ale evului mediu". Animozităţile stîrnite de articol le-a studiat G. Bogdan-Duică, în *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu*, p. 68 şi urm.; ibid., p. 191—195, traducerea în românește a articolului.

[17] Trebuie să fie vorba de *Şcoalele noastre în anul 1841*, din „Gazeta de Transilvania", IV, 1841, nr. 13, p. 51—52. Vezi şi A B C, *Pentru schematismul clerului din episcopatul Făgăraşului, şi încă ceva*, în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", V, 1842, nr. 26, p. 201—205.

Scanned with OKEN Scanner

V

BARIȚ, PROFESOR LA ȘCOALA NEGUSTORILOR ROMÂNI DIN BRAȘOV (1836—1845)

— Trecutul negustorimii române și aromâne, grecești, bulgare etc. din Brașov și Șcheii Brașovului ne este astăzi destul de bine cunoscut, datorită lui B. Baiulescu, Andr. Bîrseanu, N. Iorga, G. Bogdan-Duică, N. G. V. Gologan, D. Z. Furnică, I. Colan, I. Moga, C. C. Mușlea ș.a. Vorbind despre negustorii români de aici, toți au arătat că ei s-au trezit la o viață națională propriu-zisă prin deceniile trei, patru din secolul al XIX-lea. Pe lîngă alte dovezi, autorii amintiți citează, cu îndreptățire, constituirea unui *Soțietet cuviincios de neguțătorie* (1827) și a „însoțirii privitoare spre cultură și petrecanie“ (1835), transformată cu timpul în „Casină română“, precum și *Apel*-ul semnat de C. Cepescu, I. G. Iuga, R. Orghidan și R. Marin, pentru subvenționarea „școlii naționale“, deschisă în 1834 „spre podoaba națiii noastre“[1]. La această școală se angajează Bariț profesor în septembrie 1836. Ea avea în 1836—1837 trei clase; începînd cu anul școlar 1837/1838, se înființează și „clasul al 4-lea sau pregătitoriu de comerciu“, în care elevii erau obligați să învețe, — în afară de „elementurile aritmeticii“, istoria „naturală“ și universală, gramatica latină etc. — „conțepturi de corespondenții și alte scrisori trebuincioase, românește și nemțește“, și „începuturi de dopie, cu deprinderi pe tablă după Jöcher“[2]. B. Baiulescu, Andr. Bîrseanu ș.a. au susținut că pînă la 1848, cînd demisionează, Bariț a funcționat exclusiv la clasele a doua și a treia, predînd gramatica românească și germană, „socoteala“, istoria, geografia, principii de bună purtare, după *Cărticica năravurilor bune* a lui Moise Fulea, și limba latină, „pentru aceia cari

[1] *Soțietet*-ul *cuviincios de neguțătorie* a devenit în 1836 *Soțietet neguțătoresc al românilor*, apoi — în 1854 — *Gremiul cetățenesc levantin din Brașov*, vezi *Casina română, Brașov 1835—1935*, Brașov, 1935, p. X. XIII și XXIV (*anexe*). *Ibid.*, p. 5 și urm., istoria „însoțirii“. *Apelul* apud Andrei Bîrseanu, *Istoria școalelor centrale române gr. or. din Brașov...*, Brașov, 1902, anexa XXXVII, p. 53a—54a.

[2] Amănunte la Andr. Bîrseanu, *lucr. cit.*, p. 19 și urm. *Programa* clasei pregătitoare pentru „comerciu“ a dat-o G. Bariț, în *Cuvîntare școlasticească la examenul de vară în școala românească din Brașov, în Cetate, zisă de...*, Brașov, 6 iulie 1837, [Brașov, 1837], p. 30—32.

voiau să treacă la şcoli mai înalte". În realitate, Bariţ a mai iniţiat tineretul braşovean în *conţepturi de corespondenţii* şi în probleme de contabilitate, de *dopie scriptură* („ducerea protocoalelor"). Faptul îl adeveresc două manuscrise din Biblioteca Academiei, Filiala Cluj (fondul Bariţ). Cel dintîi, intitulat *Epistolariu sau învăţătură pentru facerea felurilor de scrisori*, conţine 7 foi (formatul 24,5×20) scrise îngrijit cu chirilice. Reproduc în *Anexe* foile 1—3 şi 4v, pentru a completa datele mai vechi despre Bariţ ca teoretician literar şi profesor. Celelalte foi cuprind *Cîteva pilde alese de scrisori* (o epistolă prin care fiul îşi „gratulează" părintele de ziua onomastică, una de „mulţămită cătră un prezident pentru un post (dregătorie) ce au cîştigat", o scrisoare „negustorească, cu care un fecioriu de negustoriu se recomîndă ca unul ce au luat asupra-şi treaba tatălui", o „cvietanţie", o „obligaţie" etc.) şi lămuriri privitoare la contracte *(Pentru contracturi)*. Lămuririle sfîrşesc cu: „Iată aici un model de contract". Modelul lipseşte.

Al doilea manuscris (formatul 24,5×20) are 20 de pagini. Pe întîia, care ţine loc de copertă, Bariţ a însemnat următoarele: „Dopia şi corespondenţă comercială etc., 1838. Pentru şcolarii de atunci". Foile 1 şi 7v, 8, 9 şi 10 au rămas albe; foile 2, 3, 4, 5, 6 şi 7r, paginate de autor de la 1 la 11, cuprind lecţii despre *Dopia scriptură sau ducerea catastihelor*. Am reţinut pentru *Anexe* consideraţiile introductive şi începutul părţii referitoare la *Ţinerea simplă de catastife*. În rest Bariţ se ocupă de *bilet sau răvaş, consumo* şi *transito, maestrul* sau *catastihul cel mare, catastihul casei, jurnalul, catastihul de calculaţie (socoteală), scontro-catastihe, scontro de poliţe, catastihul spediţiilor, catastihul de trate* etc. Terminologia contabilicească este uneori nimerită, alteori însă nu: *fac un cont, partidă, socoteală, debet, saldo, adecă suma de desfacere, contul . . . se închide sau se salduieşte, maestrul trebuie . . . să fie ştempuit (gestempelt), credit sau cheltuială,* (persoane) *acreditate, am debitat* sau *am creditat, a storna (storniren), această treabă se numeşte puntuare (pointer), faturelor*. Mai citez: *pretenziile, prăvălie (boltă, dudeană), o linie diagonală, hîrtie zbeutoare* (= sugativă).

Lecţiile lui Bariţ despre purtarea catastifelor sînt mai sistematice şi mai reuşite decît ale tovarăşului său de dăscălie, Emanoil Ioan Nichifor, care a tipărit la Johann Gött *Allgemeine Handlungs- und Wechsel-Ordnung sau Pravilă comerţială* (Braşov, 1837). Cheltuielile de imprimare le-a suportat Gheorghe Nica, negustor şi inspector al „Şcoalei comerţiale a capelii româneşti din cetatea Braşovului"[3]. Ni-

[3] Despre *Pravilă* şi despre Nichifor au scris: I. C. Panţu, *Cea mai veche şcoală comercială la români şi cea mai veche carte pentru ştiinţa comercială. Notiţe de . . .*, în „Gazeta Transilvaniei", LXI, 1898, nr. 251, 256 şi

chifor a compilat „după mai multe cărți nemțești", iar Bariț a prelucrat pe Albert Franz Jöcher, menționat de el în *Cuvîntare școlasticească* (1837) și în *Negoțul și negoțetoriul*[4], din care transcriu pasajul final: cine „vrea a cunoaște mai mult din sfera negoțetorească, vadă între altele: *Büsch's theoretisch-praktische Darstellung der Handlung; Die Handelschule von A. F. Jöcher (drei Bände, Quedlinburg u. Leipzig,* 1833). Izvoare foarte bune se află pentru științele neguțetorești și în limba franțozească, iar mai vîrtos în cea englezească".

Johann Georg Büsch, „öffentlicher Lehrer der Mathematik und Vorstehrer der Handlungs-Akademie in Hamburg", a tipărit în 1792 părțile I—II din *Theoretisch-praktische Darstellung der Handlung in deren mannigfaltigen Geschäften;* celălalt, A. Fr. Jöcher, a alcătuit, în 3 volume, *Die Handelsschule. Real-Encyclopädie der Handelswissenschaften ... Für Jünglinge, welche sich dem Handel und Fabrik-wesen widmen wollen.* Am găsit din lucrare, în bibliotecile clujene, vol. I, părțile I—II, ediția a III-a „sehr verbesserte (Quedlinburg und Leipzig, 1840), vol. II, ediția a II-a, „gänzlich umgearbeitete und vermehrte Auflage" (1837), și vol. III, ediția a II-a, „vermehrte Auflage", din 1838. Bariț a rezumat în *Dopia scriptură ...* capitolul *Die Buchhandlung* (vezi vol. II, ediția a II-a, p. 1 și urm.).

ANEXE

I

Epistolariu sau învățătură pentru facerea feliurilor de scrisori.

Este foarte de folos dacă noi cugetele, simțirile și toate trebuințele noastre le putem arăta și în scris, din pricină că trăind în viață venim la feliuri de împregiurări, întru care prin grai nu ne putem isprăvi trebuințele, ci sîntem siliți a căuta ajutoriu prin scris. Astăzi, spre pildă, am trebuință a mă înțelege cu unul care s-au depărtat, mîne am să fac un contract (zapis), sau obligație, sau cvietanție, apoi iarăși mă silesc să dau un atestat despre ceea ce am văzut, sau am

262; V. Marian, *Pravila comerțială de la 1837,* în „Țara Bîrsei", IX, 1937, nr. 2, p. 128—133. În deceniile anterioare *Pravilei,* noțiuni elementare de „știința comercială" a popularizat Dimitrie Eustatievici, prin *Scurt izvod pentru lucruri de obște și dechilin, în scrisori de multe chipuri.* De pre limba slovenească pre limba românească scoasă și întocmită spre folosul pruncilor neuniți ..., Sibiu, 1792.

[4] În „Foaie pentru minte, inimă și literatură", 1839, nr. 51 și 52. La sfîrșit: „Extract de Gheorghe Bariț". Articolul se ocupă și de chestiuni tratate în *Dopia scriptură:* „Însuși formele mecanice a trebii neguțetorești, dopia (ducerea protocoalelor) simplă și îndoită, italiană și norimbergică, se pot ține într-o sistemă cu totul înlesnitoare".

făcut eu ori alţii. Toate acestea şi alte feliuri de scrisori trebuie să ştim cum să le compunem sau alcătuim.

Fiindcă la facerea oricărui feli de scrisori avem vreme mai multă de a cugeta decît la vorbirea din grai, aşadar cu tot dreptul se cere ca scriind să îngrijim nu numai a scrie bine după ortografie, ci totdeodată să aşezăm cugetele noastre în rînd mai bun, să alegem cuvinte mai potrivite şi să ne păzim de repetiţii netrebnice. Chipul cu care (f.1r) ne arătăm cugetele, simţemintele şi dorinţele noastre în scris se numeşte *stil*.

Care sînt însuşirile unui stil bun?

Sînt acestea: 1. deslușimea, 2. curăţimea, 3. exactitatea, 4. scurtimea, 5. dulcea-sunare.

1. Deslușit, înţeles atunci se zice stilul, cînd aceea ce s-au scris înţelegem fără greutate. Deci, pentru ca să scriem deslușit e de neapărată trebuinţă ca materia despre care scriem să o cunoaştem bine şi să întrebuinţăm cuvinte de toţi pricepute.

2. Curată este scrierea cînd, pe cît se poate, ne ferim de a nu mesteca vorbe streine, mai vîrtos cînd avem în limba noastră altele destul de bune şi înţelese.

3. Exact sau hotărît este stilul atunci cînd fiecare propoziţie dă *numai* un înţeles, nelăsîndu-te la îndoială despre adevărata lui cuprindere. Aşa, spre pildă, n-ar fi nici o exactitate a vorbi astfeli: „Peştele au mîncat omul“, căci aci, pe dreptul, se ridică îndoială care pe care au mîncat.

4. Scurţimea. Aceasta cere ca din scriere să scoatem toate vorbele şi sentenţiile prisositoare, încît să nu scrii nici mai mult, nici mai puţin decît cere deslușitatea şi exactitatea. Spre pildă, să nu scrie cineva „Bătrînul cărunt şi om vechi“, căci iată vorbe prisositoare. Şi iarăşi, să nu zici: „Este minciună, şi nu e adevăr“, căci se înţelege de sine, fără a mai lungi, cum că minciuna nu este adevăr.

5. Bine şi dulce sunătoriu este stilul atunci cînd acela vine la auzul nostru într-un chip plăcut. Cea mai bună sunare stă în rătunzimea perioadelor şi în sloboda curgere a vorbirei (f.1v).

Cum ne cîştigăm un stil bun?

„Lungă este calea prin reguli, scurtă şi folositoare prin pilde“; aşa au zis romanul, aşa zicem şi noi. Regulile care ni se dau pentru un stil bun folosesc cu adevărat destul de mult, mai bine însă ca de toate regulele ne folosim de întinsa cetire a cărţilor şi ale altor scrieri compuse în stil bun, curat şi dulce. Apoi iarăşi, pe lîngă aceasta trebuieşte ca şi noi înşine să ne încercăm mai adeseori a

Scanned with OKEN Scanner

compune unele și altele, scoțîndu-le pe hîrtie, căci astfeli, prin multa și deasa deprindere, duhul omului se agerește și capătă o destoinicie nesocotită [= peste așteptări].

Stilul este de mai multe feliuri, căci altfeli vorbim cu un prietin și altfeli cu mai marele poruncitoriu al nostru; preotul altfeli vorbește din amvon cătră popor și iarăși altmintrelea în mijlocul familiei sale. Tocma așa este și cînd scriem; noi privim, scriind, atît la persoana cătră care scriem, cît și la materia despre care voim a scrie, apoi iarăși la scopul pe care dorim a-l ajunge prin scrierea noastră; de aci se nasc feliuri de stiluri. Într-aceea, fiindcă aci n-are loc să vorbim despre feliuri de scrieri ritorice și mai nalte, noi ne vom răstrînge numai la scrierile de care avem trebuință în viața comună, soțială și familiară. Astfeli de scrieri sînt: epistolele sau așa (f.2r) numitele scrisori, conturi, cvietănții, reversuri, atestaturi sau adeverințe, obligație, scrisori de cărăușie (Frachtbriefe), testamenturi sau diate ș.a.[5].

Epistole sau scrisori

Cuprinsul scrisorilor este foarte feliurit, cu toate acestea noi, voind a scrie firește, sîntem siliți a face oareșicum pe tăcute următoarele întrebări: Ce vrei tu a scrie? Cum vrei a scrie? Cui vrei a scrie?

De aci tragem următoarele regule:

1. În privința materiei sau a lucrului despre care voim a scrie, să judecăm și să cumpănim foarte bine aceea ce voim a scrie, să nu scriem nimic ce nu se ține de lucru; aceea ce scriem să așezăm în rînd bun, adecă să nu mestecăm toate una cu alta, să nu punem la început aceea ce trebuia să lăsăm pentru sfîrșit; în sfîrșit, să ne păzim a nu scrie lucruri de acelea care ne-ar putea primejdui, căci adecă scrisorile, orișicum să fie pecetluite și plicuite, pot cădea în mînile unor oameni blăstămați, carii nu-și țin păcat a le desface și a le citi[6], și noi de altă parte bine știm că slova scrisă rămîne și nu zboară ca cuvîntul. După toate acestea, să ne silim a îmbrăca cugetele noastre în vorbe cuviincioase și potrivite cu persoana și caracterul acelora cătră carii scriem; iar trăsura mînei la scris să ne fie, pe cît se poate, nu numai curată, ci și gustoasă; în sfîrșit, să păzim bine toate interpuncțiile (puntul, coma, două punturi, semi-puntul, întrebarea ș.c.l., ș.c.l.) (f.2v).

2. *Forma dinafară a scrisorii.* Precum ar fi lucru necuviincios a te înfățișa înaintea unui om cinstit sau cu vază [...] în veșmînt

[5] Vezi și *Stilul*, în „Foaie literară", 1838, nr. 2.

[6] Compară cu N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu...*, București, 1912, p. 433.

Scanned with OKEN Scanner

murdar şi prost, tocma aşa nu se cuvine a lua la epistole orice feli de hîrtie (f.3r). [. . . . .]

Într-aceea, toate aceste regule se pot păzi mult mai bine, văzîndu-le cum se pun de către cei practici în lucrare (f.3v).

Către un profesor scrisoare de mulţămită

Prea cinstite domnule profesor!

Pentru mine este una din cele mai sfinte, însă totdeodată şi mai plăcute datorinţe, ca eu dumitale, pentru toată grija şi ostenelile ce ai pus asupra luminării mele în vreme de atîţia ani, să-ţi aduc cea mai vie mulţămită. Domnia-ta m-ai tractat pe mine cu atîta răbdare, îngăduinţă şi înţelepciune, m-ai învăţat atîtea lucruri bune, folositoare şi frumoase, ai adaos aşa mult la o mai bună lămurire a ideilor mele, la îmbunătăţirea stării mele celii morale şi la o punere de temei pentru viitoarea mea fericire, încît eu pururea te voi cinsti ca pe unul din cei dintîi şi cei mai mari făcători de bine a vieţei mele. Ştiu foarte bine cum că aceea ce ai făcut domnia-ta pentru mine eu nu ţi-o poci răsplăti cu fapta, eu însă niciodată nu voi uita mîntuitoarele domniei-tale învăţături, domnia-ta vei rămînea adînc tipărit în mintea mea, şi suvenirea mea pentru bunătatea domnieitale cea iubitoare de omenime pururea se va înnoi în sufletul meu, prin rugăciuni ce voi înălţa spre binele şi fericirea d-tale.

Al domniei-tale mulţămitoriu învăţăcel,

Iulie Maro (f.4v).

II

Dopia scriptură sau ducerea catastihelor

1

A duce catastife însemnează a scrie cu scumpătate toate schimbările şi mutările, creşterea sau micşorarea averii noastre pe toată vremea, pentru ca prin aceasta să ne aflăm în stare de a cunoaşte pe uşor tot cursul şi starea trebilor ce facem cu averea noastră.

Ducerea acurată a catastifelor este oareşicum sufletul negustoriei. Dacă în trebile ce poartă un negustoriu nu va domni peste tot un plan sănătos, rînd bun şi sfîrşit sau scop, el se poate primejdui în multe chipuri, înşelîndu-se sau el însuşi pe sine, ori înşelîndu-l alţii, fără ca să priceapă dînsul, din pricină că un om care nu înseamnă curat nici cît are să dea, nici cît are să ia, cheltuieşte numai pe nemerite şi orbeşte, şi mai pe urmă se pomeneşte că nu are de unde să mai dea. Un negustoriu care nu înseamnă nici preţul mărfii

cumpărate, nici cheltuielele care au mai venit la mijloc și i-au încărcat asupra acelor mărfi, acela nu poate ști cu cît are să-și vînză marfa, pentru ca să nu păgubească.

Într-aceea, să băgăm seama că poate fi cineva speculant sau negustoriu harnic, fără ca el în persoană să se priceapă așa (p. 1) bine la purtarea catastifelor, adecă la așa numita dopie, din pricină că aceasta o poate încrede și la altă mînă, numai prințipalul, să privigheze asupra grămăticului (Buchhalter) din vreme în vreme.

În țările cele cultivate, stăpînirea care dorește înflorirea negoțului dă niște drepturi și înlesniri folositoare tuturor acelor negustori carii țin catastife bine rînduite, regulate.

2

Ținerea simplă de catastife

(Cantor simplu, Einfache Buchhalterei)

Ținerea catastifelor sau a protocoalelor negustorești este de mai multe feliuri: 1. cea simplă, 2. duplă sau italienească, 3. nemțască, 4. englezască și 5. cea din Nürnberga. Noi deocamdată să cunoaștem numai pe cea simplă.

După dreptul negustoresc al Austriei, negustorii sînt îndatorați a ține două catastife mari (Hauptbücher), adecă: 1. *strazza*, 2. *maestrul*.

A. *Ce este straţa?*

Straţa, care se zice și *memorial* sau *prima notă*, este numai o carte în care, pentru a ține minte, însemnăm toate daravelele, fără a păzi vreun meșteșug așa mare la dînsa. Dacă vro marfă o vindem sau o cumpărăm cu bani numărați, atunci ne stă în voie (p. 2) a însemna sau a nu însemna aceasta în straţa, căci astfeli de treabă se socotește ca isprăvită și își are locul său airea. Iar dacă cineva din vreme în vreme cumpără sau vinde mult sau puțin numai pe credit, atunci e de mare trebuință ca și postul cel mai mic să se însemne în straţă. Deci cînd vindem sau cumpărăm pe credit, atunci persoana cui se vinde o numim *debitor* sau *datornic* (Schuldner), iar aceea care vinde se zice *creditor* sau *crezătoriu* (Gläubinger).

Forma dinafară a straţei să fie ca formatul hîrtiei, cum îi zicem, in folio, adecă coala îndoită în două, curmeziș. Deasupra se scrie luna și anul și numărul feţelor; iar *data* zilelor, de obște, o punem în mijloc, pentru ca cu atît mai ușor să se vază; apoi scriem *treaba* sau *postul*, cu toate împregiurările lui, pe care apoi îl substragem cu o linie (p. 3).

Scanned with OKEN Scanner

VI

UN MANUSCRIS AL LUI BARIȚ DIN 1837

— Se știa că Bariț s-a ocupat mai întîi de scrierea limbii române cu litere „lătinești" în paginile „Foii literare" (Brașov, 1 ianuarie — 25 iunie 1838). Interesul său pentru această problemă, considerată de Timotei Cipariu ca o „ramură de știință națională"[1], datează însă din 1836—1837. O dovedește ms. nr. 292 din Biblioteca Academiei, Filiala Cluj, redactat în chirilică și în alfabet latin. El cuprinde 8 foi, format 20×24; pe foaia 8v, cineva, poate chiar Bariț, a notat cu roșu: „Studiu gramaticale de pe la 1839". Indicația este greșită, întrucît studiul a fost scris înainte de încetarea „Gazetei Teatrului Național", deci pînă în martie 1837: *„Gazeta Teatrului"* ar fi bine să iasă cu litere, cu atîta mai vîrtos că — ieșind din București — ar încuraja și pe acești ai noștri ardeleni ca încă mai cu inimă să se apuce de a scri cu litere, adecă să asculte porunca Înaltă"[2]. Se pot reconstitui și împrejurările care l-au determinat pe Bariț să-și alcătuiască studiul „gramaticale".

În *Gheorghe Bariț, profesor la școala negustorilor români din Brașov (1836—1845)*[3], am arătat că învățatul ardelean s-a angajat, în septembrie 1836, la școala din Cetate, deschisă cu 2 ani în urmă, „spre podoaba naților noastre". Timp de 9 ani Bariț s-a devotat acestei școli și activității de culturalizare a negustorilor brașoveni. Manuscrisul 292 este tot un rod al dorinței de a-i ajuta pe slujitorii comerțului să corespondeze și să-și poarte mai lesnicios scriptele în „lătinește".

Inițierea propriu-zisă în problema scrierii cu *litere* și-o începuse Bariț în 1836, cu prilejul călătoriei sale, în tovărășia lui Cipariu, în Țara Românească. Într-o însemnare lapidară din *Călătoria primă în Muntenia,* scriitorul dezvăluie rîvna mai multor cărturari bucu-

[1] „Foaie literară", nr. 7, p. 55.

[2] Ms. 292, f. 4v. Primul număr din „Gazeta Teatrului Național" apare la 1 noiembrie 1835, iar ultimul, al 13-lea, în februarie sau martie 1837, vezi „Gazeta Teatrului Național", nr. 13, p. 112 (recte: 120) și I. Eliad, *Programă,* în „Curier rumânesc", 1837, nr. 1 (12 martie), p. 1—2.

[3] În „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Philologia, fasc. 2, 1963, p. 121—125.

reşteni „. . . pentru lit.[erele] lat.[ine]“ şi discuţia angajată pe această temă cu Aron Florian[4]. Un pas mai departe pe drumul iniţierii va face după stabilirea sa la Braşov, prin lectura unor informaţii privitoare la „Societatea literală“ din Bucureşti şi a scrisorilor publicate de C. Negruzzi şi I. Heliade Rădulescu în „Muzeul naţional“[5]. Cu evidente reminiscenţe de aici, Bariţ se apucă să compună, la începutul anului 1837, o „cărticică“; în intenţiile autorului, ea trebuia să propună un sistem simplu, la îndemîna oricui, de scriere a limbii române cu *litere*, nu cu *slove*. Termenul de *cărticică*, folosit de Bariţ, pare în acest caz pretenţios, ms. 292 nefiind decît un concept în care numai puţine foi sînt definitivate; celelalte cuprind idei răzleţe, nu lipsite de valoare, destinate să-şi afle locul potrivit într-un studiu riguros sistematizat.

Precuvîntarea opusculului beneficiază de două redacţii *(Prefaţă* şi *In praefatione)* concise; concizia era voită: „Io ştiu bine că precuvîntările“ lungi „arare le cetește cineva pînă la capăt“. În prefeţe şi în restul manuscrisului Bariţ afirmă accentuat „trebuinţa“ stringentă a introducerii alfabetului latin, din motive care ţin în primul rînd de „subsistenţia“ noastră naţională; lor li se adaugă alte argumente: uşurinţa de a scrie şi citi cu „slove . . . latineşti“; datoria de a ajuta „norodul în trebuinţele sale“; interesul patriotic ca româna să devină cunoscută neamurilor străine într-o „haină“ care să nu şocheze[6]; rolul noului alfabet în procesul de unificare a limbii române; sila crescîndă a „adevăraţilor“ iubitori de naţie faţă de *slove*, în care frumoasa lor limbă apare „îmbrăcată ca într-o mască“. Prin frumuseţe Bariţ înţelege de astă dată „urzirea . . . mare“ şi nobleţea românei, faptul că e „mai cantativă şi mai înlesnitoare la poezie decît cea franţozească“; armonia, eleganţa, energia şi bogăţia ce o caracterizează: limba română este „întocmită spre multe“ şi-i „nedreaptă“ orice rezervă privitoare la „sărăcia“ de care ar suferi. Impresia de

[4] Vezi şi V. N e t e a, *Timotei Cipariu şi George Bariţiu călători prin Ţara Românească în 1836*. Note pe marginea unui text inedit, în „Studii“, XI, 1958, nr. 1, p. 131; greşind, Netea a citit: „Pentru literatură sînt rîvnitori“. Cît de mare era rîvna pentru alfabetul latin în Ţara Românească, reiese şi din notele de călătorie ale lui Cipariu, vezi *Prietenii istoriei literare*, vol. I, 1931, p. 373, 377, 378, 380 şi 381.

[5] I, 1836, nr. 34 şi supl. la nr. 36; *Corespondenţă între doi români, unul din Ţara Românească şi altul din Moldova, ibid.*, nr. 36, 37 şi supl. la nr. 37. Materiale despre „Societatea literală“ şi *Corespondenţă* şi în „Foaie literară“, 1838, nr. 4, 9, 10, 11 şi 12.

[6] „De am fi scris noi de obşte numai cu un (sic) jumătate de veac mai nainte cu litere latineşti, mi se pare că ar cunoaşte Europa pe români mai bine; iar astăzi atîta ştiu de noi cît şi de cei din Groenlandia“, ms. 292, f3r.

Scanned with OKEN Scanner

sărăcie se datorește necunoașterii ei temeinice[7]. Drept exemplu Bariț îi citează pe transilvăneni, într-un pasaj vestitor al criticilor lui Alecu Russo: „Ardelenii au aceea vină în stil, că-și tractează limba sintetice, iar nu analitice, și le este mai bine cunoscută limba latinească sau nemțească decît cea românească; pentru aceea, lesne se supun frazurilor și idiotismurilor din limbile aceste, și așa se fac de tot ne-nțeleși"[8].

Trecînd de la considerațiile de ordin oarecum general la obiectul de bază al „cărticelei" sale, Bariț declară: elaborarea unui serios îndreptar ortografic, pentru scrierea limbii române cu litere latine, este o sarcină destul de grea, mai ales din cauză că „. . . Nime n-au fost cine să dea limbii un tipar cît este pentru pronunțiație și scriere. Nulla auctoritas". Totuși, presat de nevoi arzătoare, a îndrăznit să înfrunte dificultățile și să încerce măcar o rezolvare provizorie a problemei, întemeindu-se pe anumite principii. Înainte de orice, mărturisește Bariț, izvoditorul unui sistem ortografic este obligat să „știe croi bine hainele" pe „trupul" limbii. Gîndul acesta judicios a determinat esența celorlalte idei călăuzitoare: fixarea unui număr rezonabil de litere (pretenția de-a avea, ca „șinezii", pentru fiecare *ton* sau *glas* cîte *una* este absurdă); luarea în considerare a exemplului oferit de limbile „surori" cu româna, fără a pierde însă din vedere trăsăturile specifice ale acesteia[9]; stabilirea de „reguli hotărîte, statornice și cît să poate de puține" („Scoposul meu este pe cît se poate de puține reguli să avem"). A îngreuia deprinderea scrierii cu litere prin complicații „ortograficești" înseamnă a greși.

După numeroase ocoluri, Bariț ajunge la cea mai grea întrebare legată de problema care îl preocupa: „— Să scrim după cum vorbim sau după etimologie? Dacă vom scri cum vorbim, nu va pătimi limba, națiia plăcere avè-va?"[10]. Amintind că alte popoare se străduiesc „să mai mîntuie ortografia de *robia* (subliniat de I.P.) etimologiii" și că noi „cu ciriliceștile care cum pronunțăm așa și scrim", Bariț propune: „Ca să nu se păzască etimologia mai strîns decît s-au păzit în cele cirilicești, mi se vede cu neputință; dar iară, ca să se

[7] Pentru a remedia acest rău, ar trebui cutreierată țara în lung și-n lat, dar „Cîți sunt cari să aibă mijloace . . . să o călătorească toată fine scientifico?" *ibid.*, f.2v.

[8] *Ibid.*, f.4r.

[9] „Voind noi a întocmi ortografie cu litere, trebuie să privim și la . . . analogia surorilor . . . Să ne aducem aminte că am ieșit de mult din Italia, am venit la Dacia, la altă climă, cu alte neamuri; însuși, poate, și organele noastre au pătimit ceva mutare . . . Că nu suntem în Italia, nici îndărăpt cu 1700 de ani, mărturisească mai mult decît toate . . . sonurile ce exprimăm cu *ă* și *î*", *ibid.*, f.4v—5r.

[10] *Ibid.*, f.4r.

păzască așa de strașnic cum vreu unii dintr-ai noștri, la aceea nu știu cînd îi va veni vremea ca să se supuie națiia"[11]. E limpede: Bariț optează pentru un sistem ortografic fonetic. Opțiunea și-o motivează și prin referiri la normele preconizate de „Societatea literală", de I. Heliade-Rădulescu și C. Negruzzi[12]. Literatori „bine adăpați în gramatica românească", felul de a scrie al amîndurora constituia un exemplu vrednic de urmat.

Se găsesc în manuscrisul lui Bariț, în afară de teoretizări, și foi în care tînărul profesor de la școala negustorilor brașoveni vrea să demonstreze cum anume să se scrie românește cu litere latine, în număr de 25 (a, b, c, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, x, y, z, j, v); dintre ele româna nu „se întrebuințează" cu *y, q și k*. Literele se împart în *sunătoare* și *nesunătoare;* pentru citirea lor corectă sînt necesare reguli (de exemplu: „*T* înainte de *i* sună ca *ț;* se ia afară pronumele *tine, tiner, timp* și puține altele, unde *t* și înainte de *i* sună ca *t*"). Regulile lui Bariț nu aduc nimic original, nici interesant. Mai valoros îmi pare ceea ce se înșiră sub *Inseamnă și regulile acestea:*

„1. Ori de cîte ori se aude în sfîrșitul zicerilor *ă,* totdeauna să scrii acolo *á* . . .

5. În vorbele derivate românești să păzim cum s-au scris cele primitive; p. [de pildă], dacă scrim patimă cu *a: patima,* să nu scrim după aceea *petimire,* ci *patimire,* ținînd totdeauna pă slova cea din primitivă; așa și în versuri. *Bate* . . . să nu scrim în celelalte *e* sau alt vocal (sic), cum *beteam, betut* . . . , ci *bateam, batut.* De la *capat* se face *capetare,* iară nu *cepetare; vedere — vezut,* nu *văzut* . .

9. Diminutivele cînd se fac, mai cu seamă *a* se mută în *ă;* asta trebuie să se bage în regulă. *Marie — Măriuța, pat — pătuț, Susana — Susănica, ban — bănuț.*

Pentru unele ca aceste vine întrebare, oare potu-se supune la oareșicare regulă, sau dacă nu, să se hotărască o vocală din toate care să se întrebuințeze peste tot locul; sau păzi-vom derivația zicerilor și pentru cele lătinești, și pentru cele străine? Oare cum va fi mai bine?"[13] În plină ebuliție intelectuală, dar fără o pregătire de specialitate în domeniul studiilor de limbă și ispitit de o problemă nu tocmai ușoară, Bariț se orientează nesigur, se frămîntă să răspundă satisfăcător la numeroasele întrebări puse de scrierea cu litere latine și — parcă pentru a-și îngreuia munca — iscă diverse

[11] *Ibid.,* f.4v.
[12] Vezi *ibid.,* passim; apoi, „Foaie literară", *De la redacție,* nr. 1 și 2.
[13] Citatele în ms. 292, f.6v, f7r.v.

Scanned with OKEN Scanner

piedici. Cea mai serioasă este jocul de-a v-aţi ascunselea cu tradiţia etimologismului, viguroasă în Transilvania. De aceea, în ciuda afirmaţiei că trebuie să scriem cum vorbim şi a intenţiei de a mîntui ortografia de „robia etimologiei", el îşi trădează nu o dată slăbiciunile pentru excesele în direcţia latinizării ale unor înaintaşi din generaţia Şcolii ardelene:

„. . . Pronumele *mă* . . . se scrie cu *e*: . . . *me duc*" . . .

„Ce să facem cu *tău*, *teu* sau *tuu* se scrim?"

„Cate substantive au in singurit *ă* in silaba de radacina, shi in imultit schimba in *e*, se se scrise peste tot cu *e* . . . : *peru* (pilus), *peru* (pirus), *maru* — *mere*, *veru* — *veri*". Semnalînd asemenea rătăciri, meritul lui Bariţ în lupta pentru victoria alfabetului latin în Transilvania nu scade. Peste nici un an de la data cînd a terminat manuscrisul 292, el va continua această luptă în *Corespondenţii între doi ardeleni asupra ortografiei*[14]. Multe idei de aici se găsesc, într-o formă embrionară, în conceptul din 1837.

PREFAŢĂ

Trebuinţa de a scri românește cu literele lătineşti din zi în zi se face mai mare. Toţi românii adevăraţi, urîndu-li-se cu mulţimea slovelor chiriliene, cunoscînd paguba de a mai trăi cu acelea, doresc ferbinte să-şi îmbrăţişeze iară literele strămoşeşti, pă care oarecînd fanatismul şi oarba neştiinţă le lăpădase. În Ardeal este poruncit cu decret de la Înalta Curte, din [loc alb în ms.], la tot clerul românesc trimis (îndreptat), ca de aci nainte toate corespondenţiile între episcopii şi cler să se facă în limba românească cu litere lătineşti. O, cîtă milă şi bunătate pentru subsistenţia naţională!

Naţia toată şi mai ales plasa neguţătorească de români sîmte o nendămînă şi scădere foarte mare în corespunderile care le au cu străinii, neştiind să scrie românește cu litere. Această nendămînă nici într-o parte nu se simte aşa, ca de soţietatea neguţătorească românească din Braşov; şi eu numa la îndemnul mai multora de aicea apucai condeiul amînă. De aci poate fieştecine cunoaşte cum că eu am vrut să dau poporului o ortografie populară. Derivaţia zicerilor nu voi să fie păzită pretutindenea, ci pă cît se poate să scrim cum vorbim; dar însă, de altă parte, nici nu vreau a da nimunui cale slobodă de a călca regulile etimologiii, fiind despre aceea învins, cum că de vrem a scri cu litere, etimologia în multe întîmplări vom fi siliţi a o respecta. Calea de mijloc în [f.1r]tre a scri cum vorbim şi între a păzi etimologia m-am străduit a ţinea.

[14] În „Foaie literară", nr. 7, p. 55—56 şi nr. 8, p. 61—64.

Scanned with OKEN Scanner

Din care pricină domniavo[a]stre, domnilor literatori, aici nu mult veţi avea a critiza, văzînd bine că tot scoposul meu este unul şi singur acela ca să ajut pă norod, precum şi îndemnul acum de astă dată mi-au fost cererea multora din obşte. Lucru copt bine, mă simţ, nu poci arăta, căci aceasta ar fi treaba şi datoria unei soţietăţi literale întregi, ca să se grăbească a împlini dorirea naţiii: a statornici reguli după care să poată scrie bine românește cu literele lătinești. Şi nădăjduiesc cum că lucrul acesta al mieu va fi numa interimal, arătîndu-se altul peste puţin de la prea învăţata „Soţietate literală", căci de este grabă a face un pas în vreun ram a literaturii, după a mea părere acesta ar fi dintră cele dintîi. Mulţi din românii noştri încă şi atîta ştiu să dorească, ca să vază măcar o gazetă dintră cele patru de Bucureşti ieşind cu litere, ca aşa cunoştinţa acestora şi gustul spre acelea mai lesne să se lăţască.

Nişte păreri şi întrebări ce mi-au fost îndemînă cu acest prilej a le pune aici socotesc că le vor primi toţi cei bine simţitori cu toleranţie. De nu şi dintr-altă pricină, măcar dintr-aceea că sînt încredinţaţi, cum că nimic nu poate astăzi ieşi de supt teasc aşa de rău, să nu poată trage naţia ceva folos, pentru [că] noi avem lipsă să vedem nu numai cum trebuie, dar şi cum nu trebuie să scrie cineva.

Fi-ţi sănătoşi şi toleranţi! [f.1v]

Nu ne ştim limba şi zicem că este săracă; nu avem nici un gust şi nu ne plac versurile lui Eliad şi a lui Cipar, zicînd că sunt neînţelese şi nu sunt ca ale ţăranilor, nota bene: ca a secerătoarelor şi ca cele de pe la porţile cărţilor bisericeşti. Dar iertaţi-i, buni bărbaţi, că nu ştiu ce zic! Toleranţie, toleranţie [f.2r].

Oameni cu duh şi cu învăţătură sunt în naţie destui, numa curaj le trebuie puţintel. Să mai lese din sfială: curaj[ul] şi toleranţia literală ar scoate multe bune. Cel învăţat să nu fie năcăjit de vor şi ieşi ceva lucruri netrebnice, ci să socotească cum că şi de acele avem lipsă, ca să vază cetitoriul şi cum *nu trebuie* să scrie cineva.

A doa: de ce n-avem noi astăzi lipsă?

[1-u] Noi avem lipsă şi trebuie să primim nu numai din latinească, ci şi dintr-alte limbi, cu atîta mai vîrtos, că latineasca cît au fost de bogată pentru ideile şi lucrurile odinioară avute, totuşi pentru ideile şi lucrurile în veacurile mai tîrzie aflate nu este destoinică; pentru aceea înţelepciunea poftește ca la care idei n-avem vorbe, să le împrumutăm de la limba în care se exprimă mai deplin şi mai curat, *românindu-le.* 2ª Dar bine să luăm sama, ca nu cumva avînd vorbe în limba noastră destoinice şi bune, ci necunoscîndu-le, adecă

Scanned with OKEN Scanner

neştiindu-ne limba deplin, mai pre urmă să ne vedem înşelaţi. Pentru aceea, care vrea a români vorbe străine, mai întîi să-şi cunoască limba sa prea bine, apoi să o pîrască de săracă, avînd însă totdeauna înaintea ochilor cărţile bisericeşti . . .

[Notă marginală] Eu bag de samă că noi ardelenii românim unele vorbe latineşti ca să ne putem esprima, neştiind că în Valachia sunt pentru unele destule curat rom.[âneşti] [f.2r].

. . . Arunca mulţi că numai aceia vor putea cuviincios a scrie cu latineşti cari ştiu latineşte, deducînd originaţia zicerilor pe uşor. Aceasta este adevărat de multe ori, dar zău aceea încă să o ştim că de vrem ca neştiind latineşte totuşi să scrim bine româneşte cu litere, ne este de lipsă a recunoaşte şi vreo auctoritate, precum fac toate noroadele . . . Nu ne fie nici noaă lene a ceti şi a băga sama cum scriu alţii cutare zicere [f.2v].

Cum că organele noastre au pătimit mutare mare, se vede din contrastul întră iuţeala cu care vorbesc italienii şi întră tîrzierea noastră. De-ar judeca cineva înţelepciunea din vorba iute, atunci noi am fi cei mai nătărăi. Noi, ardelenii, cetim mult şi lucrăm puţin, aşa ne zic. Oare adevărat este? Aşa-i, că cele ce ar trebui să le ştim din experienţie, cele ce ar fi trebuit din copilărie să ne înveţe dascălu, le învăţăm cînd suntem mari, nu ca alte neamuri [f.2v].

La plasa neguţătorească de român din Ardeal au venit înalta poruncă de a duce protocoalele sale (catastihurile) în limbă străină, mai mult din pricină căci pînă acum încă scriindu-se cu slove ciriliene, alte naţii şi compatrioţi ai noştri nu sunt în stare de a le ceti, în vreme de trebuinţă de o revizie sau judecată, pentru că de slovele ciriliene toţi străinii se spărie, prin urmare şi de limba noastră, care este îmbrăcată într-însele ca într-o mască. Şi ştim noi că cu cît este masca mai urîtă, cu atîta ne ferim mai tare de ea, de ar fi persoana dintr-însa cît de frumoasă şi drăgălaşă, că ce folos avem dacă n-o putem vedea? Aşa-i şi draga limba noastră. . . . De ar fi trăit neguţătorii cu litere latineşti, nime nu ar fi dat poruncă să-şi ducă protocoalele în limbă străină [f.3r].

Noi vrînd a face norodului nostru cetania cu litere, trebuie doaă lucruri să împlinim: 1-u să arătăm cu cît este mai greu *a învăţa* a ceti şi a scri cu slove ciril. decît cu cele latineşti, 2. dar iară nici a răpi deodată înlesnirile ortograficeşti ce le avea cu acele slove în graţia gramaticii, tocma de ar fi deocamdată chiar şi cu paguba gramaticii, de care totuşi aşa mare frică nu avem să purtăm, pentru că pînă acum, peste tot vorbind, nici numele gramaticii nu este cunos-

Scanned with OKEN Scanner

cut bine la naţie... Pînă am trăit cu ciril., cine au mai păzit etimologia? Nime“ [f.3v].

De vrem să ţinem pe tot tonul slovă, atunci nici care le avem nu ne ajung, cel puţin nu pentru toate dialecturile, p. *hiul, mieu;* şi în Ardeal pe unele locuri în zicerile *genunche, ger, gemeni* nu zic nice *g*, nici *j*, ci alt ton se aude, cu totul deosebit, care nu-l poate cineva numa din auzite învăţa . . , [f.7v].

Încît pentru *ă* şi *î*, le putem tot cu acelaşi semn pune, cu atîta mai vîrtos că pă unele locuri pînă astăzi zic *sănătate*, alţii *sînătate*, unii *ată̆ta*, alţii *atîta;* şi pă unele locuri mai rar auzi *î* decît *ă*“ [f.8r].

Scanned with OKEN Scanner

VII

CHEMAREA LUI BARIȚ LA IAȘI, ÎN 1859 ȘI 1861

Chiar de la începutul activității sale pe tărîmul presei, Gheorghe Bariț a conceput ziarul și revista drept agenți de unificare a românilor de pretutindeni, mai întîi sub raport cultural, iar cu timpul, și politic. Datorită acestei orientări sănătoase, „Foaia literară" (1838), „Foaia pentru minte, inimă și literatură" (1838—1865) și „Gazeta de Transilvania" (1838—1844, cu întreruperi) au cunoscut un larg răsunet nu numai în rîndul cititorilor transilvăneni, ci și al celor din Țara Românească și Moldova. Relațiile strînse dintre Bariț și moldoveni, sprijinul moral și bănesc acordat de ei foilor de la Brașov, precum și colaborarea la ele a unor scriitori ca Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi, Alecu Donici, Nicolae Istrati ș.a. formează un capitol interesant și bogat din istoria luptei multiseculare a poporului român pentru emanciparea sa națională[1]. În acest capitol se cuprinde, firesc, și episodul din anii 1859—1861, cînd moldovenii stăruie ca Bariț să plece din Transilvania și să se stabilească la Iași.

*

Curînd după unirea Principatelor, care a reaprins în mii de inimi visul României întregite, s-a simțit nevoia reorganizării învățămîntului din Moldova. Pentru a duce la bun sfîrșit o sarcină atît de importantă. Dim A. Sturdza, ministrul Instrucției Publice, exoperează de la domnitorul Alexandru Ioan Cuza numirea lui Bariț în postul de inspector general al școalelor, „cu salariu fix de 800 galbini pe an"[2]. Sturdza considera această numire ca „singurul mijloc de a tăia cangrena de la rădăcină și de a introduce un sistem serios în învă-

[1] Date prețioase, însă incomplete, apud C. Diaconovich, *George Barițiu, 12/24 mai 1812—1892*, Sibiu, 1892, p. 13—14 și 31—32; Ion Breazu, *Un omagiu al moldovenilor pentru Gheorghe Bariț (1843)*, în „Transilvania", an. 70, 1939, nr. 3, p. 132—134.

[2] C. Diaconovich, *lucr. cit.*, p. 37.

țătură, fără de care regenerarea națiunii noastre devine imposibilă“[3]. În martie 1859 Bariț se duce la Iași, pentru discuții[4]. Tentat o clipă de gîndul să scape, prin plecarea sa în Moldova, de năpastele regimului „absolutistic“[5], marele cărturar ardelean se hotărăște pînă la urmă să nu părăsească Brașovul. Bariț a înțeles că românii transilvăneni aveau trebuință, mai mult ca oricînd, de aportul său și, obișnuit să sacrifice interesele personale pe altarul celor obștești, a rămas alături de ei. Sfîrșitul era același și dacă ar fi acceptat numirea fără ezitări. Dim. A. Sturdza și guvernul din care făcea parte căzuseră, iar cei care le-au luat locul s-au grăbit să numească pe altcineva (Nicolae Ionescu) în funcția de inspector general.

Renunțarea lui Bariț la oferta moldovenilor l-a îndurerat serios pe profesorul Ștefan Emilian, originar din Transilvania. Regretul și-l tălmăcește într-o scrisoare către Bariț, din 20 iunie 1859; în ea sînt și critici justificate împotriva guvernanților care lucrau „spre căderea principatelor“ (vezi anexa I)[6].

Abandonată temporar, problema reformării învățămîntului este reluată, în 1861, de către Ștefan Cantacuzino. Ca și miniștrii care l-au precedat, el atribuie instrucției publice un rol preponderent în viața principatelor; de asemenea, Cantacuzino își dă seama că pro-

[3] Citatul din Sturdza apud N. Bănescu, *Gheorghe Bariț. Legăturile sale cu românii din celelalte părți*, în „Convorbiri literare“, XLII, 1908, nr. 7, p. 19. Vezi și A. A. Mureșianu, *În dosul culiselor redacției „Gazetei Transilvaniei“*, în „Țara Bîrsei“, X, 1938, p. 202. Autorul arată: în decembrie 1850, Sturdza, pe atunci student la München, trimite „Gazetei Transilvaniei“ o *Înștiințare literară*. Se propunea aici unificarea ortografiei și a limbii literare române, de către o comisie alcătuită din literații noștri reprezentativi, prezidată de Timotei Cipariu.

[4] Vezi C. C. Mușlea, *Contribuțiuni la viața și opera lui Gheorghe Barițiu*, în „Gazeta Transilvaniei“, an. 105, 1942, nr. 1, p. 4.

[5] Tabloul sumbru al „sistemei absolutistice“ l-a schițat Bariț în *Părți alese din istoria Transilvaniei, pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 662 și urm.; vezi și vol. III, Sibiu, 1891, p. 1 și urm.

[6] Pentru încadrarea criticilor într-un context mai larg, vezi *Istoria României*, IV, Buc., 1964, p. 317 și urm. — Spre deosebire de Ștefan Emilian, Timotei Cipariu s-a bucurat aflînd că Bariț nu mai pleacă; citez dintr-o scrisoare către acesta, din 22 iulie 1859: „... Am înghițat dacă am văzut că ce ai lăsat din mînă. 1200 [= galbeni] pre an! Mare tentațiune, căreia nu știu cîți oameni ar avea curagiu de a rezista! Ci io, că ai rezistat, te laud. Pînă eram mai tînăr, eram și io de principiu: Ubi bene, ibi patria. Însă de ce nu-mi aduceam atunci aminte, cunosc acuma. Vai de omul în țară străină. Bine zice neamțul, măcar de astă dată: Bleib' zu Hause, und nähre dich ehrlich! Mai ales cînd omul are și familie și nu stă de sărit în apă. Vezi bietul Maiorescu cît trapădă din țară în țară, și alții, săracii, de cari ți se rupe înema, văzîndu-i cu talentele lor mîncînd pîne imputată“, B.A.R., ms. 994, f.237r. Maiorescu = Ioan Maiorescu.

Scanned with OKEN Scanner

gresul şcolii depindea într-o foarte mare măsură de calitatea corpului dăscălesc. Şi pentru că atunci Moldova ducea o lipsă acută de cadre didactice corespunzătoare, ministrul i se adresează lui Bariţ, cu rugămintea să-i indice profesori capabili şi, în acelaşi timp, dornici să servească „naţiunei“ sub domnia „Măriei Sale Alexandru Ioan I“. Ceva mai mult: Bariţ însuşi era invitat să se decidă „pentru un post de inspector sau director superior“. Dar nu pleacă la Iaşi nici în 1861. În Transilvania tocmai luase sfîrşit regimul absolutist, instaurîndu-se un altul, zis „liberal“. Noile condiţii impuneau cărturărimii române să se angajeze neîntîrziat şi cu toate forţele în lupta de salvgardare a fiinţei noastre naţionale. Bariţ, de ar fi şi voit să treacă în „ţară“, nu mai putea acuma. Evenimente mari „fierbeau“ în tot imperiul habsburgic, şi un încercat ostaş ca el trebuia să se găsească în primele detaşamente ale luptătorilor români.

Scanned with OKEN Scanner

VIII

O SCRISOARE DIN ANUL 1885 PRIVITOARE LA JÓKAI MÓR ȘI BARIȚ

În penultimul deceniu al secolului al XIX-lea, prințul moștenitor al imperiului austro-ungar, Rudolf, inițiază alcătuirea unei vaste opere, constînd dintr-un șir de monografii consacrate țărilor ce compuneau atunci Austro-Ungaria. Pentru realizarea lucrării prințul și-a ales un sfetnic și un colaborator apropiat: pe scriitorul maghiar Jókai Mór, căruia i s-a încredințat, ca o sarcină primordială, supravegherea redacției în limba maghiară a lucrării. Potrivit dorinței exprese a prințului de coroană, Jókai avea și îndatorirea să-și asigure concursul unor personalități de mare prestigiu din rîndul popoarelor supuse, pentru că s-a considerat binevenită ideea ca despre aceste popoare să scrie înșiși învățații lor cei mai de seamă.

Întîiul prilej de a se gîndi la cîștigarea unor colaboratori români i se oferă lui Jókai în 1885, la Timișoara. S-a arătat (vezi Tabéry Géza și Incze Ernő, *Jókai Erdélyben*, Oradea, 1925, p. 169—176) că romancierul vine în octombrie 1885 la Timișoara, pentru a lua parte la deschiderea festivă a unor stagiuni permanente de teatru în limba maghiară. Timișorenii îl întîmpină sărbătorește, dovedindu-și și astfel admirația față de reputatul scriitor. Jókai le mulțumește tuturora din „adîncul sufletului" și îndeamnă populația eterogenă a orașului la o viață scutită de vrăjmășii naționale: „. . . Éppen Temesvárott, hol annyi vallás és nemzetiség van, szükség van az összhangzatra, az össze tartásra. Ápolják és fejlesszék Önök továbra is az összhangzatot . . .". Gîndurile din acest îndemn se regăsesc în *Prologul* compus de Jókai întru slava reprezentației festive din seara zilei de 3 octombrie 1885:

Még a szivekben alvó érzelem,
Van hátra csak, mit meghóditni kell
Ó, e hóditás a legnehezebb!
Ezt meg nem adja a vitézi kard,

Nem törvények parancsa, hatalom:
A lelket csak lélek hóditja meg.
Tüzet mindenki gyújthat egy üszökkel;
De fényt csak égből származott világ ád.
Az ég világa tette oly dicsővé
Hellaszt, Rómát, minden nagy nemzetet.
Ez a „jel" melyben győzelem terem,
E harc az, mely győz, de nem igáz,
Megnyer, de nem ver, s amidőn vesz: ád;
Rokonszenvet vesz: — rokonszenvet ád.
S amellyel egymáshoz fűz népeket:
Nem lánc, nem rabszíj, hanem érzelem,
Mely összeköt és soha nem szakad . . .

S-au dat în cinstea lui Jókai recepții și banchete; la „prînzul" din 4 octombrie a luat parte și Petru Oprișiu, secretar al oficiilor de telegraf din districtul Timișoara (Közigazgatási titkár Temesvári kerület Távirdaigazgató; vezi *Magyarország tiszti cim-és névtára*, 1884, p. 224 și 1886, p. 261). Aici, într-o „convorbire îndelungată", Jókai l-a „provocat" pe Oprișiu să colaboreze la monumentala operă patronată de prințul de coroană: *Az Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben.* Oprișiu a acceptat invitația „condiționat". În același timp, el i-a atras atenția „renumitului scriitor" asupra lui Bariț, după opinia sa, cel mai chemat să scrie despre românii transilvăneni. Jókai știa de Bariț, însă nu i s-a adresat lui de teama unui refuz. Petru Oprișiu se străduiește să-i risipească aprehensiunile și se oferă să îi scrie lui Bariț, pentru a-l hotărî să conlucreze „la un op așa de momentos". Rîndurile sale către Bariț sînt din 5 octombrie 1885 (vezi anexele; originalul epistolei în Biblioteca Academiei Republ cii Socialiste România, Filiala Cluj, arhiva, fond Bariț); din motive pe care nu le cunoaștem încă, ele au rămas fără nici un rezultat. Pînă la urmă nu Bariț, ci G. Moldovan redactează partea rezervată românilor din *Osztrák-Magyar Monarchia irásban és képben* (vezi volumul *Délkelet-Magyarország: Erdély és a szomszédos hegyvidék).* Mai norocoasă a fost alegerea colaboratorilor la volumul despre Bucovina: D. Onciul, Isidor Onciul, I. G. Sbiera, S. Fl. Marian, D. Dan. Sînt aici capitole și pagini care ar trebui deshumate. Bis repetita placent.

Scanned with OKEN Scanner

Anexe

I

Iaşi, în 8/20 iunie 1859

Mult stimate domnule amice!

Pe cît ne era bucuria de mare sperînd că ne vei fi şeful nostru, pe atîta ne-am întristat după ce s-a schimbat foaia. Însă nu-i mirare la un guvern fără cap, unde numai interesul şi nepotismul guvernează, unde intrigile nu mai au capăt şi unde nu stăpînesc patrioţi, ci — am putea zice — orice alta.

Eu ţi-am fost comunicat de ce opinie este bătrînul care a fost la masă deodată cu d-ta la noi — D. — — — utiu, şi zău că toate prezicerile acelui bărbat se împlinesc. Ţara e ca vîndută, trădată, sau zi cum vei vrea [. . . . .]

Miniştrii cei ce erau cînd ai fost aici au căzut, mai cu seamă căci au sprijinit unirea cu prinţ străin, acuma cînd este pămîntean. Toţi de toate părţile lucrează spre a vinde principatele, însă toţi aceia nu sînt români, ci greci, nemţi etc. Comisiunea centrală este compusă numai din de-aceia carea lucrează spre căderea principatelor. Nu pot detalia toate acuma, însă la venirea mea la Braşov vei auzi toate. Acuma se adeverează mai mult ceea ce-ţi scrisesem pînă a nu veni d-ta aici. Acei oameni au ţintit de a-ţi strica vaza ce o avèi la moldoveni, şi şi-au ajuns scopu. Unu singur, Mitică Sturdza, a fost sincer, însă şi pe el l-au descreditat tot aceia care şi pe d-ta. Acei mari naţionalişti, (cum se numesc ei), se străduiesc din puteri ca prin feliurite mizloace (sic) să stingă toate temeiurile naţiunei. Se silesc ca tot ce posedă simţeminte patriotice şi naţionale să fie depărtat din toate posturile nalte şi cum va fi vrunul care să tragă cu interesul patriei, de loc se dimisionează; dar nu de Domnitoriul, ci de aceia amintiţi mai sus. Vedem că tot ce e bun este în mîna grecilor. Cîrma ţărei, în mîna atîtor naţiuni din care constă poporul Moldovei, numai din români nu [. . . . .]

Domnul [Iacob] Mureşean mi-a scris să-i comunicăm de pe aici ceva; dar este peste putinţă, căci se teme fiecare de [Emilian desenează nişte cătuşe] (!?). Să ierte dară dacă nu-i scriem.

Inspector general avem pe Nicolae Ionescu, profesorul de istorie. El se sileşte foarte să strice facultatea, însă poate nu va reuşi, căci are multe piedeci.

Salutîndu-vă pre toţi cu respect, sunt al d-tale stimător amic,

Emilian[1].

[1] Originalul scrisorii în arhiva Bibliotecii „Astra" din Sibiu, fond Bariţ.

II

— Principatele Unite —
Ministeriul
Cultelor şi al Instrucţiunei Publice
din
Moldova
Secţiunea şcoalelor
Oficiul învăţămîntului
No. 12. 680

Iaşi, 1861, noiembrie,
zile: 18

Domnul meu,

Împrejurările în care subscrisul, la intrarea sa în Ministeriu, au găsit învăţămîntul public de aici l-au convins că pentru a-l pune pe o cale regulată, de la care să se poată aştepta un rezultat real pentru ţară, urmează nevoia a i se face o reorganizare radicală, la care însă nu putem proceda fără să avem numărul trebuitor de profesori capabili şi devotaţi învăţămîntului român.

O asemine trebuinţă îndeamnă pe subscrisul a se adresa către d-(voa)stră, cerîndu-vă binevoitorul concurs pentru căpătarea profesorilor trebuitori, dupre alăturata listă, dintre confraţii români de acolo. Cunoştinţa ce în mai multe rînduri aţi avut ocaziune a face de ţara noastră în genere şi de învăţămîntul ei îndeosebi, simţimintele bine cunoscute de care sînteţi inspirat pentru tot binele nostru naţional, fac pe subscrisul a crede, domnul meu, că nu veţi refuza sincerul d-(voa)stră concurs, la care am onoare a face apel, precum sper, şi nime din românii de acolo nu va fi care să nu primească cu bunăvoinţă şi mulţemire posturile care guvernul Măriei Sale Alexandru I li oferește pentru a servi naţiunei. Subscrisul are, mai departe, deplină încredere că persoanele ce d-(voa)stră veţi putea recomanda pentru asemine posturi vor poseda, fără îndoială, toate însuşirile trebuitoare de ştiinţă şi moralitate. Trebuie numai să vă aduog (sic) că împrejurările cer o cît mai curîndă regulare, aşa că ne-ar trebui de la d-(voas)tră o depeşă telegrafică în trei cuvinte prevestitoare rezultatului ce putem aştepta de acolo pentru cele de mai sus.

Aştept dar să binevoiţi a-mi face cunoscute condiţiunile speciale şi cheltuielele ce s-ar necesita pentru a grăbi sosirea aici a persoanelor ce-mi veţi putea recomanda. Nu ne-aţi putea face mai mare plăcere decît înscriindu-vă între ele şi persoana d-(voa)stră, care ne-ar

Scanned with OKEN Scanner

fi foarte de trebuință pentru un post de inspector sau director superior.

Primiți, vă rog, domnul meu, cu această ocaziune încredințarea perfectei mele considerațiuni,

Ministru, R. Șt. Cantacuzino[2].

III

Timișoara, în 5/X 1885

Prea onorate domnule!

Îmi permit a vă înștiința confidențial despre următoarele: am convenit ieri aici în Timișoara, la un prînz, cu renumitul scriitor maghiar, M. Jókay, care într-o convorbire îndelungată m-a provocat să conlucru și eu la opul cel mare, ce se va eda sub auspiciile Alt(eței) Sale principelui de coroană. Eu numai condiționat am primit această provocare onorifică, dacă adecă voi avea destul timp pentru studiu. La ocaziunea aceasta, d-l Jókay mi-a mai spus și aceea, că el dorește ca despre fiecare popor să scrie scriitorii proprii. Eu la aceasta mi-am permis a-i răspunde că despre poporul românesc nimenea nu e mai chemat decît dl. G. Barițiu, care în toată viața s-a ocupat cu studiul poporului românesc și al istoriei sale. El mi-a răspuns că de aceea nu v-a provocat, că n-a voit să se espună la un eventual răspuns negativ. Eu iar am zis că d-voastră [...] nu cred ca să respingeți o provocare, ci din contră cred că la un op așa de momentos al principelui de coroană veți conlucra cu cea mai mare plăcere și m-am dechiarat gata să știricesc confidențial în această cauză.

Acum știți și scopul acestei scrisori, și numai atîta adnotez încă, că — după cum aflai — d-l Jókay a provocat ori vrea să provoace încă pe d-nii Al. Roman, Ath. Marinescu și Iosif Vulcan, și poate și pe alții.

[2] Originalul în Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Filiala Cluj, arhiva, fond Bariț. — Sînt două adrese: una în josul primei pagini a scrisorii („Domniei Sale domnului G. Baritz, în Brașov"), iar a doua, pe pagina a 4-a („Mr. George Baritz, Cronstat-Brașov, Transilvanie, Autriche"). Tot pe această ultimă pagină, Bariț a notat: „Iași, 1861, noiembr. 19, st. vechi. R. Șt. Cantacuzino, ministru. Răspuns în 10/22 dec. Profesori nu se pot găsi așa curînd.

Răspuns la scrisoarea privată. Ardelenii-s foarte dizgustați din cauza persecuțiilor suferite în principate și mai vîrtos în Țara Rom." Bariț se va fi gîndit la expulzarea din Muntenia, în 1848, de către elemente potrivnice revoluției, a unor transilvăneni ca August Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu ș.a.

Scanned with OKEN Scanner

Tema despre ce vrea să scrie poate să-şi aleagă fiecare scriitor însuşi, după ce i se va trămite programa. Transilvania vine numai după mai mulţi ani la rînd, va să zică e timp destul.

Acuma vă rog să binevoiţi a-mi împărtăşi cu încredere hotărîrea d-voastră, ca în cazul afirmativ, ceea ce sperez, să primiţi provocarea direct de la d-l Jókay, resp(ectiv) oficios, de la Alt(eţa) Sa principele de coroană.

Noi românii să stăruim ca în acel op grandios să fie românii cît mai fidel descrişi, căci opul e mai mult pentru străinătate destinat şi se va lăţi pe lumea întreagă.

Acuma şi o rugare personală. Eu aş dori să scriu despre jocurile româneşti, îndeosebire „călușerul“, „bătuta“, şi despre porturi în părţile acestea, făcînd şi tablouri despre ele, prin artişti cari se vor trămite din Pesta. Vă rog să binevoiţi a-mi numi, a-mi recomanda ori a trămite pe contul meu izvoare, cărţi ori manuscripte; se pot refera, în genere, la etnografia românilor.

Cu destinsă stimă,
Petru Oprişiu.

[Notă marginală:] Regret nespus că pe cînd aţi fost aici eu eram absent.

Scanned with OKEN Scanner

IOAN SLAVICI

I

IOAN SLAVICI COLABORATOR LA REVISTA „LUMINA"

— Studiul biografiei și al scrierilor lui Slavici are încă lacune. A fost cercetată puțin și netemeinic activitatea sa din anii 1869—1874, căreia prozatorul i-a atribuit o mare însemnătate. Dovadă sînt *Amintiri*-le, *Lumea prin care am trecut* și *corespondența*. În ultimul timp, la corespondența publicată a lui Slavici s-au adăugat mai multe scrisori inedite, achiziționate de B. A. R. Cîteva scrisori, adresate în martie—aprilie 1874 lui Vichentie Mangra, menționează niște articole trimise spre publicare „foii" *Lumina* (vezi *Anexe*-le).

Lumina („Foaie bisericească, scolastică, literarie și economică") a apărut la Arad, cele mai adeseori bisăptămînal, între 13 august 1872—11 iulie 1875, ca organ „oficiale" al episcopiei ortodoxe. Grija redacției a purtat-o mai întîi Gheorghe Popa, apoi Iosif Goldiș, iar de la 1 martie 1874 înainte, Vichentie Mangra. În noiembrie 1873, Miron Romanul a îndemnat pe Slavici să primească redacția foii, însă el a refuzat: „Am răspuns cum că nu pot, deoarece aș avea de gînd să pornesc pe cîteva luni de zile la Viena. A rămas dar ca numai după ce voi fi rentornat de la Viena să primesc redactarea"[1].

În cursul celor 3 ani de apariție neîntreruptă, revista a căutat să răspundă cît mai conștiincios principalului scop ce și-l fixase, adică: să lucreze „spre binele ... națiunei". Pe lîngă alte îndatoriri, acest ideal înălțător impunea, în condițiile imediat următoare încheierii pactului dualist austro-ungar (1867), o neobosită veghe asupra învățămîntului românesc, aflat într-o stare proastă. Ea se datora sărăciei crescînde a maselor, statului de atunci, care eluda sistematic principiul instrucției generale obligatorii și gratuite, legii de învățămînt „defectuoase", organizării necorespunzătoare a școlilor etc.[2]

[1] I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, Buc., 1932, p. 219.

[2] Vezi Giorgiu Popa, *Legea de învățămînt și puseținea* (=poziția) *noastră*, în „Lumina", an. II, 1873, nr. 2, p. 9—10 și Nicolau Butariu, *Cum stăm cu școala și cu învățămîntul popular?* (=elementar), *ibid.*, nr. 2, p. 37.

Scanned with OKEN Scanner

Hotărîtă să contribuie la îndreptarea grabnică a situației critice în care se găsea învățămîntul nostru pe teritoriul eparhiei ortodoxe a Aradului, *Lumina* se angajează, în *Program pentru edarea unei foi periodice* . . . , să tipărească „orice elaborate și discusiuni de valoare . . . asupra drepturilor, organizațiunei și administrațiunei . . . școalei“[3]. Cuvintele acestea au fost simțite, mai cu seamă de către dăscălime, ca un îndemn. De aceea, mulți profesori și învățători vor apuca neîntîrziat condeiul, pentru a dezbate — sub variate aspecte — problema atît de arzătoare a instrucției publice. S-au remarcat, prin aportul lor pozitiv, Paul Vasici, Gheorghe Popa, Vichentie Mangra, I. Tuducescu[4] și îndeosebi Slavici, care semnează în *Lumina* din 1873 și 1874 următoarele articole referitoare la școală: *Preoțimea și învățămîntul*, *Inspecțiunea școalelor*, *Școala pedagogică din Arad*, *Așezămintele noastre*, *Poziția organică a așezămintelor de învățămînt* și *Învățămintul poporal*[5]. Nu a semnalat aceste articole I. Cremer, care s-a ocupat mai amănunțit decît alții de „moștenirea pedagogică“ a lui Slavici[6].

În general, aproape nici unul dintre articole nu se limitează exclusiv la chestiuni de învățămînt; totuși, acestea sînt în fiecare pe primul plan. Treptat, Slavici reînvie momente mai importante din trecutul învățămîntului românesc, încadrează școala vremii sale printre mijloacele cu care *„cei de sus* cearcă să-și aservească pe *cei de jos“*[7], învinuiește regimul austro-ungar că nu asigură tuturor

[3] *Ibid.*, an. I, 1872, nr. 1, p. 1.

[4] Într-o cărticică didactică a sa: *Introducere în economie*, Tuducescu a spus despre literați: „Literații sunt mîndria (fala) poporului. Ei scriu cărți de învățătură bune și folositoare, publică și edau . . . novele (=gazete, ziare), scriu versuri, poezii însuflețitoare, novele petrecătoare și tot ce este de lipsă pentru deșteptarea, luminarea și înălțarea (spirituală și materială) poporului“, *ibid.*, an. IV, 1875, nr. 15, p. 64.

[5] *Ibid.*, an. II, 1873, nr. 25 (recte 26), p. 133—134, nr. 27, p. 137—138 și nr. 30, p. 149—150 *(Preoțimea și înv.)*; nr. 41, p. 194—196 *(Insp. șc.)*; nr. 67, p. 314—315 *(Șc. ped. din Arad)*; an. III (1874), nr. 3, p. 13—14 *(Așez.)*; nr. 18, 19, și 20, p. 94—95, 101—103 și 106—107 *(Poz. org.)*; nr. 21, 22, 23, 25, 26, 27 și 28, p. 110—111, 115—117, 126—127, 137, 149—150, 153—154 și 158 *(Inv. pop.)*. Iată cum își intitulează Slavici diferitele capitole ale studiului despre *Învățămîntul poporal: Privire generală*, *Ivirea învățămîntului poporal*, *Menițiunea* (= menirea) *învățămîntului poporal*, *Poziția învățămîntului poporal*. *Organizarea învățămîntului poporal*.

[6] Vezi *Scriitorii noștri clasici și problemele școlii*, Buc., 1956, p. 139 și urm.

[7] „Formînd minoritatea“, clasele exploatatoare „numai lucrînd împreună cu poporul pot să înrîurească cu destulă putere asupra vieții publice. Astfel ele cearcă a apăsa asupra poporului, a-l hotărî să lucreze împreună cu dînsele și privesc învățămîntul ca cel mai potrivit mijloc prin care să înrîurească asupra poporului, răspîndind într-însul ideile de care înseși sînt conduse în lucrarea lor“, *Inv. pop., loc. cit.*, p. 149—150.

Scanned with OKEN Scanner

cetățenilor aceleași posibilități de a se cultiva, examinează cu seriozitate „marea cestiune a realcătuirii așezămintelor noastre de învățămînt", realcătuire bazată pe „cunoștința firei naționale" a românilor[8], și propune un sistem propriu de organizare școlară. Propunerea și-o motivează astfel: „În viața noastră nici o lipsă nu este atît de general și atît de adînc simțită ca și ace[e]a a organizării așezămintelor noastre de învățămînt *potrivit atît cu stările noastre prezente, cît și cu aspirațiile ce avem pentru viitoriu.* Se poate zice fără oareșicare (= fără nici o) rezervă: este cea mai acută trebuință a vieții noastre, este condițiunea primordială pentru dezvoltarea la care aspirăm"[9].

Articolele lui Slavici sînt bogate în idei sănătoase; dar ici și colo se ivește — nu din senin — neghina unor concepții nefondate. De exemplu, scriitorul susține că „În gimnaziu (= liceu) nu se învață nimic: se cîștigă numai capacitatea de a învăța", că incultura a odrăslit nedreptățile sociale ce fărîmă pe românii transilvăneni, că ei aveau datoria să obțină mai întîi o universitate, nu să lupte pentru înmulțirea și consolidarea școlilor elementare: „Nu școalele poporale, ci universitățile sunt cele dintîi așezăminte de învățămînt"[10]. Îi era greu lui Slavici, în anii 1873—1874, să urmeze neabătut drumul dreptei judecăți. Nu i-a lipsit însă imboldul de a căuta o soluție bună pentru o „chestiune" într-adevăr mare. La un anumit popas al căutării, Slavici a întrevăzut un lucru minunat: timpurile cînd o nouă societate, diferită de a secolului al XIX-lea, va oferi oamenilor putința să-și dezvolte liber și deplin facultățile: „Nesmintit, sunt oameni neînvățați mai inteligenți decît alții, ce au încărunțit prin școli . . . Dacă toți *inteligenții de la fire* ar fi avut norocirea de a se putea forma încît erau capabili, cea mai mare parte a *inteligenților după convențiune* ar fi azi la locul lor: la boi ori porci. Aici trecem însă peste cercul de idei al timpului în care trăim. Multă vreme va trece încă, pînă ce oamenii vor ajunge a gîndi și la aceea ca *să facă pe fiștecare om părtaș de dezvoltarea de care este capabil.* Azi numai toți sunt în drept, dar cei mai mulți nu sunt aplecați, nu află ocaziune ori nu pot. Nesmintit, va veni însă și acea vreme în care aceste negațiuni vor fi încetat"[11].

[8] „O națiune trebe (sic) să se cunoască, pentru a ști în ce chip și în care direcție are și poate a se dezvolta. Făr' de cunoștința aplecărilor firești, a facultăților specifice, a modului de a gîndi, a slăbiciunilor tipice și îndeobște fără de cunoștința firei individuale a unui popor, este peste putință ca să statorim modul în care putem să înrîurim binefăcător asupra lui", *ibid.*, p. 158.

[9] *Așezămintele noastre, loc. cit.*, p. 13.

[10] *Ibid.*

[11] *Inv. pop., loc.* cit., p. 137.

Scanned with OKEN Scanner

Reflecţii de valoare se mai găsesc multe în ciclul de articole din „Lumina". Uneori ele se referă la conexiunea universală a fenomenelor şi la dependenţa conştiinţei sociale de existenţa socială, pe care Slavici o înţelege însă materialist-vulgar: „Întreaga viaţă socială este o ţesătură de corelaţiuni. Nu este o singură stare socială care nu ar sta în strînsă legătură cu altele şi prin aceste cu întreaga viaţă. Pretutindenea stările-şi urmează, se condiţionează ori se deneagă una pe alta... Numai lipsa de destulă pătrundere ne face să le izolăm ori să cercăm raportul lor către viaţă unde el nu este.

Această legătură nici într-o parte a vieţii nu este mai strînsă decît între *trebuinţe* şi *mijloace de satisfacere*. Este de-a dreptul imposibil a gîndi la una, fără a cuprinde în gîndul nostru şi pe cealaltă"[12]; „Oricît de tare am fi aplecaţi să credem că viaţa socială se îndreaptă după voinţa oamenilor, cercînd cu destulă seriozitate cauzele ivirilor sociale, va trebui să aflăm cum că şi în viaţa socială, ca în oricare alt organism, singuratecile iviri ce-şi urmează stau în cel mai strîns nex cauzal. Nu pentru că oamenii doresc, voiesc ori chiar pretind se întîmplă ce se întîmplă. Fieştecare întîmplare socială este consecuenţa organică urmată cu nelipsire din stările sociale. Omul este numai mediul prin care acest nex cauzal devine simţit. Chiar şi voinţa lui este obiectivă. El voieşte precum voieşte, pentru că stările în care se află sunt precum sunt"[13].

Alteori, reflecţiile scriitorului privesc „comorile gîndirii" clasicilor greco-latini, literatura noastră paremiologică, nivelul scăzut al gazetăriei româneşti din Transilvania, pe Alecsandri („Mare este Alecsandri pentru că vorbeşte pentru opt milioane de oameni; pitici suntem noi, carii vorbim fiecare pentru sine")[14] şi menirea omului de geniu. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, arată Slavici, masele încep să vadă mai limpede ca pînă atunci strîmba întocmire a rînduielilor sociale: „Acum se ivesc genii. O gîndire ascunsă în învălmăşeala vieţii răsare asemenea unui soare în sufletul lor, aruncînd lumini binefăcătoare asupra întregului popor din care fac parte... Un gînd îndumnezeitoriu, pe care îl poartă în suflet fără ca să-şi afle forma în care să fie cuprins de minte, o simţire nehotărîtă, ce străbate prin întregul popor, prinde formă în sufletul ge-

[12] *Ibid.*, p. 110. Aplicînd ideea conexiunii fenomenelor la revoluţia din 1848, Slavici afirmă că mişcarea a fost pregătită de evenimentele anterioare şi nu s-a încheiat în 1848: „Ne aflăm în curentul revoluţionariu" (p. 116).

[13] *Poziţia org., loc. cit.*, p. 94. Vezi şi scrisoare către Iacob Negruzzi, din 2 aprilie 1872 (I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 187), unde Slavici se declară, în problema raportului între existenţa socială şi conştiinţa socială, adversar al lui Titu Maiorescu.

[14] *Preoţimea şi înv., loc. cit.*, p. 150.

Scanned with OKEN Scanner

niului. El este mare, pentru că mii și milioane de suflete cuvîntă prin graiul său;

Nu e firească stăpînirea unora și nu aservirea altora. de la fire toți suntem deopotrivă;

Unul a zis, și milioane prind hotărîre. Ivită odată, ideea de sine intră în viață"[15].

Articolele din „Lumina", am mai spus-o, abundă în idei, majoritatea indelebile. Sub acest raport, ele sînt o anexă necesară la unele scrisori către Iacob Negruzzi[16], împreună cu care alcătuiesc principala sursă de informație asupra concepției social-politice a lui Slavici, în anii de studiu la universitatea vieneză.

[15] *Inv. pop., loc. cit.*, p. 116. Activitatea lui Slavici la „Lumina" a urmărit-o amănunțit T. Gal, în *Ioan Slavici despre educație și învățămînt*, Buc., 1967.
[16] Vezi I. E. Torouțiu, *op. cit.*, vol. II, p. 180 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

II

DEMISIA LUI SLAVICI DIN POSTUL DE ARHIVAR CONSISTORIAL

Slavici a fost în 1873, timp de cîteva luni (august-noiembrie), arhivar la vicariatul ortodox din Oradea[1]. Şi-a părăsit postul în 13 noiembrie: „Eu astăzi am primit demisiunea ca arhivar la consistoriul de aici. Am cerut-o şi mi s-a dat"[2].

Cît a funcţionat ca arhivar, Slavici a avut „şef" pe Miron Romanul, vicar episcopesc şi arhimandrit, cu care locuia „sub acelaşi acoperiş". Arhimandritul îi „dedea şi masă" şi-i era, „în general, foarte binevoitor"[3]. Semnele de bunăvoinţă datau din perioada anterioară stabilirii temporare la Oradea, cum reiese din ştirea că în 17 iulie 1873 Slavici l-a însoţit pe protectorul său la „Mezeş", satul de baştină al acestuia: „Mult a contribuit la însemnătatea zilei şi împregiurarea că la prînzul ce s-a gătit la casa unuia dintre fraţii d-lui archimandrit, Daniil Roman, au partecipat şi d. deputat dietal al Beiuşului, Parteniu Cosma, d. protopop Georgiu Vasilieviciu, d-l Ioan Slaviciu, *cunoscutul nostru tînăr literat* (subl. I. P.), şi alţii"[4].

Poate ca să-l răsplătească într-un fel pe „binevoitoriu"-ul său, Slavici scrie articolul *Ad rem*, în care pledează — destul de făţiş — cauza alegerii lui Miron Romanul în scaunul vacant de vlădică al Aradului şi atacă o „foaie de oareşicare reputaţiune", care sprijinea un alt postulant[5]. Ziarul criticat *(Albina)* ripostează, lovind şi în

[1] Vezi *Lumea prin care am trecut*, în „Convorbiri literare", an. 63, 1930, martie, p. 257—260 şi I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 213—219.

[2] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 218.

[3] *Lumea prin care am trecut*, *loc. cit.*, p. 257.

[4] Din relatarea învăţătorului Gheorghe Ştefan, în „Lumina", II, 1873, p. 214.

[5] *Ad rem*, în „Lumina", II, 1873, nr. 64 (18/30 octombrie), p. 301—303. Articolul este nesemnat. Numele autorului l-a dezvăluit Miron Romanul, *ibid.*, p. 328. — De Slavici mai e *Biserica şi statul*, *ibid.*, nr. 70, p. 325—326 şi tot de el trebuie să fie *O apariţiune îmbucurătoarie* (sic), *ibid.*, nr. 63 (14/26 octombrie), p. 299—300. Autorul vesteşte ieşirea de sub tipar, la „Socec", a scrierilor lui C. Negruzzi. Comentînd planul librăriei „Socec" de a edita pe cei mai „distinşi" scriitori români, Slavici spune: „Mai ales pentru noi, românii de dincoace de Carpaţi, această întreprindere va să aibă o înrîurire nemăsurată în foloasele sale. Vom intra în contact cu fraţii noştri de dincolo de Carpaţi şi inspiraţi de ideile geniilor comuni vom porni pe o cale cu dînşii.

Scanned with OKEN Scanner

Miron Romanul și în Slavici. Răspunde ripostei cel dintîi[6]. După ce se osîndesc maliția, minciuna și mistificările „frivole" din pamfletul „Albinei", Miron Romanul respinge bănuiala că ar fi inspirat *Ad rem*, se desolidarizează de articol[7] și publică cererea de demisie a lui Slavici, din 7 noiembrie 1873. Transcriu de aici fragmente:

„Nu sum dintre oamenii carii fac pretenție la rol politic; nu sum dintre aceia carii scriu numai pentru ca să scrie; nu sum dintre aceia carii vorbesc numai pentru ca să vorbească. Scriu cînd capul, ca stupul înainte de roire, îmi este plin de idei; vorbesc cînd sum provocat la cuvînt; păşesc la lucrare cînd sum chiemat și totdeauna cînd sum chiemat. Alte considerațiuni nu îmi este permis să cunosc.

Am premeditat ce voi să fac. *Știam că, scriind, vă pot compromita.* M-am hotărît a rupe legătuințele între mine și Preacuvioșia Ta și a porni la lucrare [. . . . .]

Atît în urma celor întîmplate, cît și a celor ce se vor întîmpla, raportul între mine și Preacuvioșia Voastră devine imposibil. *Vă rog dar binevoiți a primi demisiunea mea ca arhivariu la consistoriul de aici*, precum și mulțămită pentru bunăvoința de care mă ați (sic) privit demn pînă acuma.

Fiți încredințat, Preacuvioase Părinte, greu, foarte greu îmi cade acest pas, dar numai astfel pot evita o compromitere îndoită, și pentru mine îndoit de grea [. . .]

Aștept numai ca să arangez încîtva arhivul, și după ace[e]a voi porni la Șiria prin Arad.

Dacă-mi va fi cu putință, am de gînd să merg la Viena, pentru a face rigoroasele"[8].

Vom fi un popor, unul, în deplina putere a cuvîntului!" (p. 299). Ipoteza că Slavici a scris *O apariție* este cu atît mai îndreptățită, cu cît o autorizează și raportările la C. Negruzzi din corespondența Slavici—I. Negruzzi (vezi I. E. Torouțiu, *op. cit.*, 186, 194, 206 și 215—216). Citez din scrisoarea datată 14/26 octombrie 1873: „Am avut în mînă cele trei tomuri ce cuprind scrierile fericitului părinte al d-voastre [. . .] Frumoasă ediție! — Numai să nu fie prea scumpă . . . Dar oricît de scumpă să fie, eu unul o voi cumpăra. Și mulți sunt deopotrivă cu mine, mulți care așteaptă cu bucurie nespusă, ca să li se dea ocaziune a se îmbogăți din comorile adunate de genii noștri, comori pînă acuma ascunse.

Ediția înseamnă începutul unei epoci sănătoase în viața noastră" (p. 215—216).

[6] În „Lumina", II, 1873, p. 327—331.

[7] „Cetind eu articolul, am aflat că acela din capul locului nu convine cu convingerile mele și că poate da ansă la indignațiune justă. Am făcut dar atent prin o epistolă pre archivariul consitoriului orădan la efectul neplăcut al articlului său", *ibid.*, p. 328.

[8] *Ibid.*, p. 328.

Textul demisiei conține o spuză de laude la adresa lui Miron Romanul. Mai tîrziu, Slavici va lepăda tonul apologetic, dîndu-ne despre Miron Romanul un portret în care toate malformațiile modelului sînt executate în basorelief[9].

ANEXE[10]

Viena, 13/25 martiu 1874

Iubite domnule Mangra!

Îți trimit începutul studiilor ce am scris asupra învățămîntului. Continuarea, încă samă de trei articoli, o țin la mine încă cîteva zile. Poate voi afla de a face cîteva îndreptări în limbă ori și de idei. Dacă afli cu cale, poți publica materialul ce-ți trimit acuma în unul ori doi numeri succesivi. Aș dori apoi să se poată face împărțirea făcută de mine, dacă publicarea ar trece în doi numeri. De altmintrelea, — după buna chibzuială a d-tale.

Terminînd acest studiu, am să trec la un studiu în special asupra învățămîntului la noi. Studiul prezent nu este decît un fel de introducere pentru acesta.

Încă în decursul săptămînei curente îți voi trimite continuarea.

De cîteva zile boala mea a purces spre îndreptare grăbită. Din zi în zi îmflarea (sic) scade și durerile se alină. Se înțelege, încă nu zic „hop". Tot mai stau în pat. Sperez însă că voi petrece sărbătorile Paștilor afară de spital. Chiar și dacă nu aș fi însănătoșat pe deplin, răceala înceată și voi putea ieși fără a mă expune la îngrigiri (= riscuri) serioase. Sum silit s-o fac asta, deoarece petrecînd patru luni în spital, la un aer nădușit și un vipt foarte „de post", am slăbit foarte. Ba chiar, după atîta zacere, simțesc dureri de pept. Am dar lipsă de aer curat. Ar fi bine să merg la băi, dar n-am parale. Voi fi dar satisfăcut, dacă mi se va sfeti să petrec cîteva săptămîni în vrun sat din apropierea Vienei, pentru ca din cînd în cînd să mă pot prezenta medicului sub a cărui îngrigire mă aflu.

[9] Vezi *Lumea prin care am trecut, loc. cit.*, p. 260—265.

[10] Public 3 scrisori, după originalele de la B.A.R., vezi C. I. (= corespondență inventariată) nr. 50.371, 50.372 și 50.373. Primele două sînt în legătură cu *Poziția organică a așezămintelor de învățămînt*, iar a 3-a cu *Învățămîntul poporal*. În scrisori întîlnim și informații ce nu țin de colaborarea la „Lumina". Acestea completează datele cunoscute despre boala din 1873/74 a lui Slavici și despre viața chinuită pe care a dus-o.

Scanned with OKEN Scanner

Înainte de a părăsi spitalul îţi voi comunica adresa mea.

Te rog salută pe cunoscuţii mei şi primeşte însuţi cele mai cordiale salutări,

al d-tale,
Ioan Slaviciu.

P. S. Nu am trimis scrisoarea la „Federaţiunea", precum am fost intenţionat. D-atunci n-am putut să scriu, iar acuma cauza este învechită. De altmintrelea notiţa din „Lumina", dată de d-l Moldovan, face ca publicarea să fie de prisos[11],

Slaviciu.

Viena, 27 martiu 1874

Stimatul meu domn!

Îţi trimit continuarea. Am tratat materia pe cît s-a putut de scurt. Mai pe scurt nu s-a putut.

Dacă vei afla însă ceva de lăsat, îţi dau voaie (sic). Poftim!

Tratarea învăţămîntului real este cam pe jumătate. N-are pentru noi atît interes ca şi sistemul universitar. În învăţămîntul real nu este nimic naţional[12]; în cel universitar, din contră, totul este naţional.

Continuarea peste cîteva zile.

Primeşte salutările mele cordiale!

Al d-tale,
Ioan Slaviciu

Viena, 17 april n.(ou) 1874

Stimate domnule Mangra!

Să nu te spării de teancul ce primeşti. Este, ce? — Vei afla după ce vei fi cetit. În zădar au fost toate încercările de prescurtare. Deja şi acuma materia nu este pe deplin tratată. Am prescurtat însă ce am putut şi ţi-am trimis studiul, pentru ca să nu zici că n-am făcut-o. Cu greu cred cum că o scriere atît de lungă se va putea publica în „Lumina". Pentru ace[e]a, nici nu am făcut toate corecturele. Dacă totuşi s-ar publica, te rog să faci d-ta corecturele, după buna-ţi chibzuială. Altfel, te rog rezervă [= păstrează] manuscriptul. Voi avea în viitor trebuinţă de materialul adunat cu multă trudă.

[11] Vezi Ioan Moldovan, *Onorată redacţiune!* în „Lumina", III, 1874, nr. 8, p. 48.

[12] După Slavici, învăţămîntul real este cel menit „a satisface trebuinţele zilnice", vezi *Poziţia org., loc. cit.*, p. 106.

Eu am făcut o anumită împărțire. Poate nu se va putea publica potrivit cu această împărțire. Te rog dar fă împărțirea după cum vei afla mai potrivit, dar totuși cu considerarea materiei.

Cunoști stadiul în care a intrat boala mea. Medicul sub a cărui îngrigire mă aflu, profesorul Dittel, tot mai sperează cum că procesul va decurge de sine. Deocamdată nu voi fi dar operat. Poate nici nu aș putea suporta operațiunea. Este neapărat de trebuință ca numaidecît în mai să merg la băi, poate la Hall, unde voi sta 6 săptămîni. Dacă apoi nici cura de băi nu va pune capăt procesului, nu rămîne decît să fie brațul amputat. După ce, petrecînd la băi, prin vipt nutritor și aer curat [i]mi voi fi recules puterile, defel n-am apoi să mă tem de operațiune. Sunt foarte rare cazuri ca oameni sănătoși să moară în urma vreunei amputațiuni. Iară eu, afară de braț și slăbiciune, sum pe deplin teafăr. Mînc bine, dacă am ce, organele de respirațiune îmi funcționează normal, și în vremea mai nouă sum chiar și vesel.

În mai dar voi părăsi Viena. N-am să-ți zugrăvesc greutățile ce întîmpin fiind silit a merge la băi. Însumi nu știu pin (sic) care mijloace îmi voi cîștiga îndestui bani, pentru ca să acopăr cheltuielile ce voi avea la băi. Sum pe deplin dezbrăcat, încît afară de altele trebuiesc să gîndesc și la ace[e]a ca înainte de a porni să mă îmbrac, pentru a mă putea prezenta între oameni. Nu deznădăjduiesc însă. Adevărații mei binevoitori nu mă vor părăsi în nenorocirea mea. Ori nu sunt vrednic de a fi susținut, și atunci nici n-are sens ca să fiu. Cine pînă în vrîsta de 26 ani n-a dovedit că poate să ajungă a fi folositor, nu este vrednic să ajungă al 27[-lea] an, și nu mai ales cînd numai prin ajutorul altora poate ajunge.

Nu voiesc să fiu rezervat. Chiar dacă aș fi omul rezervelor, starea în care mă aflu și îndatorirea ce cred a avea, ca să mă susțin, îmi oprește a fi astă dată rezervat. — Da, gîndesc la prospectele ce ziceai că ai avea. Ziceai că îndecurînd vei fi pus în poziție de a-mi putea rebonifica ostănelele avute față de „Lumina". Nu, asta n-o aștept! Eu unul niciciînd n-am lucrat pentru ca să cîștig, ci numai din îndemn, pentru că sufletul îmi era plin de gîndiri. Lucrez și voi lucra fără a gîndi la foloasele ce pentru mine ori pentru alții lucrarea mea poate să aducă. Cerc un singur folos: plăcerea ce aflu în lucrare. Și nici nu cred, nici nu pretind ca lucrarea mea să fie vrednică de remunerațiune. Dacă însă credeți că lucrarea mea *cîndva*, poate cînd voi fi ajuns a petrece în stări mai norocite, cînd nu voi lucra sub apăsarea necazurilor, lucrarea mea va fi ori va putea fi folositoare, atunci mă susțineți, căci însumi nu mă pot. Părăsit, trebuie să pier, deoarece bolnav și cu viața în cumpănă, precum sum, nu sum capabil de cîștig. Iară pentru ca să lucrez, înainte de toate

Scanned with OKEN Scanner

trebuie să fiu. Acuma este dar momentul în care ofertul binevoitor al d-tale ar fi o binefacere adevărată. Dacă nu un act național, o faptă creștinească. Nu ace[e]a este mizeria cînd omul are lipsă de mult, ci ace[e]a cînd el are lipsă de puțin.

Îți voi scrie înainte de ce pornesc la băi.

Primește salutările mele cordiale!

Al d-tale,
Ioan Slaviciu.

Scanned with OKEN Scanner

III

REVOLUȚIA DIN PÎRLEȘTI (1873)

Ion Breazu a semnalat, cu ani în urmă[1], o scriere puțin cunoscută a lui Slavici, publicată într-o revistă umoristică din Arad[2] în 1873. Ea se cheamă *Revoluția din Pîrlești* și are următorul subtitlu: *Roman tragodic în V părți, scos din niște manuscripte de la Ispania și alcătuit după cel mai nou sistem, dat fiind întru cinstea și mărirea celor întru toate deopotrivă între sine*. Numele de *roman tragodic* este impropriu, pentru că *Revoluția din Pîrlești* este mai degrabă o nuvelă. Cele cinci părți ale ei sînt: *O serenadă, După oara unsprezece, Organizarea oștirilor, Pornirea luptei dacoromâne* și *Esploziunea*.

Acțiunea principală a nuvelei se desfășoară în localitatea Pîrlești, din comitatul Pîrliților, condus de comitele suprem Béla Frikosy (citește: Fricoși) de Frica, înfățișat de Slavici caricatural: „Contele *Frikosy de Frica* era un om renumit. El avea cei mai frumoși cai împrejur; cînii lui erau vestiți în întreaga țară. La vînat nobilul conte pretutindenea era în frunte. El era un călăreț bun și mulți zic că ar fi în stare să poarte frînile unei trăsuri de patru cai cu mai multă măiestrie decît chiar și contele Andrássy. De la fire, contele Frikosy de Frica era un adevărat aristocrat maghiar, un strănepot al eroilor din vremile arpadiene, viteaz, cavaler, generos și mîndru, un membru demn al familiei Frikoșeștilor de Frica. La „Färbl“ el nicicînd nu se lăsa înspăimîntat; la „Ein und zwanzig“[3] el nici cînd nu retira cu banca; și actrițele deopotrivă lăuda rara generozitate cavalerească a contelui Frikosy de Frica... Contele Frikosy de Frica era un om minunat: un om admirabil, un om într-adevăr mare. Astfel comitatul Pîrliților se putea făli cu dînsul, avînd în fruntea sa un om ca și acesta... Căci contele Frikosy de Frica, el însuși, era Ilustritatea Sa, supremul comite! Și comitele suprem, nobilul conte Frikosy de Frica, era un patriot mare! Pus în fruntea unei pîrlite de autonomii, el adeseori subscria cu propria

[1] Vezi *Prefață* la I. Slavici, *Nuvele*, vol. I, Buc., 1958, p. 6—7.
[2] „Gura satului“, XIII, nr. 14—24.
[3] *Färbl* și *Ein und zwanzig* = jocuri de cărți.

sa mînă actele oficioase... Cîtă noblețe, cît sacrificiu pentru țară, dinastie, popor și obște, cît de adînc patriotism!" Neglijențele sale în ceea ce privește gospodărirea treburilor obștești și absențele prelungite trezesc nemulțumiri mai cu seamă în rîndul populației românești, majoritară în comitat. Odată a lipsit din Pîrlești, neîntrerupt, timp de 7 luni. Cînd revine, silit de împrejurări, cîțiva români „verzi" — stimulați de Spulber — se hotărăsc să-l întîmpine sărbătorește, iar alții — din contră — își propun să organizeze o demonstrație de protest împotriva conducerii comitatense. Înțelegînd pe dos pregătirile celor două grupuri, vicecomitele Rabiatosy, nobil de Spaima, unele persoane din protipendada maghiară și Pungulányi alias Punguleanu, un renegat[4], cred că românii pun la cale o revoluție, o horiadă: „Românii voiesc revoluție; ei voiesc să facă o Dacoromânie". Cuprinși de spaimă, „dar nu de spaimă «de Spaima», ci de spaima dacoromânilor", ei telegrafiază lui Frikosy de Frica: „... Țara este în pericol. Românii fac revoluție. Dacoromânia în fașe. Veniți la fața locului. Ordonați ca de loc [= de îndată, imediat] să ne vină cel puțin 3 regimente de honvezi, cu artilerie, în marș grăbit. Porniți la moment!" Comitele suprem alarmează guvernul ungar („Olahii din comitatul Pîrliților au pornit spre o revoluțiune dacoromână"), care trimite la Pîrlești pe generalul Giovani de Concini, „un italian aspru în manierele sale", trupe de honvezi și tunuri. După mai multe peripeții nenorocoase, soldate cu morți și răniți, Concini clarifică lucrurile. El informează, în raportul adresat guvernului, că așa-zisa revoluție de la Pîrlești este o născocire a unor inși cu capul înfierbîntat, aplecați să vadă în orice acțiune a românilor manifestări de dacoromânism.

În nuvelă se întîlnesc la tot pasul rînduri de șagă și situații comice. Rostul lor adevărat este să mascheze întrucîtva accentele de satiră socială. Slavici critică metehnele administrației civile din Transilvania, năravul vicecomitelui Rabiatosy, nobil de Spaima, de a „călări" pe „oamenii din comitat", purtarea nedemnă a lui Pungulányi și îndeosebi încercările celor „mari" de-a atîța vrajba națională. În această privință, Slavici pune în lumină rolul nefast jucat de

[4] Citez din nuvelă: Punguleanu, „om român, dar și el mare domn la comitat și în momentele de desperare razemul domnilor încă mai mari decît dînsul.

Domnul Punguleanu era un om mic dar îndesat și tocmai pentru aceea mai înțelept decît toți domnii din comitat, deoarece el niciciînd nu purta pantaloni albi și nu mînca nici mămăligă, nici fasole, ci ținea doi cîini, cari contelui Frikosy de Frica îi foarte plăceau. Afară de asta, domnul Punguleanu era cel mai bun calabrist și avea cinci copii, dintre cari două fete... Oamenii-l numeau și Pungulányi, și el nu se supăra, din ce se vădește că el nu numai ca calabrist, ci și ca patriot era bun".

Scanned with OKEN Scanner

Frikosy de Frica, Rabiatosy, Csehfy, Pungulányi și de părtașii lor, care nu ostenesc să învenineze relațiile dintre români și maghiari. Îndrăzneț, autorul merge chiar mai departe, biciuind însuși guvernul burghezo-nemeșesc. O dovedește evocarea unei ședințe a consiliului de miniștri, la care participă — ca să ajute la „mîntuirea țării, a națiunii și a dinastiei" — conți și baroni (Armin de Wrbcky, Alarich de Bau-Bau, Wenczel de Ruskow), generalul Paul de Bum-Bum, ministrul comerțului, Moriț Rosenblüh, nobil de Új-Pest, Jean Paul de Lionier, ministrul Cultelor și al Instrucțiunii publice, și Taksony, nobil de Coada și Potlogești, „toți oameni mari, diplomați de rangul întîi și maghiari din vițe bătrîne". Slavici îi numește în deriziune „stîlpii țării" și ni-i arată oricînd dispuși să ia împotriva maselor răsculate „tot acele măsuri" care s-au luat și pe vremea lui Horea.

Prozatorul a mai ridiculizat nemilos pe Iuniu, Iuliu, Marc, Brut, Catone, August Spulber. Fiu al unui fost „vătav de ciobotari pîrlești-teni", Spulber a studiat dreptul și ajunse, din mîndrie deșartă, un fel de catîr cu clopoței: „Spulber era . . . un om mare în miniatură. Pentru ca să poată sta lîngă omonimii săi Iuliu, Marc, Brut, Catone și August, lui nu-i lipsea decît una: ca să fie ce au fost aceia. Dar, cu toate aceste, comun om nu era Spulber. Pentru el Pîrlești erau o Romă în miniatură; ciobotarii erau plebeii, satele dimprejur erau aliații romani, casa comitatului era Capitoliul, cele trei fiice ale comitelui suprem erau gîștele care mîntuiesc Capitoliul, maghiarii erau patricii încarnați, iară el însuși era precum se numea. Cu un cuvînt, pentru Spulber Pîrlești erau Roma din toate timpurile, iară el însuși era o cristalizațiune a eroilor romani din deosebitele timpuri". Românii, cei mai mulți, îl considerau pe Spulber „ridicol". Numai cîțiva dintre ei, scunzi la minte și cu aplecări spre fapte necugetate, îl socoteau un „anteluptătoriu național" și priveau cu plăcere la „clăbățul a la Mihai Viteazul", purtat în zile alese. Așa îl socoteau și „puternicii domni ai zilei": în ochii lor Spulber trecea drept un agitator dacoromân. În realitate, eroul visa nu la Dacoromânia, ci la Ghiza, „bela" fiică a lui Csehfy, sub balconul căreia, acompaniindu-se de ghitară, cînta versuri de amor:

(Andante. Pianissimo)
(Piano)
(Forte)
(Rabiatto)

Ah, Ghiză, Ghizulică,
Ființă serafică!
Ah, Ghiză, Ghizuleancă,
Ființă îngereancă!
Bim-bam didiram,

Scanned with OKEN Scanner

(Piano finale)

Bim-bam didiram,
(Aria solo. Religioso)
Bim, bam, -di-di-ram, dam-dam!
Tu, înger serafistic,
În nopți eu te ador
Și-ți cînt o serenadă
Oh! plină de amor.
Din ochii tăi se varsă
O mare de lumină
Și buzele-ți se scaldă
În rază serafină.
Iubește-mă pre mine dar,
Nu lasă-mă să per amar! . . .

Cînd a început să publice *Revoluția din Pîrlești*, redacția „Gurii satului" îndemna într-o notă: „Recomandăm on. public în deosebită atenție acest roman picant, ce are să apară în mai mulți nri., cu ilustrațiuni". Este astăzi greu să se verifice în ce măsură i-a interesat pe cititori această operă de început a lui Slavici, dar probabil că răsunetul ei nu a fost prea puternic. Desigur, nuvela nu este lipsită de calități în ceea ce privește ideile, tema, prezentarea personajelor etc. De asemenea, găsim în *Revoluția din Pîrlești* nume de localități *(Vezura)* și de personaje (Mitru Florii Pascului, Pintea) la care Slavici va reveni în scrierile de după 1873, precum și procedee stilistice folosite ulterior (de exemplu, în *Popa Tanda*): „Vă închipuiți, iubiților mei cetitori, o căldare de leșie, pe fundul acestei căldări o vrîstă albă, trasă de la o margine pînă la cealaltă, iară în dreapta și în stînga acestei vrîste o mulțime de puncte înfățoșate după plac, chiar (= clar) și în formă de rugină [. . . . .]

Laturile căldării sînt munții pleșugi, ce înconjură Pîrleștii din toate părțile; fundul căldării este valea Pîrleștilor; vrîsta cea albă este rîulețul Pîrlita, ce curge peste vale, iară punctele cele ruginite sunt casele liberilor cetățeni ai liberei cetate (sic) Pîrlești".

Meritele nuvelei, deși apreciabile, nu compensează decît în parte slăbiciunile acesteia: compoziție precară, aglomerarea acțiunii cu amănunte nesemnificative, portretizări stîngace, ortografie latinizantă, neglijențe de limbă, abuz de barbarisme și de termeni regionali ardelenești: „Escadronul de husari se împărți în *patrouille* mai mari ori mai mici, care fură *esmise* pentru a *recognosca* terenul"; *cuvertată* = plicuită; *piparcă* = ardei; *cotrov* = coteț; *prețioasele* = bijuteriile; dete *rabiat* cu biciul în cai; el *fasiona* (= se prefăcea) că nu știe nimic; *hoare* = păsări; *scule săpătornice* = instrumente de

săpat; *a fusila* = a împuşca; merge *travestat*, *rezolut* ş.a. Slavici şi-a dat seama — cred — de aceste slăbiciuni, lăsînd nuvela uitată în paginile „Gurii satului".

*

Revoluţia din Pîrleşti, „roman tragodic... scos din nişte manuscripte de la Ispania", pleacă de la fapte aievea, despre care sînt urme în corespondenţa lui Slavici cu Iacob Negruzzi şi în *Lumea prin care am trecut*[5]. Este vorba în cele două izvoare de un scurt istoric al „rebeliunii" de la Păuliş.

Pentru a-şi menţine dominaţia asupra naţionalităţilor asuprite, clasele exploatatoare maghiare şi austriece au încheiat în 1867 pactul dualist. Cîrdăşia lor a înzecit posibilităţile de a săvîrşi fel de fel de abuzuri în dauna poporului. Din mulţimea celor puşi pe strîmbătăţi, sînt amintiţi de Slavici doi: Tabajdy Károly, viceişpanul comitatului Arad, şi Bildhauer Adalbert, notar în Păuliş. Ambii călcau în picioare dreptul românilor de a se folosi de limba strămoşească în administraţie şi în faţa instanţelor judecătoreşti; pe deasupra, notarul, ocrotit de subprefect, spolia satul ca în codru. Nerespectarea unui drept sfînt, jaful, neîndestularea, înteţită printre „oamenii săraci" de „cîţiva ani răi", au împins pe săteni să ceară anchetarea notarului. Cu prilejul anchetei, la care Slavici a asistat în calitate de „sfătuitor juridic" al păulişenilor, Tabajdy, notarul, un „domn" proprietar de vie ş.a. au căutat într-adins să îndîrjească pe reclamanţi. Prea întinsă, coarda s-a rupt: „Sătenii din sală... s-au năpustit asupra mesei, încît vicecomitele, notarul, secretarul şi „honoraţiorii" au zburat într-o clipă pe ferești — în stradă... Lucrul acesta s-a petrecut cam pe la unsprezece din zi... Pe la trei după amiazăzi a sosit apoi în sat un batalion de infanterie din cetatea Aradului, ca să înăbuşe răscoala. Oştenii... au fost primiţi cu strigăte de „Să trăiască!" de către sătenii cu desăvîrşire pacinici.

Am fost după aceea tras în judecată pentru „rebeliune", dimpreună cu cîţiva săteni, care au şi fost osîndiţi"[6]. Potrivit unor depoziţii mincinoase, Slavici s-ar fi lăudat că are să se ridice în fruntea mulţimii, pentru a pune la cale „o groaznică vărsare de sînge"[7]. Bănuiala de instigare la revoltă nu avea nici un temei, însă ea se vîntura şi în afara sălii de judecată. Împărtăşind acest lucru lui Iacob

[5] Vezi I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare*, vol. II, Buc., 1932, p .196, 207, 209—210 şi passim; *Lumea prin care am trecut*, în „Convorbiri literare", an. 63, 1930, martie, p. 249 şi urm.

[6] *Lumea prin care am trecut*, *loc. cit.*, p. 253.

[7] *Ibid.*, p. 253—254.

Negruzzi, în 10 aprilie 1873, Slavici înşiră mai multe suspiciuni neroade, trezite în ochii autorităţilor de viaţa şi ocupaţiile sale zilnice (unele dintre bănuieli le aflăm şi în pasajele consacrate portretizării lui Spulber): „Eu lucrez de dimineaţa pînă seara. Seara la 9 ore merg la cafenea, ca să cetesc ziarele. Aici vorbesc apoi puţin: n-am cu cine şi n-am timp de vorbă. La 10 ore merg acasă. Din aceasta eu par maghiarilor misterios. Eu primesc scrisori şi ziare din România. Eu sunt colaborator la „Gura satului". Este lucru notoric cum că eu vorbesc bine şi frumos româneşte. Orice lucru românesc se întîmplă la Arad, eu mă aflu între aranjatori. Din toate aceste şi alte împrejurări urmează că eu sînt un om primejdios... Dar' eu sînt precaut şi maghiarii nu pot să mă prinză. Totuşi le-a succes în sfîrşit.

Cu vreo două luni de zile înainte de asta, eu am prînzit într-o ospetărie de la ţară cu un jidan şi doi maghiari, — oameni pre care nu îi cunosc. Vorbind aceştia despre stările ţării şi în special despre agitaţiunile naţionale, eu am observat în treacăt că poporul nostru n-are nevoie de agitaţiune; au fost cîţiva ani răi şi oamenii săraci sînt neîndestulaţi.

Înainte de asta cu cîteva zile am fost citat la judele inquizitor; eu sunt acuzat ca agitator dacoromân, care aş fi zis că eu sunt Mesia românilor, care în frunte cu cele 12 milioane români voi stîrpi rasa maghiară de pe faţa mohorîtului pămînt. Ce să faci? — Martori nu am, prin cari să pot dovedi că nu am zis astfel de absurditate... Am să deviu martir tragodic, care rabdă pentru nişte vorbe ce nu le-a zis şi pentru nişte principii la care nu ţin"[8].

„Rebeliunea" de la Păuliş a izbucnit în februarie 1873. Peste aproximativ cinci decenii, cînd o povesteşte în *Lumea prin care am trecut*, Slavici nu-şi mai amintea bine toate detaliile: „E vorba de lucruri petrecute cu patruzeci şi şase de ani înainte de aceasta şi sunt amănunte de care nu-mi voi fi aducînd aminte". Anumite inexactităţi se pot îndrepta cu ajutorul unui document descoperit în Arhivele Statului din Arad de profesorul I. Niciu[9]. Documentul, pe care îl rezum mai jos, este o reclamaţie — din 24 februarie 1873 — a avocatului Érczy János contra subprefectului de Radna, Ştefan Antonovici.

Adalbert Bildhauer, notar în Păuliş, s-a dedat la „mîncătorii". Împinşi de Zamfir Conopan[10] şi Dumitru Panea, popi, şi de Dumitru

[8] I. E. Torouţiu, *op. cit.*, p. 209—210.

[9] *Un moment din viaţa lui Ioan Slavici: revolta de la Păuliş*, în „Limbă şi literatură", vol. VII, 1964; pe copertă: 1963, p. 405—410; vezi şi Virgil Vintilescu, *Contribuţii la biografia lui Ioan Slavici*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria Ştiinţe filologice, vol. I, 1963, p. 320—324.

[10] În *Revoluţia din Pîrleşti* un personaj episodic se numeşte *Corompan*.

Rafila, „învățător din neamul lui Horea" („ezen Hora fajta dászkál"), țăranii se plîng de Bildhauer. Plîngerea lor ajunge la Antonovici, de a cărui lealitate față de guvernul maghiar Érczy se îndoiește.

Antonovici se deplasează la Păuliș în 18 și 19 februarie 1873, ca să cerceteze cazul Bildhauer. Iau parte la anchetă cei doi popi, învățătorul, Slavici, Nicolae și Ion Barbă, Vasa Stoian, Petru Igrețiu, bărbierul Gheorghe Trandafir și alți oameni de strînsură („több öszvecsödített csöcselék"). Într-un glas, ei cer alungarea imediată a lui Bildhauer („Afară cu el!"), iar frizerul, mai nestăpînit decît ortacii săi, izbucnește: „— Aduceți ciinele aici, să-i tai capul cu briciul!" („Trandafir Gyorgye, oláh borbély pedig karjait kitárva felkiáltot: adjátok ide a kutyát hogy borotváljam le a nyakát"). În loc să asculte de Francisc Décsy, care îl consilia să trimită după jandarmi, Antonovici, laș și neisprăvit, părăsi în grabă Păulișul. Ordinul ca jandarmii să aresteze 3 țărani răsculați i-a fost smuls abia la Radna.

După ce adaugă la pîră noi învinuiri, cu intenția inabil ascunsă de a-l compromite pe Antonovici, Érczy se ocupă de cauzele „mișcării" păulișenilor. Agitația nu au stîrnit-o resentimentele și ura față de Bildhauer, nici faptele vrednice de pedeapsă ale acestuia, ci „aroganța națională valahă", năzuința „zadarnică" a românilor către „supremație" politică și dorul de răzbunare contra conducerii comitatului Arad, pentru că a îndepărtat din slujbă pe notarul Ion Moldovan, „cunoscut agitator" român. Întrecîndu-se pe sine, Érczy se apucă să divagheze despre „tentativa de complot" antistatal de la Păuliș. Slavici, insinuează avocatul maghiar, nu este străin de complot. Om de soi rău, ca și Ioan Moldovan, el s-a coalizat cu popii și învățătorul, a sfătuit poporul să-și aleagă în viitor notar român și — îndrăzneț pînă la nerușinare — a amenințat că românii nu vor mai îngădui ca Tabajdy să-și facă mendrele.

Reclamația lui Érczy sfîrșește cu afirmația că Păulișul constituie un „punct strategic" în rețeaua focarelor de agitație dacoromână.

Avocatul a amestecat știrile documentare cu fantasmagoriile. Acestea nu erau ceva caracteristic numai pentru Érczy. Le făuriseră cei din pătura de sus, în scop diversionist. Atent la viața din jur, Slavici a reținut alegațiile despre dacoromânism și — încorporîndu-le în nuvelă — le-a satirizat. Alegațiile serveau interesele minorității exploatatoare, dușmănită de Slavici. Aversiunea i-o tălmăcește fiecare slovă a *Revoluției din Pîrlești*. Nuvela este un indiciu sigur că cel care a scris-o considera literatura o armă în lupta socială.

Datele documentare furnizate de Érczy au o dublă însemnătate: îi ajută pe cei preocupați de *Lumea prin care am trecut* (capitolul

Scanned with OKEN Scanner

Lupta pentru limbă) să aleagă adevărul de neadevăr și invită la confruntarea unor întîmplări descrise în nuvelă cu întîmplările corespunzătoare din viața socială a Transilvaniei în anii 1868—1873. Un exemplu concludent este problema aducerii jandarmilor la Păuliș, în februarie 1873. Érczy, de partea căruia pare să fie dreptatea, declară: încunoștințați de Bildhauer, prin Francisc Décsy, de ceea ce se petrece la Păuliș, vin de la Radna niște jandarmi și — conform ordinului stors lui Antonovici — arestează 3 țărani, capi de răscoală: „A szolgabíró úr Radnára érkezvén, az akkor már Radnára lovaglott Décsy Ferenc úr többszöri sürgető kéréseire nagynehezen előbb szóval, a csendbiztos szorgalmazására azonban írásban is kiadta a rendeletet, hogy 3 fő corrifeust a nép közül elfogjon és Radnára kísértessen". În *Revoluția din Pîrlești*, unde exagerarea potențează realismul operei, scriitorul vorbește de mobilizarea a „cel puțin trei regimente de honvezi". În sfîrșit, în *Lumea prin care am trecut* Slavici pune în acțiune „un batalion de infanterie" din Arad, „ca să înăbușe răscoala". Faptul nu e de crezut. De astă dată, prozatorul a repetat în memoriile sale ceea ce spusese de mult în *Revoluția din Pîrlești*.

Tema *Revoluției din Pîrlești* o regăsim în *Crucile roșii*, „un humoresc luat din viața ... politică" a Transilvaniei[11] tipărit în „Timpul" (1876, nr. 129 și urm.). Nuvela este pătrunsă de ideea că poporul român și maghiarii *nu au* „de ce să se urască". Românii și maghiarii trebuie să trăiască în frăție, peste voia asupritorilor vremelnici.

Cu prilejul reeditării unor scrieri ale lui Slavici în 1952[12], s-a arătat că „István Asztalos avea să reia în *Vîntul nu se stîrnește din senin* tema din *Crucile roșii*, analizîndu-i cu instrumentul ascuțit al gîndirii marxiste variatele aspecte, așa cum ele se manifestă într-un sat ardelean de astăzi". Era nevoie ca filiația să fie dusă pînă la *Revoluția din Pîrlești*.

ANEXA[13]

O serenadă

Nu este pămînt românesc fără cîtuși de puțină sare. Pămîntul Pîrleștilor era pămînt românesc. El nu putea să fie nesărat.

Sarea pămîntului pîrlestean era Spulber, vulgo *Gusti*, pe cartea de vizită *Iuniu, Iuliu, Marcu, Brutu, Catone, August Spulber, advo-*

[11] I. E. Torouțiu, *op. cit.*, p. 212—213.
[12] Vezi *Prefața* la *Opere*, vol. I, Buc., p. 27.
[13] Pentru că „Gura satului" este o revistă greu accesibilă, dau fragmente din nuvelă, fără a respecta însă grafia exagerat de latinizată a originalului.

cat în dreptul comun și cambial. El era „sarea pămîntului" din Pîrleşti. Nimeni nu poate zice că viaţa pîrleştenilor ar fi fost sarbădă. Urmînd din nume, zdrobul de sare aruncat în ea era destul de mare... Dar nu numai numele lui Spulber, însuşi omul, luat pentru sine, era lung, de o arătare marţială, înalt ca un par de fasole, cu nişte umeri laţi ca şi cracii unei vîrtelniţe, cu ochi mari ca nişte cepe ungureşti, cu un nas cîrlig şi cu plete lungi ca şi coama unui cal ardelenesc. Om adecă din creştet pînă-n călcîi.

Nu mai puţin puternic era sufletul lui Spulber. Om abia de 27 ani, un june democrat şi republican, un spirit adînc, un advocat cu vaste ştiinţi, cu o limbă frumoasă... şi un ţilindru de două pălmi... Cînd Spulber rostea o cuvîntare în faţa ciobotărimei pîrleştene, gurile se căscau, minţile erau cuprinse şi toate vrăbiile din ţara pîrleştenilor încetau cu ciripirea lor lipsită de înţeles. Căci vorbea Spulber, „Gusti", fiul lui „maistor *Pinte*", fost vătav al ciobotarilor pîrleşteni, lumina ochilor ciobotăreşti, speranţa naţiei pîrleştene, Spulber, anteluptătoriul, junele erou naţional... Şi cînd el vorbea, vrăbiile puteau să tacă!

[. . . . .]

Nu este dar minune dacă pentru maghiari, puternicii domni ai zilei, Spulber era un punct negru în faţa soarelui ce luminează fericita Ungarie.

Şi nu fără temei era privit Spulber ca un om pentru ţară, dinastie şi popor deopotrivă periculos.

El era născut român.

El vorbea şi scria cîteodată şi româneşte.

Se ştie ca sigur cum că într-o seară el a mîncat mămăligă cu lapte.

Mai adeseori Spulber a declarat în public cum că îi plac fasolele.

Într-o zi el s-a lăudat că, petrecînd în Pesta, a fumat o sugară făcută din tutun din România.

Este notoric cum că el nicicînd nu a purtat pinteni şi nu şi-a pus cătran pe mustețe, chiar nici în cea mai gingaşă copilărie a sa.

El poartă plete lungi.

Din toate aceste şi alte împrejurări se vădeşte că Spulber este un agitator *dacoromân*... Din precauţiune, el trebuie pus sub pază poliţială. Toţi paşii lui, toate faptele, chiar şi visurile sale trebuiesc să fie controlate! Astfel cere interesul obştiei.

[. . . . .]

Seara era una dintre cele monumentale Nici chiar cei mai bătrîni oameni nu-şi aduceau aminte ca ei, cîndva în viaţa lor, să fie petrecut seri asemenea de frumoase ca şi acelea din zilele trecute... Astfel de seri se ivesc numai în toamna tîrzie şi numai între Carpaţii

Scanned with OKEN Scanner

români, ce — în culmile lor stîncoase — frîng razele căzute din lună, aruncînd o îndoită lumină asupra văilor aburite de molcome vînturi... Deşi era tîrziu, deşi vremea se apropia spre miazănoapte, noaptea era palidă, părea a fi jumătate ziuă; uliţele erau pline de viaţă şi zgomotoase... De pe culmile munţilor străbăteau razele obosite ale cîtorva focuri, ce păstorii şi-au făcut numai pentru că este datina a şedea seara la foc. De la marginile oraşului s-auzea cîntecul trăgănat al unui cor de feciori, apoi, purtate şi rupte de vînt, tremurau sunetele bănzii de la crîşma din margine. Însutit prin ecou, pocniră cîteva focuri descărcate de către voinicii de la munte, numai din petrecere. Iară tot la marginile oraşului, în apropierea crîşmei, urlau cîţiva cîni, în semn de ecou disonant al armoniei universale.

Într-astfel de seri nime nu putea să stea în casă... Oameni bătrîni, aşezaţi pe laviţele dinaintea căşilor, femei îngropate pe la marginile uliţei şi cuprinse în viuă flecătire, copii ce se gonesc unii pre alţii de-a lungul uliţei, grupe de oameni mai mici ori mai mari, în agitată discuţiune asupra chestiunilor zilnice, părechi de tineri amoroşi, oameni ce atît iubesc serile lunoase, în izolată preîmblare, cîni ce se mîncă unii cu alţii pe la crepăturile gardurilor, toată lumea era la uliţă şi în special la „Uliţa cea mare“, de-a lungul căreia avea Spulber să treacă.

[. . . . .]

Esploziunea

[. . . . .]

Încheierea acestei întîmplări revoluţionare se face prin un act oficios: este raportul dat de către generalul Concini către Înaltul ministru de rezbel, raport asupra espediţiei sale contra revoluţionarilor *dacoromâni* din Pîrleşti. Raportul, tradus din cuvînt în cuvînt din nemţeşte în româneşte, sună astfel: [.....] Sosind la 11 oare în pădurea de la Ciuma, unde se aflau românii, furăm primiţi cu cele mai frenetice ovaţiuni, ce mă puse în mirare, deoarece aşteptam să mă aflu în faţă cu o trupă vrăjmaşă. În scurt fusei în clar: nici nu era vorba de revoluţiune.

Auzind de sosirea Ilustrităţii Sale în comitat, un anumit Spulber, advocat tînăr, om ce înaintea maghiarilor trece de popular iar înaintea românilor de ridicol, de altmintrelea un suflet inocent, şi-a propus ca să aranjeze în numele românilor o primire cu ovaţiuni de bineventare. Grosul românilor a hotărît însă ca să facă o contra-ovaţiune, nefiind satisfăcuţi prin petrecerea afară din comitat a comitelui suprem, cu care ei nici altfel nu simpatizau. Toate aceste pregătiri se făceau în secret, pentru ca efectul produs să fie cu atît

mai mare. Deci maghiarii, ce par a avea în sînge frică de dacoromânism, au scornit ştirea cum că românii voiesc revoluţiune şi anume: pentru înfiinţarea „Dacoromâniei", un ideal de care, cel puţin deocamdată, românii se ocupă foarte puţin.

Românii adunaţi în pădure erau aceia cari voiau a face ovaţiunea. Pentru o ovaţiune bineventătoare erau abia vreo 50—60 oameni, şi aceştia în mare parte îmbătaţi. Restul, la vreo mie şi cinci sute, erau pentru contraovaţiune.

Împreună cu aceşti oameni, mai ales pentru susţinerea ordinei, am pornit la Pîrleşti. Într-altă ziuă, luni, pornind spre lagăr, pe drum mi s-a adus ştirea că în pădurea din apropiere s-ar fi aflînd vreo 100 de honvezi răniţi şi morţi. Mergînd la faţa locului, am aflat 73 morţi şi 16 răniţi. Am dispus înmormîntarea şi am transportat pe cei bolnavi la lagăr.

Despre conflictul în care au căzut aceşti 89 voinici, mi s-a raportat cum că bucnind honvezii fugiţi asupra celor trei regimente ce aţi ordonat să vie mai tîrziu, cei dintîi crezînd că au a face cu honvezii români, cuprinşi de spaimă, au dat foc, iar cei din urmă au răspuns de asemenea la atac.

Lupta s-a finit cu fugirea amînduror părţi. Dintre răniţi numai unul poartă rana în piept, ceilalţi sunt răniţi în dos.

General Concini, m.p.

Scanned with OKEN Scanner

IV

DIN POLEMICA LUI SLAVICI CU A. MUREȘEANU ȘI BARIȚ

În condițiile vitrege ale dualismului austro-ungar, românii din Transilvania își intensifică lupta împotriva asupririi naționale. Această luptă se ducea cu mare avînt mai ales pe tărîm politic, economic și cultural. Cu privire la viața culturală, este demnă de remarcat activitatea tenace a unor elemente aparținînd intelectualității burgheze de a scoate un cotidian adevărat. Înainte de dualism au existat în Transilvania numai ziare românești ce se publicau o dată, de două sau de trei ori pe săptămînă. Efortul de a schimba această situație nefavorabilă intereselor noastre imediate și de viitor ajunge la izbîndă în 1884, de cînd încep să apară zilnic „Gazeta Transilvaniei", la Brașov, și „Tribuna", la Sibiu. Bariț salută evenimentul și îl comentează: „Avem acuma două ziare cuotidiane, ... care nu ne îndoim că — susținînd același program și avînd aceleași aspirațiuni naționale — vor rivaliza întru a satisface așteptările și pretensiunile publicului mare românesc...

Se prea înțelege că tot așa este acuma datoria publicului celui mare și impacient de a dezlega în mod mulțumitor problema, dacă el este în stare a susținea două ziare cuotidiene de concurență paralelă"[1].

Concurența „paralelă" și vederile politice întrucîtva deosebite ale lui Slavici, Mureșeanu și Bariț au dat naștere, în anii 1885—1886, unei polemici înverșunate, purtată între „Gazeta Transilvaniei" și „Tribuna", de unde s-a ramificat și în coloanele altor periodice („Telegraful român", „Luminătorul", „Epoca", „Observatoriul" etc.).

„Gazeta Transilvaniei", condusă de Aurel Mureșeanu, a atacat cu vehemență, de mai multe ori, „Tribuna" și pe Slavici. Ieșită din „găoace" abia de ieri, alaltăieri, „Tribunei" îi plac — susține pe nedrept „Gazeta" — „espectorările" și vorbăria seacă; cotidianul sibian cîntă în struna stăpînirii și apără ideile adversarilor neamului românesc. Vinovat este, în primul rînd, Slavici, un om compromis politicește, insidios și gata oricînd să scrie, pentru plată, cărți pă-

[1] În „Observatoriul", 1884, nr. 33, p. 128. Redactorul „Tribunei" este pentru Bariț „cunoscutul literat și publicist român".

gubitoare românilor. Dovadă e lucrarea *Die Rumänem in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina (1881).* „Pagini întregi" din această carte ocărăsc naţia română, situîndu-l pe Slavici alături de Hunfalvy, un negator al continuităţii romane în Dacia. Mureşeanu încheie şirul acuzaţiilor cu o frază războinică: „Cît pentru noi, cei de la „Gazeta Transilvaniei", declarăm că cu-n asemenea om nu numai că nu putem fi solidari, ci vom stărui cu toată energia de-a combate periculoasa şi perversa direcţiune politică a organului ce, din nenorocire, încă şi astăzi [ianuarie 1886], după atîtea dovezi de incapacitate şi de rea credinţă, este condus de d. Ioan Slavici".

„Tribuna" şi Slavici au tăcut un timp. Reacţiunea lor s-a dezlănţuit abia atunci cînd atacurile din „Gazeta Transilvaniei" „Telegraful român", „Kolozsvári Közlöny", „Nemzet" ş.a. au apucat să degenereze în calomnii şi „insolenţe", generate de „interese murdare". Lapidar, Slavici arată că Mureşeanu, un „maniac" care „şi-a pierdut sărita", l-a insultat „în cel mai ordinar mod", socotindu-l prost şi mişel; că „Telegraful român", o „fituică", a dat năvală asupra „Tribunei", care a criticat pe mitropolitul Miron Roman şi atitudinea sa proguvernamentală; că redactorii de la „Kolozsvári Közlöny", văd în el un agitator plin de smerenie, „venit acasă ca să-i administreze constituţiunii maghiare otravă în miere" şi să propage intoleranţa naţională. Învinuirile ce i se aduc, afirmă Slavici, sînt neîntemeiate, iar campania furibundă a cotidianului braşovean în contra „Tribunei" priește exclusiv duşmanilor poporului nostru. De aceea „Tribuna" ţine ca cearta să înceteze şi uitînd necuviinţele proferate despre ea, întinde o mînă amicală confraţilor de sub Tîmpa: „Cît pentru „Gazeta Transilvaniei" îndeosebi, interesele comune cer ca publicul să fie cruţat şi pe viitor, şi dacă colegii noştri de la Braşov nu au voit să ţină seama de aceste interese, le vom avea noi în vedere şi vom trece, ce-i drept cu adîncă mîhnire, dar vom trece cu spirit îngăduitor peste nemotivatele insolenţe, care compromit reputaţiunea noastră literară mai mult decît puteau să ne atingă pe noi".

„Tribuna" nu s-a limitat însă la gestul acesta mărinimos, ci a răspîndit nişte „blanchete de dezavuare" a denigratorilor şi de încuviinţare a politicii pentru care militau Slavici şi colaboratorii săi. O astfel de blanchetă s-a trimis şi celor din Şimleul Silvaniei, unde se afla vicar „foraneu" Alimpiu Barbolovici, „nepot" (sufletesc?) şi „client" devotat al lui Bariţ. Barbolovici şi Bariţ corespondau. Am văzut patru scrisori ale vicarului: din 11 noiembrie 1883, 18 februarie 1884, 7 februarie 1886 şi 1 martie 1886. A treia se raportează la „urîta" polemică şi la blanchete, faţă de care Barbolovici şi cărturărimea din Şimleu, „depărtaţi de focolariul românismului, adică

Scanned with OKEN Scanner

Braşov şi Sibiu", nu ştiau ce atitudine să adopte. Solicitat să le fie mentor, Bariţ încearcă să clarifice „starea adevărată a cauzei" (vezi anexa 1)[2]. Lămuririle sale privesc discuţiile care au precedat publicarea „Tribunei", măsurile abuzive ale stăpînirii împotriva „Telegrafului român", pe unii români bogaţi, care „nu dau în viaţa lor un florin pe lucruri tipărite", pe Slavici şi A. Mureşeanu. Din loc în loc, aprecierile lui Bariţ sînt lipsite de obiectivitate.

Cu autorul nuvelei *Pădureanca* Bariţ va intra în conflict şi în 1887. „Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român" (Astra) deschisese la Sibiu, în septembrie 1886, o şcoală civilă de fete. În edificiul acesteia se adăposti şi o şcoală elementară, pe care o patrona „Reuniunea femeilor române", condusă cîtva timp de Elena Tănăsescu, viitoare soţie a lui Slavici[3]. Şcoala civilă a funcţionat slab în primul ei an de existenţă, stîrnind numeroase critici. Atacurile cele mai susţinute se datoresc „Tribunei", în care Slavici publică, în 1887, două articole nimicitoare, sub acelaşi titlu:

[2] Arăt bibliografia de bază privitoare la polemică: *„Ateneul român", institut tipografic în Sibiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 1884, nr. 27; V. Netea, *Noi contribuţii la cunoaşterea vieţii şi activităţii lui Visarion Roman. Corespondenţa sa cu Gheorghe Bariţ şi Iosif Hodoş*, Sibiu, 1942, p. 98—99; *Braşov, 3 noiemvre 1885*, în „Gaz. Trans.", 1885, nr. 267; *ibid.*, nr. 279; *Principiele şi politica „Tribunei"*, *ibid.*, nr. 282, 283, 285 şi 289; *Incapacitate ori rea credinţă*, *ibid.*, 1886, nr. 5, 6, 7, 8 şi 9; Co., *Uneltirile „Tribunei"*, *ibid.*, nr. 15, „De vreo cîteva zile jurul Sibiului este cutreierat de agenţii „Tribunei", cari, umblînd cu nişte blanchete tipărite, silesc pe toţi de a le subscrie, declarîndu-se şi afirmîndu-se prin aceea că ar fi aderenţii „Tribunei" şi că voiesc a respinge obiecţiunile *„Gazetei"*; *ibid.*, nr. 11, citate din textul dezavuării: „Subscrişii aprobăm rezerva ce-o păstrează „Tribuna" faţă cu atacurile nemotivate ale *Gazetei Transilvaniei"*, procedura „Gazetei" dăunează „cauzei naţionale"; I. Slavici, *O lămurire*, în „Tribuna", 1885, nr. 297; *ibid.*, 1886, nr. 3, p. 9, nr. 4, p. 13, nr. 6, p. 21 şi nr. 11, p. 42; *Cestiuni bisericeşti*, *ibid.*, nr. 7; I. Slavici, *O lămurire*, *ibid.*, nr. 8; Cuceritorul Curtius [=Petru Petrovici], *„Metamorfoze" (Lămuriri-luminătoare)*, *ibid.*, nr. 12; *ibid.*, nr. 13 (articolul de fond); *O rectificare*, *ibid.*, nr. 15; *Puplicaţiuni false*, *ibid.*, nr. 16; *Cestiuni bisericeşti*, *ibid.*, *nr. 23*; *Tipografia arhidiecezană din Sibiu*, *ibid.*, nr. 24; Curtius, *Cestiuni bisericeşti. Consecuenţele metamorfozelor (O excelenţă şi o magnificenţă faţă cu un „bloj")*, *ibid.*, nr. 33 şi 34; id., *Un postscript*, *ibid.*, nr. 37 şi 38; id., *Ultimul meu cuvînt*, *ibid.*, nr. 44; *Un lucru urît*, *ibid.*, nr. 40; I. Slavici, *Un lucru urît*, *ibid.*, nr. 64; *„Ateneul român", institut tipografic în Sibiu*, în „Observatoriul", 1884, nr. 15; *„Ateneul român" şi ziar cuotidian*, *ibid.*, nr. 18; *ibid.*, nr. 19, 24, 27, 28, 30 şi 33 (aici, la *Ştiri diverse*); „Telegraful român", 1886, nr. 29 (o scrisoare a lui Partenie Cosma); *ibid.*, 1885, nr. 136 (articolul de fond). Vezi şi G. Bogdan-Duică, *Mici studii istorice: fragmente despre George Bariţiu. Cîte ceva despre „Gazetă"*, în „Revista teologică", 1934, nr. 174 şi pass.

[3] Date bogate despre şcoala „civilă" se găsesc în „Transilvania" din 1885—1887.

Scanned with OKEN Scanner

Criza şcoalei de fete din Sibiu[4]. În esenţă, scriitorul reproşează direcţiei şcolii, „Reuniunii femeilor" şi „Astrei" educaţia în spirit „aristocratic" a elevelor, atitudinea de loc binevoitoare faţă de elementele „ieşite . . . din plebe" şi molestarea profesorilor aplecaţi să propage prin şcoală un învăţămînt „oarecum mai democratic". „Mi-e greu să spun aceste lucruri, scrie Slavici, dar trebuie să le spun, pentru ca noi toţi, care sîntem ieşiţi din popor şi mai păstrăm încă iubirea şi veneraţiunea către opincă şi către haină, să punem umăr la umăr şi să stîrpim din inimile copiilor noştri asemenea fumuri bolnăvicioase şi urîte".

Articolele lui Slavici au iscat o furtună nemaipomenită, care a prins în horă pe mulţi, inclusiv pe Iacob Bologa şi pe Bariţ (vezi anexele 3 şi 4)[5]. Este neîndoios că dezvăluirile din „Tribuna" i-au produs lui Bariţ o amărăciune cu atît mai profundă, cu cît el însuşi luptase „nouă ani de zile" pentru înfiinţarea şcolii de fete[6]. Amărăciunea i-o trădează refuzul spontan de a combate în public „îngîmfările" şi „metehnele" lui Slavici. Dar Bariţ nu s-a menţinut pînă la sfîrşit pe această poziţie şi astfel, la vreo şase săptămîni de la ivirea „calumniilor" în „Tribuna", îl execută pe „îngîmfat" în *Şcoalele civile de fete (polgári iskolák, Bürgerschulen)*[7], din care citez: „Precum arată însuşi numele acestor şcoale, scopul lor este ca să dea fetelor ieşite din clasa mijlocie a ţării, adecă din clasa de orăşeni şi cetăţeni sau aşa numita burghezie (bourgeoisie, Bürgerschaft), instrucţiune şi educaţiune care să corespundă chiemării şi datorinţelor impuse lor prin însăşi poziţiunea clasei burgheze în stat. Aceia cari confundă acestea şcoale cu nu ştiu ce şcoale aristocratice, nu ştiu ce vorbesc şi sau fantazează ei înşişi, sau că ţin de fantaşti pe legislatorii atîtor staturi, cari au luat măsuri mult mai înainte de unguri, ca să dea şi femeilor burgheze ocaziune de a se cultiva şi

[4] „Tribuna", 1887, nr. 213, p. 850—851, nr. 220, p. 878 şi nr. 225, p. 897—898. Vezi şi *ibid.*, nr. 217, 218, 219, 221, 223, 224 şi 226. *Rezumat*-ul din nr. 226 este, cred, tot al lui Slavici.

[5] Vezi *Criza şcoalei de fete din Sibiu* şi *Afacerea şcoalei de fete din Sibiu*, în „Gazeta Transilvaniei", 1887, nr. 213, 214, 215, 216 220, 228, 229 şi 230: Din nr. 230: „Suntem convinşi că publicul român este sătul a mai vedea spălîndu-se în public rufele murdare ale acestei regretabile afaceri"; „donchişoteria" ziarului „Tribuna".

[6] Vezi anexa 4: G. Bariţ. *Opiniune motivată a subscrisului relativă la planul de învăţămînt pentru şcoala de fetiţe, cu internat a Asociaţiunei transilvănene etc.*, în „Transilvania", 1886, nr. 5—6, p. 40—43; G. B.[ariţiu], *Internatul şi şcoala română superioară de fete din Sibiu, ibid.*, 1887, nr. 1—2, p. 9—11; i.d. *Discurs despre şcoala română de fete din Sibiu, ibid., 1887*, nr. 17—18. p. 160—164; I. Breazu, *Gheorghe Bariţ şi mişcarea teatrală românească din Transilvania*, în „Studii şi cercetări de istoria artei", 1956, nr. 1—2, p. 234—235.

[7] În „Transilvania", 1887, nr. 21—22, p. 202—203.

Scanned with OKEN Scanner

lumina fiecare după puterile sale. Dar apoi acuma ne-am deșteptat noi, pe la anul Domnului 1887, ca să tragem linii despărțitoare între burghezie și aristocrație și chiar între orășeni și săteni?“ Răspunsul dovedește că Bariț s-a ferit să discute pe viu incriminările lui Slavici, care nu puteau fi înlăturate, în nici un caz, prin argumente și fraze ca cele de mai sus. „Tribuna“ și Slavici s-au considerat, nu în deșert, biruitori. Victoria lor semnalează, în fond, triumful în Transilvania al unor laturi pozitive din ideologia tribunistă[8].

ANEXE

Șimleul Silvaniei, la 7/2 1886

Prea stimate, spectate domnule!
Prea amate bade!

Azi, cînd fusei fericit a vă primi scumpa epistolă, mi s-a înfățișat icoana dulcei noastre națiuni, dimpreună cu ranele ei, încungiurate de laurii învingerilor și luptelor eroice; pentru că de n-am fi avut noi bărbați mari în trecutul cel dezastruos, azi n-am avea națiune, nu limbă, nu religiune strămoșească. Însă trimițîndu-ne providința din cînd în cînd Moisi și Aroni, cari au avut inimă iubitoare de poporul și națiunea română, azi sîntem mîndri a sta în fața Europei ca o națiune care insuflă respect și îngrigire și impilatorilor, dar totodată după luptă va emerui [=cîștiga] și reputațiunea sororilor națiuni din Europa. Dar, durere!; noauă, cari suntem depărtați de focolariul românismului, adecă Brașov și Sibiu, deși susținem tare și înalt că națiunea română se află cu noi pretutindenea unde răsună dulcea limbă română, ne-a venit foarte neașteptată, prin urmare dureroasă, împregiurarea fatală pentru națiune, că frații de la „Gazeta“ se ceartă cu frații de la „Tribuna“, duoaă sentinele române, pre a cărora drapel noi cești din depărtare am citit cu bucurie deviza: „Solidaritate în luptă!“ Oh! de cîte ori s-a certat frații, totdeauna a învins inimicul!

Dar oare acolo am ajuns, ca să se poată aplica și pre purtarea noastră ziuaristică: „Perirea ta din tine, Israile!“?

Scumpe bade! Eu am primit de la direcțiunea „Institutului tipografic“ din Sibiu un apel, ca să dezavuăm prin subscrieri cearta înscenată între „Gazeta“ și „Tribuna“ și să aprobăm tăcerea „Tribunei“. Vă mărturisesc că și eu și oamenii noștri, români cordați, stăm uimiți față cu această apariție înfiorătoare înscenată în sînul

[8] Vezi și *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, Buc., 1961, p. 255 și urm.

Scanned with OKEN Scanner

mamei noastre națiuni, pre carea destul de dureros l-a sfășiat și spintecat neînduraţii inimici. Dar acolo am sosit, ca și fiii să-și încrunte mînile sacrilege în sîngele înimei maicei lor!?

Deci, ilustre bărbate cărunt! — cărunt de furtunele luptelor, apelăm la tribunalul înimei și sufletului prea stimat [al] d-tale, ca să ne areți cale[a] cea ducătoare la scop, și vă rog, în numele meu și a colegilor mei, scîrbiți și amărîți pînă în suflet de cearta născocită între reprezentanții cauzei române, ca să aibă bunătate a-mi notifica *starea adevărată a cauzei* și că consult și folositoriu va fi pentru salvarea reputațiunei cauzei noastre naționale române, ca să subscriem și trămitem direcțiunei „Tribunei", la recercarea aceleia, dechiarațiunea poftită? Pentru că dacă nu ne ajung puterile să ajutăm cauzei, vă asecurăm că n-am voi — apere Dumnezeu! — să stricăm prin conlucrarea noastră, fie cît de neînsemnată.

Cu reîntoarcerea poștei, vă rog prețuitul răspuns.

De altmintrea, dimpreună cu consoția-mi salutîndu-vă cordialminte, pre lîngă espresiunea distinsei stime și sincerei amoare, perseverez al scumpului bade sincer devotat nepot.

Alimpiu Barboloviciu, vicariul[9].

Sibiu, 14 febr. n[ou] 1886

Reverendissime domine!

Ieri vă răspunsei numai pe scurt la frățeasca și totodată dureroasa scrisoare din 7 ale l.c. Ședința a doua de ieri ne ținu $3^1/_2$ oare. Venind acasă cu totul obosit, îmi fu preste putință a mai lucra ceva serios pînă astăzi. Apoi cestiunea ce ne stă dinainte este una din cele mai serioase, totodată însă și nespus de grețoasă, care a dezgustat și împlut de amărăciune sufletele tuturor românilor adevărați, iară domniile voastre din depărtare voiți să aflați *starea adevărată a cauzei,* pentru ca să știți dacă e consult a subscrie dechiarațiunea cerută de către direcțiunea „Tribunei".

Mie nu mi s-a întîmplat să văz textul recercărei care auz că circulează din partea „Tribunei"; tocmai însă de aș cunoaște acea recercare și dacă cei de la „Tribuna" sau oricare altul mi-ar fi cerut opiniunea mea, eu unul nu aș ști să le răspund între împregiurările

[9] Originalul scrisorii la B. A. R. — Filiala Cluj, fond Bariț. — A. Barbolovici s-a bucurat de oarecare popularitate, ca orator. Reproduc dintr-un discurs al său un pasaj caragialesc: „Care dintre noi nu știe? nu vede? nu simțește? că trăim în secolul progresului, cînd cine stagnează, regresează, și cine rămîne îndărăpt, orișicît se va opinti, nu mai poate ajunge pre cel care l-a întrecut" (în „Transilvania", 1886, nr. 1—2, p. 10).

actuali altceva decît: *oricine a provocat şi urzit această ceartă publică* şi orice cauze grave ar fi avut el la aceasta, în sufletul meu a produs numai durere şi amărăciune, iară în inimele vrăjmaşilor bucurie infernală; iară continuarea acelei certe ar putea să aibă urmări şi mai fatali. Atîta şi mai mult nimic.

De altmintrea, spre informaţiunea dd-lor voastre despre *adevărata stare a cauzei* s-ar cere ca să intru mai afund în materie şi încă aşa precum zic, mi se pare, canoniştii: ex certa scientia et conscientia, ceea ce însă e un lucru preste măsură delicat, pentru că între anumite împregiurări oricît şi-ar cumpăni cineva espresiunile, totuşi ele s-ar putea interpreta ca livoare [= pizmă], invidie, calumnie. După ce însă noi ne cunoaştem, ne stimăm şi iubim dintru alte timpuri mai puţin critice şi fatali, iată ce poci eu să vă comunic despre starea cauzei celor doi colegi publicişti.

Vă aduceţi aminte că înainte încă cu 5—6 ani se *părea* că ar fi dorinţa generală a tuturor lectorilor români din această monarhie, ca să avem tandem [= în sfîrşit] şi noi, aici dincoace, măcar un ziariu cotidian. Aşa se *părea* că este dorinţa *generală*. Se poate că a fost aşa. Oare [?], însă, putinţă? Un prelat mare gr. catolic, inspirat de aceeaşi dorinţă nobilă şi frumoasă, ne provocase, pe mine şi pe dr. Raţiu, ca să-i comunicăm un comput anuale din care să afle cît ar costa *redactarea* şi *ediţiunea* unui ziariu cotidian de mărime *moderată*, cu toate spesele accidentali. Era să coste 30 mii fl. v. a. pe an, aici în Ardeal, unde tipariul românesc este mai ieftin decît airea. Mult, foarte mult! Prelatul însă nu s-a oprit acilea, ci a pus altă întrebare: „— Cum ar fi cînd „Observatoriul“ s-ar contopi cu „Gazeta“? Răspuns: „—Ar fi foarte frumos, însă sub o condiţiune, care este nerealizabilă, iară aceea este ca redactorii să aibă mult, puţin acelaşi temperament, încă şi educaţiune cam homogenă, să ţină la aceleaşi principie şi opiniuni politice etc., să lucre după un metod uniform“.

Aşadară nu se poate? Nu.

Într-aceea, *se părea* că dorinţa se manifestă tot mai mult şi acuma se puse în fruntea doritorilor Visarion Roman, care o păţise cu „Albina Carpaţilor“. Dară pînă să închege Roman un consorţiu, iată că mitropolitul Miron primeşte de la ministeriu porunca rotundă ca să dea afară pe Nic. Cristea din redacţiunea „Telegrafului“, ceea ce se şi întîmplă într-un răstimp de la 10 oare a.m. pînă la 4 d. a., fără judecată, fără sentenţie, decît aşa precum scoate cineva din curtea sa pe un slugoi blestemat. Voinţa din urmă a mitropolitului Andrei suna că Cristea poate rămînea redactor cît va voi el.

Acea lovitură şi insultă o simţiră amar toţi amicii de opiniuni ai lui Cristea sau, adecă, toţi cei dezamăgiţi şi păcăliţi cumplit prin

perfidia ungurească [citeşte: perfidia burgheziei şi a moşierimii maghiare], mai vîrtos de la 1878 încoace. În fruntea lor, însuşi vicariul Popea. Cristea ţine de soţie pe sora bună a comerciantelui — foarte activ şi bogat [adaus în notă: Avere preste 300 mii fl., 1 fecior şi 2 fete, una măritată cu un medic român, fiu de preot] — Diamandi I. Manole, care-şi iubeşte mult pe soru-sa şi pe pruncii ei. Cristea avea, pe lîngă salariul de asesor consistorial, 2000 fl. ca redactor. Ce să facă? Să deschidă un ziariu nou cotidian? Hei, dară mitropolitul spuse verde lui Cristea: — „Dacă vei redacta ziariu de opoziţiune, ai să perzi funcţiunea de asesor şi dreptul de pensiune". Aşa sunase porunca a doua. Atunci membrii noului consorţiu se adresară la Aureliu Murăşianu, carele venind la Sibiu intrase cu ei în negoţieri, după a mea părere, foarte bune pentru el: dezdăunare de 2500 fl. pentru încetarea „Gazetei", pare-mi-se 3000 fl. pe an plată garantată şi mai alte emolumente [= foloase, cîştiguri], pe care le-am uitat. Aureliu îşi ceru timp cîteva zile de meditat, plecă la Braşov şi anunţă ieşirea „Gazetei" pe fiecare zi. Noul consorţiu ţinîndu-se înşelat, se înverşună şi decise ca să scoată şi el ziariu cotidian. Aşa chiemară pe Slavici de la Bucureşti, care primi ca de probă.

Mi se pare că acilea este momentul în care mă poate întreba cineva: cine este acel Slavici şi ce caracter, căci după „Gazeta" el ar fi un drac împeliţat sau adecă, de ex., după cum mă tăvălise pe mine tot în „Gazeta" Aron Densuşianu, cu suflet răzbunătoriu, după ce o păţise şi el cu „Orientul latin", cu care era să se înalţe în nuori.

Slavici şi Murăşianu sunt mai tot de o etate; au stat la universitatea din Viena, cela vreo 7 ani, aesta vreo 10 [...] Adecă-mi place de el [= de Slavici], că nu e cerbicos, e tolerant cătră opiniunile altora.

Aureliu a crescut românește în familie, dară ţera noastră şi pe popor nu cunoaşte decît foarte superficial, dară nici opiniuni de ale altora nu primeşte. De ex., chiar cu această ocaziune blăstemată l-au rugat braşovenii în tot modul ca să încete cu furiile, să nu facă bucurie vrăjmaşilor ş.a.ş.a.; toate în deşert, a voit să-şi răzbune.

Încă numai o împregiurare, apoi fie de ajuns. În 31 dec. 1884 „Tribuna" a încheiet cu deficit de 3000 (trei mii) florini; în 31 dec. 1885, cu alt deficit de 1600 fl. Consorţiul însă, avînd capital 40 mii, a coperit acelea daune; iară cu tipografia nouă le merge binişor, au de lucru, le vin şi de la România cărţi de tipărit. La „Tribuna" abia au 900 de abonaţi, iară eu zic, după esperienţa mea, că le trebuiesc cel puţin 1200 ca să scoată spesele, şi 1400, ca să cîştige ceva.

Despre „Gazeta" mi s-a spus la Braşov că abia are 800 de abonaţi.

Scanned with OKEN Scanner

Din acestea cifre dd-le voastre veţi trage uşor corolarie. Aşa, de ex., iacă ce valoare au dorinţele fără *voinţă tare* sau fără *putinţă;* şi iacă la ce sunt reduse telegramele de felicitare ale „Gazetei“ din aprilie—mai 1884. Este ieftin a plăti 1—2 fl. pentru cîte un telegram subscris de cine ştie cîte persoane, să vedem însă cîte din acelea prenumeră cu 14 fl. v.a. pe an?

Ar fi şi putinţă mai multă. Eu cunosc destui români cu averi curate de la 20 pînă la 50 mii şi mai mult, cari nu dau în viaţa lor nici un florin pe lucruri tipărite, cel mult dacă cumpără un călindariu cu 20—30 cri[ţari]. La noi lipseşte mai mult gustul de citit şi, în mulţime de cazuri, oameni trecuţi prin şcoale se ţîn de foarte procopsiţi, pentru ca să nu mai simţă lipsă de lectură nici pe trei minute. Sunt şi de aceia carii, fără de a fi renegaţi, despreţuiesc orice lectură românească.

Să mai vie acuma şi cele două ziarie cotidiane să se ia la ceartă ţigănească, pînă ce vor ajunge pe urma „Federaţiunei“ şi „Albinei“, care mai mult prin certele lor au înstrăinat pe lectori. Dară, vai, ce ruşine înfricoşată ar fi pentru noi toţi, dacă aceste ziarie ar apune în urmarea părăsirei lor de către public. „Tribuna“ mai poate să o ducă, cu sprijonirea consorţiului, încă vreo doi ani, dară apoi cine să tot arunce la mii pentru publicaţiuni care n-au public de ajuns? Despre „Gazeta“ nu ştiu dacă mai are ceva din vechiul fond de 7000 fl., înfiinţat între anii 1862—1865.

Facă cum vor şti; în etate sunt, cum zice s. Scriptură. Eu unul trăiesc şi voi muri cu acea consolaţiune sufletească, cum că în cazul cel mai sinistru, chiar fără nici un ziariu românesc, aici dincoace, pe un timp oarecare, seminţele aruncate în zecimi de ani răsar şi prind rădăcini pe unde nici eu, cu tot optimismul mieu, nu aş fi crezut că se vor prinde.

Vă luai timp cam mult cu atîtea înşirături, dară mă ştiam şi datoriu; dete D-zeu de mă mai lăsară unii şi alţii astăzi, duminecă, în singurătatea mea.

Vă rog, reverendissime, să nu vă pregetaţi a împărtăşi doamnei, soţiei d-voastre, că doresc prea mult să mai prînzesc o dată în Şemleu un curechiu, aşa cum îl ştiu face femeile noastre, şi să cinez o mămăligă cu lapte dulce, care-mi place şi acuma ca şi cînd îmi dedea mamă mea. Iară şi pînă atunci, vă rog să primiţi călduroasa strîngere de mînă de la al rever. voastre cel mai devotat,

Ge. Bariţ m.p.[10]

[10] Originalul la B.A.R. — Filiala Cluj, fond Bariţ. Unele părţi din scrisoare necesită explicaţii suplimentare. „Şedinţa a doua de ieri“: este vorba fie de o şedinţă a „partidului naţional român“, fie a „Astrei“. — „Un prelat mare . . .“:

Viena, 7 octobre n. 1886

Venerate amice!

Deşi această călătorie a mea ştiinţifică este întreprinsă, ca şi celelalte două, de an şi anţerţ, din iniţiativa Academiei[11], ea însă corespunde şi scopului „Asociaţiunei“ noastre, încît şi aceasta, sărmana,

prelatul era Vancea, mitropolit. În legătură cu discuţiile pe tema scoaterii unui ziar, citez dintr-o scrisoare a cuiva din Blaj, adresată, presupun, lui Bariţ (scrisoarea se găseşte tot la B.A.R., Fil. Cluj, fond Bariţ):

Blaj, 11 ianuariu 1874

Prea stimate d-le!

Cuprinsul de tot interesante al epistolei cu care m-aţi onorat în 5 ale curentei dă materie de tot amplă de cugetat. Aveţi tot cuvîntul, cînd ziceţi că fără un ziuariu independente nu ne putem apăra cauza nice cu demnitate, nice cu efect. Planul de a întemeia pe acţiuni un atare ziuariu este prea corespunzătoriu în thesi [în principiu, în teorie]. Noi însă, cari avem a face mai tot numai cu români în stare materiale restrînsă, ne temem să nu fie prea greu a aduna la un loc cel puţin 20.000 fl. spre scopul acesta[...].

D-voastră petreceţi întru alte împregiurări şi fără îndoială cunoaşteţi mai esact starea materiale şi ficaţii românului, prin urmare puteţi calcula mai fără periclu oare în cazul acesta afla-s-ar între români 200 inşi cari să pună pre altariul naţiunei cîte 100 fl., sau 400 cari să pună 50 fl.? [...]

Am vorbit şi cu d. C.[ipariu] despre cestiunea ziuarului. Combinînd toate, judecă mai salutariu, voiam să zic mai cu scop a lua la cură bătrîna „Gazetă“, a-i pune un redactoriu cu numele, cum e Steihassen, carele să răspunză, şi în caz de lipsă uşor să poată fi înlocuit prin altul, iar directoriul [...] să rămînă afară din joc. Afară de ace[a]a, să aibă cîţiva colaboratori *buni*, cari să fie oameni cu pricepere şi rutină [...] şi să aibă instrucţiunea strînsă de a nu da cu barda în lună. Colaboratorii aceştia să fie remuneraţi în mod cuvenit.

Publicul nostru e mic şi de ar fi un ziuariu cît de bine redactat, în cesti îndeaproape 5—10 ani nu crez să poată ajunge la 3000 de abonaţi. Apoi cu 1000—1500 anevoie merge, afară decît restrîngînd spesele de întreţinere cît se poate mai tare. Ei, să nu ne uităm nice ace[e]a că numai fiind preţul moderat se poate spera 1000 şi mai binişor prenumeranţi la un ziuariu românesc cît de bun. „Gazeta“ are un mic fund al său, „Gazeta“ are un număr de abonaţi, din cari unii o ţin din dedare. Toţi aceştia ar rămînea şi pre venitoriu, şi încrederea în direcţiunea nouă mulţi ar mai cîştiga pre lîngă ei.

Cugetaţi asupra acestui espediente şi vedeţi ce se poate“ [...].

„Dară pînă să închiage Roman un consorţiu“ şi „membrii noului consorţiu“: ambele consorţii s-au format la Sibiu în 1884. Din cel dintîi făceau parte V. Babeş, Bariţ, Partenie Cosma, G. Pop, I. Raţiu, V. Roman, G. Secula şi Anania Trombitaşiu, care s-au unit pentru „a înfiinţa o societate pe acţiuni sub firma *Ateneul român*, institut tipografic, cu scopul de a dezvolta şi înavuţi literatura română şi a forma un ziar cuotidian..., organ al partidei naţionale române“. Al doilea consorţiu fusese iniţiat de I. Bechnitz, A. Brote, N. Cristea, Diamandi I. Manole, I. Slavici ş.a. Ei urmăreau, de asemenea, să întemeieze, o tipografie „naţională independentă“ şi să scoată un ziar. Pentru detalii, vezi „Observatoriul“, 1884, nr. 15, 18, 24 şi 30.

[11] În 1884 Academia Română l-a însărcinat pe Bariţ cu scrierea unor studii de istorie, iar el şi-a alcătuit fără întîrziere „un plan de călătorii pentru

Scanned with OKEN Scanner

e destinată a înainta la noi ştiinţa şi literatura. Considerînd activitatea mea încă şi din acest punct de vedere, eu cred că m-aş putea adresa cu această scrisoare a mea către tine, ca către v. preşedintele „Asociaţiunei“ noastre, şi chiar către comitet. Am însă temeiuri de ajuns pentru ca să-mi înfrîn această părere, care, între micile noastre împregiurări din Sibiu, mi s-ar putea esplica [= interpreta] uşor de curată vantiate. Aşa, tot ce am să-ţi scriu se reduce la o conversaţiune între amici.

Am stat 16 zile în B.-Pesta, unde am studiat 5 zile espoziţiunea istorică[12], după aceea ruinele minunate de la Aquincum, unde m-a condus şi informat însuşi d-n C. Torma, însărcinat cu săpăturile; în fine, am lucrat în Arhivul statului, unde am descoperit acte, mai vîrtos din sec. 18, relative la suferinţele noastre naţionali şi per eminentiam confesionali, pe care pînă acum scriitorii noştri le căutaseră în deşert, iară despre unele nici că visau. Pe urma lor m-au dus cele descoperite în 1884—1885 la Oradea.

După ce am înaintat un raport lung Academiei, în 29 sept. am plecat la Viena, unde în 5 zile nu am putut face nimic, din cauză că esc. sa d-n Arneth, directorul Arhivelor imperiali, absentase şi s-a întors numai în 4 oct. Într-aceea, m-am prezentat la d-n consil. de curte şi v. director Figler, care m-a primit cu multă bunăvoinţă şi, ca mare cunoscătoriu al Arhivelor statului, unde lucră pare-mi-se de vreo 30 de ani, îmi dete multe informaţiuni preţioase; m-au asigurat însă că cele mai multe acte relative la români şi sîrbi ungurii le-au scos chiar şi din Arhivele statului austriac şi le-au dus la B.-Pesta. Eu i-am transpus o listă cu întrebări despre mai multe acte, pe care le caut pe un period cam de ani 80, din sec. 18 şi pînă pe la 1824 din sec. nostru.

Ieri, miercuri, am fost primit la escel. sa d-n Arneth, care iarăşi îmi dete sfaturi bune şi mă încrezu conducerei d-lui Figler.

De aci încolo voi vedea ce voi mai face; dară trebuie să facem foarte mult pentru întregirea istoriei noastre politice şi bisericeşti, care şi aceasta din urmă e nespus de săracă, încît, cum zicea şi d-n ministru Dim. Sturdza în zioa plecărei sale de la B.-Pesta, ne este ruşine de atîta sărăcie istorică faţă cu popoarăle europene. Am să merg iarăşi pe la vreo doi episcopi de ai noştri, să-i rog ca să

adunări, decopieri sau şi cumpărări de documente istorice“, vezi „Transilvania“, 1887, nr. 21—22, p. 193 şi G. Barit, *Muzeul istoric şi arheologic din Timişoara. Călătorii în interesul ştiinţei. Cercetări ulteriori în Oradea Mare, ibid.*, nr. 3—4, p. 17—22 şi nr. 5—6, p. 33—35. Originalul anexelor 3 şi 4 se găseşte la Sibiu, Biblioteca „Astra“, mapa XXI.

[12] Vezi i d, *Espoziţiunea istorică de la Budapesta din a. 1886*, în „Transilvania“, 1887, nr. 21—22, p. 193—198.

dispună cercetări serioase în arhivele vechi ale diecezelor, bunăoară cum e la Arad, din periodul sîrbesc şi mai dinainte.

M-am bucurat din suflet că deschiderea şcoalei de fetiţe a decurs aşa neted, cel puţin pentru ochii lumei din afară, şi că intoleranţa nu s-a rînjit mai tare de vreo parte. Am scris îndată tipografului, ca discursele voastre să le pună în fruntea foaiei din octobre[13]. Astăzi remit de aici corectura, pentru ca foaia să poată apare pe 15 oct. În această privinţă am o rugare către tine, ca preşedinte: să binevoieşti a trimite pe servitoriul cancelariei ca să întrebe, ca din senin, din partea prezidiului, cînd va fi gata şi cînd se va împărţi foaia „Transilvania" pe oct. Eu am lăsat la Binder m[anu]s[cri]pt şi pe novembre, dară o parte din acela îl poate folosi numai sub condiţiune, dacă nu sunt procese verbali şi alte acte de la comitet, care nu trebuie să întîrzie niciodată. Sper că acelea se vor trimite la timp la cancelarie.

Pe lîngă strîngere de mînă frăţească pentru tine, cu toţi membrii familiei tale, pentru fratele Elie Măcelariu şi pentru toţi cîţi mă iubesc, sunt al tău frate devotat,

G. Bariţ.

Orăştie, vineri în 7 oct. n. 1887.

Iubite frate Iacobe!

Am primit telegramul tău din 4 şi scrisoarea ta dureroasă din aceeaşi zi la timp, în Blaş; în altă zi dimineaţa am cetit şi atacul de răzbunare al lui Slavici[14], *după ce* marţi seara *apucase a-l citi mitropolitul* [I. Vancea] cu atîta luare aminte încît, venind la cină, îndată la mîncarea a doua fu în stare a ne împărtăşi un rezumat dintr-însul, şi apoi mă întrebă că, anume, cu privire la educaţiunea aristocratică, care poate fi adevărul la acea şcoală de fete. De aci se încinse o discusiune ferbinte, la care luarăm parte toţi trei sibienii, iară ceilalţi meseni, şi mai vîrtos on. d-n Ios. Hossu de la B.-Pesta, ascultară cu atenţiune încordată aproape una oară, pînă cînd d-n baron[15], întorcîndu-se către mine, zise între altele: „— Minte Slavici, mint şi alţi ziarişti, căci aşa cere interesul lor sau al partidei la care servesc; a minţit şi Bariţ destule, cît a ţinut *Observatoriul*".

[13] Discursurile *ibid.*, 1886, nr. 19—20, p. 157—159 *(Deschiderea şcoalei române de fete din Sibiu).*

[14] *Criza şcolii de fete din Sibiu,* in „Tribuna", 1887, nr. 213 (4 octombrie), p. 850—851.

[15] Probabil David Ursu, căruia a XXVI-a adunare generală a „Astrei", din august 1887, îi mulţumeşte pentru „fatigiile aduse supraveghiind zidirea şcoalei", vezi „Transilvania", 1887, nr. 17—18, p. 159.

Scanned with OKEN Scanner

Tu mă cunoşti; dacă nu aş fi fost la masa acelui mitropolit, care merita să fie cruţat cu atît mai vîrtos, cu cît însuşi ne spuse, tot la masă, că ce informaţiuni sinistre i se *trimit* de la Sibiu, m-aş fi depărtat la moment şi cu trenul cel mai de aproape aş fi şi plecat din Blaş.

Tu şi alţii îmi veţi zice că eu prea sunt coleric, prea iute la mînie, chiar şi acuma la bătrîneţe. Aflaţi însă că pînă marţi seara au preces alte două dispute ferbinţi, adecă duminecă seara şi luni după masă, tot în prezenţa mitropolitului şi a altora, între mine şi d-n baron, tot din cauza şcoalei de fete, după ce mitropolitul premisese şi *atunci* că informaţiunile care-i vin de la Sibiu, anume despre maiorisări confesionali, îl supără mult şi deci doreşte cu atît mai vîrtos ca să afle odată adevărul curat. Diatribele ni se întinseră pe timpul trecut înapoi pînă şi la chiemarea lui dr. Silaşi, despre care i s-a zis mitropolitului, în prezenţa noastră, că omul ar fi venit dacă l-ar fi voit toţi membrii Comitetului, dară Cosma, Puşcariu şi alţi doi (nu au fost numiţi), pe sub mînă, nu l-au voit. Atunci eu am pretins ca să se producă toată corespondenţa avută cu Silaşi, la care mitropolitul însuşi reflectă, zicînd: „— Considerînd chiemarea lui Silaşi din punct de vedere politic, nu era bine dacă venea la acea şcoală".

Vezi dară că obiectele disputelor mele avute în Blaş cu această ocaziune, din cauza şcoalei de fete, au fost triple: confesionali, de diminsiunile date şi asupra invectivelor lui Slavici. Tu, om domol şi cumpătat, zici că eşti scîrbit din suflet. Te rog pune-te cu spiritul în poziţiunea mea şi-mi vei crede uşor că eu în Blaş, la o cină şi la un prînz, mai bine să fiu mîncat numai pîne neagră şi să fiu beut apă stătută, decît să fiu luat parte la o masă bogată a unui prelat, spre a-mi auzi atîtea mustrări, presupusuri pesimiste, visate, hipocondre, întru nimic justificate. Deci, miercuri dimineaţa declarai celor doi sibieni, înainte de plecare, că eu nu voi să mai ştiu nimic despre şcoala de fete a „Asociaţiunei tr[ansilva]ne". Nouă ani de zile preparasem spiritele pentru scopul acela; în a.c. atît în adunarea gener., cît şi în „Transilvania" am combătut din puteri obiecţiunile ridicate asupra ei şi oareşicum am chiar anticipat invectivele lui Slavici, precum vă puteţi încredinţa comparînd operatul meu cu invectivele lui. La etatea mea de aproape 76 de ani, să-mi şi mai fie de ajuns cu atîta.

Tu însă îmi ceri ca să combat tot eu, cît mai în grabă, în public, îngîmfările şi metehnele acelui om îngîmfat. Te rog foarte ca un amestec ulterior în această cauză să nu-l mai ceri de la mine. Observaţi bine că de trei săptămîni încoace cauza şcoalei de fetiţe a luat un caracter eminent *familiar*. Voi ştiţi foarte bine, că încă cu ocaziunea domnişoarei Urechie adversarii strigaseră asupra acelor

Scanned with OKEN Scanner

mame care o voiseră pe aceea, cu doamna Cosma în frunte. Întrebaţi pe cei trei bărbaţi, trimişi „ad audiendum verbum“ la persoanele dimisionate, ce-şi auziră despre cutare mamă cu cîteva fete. Preste aceasta, voi ştiţi mai bine decît mine care fusese adevărata cauză că „Reuniunea f[emeilor] r[omâne]“ a dimisionat pe d-na Slavici. Cum poci eu, la bătrîneţele mele, să-mi bag peana într-un cuib de vespi cum este acesta? Aceea ce-mi ceri tu de la mine sunt datori să o facă cu toată energia, împreunată cu prudenţă, capii familiilor atacate, ca a dd-lor Cosma, Popescu, dr. Moga ş.a. Adu-ţi aminte că chiar despre inocentele tale nepoţele avuseră obrăznicia să scornească prin păresimi că acestea ar fi zis celor venite de airea: „— Noi avem drepturi mai mari decît voi la şcoalele acestea, căci părinţii noştri le-au făcut“. Eu le-am spus blăşanilor că se află şi în Sibiu, ca şi pe airea, oameni blăstemaţi prăsiţi acolo, cari dacă nu-şi pot ajunge scopul de a monopoliza totul, încep să lucre după maxima tăciunarilor: Arză moara, numai să arză şi şoarecii.

Dar apoi unde voiţi voi să combateţi calumniile acelea? Nu cumva credeţi că „Tribuna“-şi va deschide coloanele sale? Familiile atacate să-şi aleagă organul. Deocamdată cred eu că nu ar strica dacă disertaţiunea mea din „Tr[ansilva]nia“[16] s-ar reproduce inluminat în „Gazeta“, în vreo foaie ca „Familia“ sau ca cea din Gherla [= „Preotul român“].

Mersurile trenurilor mă siliră ca miercuri d. am. şi preste noapte, pînă la 3 oare, să stau în Alba Iulia, unde convenii cu un civil fruntaş şi cu doi căpitani. Toţi trei citiseră „Tribuna“ şi erau foarte scîrbiţi. Le-am dat toate informaţiile cerute. Aici [la Orăştie] încă fusei întrebat. Fiecare se simte scîrbit, unii şi descuragiaţi.

Tu-mi ceri ca să mă întorc cît mai curînd. Preste putinţă [. . .] La Blaş a fost de lucru îndoit mai mult decît se prevăzuse. La Turda şi Cluj încă sunt silit să merg. Scurt, pînă către 15 nov. mi-e preste putinţă să mă întorc la Sibiu.

Încît pentru scrisoarea ta, fii odihnit.

Al tău frate iubitoriu şi stimătoriu,

G. Bariţ

P. S. Nu am nimic în contră, dacă vei comunica scrisoarea aceasta cu persoane de încrederea ta *deplină*, numai nu cu fanatici şi cu atît mai mult cu intriganţi, dacă se află şi de aceia, cu cari ne va fi bătut D-zeu pentru păcatele noastre.

[16] 1887, nr. 17—18, p. 160—164: *Discurs despre şcoala superioară de fete din Sibiu.*

Scanned with OKEN Scanner

V

UN JURNAL CAPTIVANT

Despre soţia lui Slavici s-a vorbit pînă nu demult prea puţin. Recent s-au relevat însă în legătură cu ea unele lucruri noi, arătîndu-se că a fost nu numai o excelentă dăscăliţă, dar şi o publicistă zeloasă şi o tălmăcitoare de opere beletristice, îndeosebi din limba franceză[1]. Contribuţiilor ei culturale şi literare cunoscute trebuie să i se adauge o scriere memorialistică inedită: *Sub cruce mărturisesc*. Mai exact: parţial inedită, întrucît fragmente din jurnal a publicat Elena Slavici (n. Tănăsescu) în „Hotarul“ şi în „Curentul“[2].

Manuscrisul jurnalului[3] se găseşte în posesia familiei Struţeanu. L-am obţinut prin strădaniile lui Z. N. Pop, reputat eminescolog şi un pasionat căutător de documente literare. Exprim mulţumirile mele fierbinţi şi familiei Struţeanu şi lui Z. N. Pop.

Întîia problemă importantă legată de jurnal este a datei cînd a fost scris. Indicaţiile autoarei sînt vagi: Francisc Herczeg a împlinit „în anii trecuţi [=1933] 70 de ani“; s-au scurs „cîţiva ani“ de cînd a scris despre dr. Hozanu în „Curentul“[4]; „Sunt puţine treptele ce mi-au rămas de coborît“. Conchid: *Sub cruce mărturisesc* s-a scris între anii 1935, cînd Elena Slavici tipăreşte în „Hotarul“ *Apărarea unui proces sufletesc*, şi 1941, cînd ea moare.

În filele jurnalului izvoditoarea a calcinat artistic date „dintr-a sa ştiinţă, cît s-au tîmplat de au fost în viaţa sa“ (Neculce), extrase din corespondenţa şi memorialistica lui Slavici, precum şi din unele articole şi lucrări ale lui Romulus Ciorogagiu, Olimpiu Boitoş şi Herczeg Ferenc (citeşte: Ferenţ), un preţuit scriitor maghiar, care

[1] Vezi D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut*, Buc., 1968, p. 552.

[2] *Apărarea unui proces sufletesc*, în „Hotarul“, II, 1935, nr. 12 *Prietenia dintre Ion Slavici şi dr. Ion Hozan*, în „Curentul“, IX, 1936, nr. 3022.

[3] Dimensiuni: 27×22. Cuprinde 86 de file, numerotate de la 1 la 26 (Prefaţă, f. 1r—2r, *Fire răzleţe ale copilăriei şi adolescenţei mele*, 3r—26r) şi de la f. 1r—60r (*Apărarea unui proces sufletesc*). Textul apărut în „Hotarul“ diferă, nu o dată, de cel din *Sub cruce mărturisesc*. Deosebirile le atribui redacţiei revistei.

[4] Vezi supra, n. 2.

a petrecut în 1888—1889 mai multe luni în tovărășia lui Slavici, în închisoarea de la Vácz (citește: Vaț)[5]. Textele celor puși la contribuție sînt, în general, capricios citate:

„Numai firea *mea* norocită, ce am avut totdeauna, îmi este *mîntuirea într-această* stare tristă. Fără ca să *încetez* de a fi om serios, știu totdeauna a-mi face iluziuni și să sperez. Trăiesc într-o lume imaginară, o lume ce este precum o doresc eu. Să mă dezamăgesc de o sută de ori, iarăși sperez, cuprins fiind de iluziunile mele. Oamenii îmi par mai oneşti, chiar mai nobili decît îi știu că sunt. Este de netăgăduit un fel de boală sufletească această sinamăgire, dar, deși boală, binefăcătoare. Fără a fi *capabil* de a privi lumea mai mult precum o doresc decît precum ea este, fără a mă putea *cufunda* în iluziuni, ar trebui să pier. Al adevărului amic și adorator sunt“ *(Sub cruce mărturisesc);*

„Numai firea norocită ce am avut totdeauna îmi este *mîntuire într-astă* stare tristă. Fără ca să *încet* a fi om serios, știu totdeauna a-mi face iluziuni și să sperez. Trăiesc într-o lume imaginară, o lume ce este precum o doresc eu. Să mă dezamăgesc de o sută de ori, iarăși sperez, cuprins fiind de iluziunile mele. Oamenii îmi par mai oneşti, *mai buni*, chiar mai nobili decît îi știu că sunt. Este *nesmintit* un fel de boală sufletească această sinamăgire, dar, deși boală, binefăcătoare. Fără a fi *capace* de a privi lumea mai mult precum o doresc decît precum ea este, fără a mă putea *confunda* în iluziuni, ar trebui să *per* [.....]

Olimpiu Boitoș zice: „Ca și aproape toți *scrietorii* noștri mari din veacul *al* XIX, *care* au simțit imperativul luptei *pentru întronarea unei vieți* de adevărată civilizație în patria lor, Slavici a fost și el gazetar. Din *viața* universitară a intrat în această zbuciumată luptă și *a* purtat povara, cu periodice întreruperi, vreme de cinci decenii, pînă la anii bătrînețîi.

Nu sunt amicul, nici adoratorul lui Schopenhauer. Dar cînd el nu se află în rătăcire, atunci zice adevărul. Și al adevărului amic și adorator sunt“ (I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. II, Buc., 1932, p. 230 și 231);

„Ca și aproape toți *scriitorii* noștri mari din veacul al XIX, cari au simțit imperativul luptei *pentru înălțarea culturală a neamului și adevărată* civilizație în patria lor, Slavici a fost și el gazetar. Din *vîrsta* universitară a intrat în această zbu-

[5] Date despre Herczeg Ferenc (1863—1954) și locul său în istoria literaturii maghiare, în *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, vol. IV, Budapesta, 1965, p. 871—884 și passim.

Scanned with OKEN Scanner

„Tribuna“ din Sibiu *înseamnă* apogeul activității sale de ziarist, prin maturitatea talentului său, care se valorifica aici și prin efectul ei extraordinar, de ordin cultural mai ales, pe care l-a avut în „Ardeal“ *(ibid.)*.

ciumată luptă și *i-a* purtat povara, cu periodice întreruperi, vreme de cinci decenii, pînă la anii bătrîneții. „Tribuna“ din Sibiu *însamnă* apogeul activității sale de ziarist, prin maturitatea talentului său, care se valorifica aici și prin efectul ei extraordinar, de ordin cultural mai ales, pe care l-a avut în Ardeal“ (O. I. Boitoș, *Activitatea lui Slavici la „Tribuna“ din Sibiu*, Cluj, 1927, p. 5).

Exemple se pot da mai multe, dar în cazul acestui jurnal nu incorectitudinea citatelor interesează în primul rînd, ci adevărurile dezvăluite despre marele nuvelist transilvănean.

Hotărîndu-se să-și redacteze memoriile, Elena Slavici a purces de la intenția — mărturisită apăsat în prefață — de-a apăra „valoarea morală“ a soțului ei și de a descoperi cititorilor „colțuri“ ascunse din împărăția sufletească a prozatorului: „Nu scriu aceste rînduri cu ambițiunea ridicolă de a-l ridica pe Slavici mai presus de oamenii echilibrați, vrednici de cinste și de mărire, ci — din contră — vreau să scot la iveală colțurile neșlăfuite ale individualității sale, care l-au depărtat de neînțeleasa pentru el *fericire pămînteasc*ă“. Totul este spus ca sub prestare de jurămînt; de aici și titlul manuscrisului: *Sub cruce mărturisesc*.

Datorită unor greșeli politice săvîrșite înainte și în timpul primului război mondial, Slavici a trebuit să suporte probozirile unor confrați întru ale scrisului și ale opiniei publice românești. Mai edificată decît alții asupra resorturilor intime care l-au determinat pe Slavici să acționeze într-un anume fel, soția sa pledează pentru situarea „cazului“ Slavici într-un context mai propice adevărului. Pledoaria este dramatică. În numele unor sentimente care îi fac cinste și al dreptății Elena Slavici denunță născocirile celor „cu musca pe căciulă“ împotriva autorului *Morii cu noroc* și își exprimă consecvent încrederea că posteritatea va ști să aleagă neghina din grîu și să-l așeze pe Slavici la locul cuvenit („Mă adresez oamenilor de mîine“).

Dincolo de pledoaria dramatică de care aminteam, *Sub cruce mărturisesc* incită pe lector nu prin repetarea restilizată a unor informații luate din zestrea cunoscută a exegezei Slavici, ci prin informația neașteptată. Reținem, pentru motive care nu reclamă neapărat o explicație, amănuntele referitoare la modul cum plăsmuia Slavici:

Scanned with OKEN Scanner

„. . . Cînd o idee, ivită în inconscient, îl deștepta, ca un somnambul se scula repede, aprindea lumina, s-așeza la masă, scria și iarăși — liniștit — adormea. Îmi spunea că cineva i-a dictat idei lămurite și trebuie să le scrie repede, ca să nu le uite. Nu știu ce spirit răzvrătit sau protector pusese stăpînire pe el, căci acest lucru îl făcea foarte des".

Captivante sînt și alte amănunte privind modul de a lucra al lui Slavici. De pildă, Elena Slavici destăinuie că el „își scria articolele, — fie politice, fie literare —, cu mare înflăcărare; lovea cu pumnul în masă, își dicta frazele accentuînd vorbele tare și răstit sau rîdea singur de cele ce scria". Această deprindere i-a prilejuit turcului Ali, angajat la ginerele lui Slavici, alcătuirea unei scrisori suculente: „Duduia sărut mîna — tot bine — a murit găina îngropat — nu știu ce este domn mare — nu lucru bun vorbește mereu singur — poate bolnav. Veniți duduia am frică mare".

Din jurnal se mai impun atenției remarcile privind pasiunea lui Slavici de a-i observa pe oameni cu aviditatea prietenului său Caragiale („Slavici era un observator minunat. Se uita la oameni, fără de a-i cunoaște, încît mulți îl salutau de politeță. El prindea figuri, gesturi și ticuri de ale oamenilor, de care avea nevoie cînd își creia eroii"), referințele despre viața studenților români la Viena, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denunțarea dinasticismului „ruginit" al scriitorului, amintirile Elenei Slavici despre viața școlii din România în ultimele decenii ale veacului trecut, precum și scena, de un umor insolit, privitoare la Slavici și *Sînziana și Pepelea* a lui Alecsandri: "Îmi istorisea Slavici cum odată, de de mult, asistînd la reprezentațiunea piesei *Sînziana și Pepelea*, a rîs cu atîta poftă, încît Alessandri, care era în lojă, a venit la el, zicîndu-i:

— Știu, d-le Slavici, că piesa e proastă, dar îmi pare bine c-am scris-o, numai de plăcerea ce o am văzîndu-te rîzînd cu atîta poftă". Semnalăm, de asemenea, detaliile despre profesoratul lui Slavici, *seducția* cu care știa Titu Maiorescu să și-i apropie pe oameni, istoria anului de temniță la Vaț, plenitudinea cu care Slavici se dăruia „neamului său", ura față de nedreptățile de orice fel, fermitatea convingerilor: „Toată desfășurarea vieței lui Slavici, în statornicia convingerilor, îl apropie de fanaticii de odinioară, care erau puși pe rug pentru ideile lor, murind totuși convinși în dreptatea cauzei lor".

Elena Slavici poseda, incontestabil, un real temperament scriitoricesc, demonstrabil îndeosebi prin arta de a caracteriza nimerit oameni și situații, ori prin măiestria cu care știe să-și valorifice harul descriptiv: „De la Cîmpina, trecînd lungul vad al Doftanei, urci cu greu un deal și ajungi pe un platou care merge lung și drept pînă în fund, unde, înconjurată de ziduri vechi și ruinate, în mijlocul

Scanned with OKEN Scanner

unei curți, se află mănăstirea Brebu". Prin economia extremă a mijloacelor artistice, autoarea jurnalului se apropie mult de Ioan Slavici. Comune le-au fost încă suferința și gîndurile. Călcînd pe urmele soțului ei, care nu s-a îndoit niciodată de faptul că posteritatea va fi mai dreaptă cu el decît mulți dintre contemporani, Elena Slavici profesează aceeași credință: „Viața lui Slavici, prin firea caracterului său, este foarte complicată și neînțeleasă de mulți, dar buna lui credință ajută ca să fie descifrată, și gînditorii — cinstiți sufletește — ai neamului îi vor da locul pe care-l merită". *Sub cruce mărturisesc* invită la reflecții și ușurează în numeroase privințe studiul vieții și al operei lui Ioan Slavici.

Scanned with OKEN Scanner

VI

PRINOS

Se împlinesc, în ziua de 18 ianuarie, 120 de ani de la naşterea lui Ioan Slavici. El este, după Budai-Deleanu, al doilea mare scriitor pe care l-a dăruit Transilvania culturii româneşti.

Istoria vieţii sale începe la Şiria, cel mai de frunte dintre satele din podgoria ce se întinde de la Mureş pînă în lunca Crişului Alb. În copilărie, „părinte sufletesc" i-a fost unchiul său după mamă, Tata Bătrîn, un „cărbunar rămas din timpul lui Bonaparte". Cărbunari sau cărvunari li se spunea, în veacul trecut, celor însufleţiţi de idei înaintate, revoluţionare. Tata Bătrîn era un astfel de om. El l-a deprins pe Slavici cu cititul unor cărţi scrise în chirilică: *Isopia, Alexandria, Istoria lui Arghir* etc., şi tot el îi istorisea — serile — *poveşti* pe care Slavici le va publica — prelucrate — după 1870.

Dragostea de carte stîrnită de Tata Bătrîn şi-o va desăvîrşi la Şiria, Arad, Timişoara şi Satu Mare, unde îşi trece în vara anului 1868 examenul de maturitate. Dorul de ducă, resimţit din copilărie, îl determină să facă pe jos drumul de la Satu Mare la Şiria. Reamintindu-şi-l mai tîrziu, Slavici va scrie: „Multe am văzut, multe am trăit, multe am gîndit şi am simţit, multe am învăţat în timpul acestei călătorii, şi toate au slăbit în mine îndemnul de a intra în şcoala teologică din Arad... Îmi era că parcă acasă sunt nu numai la Şiria, ci pretutindeni pe unde umblasem, că apropiaţi îmi sunt toţi oamenii prin mijlocul cărora am trecut...". Omul care nu ştie nimic, observa odată Boris Gorbatov, nu are ce povesti oamenilor. Remarca nu i se potriveşte lui Slavici pentru că el a învăţat din tinereţe la „şcoala cea mare" a vieţii, iar cele văzute şi auzite i se aşezară solid în memorie, ca „într-o ladă de grăunţe". Transfigurată artistic, bogata sa experienţă de viaţă va fi oglindită în nuvelele clasice ale scriitorului: *Popa Tanda, Budulea Taichii, Moara cu Noroc* şi *Pădureanca,* precum şi în romanul *Mara.*

În anii 1868—1874 Slavici studiază, cu unele întreruperi, la Budapesta şi Viena. Plecînd la Viena cu gîndul de a fi student în toată „puterea cuvîntului", împrejurările îl obligă să privească şi

dincolo de rigorile vieții universitare. Astfel, împreună cu Eminescu, înființează societatea „România jună" și organizează, în 1871, serbarea „națională" de la Putna, cu prilejul căreia s-au rostit vorbe înflăcărate întru slava lui Ștefan cel Mare și s-a hotărît începerea unei întinse și stăruitoare propagande pentru „restabilirea unității în viața culturală a poporului român". Acestei nobile propagande i se va dedica Slavici cu tot elanul după 1874, la Iași, Sibiu și București. Peste măsură de rodnică a fost perioada petrecută la Sibiu (1884—1890), ca redactor responsabil al „Tribunei". Scriind în 1896 despre „Tribuna" și „tribuniști", Slavici mărturisea: „Mai înainte de a ne croi calea, am pus urechea la inima poporului". Și, într-adevăr, așa au făcut tribuniștii, întrucît știau că cei ce „stau în continuă atingere cu masele mari ale poporului" nici nu pot fi uitați de posteritate, nici să fie dați la o parte de lumea care „merge înainte". În ordine literară, Slavici a realizat în anii de intensă activitate de la Sibiu lucruri de o însemnătate colosală: a deschis drum larg influenței literare a României în Transilvania și a pledat neobosit pentru orientarea scriitorilor în direcție populară, adică pentru oglindirea realistă a vieții maselor și pentru o acțiune organizată de răspîndire în popor a unor valoroase opere românești ori traduse din Molière, Gogol, Bojena Nemćova și alții.

După ce lansase în rîndurile transilvănenilor deviza că *Soarele pentru toți românii la București răsare*, Slavici revine în capitala țării, consacrîndu-se profesoratului, ziaristicii și creației beletristice. Răscoalele țărănești din 1907 îl găsesc la Turnu Măgurele. În iulie, Nicolae Iorga publică o epistolă-rechizitoriu a lui Slavici. Între altele, în scrisoare se arăta că „în România marile mase ale poporului degenerează în urma mizeriei în care se zbat", că „săteanul muncește în sec, iar boierii . . . storc și pămîntul" și pe lucrătorii lui, că „superioritatea nu prețuiește nimic dacă nu e pusă în serviciul cuiva. Slugă trebuie să fii, dacă vrei să ție lumea seamă de tine". Regimul strîmb al lui Carol I l-a sancționat prompt, demițîndu-l din postul de profesor. Mînia oarbă a puternicilor zilei nu-l încovoaie, ci îl determină să lupte cu înverșunare sporită împotriva războiului, socotit de scriitor ca „o-njosire morală, care nu li se poate ierta decît celor nevoiți a-și apăra viața", și în contra oligarhilor ajunși la putere după întîiul război mondial. La Văcărești, unde a fost închis mai mult timp, Slavici a cunoscut cîțiva „adevărați oameni": pe I. C. Frimu, Cristescu, Popovici și Teodorescu, pantofari, pe mecanicul Vasilescu. Le-a admirat dîrzenia și eroismul și s-a simțit solidar cu ideile lor, cu lupta lor pentru o societate eliberată de nedreptăți strigătoare la cer. Deși scurt, contactul cu socialiștii l-a ajutat să înțeleagă mai ușor realitățile postbelice de la noi și să

Scanned with OKEN Scanner

demaşte mai necruţător pe aţiţătorii la ură naţională: „Pentru asmuţătorii aceştia, spunea Slavici, România fie mică, fie mare, e un fel de vacă lăptoasă la ugerul căreia numai dînşii au să sugă, dacă se poate fiecare la mai multe ţîţe". Slavici moare în 1925, cu o nezdruncinată credinţă în viitorul luminos al ţării sale. Îl vor făuri, a susţinut autorul *Morii cu noroc*, oamenii de rînd, care „sînt mulţi şi se solidarizează".

Ioan Slavici a scris enorm şi în multe domenii: poveşti şi povestiri, nuvele şi schiţe, romane, lucrări de pedagogie, de lingvistică şi de istorie, manuale şcolare, studii de teorie literară, cărţi clasice de memorialistică, eseuri, articole de ziar etc. Ca importanţă, deasupra celorlalte contribuţii se situează nuvelistica, tipărită pe vremuri — dar nu integral — în 6 volume, greu accesibile astăzi. În cea mai mare parte a ei, nuvelistica lui Slavici atestă grăitor crezul său despre rosturile literaturii. Ca să făurească opere valoroase, scriitorul trebuie să reflecte *adevărul vieţii*, să se considere „numai o veriguţă . . . din lanţul cel mare al vieţii naţionale", să evite „lucrul de clacă", creînd „nu numai pentru toţi românii de azi, ci şi pentru cei viitori". Călăuzit de asemenea idei măreţe, pînă către anul 1900 Slavici s-a consacrat în special zugrăvirii satului românesc, evocînd procesul de formare a burgheziei rurale, ruinarea treptată a majorităţii populaţiei săteşti, dar şi tradiţionalele tîrguri de ţară, sărbătoarea secerişului, nunta ţărănească şi rînduielile ei străvechi, precum şi năzuinţa mulţimilor către noi forme de viaţă. De asemenea, în *Comoara* şi în *Moara cu noroc* scriitorul a înfăţişat efectele goanei furioase după bani şi degradarea sufletului omenesc datorită acestei goane. Cine nu a citit *Moara cu noroc*, remarcă Topîrceanu, „nu cunoaşte pe Slavici şi nu cunoaşte una din cele mai puternice creaţiuni ale literaturii române în acest gen". Nuvelele citate, *Popa Tanda, Budulea Taichii, Gura Satului, Pădureanca, Vatra părăsită* etc., aduc în scenă personaje tipice mediului nostru ţărănesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; prin neasemuita artă cu care sînt zugrăvite, ele reprezintă figuri de valoare antologică ale prozei nuvelistice româneşti.

După 1900 interesul lui Slavici se fixează asupra lumii capitalei şi, în general, asupra celei din mediul urban. În amintirile despre Caragiale, prozatorul notează că o slăbiciune a lui, comună cu a genialului său confrate, era „să se uite la cei ce îi trec prin faţă ori stau în preajma vederii lui, să scruteze mutre, să prindă gesturi şi atitudini". Pasiunea aceasta îl face să sesizeze, şi apoi să descrie creşterea parazitară a „mişeilor", adîncirea mizeriei claselor asuprite, viaţa zburdată a celor bogaţi, corupţia aparatului de stat, scoaterea la mezat a bogăţiilor ţării ş.a. În *Fiul cuiva*, în *Renaştere*, *Negrea*

Scanned with OKEN Scanner

Bătrînul, *O aventură galantă*, *Mihnirile lui Trică*, în *La răscruci* etc., Slavici pictează moșieri care abia mai prididesc să-și încaseze „chiriile și arenda moșiei", deputați ce-și căpătuiesc clienții, oameni „sus puși" care trăiesc din sfănțuială și trîndăvesc în alcovurile caselor de întîlnire, bancheri ce trag zece piei de pe spinarea datornicilor nevoiași, judecători mitarnici, agenți ai capitalului monopolist străin, veniți la noi să ne stoarcă țara: „Azi, observă Slavici, vrednic e cel ce știe să adune bogății, ori și cum le-ar fi adunat".

În contrast cu lumea asupritorilor de toate soiurile, scriitorul ne zugrăvește viața oamenilor încercați de „foame și de frig", existența precară a micului funcționar, pe muncitorii care „lucrează mult și cîștigă puțin", orfane jecmănite de tutori, soldați trimiși să moară zadarnic pe front, în timp ce stăpînii care i-au îmbrîncit „în valurile apei adînci" adunau „bogății pentru zilele viitoare".

„Cele ce au să fie citite de mulți, remarca odată Slavici, trebuie să fie scrise cu multă îngrijire". Înaltul său simț de răspundere față de cititor și măiestria literară s-au contopit în opera sa cu preocuparea de a reflecta „adevărul vieții". Prin aceste calități, ca și prin multe altele, Slavici angajează masiv nuvelistica românească pe căile realismului.

Scanned with OKEN Scanner

POSTFAȚĂ

Pentru studiile și articolele retipărite, arăt *locul* unde au apărut mai întîi și *anul* publicării. Au fost semnate fie I. Pervain, fie I. Verbină.

Ioan Inochentie Micu-Klein, în „Tribuna", 1957, nr. 7.

150 de ani de la moartea lui Samuil Micu, în „Steaua", 1956, nr. 6. Dau, după Iorga (*Istoria literaturii românești*, III, part. I-a, ed. a II-a, Buc., 1933, p. 181), tălmăcirea citatului în latinește de la p. 14—15: „De-ar da Dumnezeu Bisericii din Oradea ca episcop un om iubitor de erudiție și de învățătură, care să sprijine cultura și știința în neamul nostru! Acest neam nu se va întoarce la unire și la înțelepciune înainte de a cunoaște istoria bisericească și a sa proprie, și alte învățături și științe care-i sînt de folos pentru a se cultiva, nu numai cine studiază latinește, ci și alții, ca să-și vază mișelia și folosul. Și nu se va întîmpla niciodată ca dintre români cea mai mare parte să știe latinește, deci și vor rămînea cei mai mulți neluminați. Și cărturarii români nu vor putea duce la înțelepciune pe cei neînvățați și simpli altfel decît prin cartea care să li lumineze mintea și să înțeleagă și ei ce e bun și priincios. Dar și acești puțini cărturari n-ajung pentru a-i învăța din gură pe atîția, ci prin cărți mai ușor se poate face aceasta, căci orice om de rînd care poate ceti, cetind începe încetinel a pricepe și a cunoaște".

Popas la Viena în 1773, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Philologia, fasc. 2, 1967

Micu și romanul popular Varlaam și Ioasaf, *ibid.*

Cîteva precizări bio-bibliografice, ibid.

Un pseudo-manuscris clainian, în „Steaua", 1960, nr. 3

Precizări cu privire la biografia și opera lui Șincai, în „Tribuna", 1966, nr. 44

Gheorghe Șincai — dascăl, director de școală și autor de manuale, în „Revista învățămîntului superior", 1966, nr. 12

Odiseea ediției profesorului Alexandru Gavra din Hronică, în „Studii literare", IV, 1948

Ion Budai-Deleanu: o scriere necunoscută, în *Lucrări științifice* (Oradea), vol. I, 1967

De la Fundamenta gramatices linguae romaenicae *la* Temeiurile gramaticii românești, în „Tribuna", 1960, nr. 25, sub titlul: *Un manuscris puțin studiat al lui Ion Budai-Deleanu*

Fragmente din a III-a variantă a Țiganiadei, *ibid.*, nr. 32, sub titlul: *Versuri inedite din* Țiganiada

Completări la studiul Lexiconului românesc-nemțesc, în „Cercetări de lingvistică" (Cluj), XII, 1967, 1, sub titlul: Introducerea *la* Lexiconul românesc-nemțesc *al lui I. Budai-Deleanu*

Dimitrie Eustatievici, în „Studia Universitatum Victor Babeș et Bolyai", vol. III, nr. 6, ser. IV, fasc. 1-Philologia, 1958

„Bibliotecă românească" — 1821, în „Revista de istorie și teorie literară", 1968, nr. 4

Alexandru Gavra, întemeietor al „Societății bibliograficești" (1833) și al revistei „Ateneul românesc" (1835), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Philologia, fasc. 1, 1968

„Foaia dumineci" (1837), ibid., fasc. 2, 1961

„Foaia literară" (1838) și Timotei Cipariu (fără referințele despre Iancu Văcărescu și Hoșdu sau Hoșda), în „Cercetări de lingvistică", VII, 1, 1962

Matei Millo la Cluj, în 1870, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1956, nr. 3—4

Societatea diletanților „teatrali" din Cluj (1870—1875), în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Philologia, fasc. 1, 1962

Contribuții la cunoașterea activității teatrale muncitorești din Transilvania, în „Studii și cercetări de istoria artei", 1955, nr. 1—2

Autobiografii necunoscute ale lui Gheorghe Barițiu, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", VI, 1963

Date despre tatăl și mama lui Bariț; Știri cu privire la anii 1831—1835; Ceva despre relațiile lui Bariț cu episcopul Lemeni, 1835—1842. Un funcționar bătăuș: Kayser, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. Philologia, fasc. 2, 1968

Bariț, profesor la școala negustorilor români din Brașov, ibid., fasc. 2, 1963

Un manuscris al lui Bariț din 1837, în „Cercetări de lingvistică", 1967, 2

Chemarea lui Bariț la Iași, în 1859 și 1861, și *O scrisoare din anul 1885 privitoare la Jókai Mór și Bariț,* în „Steaua", 1968, nr. 5

Scanned with OKEN Scanner

Ioan Slavici colaborator la revista „Lumina" și *Demisia lui Slavici din postul de arhivar consistorial*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", ser. IV — Philologia, fasc. 2, 1960

Revoluția din Pîrlești (1873), *ibid.*, fasc. 1, 1967

Din polemica lui Slavici cu A. Mureșeanu și Bariț, *ibid.*, fasc. 1, 1963

120 de ani de la nașterea lui Slavici, în „Făclia" (Cluj), 1968, nr. 6594. Sub titlul *Considerații introductive*, *Un jurnal captivant* s-a publicat ca prefață la Eleonora Slavici, *Jurnal*. Text îngrijit de I. Pervain și V. Vintilescu, Timișoara, 1969.

Trei studii din volum au fost lucrate în colaborare: *Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder* . . . (cu Engel Carol, cercetător științific), *Petru Maior și* Lesiconulde la Buda (cu Maria Protase, lector universitar) și *Ion Budai-Deleanu: o scriere necunoscută* (cu Ana Ciurdariu, documentaristă). Le adresez mulțumirile cuvenite.

Toate studiile și articolele care au mai fost publicate, apar în acest volum revăzute și îmbunătățite.

Manuscrisele și corespondența la care mă raportez în volum le-am cercetat, în majoritatea cazurilor, cu mulți ani în urmă. Probabil că între timp cotele unora din ele au fost schimbate.

Mulțumesc profesorului dr. doc. Romulus Todoran, Mariei Protase și Ioanei Petrescu-Popovici, care au binevoit să citească o parte din materiale, dîndu-mi sugestii prețioase pentru îmbunătățirea lor. Mulțumiri le mai datorez dactilografelor Aneta Văideanu și Ileana Florea.

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

IN LOC DE PREFAȚĂ 5

ȘCOALA ARDELEANĂ. CONTRIBUȚII 7

IOAN INOCHENTIE MICU-KLEIN 9

DATE PENTRU O MONOGRAFIE SAMUIL MICU: 15

I. 150 de ani de la moartea scriitorului 15
II. Popas la Viena în 1773 21
III. Micu și romanul popular *Varlaam și Ioasaf* 31
IV. Cîteva precizări bio-bibliografice 33
V. Un pseudo-manuscris clainian 39
VI. Responsum ad Crisim Josephi Caroli Eder (1791) 42

GHEORGHE ȘINCAI: 73

I. Precizări cu privire la biografia și opera scriitorului: a) Șincai s-a născut la Rîciul de Cîmpie, nu la Șamșud; b) O informație nouă despre Șincai, din 1780; c) Director de școală; d) *Povățuire către economia de cîmp*, o traducere din maghiară; e) *Un Dialog din 1804* . . . . . 73—75
II. Dascăl, director de școală și autor de manuale 78
III. Odiseea ediției profesorului Alexandru Gavra din *Hronică* . 86

PETRU MAIOR 113
Petru Maior și *Lesiconul de la Buda* 113

ION BUDAI-DELEANU: 129

I. O scriere necunoscută 129
II. *De la Fundamenta grammatices linguae romaenicae... la Temeiurile gramaticii românești* 143

III. Fragmente din a III-a variantă a *Țiganiadei* 148
IV. Introducere istoricească 152
V. Completări la studiul Lexiconului românesc-nemțesc 156

DIMITRIE EUSTATIEVICI 193

CONTRIBUȚII LA ISTORIA PRESEI TRANSILVĂNENE 209
I. „Bibliotecă românească" — 1821 211
II. Alexandru Gavra, întemeietor al „Societății bibliograficești" (1833) și al revistei „Ateneul românesc" (1835) 237
III. „Foaia duminecii" (1837) 272
IV. „Foaia literară" (1838) și Timotei Cipariu 289
V. Însemnări despre „Gazeta de Transilvania" și despre „Transilvania" 303

EPISOADE DIN ISTORIA TEATRULUI ROMÂNESC ÎN TRANSILVANIA 309
I. Poemul dramatic *Jertfa lui Avram* (1835) 311
II. Matei Millo la Cluj, în 1870 318
III. Societatea diletanților „teatrali" din Cluj (1870—1875) . . 326
IV. Contribuții la cunoașterea activității teatrale muncitorești din Transilvania 347

DOUĂ PISCURI ALE CULTURII ROMÂNE DIN SECOLUL AL XIX-LEA: GHEORGHE BARIȚ ȘI IOAN SLAVICI 361

GHEORGHE BARIȚ 363

I. Autobiografii necunoscute ale lui Gheorghe Bariț 363
II. Date despre tatăl și mama lui Bariț 371
III. Știri cu privire la anii 1831—1835 374
IV. Ceva despre relațiile lui Bariț cu episcopul Lemeni (1835—1842). Un funcționar bătăuș: Kayser 378
V. Bariț, profesor la școala negustorilor români din Brașov (1836—1845) 397
VI. Un manuscris al lui Bariț din 1837 404
VII. Chemarea lui Bariț la Iași, în 1859 și 1861 412
VIII. O scrisoare din anul 1885 privitoare la Jókai Mór și Bariț . 415

IOAN SLAVICI 421

I. Ioan Slavici colaborator la revista „Lumina" 421
II. Demisia lui Slavici din postul de arhivar consistorial . . . 426
III. *Revoluția din Pîrlești* (1873) 432

Scanned with OKEN Scanner

IV. Din polemica lui Slavici cu A. Mureșeanu și Bariț 443
V. Un jurnal captivant 457
VI. Prinos 462
POSTFAȚĂ 467

Scanned with OKEN Scanner

Redactor: V. Frăteanu
Tehnoredactor: L. Hlavathy

Apărut 1971. Comanda nr. 503.
Coli tipar 29,5
Hîrtie Tipar înalt B 63 g/m². Format 16/61×86.
Indici pentru clasificarea zecimală: 859.09.

Tiparul executat sub comanda nr. 2/1971.
La Întreprinderea poligrafică Cluj,
Str. Brassai Nr. 5—7,
Republica Socialistă România.

Scanned with OKEN Scanner